XX AMŽIAUS SENSACIJOS

TAS ŽIAURUS AMŽIUS

Boguslavas VOLOŠANSKIS

SENSACJE XX WIEKU

Bogusław Wołoszański

Ten okrutny wiek

XX AMŽIAUS SENSACIJOS

Boguslavas VOLOŠANSKIS

TAS ŽIAURUS AMŽIUS

ALGARVĖ 1998

UDK 94/99
Vo-121

Boguslavas Vološanskis (Bogusław Wołoszański)

Vo-121 Tas žiaurus amžius / Vertimas iš lenkų kalbos: Zita Bezekavičienė. V.: Algarvė, 1998. — 375 p.

ISBN 9986-856-16-7

XX a. — tai žiaurių karų, pasikėsinimų, agresijos ir smurto amžius. Tai amžius, kai galingųjų valstybių vadovų asmeninės ambicijos, simpatijos ar neapykanta labai dažnai nulėmė milijonų visiškai nekaltų žmonių likimus. Visa tai aprašo žurnalistas B. Vološanskis savo knygose (tai pirmoji šios serijos knyga). Autorius pateikia skaitytojams daug naujų faktų, visai kitu aspektu aiškina daugelį įvykių, atskleidžia tų įvykių įslaptintas detales, nurodo tikrąsias jų priežastis.

UDK 94/99

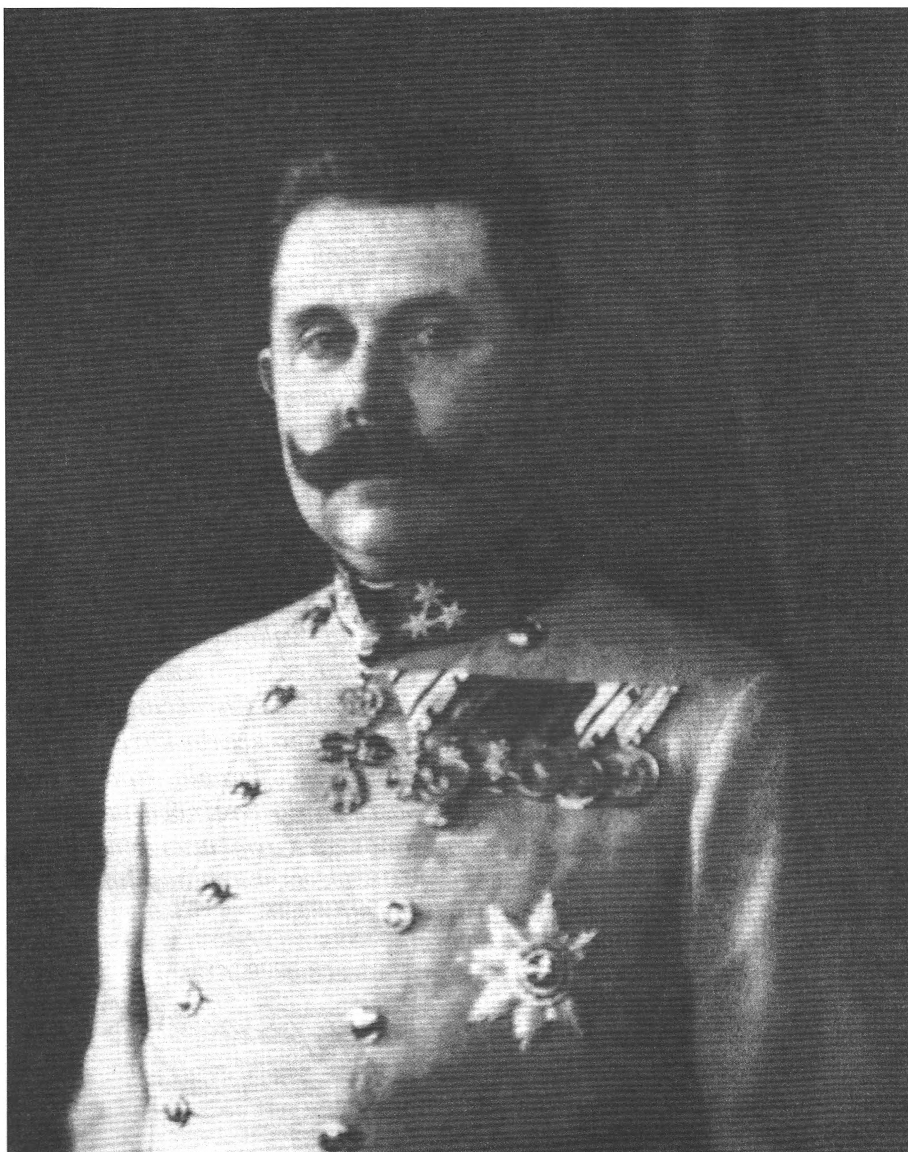
ISBN 9986-856-16-7

Brangus Skaitytojau!

1914 metų birželio 28 dieną erchercogas Pranciškus Ferdinandas atvyko į Sarajevą, nes generalgubernatorius Oskaras Potiorekas garantavo jam visišką saugumą. Niekas nežinojo, jog generalgubernatorius buvo ne visiškai pilno proto žmogus. Didžiojo kunigaikščio ir jo žmonos nužudymas buvo pagrindinis pretekstas pradėti Pirmąjį pasaulinį karą. Taip dviejų žmonių mirtis sukėlė dešimčių milijonų kareivių ir civilių gyventojų mirtį. Jie žuvo mūšiuose arba mirė nuo bado, ligų, išsekimo. Tokia XX amžiaus istorija.

Šioje knygoje, brangus Skaitytojau, aprašyti sensacingi įvykiai, kuriuos rengė valstybių vadovų kabinetuose, slaptosios policijos kazematuose, kariuomenių štabuose ir mūšių laukuose. Galėsi atsakyti į klausimą, ar Leninas buvo vokiečių agentas. Kodėl Stalinas 1939 metais ignoravo šnipo Richardo Zorgės informaciją apie vokiečių agresijos pradžią? Kas 1946 metais išgelbėjo maršalą Žukovą? Kodėl Voreno komisija pateikė pasauliui melagingą Džono Kenedžio nužudymo versiją? Galėsi sužinoti apie dvi svarbiausias Nikitos Chruščiovo gyvenimo dienas, kai jis kovojo dėl valdžios. Kaip vyko svarbi karinė ir politinė akcija 1956 metais nacionalizuojant Sueco kanalą, apie negailestingą kovą dėl valdžios Kremliuje po Leonido Brežnevo mirties.

Šią knygą sudaro televizijos programos „XX amžiaus sensacijos“ scenarijų medžiaga apie 24 sensacingus įvykius, kurię nulėmė mūsų amžiaus istoriją. Amžiaus, kuriame gyvename.

Erchercogas Pranciškus Ferdinandas

* **Pranciškus Ferdinandas** (1863—1914), Austrijos erchercogas, sosto įpėdinis, valdančio karaliaus Pranciškaus Juozapo I (1830—1916) brolėnas. Vedė Zofiją Chotek, kuri buvo „tik" grafaitė, ir tai nepatiko karaliui, palaikiusiam šias vedybas mezaliansu. Nuo 1913 m. generalinis armijos inspektorius (vyriausias karvedys karo metu). Siekė prie dualistinės Austrijos—Vengrijos imperijos prijungti Jugoslavijai priklausančias sritis (Chorvatiją, Bosniją, Dalmatiją ir Slovėniją). Žuvo 1914 m. birželio 28 d.

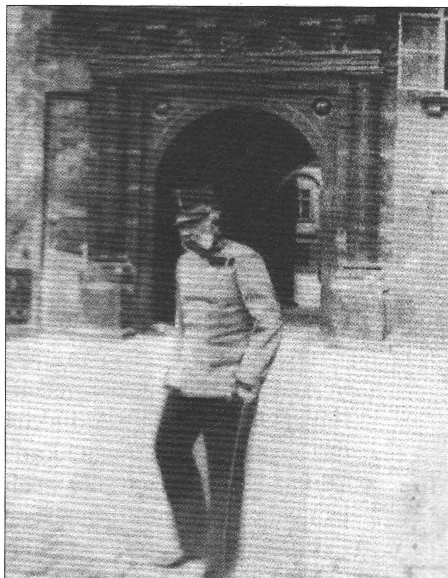
Pasikėsinimas Sarajeve

— Nužudysite erchercogą Pranciškų Ferdinandą!
Kai organizacijos „Juodoji ranka“ vadovas ištarė tuos žodžius grupelei nepilnamečių vaikėzų, susirinkusių Sarajevo čінšo namų rūsyje, akimirką tapo tylu. Ir staiga visi ėmė klykti, šokinėti, sveikinti vienas kitą. Kilo baisus triukšmas. Tada organizacijos vadovas, pulkininkas Dragutinas Dimitrijevičius trenkė kumščiu į stalą, tik tokiu būdu nutildydamas grupelę gimnazistų. Seniai žinojo, kad jie rengiami svarbiai akcijai. Juos mokė Serbijoje. Ten 1914 metų gegužės 26 d. gavo pinigų ir serbų armijos ginklų: rankinių granatų bei pistoletų brauningų. Birželio 3 d. su serbų žvalgybos agentų pagalba perėjo Bosnijos sieną.
Numanė, kad teks dalyvauti pasikėsinime. Tik nežinojo prieš ką. Nežinojo ir to, kaip ryškiai pasaulio istoriją pakeis jų veiksmai...

Gimnazistas Gavrilas Principas, gimnazistas Trifko Grabežas ir spaustuvės pameistrys Nedeiko Čabrinovičius turėjo atlikti svarbiausią užduotį. Jiems turėjo padėti dar penki sąmokslininkai. Plane, kurį parengė slaptosios organizacijos šefas, pulkininkas Dimitrijevičius, buvo numatyta, kad sąmokslo dalyviai stovės gatvėje, kuria turėjo važiuoti erchercogas. Tas, kuris būtų arčiausiai, pačioje patogiausioje padėtyje, turėjo mesti granatą arba šauti iš pistoleto ir nužudyti neapkenčiamą Austrijos—Vengrijos sosto įpėdinį.

Mielai būtų nužudę ir patį imperatorių Pranciškų Juozapą, tačiau senasis monarchas retai kada palikdavo rūmus Vienoje, todėl sąmokslininkai negalėjo net svajoti apie galimybę pasiųsti jį į aną pasaulį. Be to, buvo sulaukęs 84 metų, ir buvo akivaizdu, kad kiekvienu momentu sostą gali paveldėti brolėnas, Pranciškus Ferdinandas*. Visiems buvo žinoma, kad gavęs valdžią, jis žada įvesti eilę svarbių reformų, o tai sutrukdytų Serbijai prisijungti pietines slavų žemes bei įgyvendinti Gavrilo Principo ir jo kolegų puoselėtą svajonę.

Iš tikro šie jauni žmonės buvo tik vykdytojai, įrankis serbų žvalgybos rankose. Entuziazmo ir patriotizmo vedini jie įkūrė orga-

Imperatorius Pranciškus Juozapas I prie Hofburgo rūmų

Erchercogo ir jo žmonos atvykimas į Sarajevą. Juos lydi generolas Oskaras Potiorekas (fotografijos dešinėje, su pliumažu)

nizaciją „Jaunoji Bosnija", kurios veiklą greitai ėmė kontroliuoti serbų žvalgyba. Tai buvo metas, kai nelegalios organizacijos „Juodoji ranka" karininkai nutarė nužudyti erchercogą Pranciškų Ferdinandą, suplanavo šios akcijos eigą, o „Jaunosios Bosnijos" organizacijos vaikinus pasirinko akcijos vykdytojais.

Sužinojo, kad geriausia tai padaryti didžiųjų manevrų Bosnijoje metu. Buvo akivaizdu, kad vyriausias Austrijos—Vengrijos kariuomenės inspektorius stebės manevrus, o jiems pasibaigus atvyks į Bosnijos ir Hercogovinos sostinę — Sarajevą. Tuo metu miesto gynyba bus silpnesnė, nes didelė dalis kareivių bus išsiųsti į poligoną ir ten turės pasilikti dar kelias dienas po manevrų. Policininkų taip pat nebus daug.

Šie samprotavimai ir vertinimai pasitvirtino. Miesto valdžia erchercogo apsaugai galėjo skirti tik kuopą (apie šimtą kareivių). Akivaizdu, jog to buvo per maža, kad galėtų sudaryti saugią užtvarą iš abiejų gatvės pusių ir apsaugoti erchercogą nuo minios. Policininkai taip pat galėjo stovėti 100 metrų atstumu vienas nuo kito. Tokios menkos saugumo priemonės daugeliui erchercogo artimų asmenų kėlė nerimą ir baimę. Tuo labiau jog buvo žinoma, kokį atšiaurumą ar net neapykantą Bosnijos gyventojai jaučia Austrijos sosto įpėdiniui. Erchercogas taip pat suprato padėties keblumą. Tačiau abejones išsklaidė gubernatorius, generolas

Oskaras Potiorekas. Jis užtikrino, jog pats ima visišką atsakomybę už erchercogo ir jo žmonos saugumą. Iš kur toks ryžtas ir toks vertinimas? Atsakymas šokiruoja. Generolas Potiorekas eilę metų sirgo venerine liga, kuri paveikė jo smegenis. Sprendimai, kuriuos priimdavo, neturėjo nieko bendro su tikrove. Apie šią generolo negalią nežinojo niekas, todėl jo nepagrįsta saugumo garantija padėjo kunigaikščiui apsispręsti ir vykti į Sarajevą.

Ir vis dėlto Austrijos valdžia žinojo apie rengiamą pasikėsinimą mažiausiai iš dviejų šaltinių.

Vienas sąmokslininkas buvo sugautas, kertant Serbijos ir Bosnijos sieną. Tai įvyko birželio 3 d., taigi dar buvo likę daugiau nei trys savaitės iki planuojamo pasikėsinimo. Sąmokslininkas turėjo ginklą, nuodų ir užrašų, kurie aiškiai bylojo, jog jis priklauso nelegaliai organizacijai. Kankinamas viską prisipažino. Pasakė, kad yra „Jaunosios Bosnijos" narys, jog buvo apmokytas ir kurie tos organizacijos nariai perėjo į Serbiją. Iš apmokymo užrašų, apginklavimo, permetimo per sieną būdo nesunku buvo padaryti išvadą, kad sugautasis sąmokslininkas yra vienas iš tų, kurie buvo rengiami greitai atakai. Tiesa, kankinamas jaunuolis nežinojo, kas turėjo būti jo auka, bet tardantis karininkas be jokio vargo tai suprato. Turėjo pranešti savo vadovybei. Ir vis dėlto, kodėl erchercogas nebuvo įspėtas? Tai yra klausimas, į kurį šiandien atsakymo nėra.

Erchercogo šeima: (iš kairės) Zofija, Pranciškus Ferdinandas, sūnūs Ernstas ir Maksas bei duktė Zofija

Sarajevo panorama

Dar daugiau: pasikėsinimą rengė serbų žvalgybos karininkai be serbų valdžios žinios ir sutikimo. Vis dėlto premjeras Nikola Pašičius sužinojo apie rengiamą akciją. Nelabai aišku, ką padarė, kadangi yra kelios versijos. Pagal vieną manoma, kad visą šį reikalą laikė paslaptyje, nes bijojo karininkų keršto. Pagal kitą (labiausiai tikėtiną) pavedė Jovanui Jovanovičiui, Serbijos ambasadoriui Vienoje, diskretiškai pranešti apie gresiantį pavojų. Ambasadorius, vykdydamas jam pavestą užduotį, atsisakė oficialaus kelio, tačiau pokalbyje su Leonu Bilinskiu, Bosnijos ir Hercogovinos vietininku, užsiminė apie pavojų, gresiantį erchercogui atvykus į Sarajevą. Taip užmaskuotas įspėjimas Austrijos valdininkui nepadarė didesnio įspūdžio, o kadangi informacija apie rengiamus pasikėsinimus pasiekdavo jį gana dažnai, tai serbų pasiuntinio žodžiai nebuvo reikiamai įvertinti.

1914 metų birželio 28 d. rytą erchercogas ir jo žmona Zofija atvyko į Sarajevą ir važiavo gatve, vedančia link Rotušės. Važiavimo trasą saugojo 120 policininkų. Stovėjo labai toli vienas nuo kito. Per daug toli, kad turėtų galimybę sutrukdyti arba sulaikyti sąmokslininką. Tik visai atsitiktinai vienoje vietoje policininkas atsistojo taip arti minioje pasislėpusio jauno žmogaus su pistoletu, kad šis nesiryžo atakuoti.

Antrasis sąmokslininkas nesugebėjo prasibrauti pro minią. Trečiojo neišlaikė nervai ir jis nesugebėjo išsitraukti pistoleto. Pagaliau ketvirtasis — Čabrinovičius — puolė į kovą.

Kai erchercogo automobilis buvo tik už keliolikos metrų, Čabrinovičius metė bombą. Kas įvyko po to? Iki šių dienų tai nėra visiškai išaiškinta.

Viena versija byloja, jog sąmokslininkas nepataikė ir gana toli sprogusios bombos skeveldra tik sužeidė palydos karininką. Kiti liudininkai tvirtino, kad bomba nukrito ant automobilio variklio gaubto, erchercogas sugebėjo numesti ją ir tik tada, bombai sprogus, buvo sužeistas karininkas. Minios apsuptas sąmokslininkas, matydamas jo pusėn bėgančius policininkus, perkando nuodų kapsulę, bet ji nesuveikė. Tada šoko į upę, tačiau tuo metų laiku ji buvo gana sekli. Taigi jį greitai ištraukė į krantą ir sukaustė grandinėmis.

Principas, išgirdęs sprogimą, suprato, kad pasikėsinimas pavyko, taigi patraukė į netoliese esančią kavinę, kur po akcijos turėjo susirinkti sąmokslininkai ir atšvęsti didžiąją pergalę.

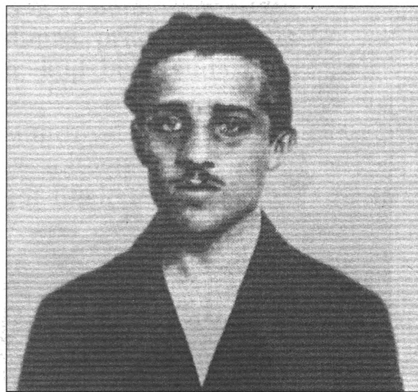
Tuo tarpu erchercogas po oficialaus valdžios pasveikinimo ir gana trumpo vizito rotušėje nutarė nuvažiuoti į ligoninę aplankyti sužeistą karininką. Jo vairuotojas pasiklydo ir išvažiavo į gatvę, kur buvo kavinė ir kur Principas laukė savo kolegų.

Erchercogas ir žmona palieka rotušę ir vyksta į ligoninę

Gavrilo Principo sulaikymo momentas

Gavrilas Principas

Per langą pamatęs atvažiuojantį automobilį, Principas išbėgo iš kavinės. Pribėgo prie siauromis gatvelėmis vos slenkančio kabrioleto ir dukart iššovė. Pirmoji kulka pataikė Pranciškui Ferdinandui į kaklą ir perplėšė arteriją. Antroji — mirtinai sužeidė Zofiją, kuri sukniubo ant vyro kelių. Erchercogas, stengdamasis ranka sulaikyti iš žaizdos trykštantį kraują, glaudė žmoną ir šaukė:

— Sofrel! Sofrel! Nemirk! Turi gyventi dėl mūsų vaikų!

Gydytojas buvo čia pat, tačiau nieko negalėjo padaryti. Karališkoji pora mirė po kelių minučių.

Principas, numetęs pistoletą ir kiek nubėgęs į šalį, pamatė, jog pabėgti nepavyks. Paskui jį bėgo erchercogo palydos karininkai, o priekyje užtvėrė kelią policininkai. Iš šono kelią užtvėrė aukšta, geležinių statinių tvora, trukdanti patekti į parką, kur galėtų išsigelbėti. Vienas policininkas nutvėrė Principą už rankos. Šis ištrūko ir įmetė į burną ciano ampulę, kurią spaudė savo delne. Perkando ją. Tuo metu policininkai ir kareiviai užlaužė jo rankas ir nutempė prie aptvėrimo stulpo. Principas nesipriešino. Buvo įsitikinęs, jog tuoj pat numirs. Bėgo sekundės. Tačiau nemirė, o ėmė smarkiai vemti. Išsivadėję nuodai neveikė. Policininkai įgrūdo besiraitantį nuo skausmo sąmokslininką į karietaitę ir nuvažiavo į miesto kalėjimą.

1914 m. liepos 4 d. įvyko erchercogo laidotuvės. Jos buvo labai kuklios. Sosto įpėdinio ir generalinio armijos inspektoriaus į paskutinę kelionę nelydėjo armijos garbės sargyba. Palaikai ilsisi Artsteteno bažnyčioje, o ne Vienos kapucinų bažnyčios Habsburgų giminės koplyčioje.

Taigi senasis imperatorius Pranciškus Juozapas taip ir liko priešiškas savo brolėnui. Net po jo mirties neatleido už tai, kad šis prieš keletą metų nepaklausė monarcho ir vedė paprastą grafaitę Zofiją Chotek. Vis dėlto pašnibždomis kalbėta, kad tokios pernelyg kuklios laidotuvės buvo surengtos rūmų maršalkos, kunigaikščio Alfredo Montenuovo nurodymu, kuris keršijo mirusiajam už jam padarytas skriaudas.

Erchercogo Pranciškaus Ferdinando laidotuvės

Atrodytų, jog reikalas išspręstas. Sąmokslininkai uždaryti į kalėjimą. Aukos palaidotos.

Tuo tarpu Europos valstybių sostinėse buvo užvesta baisi mašina...

1914 m. liepos 7 d. Vienoje susirinko ministrų taryba. Sosto įpėdinio mirtis pakenkė monarchijos autoritetui ir Austrijos valdžia nutarė veikti ryžtingai. Svarbiausia buvo nuspręsti, kokia bus toji Austrijos intervencija. Užsienio reikalų ministras, grafas Leopoldas Berchtoldas manė, jog reikia paskelbti karą Serbijai. Jis kvietė pritarti Vokietijos pozicijai, kuri savo ruožtu rėmė bet kokius austrų veiksmus.

Kuo ryžtingesnis bus Austrijos apsisprendimas, kuo energingiau juos paremsime, tuo labiau tikėtina, kad Rusija turės laikytis taikos, — rašė valstybės sekretorius prie Vokietijos Užsienio Reikalų Tarnybos, charakterizuodamas savosios valstybės poziciją. — *Jeigu konflikto lokalizuoti nepavyktų ir Rusija imtų atakuoti Austriją, įvyktų casus foederis*, o tada negalėsime palikti Austrijos be pagalbos. (...) Nenoriu preventyvaus karo, tačiau jam prasidėjus, neturėsime teisės pasitraukti.*

Austrijos valdžia, planuodama susidoroti su Serbija, o tai leistų geriau įsitvirtinti Balkanuose, suprato, kaip pavojinga konfrontuoti su Rusija. Be to, Vienoje buvo žinoma, jog Rusija pasirengusi sudaryti Balkanų valstybių sąjungą ir nukreipti ją prieš Austriją. Serbijos pavergimas sumaišytų rusų planus ir labai pakeltų monarchijos autoritetą pietinių slavų valstybių tarpe. Pasitarimo dalyviai nutarė, jog diplomatinis kelias nebus rezultatyvus; pasirinktas tik karinis sprendimas, prieš tai atlikus kai kuriuos diplomatinius veiksmus, bet tik tam, kad būtų sudarytas pakankamas pretekstas karui.

1914 metų liepos 23-sios popietę Austrijos pasiuntinys, baronas Vladimiras Gieslas fon Gieslingas Serbijos valstybės atstovui įteikė notą, kurioje buvo dešimt reikalavimų, turėjusių visiškai likviduoti Serbijoje bet kokius antiaustriškų veiksmų židinius.

Serbų valstybė savo atsakyme, kuris galėjo būti diplomatijos pavyzdžiu, sutiko vykdyti keliamus reikalavimus, tačiau baronas Gieslas nutarė, jog to nebus ir kartu su savo palyda išvyko iš Belgrado. Liepos 28 d. Austrija—Vengrija paskelbė karą Serbijai. Ir tada lavina pajudėjo.

Rusijos caras Nikolajus II negalėjo nieko neveikdamas žiūrėti, kaip Balkanuose veikia Austrijos kareiviai ir kaip nyksta Rusijos įtaką. Išleido įsaką apie dalinę mobilizaciją keturiuose kariniuose daliniuose iš trylikos.

Tai neramino Vokietiją ir vokiečių ambasadorius įspėjo Rusijos užsienio reikalų ministrą, jog panašūs tolesni veiksmai privers paskelbti mobilizaciją ir jo šalyje. Norėdamas sušvelninti gana karingą savo įspėjimą, pridūrė, jog *tai nėra grasinimas, tik draugiškas požiūris.*

* *Casus foederis* — įvykiai, kuriais valstybė sutarčių pagrindu įsipareigoja paremti sąjungininkus.

Caras nepaklausė ir liepos 30 dieną paskelbė visuotinę mobilizaciją. Vokietija atsakė ultimatumu, kuriame reikalavo atšaukti pasirengimą karui.

Caras to padaryti negalėjo, nes būtų pažemintas tiek pasaulio visuomenės, tiek savo tautos akyse.

Rugpjūčio 1-osios popietę Vokietija paskelbė mobilizaciją ir pradėjo karą su Rusija.

Tuojau pat į diplomatinį-karinį žaidimą įsitraukė Prancūzija, turėjusi su Rusija 1891—93 metų gynybos sutartį (papildytą 1899, 1900, 1911, 1912 metais) ir ėmė rengtis karui. Tai kėlė nuostabą, kadangi sutartis įpareigojo Prancūzijos valdžią pradėti konkrečius veiksmus tik tada, jeigu Vokietija užpultų Rusiją, o nieko panašaus neįvyko. Dar daugiau, Rusija, paskelbdama mobilizaciją, pirmoji pradėjo karo veiksmus prieš Vokietiją, taigi prancūzai tikrai turėjo žinoti, jog neprivalo laikytis sutarties su Rusija sąlygų. Kodėl tad tos valstybės vadovybė, niekada neskubėjusi laikytis savų įsipareigojimų, šį kartą pasielgė taip garbingai?

Prancūzijos vadovybė pagrįstai numatė, kad Vokietija, pradėjusi karą Europos Rytuose, smogs ir Vakarams. Nuo 1904 metų Prancūzija turėjo gana išsamią informaciją apie Vokietijos karo planus. Panašu, kad tą informaciją teikė aukštas pareigas turintis vokiečių karininkas, besislepiantis po „Keršytojo“ slapyvardžiu. Nėra žinoma, ar toks asmuo tikrai buvo, ar prancūzų žvalgyba jį prasimanė, kad apsaugotų tikrąjį informacijos šaltinį. Galimas ir toks atvejis, jog žvalgyba norėjo, kad Pran-

Vokiečių atsarginiai gauna mundurus

Minios žmonių Paryžiaus gatvėse sveikina karo pradžią

cūzijos vadovybė patikėtų jų pateikta vokiškų planų versija, atsiradusia analizuojant šimtus žvalgybininkų raportų: visada tai daro gerą įspūdį, kad žvalgybai pavyko išnagrinėti svarbiausius karo planus.

Prancūzų karinių operacijų plane, pažymėtame kriptonimu „Planas XVII", sąjungai su Rusija buvo skiriama gana svarbi vieta, nes, tinkamai įvertinus, buvo tikimasi, jog Rytų sąjungininkas gali mesti į kovą mažiausiai 800 tūkstančių kareivių. Atsižvelgiant į tai, rugpjūčio 1 dieną, praėjus kelioms valandoms po mobilizacijos paskelbimo Vokietijoje, Prancūzija pradėjo rengtis karui.

Didžioji Britanija, nors ir turinti per daug nevaržančią sutartį su Prancūzija (*Entente cordiale* — nuoširdų 1904 m. susitarimą), ramiai stebėjo, kaip vystosi įvykiai kontinente, manydama, jog jai nėra reikalo kovoti už hegemoniją Balkanuose.

Liepos 29-ąją šią nuomonę užsienio reikalų ministras, seras Edvardas Grėjus perdavė Prancūzijos ambasadoriui. Tačiau situacija žaibiškai pasikeitė, kai rugpjūčio 2-ąją vokiečių armija įžengė į Liuksemburgo Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją. Galima buvo tikėtis, jog greitai bus pažeistas Belgijos neutralitetas, o vokiečių armija pasieks Lamanšo sąsiaurį. Tai kėlė didelį pavojų Didžiajai Britanijai. Rugpjūčio 4-osios naktį vokiečių armija peržengė Belgijos sieną. Tos pačios dienos 23 valandą Vinstonas Čerčilis, Pirmasis Admiraliteto lordas, informavo vyriausybės narius, kad įsakė laivynui rengtis kovai. Prasidėjo sausumos kariuomenės mobilizacija. Praėjus dar vienai valandai Vokietija pradėjo karą su Didžiąja Britanija.

Europa paskendo tokiame chaose, kokio nebuvo numatęs joks politikas ar vadovas. Greitis, su kokiu karas apėmė visą kontinentą, buvo visų prieštaravimų ir konfliktų, brendusių pastaruosius kelis dešimtmečius, išsiveržimas.

XX amžiaus pradžioje Vokietija tapo galingiausia Europos valstybe ir tai visiškai pakeitė jėgų pasiskirstymą. Galingai valstybei reikėjo didžiu-

lės armijos ir britai staiga pastebėjo, kad imperatoriaus laivynas tampa toks galingas, jog bet kuriuo metu gali tapti rimtu varžovu iki šiol nenugalimai Royal Navy, saugančiai britų turtą — kolonijas, nors Vokietija aiškiai leido suprasti, kad noriai perimtų globon mažesnių valstybių — Belgijos ir Portugalijos kolonijas.

Vokietijos ekonominis progresas kėlė nerimą Prancūzijai, kuri, sudariusi sutartis su Didžiąja Britanija ir Rusija, sustiprino savo politinę situaciją, todėl mielai būtų atlyginusi už smūgius ir pažeminimus, patirtus 1870 metų kare, taip pat ir vėlesniais XIX ir XX amžiaus metais.

Kitame Europos krašte paaštrėjo Rusijos ir Austrijos santykiai. Rusijos ekspansija Balkanuose kėlė grėsmę Habsburgų monarchijai, tai nepatiko Vokietijai, kuri pati vis drąsiau skverbėsi į Artimuosius Rytus (pavyzdžiui, pradėjo tiesti geležinkelio liniją Berlynas—Belgradas), o tai jau kėlė nerimą Rusijai.

Taigi erchercogo ir jo žmonos nužudymas pašaukė kovai milijonines armijas. Europa nugrimzdo kare...

Koks sąmokslininkų likimas?

1914 m. spalio 29 dieną įvyko teismas ir visi trys: Principas, Čabrinovičius ir Grabežas nuteisti 20 metų kalėti. Mirties bausmės išvengė tik todėl, kad pasikėsinimo metu dar neturėjo aštuoniolikos metų (pagrindinis kaltinamasis tapo pilnamečiu 1941 metų birželio 30 d., t. y. praėjus 2 dienoms po pasikėsinimo), o Bosnijos—Hercogovinos įstatymai draudžia nepilnamečius bausti didesne nei 20 metų kalėjimo bausme. Vis dėlto nė vienas iš jų nesulaukė laisvės. Dar nesibaigus karui visi buvo užkankinti kalėjime...

Karo pabaigos nesulaukė ir žmogus, kuris buvo visos pasikėsinimo prieš erchercogą Pranciškų Ferdinandą operacijos smegenys — pulkininkas Dimitrijevičius. Buvo pernelyg pavojingas Serbijos valdžiai, tuo labiau kad karininkai planavo atsiskaityti su premjeru Nikola Pašičiumi už 1914 metų nesėkmes. Regento, kunigaikščio Aleksandro remiamas premjeras, nelaukdamas tolesnių įvykių raidos, pradėjo pavojingos grupės likvidavimą. Dimitrijevičius ir keliolika kitų karininkų buvo

Austrijos kareivių nužudyti serbai keršijant už erchercogo Pranciškaus Ferdinando nužudymą

Belgijos miesto Ipro griuvėsiai

apkaltinti valstybiniu perversmu. Teismas nuteisė juos mirties bausme ir ilgalaikiu kalėjimu. Kunigaikštis Aleksandras amnestavo nuteistuosius mirties bausme, išskyrus Dimitrijevičių ir du kitus, labiausiai su juo

susijusius karininkus. Jie turėjo mirti, nes per daug žinojo. Nuosprendis įvykdytas 1917 m. birželio 26 dieną.

Sarajevo byla buvo užbaigta, tačiau niekada nebuvo išaiškinta iki galo...

Nuo 1914 iki 1918 metų kariaujančios valstybės mobilizavo 67 438 810 kareivių. Žuvo 5 152 115, dingo be žinios — 4 121 090, buvo sužeisti 12 831 004 kareiviai. Karas taip pat pareikalavo apie 50 milijonų civilių gyventojų aukų, kurie buvo užmušti, mirė nuo bado ir epidemijų, kilusių karo metu.

Pagrindinių valstybių — Pirmojo pasaulinio karo dalyvių aukų skaičius

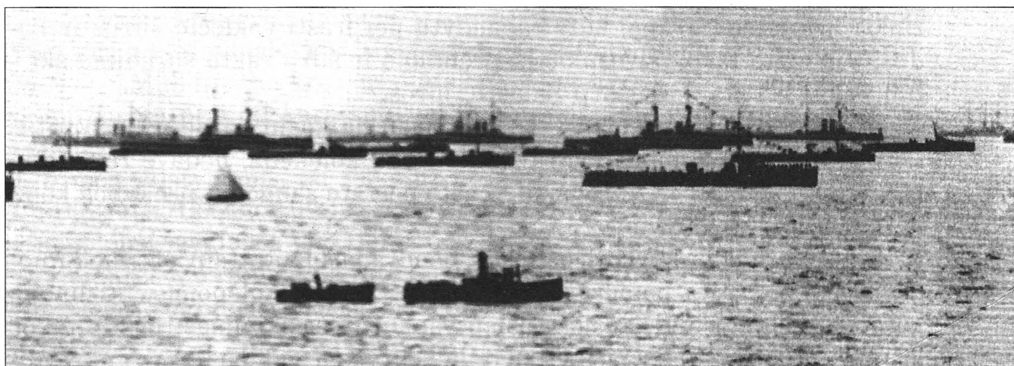
	Mobilizuoti	Užmušti	Sužeisti	Dingę be žinios ir belaisviai
Rusija	12 000 000	1 700 000	495 000 (tame skaičiuje 145 000 invalidų)	2 500 000
Prancūzija	8 410 000	1 375 800	4 266 000 (tame skaičiuje 690 000 invalidų)	537 000
D. Britanija	8 904 467	908 371	2 090 200	191 000
Italija	5 615 000	650 000	947 000	600 000
Jungtinės Amerikos Valstijos	4 355 000	126 000	234 000	45 000
Vokietija	11 000 000	1 737 000	4 216 058	1 152 800
Austrija-Vengrija	7 800 000	1 200 000	3 620 000	2 200 000
Serbija	707 343	45 000	133 148	152 958

Didžiausia Pirmojo pasaulinio karo paslaptis

Auštant 1914 metų rugpjūčio 5-osios rytui britų laivas „Telconia“ atplaukė prie Olandijos krantų netoli Emeno. Laivo ekipažas nuleido už borto denio keltuvą, ir į vandenį nusileido narai. Po keliasdešimties minučių iš apačios jie pasiuntė signalą, kad užduotis įvykdyta. Lynai įsitempė ir iš vandens ėmė kilti storas, dumbliais ir dumblu aplipęs kabelis. Teko gerokai pavargti, kol jis buvo pakeltas ant denio, o tada du vyrai ėmė kapoti jį kirviais. Kai tik kirvių ašmenys nukirto paskutinį vielų ryšulėlį, atskirtosios dalys nuslydo nuo denio ir vėl nukrito į dugną. Telefono kabelis, jungęs Vokietiją su Šiaurės ir Pietų Amerika, nustojo veikęs. Nuo to momento Vokietijai teko naudotis neutralių valstybių telekomunikacijų linijomis, o jos visos ėjo per Londoną. Tai reiškė, kad Anglija turėjo galimybę registruoti visas šifruotes, kurias vokiečių vyriausybė siuntė savo atstovams Jungtinėse Amerikos Valstijose.
Prasidėjo viena iš labiausiai sensacingų žvalgybos intrigų, kuri viso Pirmojo pasaulinio karo metu kenkė daug labiau nei milijoninės armijos, kovojusios įvairiuose pasaulio frontuose.

Tą pačią dieną, kai „Telconijos“ įgula įvykdė savo užduotį prie Olandijos krantų, britų jūrų žvalgybos šefas, kontradmirolas Henris F. Oliveris pakvietė priešpiečių savo draugą, serą Alfredą Evingą. Oras buvo puikus, todėl jis atsisakė puskarietės ir nutarė tą netolimą kelią nuo Admiraliteto rūmų iki klubo prie Pikadilio rato nueiti pėsčiomis.

Big Benas ėmė mušti 12.00, kai jis priėjo prie masyvių klubo raudon-

Britų laivynas Scapa Flow bazėje

medžio durų; akivaizdu, kad atvyko per anksti. Paliko durininkui žinutę, kad lauks klubo salėje pirmame aukšte, kur tuo metu turėjo būti tuščia. Laikas, likęs iki susitikimo su draugu, leido jam ramiai apmąstyti pastarųjų dienų įvykius, kurie stebino neįtikėtinais tempais ir permainomis Senajame Kontinente. Kontradmirolas Oliveris atsisėdo prie staliuko salės kampe, kurį gerai maskavo plati palmė. Jį labiausiai domino situacija jūroje. Pasidėjo prieš save raportus apie dviejų vokiečių karinių laivų: linijinio kreiserio „Goeben" ir kreiserio „Breslau" drąsų reidą. Žvalgyba iš Pilipenvilio Šiaurės Afrikoje pranešė, kad du laivai išplaukė iš uosto ir reikėjo tikėtis, jog plauks į Šiaurės jūrą. Jeigu pavyktų juos surasti, tai būtų puikus grobis pačioje karo pradžioje. Jūrų vilko patirtis pasakinėjo kontradmirolui, kad visas šis reikalas yra daug svarbesnis, nors jis ir neturėjo supratimo, kas galėjo rūpėti dviejų vokiečių karo laivų vadams. Tačiau Oliveris prieš save turėjo išsipūtusį nuo dokumentų aplanką, kuriame ir slėpėsi atsakymas, kur, kokiu keliu ir kokiu tikslu plaukia vokiečių karo laivai. Tai buvo įsakymai, kuriuos per radijo stotį siuntė karinio jūrų laivyno vadas. Juos užregistravo Hunstantono radijo stotis, tačiau britai nesugebėjo pritaikyti šifravimo kodo.

Oliverio apmąstymus nutraukė atvykęs seras Alfredas Evingas, kresnas penkiasdešimt devynerių metų škotas. Iš jo jūrų žvalgybos šefas tikėjosi gana daug.

Seras Alfredas buvo labai plačių interesų žmogus. Didžiausią šlovę jam atnešė žemės drebėjimų Japonijoje, žemės magnetizmo ir medžiagų atsparumo tyrinėjimai. Už tai karaliaus buvo apdovanotas kilmės titulu. Serą Alfredą traukė ir kriptologija, nors tai buvo tik mėgėjiškas domėjimasis.

Oliveris žinojo apie vokiečių kabelio nukirtimą ir tikėjosi, jog artimiausiu laiku bus gautas turtingas vokiečių diplomatinių šifruočių rinkinys. Tačiau jos buvo nenaudingos, kol jų turinys slėpėsi nesuprantamų skaičių skiltyse.

Oliveris neapsiriko manydamas, kad Evingą sudomins pasiūlymas surinkti kriptologų grupę, kuri pabandytų perprasti vokiečių šifrus ir kodus. Vis dėlto tarp galvosūkio išsprendimo ir šifro rakto suradimo skirtumas buvo toks, kaip tarp balos ir jūros.

Evingas energingai ėmėsi darbo, tačiau ne kažin ką nuveikė. Vizitas į Britų muziejų, kur buvo šifravimo mašinų kolekcija, nedavė rezultatų. Nesėkmingas buvo ir Karališkojo pašto pastate saugomų prekybos kodų bei šifrų knygų vartymas.

Keturi draugai, kuriuos pakvietė bendradarbiauti, taip pat nieko nepasiekė. Pasinėrę į popierius, išmargintus skaičių kolonomis, jie žinojo, kad ten paslėptos didžiausios paslaptys, kurių išaiškinimas turėtų įtakos kruvinų įvykių raidai. Tačiau bėgo dienos, o sprendimas buvo toks tolimas, kaip ir pirmai pradžiai.

Oliveris buvo teisus, kai dviejų vokiečių karo laivų reide įžiūrėjo kažką daugiau negu stiprių kreiserių karinius manevrus.

Radijo stotis Nauene šalia Berlyno admirolui Vilhelmui Souchonui, vokiečių laivyno Viduržemio jūroje vadui, išsiuntė įsakymą: *Rugpjūčio 3 d. pasirašyta sutartis su Turkija.* Nedelsiant plaukti į Konstantinopolį.*

Souchonas skubiai išplaukė nurodyta kryptimi, o tuo metu britų eskadra sukiodamasi tarp Sicilijos ir Sardinijos pabandė užblokuoti kelią į Vakarus. „Goeben" ir „Breslau" skubiai praplaukė Mesinos sąsiaurį ir patraukė Dardanelo sąsiaurio link. Anglai juos pastebėjo, ėmė persekioti, bet tarp Graikijos salų juos pametė.

Vokiečių kreiseriai vyksta į mūšį

Vokiečių kreiseriai įplaukė į Konstantinopolio uostą ir... prisijungė prie turkų karinio laivyno. „Goeben" tapo „Sultan Selim Jawuz", o „Breslau" — „Midilli". Šie kreiseriai atakavo Sevastopolį ir Odesą, provokuodami Rusiją pradėti karą su Turkija. Tai buvo baisus smūgis Antantės santarvės valstybėms. Jeigu Turkija imtų kariauti kartu su centrinės Europos valstybėmis, tai reikštų, jog būtų nutrauktas tiekimas jūrų keliu didžiulei, bet blogai aprūpintai rusų armijai. Šios armijos funkcionavimas labai priklausė nuo tiekimo iš Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos per Viduržemio ir Juodąją jūras. Istorijos ratas būtų pakrypęs kita kryptimi, jeigu rugpjūčio 3-iosios šifruota telegrama admirolui Souchonui bū-

* Traktatas su Turkija buvo pasirašytas 1914 m. rugpjūčio 2 d. Nėra žinoma, kodėl įsakyme nurodyta klaidinga data.

tų iššifruota ir perskaityta. Tuomet britų laivai, žinodami vokiečių kreiserių planus, būtų neleidę įplaukti jiems į Konstantinopolį. Vis dėlto sėkmė, nepatirta darbo pradžioje, buvo palanki bitų kriptologams kiek vėliau.

1914 m. rugpjūčio 26-ąją tuoj po vidurnakčio vokiečių kreiseris „Magdeburg" Suomijos įlankoje, maždaug 5 jūrmylių atstumu nuo Odensholmo migloje užplaukė ant uolų. Laivo įgula neįtarė, jog atsidūrė taip arti rusų sargybos postų, kurie iš karto net nepastebėjo vokiečių kreiserio avarijos. Tik sambrūzdis ant laivo denio ir garsios komandos sukėlė rusų paniką. Į Odensholmo rajoną jie išsiuntė du mažus eskadrinius minininkus, o vėliau — du kreiserius. Tuo metu prie tarp uolų įstrigusio kreiserio priplaukė vokiečių karo laivas „V 26", tačiau jam nepavyko nutempti kreiserį į gilesnius vandenis. „Magdeburgo" vadas suprato, jog kreiserį reikia susprogdinti, bet nusprendė prieš tai apšaudyti jūros švyturį. Patrankų trenksmas nurodė kelią rusų eskadriniams minininkams ir kreiseriams. Jie, kiek pasimetę pradžioje, greitai susiorientavo ir nukreipė ugnį į gerą taikinį — nejudantį „Magdeburgą". Po kelių taiklių 152 mm kalibro pabūklų smūgių iš vokiečių kreiserio liko tik laužo krūva. Kreiserio vadas kapitonas Habenichtas suprato, jog toliau priešintis nėra prasmės ir įsakė laivą susprogdinti. Jis pats ir penkiasdešimt šeši įgulos nariai buvo paimti į nelaisvę. Tuo tarpu anglams ne tiek rūpėjo paimti belaisviai, kiek svarbi jiems buvo kodų knyga. Šiandien sunku pasakyti, kaip ji pateko į rusų rankas. Labiausiai tikėtina versija byloja, jog praėjus kelioms valandoms po mūšio, t. y. rugpjūčio 26-osios popietę, rusai ištraukė iš vandens vokiečių jūreivio palaikus. Savo mėšlungio sutrauktame delne jis spaudė slaptąją knygą. Rugsėjo 6-ąją rusų karinis jūrų atašė apie šį radinį pranešė Pirmajam Admiraliteto lordui Vinstonui Čerčiliui. Jis pasiūlė tuojau pat išsiųsti laivą į Aleksandrovą, kuriuo į Londoną atplauktų rusų karininkas su neįkainojamais dokumentais. Anglai negaišo. Spalio 13-ąją jau turėjo knygą — raktą vokiečių telegramoms iššifruoti. Tačiau tai buvo vokiečių šifravimo raktas ir anglams nesisekė juo pasinaudoti. Tik po kelių savaičių vienas Evingo grupės narys suprato, kad telegramos dar šifruojamos papildomais kodais. Tada darbas pajudėjo daug vikriau. Po trijų savaičių Evingo žmonės sugebėjo perskaityti kai kuriuos vokiečių įsakymus, siunčiamus karo laivų vadams.

Kriptologų grupę ir toliau lydėjo sėkmė. Rugpjūčio 28 d., pirmojo jūros mūšio metu susikovus britų ir vokiečių karo laivams, prie Helgolando sąsiaurio buvo paskandintas torpedinis laivas „V 187" ir trys kreiseriai: „Mainz", „Ariadne" ir „Cöln". Iš vieno tų laivų iškrito už borto medinė skrynia, kuri kelis mėnesius vėjo genama dreifavo Šiaurės jūroje. Pagaliau 1914 m. gruodžio pabaigoje ją ištraukė britų traleris. Skrynioje buvo rastos kodavimo knygos ir dokumentai, kurie tuoj pat buvo išsiųsti į Londoną. Tai buvo nuostabus papildymas tos kodų knygos, kuri buvo paimta iš „Magdeburgo". Bemaž nuo to laiko kriptologai ėmė tiksliai skaityti įsakymus, siunčiamus vokiečių laivams. Po kelių mėnesių tikrai žinojo, kad jūrų atašė naudoja tuos pačius kodus.

Tuo tarpu kriptologų grupė, kurią pradžioje sudarė 5 žmonės, ėmė plėstis. Direktoriaus Evingo kabinetas tapo per mažas. Stalai stovėjo taip arti vienas kito, jog tarp jų prasistumti buvo gana sunku. Kriptologai trukdė vienas kitam. Kildavo kivirčų ir vaidų. Tikrą kataklizmą sukeldavo atėjęs svetimas žmogus. Tada visi dirbantieji turėjo skubiai surinkti visus dokumentus ir saugiai paslėpti juos net nuo labiausiai patikimų žmonių.

Evingas keletą kartų kreipėsi į Admiralitetą dėl susidariusios padėties ir pagaliau lapkričio viduryje kriptologai persikėlė į Senųjų Rūmų (Old Building) kambarį Nr. 40. Grupė buvo pavadinta nauju „ID 25“ (25 Intelligence Division sekcija) vardu, tačiau prie jų prilipo neformalus pavadinimas „Kambarys 40“.

Grupė „Kambarys 40“ atliko milžinišką darbą. Nuo 1914 m. iki karo pabaigos ji perskaitė per 15 tūkstančių vokiečių šifrogramų. Vis dėlto tos grupės įkūrėjui serui Alfredui Evingui neteko sulaukti didžiausios šlovės. Istorija iškrėtė piktą pokštą, neišsaugojo vardo žmogaus, kuris turėjo įtakos Pirmojo pasaulinio karo eigai.

1916 m. gegužę jam pasiūlė Edinburgo universiteto rektoriaus postą. Tai buvo nepaprastai viliojantis pasiūlymas. Jis galėjo grįžti prie savo didžiausios aistros — mokslo, kurį buvo metęs, nes suprato karo keliamus reikalavimus. 1916 m. spalio 1 d. kriptologų grupės įkūrėjas išvyko į lietaus merkiamą Edinburgą. Retsykiais aplankydavo grupės „ID 25“ draugus, tačiau svarbiausioje akcijoje nedalyvavo.

Evingo vietą užėmė kapitonas Viljamas Redžinaldas Halas. Apie jį buvo sakoma, jog gimė tam, kad dirbtų žvalgyboje. Ir tai buvo labai tiksli nuomonė.

Jo tėvas buvo pirmasis Admiraliteto žvalgybos skyriaus direktorius. O jis pats ėmė tarnauti kariniame jūrų laivyne nuo 14 metų. Sulaukęs 35-erių metų — gavo kapitono laipsnį, vėliau vadovavo kreiserio, po to šarvuočio įguloms. Dėl nervinio kairės akies tiko jam prilipo „Blinker“ („Mirkčiojantis“) pravardė.

Visi, kas tik su juo bendravo, pasiduodavo jo hipnotizuojančiai jėgai. Amerikos ambasadorius Valteris Hainas Peidžas rašė: *Tas žmogus yra genijus — tikrai neatsitiktinis genijus. Visi kiti slaptųjų tarnybų žmonės yra tik amatininkai palyginus su juo.* Istorija tai patvirtino...

Kapitonas Viljamas Redžinaldas Halas (viduryje)

1917 m. sausio 17 d., 10. 30, pastorius Viljamas Montgomeris, dirbantis kriptologu grupėje „Kambarys 40“, padėjo ant Halo stalo kortelę.

— Atrodo, kad tai labai svarbi žinia, kuri sausio 16 d., tarpininkaujant Amerikos ambasadai, išsiųsta iš Berlyno, — paaiškino Montgomeris.

Halas daugiau nieko neklausinėjo. Žinojo, kad daugiau informacijos nėra, priešingu atveju jo darbuotojas ją pateiktų.

Peržiūrėjo originalą. Tai buvo ilgas tekstas, per tūkstantį ženklų. Buvo panašu, kad vokiečiai panaudojo diplomatinį „Kodą 0075“. Šis kodas įvestas 1916 m. liepos mėn. ir pradėtas naudoti vokiečių atstovybėse Vienoje, Sofijoje, Konstantinopolyje, Bukarešte, Kopenhagoje ir kitų Europos valstybių sostinėse. Britų kriptologai 1916 m. lapkričio pradžioje pastebėjo, kad tas kodas naudojamas, siunčiant telegramas vokiečių ambasadai Vašingtone. Keletą mėnesių bandė surasti šio kodo šifravimo raktą, tačiau rezultatai buvo gana menki.

Nigelis Grėjus

Ministras Artūras Zimermanas

Montgomeris palaukė, kol šefas išanalizuos pirmąją kortelę, tada ant stalo padėjo antrąją ir pridūrė:

— Nigelis Grėjus ir aš perskaitėme kai kuriuos fragmentus. Tai yra Zimermano telegrama Bernstorfui. Skliaustuose, su klaustuko ženklu surašėme išsireiškimus, perskaitytus dalinai arba parinktus loginiu pagrindu.

Artūras Zimermanas buvo užsienio reikalų ministras. Telegrama buvo adresuota vokiečių ambasadoriui Jungtinėse Amerikos Valstijose, grafui Johanui Heinrichui Andreasui Bernstorfui. Jau pats šis faktas buvo vertas didžiausio dėmesio.

Ypatingai slaptai. Asmeniškai Jūsų Ekscelencijos žiniai. Įteikti Imperijos Ministrui [Meksikos?] telegramą nr. 1... saugiu būdu. Siūlome vasario 1 dieną pradėti neribojamą povandeninių laivų karą. Šiuo veiksmu stengsimės išlaikyti Amerikos neutralitetą [?]. Jeigu mums tai padaryti ne[pavyktų?] siūlom su [Meksika?] sudaryti sutartį šiuo pagrindu:

[bendrai?] karo veiksmai

[bendrai?] taikos sutartis

[...]

Jūsų Ekscelencija dabar privalote informuoti [Meksikos?] prezidentą konfidencialiai [kad tikimės?] karo su JAV [galbūt?] [...] [Japonija?] ir tuo pačiu metu derybų tarp mūsų ir Japonijos. [Prašau pasakyti prezidentui?], kad [...] arba povandeniniai laivai [...] privers Angliją kelių mėnesių bėgyje sudaryti taikos sutartį. Prašau patvirtinti gavimą. Zimermanas.

Halas neabejojo, jog kriptologai iššifruos tekstą, ku-

rio turinys buvo labai artimas originalui. Taigi telegrama buvo labai svarbi. Tai buvo ginklas, galintis pakeisti karo eigą. Uždavinys, kurį „Telconia“ atliko prieš trejus metus, davė neregėtus rezultatus.

Vokiečiai, netekę povandeninio kabelio, jungiančio juos su Amerika, paprašė neutralios Švedijos pagalbos. Tos valstybės vyriausybė sutiko persiuntinėti telegramas į Jungtines Amerikos Valstijas, kaip savąsias. Anglai labai kruopščiai tikrino ryšių sistemas ir labai greitai švedų telegramose pastebėjo gana prastai užmaskuotą vokiečių diplomatinį kodą.

1915 m. Švedijos ambasadorius pasiskundė Foreign Office, kad Londonas sulaiko jų telegramas. Anglai atsakė, jog apgailestauja dėl to, tačiau prašo, kad neutrali valstybė nustotų teikti paslaugas priešiškai imperijai. Švedų vyriausybė atsiprašė ir pažadėjo, jog neleis vokiečiams savo ryšių kanalais jungtis su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis. Ir laikėsi žodžio. Vokiečių telegramos su švedišku įpakavimu nustojo plaukti į Vašingtoną. Tačiau dar labiau užslaptintos telegramos pradėjo eiti iš Buenos Aires. Anglų specialistai greitai tai suprato, bet šį kartą Londonas neprotestavo. Halui labiau patiko kontroliuoti vokiečių telegramas, negu atsiprašinėti.

Kitas kelias, kuriuo pasinaudojo vokiečiai, buvo labiau klastingas. 1916 m. gruodį vokiečių ambasadorius grafas Bernstorfas diskusijoje su prezidentu Tomu Vudru Vilsonu* ir jo patarėju pulkininku Edvardu M. Housemu apie taikaus susitarimo galimybes pasakė, jog būtų gerai, jei abiejų valstybių vyriausybės turėtų galimybę bendradarbiauti be tarpininkų. Kitą dieną Vilsonas tam pritarė. Nuo to laiko telegramas apie abiejų valstybių santykius vokiečiai galėjo siųsti iš Amerikos ambasados Berlyne. Toji ryšio linija taip pat ėjo per Londoną, ir vėl Anglijos cenzoriai pamatė vokiečių diplomatinį kodą, tik šį kartą jau telegramose, kurios buvo siunčiamos iš Amerikos ambasados. Vis dėlto tam niekas neprieštaravo. Neutrali Amerika — tai ne neutrali Švedija, todėl nė vienas anglų valdininkas nebūtų išdrįsęs prikišti Vašingtonui, jog jų elgesys nėra *neutralus*. Be to, Halas dabar galėjo kontroliuoti abu vokiečių diplomatinių ryšių kanalus — švedišką ir amerikietišką.

Grafas Bernstorfas, Vokietijos ambasadorius Vašingtone

* **Tomas Vudras Vilsonas** (1856—1924), Amerikos politikas. Dvidešimt aštuntasis Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentas (1913—1921). Nenorėjo, kad JAV būtų įtrauktos į Pirmąjį pasaulinį karą, tačiau 1917 m. nutarė paskelbti karą Vokietijai. 1918 metais parengė taip vadinamą 14 punktų programą. Ji tapo pagrindu rengiant taikos sutartį (13-asis punktas numatė pripažinti Lenkijos nepriklausomybę ir tai, kad ji turės išėjimą prie jūros). Karui pasibaigus, pirmasis iš JAV prezidentų paliko šalį ir nuvyko į Versalį dalyvauti taikos konferencijoje. Tik dalinai buvo pasinaudota jo programa, rengiant taikos sutartį, kurios JAV Kongresas neratifikavo.

Zimermano telegrama — tai vokiečių klastos įrodymas. Halas numanė, kad telegramos tekstą sužinojusios Jungtinės Amerikos Valstijos gali pradėti karą koalicijos valstybių pusėje.

Karo pradžioje Amerika nenorėjo kištis į Senojo kontinento reikalus. Tačiau šis neutralumas nebuvo tikras. Amerikos simpatijos aiškiai krypo koalicijos valstybių pusėn. Apie tai bylojo labai tamprūs prieškariniai Amerikos, Anglijos ir Prancūzijos bankų finansiniai ryšiai. Iki 1917 metų vidurio Antantės sąjungos valstybės gavo 2,3 milijardų dolerių kreditą. Vokiečiai galėjo pasinaudoti tik 27 milijonų dolerių kreditu.

Pirmaisiais karo metais neutralumas buvo labai pelningas. Eksportas į Antantės valstybes sudarė 825 milijonus dolerių, centrinės Europos valstybėms — 179 milijonus dolerių. Vėliau pelną pradėjo nešti karinė pramonė. Sprogstančių medžiagų eksportas į Europą išaugo nuo 6 milijonų dolerių 1914 metais iki 467 milijonų 1916 metais.

Tačiau simpatijos Anglijai ir Prancūzijai bei biznio reikalai dar nereiškė, jog Amerika norėtų išsiųsti šimtus tūkstančių kareivių, kurie žūtų Europos karo laukuose.

Prezidentas turėjo skaitytis su labai stipriu Amerikos piliečių nusiteikimu karo nepradėti. Tą nusiteikimą dar labiau kurstė vokiečių įtakingų asmenų grupės. Juos rėmė ir Airijos žmonės. Jie tikėjosi, kad, laimėjus Vokietijai, bus nugalėtas didžiausias jų priešas — Anglija. Tuo tarpu žydai buvo nusiteikę prieš pagalbą carizmui.

Pats prezidentas Tomas Vudras Vilsonas taip pat nenorėjo karo. Dar 1916 m. lapkritį rinkiminės kampanijos metu jo partija pristatė jį kaip žmogų, kuris *laikė mus toliau nuo karo.*

Kiek vėliau savo draugui pulkininkui Housui pasakė:

— Valstybė nėra nusiteikusi įsitraukti į karą. Jeigu jį pradėtume, padarytume nusikaltimą prieš civilizaciją.

Tačiau vokiečiai nesugebėjo pasinaudoti ta nauda, kurią būtų turėję, Amerikai išlikus neutralia. Jie padarė didelę klaidą, kuri pakeitė Amerikos vyriausybės ir visuomenės antikarines nuotaikas. 1915 m. vasario mėnesį jie paskelbė, jog jūros ruožas aplink Didžiąją Britaniją yra karo zona, todėl neutralių valstybių laivai čia gali plaukti pasikliaudami tik savo rizika.

Gegužės mėnesį netoli Airijos vokiečių povandeninis laivas „U-20" torpedavo anglų laivą „Lusitania": žuvo 1198 žmonės, tame skaičiuje 128 žmonės buvo Amerikos piliečiai. Vašingtono reakcija buvo labai rūsti. Vyriausybės narių tarpe pasigirdo balsai, kviečiantys JAV pradėti karą.

Rugpjūčio 16-ąją vokiečių povandeninio laivo torpedos nusiuntė į dugną kitą anglų laivą — „Arabic". Dabar žuvo du Amerikos piliečiai. Tuo tarpu vokiečiai, išsigandę Jungtinių Amerikos Valstijų reakcijos, nutarė, bent jau oficialiai, nutraukti povandeninį karą prieš taikius keleivinius laivus. 1915 m. rugsėjo pradžioje grafas Bernstorfas JAV departamento atstovui įteikė pasižadėjimą, jog vokiečių kariniai laivai neskandins garlaivių *be išankstinio įspėjimo.*

Torpedos „U-boot" pašautas prekybinis laivas

Generolas Erichas Ludendorfas

Tai truko neilgai. 1916 m. kovo 24-ąją Lamanšo sąsiauryje paskandintas garlaivis „Sussex". Vašingtonas pakartotinai pareikalavo, kad „U-boot" nutrauktų piratinius veiksmus. Vokietijos vyriausybė dar kartą patvirtino, jog neleis šiai situacijai pasikartoti. Tačiau aukštieji pareigūnai buvo kitos nuomonės. Generolas Erichas Ludendorfas* padarė išvadą, *jog povandeninių laivų akcijos yra realiausia priemonė, kuri artimiausiu laiku leis pasiekti pergalę kare.*

Admiraliteto štabo šefas, admirolas Heningas fon Holtzendorfas 1916 m. gruodžio 22-osios memoriale rašė: *Jeigu mums pavyks sulaužyti Anglijos stuburą, karą užbaigsime sėkmingai. Anglijos stuburas — tai kreiseris, kuris Britų salynui pristato maistą bei žaliavas, tuo pačiu užtikrina Anglijos pajėgumą atsiskaityti su užsieniu.* Admirolas toliau tvirtino, kad 111 „U-boot", plaukiojančių jūrose, kas mėnesį skandins laivus, kurių bendras talpumas 600 tūkstančių registrinių tonų. Be to daug neutralių valstybių laivų nesiryš pasukti Anglijos krantų link. To išdavoje tiekimas jūros keliu keleto mėnesių bėgyje sumažės 39%, o išvarginta Anglija bus priversta prašyti Vokietijos sudaryti taikos sutartį.

1917 metų sausio 9 d. Pščine įvyko pasitarimas, kuriame dalyvavo pats imperatorius Vilhelmas II. Buvo diskutuojama, kiek naudos arba žalos gali duoti naujai skelbiamas povandeninių laivų karas.

* **Erichas fon Ludendorfas** (1865—1937), vokiečių generolas. I pasaulinio karo metu 8-osios armijos Rytų Prūsijoje štabo, o vėliau kariuomenės Rytų fronte vadas. Pasiekė svarbią pergalę prie Tanenbergo. 1916 m. paskirtas I generaliniu intendantu. Aukštas postas ir autoritetas armijoje leido jam (kartu su vokiečių armijos vyriausiuoju vadu, generolu Hindenburgu) daryti didžiulę įtaką imperatoriaus politiniams ir militaristiniams sprendimams. Po karo susidėjo su Hitleriu ir 1923 m. dalyvavo nepavykusiame pučе prieš monarchiją. Po 1925 metų, susipykęs su Hitleriu, vedė raštvedybą ir atliko kitus darbus bendražygių organizacijose.

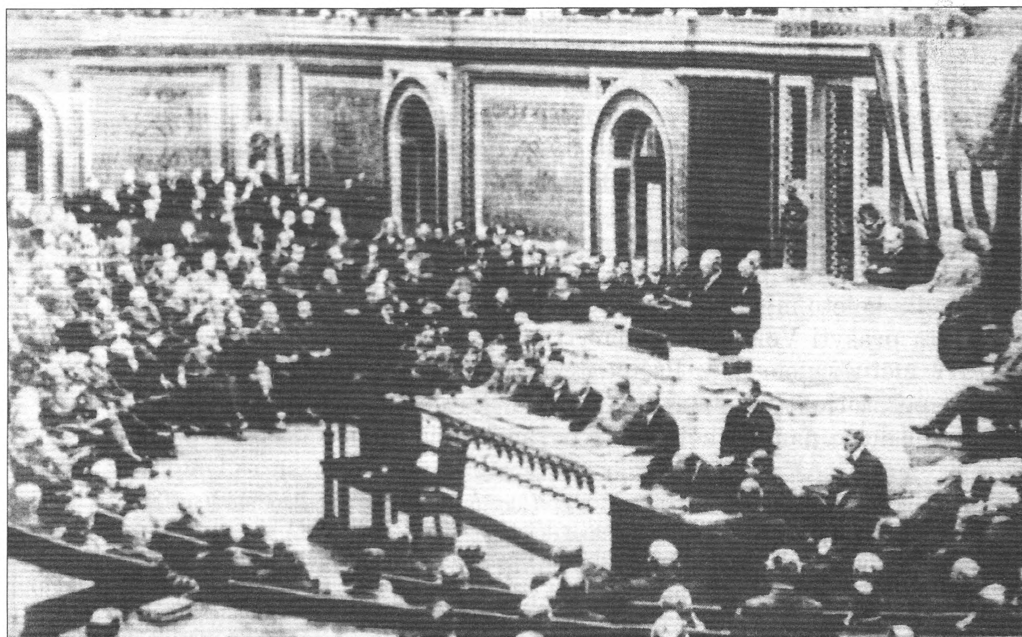
Kancleris Teobaldas Betmanas-Holvegas nepritarė tokiai operacijai. Generalinio štabo šefas Paulius fon Hindenburgas ir I intendantas generolas Erichas Ludendorfas sutriuškino visus jo argumentus ir autoritetingai pareiškė, jog negali imtis atsakomybės už situaciją kare, jeigu povandeniniai laivai nebus nukreipti kovai prieš Antantės valstybių prekybos laivyną.

Imperatorius dvejojo, tačiau pagaliau nusileido, kai Ludendorfas pasakė, jog vokiečių tauta neatleis jam už šį silpnumą. Pščine buvo nutarta pradėti neribojamą povandeninį karą. O Zimermanas tučtuojau šią žinią perdavė ambasadoriui Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Bernstorfas buvo gudresnis politikas nei tie, kurie liepė jam informuoti Jungtinių Valstijų vyriausybę apie nutarimą pradėti povandeninį karą. Jis ryžtingai pasipriešino Pščine priimtam sprendimui. Įrodinėjo, kad tokia situacija gali priversti Jungtines Valstijas paskelbti karą.

Buvo teisus, nors tik dalinai. Tiesa, vasario 3-ąją, atsakydamos į žinią apie povandeninio karo pradžią, Jungtinės Amerikos Valstijos nutraukė diplomatinius santykius su Vokietija. Tačiau tos pačios dienos vakare Amerikos ambasadorius Berlyne pakvietė vakarienės ministrą Zimermaną.

— Matysite, pone. Viskas bus gerai. Amerika nieko nedarys, nes Vilsonas trokšta tik taikos ir nieko daugiau, — užtikrino savąjį svečią.

1917 m. vasario 3-oji. Prezidentas V. Vilsonas viešai paskelbia Kongresui, jog nutraukiami diplomatiniai santykiai su Vokietija

Iš tiesų. Diplomatinių santykių nutraukimą prezidentas traktavo kaip spaudimą Vokietijai ir nesirengė imtis ko nors daugiau. Nors pasiūlė apginkluoti prekybinius laivus. Tačiau laivai nenorėjo palikti uostų. Laivų savininkai bijojo, kad Atlanto vandenyne praras savo pelną. Darbas uostuose apmirė. Parduotuvėse augo krūvos neparduotų prekių. Pietinių valstijų plantatoriai rinko medvilnės derlių, nežinodami, ką su juo daryti. Amerikos ūkiui grėsė krizė. Prezidentas negalėjo to nepastebėti. Jį neramino ir sparčiai blogėjantis Anglijos ūkis. Netekęs tiekimo jūromis, jis staigiai silpo. Tik per pirmus neriboto povandeninio karo mėnesius Didžioji Britanija kiekvieną mėnesį netekdavo 107 laivų, kurių bendras talpumas 500 tūkstančių registrinių tonų.

Grūdų atsargos sparčiai nyko. Kovo mėnesį jų buvo likę tik 6 savaitėms. Sutrikęs medienos, naudojamos štrekams, importas iš Norvegijos galėjo visiškai paraližiuoti anglių gavybą.

Amerika iškėlė sau klausimą, kaip atrodys pasaulis, žlugus Antantės valstybėms, ir priėjo prie išvados, jog turi paremti jas.

Ir štai, esant tokiai situacijai, kapitono Halo kriptologai sulaikė ministro Zimermano telegramą. Šios telegramos paskelbimas būtų galėjęs vienu metu nutraukti ginčus tarp tų, kurie norėjo karo, ir jo priešininkų. Tik ar buvo galima šią telegramą skelbti?

Tai buvo pirmas klausimas, į kurį turėjo atsakyti Viljamas Halas, laikydamas rankoje perskaitytą tekstą.

Trūko daugybės žodžių, kurie būtų galėję visiškai pakeisti telegramos prasmę. Tai buvo mažai tikėtina, tačiau pradedant svarbų žingsnį, reikėjo atsižvelgti ir į tai.

Dar daugiau: paskelbus telegramą, Anglija prisipažintų, jog kontroliuoja Amerikos diplomatinių ryšių kanalą. Tuo tučtuojau pasinaudotų vokiečių propaganda.

Halas numatė ir kitą pavojų. Vokiečiai sužinotų, jog jų diplomatinių ryšių kodas jau nėra slaptas. Suprantama, nedelsiant jį pakeistų, o Anglija netektų neįkainojamos informacijos šaltinio apie kariuomenių ir karinių laivų judėjimą.

Vis dėlto Halas neprivalėjo tuojau pat išspręsti visus abejones keliančius klausimus. Nutarė palaukti, kol gaus pilnai iššifruotą tekstą.

Bėgo savaitės, o „Kambario 40“ specialistai negalėjo įveikti „Kodo 0075“, kuriuo buvo įslaptinta Zimermano telegrama.

Šifravimas, kaip taisyklė, prasidėdavo nuo skaičių, reiškiančių žodį „Stop“ identifikavimo. Tai užšifruoti galima labai įvairių skaičių grupių pagalba. Šifruotojai nebuvo pasirengę kas akimirką vartyti kodų knygas ir naudojosi viena ar dviem skaičių grupėm, kurias žinojo atmintinai. Šifrų ir kodų aiškintojams labai padėdavo nuvalkiotos frazės, kurias mielai naudojo diplomatai, pavyzdžiui, telegramos prasidėdavo žodžiais: *Turiu garbės informuoti Jūsų Ekscelenciją...*

„Kodas 0075“ vis dėlto buvo ypatingai sunkus: čia buvo 10 tūkstančių žodžių ir išsireiškimų, sunumeruotų nuo 0000 iki 9999. Net iššifravus kelis šimtus ženklų, viso dokumento turinį suprasti buvo neįmanoma.

Halas nekantravo, o Nigelis Grėjus ir Montgomeris negalėjo duoti jam pilno teksto. Ir tada Halui šovė į galvą paprasta ir geniali mintis.

WESTERN UNION TELEGRAM

via Galveston

JAN 19 1917

GERMAN LEGATION

MEXICO CITY

130 13042 13401 8501 115 3528 416 17214 6491 11310
18147 18222 21560 10247 11518 23677 13605 3494 14936
98092 5905 11311 10392 10371 0302 21290 5161 39695
23571 17504 11269 18276 18101 0317 0228 17694 4473
22284 22200 19452 21589 67893 5569 13918 8958 12137
1333 4725 4458 5905 17166 13851 4458 17149 14471 6706
13850 12224 6929 14991 7382 15857 67893 14218 36477
5870 17553 67893 5870 5454 16102 15217 22801 17138
21001 17388 7446 23638 18222 6719 14331 15021 23845
3156 23552 22096 21604 4797 9497 22464 20855 4377
23610 18140 22260 5905 13347 20420 39689 13732 20667
6929 5275 18507 52262 1340 22049 13339 11265 22295
10439 14814 4178 6992 8784 7632 7357 6926 52262 11267
21100 21272 9346 9559 22464 15874 18502 18500 15857
2188 5376 7381 98092 16127 13486 9350 9220 76036 14219
6144 2831 17920 11347 17142 11264 7667 7762 15099 9110
10482 97556 3569 3670

BERNSTORFF.

Charge German Embassy.

Šifruota Bernstorfo telegrama ambasadoriui Meksikoje

Telegrama buvo adresuota ambasadoriui Bernstorfui Vašingtone. Šis turėjo persiųsti ją Meksikos prezidentui per vokiečių ambasadorių toje šalyje. Ambasada Meksike nenaudojo „Kodo 0075“. Čia buvo naudojamas senesnis ir lengviau iššifruojamas „Kodas 13040“. Taigi vokiečių ambasados Vašingtone šifruotojas turėjo pakeisti kodą ir išsiųsti telegramą į Meksiką normaliu ryšių kanalu, tarpininkaujant telekomunikacinei firmai Western Union. Taigi reikėjo sučiupti iš Vašingtono į Meksiką siunčiamą telegramą, užšifruotą „Kodu 13040“.

Meksiko pašte dirbo slapyvardį „T“ turintis anglų agentas. Gavęs užduotį, po kelių dienų jis pavogė telegramos kopiją ir išsiuntė ją „Kambariui 40“.

Halas neapsiriko. Telegrama buvo įslaptinta „Kodu 13040“. Žinoma, ambasadorius Bernstorfas, persiųsdamas telegramą į Meksiką, galėjo padaryti kai kurių stilistinių pataisymų, tačiau negalėjo pakeisti originalo prasmės. Pirmomis vasario dienomis ant kapitono Halo stalo gulėjo pilnas ministro Zimermano telegramos tekstas:

Planuojame vasario 1-ąją pradėti neribojamą povandeninį karą. Nežiūrint į tai stengsimės, kad Jungtinės Amerikos Valstijos išliktų neutralios. Jeigu tai nepavyktų, pasiūlysime Meksikai taikos sutartį šiomis sąlygomis:

Bendromis jėgomis dalyvauti karo veiksmuose, bendromis jėgomis siekti taikos. Vokietija žada dosniai paremti finansiškai ir supras Meksikos siekius atsikovoti prarastas teritorijas Teksase, Naujojoje Meksikoje ir Arizonoje. Numatyti sutarties detales paliekame ponui. Prašome poną taip pat informuoti prezidentą minėtais klausimais ypatingai slaptai, kai tik karas su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis taps akivaizdus (...).

Prašau atkreipti Prezidento dėmesį į tai, kad besąlygiškas mūsų povandeninių laivų dalyvavimas gali priversti Angliją pasirašyti taikos sutartį poros mėnesių bėgyje. Zimermanas.

Halui viskas tapo aišku, tačiau britų vyriausybė nusprendė laukti tol, kol Amerikos vyriausybės personalas įsitikins, jog neribojamas povandeninis karas iššauks Amerikos ūkio griūtį. To ilgai laukti nereikėjo.

1917 m. vasario 22-ąją Halas, Užsienio reikalų ministerijai sutikus (vos neįsakius), parodė Zimermano telegramą Edvardui Belui — Amerikos ambasados Londone sekretoriui, kuris nuolatos palaikė ryšį su anglų žvalgybos tarnybomis.

Belas buvo šokiruotas telegramos teksto ir pradžioje tiesiog negalėjo patikėti dokumento autentiškumu. Halas be didelio vargo įtikino jį. Tada Belas griebė telefono ragelį, norėdamas paskambinti ambasadoriui Peidžui ir susitarti dėl audiencijos. Po 20 minučių Belas ir Halas įžengė į ambasadoriaus kabinetą pastate prie Grosvenor parko.

Ambasadorius jau seniai patarinėjo prezidentui pradėti karo veiksmus. Dabar, kai rankose laikė Zimermano telegramą, suprato, kad nebus sunku atremti visus prezidento prieštaravimus. Šiuo metu reikėjo tik

pagalvoti, kaip įtikinti Vašingtoną, kad telegrama autentiška, ir kaip išvengti karo priešininkų kontrakcijos. Nutarė, jog bus geriausia, jei kitą dieną D. Britanijos vyriausybės atstovas oficialiai įteiks jam telegramą Užsienio reikalų ministerijos rezidencijoje.

Visą naktį Peidžas rengėsi pateikti telegramos tekstą savo viršininkams. Jis aiškino, kaip Zimermano telegrama pateko į britų kriptologų rankas. Vasario 24-ąją, apie 2.00 val. nakties Londono laiku pranešė Vašingtonui: *Maždaug po trijų valandų išsiųsiu prezidentui ir valstybės sekretoriui ypatingai svarbią telegramą.* Padarė tai tik 13.00.

Vašingtone, išvykus valstybės sekretoriui Robertui L. Lansingui, žinia iš Londono pateko į departamento patarėjo Frenko L. Polko rankas. Jis tučtuojau informavo prezidentą ir išvyko į Baltuosius Rūmus.

Vilsonas buvo aiškiai sukrėstas. Labiausiai jį trikdė faktas, kad pasiūlymas Meksikai pradėti karą su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis buvo perduotas Amerikos ambasadai tarpininkaujant. Prezidentas galėjo jaustis asmeniškai įžeistas, kadangi būtent jis leido vokiečių vyriausybei naudotis amerikiečių ryšių kanalais. Pasipiktinimą kėlė siūlymas atiduoti Meksikai tris Amerikos valstijas.

Vilsonas, jau neabejodamas, nutarė paskelbti viešai Zimermano telegramą, tačiau Polkas patarė pasikonsultuoti su valstybės sekretoriumi, kai tik jis sugrįš po savaitgalio atostogų. Polkui reikėjo šiek tiek laiko, kad dar kartą patikrintų dokumento autentiškumą.

Iki antradienio valstybės departamento archyve surado užkoduotą telegramą, kuri buvo išsiųsta grafui Bernstorfui iš Berlyno. Buvo įsitikinęs, jog tai ir yra dokumento originalas, kurį perskaitė britų žvalgyba.

Kitą dieną spaudos agentūra išsiuntė telegramos tekstą kartu su komentarais visiems laikraščiams. Tai buvo sensacija, kuri padarė didžiulį įspūdį net tiems, kurie lig šiol ypatingai prieštaravo Jungtinių Amerikos Valstijų įtraukimui į karą. Atstovų Rūmai didžiule balsų persvara (403 prieš 13) priėmė nutarimą apginkluoti prekybinius laivus. Senatas buvo kiek santūresnis. Pareikalavo įrodymų, jog telegrama tikra, nes įtarė, kad tai tik gudrus britų triukas.

Tuo pat metu Frenkas Polkas bandė gauti Western Union pirmininko sutikimą išduoti kopiją telegramos, kurią vokiečių ambasadorius pasiuntė iš Vašingtono į Meksiką. Pirmininkas tokio sutikimo duoti nenorėjo. Jis neturėjo teisės pažeisti korespondencijos slaptumo įstatymo. Nėra aišku, kokių metodų ėmėsi Polkas, bet pagaliau kopiją gavo.

Valstybės sekretorius Lansingas šią kopiją nedelsiant išsiuntė į Londoną ir įsakė, jog kuris nors Amerikos ambasados darbuotojas, naudodamasis britų kodavimo metodu, asmeniškai perskaitytų užkoduotą tekstą.

Po kurio laiko ambasadorius Peidžas iš Londono pranešė: *Belas paėmė užkoduotos vokiečių telegramos Admiralitetui tekstą (...) ir ten perskaitė, naudodamasis Admiralitete turimu vokiečių kodu.*

Tai buvo netiesa. Tekstą perskaitė Nigelis Grėjus, tačiau tai jau ne-

buvo svarbu. Prezidentas gavo telegramos autentiškumo patvirtinimą, kurio reikalavo senatoriai. Galutinai tai patvirtino pats Zimermanas.

1917 m. kovo 2 dieną Berlyne įvyko spaudos konferencija. Amerikiečių žurnalistas Viljamas Beijardas Halė ministro paklausė:

— Ar ekscelencija paneigsite visą šią istoriją?

— Ne, — išdidžiai atsakė Zimermanas. — Negaliu to paneigti. Tai yra tiesa.

Vokiečiai karštligiškai stengėsi sužinoti, kaip telegrama galėjo patekti į britų rankas. Iš teksto, atspausdinto amerikiečių spaudoje, buvo aišku, kad telegrama perimta Vašingtono—Meksiko linijoje arba pačiame Meksike. Tačiau tardymą vedantys darbuotojai labai klydo. Iš anksto atmetė mintį, jog tekstas galėjo būti iššifruotas. Jie nusprendė, kad anglų agentai pavogė jau iššifruotą telegramos tekstą.

Ambasadorius Meksikoje T. fon Eckardtas bandė visą kaltę suversti Bernstorfui. Tačiau Berlyne priėjo prie išvados, kad išdavystės reikia ieškoti Meksike. Betarpiškai Eckardto neapkaltino, bet informavo jį, *jog yra daug įrodymų ir galima manyti, jog išdavystė įvykdyta Meksike. Rekomenduojamas ypatingas atsargumas. Sudeginti visus kompromituojančius dokumentus.*

Eckardtas bandė gintis. Užtikrino Berlyną: *Abu persiuntimus, vadovaudamasis mano specialiomis instrukcijomis, iššifravo Magnusas [ambasados šifruotojas]. Abu, nes viskas, kas yra slapta, buvo slepiama ir nuo kanceliarijos tarnautojų. Originalus Magnusas sudegino, o pelenus išpylė. Abu persiuntimai iki sudeginimo buvo saugomi absoliučiai saugiame plieniniame seife, kuris tik tokiems slaptiems dokumentams buvo įrengtas Magnuso miegamajame...*

Ambasadoriaus paaiškinimas buvo toks įtikinantis, jog Vokietijos Užsienio reikalų ministerija nusprendė paguosti nuliūdusį diplomatą, pranešdami: *Po pono paaiškinimų įrodymai nebereikalingi. Čia nėra nei pono, nei Magnuso kaltės.*

Tuo tarpu Vokietija, paakinta „U-boot" laimėjimų, visiškai nekreipė dėmesio į situaciją Amerikoje. Kovo 19-ąją paskandino amerikiečių prekybinį laivą „Vigilentia", kuris nuskendo su visa įgula.

Balandžio 2 dieną prezidentas Tomas Vudras Vilsonas pasakė kalbą specialioje Kongreso sesijoje. Reikalavo pritarti nutarimui skelbti karo stovį tarp Jungtinių Amerikos Valstijų ir Vokietijos.

— *Giliai suprasdamas reikšmę ir net mano priimto sprendimo tragišką charakterį, didelę su tuo susijusią atsakomybę, patariu Kongresui paskelbti, jog dabartinė Vokietijos Imperijos vyriausybės politika faktiškai yra ne kas kita, kaip karas prieš Jungtinių Amerikos Valstijų vyriausybę ir tautą,* — kalbėjo prezidentas.

Balandžio 6 dieną abiejų Kongreso rūmų posėdyje balsų dauguma šiuo klausimu priimta rezoliucija.

Jungtinės Amerikos Valstijos paskelbė karą, nors tam visiškai nebuvo pasirengusios.

Vokiečių povandeninis laivas papildo savo atsargas atviroje jūroje

Sausumos kariuomenę sudarė tik 150 tūkstančių kareivių. Pagal Europos frontų poreikius — tai buvo lašas jūroje. Anglija daugiau pagalbos tikėjosi sulaukti iš amerikiečių karinio laivyno, kuris galėjo įnešti neįkainojamą indėlį kovoje su vokiečių povandeniniais laivais.

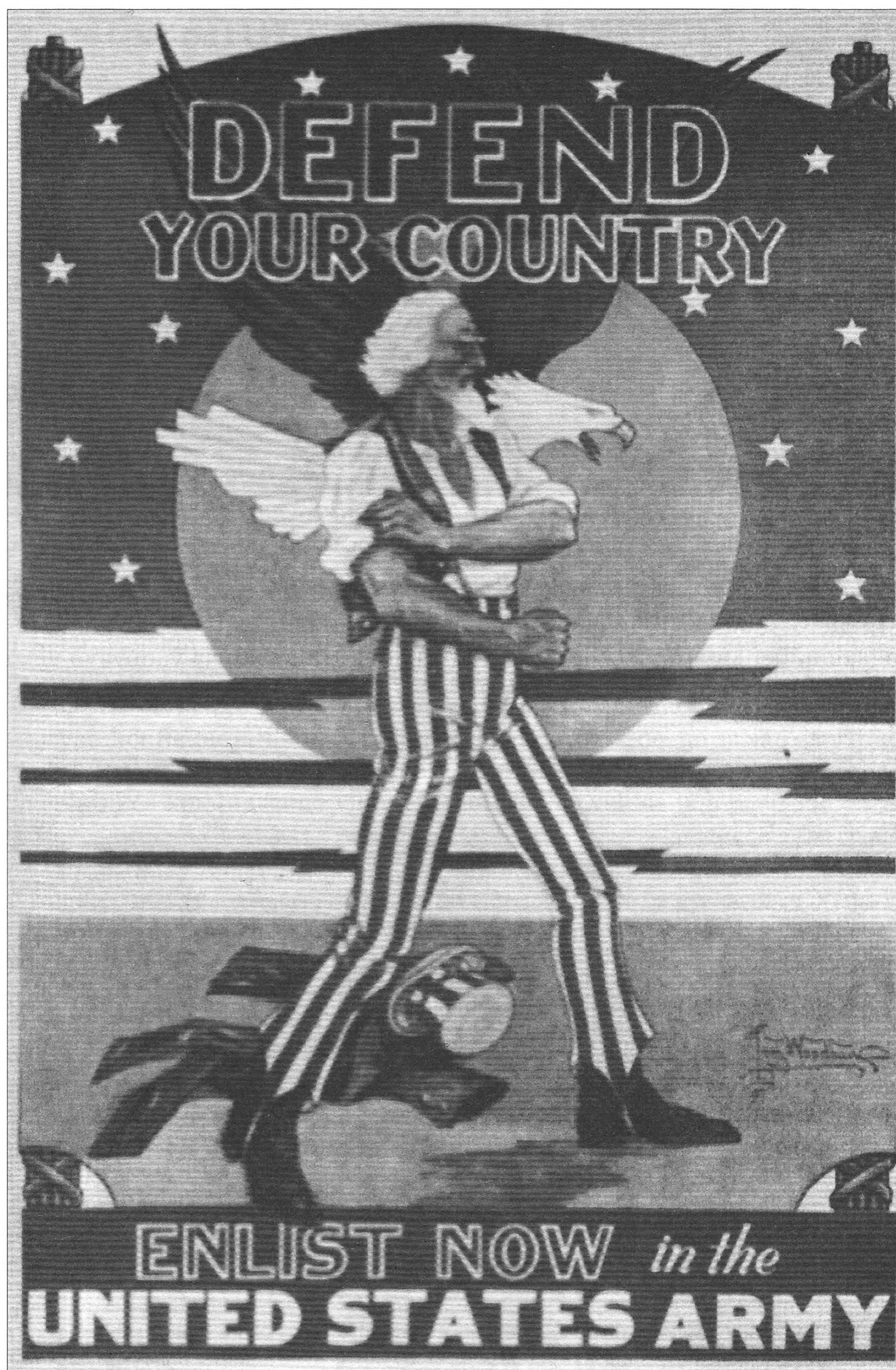
Ir tada iš užjūrio ėmė plaukti Amerikos vaikinai. Amerikiečių armijos vadas, generolas Džonas „Black Jack" Peršingas, išlipdamas iš kreiserio prancūzų uoste, sušuko:

— Lafajete, esame čia!

Jų buvo mažai. Pradžioje 9 divizijos, tačiau iki 1917 m. spalio amerikiečių jėgos išaugo iki 42 divizijų. Kartu su savimi jie atsivežė tikėjimą pergale ir savosios valstybės, nepatyrusios siaubingo Europą niokojančio karo padarinių, paramą.

Vėliau vienas britų diplomatas pasakė:

— Amerikos karo mašina — tai tarsi didžiulis katilas. Jei kartą po juo įsižiebė ugnis, niekas nesugebės sulaikyti ten susikaupusių garų.

„Gink savo tėvynę!“ — 1917 m. amerikiečių plakatas

Amerikos kareiviai eina į ataką Kutinji rajone

Admiraliteto pastato mažame kambaryje dirbę trys darbuotojai — Nigelis Grėjus ir Viljamas Montgomeris, kurie perskaitė Zimermano telegramą, bei kapitonas Viljamas Redžinaldas Halas, kuris vadovavo visai akcijai, pakeitė didžiojo karo eigą...

Pasikėsinimas prieš Leniną

Vladimiras Iljičius Leninas* nenoriai palikdavo Kremlių, kur jį saugojo latvių šauliai. Bolševikų vadai laikė juos labiausiai ištikimais revoliucijai. Vis dėlto negalėjo visiškai vengti kontakto su darbininkais. Todėl kiekvieno penktadienio popietę sakydavo kalbas vis kitose Maskvos gamyklose. Taip buvo ir 1918 m. rugpjūčio 30-ąją, kai atvažiavo į Grūdų biržą, o po to nuvyko į Michelsono fabriką. Ten, fabriko kieme jo laukė moteris, kuri rankinėje slėpė pistoletą...

Pasibaigus mitingui, jis perėjo ilgą administracijos pastato koridorių ir pasuko prie durų, vedančių į kiemą. Ten, už keliolikos metrų stovėjo jo automobilis. Pirmasis pro duris praėjo Leninas, po jo prasispraudė dar keli asmenys ir staiga kažkas paslydo ir nukrito. Tai buvo panašu į paprastą atsitikimą. Tačiau vyriškis, gulintis ant akmeninio grindinio ir nevikriai besistengiantis atsikelti, bei pora kitų asmenų, norinčių jam padėti, visiškai užblokavo praėjimą. Leninas prie savojo automobilio ėjo lydimas tik trijų keturių asmenų. Kai pastatė koją ant automobilio laiptelio, prie jo priėjo moteris ir ėmė skųstis, kad kariuomenė geležinkelio stotyse konfiskuoja duoną. Leninas atsakė, jog žino tai ir jau įsakė sustabdyti tokius veiksmus. Tuo metu vairuotojas Sergejus Gilas pastebėjo darbininkės kombinezonu vilkinčią moterį. Jos veidas jam pasirodė pažįs-

* **Vladimiras Leninas** (tikroji pavardė Uljanovas) (1870—1924), sovietų revoliucionierius ir politikas. 1895 m. ištremtas į Sibirą. Grįžęs iš tremties, 1900 m. gyveno Šveicarijoje, Vokietijoje ir Anglijoje. 1902 m. suskaldė Rusijos Socialdemokratų darbininkų partiją (RSDDP) ir įkūrė bolševikų partiją. Į Rusiją sugrįžo 1917 m. balandžio mėnesį, po Vasario revoliucijos nuvertus carą. Kurį laiką, nepavykus bolševikų liepos mėnesio pučui, turėjo slapstytis. Spalio mėnesį pasiūlė RSDDP(b) CK organizuoti sukilimą ir paimti valdžią, tačiau pats betarpiškai revoliucijos rengimo darbe nedalyvavo. 1917 m. lapkričio 6 dieną atvyko į Petrogradą ir iš Smolnio vadovavo sukilimui. Lapkričio 8-ąją tapo sovietų vyriausybės (Liaudies Komisarų Tarybos) pirmininku. Svarbiausiu uždaviniu laikė valdžios išlaikymą, neatsižvelgiant į visuomeninius ir politinius praradimus. Efekto būsenoje 1918 m. kovo 3 dieną Breste pasirašė Rusiją kompromituojančią taikos sutartį su Vokietija. Buvo beatodairiško teroro šalininkas prieš politinės opozicijos narius ir minias žmonių, kuriuos laikė „liaudies priešais“. Jo politika ir komisaro karo reikalams Levo Trockio organizacinis talentas padėjo bolševikams laimėti pilietinį karą. Tačiau tragiški karinio komunizmo padariniai 1921 m. privedė šalį prie sunkios krizės. Ėmė streikuoti Baltijos flotilijos jūreiviai, kilo Antonovo vadovaujamas maištas Tombovo gubernijoje. Leninas buvo priverstas pereiti prie naujos ekonominės politikos (NEP'o). Tai buvo bandymas sugrįžti prie rinkos ekonomikos, tačiau pasiliekant valstybės dominavimą. Nuo 1921 m. pabaigos jį kankino kraujo išsiliejimas į smegenis, jis prarado įtaką valstybės valdymui ir gana greitai Josifo Stalino buvo pripažintas neveiksniu. Po mirties, prieš jo valią, kūnas užbalzamuotas, pastatytas Maskvos Raudonojoje aikštėje, įrengtame mauzoliejuje viešam lankymui.

tamas. Jos plaukai buvo ypatingai juodos spalvos, lygiai sušukuoti ir susegti viršugalvyje. Akys charakteringai tamsios ir iš gilių akiduobių žvelgė keistu, neramiu žvilgsniu. Galbūt dėl to įsiminė, kad ši moteris priėjo prie jo, kai laukė Lenino prie Grūdų biržos. Ji paklausė, kur vyks kitas susitikimas su Leninu. Atsakė jai neaiškiai. Dabar buvo nustebęs, jog mato ją vėl.

— O jūs, piliete, ką čia veikiate? — pakilo iš savo vietos prie vairo, atidarė automobilio duris, norėdamas prieiti prie keistos moters, ir tada išgirdo tris šūvius. Grupė žmonių išsilakstė. O vairuotojas pamatė, kaip Leninas smunka ant žemės. Gilas išsitraukė pistoletą ir šoko į sąmokslininkės pusę, tačiau šauti negalėjo, nes moteris pasislėpė už žmonių grupės, išėjusios iš administracijos pastato ir ėjusios automobilio link. Tačiau moteris nenuėjo toli, keletas vyrų šoko ją vytis. Sugavo ją, dar nespėjus įšokti į šalikelėje stovinčią puskarietę.

Leninas ir Bonč-Brujevičius Kremliaus kieme. Kadras iš kino kronikos, turintis įtikinti tarybinę visuomenę, kad vadas jaučiasi gerai

Be sąmonės Leniną įkėlė į automobilį. Iš trijų iššautų šūvių du kliudė jį: viena kulka vos įdrėskė petį, tačiau antroji, peršovusi kairįjį plautį, padarė labai grėsmingą žaizdą. Trečioji kulka užmušė moterį, kuri skundėsi, kad kariuomenė rekvizuoja duoną.

Leninas, nors ir sunkiai sužeistas, stebėtinai greitai pasveiko. Jau rugsėjo 25-ąją išvyko į Gorkus reabilitaciniam sveikatos atstatymui. Po trijų savaičių sugrįžo į Maskvą ir dalyvavo Centro Komiteto bei Liaudies Komisarų Tarybos darbe. 1918 m. „Kino kronikos“ operatorius nufilmavo jį, vaikštinėjantį su savo sekretoriumi Vladimiru Bonč-Brujevičiumi Kremliaus kieme. Tuo norėta parodyti visuomenei, jog „revoliucijos vadas“ jaučiasi gerai.

Pasveikimas po beveik mirtino sužeidimo sudarė sąlygas Lenino kultui. Spauda rašė: *Leniną kliudė dvi kulkos, peršovė plautį, bet jis at-*

sisako pagalbos ir pats atsikelia. Kitą rytą, gresiant mirties pavojui, skaito laikraščius, klauso, mokosi, stebi, nori būti tikras, jog garvežys, vežantis į pasaulinę revoliuciją, vėl dirba.

Rugsėjį pasirodo jo artimiausių bendradarbių Levo Trockio ir Levo Kamenevo plunksnai priklausančios liaupsės Leninui, kurios buvo išspausdintos milijono egzempliorių tiražu.

Šį šlovinimą lydėjo gimstantis teroras. Rugsėjo 4 ir 5 paskelbti du dekretai. Vidaus reikalų komisaras įsakė: *Iš buržuazijos ir karininkų tarpo reikia paimti daug įkaitų. Esant bent mažiausiam pasipriešinimui, nedelsiant taikyti masinės egzekucijos priemones.*

Sąmokslininkė, po pirmo impulsyvaus bandymo išsigelbėti, bėgti atsisakė. Tuojau pat buvo nuvežta į slaptosios policijos — Visos Rusijos Ypatingosios komisijos kovai su kontrrevoliucija, sabotažu ir spekuliacija (Čeka) buveinę. Kelių valandų bėgyje buvo penkis kartus iškviesta tardymui. Jos nekankino, nes moteris, nors kalbėjo nenoriai, bet atsakė į visus klausimus ir neatrodė, jog kažką slepia.

Tai buvo Fanė Jefimovna Kaplan. Jos gimtoji pavardė Feiga Rojdman ar Roitblat. Būdama 16 metų, įsitraukė į anarchistų judėjimą. Už bandymą pasikėsinti į Kijevo generalgubernatoriaus gyvybę nuteista mirti. Bet nuosprendis pakeistas katorga iki gyvos galvos. Iš Sibiro sugrįžo 1917 metais. Leniną nusprendė nušauti 1918 m. vasario mėnesį. Kodėl? Atsakė taip:

— Šoviau į Leniną todėl, kad jis išdavikas. Jeigu dar gyvens, socializmo idėjų realizavimas bus atidėtas dešimtmečiams.

Kad suprastume tą priekaištą, turime grįžti į 1914 metus, kai Europa skendo karo sūkury.

Rusijos armija buvo pasiųsta į frontą, kad nugalėtų Vokietiją ir Austriją—Vengriją. Rusija buvo neblogai pasirengusi karui: jos armijoje buvo 1,4 milijono kareivių. Tai buvo gausiausia armija pasaulyje. Kelių savaičių bėgyje galėjo pasiųsti į frontą papildomai 5 milijonus kareivių. Užnugaryje dar buvo keli milijonai vyrų, kurie, reikalui esant, galėjo paimti ginklą. Vokiečiai bijojo tokios skaitlingos Rusijos armijos ir dar skaitlingesnio rezervo. Tuo labiau kad labai vertino rusų kareivius. Jie buvo drausmingi, drąsūs, ištvermingi ir nelabai reiklūs. Vis dėlto niekas kitas taip nepakerta armijos jėgų, kaip revoliucinės nuotaikos užnugaryje: streikai ir maištai galėjo paraližiuoti transportą, neleisti mobilizuoti rezervą, trukdyti tiekimą armijai. Vokietijos generaliniam štabui reikėjo surašti maištininką, kuris galėtų sukurstyti revoliuciją Rusijoje. Jie numatė Leniną.

Šis jau kelerius metus gyveno emigracijoje. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, 1914 m. rugpjūtį slėpėsi Krokuvoje. Užmezgė ryšius su Ukrainos išsivaduojamojo judėjimo organizacija, gaudavo iš jos pinigus. O šią organizaciją finansavo Austrijos vyriausybė. Toks ryšys su Austrijos vyriausybe buvo labai parankus, nes, kai 1914 m. rugpjūtį buvo

Rusijos kareiviai Galicijos fronto apkasuose

areštuotas kaip priešiškos valstybės pilietis, iš Vienos atėjo įsakymas paleisti jį ir išsiųsti į Šveicariją. Matyt, Austrijos vyriausybei jis daug reiškė, nes į Šveicariją vyko specialiu Austrijos armijos traukiniu.

1914 m. lapkričio 30 dieną Vokietijos vyriausybė atkreipė dėmesį į Leniną, kai vokiečių agentas Rusijoje, estas Aleksandras Keskula atsiuntė raportą. Nuo to momento vokiečių žvalgyba ėmė atidžiai stebėti Leniną, kuris gyveno Šveicarijoje lyg vargingas emigrantas.

Rytų fronte vokiečiai turėjo sukaupti stiprias jėgas, kad pajėgtų atremti Rusijos puolimą. Tiesa, prie Tanenbergo 1914 m. rugpjūčio 30 dieną 2-oji Rusijos armija buvo sutriuškinta. Tačiau ir Vokietijos jėgos patyrė didelius nuostolius. O kitų Rusijos armijų sulaikymui reikėjo nemažų pajėgų. Vis daugiau jų reikėjo Prancūzijos fronte.

Dar blogiau buvo tai, kad iki 1915 metų pabaigos vokiečiai nesugebėjo pasiekti Rytų fronte lemiamos pergalės. O 1916 metais, norėdami sulaikyti rusų armijos puolimą, turėjo permesti didelę dalį armijos iš Prancūzijos fronto.

Leninas 1916 metais

Vokiečių agentai toliau stebėjo Leniną ir padarė išvadą, jog šis žmogus tikrai gali būti naudingas, realizuojant vokiečių planus sukelti revoliuciją. Programinėje deklaracijoje Leninas rašė: *Darbininkų klasės ir visų Rusijos tautų darbo žmonių požiūriu mažiausias blogis būtų carinės monarchijos bei jos kariuomenės, engiančių Lenkijos, Ukrainos ir daugelio kitų Rusijos tautų žmones, pralaimėjimas.* Tai turėjo patikti Vokietijos vyriausybei. Betarpį kontak-

tą su Leninu palaikė Keskula. Jam paprašius, Leninas parengė septynių punktų dokumentą. Jame preciziškai apibrėžė, kokios sąlygos priverstų revoliucinę Rusiją pasirašyti taikos sutartį su Vokietija. Iš to galima spręsti, jog Leninas turėjo suprasti, kas buvo Keskula. Tuo labiau kad žinias apie situaciją Rusijoje, kurias gaudavo iš savo žmonių, noriai perduodavo vokiečių agentui. Galimas daiktas, kad Keskula Leninui už tai mokėjo. Tokią išvadą galima padaryti iš telegramos, kurią vokiečių generalinis štabas 1916 metų gegužės 8-ąją išsiuntė Užsienio reikalų ministerijai:

Keskula užmezgė daug naujų kontaktų su Rusija (...) Taip pat palaiko naudingus ryšius su Leninu. Perdavė mums raportų, kuriuos Leninas gauna iš savo patikimų agentų, apie situaciją Rusijoje turinį. Keskula privalo gauti ir ateityje būtinas lėšas (...) 20 tūkstančių per mėnesį turėtų užtekti.

Rusijos liaudis nerimo. Pralaimėjimai fronte, badas, smunkantis šalies ūkis, kurį dar labiau žlugdė varginančių šalčių banga, iššaukė streikus ir demonstracijas.

1917 m. vasario 24 dieną į Petrogrado gatves išėjo beveik 200 tūkstančių bedarbių. Įvyko susirėmimas su policija.

Kovo 10-tą (pagal rusų kalendorių vasario 25-ą) caras įsakė kariuomenei nuraminti minią. Prasidėjo šaudymai, tačiau gana greitai kareiviai persiorientavo ir atsisakė vykdyti įsakymą. Sostinėje prasidėjo sukilimas.

Kovo 15-ąją caras Nikolajus II atsisakė sosto ir perdavė jį savo broliui Michailui. Tačiau pastarasis taip pat pasitraukė, nematydamas galimybės suvaldyti situaciją. Valdžia perėjo į Laikinosios vyriausybės rankas.

Esant tokiai situacijai, Ciuriche prasidėjo derybos tarp Lenino ir vokiečių ambasadoriaus Šveicarijoje, markgrafo Rombergo. Leninas žinojo savo vertę ir pareikalavo, kad traukinys, kuriuo turėjo vykti į Rusiją, būtų eksteritorialus — niekas neturėtų teisės įeiti į vagonus, taip pat tikrinti pasus. Vokiečių vyriausy-

Revoliucingai nusiteikę armijos būriai Petrogrado centre pirmomis 1917 metų kovo dienomis

bė sutiko patenkinti vargšo revoliucionieriaus reikalavimus. Balandžio 9 d. iš Ciuricho išvyko 32 rusų emigrantai. Tarp jų buvo Leninas su žmona ir du jo artimiausi bendražygiai: Grigorijus Zinovjevas ir Karolis Radekas. Pasienyje persėdo į vokiečių traukinį. Į vieną vagoną sulipo keleiviai, į kitą — eskortą lydintys kareiviai.

Kai atvyko į Berlyną, traukinys buvo nustumtas į šalutinius bėgius ir keleiviai ten išbuvo 20 valandų. Kodėl taip ilgai? Ar Leninas susitiko su vokiečių valdžios atstovais? To nežinome. Tačiau, kai rusai atvyko į Stokholmą, Lenino atstovas Radekas susitiko su Parvusu (tikroji pavardė — Aleksandras Israelis Helphandas), revoliucionieriumi, kuris turėjo nuolatinius kontaktus su vokiečių vyriausybe. Ką kalbėjo? Neaišku, nes neišliko jokių užrašų. Vis dėlto nėra jokių abejonių, kad pagrindinė tema — tai Vokietijos ir Rusijos santykiai po revoliucijos. Tai rodo ir faktas, kad tuoj po susitikimo Parvusas išvyko į Berlyną ir ten kalbėjosi su ministru Artūru Zimermanu. Šio pokalbio stenograma taip pat neišliko, tačiau galima manyti, jog buvo kalbama apie Rusijos bolševikų finansavimą.

1917 m. balandžio 16-ąją Lenino traukinys atvyko į Petrogrado Suomių stoties peroną. Vokiečių agentas išsiuntė tokią informaciją: *Leninas į Rusiją atvyko sėkmingai. Veikia pagal mūsų pageidavimą.*

Jis klydo. Negirdėjo, ką kalbėjo Leninas apie Vokietiją geležinkelio perone:

— Sveikinu jus, kaip pasaulinės revoliucijos avangardą (...). Vokietija kunkuliuoja. Netoli ta valanda, kai Karlo Lybknechto* pašauktos tautos nukreips savo ginklus prieš kapitalistinius engėjus.

Leninas nebuvo nei šnipas, nei išdavikas. Kai priėmė vokiečių vyriausybės pagalbą, buvo vargšas, kaip bažnyčios pelė, revoliucionierius, kuris dažnai badavo savo kukliame bute Ciuriche. Tačiau jam tai nebuvo svarbiausia. Vokiečiai jam davė galimybę realizuoti didžiosios revoliucijos planus, kuriems įgyvendinti paaukojo savo gyvenimą. Būtent todėl nutarė pasinaudoti galimybe, kurią galėjo duoti vokiečiai. Jis manė, kad jo rėmėjai yra trumparegiai ir naivūs: juk negalės reikalauti po revoliucijos pergalės atlygio iš žmogaus, kuris perims valdžią Rusijoje į savo rankas.

1917 m. birželio 16-ąją fronte prie Lvovo rusų armija puolė austrų kariuomenę. Šalyje augo patriotizmas. Petrogradas laukė pergalės. Nusivylimas buvo siaubingas. Po dviejų dienų rusų armija nustojo puolusi, o vėliau ėmė paniškai bėgti, kai į pagalbą austrams atvyko vokiečių kariuomenė. Leninas suprato, jog atėjo laikas pabandyti nuversti Laikinąją vyriausybę ir paimti valdžią į savo rankas. Nežiūrint į tai, kad bolševikams pavyko Petrograde surinkti gausius armijos būrius (apie 15 tūkstančių jūreivių ir kareivių Petropavlovsko tvirtovėje), kad juos rėmė

* **Karlas Lybknechtas** (1871—1919), vokiečių kairiųjų socialdemokratų veikėjas, vienas iš vokiečių komunistų partijos kūrėjų.

10—25 tūkstančiai Putilovo gamyklos darbininkų, pučas baigėsi nesėkme. Revoliucingieji kariai neatlaikė reguliarios armijos puolimo ir išsisklaidė. Pučo organizatoriams neužteko kovos ryžto ir ištvermės.

Kito bandymo metu Leninas tos klaidos nepakartojo. Lapkričio 6-ąją Raudonosios armijos daliniai, nesutikdami didesnio priešinimosi, užėmė strateginius Petrogrado punktus. Naktį iš lapkričio 6-osios į 7-ąją be nuostolių buvo užimta Laikinosios vyriausybės buveinė — Žiemos Rūmai. Tą pačią naktį Leninas ėmė vadovauti naujajai vyriausybei — Liaudies Komisarų Tarybai. Subūrė minias žmonių kovai su legalia Rusijos valdžia, pažadėjęs taiką, duoną ir žemę. Po pergalės turėjo įvykdyti pažadus. Priešingu atveju būtų milijonus kareivių ir jų šeimų nukreipęs prieš save. Taika ir jam buvo nepaprastai svarbi, norint įtvirtinti bolševikų valdžią, kuri po 1917 m. spalio įsitvirtino tik nedaugelyje didžiulės Rusijos valstybės vietovių. Taika bet kokia kaina! Tačiau Leninas negalėjo atvirai pasiūlyti ligšioliniams priešams — centrinės Europos valstybėms — pasirašyti taikos sutartį. Manė, jog iš nusilpusios Rusijos Vokietija pareikalaus svarbių nuolaidų. Jų patenkinimas būtų traktuojamas kaip išdavystė. Tuo labiau kad jo kontaktai su centrinės Europos monarchijomis ir Vokietijos remiama kelionė iš Šveicarijos tapo vieša paslaptimi. Leninas sužaidė labai klastingai. Parengė Taikos dekretą, kurį priėmė Tarybų II suvažiavimas. Dekrete pasiūlė visoms kariaujančioms valstybėms trijų mėnesių bėgyje paskelbti paliaubas. Nebuvo tiek naivus, jog patikėtų, kad Prancūzija ir Didžioji Britanija priims šį siūlymą, kuris 1917 m. lapkričio 22 d. buvo perduotas Maskvoje šių valstybių pasiuntiniams. Kadangi valstybių-sąjungininkių vyriausybės dekretą atmetė, Leninas įgavo pretekstą tartis su Vokietija ir Austrija-Vengrija.

Dėl visa ko 1917 m. lapkričio 28 d. bolševikai vėl pasiūlė kariaujančioms valstybėms paskelbti paliaubas ir jau gruodžio 1 d. su ramia sąžine galėjo išsiųsti savo delegaciją į Brestą prie Bugo, kur gruodžio 3 d. prasidėjo derybos*.

Vokiečiai, matydami, kokios silpnos bolševikų delegacijos pozicijos, reikalavo daug — grąžinti rusų armijos okupuotas žemes: Lenkiją, buvusią Livoniją ir Lietuvą. Rusai, pateikdami miglotus ir nerealius samprotavimus, siūlė pasirašyti sutartį *be aneksijų ir kontribucijų*.

Derybos užsitęsė. Sausio 9 d. rusų delegacijai ėmė vadovauti Levas Trockis. Jis, nepaisant Lenino, net negalvojo apie taiką. Nuo to momento Breste laikas slinko, klausantis ilgų oratorinių kalbų. O bolševikų pozicijos kasdien darėsi vis silpnesnės. 1918 metų vasario 9 dieną centrinės Europos valstybės pasirašė taikos sutartį su Ukrainos respublika ir įve-

* Sovietų delegacijai vadovavo Abraomas Jofė. Delegacijos sudėtyje buvo liaudies atstovų: kareivis, jūreivis, darbininkas, valstietis ir moteris, kurie, suprantama, derybose nedalyvavo. Vokietijos delegacijai vadovavo Richardas fon Kiuhelmanas, Austrijos — grafas Otokaras Černinas. Taip pat dalyvavo Bulgarijos ir Turkijos Užsienio reikalų ministrai.

Tarybinė delegacija Bresto taikos derybose: Abraomas Jofė (sėdi viduryje), Levas Trockis (stovi antras dešinėje)

dė ten savo kariuomenę. Trockis galėjo tik šūkauti, kad tai prieštarauja tautų apsisprendimo teisei, tačiau niekas jo neklausė. Tą pačią dieną Vokietija pradėjo puolimą. Įteikė Rusijai ultimatumą:

Iki rytojaus, 10 d. [vasario] 20.00 valandos, Trockis privalo sutikti su mūsų sąlygomis ir nedelsiant pasirašyti taikos sutartį (...). Jeigu bus bandoma atsisakyti arba delsti, taip pat išsisukti, ieškant kitų pretekstų, derybas būtina nutraukti 10 d. naktį 8.00 ir pabaigti paliaubas. Tuomet Rytų fronto armijos pradės puolimą iš anksto numatyta kryptimi.

Trockis atsisakė pasirašyti taikos sutartį, sėdo į traukinį ir išvažiavo į Maskvą, palikdamas vokiečių delegaciją visiškai sutrikusią dėl tokio nekonvencionalaus elgesio. Sutrikę jie buvo neilgai. Vasario 17 d. Bad Homburge imperatorius Vilhelmas II sutiko atnaujinti karo veiksmus. Tą dieną vokiečių kariuomenė pasiekė Dvinską. Leninas šį veiksmą suprato kaip rimtą įspėjantį signalą, tuo labiau kad rusų kareiviai neparodė ypatingo pasipriešinimo. Kitą dieną bolševikų partijos Centro komiteto posėdyje jis bandė prastumti rezoliuciją, kurioje buvo reikalaujama sutikti su Vokietijos sąlygomis. Tuščiai — jį parėmė tik šeši nariai, o septyni buvo prieš. Grėsė partijos skilimas. Leninas pagrasino pasitraukimu. Ir staiga Levas Trockis, iki šiol prieštaravęs pasirašyti taikos sutartį pagal vokiečių sąlygas, pakeitė nuomonę ir palaikė Leniną. Matyt, patikėjo, kad „revoliucijos vadas“ tikrai gali pasitraukti nuo politinės veiklos, o tai reikštų Tarybų valstybės žlugimą. Balsuojant eilinį kartą Lenino

pasiūlymas buvo priimtas vieno balso persvara (septyni nariai balsavo už, šeši — prieš). Tučtuojau parašė telegramą vokiečiams ir įsakė išsiųsti į Berlyną. Jo laukė nemalonus siurprizas: vokiečių armija nenutraukė karo veiksmų, įžengė į buvusią Livoniją ir skubiai žengė Petrogrado link. Pietuose puolimą pradėjo Austrija ir Vengrija.

Atsakymas iš Berlyno atėjo tik vasario 22-ąją, kai panikuojanti sovietų vyriausybė pradėjo ieškoti Prancūzijos pagalbos. Vokiečiai sugriežtino savo reikalavimus — pareikalavo pripažinti jų teisę ne tik į teritorijas, užimtas karo metu, bet dar ir į tas, kurias jų kariuomenė užėmė, nutraukus Bresto derybas. Rusai privalo pasitraukti iš Ukrainos ir Suomijos, demobilizuoti savo kariuomenę ir sutikti su įvairiomis ekonominėmis nuolaidomis. Dar daugiau — vokiečių reikalavimai buvo pateikti ultimatumo forma. Bolševikams buvo leista 48 valandas pagalvoti. O 72 valandas — sutarties pasirašymui.

— Vokietijos ultimatumas turi būti priimtas be jokių išlygų! Žongliravimo revoliucinėmis frazėmis politikai atėjo galas! — konstatavo Leninas Centro komiteto posėdyje. Vėl pagrasino pasitraukimu, kai pen-

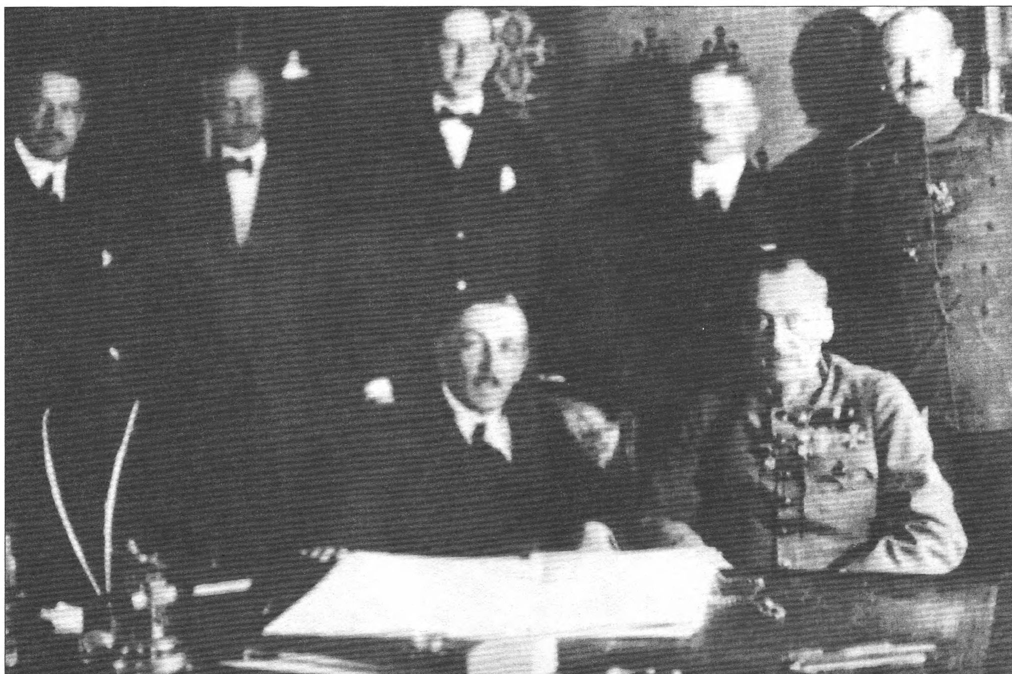
Rusas neša sužeistą ir į nelaisvę paimtą vokiečių kareivį

kiolika Centro komiteto narių atmetė jo rezoliuciją. Ir vėl grasinimas padėjo. Septyniems nariams pritarus (keturiems priešinantis) nutarta sutikti su Vokietijos ultimatumu.

Po dviejų dienų Centro komitetas patvirtino delegaciją, kuri turėjo pasirašyti taikos sutartį. Surinkti šią delegaciją buvo nepaprastai sunku, kadangi niekas nenorėjo dėti savo parašo po gėdinga sutartim. Pagaliau pavyko įkalbėti seną bolševiką Grigorijų Sokolnikovą, kad jis vadovautų delegacijai. 1918 metų vasario 24 d. delegacija išvyko į Brestą.

Tuo tarpu vokiečiai ėjo pirmyn ir buvo tik per 250 km nuo Petrogrado — sostinės žlugimas tapo labai realus. Leninas įsakė evakuoti centrines įstaigas į Maskvą, o pats naktį iš kovo 10-osios į 11-ąją kartu su žmona ir sekretoriumi Bonč-Brujevičiumi slapta išvyko iš Petrogrado.

Kovo 3 dieną Breste pasirašyta sutartis tapo bolševikams didele našta. Rusija turėjo atiduoti Lenkiją, Suomiją, Estiją, Latviją, Lietuvą ir Užkaukazę, taip pat paskelbti, kad Ukraina yra nepriklausoma respublika. Ji prarado žemes, kurių bendras plotas sudarė 750 000 km^2. Čia gyveno 25 proc. senosios imperijos gyventojų, čia funkcionavo vienas ketvirtadalis Rusijos pramonės įmonių, čia buvo trys ketvirtadaliai anglių ir geležies telkinių. Be to, Vokietija įgijo daug ekonominių privilegijų, dėl kurių dauguma rangovų tapo nebepavaldūs sovietinei valdžiai.

Vokietijos ir Austrijos delegacijos pasirašo taikos sutartį

Kurį laiką bolševikų vyriausybė draudė viešai paskelbti sutarties sąlygas. Kai visuomenei tai tapo žinoma, Rusiją sukrėtė pasipiktinimo audra. Daugybei politinių veikėjų, nuo kraštutinių kairiųjų iki kraštutinių dešiniųjų, Leninas tapo nepakenčiamu žmogumi. Žmogumi, kuris pažemino Rusiją.

Todėl Fanė Kaplan nusprendė jį nušauti. Tačiau ji veikė ne viena. Buvo 14 asmenų socialistų-revoliucionierių karinės organizacijos narė. Organizacijos tikslas — likviduoti aukštus bolševikų vadus. Visų pirma planavo pasikėsinti prieš užsienio reikalų komisarą Levą Trockį. Manė, kad būtent šio žmogaus žuvimas bus didelis smūgis bolševizmui. Tačiau dėl ne visai aiškių aplinkybių pasikėsinimas prieš Trockį neįvyko. Labiausiai tikėtina, kad sąmokslininkams nepavyko nustatyti, kur galėtų Trockį užklupti. Tada buvo nuspręsta užmušti Leniną, kuris buvo lengviau pasiekiamas, nes penktadieniais susitikdavo su darbininkais. Reikėjo tik iš anksto sužinoti, kur Leninas sakys kalbą.

Grigorijus Semionovas, karinės organizacijos vadovas, padalijo Maskvą į 4 rajonus. Į kiekvieną išsiuntė po du žmones — stebėtoją ir ginkluotą sąmokslininką. Kai stebėtojas sužinos, kur atvyks Leninas, turi pranešti sąmokslininkui. Šis turėjo laukti centriniame rajono punkte ir, gavęs pranešimą, vykdyti užduotį.

Pirmasis bandymas pasikėsinti rugpjūčio 23-ąją nepavyko, nes neišlaikė egzekutoriaus nervai ir jis nesiryžo šauti į Leniną, kalbėjusį Politechnikos muziejuje. Įsiutęs Semionovas išmetė sąmokslininką iš organizacijos, o užduotį nušauti Leniną pavedė Fanei Kaplan, nes laikė ją ryžtingesne. Netrukus organizacijos nariai sužinojo, kad Leninas susitiks su darbininkais šiaurinėje Maskvos dalyje. Semionovas išsiuntė ten du labiausiai patikimus teroristus. Darbininką Novikovą, kuris eilę metų dalyvavo anarchistų judėjime, bei Fanę Kaplan.

Novikovas sužinojo, kad Leninas atvyks į Grūdų biržą. Fanė Kaplan laukė Serpuchovo aikštėje. Rankinėje turėjo pistoletą *brauningą* su trimis šoviniais. Šoviniai buvo įrėžti kryželiu, o jo grioveliai pripildyti kurarės nuodų*. Neaišku, kas pasakė Kaplan atvykti į Grūdų biržą. Kalbėjo su Sergiejumi Gilu, bet prasibrauti iki Lenino jai nepavyko. Vėliau, gavusi Novikovo pranešimą, nuvažiavo į Michelsono gamyklą. Kai Leninas išėjo iš pastato, Novikovas, simuliuodamas kritimą, užblokavo duris ir sulaikė minią. Tai sudarė geresnes sąlygas veikti Fanei Kaplan. Iššovusi visus tris šovinius, sąmokslininkė instinktyviai metėsi bėgti. Žinojo, jog netoliese laukia puskarietė, kuri turėjo nuvežti ją į saugią vietą. Kitą akimirką nusprendė nebėgti ir pasiduoti į ją besivejančių žmonių rankas.

Leninas nusprendė pasigailėti Fanės Kaplan, kad ji, būdama kalėjime, galėtų įsitikinti, jog sovietų valstybė klesti. Nėra žinoma, kodėl šis

* Nėra žinoma, kodėl nuodai nesuveikė.

Lenino nurodymas nebuvo įvykdytas. Labiausiai tikėtina, kad dėl teroristės protinio sutrikimo pagalvota, jog kalinė negalės įvertinti sovietų Rusijos laimėjimų ir suprasti, kokią baisią klaidą padarė, nusprendusi nušauti žmogų, kuris tiek daug davė Rusijai.

1918 m. rugsėjo 3 d. Kremliaus apsaugos vadas, buvęs jūrininkas, pavarde Malkovas, gavo įsakymą nužudyti Fanę Kaplan. Be teismo, be nuosprendžio. Nuvedė ją į siaurą kiemą prie vieno Kremliaus pastato, kur buvo automobilių stovėjimo aikštelė. Įjungė automobilių variklius, kad jų gausmas nustelbtų moters riksmą. Vėliau jis prisiminė:

— *Į automobilį! Griežtai įsakiau. Parodžiau automobilį, stovintį prie įėjimo į siaurą skersgatvį. Fanė Kaplan, mėšlungiškai riesdamasi, žengė vieną žingsnį, paskui kitą, pakėliau pistoletą...*

Kaip grūdinosi plienas...

Žmogaus, kuris pasirodė antibolševikinės organizacijos šefo Boriso Savinkovo Varšuvos bute, pavardė skambėjo keistai: „Opperput“. Nei Savinkovas, nei joks vakarų žvalgybos agentas nesusivokė, kad tai gali būti santrumpa dviejų rusiškų žodžių: „Operacija putat“ arba „Maišto operacija“. Tokia buvo esmė. Tikroji Opperputo pavardė buvo Pavelas Ivanovičius Sieljanovas. Jis buvo Visos Rusijos ypatingosios komisijos kovai su kontrrevoliucija, sabotažu ir spekuliacija (Čeka) agentas.
Varšuvoje Opperputas greitai įgijo patyrusio konspiratoriaus Boriso Savinkovo pasitikėjimą ir tapo jo „dešine ranka“. Susipažino su daugeliu žmonių, kovojusių prieš bolševizmą už Rusijos ribų, įkalbino juos vykti į Maskvą. O ten jie buvo areštuoti ir nužudyti. Jis nulėmė ir Savinkovo likimą. Svarbi sovietų slaptosios policijos operacija baigėsi visiška pergale...

Leninas manė, jog naujai bolševikų vyriausybei nereikės policijos, nes milijonai darbininkų ir valstiečių saugos naujos valstybės gerovę ir teisingumą. Jie be jokio vargo susidoros su saujele išnaudotojų, nesutinkančių su naujosios valdžios reikalavimais. Toji utopija greitai sudužo į šipulius. Didelė dalis visuomenės bolševikų nerėmė. Spalio revoliucija buvo tik valstybės perversmas, nuvertimas nepopuliarios vyriausybės. Vyriausybės, kuri nesugebėjo vesti karo veiksmų, nesugebėjo milijonams žmonių duoti duonos.

Labai greitai tapo aišku, jog bolševikai neišlaikys valdžios savo rankose, eidami legaliu keliu. Rinkimus į Steigiamąjį susirinkimą, kurie įvyko 1917 m. gruodžio mėnesį, laimėjo tik Maskvoje ir Petrograde, nežiūrint į tai, jog buvo pravesta plati agitacinė propaganda.

Visoje Rusijoje iš 36 milijonų balsavusių žmonių už Steigiamąjį susirinkimą pasisakė tik 9 milijonai, t. y. maždaug 25 procentai. Tai davė naujai valdžiai 175 mandatus parlamente. Daugumą balsų, arba 370 vietų, gavo revoliuciniai socialistai.

1918 m. sausio 18 d. pirmame Steigiamojo susirinkimo posėdyje Leninas padarė pranešimą apie specialių įgaliojimų suteikimą vyriausybei. Pasiūlymas buvo atmestas, nes dauguma deputatų svarbiausiu Steigiamojo susirinkimo uždaviniu laikė konstitucijos tvirtinimą. Kitą dieną bolševikų vyriausybė Steigiamąjį susirinkimą paleido. Įėjimą į posėdžių salę saugojo kareiviai, kurie neįleido deputatų. Taip prasidėjo sovietinės Rusijos parlamentinio valdymo žlugimas.

Atkreipkime dėmesį į datas: rinkimai į Steigiamąjį susirinkimą, ku-

Bolševikų agitacinis automobilis 1917 metų rinkimų metu

riuos bolševikai pralaimėjo, įvyko 1917 metų gruodžio 8 dieną. O jau gruodžio 20-ąją, t. y. po nepilnų dviejų savaičių Liaudies Komisarų Taryba įsteigė Visos Rusijos ypatingąją komisiją kovai su kontrrevoliucija, sabotažu ir spekuliacija (sutrumpintai „Čeka"). Čeka šefas Feliksas Dzeržinskis* tą dieną vyriausybės posėdyje pasakė:

— Negalvokite, kad ieškosiu revoliucinio teisingumo formų — dabar teisingumas nereikalingas. Vyksta karas — žmogus prieš žmogų, kova iki pergalės. Gyvenimas arba mirtis!

Leninas nebūtų radęs geresnio teroro aparato organizatoriaus. Feliksas Edmundovičius Dzeržinskis, garbingos lenkų šeimos palikuonis, tapo

* **Feliksas Dzeržinskis** (1877—1926), sovietų politikas. Lenkas. Vienas iš Lenkijos karalystės ir Lietuvos socialdemokratų organizacijos įkūrėjų (1900 m.). Po 1917 m. vasario revoliucijos įsijungė į Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos (bolševikų) veiklą. Po revoliucijos pergalės iki 1926 metų vadovavo politinei policijai.
Teroras, kurį atskleidė, buvo pagrindinis veiksnys, leidęs bolševikams išlaikyti valdžią savo rankose. Po Lenino mirties parėmė Staliną, atsisakęs kovos į aukščiausią postą valstybėje.

rūsčiu administratoriumi, labai talentingu bei visiškai ištikimu revoliucijai. Į jo vadovaujamą Čeka ėjo vis nauji nariai, plėtėsi jos struktūros. 1921 metais Čeka jau dirbo 31 tūkstantis kruopščiai parinktų funkcionierių. Gyventojams sekti išskirtas slaptasis politinis departamentas, kitas slaptasis departamentas veikė kariuomenės daliniuose, atskiri skyriai kontroliavo transportą ir ryšius.

Pačiam Dzeržinskiui atėjo į galvą mintis, jog čekistus reikia auklėti nuo mažens. Tuo tikslu įsteigė našlaičių prieglaudas, surinko vaikus ir auklėjo juos taip, kad vėliau jie galėtų dirbti žvalgybininko darbą. Į mokymo programą įtrauktas auklėtinių dalyvavimas suimtųjų kankinimuose, kurie po 1918 metų gruodžio buvo masiškai taikomi tardymų metu.

Vienas Čeka vadas, Morozas, gyrėsi:

— Nėra mūsų gyvenime kampo, į kurį nežvelgtų ereliška Čeka akis.

Leidinyje „Raudonasis teroras" Martynas Lacis, Dzeržinskio pavaduotojas, čekistams patarė:

Nekovojame su atskirais asmenimis. Likviduojame buržuaziją kaip klasę.

Tardymo metu neieškok įrodymų, kad kaltinamasis žodžiais ar veiksmais nusikalto sovietų valdžiai. Pirmasis klausimas, kurį turi išsiaiškinti, tai kokiai klasei priklauso kaltinamasis? Iš kur kilęs? Koks jo išsilavinimas arba profesija? Atsakymai į šiuos klausimus ir turi nulemti jo likimą. Tokia Raudonojo teroro reikšmė ir prasmė.

Dzeržinskis puikiai sugebėjo atskirti masines akcijas, kurios buvo nukreiptos prieš dideles visuomenės grupes tam, kad laikytų jas įbaugintas, nuo kovos prieš opozicijos židinių vadovus.

Pradžioje draudė panaudoti provokatorius ir įvesti savus agentus į opozicines organizacijas. Jo nuomone, revoliucionieriui tai daryti netinka. Tačiau labai greitai įsitikino, jog tai labai efektyvus ginklas. Gali būti, kad tuo įsitikinti padėjo Leninas, kuris prieš daugelį metų savo kailiu patyrė, kokie pavojingi gali būti caro slaptosios politinės policijos — Ochrankos agentai. 1912 m. vienas iš šešių bolševikų išrinktų delegatų į carinės Rusijos parlamentą — Dūmą buvo darbininkas Romanas Malinovskis. Tai apie jį Leninas rašė: *Turime puikų darbininkų vadovą, atstovaujantį mus Dūmoje.*

Net į galvą jam negalėjo ateiti, jog nuo 1910 metų Malinovskis buvo Ochrankos agentas. Tai jo informacijos pagrindu 1913 metais policija areštavo Josifą Staliną ir kitą įžymų bolševikų veikėją Jakovą Sverdlovą.

Leninas, įbaugintas policijos veiksmų sėkmingumo, atėjo patarimo pas... Malinovskį.

— Ką daryti, kad areštai nepasikartotų?

Malinovskis atvirai atsakė:

— Dūmoje tarp bolševikų deputatų turi būti Ochrankos agentas. Turime laikytis griežtos konspiracijos!

Po metų Leninas nenorėjo patikėti, kad tai Malinovskis buvo agentas. Net tada, kai bolševikai gavo slaptosios policijos kartoteką. Ir tik pateikus daugybę įrodymų, sutiko jį teisti. 1918 metų lapkričio 6 d. Malinovskis buvo sušaudytas Kremliaus kiemuose.

Dzeržinskis labai greitai ir puikiai įsisavino provokacijų rengimo techniką. Pirmą didžiulę pergalę pasiekė jau 1918 metų pradžioje, kai į opozicinę Kovos prieš bolševikus organizaciją įvedė savo agentą. Čekistas Golubevas, pasivadinęs carinės armijos karininku, įgijo organizacijos vadovų pasitikėjimą ir greitai išaiškino tos organizacijos veiklos būdus. Jo įskundimų dėka čekistai 1918 metų vasario mėnesį areštavo ir likvidavo apie 4000 tos organizacijos narių.

Bolševikų vadovai buvo pasirengę ieškoti bet kokių pasipriešinimo prieš jų valdžią apraiškų ir vakarų valstybėse, nors šios daugiau rūpinosi situacija fronte, o kovą su bolševizmu paliko mėgėjams bei romantiškiems avantiūristams. Be to, vakarų valstybių žvalgybos jėgos taip pat buvo silpnos.

Britų slaptoji žvalgyba (Secret Intelligence Service — SIS) įkurta 1909 m. Prasidėjus I pasauliniam karui Londono štabe dirbo tik keletas žmonių. Užsienyje neturėjo jokio posto. Karo metu jų jėgos sustiprėjo, organizacijoje dirbo apie 400 agentų. Tačiau jų veikla daugiausia apsiribojo Belgija ir Prancūzija, kur rinko informaciją apie vokiečių kariuomenės judėjimą. Tik 1918 metų pradžioje į Maskvą išsiuntė žvalgybos posto vadovą, poručniką Ernestą Boicą, bet ir jo būrys buvo labai neskaitlingas. Žmonės, atvykę iš Londono, buvo kupini gerų norų, tačiau jiems trūko patirties. Čeka juos greitai susekė ir jau po poros savaičių beveik visi tos organizacijos nariai buvo kontroliuojami Dzeržinskio agentų.

Tuo pat metu, t. y. 1918 metų pradžioje, į Maskvą atvyko britų diplomatas Robertas Brusas Lokhartas. Jis turėjo įkalbėti bolševikus pradėti karą su Vokietija. To padaryti nepavyko. Tačiau Lokhartas liko Maskvoje — rengti Lenino valdžios nuvertimą. 1918 metų gegužės viduryje užmezgė ryšius su vienu iš pagrindinių antibolševikinio judėjimo organizatorių, Borisu Savinkovu. Greitai sužinojo, jog šis žmogus pasiryžęs pakeisti valdžią Maskvoje. Kartu parengė gana drąsų, bet ir gana naivų planą — *per naktį išžudyti visus bolševikų vadovus. Tada įvesti į Rusiją sąjungininkų armiją, suformuoti naują vyriausybę, kuri dirbtų karinės diktatūros pagrindu.* Tai žodžiai iš Lokharto telegramos, išsiųstos 1918 m. gegužės 28 d. britų Užsienio reikalų ministerijai. Jo veiksmus parėmė kitas agentas — Sidnis Reilis. Įdomus žmogus. Jo tikroji pavardė Zigmundas Rozembliumas. Gimė 1874 metais Lenkijoje, turtingoje žydų šeimoje. Turėdamas 16 metų nutraukė su šeima visus ryšius ir išvyko į Londoną. Ten pasirinko avantiūristinį

Sidnis Reilis

gyvenimo būdą, kuris svyravo tarp netikėtų sėkmių ir taip pat greitų nesėkmių. Turėjo 11 pasų ir 11 žmonų vienu metu. Tik atvažiavęs į Maskvą, nuvyko į Kremlių. Prisistatė esąs britų vyriausybės atstovas ir pareikalavo susitikimo su Leninu. Nors visa tai buvo gana įtartina, jam pavyko pasiekti gana daug — pateko pas Lenino sekretorių Vladimirą Bonč-Brujevičių.

Abu britų agentai buvo labai drąsūs, tačiau jie neturėjo pakankamos patirties ir Dzeržinskiui neteko daug vargti juos demaskuojant. Jau 1918 metų birželį pakišo jiems du savo agentus. Tai buvo latviai: Janis Buikis ir Janis Sprogis. Jie pasisakė, kad yra Šmidken ir Bredis, kad atstovauja Latvijos kariuomenę ir yra pasiryžę nuversti bolševikus.

Lokhartas trynė rankas. Jis žinojo, jog latvių kariai, Maskvoje vadinami „revoliucijos kareiviais“, dirba pagrindinėse bolševikų valdžios struktūrose.

Latviai — vienintęliai kariai Maskvoje. Kas kontroliuoja latvius — kontroliuoja sostinę! Latviai nėra bolševikai. Jie tapo bolševikų tarnais todėl, kad neturėjo kitos išeities. Tai samdomi užsieniečiai. Jie tarnauja už pinigus. Jeigu pavyktų nupirkti latvius, mano uždavinys būtų lengvai išsprendžiamas, — rašė raporte britų vyriausybei.

Rugpjūčio 20 dieną išsiuntė kitą raportą, kuriame pranešė, kaip praėjo susitikimas su latvių pulko vadu. Šis užtikrino, kad jo kariai pasirengę prisidėti prie bolševizmo nuvertimo ir kad viską galima parengti per 5—6 savaites. Lokhartas buvo sužavėtas. Jis pasiūlė Reiliui išmokėti latviui 1,2 milijono rublių, kaip įnašą revoliucijos rengimui. Iš tikrųjų „pulko vadas“, kuris priėmė pinigus, buvo Edvardas Berzinis — Čeka agentas. Pinigai, kuriuos gavo iš britų, papildė slaptosios policijos kasą.

Laimėjimai, kuriais iš Maskvos gyrėsi britų agentai, paskatino bendradarbiauti Jungtinių Amerikos Valstijų ir Prancūzijos slaptąsias tarnybas.

Rugpjūčio 25-ąją Maskvoje, generalinio Jungtinių Valstijų konsulo Vito Polo biure, įvyko pasitarimas, kur buvo aptariamos kovos su bolševikais formos. Tarp Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Jungtinių Amerikos Valstijų diplomatų buvo prancūzų žurnalistas Renė Marchandas — bolševikų agentas. Dzeržinskis gavo raportą apie šį pasitarimą iki to, kol panašūs raportai pasiekė Londoną, Vašingtoną ir Paryžių.

Tas „katės ir pelės“ žaidimas buvo labai staigiai nutrauktas 1918 metų rugpjūčio 30 d. tuoj po pasikėsinimo, kai buvo sužeistas Leninas ir žuvo Petrogrado Čeka šefas Michailas Urickis. Atsakydami į pasikėsinimą, bolševikai Petrograde per dvi dienas sušaudė 500 politinių kalinių. Taip pat areštavo visus įtariamus bendradarbiavimu su vakarų valstybių žvalgybomis, tvirtindami, jog tai jie surengė pasikėsinimą prieš „revoliucijos vadą“.

Dzeržinskis protestavo. Suprantama, jis neprieštaravo, kad būtų šaudomi kaliniai ir politiniai priešai. Tačiau areštavimas šnipų, tokių kaip

Lokhartas ir Reilis, ardė jo agentų meistriškai rezgiamą tinklą. Į šį tinklą turėjo įkliūti opozicinių organizacijų vadovai. Buvo priverstas paklusti Kremliaus įsakymui — keršyti nekreipiant dėmesio į tai, kas pateks į šio veiksmo zoną.

Rugpjūčio 31 d. čekistai pradėjo Lokharto tinklo likvidavimą. Pusę ketvirtos ryto įsiveržė į jo butą. Padarė kratą, bet nerado nieko kompromituojančio. Tačiau neiškratė paties Lokharto, kuris, ištrauktas iš lovos, skubiai apsirengė ir kelnių kišenėje paslėpė bloknotą su konspiratorių pavardėmis. Tarp jų buvo ir Boriso Savinkovo pavardė.

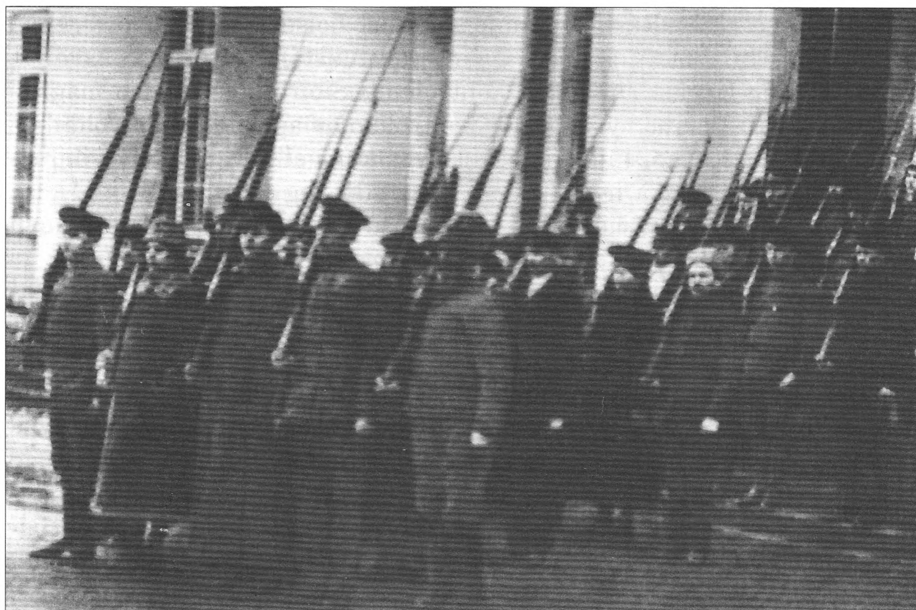
Tardė latvis Jakovas Petersas. Labiausiai jam rūpėjo ryšiai su Fane Kaplan. Vieną momentą jį išvedė į kitą kambarį ir paliko. Po kelių minučių kareiviai įvedė tamsių plaukų moterį. Įdėmiai sekė, kokia bus abiejų reakcija. Tačiau nei Lokhartas, nei Fanė Kaplan vienas kito nepažinojo. Ji priėjo prie lango ir kelias minutes beprasmiu žvilgsniu žiūrėjo į grotas, o Lokhartas vaikštinėjo po patalpą galvodamas, kaip atsikratyti bloknoto, kuris vis dar buvo jo kišenėje. Jis suprato, kad čekistai bet kuriuo momentu gali ištaisyti savo klaidą ir iškratyti jį.

Po nepavykusios akistatos Petersas tęsė tardymą. Tačiau Lokhartas jau žinojo, ką turi daryti. Jis pasiskundė pilvo skausmais ir pasiprašė į tualetą. Atrodė, kad tokia išeitis nedaug tepadės, nes jį visą laiką saugojo du kareiviai. Bet Lokhartas paprašė tualetinio popieriaus. Kareiviai gūžtelėjo pečiais ir pasakė, jog teks susitvarkyti kitu būdu. Taigi nenustebo, kai areštantas iš kišenės išsitraukė bloknotą ir panaudojo jo lapus.

Jį paleido jau 9 valandą. Buvo diplomatas ir tikriausiai tik todėl išvengė brutalaus tardymo ir mirties arba ištrėmimo į Sibirą. Tiesa, kaip ir Reilis, buvo areštuotas vėl, bet spalio mėnesį juos iškeitė į sovietų diplomatus, kuriuos Londone buvo sulaikiusi britų policija.

Ar Lokhartui, nuleidus į tualetą bloknoto lapelius, iš tiesų pavyko sunaikinti pėdsakus, vedančius pas Borisą Savinkovą? Galbūt nepakankamai įvertino Čeka funkcionierių įžvalgumą? Galbūt iš tualeto arba kanalizacijos vamzdžio lapeliai buvo ištraukti, o pavardės perskaitytos? Faktas tas, kad vos tik paleidus Lokhartą, Čeka pradėjo Savinkovo grupės likvidavimą. Savinkovas buvo laikomas labai gudriu ir labai pavojingu priešu. Dzeržinskis patvirtino akcijos, kurios slapyvardis buvo „Sindikatas“, planą.

Borisas Savinkovas gimė 1879 metais Charkove. Vidurinę mokyklą baigė Varšuvoje. 1904 metais, būdamas eserų partijos narys, organizavo pasikėsinimą prieš Viačeslavą Plehvę, pagarsėjusį žiaurumu vidaus reikalų ministrą. 1905 metais rengė puolimą prieš didįjį kunigaikštį Sergiejų Aleksandrovičių. Policijos agentui Jevno Azefui išdavus, buvo suimtas ir nuteistas mirti. Pavyko pabėgti į užsienį. Po vasario revoliucijos sugrįžo į Rusiją ir dirbo Laikinosios vyriausybės aparate. 1917 m. gruodžio mėnesį nuvyko prie Dono, kur organizavo savanorių armiją. Po to grįžo į Maskvą ir ėmė telkti antibolševikinį pogrindį. Tada ir susitiko su britų

Vienas pirmųjų Raudonosios Armijos būrių

agentais. Svarbiausia Savinkovo problema buvo gauti lėšų. Jos padėtų egzistuoti pogrindinei organizacijai, nupirkti ginklus ir pasirengti sukilimui. Jis žinojo, jog Vakarai kovai su bolševizmu neduos nei grašio, kadangi Didžiajai Britanijai ir Prancūzijai rūpėjo tik karas su Vokietija. Situacija Maskvoje jiems rūpėjo tik tiek, kad žinotų, ar naujoji valdžia neatitrauks savo kariuomenės iš fronto. Prancūzija padėjo bolševikams parengti Raudonąją armiją. Savinkovas, kaip lankstus politikas, pasinaudojo tokiu nusistatymu ir ėmė įtikinėti savo partnerius, kad finansuotų savanorių armijos organizavimą. Ši armija turėtų kovoti su vokiečiais. Šio manevro dėka jam pavyko palenkti čekų vyriausybės vadovą Tomašą Masariką* ir jis davė 200 tūkstančių rublių. Po to prancūzų pasiuntinys Jozefas Nulensas paskyrė šiam reikalui net 2,5 milijono rublių. Neaišku, kokią sumą Savinkovui perdavė Lokhartas. Tačiau galima manyti, jog ir jis parėmė antibolševikinio judėjimo vadovą. Šių fundacijų dėka Savinkovas įkūrė puikiai įslaptintą „Tėvynės laisvės ir gynimo sąjungą", kurios sudėtyje buvo apie 500 narių. Šie žmonės turėjo sukelti sukilimą, vos tik sąjungininkų armija įžengs į Rusiją. Savinkovas manė, jog tai įgyvendinti patogiausia 1918 metų vidury, kai Rusija skendo pilietinio karo sūkuryje. Prasidėjo maištas Čekoslovakų korpuse, kuris buvo pertvarkytas

* **Tomašas Masarikas** (1850—1937), čekų politikas. Pirmojo pasaulinio karo metais dirbo Londone siekiant Čekijos nepriklausomybės. 1918 metais tapo nepriklausomos Čekoslovakijos prezidentu. 1935 metais, grasinant vokiečiams, iš šių pareigų pasitraukė.

iš buvusios carinės Rusijos armijos ir kurį bolševikai buvo pasirengę nuginkluoti. 1918 metų gegužės mėnesį 50 tūkstančių korpuso kareivių užėmė pietinę Uralo dalį ir ėmė kontroliuoti Sibiro geležinkelio magistralę. Tuo metu Lenino vyriausybės kontroliuojamas plotas nebuvo didesnis už tą, kurį XV amžiuje valdė Maskvos kunigaikštystė. Bolševikų situacija buvo beviltiška ir visi duomenys rodė, jog ji greitai žlugs.

Vakarų fronte vokiečiai, nors ir pasirašė Bresto taikos sutartį, kovų nenutraukė.

Pietvakariuose savanorių armijos vadas generolas Antonas Denikinas, veikdamas kartu su Piotro Krasnovo kazokais, užėmė Ukrainą nuo vokiečių fronto linijos iki Volgos.

Omske valdžią perėmė admirolo Aleksandro Kolčako vyriausybė, o pačiam Kolčakui suteikė vyriausiojo Rusijos valdovo titulą. 1919 metais jis patraukė Maskvos link ir laimėjo kelias pergales.

Murmanske išsilaipino britų kariuomenė, turėjusi apsaugoti nuo vokiečių amunicijos sandėlius. Gegužės mėnesį 15 tūkstančių britų ekspedicinis korpusas ėmė kontroliuoti Kolos pusiasalį ir Archangelską. Vladivostoke išsilaipino britų ir japonų armijos.

Atrodė, jog esant tokiai situacijai, bolševikų valdžia neturi šansų išlikti. Tačiau aplinkybės klostėsi bolševikams palankia kryptimi. Nedidelių būrių kareiviai neskubėjo palikti uostų, kuriuos taip lengvai paėmė, teritorijas. O reikėjo tik atsiųsti tris divizijas, kurios būtų lengvai įveikusios bolševikų pasipriešinimą ir nuėjusios iki Maskvos. Vis dėlto 1918 metų lapkritį pasibaigęs karas Europoje paveikė britų armiją taip demobilizuojančiai, jog nė vienas politikas ar vadovas nebūtų išdrįsęs paskelbti naują karių mobilizaciją, kad galėtų juos išsiųsti toli nuo gimtosios salos krantų.

Bolševikai sugebėjo susidoroti su tokiu dramatišku iššūkiu ir per neįtikėtinai trumpą laiką suorganizuoti stiprias gynybines pajėgas. Visų pirma tai buvo Levo Trockio nuopelnas.

1918 m. kovo mėnesį jis buvo paskirtas karo ir karinio laivyno reikalų komisaru. Pasižymėjo labai dideliais organizaciniais gabumais. 1918 metams baigiantis į Raudonąją armiją pašaukta 800 tūkstančių žmonių. 1920 metais šioje armijoje jau buvo per 2 milijonus kareivių. Šios jėgos susibūrę baltagvardiečiai sulaikyti negalėjo, nors jų įsakymų klausė per milijoną kareivių. Nesugebėjo koordinuoti savos kariuomenės veiksmų, nesugebėjo pasirašyti taikos sutarties su Lenkija. Bolševikai nugalėjo, nors pilietinio karo kaina išties siaubinga — žuvo per 15 milijonų žmonių, 16 milijonų numirė nuo bado, šalčio ir ligų. Dešimtys tūkstančių baltagvardiečių pabėgo į užsienį.

Savinkovas susilaukė tokio pat likimo. Kruopščiai rengtas maištas, kurį jo organizacijos nariai sukurstė 1918 metų liepos 6 d. Jaroslavlyje, vėliau ir kituose miestuose, buvo nuslopintas. Savinkovui pavyko pabėgti

į admirolo Aleksandro Kolčako armijos saugomą teritoriją, o vėliau į Varšuvą. Ten 1920 metais suorganizavo politinį komitetą, verbavo kareivius į rusų liaudies armiją, kuri turėjo kovoti su Raudonąja armija.

Trockis (saliutuoja) ir Leninas priima karių paradą Raudonojoje aikštėje

Lenino nuomone, Čeka Rusijoje savo uždavinį įvykdė. O kovojant su opozicija savo jėgas turėtų sukoncentruoti į antibolševikinių židinių užsienyje sekimą ir likvidavimą. Šių židinių bijojo labiausiai. Jų negalėjo pasiekti bolševikų valdžia. Kominterno* posėdyje Leninas kalbėjo:

— Dabar, kai atrėmėme tarptautinės kontrrevoliucijos ataką, užsienyje suformuotos rusų buržuazijos ir visų kitų rusų partijų kontrrevoliucinės organizacijos. Rusų emigrantų, išsibarsčiusių po svetimas šalis, skaičius yra nuo pusantro iki dviejų milijonų (...). Gudriai panaudoja kiekvieną galimybę atakuoti sovietų Rusiją ir ją sunaikinti. (...) Tie emigrantai kontrrevoliucionieriai yra gerai informuoti, jie puikūs organizatoriai ir geri strategai.

Ne be priežasties Leninas šiuos žodžius pasakė Kominterno forume. Jis tuo būdu apeliavo į „užsienio draugus“, kad jie akylai stebėtų savo šalyse baltagvardiečių organizacijų veiklą.

1921 metų liepos mėnesį iškvietė Dzeržinskį. — „Feliksai Edmundovičiau, — pasakė, — turite sukoncentruoti savo įstaigos dėmesį į baltagvardiečius, kurie pabėgo į užsienį ir ten aktyviai dirba. Karas dar nesibaigė. Baltagvardiečiai — pavojingas ginklas Vakarų valstybių rankose. Jie žino vietovę, papročius, paliko čia užnugarį. Laukiu iš jūsų konkretaus plano, kuris galutinai išspręs šią problemą.“

Po keturių dienų Dzeržinskis tokį planą įteikė.

* Kominternas — sutrumpintas pavadinimas organizacijos, įkurtos Maskvoje. Organizacijos tikslas — integruoti ir koordinuoti pasaulinį komunistų judėjimą. Greitai tapo pagrindine priemone vykdant Vakarų valstybėse žvalgybą ir diversijas.

Pirmas punktas: iš baltagvardiečių, pabėgusių į užsienį, šeimų imti įkaitus. Laikyti juos specialiose stovyklose ir šaudyti, jeigu jų giminės imtųsi kokių nors kontrrevoliucinių veiksmų.

Antras punktas: sudaryti specialų skyrių, kuris rengtų pasikėsinimus prieš emigracijos veikėjus.

Trečias punktas: į antibolševikines organizacijas įvesti kuo daugiau agentų.

Leninas pritarė visiems šio plano punktams.

— Kas yra pats pavojingiausias? Kas patirs pirmąją ugnį? — paklausė, kai baigė skaityti trumpą dokumentą.

— Savinkovas! — nedvejodamas atsakė Dzeržinskis. — Jis — pavojingiausias baltagvardietis. Patyręs, puikus organizatorius. Dabar yra Varšuvoje ir vadovauja organizacijai, kurią pavadino „Tėvynės ir laisvės gynimo sąjunga“.

Operacija „Sindikatas“ prasidėjo.

1921 m. gruodį į Savinkovo butą Varšuvoje atvyko Aleksandras Edvardovičius Opperput. Jis atvežė visą lagaminą slaptų dokumentų, tariamai pavogtų iš bolševikų valdžios struktūrų. Jie buvo padirbti, bet jų dėka Opperput įgijo Savinkovo pasitikėjimą. Tapo artimu jo bendradarbiu. Sekė kiekvieną Savinkovo žingsnį, susipažino su žmonėmis, organizacijos struktūra.

Informacija, kurią pasiuntė į Maskvą, davė galimybę sovietų valdžiai pareikšti griežtą protestą Lenkijos vyriausybei, kad ji remia antisovietinius veiksmus. To išdavoje Savinkovas turėjo išvažiuoti iš Varšuvos. Persikėlė į Prahą, vėliau į Paryžių.

Dzeržinskis pasiekė pirmąją pergalę ir ėmė realizuoti antrąjį operacijos „Sindikatas“ etapą — likviduoti Savinkovą. Gali būti, jog Dzeržinskis pirmiausia pagalvojo išsiųsti sąmokslininką, kuris nusmeigtų Savinkovą kokioje nors Paryžiaus gatvelėje. Tačiau greitai šios minties atsisakė. Žinomo opozicijos veikėjo nužudymas pablogintų gerus santykius su Prancūzija. O tai sovietų Rusijai labai rūpėjo. Be to, sovietų valdžia išloštų daug daugiau, jei Savinkovas stotų prieš teismą. Taigi Savinkovas privalo grįžti į Maskvą! Pats, niekieno neverčiamas! Tai buvo ypatingai sunkus uždavinys, turint omeny tai, kad žmogus, kuris turėjo būti įkištas į GPU* kalėjimą, buvo puikus konspiratorius ir puikiai žinojo, ką gali sovietų politinė policija ir kaip klastingai ji veikia.

Vis dėlto visko numatyti negalėjo.

Opperput išaiškino 44 „Tėvynės sąjungos“ narius, dirbusius Maskvoje. 1921 m. rugpjūčio mėnesį įvyko jų teismas. Jis pats taip pat sėdėjo teisiamųjų suole. Priešingu atveju būtų buvęs demaskuotas, o visa ope-

* 1922 m. Čeka ėmė vadintis GPU (Gosudarstvennoje Političeskoje Upravlenije) — Valstybinė politinė valdyba. 1922—1934 metais tai buvo sovietų valdžios pagrindinis saugumo organas.

racija žlugtų. Suprantama, jog jam skirtas nuosprendis buvo tikra fikcija, tačiau jo, kaip agento, karjera taip pat baigėsi. Vis dėlto jo surinkta informacija apie Savinkovo žmones, jų permetimo į Maskvą kelius ir vietas, kur rasdavo prieglobstį, leido ir toliau vykdyti areštus. Į spąstus pateko Savinkovo adjutantas, karininkas Šešenija, bandęs 1922 metų vasarą pereiti sieną. Kalėjime buvo kankinamas ir sutiko išsiųsti Lenkijoje likusiems Savinkovo organizacijos nariams informaciją, jog jam pavyko užmegzti ryšį su gerai organizuota antibolševikine grupe. Tą informaciją nuvežė Fiodorovas, slapyvardžiu Muchinas, pasivadinęs sovietų slaptosios policijos agentu. 1923 m. liepos mėnesį Muchinui, įgijusiam Savinkovo žmonių pasitikėjimą, pavyko Paryžiuje sutikti ir patį šefą. Įtikinėjo jį, jog situacija Maskvoje pribrendo sukilimui, jog tūkstančiai revoliucionierių laukia Savinkovo atvykimo, jog tik jis sugebės vesti į kovą su taip nekenčiamais bolševikais. Savinkovas patikėjo, tačiau konspiratoriaus nuojauta liepė jam būti atsargiam. Išsiuntė į Maskvą savo bendražygį, pulkininką Sergiejų Pavlovskį. Ir jis buvo suimtas, kankinamas, todėl sutiko bendradarbiauti su OGPU* ir išsiųsti Savinkovui sufabrikuotą raportą. Patvirtino visą melagingą informaciją, kurią OGPU buvo siuntusi Savinkovui: *Maskva ir didieji Rusijos miestai pasirengę maištui! Žmonės ima ginklus kovai su bolševikais! Pogrindinė opozicija labai stipri! Reikia tik vadovo, kuris tas organizacijas suvienytų ir vestų iki pergalės prieš silpną bei nepakenčiamą režimą!*

Pranešimą iš Maskvos patvirtino ir kiti „faktai“. OGPU veikė labai gudriai. Per įvairius kanalus, iš įvairių šaltinių buvo siunčiama melaginga informacija užsienyje veikiančių emigrantų organizacijoms.

Paryžiuje, Berlyne, Varšuvoje ir Prahoje emigrantai su džiaugsmu klausėsi žinių apie sovietų sąjungoje organizuojamas slaptas opozicijos grupes. Tačiau jie net neįtarė, kad daugelį tų grupių įkūrė OGPU agentai. Taip atsitiko su Centrinės Rusijos monarchistų sąjunga, kuri buvo įkurta 1921 metais Dzeržinskiui įsakius. Keletą metų ši organizacija sovietų Rusijoje ir daugelyje Vakarų valstybių sostinių įkūrė savo filialus. Vienijo komunizmo priešus ir ieškojo kontaktų su emigrantų organizacijomis.

Savinkovas, turėdamas labai klaidingą situacijos Maskvoje vaizdą, dvejojo. Norėjo kuo greičiau ten nuvažiuoti, vadovauti kovai prieš bolševikus ir perimti valdžią į savo rankas. Kita vertus, jautė kažkokią baimę, nors ir neatrodė, kad jo grįžimas gali būti tragiškas. Nutarė pasitarti su senu draugu Sidniu Reiliu, kuris gerai žinojo konspiracinę Maskvos aplinką. 1924 m. liepos pabaigoje iškvietė jį iš Niujorko į Paryžių ir tris savaites diskutavo, kaip pasirengti išvykimui į Maskvą.

* 1923 m. sausio mėnesį GPU pertvarkytas į OGPU (Objedinionnoje Gosudarstvennoje Političeskoje Upravlenije) — Jungtinę valstybinę politinę valdybą.

Blogesnio patarėjo nebūtų radęs! Reilis tvirtino, jog situacija didžiausiuose sovietų miestuose taip įkaitusi, kad Savinkovas turi nedelsiant išvykti ir vadovauti sukilimui. Net neįtarė, kad jo patarimai rėmėsi klaidinga informacija, kurią jam teikė OGPU agentai iš taip vadinamos Centrinės Rusijos monarchistų sąjungos. Ši misija Reiliui taip pat baigėsi tragiškai, bet iki to jis dar spėjo įtikinti Savinkovą. 1924 m. rugpjūčio 15 dieną Savinkovas perėjo Lenkijos—Rusijos sieną ir pateko į pasalą.

Procesas įvyko labai greitai. Jau rugpjūčio 27-ąją Savinkovas stojo prieš sovietų teismą. Pasaulis negalėjo patikėti, kad žymiausias antibolševikinio pogrindžio vadovas prisipažįsta esąs kaltas ir maldauja pasigailėti.

— Besąlygiškai pripažįstu sovietų valdžią ir nieko kito. Kiekvienam Rusui, kuris myli savo šalį, aš, kuris nuėjau visą kruvinos, sunkios kovos kelią prieš šį kraštą, aš, kuris kenkiau šiam kraštui labiau nei kas nors kitas, sakau jam, jei esi Rusas, jei myli savo liaudį, turi nusilenkti prieš darbininkų-valstiečių galybę ir pripažinti ją be jokių išlygų.

Kodėl Savinkovas pasirinko tokią poziciją? Galbūt jį kankino, nors sovietų slaptoji policija svarbiose bylose nenaudojo trisdešimtaisiais metais taikomos taktikos, kai kaltinamasis kankinimais, šantažu ar farmakologinėmis priemonėmis priverčiamas prisipažinti. Galima manyti, kad Savinkovas nusprendė pripažinti sovietų valdžią ir tuo būdu išsigelbėti nuo mirties. Ir tikrai, nuolankus elgesys teisme buvo įvertintas palyginti lengva bausme — jis nubaustas dešimt metų kalėjimo. Galbūt Dzeržinskis norėjo tokiu būdu parodyti veikėjams emigracijoje, kad ir jie gali tikėtis „liaudies teisingumo“, jeigu nutrauktų antibolševikinę veiklą ir sugrįžtų į tėvynę. Vis dėlto Savinkovui nebuvo lemta sulaukti bausmės pabaigos. 1925 metų gegužės mėnesį iššoko pro kalėjimo langą. Tokia buvo oficiali versija. Iš tikro žuvo, nustumtas nuo laiptų, Lubiankos kalėjime.

Netrukus panašus likimas ištiko kitą konspiratorių, kuris nepatikėjo OGPU klasta ir taip nuoširdžiai patarė Savinkovui grįžti į tėvynę.

1925 metų rugsėjo 25-ąją Sidnis Reilis perėjo Suomijos ir Sovietų Sąjungos sieną. Monarchistų sąjungos nario, o iš tikrųjų OGPU agento, lydimas atvyko į Maskvą. Ten susitiko su „veikėjais“ tos organizacijos, kuriai įteikė sukilimo planą ir finansavimo šaltinius. Tuoj pat buvo areštuotas. Bandė gelbėti gyvybę, siūlydamas bendradarbiavimą. Laiške Dzeržinskiui rašė, jog pasirengęs suteikti visą informaciją apie britų slaptąsias tarnybas. Ar taip ir buvo? Nežinome. Sidnis Reilis 1925 m. lapkričio 3-ąją buvo sušaudytas.

Draugo Kirovo byla

1934 m. gruodžio 1 dieną Leningrade, kelios minutės po 16.00, komunistų partijos miesto komiteto sekretorius Sergejus Kirovas atvažiavo į Smolnį, kur buvo jo kabinetas.
Apsaugos žmogus, buvęs kareivis Borisovas, pasiliko prie automobilio. Kirovas neatkreipė į tai dėmesio. Jo nenustebino ir tai, kad trečiame aukšte, netoli jo kabineto nebuvo sargybinio. Atidarė sunkias, oda apmuštas duris ir įėjo į savo bendradarbio Michailo Čudovo kambarį.
Išbuvo ten keletą minučių, paskui išėjo į koridorių ir pasuko savo kabineto link. Praėjo pro lango įdubą. Akimirką jam pasirodė, jog ten pastebėjo žmogaus siluetą, kuris išryškėjo per langą matomo dangaus fone. Sustojo, norėdamas įsitikinti, ar akys jo neapgavo. Tuo metu iš tamsos išniro žmogus. Kirovas nesuspėjo atsisukti, o sąmokslininkas iššovė iš pistoleto jam į sprandą. Šovė dar kartą, bet nepataikė. Sunkiai sužeistas Kirovas parkrito ant žemės. Šalia jo nukrito žudikas, kuris... nualpo nuo patirto įspūdžio.
Išgirdę šūvius iš kambarių išbėgo žmonės. Suteikti pagalbą buvo per vėlu. Sergejus Kirovas mirė.
Kaip sąmokslininkas pateko į Smolnį?
Kodėl trečiame aukšte nebuvo sargybos, o Kirovo asmeninis sargybinis nėjo kartu su juo?
Ar sąmokslininkas veikė vienas, ar buvo maištininkų arba nusikaltėlių organizacijos narys?

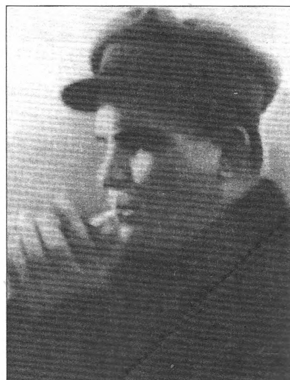
Greitai ir be vargo buvo nustatyta, kad žudikas yra Leonidas Vasiljevičius Nikolajevas. Gimęs 1904 metais, vedęs, turi du vaikus. Nuo 1920 m. buvo komunistų partijos narys. Niekada nebuvo susitikęs su Kirovu. Neveikė iš asmeninių paskatų.

Kodėl šovė?

Pirmiausia turime atsakyti į klausimą, kas buvo Sergejus Kirovas ir kam reikėjo jo mirties.

Kirovo tikroji pavardė Kostrikovas. 1904 m. suartėjo su socialdemokratais, dalyvavo 1905 metų revoliucijoje. Spalio revoliucijos metu rėmė Leniną. Nuo 1919 metų su kruvinu beatodairiškumu stiprino sovietų valdžią Astrachanės krašte.

Greitai ėmė kopti partinės karjeros laiptais. Dvidešimtųjų metų viduryje ėmė vadovauti bolševikų partijos Leningrado srities komitetui. Vėliau tapo Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) — VKP(b) politinio

Sergejus Kirovas 1932 m.

Baisus kolektyvizacijos rezultatas — badas

biuro nariu, o 1934 metais išrinktas VKP(b) Centro komiteto sekretoriumi.

Trisdešimtųjų metų pradžioje visa širdimi rėmė Staliną. Tačiau pamažu dėl nesutarimų kolektyvizacijos klausimais jų draugystė ėmė blėsti. Kirovas neprotestavo dėl pagrindinių permainų kaime, tačiau negalėjo sutikti su metodais, kuriuos liepė taikyti Stalinas. Tai buvo baisus teroras, apėmęs didelę dalį Ukrainos, Baltarusijos ir Rusijos, milijonai badaujančių žmonių ir skerdynės, kurias vykdė specialūs kariuomenės būriai, išžudydami ištisus kaimus. Iki šių dienų niekas nesuskaičiavo, kiek

aukų nusinešė kolektyvizacija. Numanoma, jog žuvo mažiausiai 10 milijonų valstiečių.

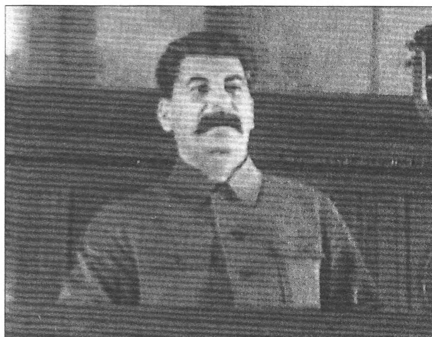
Tuo metu pasklido kalbos, kad Leningradas, kur dirbo Kirovas, tapo antistalininės opozicijos centru. Tai buvo per daug išpūsta, bet Kirovas tikrai stojo prieš įkarštį diktatoriaus, pasiryžusio likviduoti opoziciją.

Lemiami įvykiai įvyko VKP(b) XVII suvažiavimo metu. Jau pats suvažiavimo atidarymas neramino Staliną. Kiekvienas komunistų partijos narys žinojo, jog draugą Staliną reikia sveikinti dešimties minučių aplodismentais, o visus kitus pareigūnus — dviejų minučių. Tuo tarpu pirmą suvažiavimo dieną Kirovas buvo pagerbtas ilgiau nei Stalinas!

Tačiau tai buvo tik pradžia skandalo, kuriam buvo lemta įvykti. Grupė delegatų pasiūlė Kirovui generalinio sekretoriaus pareigas. Iki tol jos buvo Stalino. Kirovas 300 balsų persvara laimėjo, tačiau šio posto atsisakė. Dar daugiau, pats apie tai informavo Staliną. Ir tai buvo didžiausia jo klaida. Be to, netrukus susikirto su žmonėmis, kuriuos globojo Stalinas.

Sergejus Kirovas XVII suvažiavimo tribūnoje

Stalinas kalba XVII suvažiavime

Grigorijui Ordžonikidzei (Sergo) — artimiausiam Stalino bendražygiui ir draugui prikišo, kad šis nesugeba Leningrado rajone tinkamai tvarkyti industrializacijos reikalų. Po to įvyko konfliktas su kitu Stalino favoritu Klimentu Vorošilovu, karo reikalų komisaru, primityviu ir kvailu žmogumi. Ginčas kilo dėl kariuomenės maisto atsargų. Kirovas, nepaklusęs kariuomenės vadų valiai, leido jas naudoti, kad mieste būtų išvengta bado.

Tačiau Kirovas nebuvo padoresnis už kitus gangsterius. Tai jam pavaldžioje teritorijoje vyko viena iš kruviniausių Sovietų Sąjungoje statybų. Čia buvo kasamas Baltosios—Baltijos jūrų kanalas. Nežmoniškomis sąlygomis ten dirbo 200—300 tūkstančių kalinių, o dešimtys tūkstančių žuvo nuo bado ir išsekimo, nukankinti sargybinių.

Tačiau apie šiuos nusikaltimus žinojo nedaugelis. O milijonai žmonių vertino Kirovą už drąsą ginant savo nuomonę, už bekompromisinę kovą

su Maskvos partinių vadovų kvailumu, už pagalbą žmonėms. Kirovas sugebėjo išsaugoti įvaizdį gero vadovo ir žmogaus, kuris klauso visuomenės balso, stengiasi jai padėti.

Toks populiarus ir mylimas, diktatoriui buvo sunkiai įveikiamas priešininkas. Pradžioje Stalinas bandė neutralizuoti Leningrado varžovo įtaką. Pasiūlė jam darbą VKP(b) Maskvos organizaciniame biure. Tai būtų atitraukę Kirovą nuo savos aplinkos ir stiprios partinės organizacijos paramos. Tačiau Kirovas atsisakė. Stalinas, suvažiavimo metu labai aiškiai pamatęs, kokią persvarą turi Leningrado partinės organizacijos šefas, negalėjo ilgiau laukti ir stebėti, kaip auga varžovo įtaka ir galia. Nusprendė likviduoti fiziškai. Tačiau Leningrado partinės organizacijos sekretorius nebuvo naivus piemenėlis, kuris nežinotų, kas jam gresia. Visų pirma kiekvienas vietinis despotas, kaip taisyklė, stengėsi lyg siena aptverti save ištikimiausiais žmonėmis iš kariuomenės ir apsaugos tarnybos. Leningrado NKVD (Vidaus reikalų liaudies komisariatas) vadovavo Kirovo draugas Filipas Medvedis. Stalinas, norėdamas pasiekti Kirovą, pirmiausia turėjo pašalinti Medvedį. Todėl įsakė perkelti jį į Minską. Tačiau to padaryti nepavyko. Atsargusis Kirovas užprotestavo ir iškovojo, kad jo sąjungininkas liktų savo vietoje. Tada Medvedžiui buvo atsiųstas pavaduotojas Ivanas Zaporožecas. Jis buvo tiesiogiai pavaldus Maskvos NKVD viršininkui ir būtent jam buvo įsakyta surasti žmogų, kuris pasikėsintų į Kirovą.

Jis pasirinko jauną komunistą Nikolajevą, kuriam nepatiko partinė biurokratija. Iki šių dienų nėra žinoma, kokiomis priemonėmis pavyko įkalbėti jį, kad nužudytų Kirovą. Jis buvo sąmokslininkas-mėgėjas. Nemokėjo slėpti savo kėslų, todėl Kirovo apsaugos vyrai greitai pastebėjo žmogų, gana dažnai besisukinėjantį netoli Smolnio. Jis stebėjo, kada Kirovas atvažiuoja į darbą arba grįžta namo. Tai buvo įtartina. Ar tik nerengiamas pasikėsinimas? Nikolajevas buvo sulaikytas, bet dar nespėjus jo apklausti, iš Maskvos NKVD atėjo įsakymas jį paleisti. Po kelių savaičių situacija pasikartojo. Tiesa, pas šmirinėjantį apie Smolnį Nikolajevą šį kartą rado revolverį. Tačiau ir šį kartą Maskva įsakė paleisti jį nedelsiant.

Po Kirovo nužudymo Leningrado partijos komiteto II sekretorius Michailas Čudovas paskambino Stalinui ir informavo jį apie įvykį.

Dar tą patį vakarą buvo paskelbtas dekretas, kur buvo įsakoma: *Teismai įpareigojami nevilkinti mirties bausmės vykdymo ir nekreipti dėmesio į malonės prašymus. NKVD organai įpareigojami mirties bausmes įvykdyti (...) tuoj po nuosprendžio paskelbimo.*

Toks skubus dokumento paskelbimas gali reikšti tik tai, kad jis buvo parengtas anksčiau ir kad tai nusprendė tik Stalinas be Politinio biuro žinios ir pritarimo, nes tai buvo tik paprastas formalumas.

Gruodžio 2-osios rytą, praėjus 16 valandų, specialiu traukiniu į Leningradą atvyko Josifas Stalinas. Tai buvo nepaprastas įvykis. Stalinas buvo liguistai jautrus dėl savo saugumo. Niekada nevažiuodavo į jokią

Sergejus Kirovas — kelios dienos prieš pasikėsinimą

įstaigą, kai ten vykdavo normalus darbas. Niekada neidavo į minią, niekada nesisveikino su žmonėmis, sveikinančiais jį valstybinių švenčių dienomis. Jis bijojo jų.

Geriausiai jautėsi uždarose salėse, kur dauguma žmonių buvo stropiai atrinkti, patikrinti ir pamokyti, kaip elgtis, pamačius „liaudies vadą“, kaip reaguoti į jo žodžius. Čia jo gyvybei negrėsė joks pavojus. Nežiūrint į tai, išeinant prieš žmones, nors ir kruopščiai atrinktus, visada vilkėjo kulkų neperšaunamą liemenę, pagal specialų užsakymą pagamintą Vokietijoje. Kai oficialių valstybinių švenčių metu turėjo stovėti tribūnoje Raudonojoje aikštėje, nuo parade dalyvaujančios minios jį skyrė eilės seklių ir NKVD kareivių, labai dažnai jo vietoje buvo antrininkas. Niekada neatidarydavo savo kabineto lango — bijojo snaiperio kulkos. Vandenį gėrė iš grafino, kurio kamštis buvo užrakinamas rakteliu.

Palei trasą, kuri vedė į jo vilą Kunceve prie Maskvos, buvo iškeldinti gyventojai, o jų vietoje apgyvendinti enkavedistai. Dieną ir naktį 35 kilometrų trasą saugojo 1200 kareivių.

Žinant visa tai, toks staigus, greitas atvykimas į Leningradą, kai net nebuvo pasirūpinta tinkamu saugumu, kėlė nuostabą.

Stalinas, vos tik išlipęs iš vagono-salono Leningrado stotyje, skėlė antausį Medvedžiui. Tokiu būdu norėjo pademonstruoti savo skausmą ir pasipiktinimą „netekus ištikimo draugo“, taip pat parodyti pasipiktinimą apsaugos darbuotojais, nesugebėjusiais užkirsti kelią pasikėsinimui. Paskui, panašiai kaip caras Nikolajus II, nutarė pats vesti tardymą.

Kai pas jį buvo atvestas sąmokslininkas, paklausė:

— Kodėl tai padarei?

Ir tada atsitiko tai, ko niekas nesitikėjo. Vaikinas ėmė verkti. Atsiklaupė ir, atsisukęs į už jo nugaros stovinčius enkavedistus, sušuko:

— Juk jie man liepė!

Keli kareiviai puolė jį, parvertė ant grindų ir ėmė mušti pistoletų buožėmis. Kai neteko sąmonės, išvilko iš kambario. Stalinas nereagavo.

Tuo pat metu automobilio katastrofoje žuvo Kirovo asmens sargybinis Borisovas, kuris jau buvo suimtas. Važiuojant iš kalėjimo į Smolnį, automobilis trenkėsi į namo sieną. Pagal oficialią versiją tada ir žuvo Borisovas. Iš tikrųjų konvojininkai užmušė jį plieniniais virbais. Kodėl? Jis žinojo, kad būtent NKVD įsakė paleisti Nikolajevą, nors šis du kartus buvo areštuotas, įtariant jį dalyvavus pasikėsinime. Galbūt norėjo paaiškinti, kodėl lemtingą vakarą nelydėjo draugo Kirovo iki jo kabineto,

bet liko prie automobilio. Tikriausiai buvo gavęs tokį įsakymą arba kas kitas atitraukė jo dėmesį. Tokių dalykų pasakyti neturėjo teisės, todėl turėjo žūti. Po kelių savaičių žuvo konvojininkai, kurie užmušė Borisovą. Visi pėdsakai buvo visiškai sunaikinti.

Gruodžio 4-ąją Kirovo palaikai buvo pervežti į Maskvą. Čia turėjo vykti laidotuvių ceremonija.

Užmuštajam buvo parodyta aukščiausia valstybės pagarba.

Iškviesti tūkstančiai žmonių iš visos Sovietų Sąjungos. Pakviestos užsienio delegacijos. Spauda rašė apie nepamirštamą geriausio liaudies sūnaus netektį.

Laidotuvės, suprantama, vyko Raudonojoje aikštėje, o paskui ant lafeto vežamą karstą ėjo aukščiausi partijos vadovai.

Po kremavimo urną su palaikais nešė pats Stalinas. Jis pats įstatė ją į nišą Kremliaus sienoje.

Tokia parodomoji ceremonija jam buvo būtina. Visi turėjo pamatyti ir įsitikinti, kaip labai partija liūdi dėl netekties. Tai turėjo argumentuoti nusikaltėlių paiešką ir jų nubaudimą.

Josifas Stalinas prie Kirovo karsto (iš dešinės — Lazaris Kaganovičius)

Tuo pat metu Leningrade ir Maskvoje buvo tęsiama Kirovo nužudymo kaltininkų paieška. Tačiau tikrosios tiesos tardymo dalyviai neieškojo. Iš Maskvos nuo paties vidaus reikalų komisaro Henriko Jagodos gavo nurodymą, ką turi išaiškinti tardymas. Jie privalėjo įrodyti, kad Nikolajevas priklausė „slaptai zinovjevininkų sąjungai“.

Kas buvo Grigorijus Zinovjevas?

Nuo 1908 m. artimai bendradarbiavo su Leninu, nors neįgijo „revoliucijos vado“ didesnio pripažinimo. Leninas įprato apie jį sakyti: „Jis kopijuoja mano klaidas“. Revoliucijos metu Zinovjevas vadovavo Petrogrado darbininkų ir kareivių delegatų tarybai, kiek vėliau — Pietų srities komunų tarybai. Taikė baisų, aklą terorą prieš visus, ant kurių krito bent mažiausias įtarimas, jog jie nepalaiko bolševikų. Visada troško valdžios. Todėl, 1924 metais mirus Leninui, Zinovjevas kartu su Levu Kamenevu sudarė sąjungą su Stalinu prieš svarbiausią pretendentą į valdžią — Levą Trockį, nežiūrint į tai, kad juos jungė giminystės ryšiai. Kamenevo žmona Olga Bronštein buvo Trockio sesuo. Nugalėjo jį daug vėliau. Tada Stalinas dar buvo silpnas, o jo įtaka bolševikų partijai — menka. Zinovjevas ir Kamenevas tikėjosi, kad gali mesti Stalinui iššūkį ir pagrobti valdžią į savo rankas. Stojo į kovą su Stalinu ir pralošė. 1926 metais prarado visus postus, kiek vėliau buvo pašalinti iš partijos.

Stalinas triumfavo, tačiau žinojo, kad pergalė nėra tvirta, kadangi priešai gyveno ir veikė. Nors neteko postų ir įtakos, vis dar buvo pavojingi, nes turėjo sąjungininkų ir rėmėjų. Galėjo imtis kovos. Stalinas kantriai laukė patogios progos, kad galėtų jų atsikratyti visiems laikams.

Tuo metu jam rūpėjo daug svarbesnis klausimas. Reikėjo įveikti daug

Grigorijus Zinovjevas

Levas Kamenevas

kartų stipresnį priešą negu Zinovjevas ir Kamenevas. Tai buvo senieji bolševikų partijos nariai, kurie daugelį metų praleido katorgoje arba caro kalėjimuose, kurie atidavė daug jėgų kovai su carizmu. Jie nenorėjo taikytis su naujojo bolševikų partijos generalinio sekretoriaus vienvaldyste. Todėl pirmasis Stalino veiksmas buvo nukreiptas į tai, kad būtų išardyta šių gretų vienybė. Jau 1924 metais buvo paskelbtas taip vadinamas lenininis šaukimas. Esmė ta, kad į partijos eiles įsilietų maksimalus skaičius naujų narių ir tuo būdu sumažėtų senųjų bolševikų vienybė ir įtaka. Vėliau, 1935 metais įsakė paleisti Senųjų bolševikų sąjungą, o po mėnesio paleisti ir Buvusių politinių kalinių bei katorgininkų susivienijimą.

Netikėtai atsirado galimybė vėl smogti šiek tiek sustiprėjusiems varžovams — Zinovjevui ir Kamenevui. 1932 m. rugpjūtį abu užmezgė ryšius su negausia organizacija, kuriai vadovavo senas bolševikas Martemjanas Riutinas. Ši organizacija turėjo tikslą — pasipriešinti Stalino diktatoriškiems veiksmams. Tačiau Stalinas lengvai įtikino partiečius, jog tai maištininkų grupė, grėsminga socializmui ir tvarkai valstybėje. Centro komiteto plenume, kuris vyko 1932 metais nuo rugsėjo 28 iki spalio 2 dienos, buvo priimtas ryžtingas sprendimas išmesti Riutino grupės narius iš partijos kaip *degeneratus, nes jie tapo sovietų valdžios ir socializmo priešais, išdavė partiją ir darbininkų klasę, o po tariama „marksizmo-leninizmo“ vėliava stengėsi suburti buržujų-buožių organizaciją, kurios tikslas — atstatyti Sovietų Sąjungoje kapitalizmą bei išnaudotojų luomą.*

Stalinas, nors ir labai norėdamas visus iššaudyti, tuo metu dar buvo per silpnas. VKP(b) politinis biuras nutarė tik patvirtinti ilgalaikio kalėjimo nuosprendį. Zinovjevas ir Kamenevas antrą kartą buvo pašalinti iš partijos ir išsiųsti į Uralą. Katorga nebuvo ilga. Jie žinojo, kaip gintis. Zinovjevas Centro komitetui rašė: *„Prašau patikėti, jog rašau tiesą ir tik tiesą. Prašau grąžinti mane į partijos eiles ir leisti man dirbti visuomenės labui. Duodu revoliucionieriaus žodį, jog būsiu ištikimiausiu partijos nariu.*

Partija mėgo sūnus palaidūnus. Labai greitai jam davė galimybę „Pravdos“ laikraštyje paskelbti straipsnį, smerkiantį opoziciją ir giriantį Staliną. Savikritika ir nusižeminimas buvo atlygintas — Zinovjevas vėl tapo partijos nariu. Stalinas nieko negalėjo padaryti. Dar neturėjo tiek galios nei tiek pasekėjų, kad galėtų tai sutrukdyti. Tad laukė naujos progos smogti. Kirovo mirtis ir buvo tas šansas.

1934 m. gruodžio 22 dieną Vidaus reikalų liaudies komisariatas (NKVD) paskelbė, kad Kirovo žūties bylos tardymas baigtas. Pranešime buvo tvirtinama, kad pasikėsinimą įvykdė Nikolajevas. Jam įsakė *nelegali teroristinė Leningrado grupuotė, kuriai priklausė buvusios zinovjevininkų opozicijos nariai.* Gana greitai įvyko slaptas procesas, kuria-

Stalinas 1934 m.

me mirties bausme nuteistas Nikolajevas ir jo žmona. Atėjo laikas susidoroti su visais, kuriuos Stalinas nurodė kaip pasikėsinimo dalyvius ir organizatorius.

1935 m. sausio mėnesį Zinovjevas ir Kamenevas stojo prieš teismą. Tačiau nesugebėta įrodyti, jog yra ryšys tarp organizacijos, kuriai tariamai jie vadovavo, veiklos ir Kirovo nužudymo. Tada partiniai funkcionieriai tardymo metu dar nebuvo kankinami ir kaltinamieji nepripažino savo kaltės. Teismas turėjo pripažinti, jog jie „tik" kurstė pasikėsinti. Zinovjevas buvo nuteistas 10 metų, o Kamenevas — 5 metus kalėti. Tačiau Stalino tai nepatenkino. Asmeniškai parinko NKVD karininkus, kurie privalėjo surasti nepaneigiamų įrodymų ir visų pirma priversti kaltinamuosius prisipažinti, jog jie dalyvavo pasikėsinime. Tokį įsakymą gavo Agranovas, Molchanovas ir Mironovas. Jiems buvo leista naudoti brutalias priemones. Tačiau pasirodė, jog to nepakako.

Tardymas tęsėsi, tačiau nė vienas kaltinamasis nenorėjo prisipažinti vykdęs tokį absurdišką veiksmą. Akistatos su liudininkais mažai ką davė, nes byla buvo siūta tokiais baltais siūlais, kad Kamenevas ir Zinovjevas lengvai paneigdavo tariamų liudininkų parodymus. Stalinas dažnai kvietėsi tardytojus pas save, kad sužinotų, kaip vyksta tardymas. Vienos

konferencijos metu Mironovas pasakė, kad Kamenevas tvirtai laikosi ir nereikia tikėtis, jog pavyks jį palaužti.

— Manote, kad Kamenevas neprisipažins? — paklausė Stalinas.

— Aš nežinau, — atsakė Mironovas. — Jis nesileidžia įkalbamas.

— Nežinote? — Stalino akys susiaurėjo. O tai jį pažįstantiems žmonėms reiškė, jog jis įsiutęs. — O ar žinote, kiek verta mūsų šalis su visais fabrikais, mašinomis, armija, su visa ginkluote ir jūrų laivynu?

Mironovas neatsakė, su nuostaba žiūrėdamas į Staliną.

— Apgalvokite tai ir atsakykite man, — toliau kalbėjo Stalinas. — Klausiu jūsų, kiek visa tai verta?

Mironovas, kuris akimirką dar tikėjo, kad sekretorius juokauja, ėmė nervintis.

— Niekas to nežino, Josifai Visarjonovičiau, — išstenėjo pagaliau. — Tai yra kažkoks astronominis skaičius...

— Gerai, o ar kas nors gali atlaikyti astronominio svorio spaudimą?

— Ne, — atsakė Mironovas.

— Ryšium su tuo niekada nesakykite man, jog Kamenevas arba kitas kalinys gali atlaikyti spaudimą. Neateikite pas mane tol, kol Kamenevas neprisipažins!

Pasitarimui pasibaigus Stalinas priėjo prie Mironovo.

— Pasakykite jam [Kamenevui], kad jam atsisakius stoti prieš teismą, surasime atitinkamą pakaitą — jo tikrą sūnų. Jis prieš teismą prisipažins, jog tėvui paliepus, jis įvykdė teroristinį aktą prieš partijos vadovą, — kalbėjo tyliai. — Pasakykite jam, kad turite informacijos, jog jo sūnus kartu su Reingoldu sekė Vorošilovo ir Stalino automobilius Možaisko kelyje. Tai leis jam suprasti, kokia yra realybė.

Stalinas apsisuko ir nuėjo, palikdamas suglumusį Mironovą. Jis ir pats buvo įvykdęs ne vieną kiaulystę, tačiau partijos vado žodžiai jį pritrenkė. Jis suprato, kad Stalinas teisus. Grėsmė šeimai labai dažnai palenkdavo pačius atkakliausius kalinius. Prieš Kamenevą ir Zinovjevą buvo panaudotas fizinis spaudimas. Karščių dienomis jų kamera buvo taip stipriai šildoma, jog jie gulėjo ant grindų vos gyvi. Išvesdavo tik trumpam, kol pavalgydavo ir atsigerdavo. Vėliau ilgas valandas tardydavo, juos plūdo ir žemino, bet nemušė. Tardymuose dalyvavo Nikolajus Ježovas. Kartais naktį jis pasirodydavo kitų tardytojų kabinetuose ir stebėdavo, kaip galima palaužti žmones. Labiausiai jį domino atvejai, kai priverčiami prisipažinti tie kaliniai, kurie buvo laikomi išties ištvermingais. Tuomet Ježovas skrupulingai išklausinėdavo visas tardymo smulkmenas ir metodus, privertusius palaužti teisiamojo priešinimąsi. Matyt, jau tada galvojo, jog tos žinios pravers jam vėliau. Pagaliau Zinovjevas ir Kamenevas nusprendė prisipažinti organizavus pasikėsinimą prieš Kirovą. Matyt, nulėmė grasinimas, jog, jiems atsisakius prisipažinti, procesą ves ypatingasis teismas už uždarų durų ir tada neliks jokios galimybės sulaukti bent kiek teisingesnio sprendimo ir išgelbėti gyvybę.

Nikolajus Ježovas

1936 m. rugpjūčio 19 d. profesinių sąjungų rūmuose Maskvoje prasidėjo taip vadinamas opozicijos vadovų procesas. Teisiamųjų suole sėdėjo 16 kaltinamųjų, kurie tariamai organizavo *trockininkų-zinovjevininkų teroristinę grupuotę.*

Kamenevas ir Zinovjevas gerai žinojo rolę, kurią turi suvaidinti prieš teismą.

— Mano mirštantis bolševizmas pakrypo į antibolševizmą, o trockizmo idėjos vedė prie fašizmo, — kalbėjo Zinovjevas.

— Argi tai atsitiktinumas, jog šalia manęs ir Zinovjevo sėdi užsienio slaptųjų politinių tarnybų (...) emisarai, kurie, be jokios abejonės, turi ryšių su Hitleriu ir gestapu. Tai nėra atsitiktinumas! — šaukė Kamenevas.

Abu pasakojo apie pasiruošimus nužudyti Kirovą, taip pat planus nušauti Staliną ir kitus sovietų vadus.

Stalinas nesilaikė jiems duoto žodžio — jei prisipažins, gyvybė bus išgelbėta. Rugpjūčio 24-ąją juos nuteisė mirti. Ir sušaudė. O visa šalis skaitė laikraščiuose apie didžiulį sąmokslą, pasikėsinimų organizavimą, bandymus nužudyti žymiausius vadus. Ir liaudis tikėjo, jog Sovietų Sąjungoje veikia didžiulė užsienio imperialistų vadovaujama organizacija, kuri norėtų sunaikinti socializmą bei atiduoti valdžią kapitalistams ir buožėms.

Tokiu būdu Stalinas susikūrė pagrindą grėsmingam terorui, kuris padėjo atsikratyti visų priešų ir užgniaužti bet kokią opoziciją prieš vienvaldę generalinio sekretoriaus politiką.

Tikslui įgyvendinti reikėjo tik tiksliai veikiančio žudymo aparato.

Stalinas nepatikliai ėmė žiūrėti į žmogų, kuris iki šiol vadovavo teroro aparatui, į Henriką Jagodą. Šis gimė 1891 m. Turėdamas 16 metų įsijungė į bolševikinę veiklą. Nuo 1924 m. buvo vidaus reikalų komisaro Felikso Dzeržinskio pavaduotoju ir valstybės saugumo komiteto (NKVD) vadovu. 1934 metais paskirtas vidaus reikalų komisaru. Besąlygiškai vykdė visus nurodymus. Apsukriai vedė Kirovo bylą ir tardymą žmonių, kuriuos Stalinas buvo nusprendęs sunaikinti. Atrodė, kad įgijo viršininko pripažinimą ir pasitikėjimą, kai staiga 1936 m. rugsėjo 25 dieną Stalinas, atostogavęs Sočyje, atsiuntė į Maskvą telegramą:

Manome, kad draugas Ježovas būtinai ir nedelsiant turi būti paskirtas vidaus reikalų liaudies komisaru. Jagoda galutinai įrodė, kad nesugeba demaskuoti trockininkų-zinovjevininkų grupuočių.

Henrikas Jagoda

Labai greitai šis pageidavimas buvo įvykdytas ir spalio pradžioje Henrikas Jagoda atleistas iš NKVD šefo pareigų. Jam patikėtos mažai svarbios pašto ir telegrafo komisaro pareigos.

Keisčiausia buvo tai, kad jo pažeminimas įvykdytas praėjus vos mėnesiui po NKVD pergalės renkant kaltės įrodymus, kurių pagrindu Stalinas galėjo visiems laikams susidoroti su Zinovjevu ir Kamenevu. Kodėl taip atsitiko?

Vienareikšmio atsakymo nėra. Pagal vieną versiją — per daug žinojo. Pagal kitą — jog suprato, kad Stalinas pasiryžęs sunaikinti senųjų bolševikų kadrus, ir bandė sutrukdyti šio plano realizavimą. Gali būti, jog abi versijos yra teisingos. Vis dėlto Jagodos nušalinimas buvo parankus dar ir kitu aspektu. Maskvoje imta šnibždėtis, kad pasikėsinimą prieš Kirovą organizavo NKVD. Todėl Leningrado NKVD žmonės — Medvedis, jo pavaduotojas Zaporožecas bei dešimt kitų karininkų — stojo prieš teismą ir buvo nuteisti kalėti už tai, kad nors ir *gaudavo informaciją apie pasirengimą nužudyti S. Kirovą (...), nesiėmė jokių priemonių, kad pasikėsinimo būtų išvengta.*

Spauda, informuodama apie slaptą procesą, nenurodė, kaip ilgai teks nuteistiesiems kalėti. Tai buvo gana keista visuotinio įtarumo atmosferoje, kai laikraščiai stambiu šriftu informavo apie mirties bausmės arba ilgalaikio kalėjimo nuosprendžius liaudies priešams, sąmokslininkams arba partijos bei saugumo organų išdavikams. Pasirodė, jog tik vienas funkcionierius buvo nubaustas 10 metų kalėjimo. Tuo tarpu visi kiti, kurie taip pat buvo kaltinami, jog neužtikrino aukšto partijos funkcionieriaus saugumo, buvo nuteisti 2 arba iki 3-jų metų kalėjimo. Bausmę atliko labai gerose sąlygose, jiems buvo leidžiama gauti siuntinius iš namų, taip pat matytis su šeimos nariais.

NKVD šefo nušalinimas dar labiau įtikino visuomenę, kad Stalinas negalėjo būti susijęs su pasikėsinimu. Apsaugos struktūrų darbuotojams jų šefo nušalinimas reiškė tik viena — tai įspėjimas, kad šioje valstybėje egzistuoja tik generalinio sekretoriaus valia ir kad niekas negali išsigelbėti, jei patektų nemalonėn. Net ir NKVD šefas, kuris lyg ir buvo visagalis. 1937 m. balandžio mėnesį Jagoda buvo areštuotas. 1938 metų kovo mėnesį nuteistas mirties bausme.

Nikolajus Ježovas, gimęs 1895 metais, į bolševikų partiją įstojo tik 1917 metų gegužės mėnesį. Karjeros laiptais sparčiai ėmė kopti kolektyvizacijos vykdymo metu. Tada Stalinas pastebėjo jo preciziškumą ir besąlygiškumą steigiant kolūkius bei įveikiant valstiečių priešinimąsi. 1936 metų spalio pradžioje buvo paskirtas vidaus reikalų komisaru.

Stalinas neapsiriko — Ježovas buvo tinkamesnis už Jagodą ir labiau beatodairiškas.

1937 m. kovo mėnesį sukvietė aukščiausius NKVD pareigūnus į pasitarimą. Informavo juos, kad partijai įsakius, nedelsiant turi išvykti į

tolimus Sovietų Sąjungos rajonus, kad ten patikrintų vietinės valdžios lojalumą. Iš visų aukštų NKVD pareigūnų Maskvoje liko tik keturi — tai Michailas Frinovskis — naujasis NKVD šefo pavaduotojas, Abramas Sluckis — užsienio reikalų departamento šefas, Karlas Paukeris — Stalino apsaugos šefas ir Stanislovas Redensas — Maskvos NKVD šefas bei Stalino sesers vyras. Komandiruotieji sėdo į traukinius, tačiau nenuvažiavo toli. Pirmoje stotyje buvo išvilkti iš vagonų, atvežti į Maskvą ir sušaudyti. Ježovas į jų vietas galėjo paskirti savus žmones. Gana greitai jo pasekėjas taip pat pasielgė su juo ir jo patikėtiniais.

Ježovas įsakė panaikinti pasų poskyrį, kad buvusiam NKVD šefui ištikimi funkcionieriai negalėtų pabėgti į užsienį. Jis taip pat liepė aerouostų vadovams būti budriems, jei kuris nors enkavedistas, pasijutęs nebesaugus, pamėgintų pagrobti lėktuvą.

Keturiasdešimt enkavedistų, dirbusių užsienyje, gavo nurodymus grįžti į šalį. Vis dėlto penki, matyt turėję pakankamai informacijos apie kolegų likimą ir bijodami dėl savo gyvybės, sugrįžti atsisakė. Ježovas numatė ir tai. 1936 m. gruodžio mėnesį įkūrė Ypatingų užduočių skyrių, sukomplektavo lakūnų grupes, kurios turėjo susidoroti su žmonėmis, atsisakiusiais grįžti į Sovietų Sąjungą.

Vienas iš tų, kurie negrįžo iš Paryžiaus pagal centro įsakymą, buvo Ignacas Reisas. 1937 metų liepos viduryje jis išsiuntė laišką sovietų ambasadai Paryžiuje. Laiške rašė, kad *nutraukia ryšius su kontrrevoliuciniais Stalino veiksmais ir pasirenka laisvę*. Pačiam Stalinui įsakius, į Šveicariją, kur persikėlė Reisas, išvyko lakūnų grupės žmonės. Šveicarijoje jiems turėjo padėti Gertrūda Šildbach, artima bėglio draugė. 1937 m. rugsėjo 4 d. Reiso kūnas buvo rastas netoli autostrados į Lozaną. Viešbutyje, kur buvo apsistoję sąmokslininkai, policija rado dėžutę šokolado, apnuodyto strichninu. Tikriausiai jis buvo skirtas Reiso vaikams, tačiau Gertrūda Šildbach nesiryžo nunuodyti vaikų arba jai pritrūko laiko.

Po dviejų mėnesių kariuomenės žvalgybos agentas Valteris Krivickis atsisakė grįžti iš Hagos ir persikėlė į Paryžių. Jį lydėjo sėkmė. Į Paryžių atvyko Ypatingų užduočių skyriaus žmogžudžiai, tačiau paskutinę akimirką įsakymas likviduoti Krivickį atšauktas, kadangi prieš tai Prancūzijos vyriausybė labai ryžtingai reagavo, kai vidury baltos dienos Paryžiaus gatvėje buvo pagrobtas emigracinės organizacijos „Karinė caro baltųjų karininkų sąjunga“ vadovas generolas Mileris. Prancūzai tada pagrasino diplomatinėmis sankcijomis. Tačiau NKVD nepamiršo savo aukos. 1941 m. Valteris Krivickis buvo nušautas viešbutyje Vašingtone.

Baisusis teroras plėtėsi taip sparčiai, jog preteksto, kokiu buvo Kirovo nužudymas, jau nebepakako. Kiek žmonių galėjo būti įtraukti į Leningrado partijos vadovo nužudymo istoriją? 10, 20, galbūt 50 asmenų. Kokiu pagrindu areštuoti tūkstančius tariamų nusikaltėlių?

Reikėjo įtikinti visuomenę, jog Sovietų Sąjungoje veikia galinga diversinė organizacija, o Kirovo nužudymas — tai tik šios organizacijos veiklos dalis. Reikėjo surasti kitas aukas. Suprantama, būtų geriausia, jei žudymo aparato aukomis taptų visuotinį pripažinimą pelnę žmonės. Toks žmogus, pavyzdžiui, buvo Maksimas Gorkis. Rašytojas, žinomas Sovietų Sąjungoje ir užsienyje, kuris 1928 metais grįžo į Maskvą iš Italijos. Stalinui rūpėjo, kad „nepriklausomas rašytojas" būtų komunizmo ir stalinizmo dainiumi. Taigi įsodino jį į „aukso karietą" ir apvežiojo po atitinkamai sutvarkytus kolūkius ir fabrikus. Jis susitiko su žmonėmis, kurie kėlė į padanges komunizmo teikiamą gerovę ir skandavo *„Tegyvuoja mūsų mokytojas Maksimas Gorkis!"* Jo vardu buvo pavadintos gatvės, fabrikai ir miestai. O Gorkiui tai patiko. Ir sunku stebėtis. Vis dėlto pamažu iš už teatralizuotos uždangos jis pradėjo pastebėti tikrąjį savo krašto vaizdą: skurdą, terorą, netoleranciją. Ėmė protestuoti prieš vykdomus areštus, ėmė ginti NKVD nuskriaustus žmones. Taip atsitiko 1931 metais, kai jis perskaitė spaudoje, jog 48 asmenys nuteisti mirties bausme už tai, kad vienoje Sovietų Sąjungos srityje „sukėlė badą". Gorkis nedelsdamas paskambino politinės policijos vadovui Viačeslavui Mienžinskiui, apšaukė jį ir pasakė, kad vyriausybė turi atsakyti už tai, kad badauja nekalti žmonės. Tokia reakcija nedaug tepadėjo, tačiau Gorkis vis dažniau ėmė ginti nelaiminguosius. Gorkis ėmė prieštarauti Stalinui. 1934 m. lapkritį atsisakė vykdyti Stalino prašymą ir parašyti „Pravdai" kasmetinį straipsnį apie Leniną ir Staliną. Gruodžio mėnesį Jagoda perdavė jam Stalino pageidavimą parašyti straipsnį, smerkiantį individualų terorą. Generalinio sekretoriaus manymu, tas straipsnis turėjo viena-

Maksimas Gorkis ir Josifas Stalinas

Maksimas Gorkis skaito savo apsakymą „Mergaitė ir mirtis" Kuncevo viloje (A. Jar-Kravčenko paveikslas)

reikšmiai pasmerkti Zinovjevą ir Kamenevą, kaip teroristinio akto prieš Kirovą organizatorius. Gorkis vėl atsisakė, tvirtindamas:

— Aš smerkiu ne tik individualų, bet ir valstybinį terorą!

Tuo metu Gorkis pasiryžo sugrįžti į Italiją ir paprašė paso. Negavo jo. 1936 metų birželio mėnesį mirė. Po jo mirties Jagoda, peržiūrėdamas rašytojo daiktus, rado bloknotą. Skaitė jį ilgai ir atidžiai. Pagaliau pasakė:

— Nesvarbu, kaip gerai maitinsi vilką — jis visada norės grįžti į mišką.

Garsaus rašytojo užrašai niekada nebuvo atspausdinti.

Ar Gorkis mirė natūralia mirtimi? Egzistuoja įtarimų, kad buvo nunuodytas paties Jagodos. Suprantama, Stalinui įsakius. Tačiau tai mažai tikėtina. Prisiminkime, kad buvo sulaukęs 68 metų ir sirgo sunkia tuberkuliozės forma, o po mirties atliktas skrodimas parodė, kad jo plaučiai buvo beveik visiškai sunykę.

Galbūt atsakomybę už rašytojo mirtį būtų galima suversti įsivaizduojamų slaptų organizacijų nariams? Atrodo, jog tai neįmanoma, nes paskutinėmis rašytojo gyvenimo dienomis kasdien buvo skelbiami biuleteniai apie jo sveikatos būklę. Tai turėjo įtikinti liaudį, kaip didžiuoju Gor-

kiu rūpinasi Stalinas. Tačiau kaltę už rašytojo mirtį buvo galima suversti gydytojams — slaptos organizacijos nariams. Tokiu būdu būtų labai lengva paaiškinti, kaip biuleteniuose apie didžiojo rašytojo sveikatą atsirado klaidinga informacija — žudikai pateikdavo sufabrikuotus duomenis.

Buvo trys gydytojai, kurie gydė ir Gorkį, ir du kitus pareigūnus, mirusius tuo metu. Tai buvo NKVD šefas Viačeslavas Mienžinskis bei politinio biuro narys, vicepremjeras Valerjanas Kuibyševas. Juos gydė medicinos skyriaus Kremliuje konsultantas profesorius Dmitrijus Pletniovas, garsus specialistas daktaras Levinas ir profesorius Ignatijus Kazakovas. Stalinas nė akimirkos nedvejojo, pasmerkdamas šiuos žmones.

Ježovas parengė labai apsukrų planą. Pirmiausia reikėjo sunaikinti žymių gydytojų autoritetą, parodyti visuomenei, jog, nežiūrint į jų aukštus kvalifikacinius sugebėjimus, jie yra amoralūs žmonės. Tuo tikslu pas profesorių Pletniovą nusiuntė savo gabiausią agentę. Jos paslaugų reikėjo tik užsienio diplomatams kompromituoti. Tuoj po vizito pas Pletniovą moteris kreipėsi į prokuratūrą ir apskundė gydytoją, kad ją surišo ir bandė išprievartauti. Spauda rašė: *„Sadistas Pletniovas užtraukė gėdą sovietinei medicinai"*. Niekas netikėjo jo tvirtinimui, kad moteris meluoja. 1937 m. liepos 18 d. teismas nuteisė jį 2 metus kalėti. Argi toks sadistas negalėjo būti slaptos organizacijos, kuri planavo nužudyti Gorkį, Kuibyševą ir Mienžinskį, nariu?

Areštavo ir kitus gydytojus, kurie prisipažino, jog buvęs NKVD šefas Jagoda buvo juos iškvietęs ir įsakęs nužudyti pacientus, taikant neteisingą gydymą.

Kodėl gydytojai taip greitai sutiko su tokiu absurdišku kaltinimu? Kodėl dar įtraukė į tai ir žmogų, kurio sąžinė nors ir nebuvo švari, bet šiuo atveju jis buvo nekaltas? Nuo 1935 metų balandžio 7 dienos Sovietų Sąjungoje galiojo įstatymas, pagal kurį vaikams nuo 12 metų, kaip ir suaugusiems, galėjo būti taikomos tos pačios bausmės, neišskiriant ir mirties bausmės. I. Levinas ir I. Kazakovas turėjo vaikų. Jiems buvo pagrasinta, jog, jiems neprisipažinus, kalėjime atsidurs jų vaikai.

1938 m. kovo 13 d. apie 4 valandą ryto teismas nuteisė Pletniovą 25 metus kalėjimo. Kitame procese du likę gydytojai taip pat buvo nuteisti ilgus metus kalėti. Būdamas Vorkutos lageryje Pletniovas pasakė ten įkalintai žurnalistei, jog Gorkis buvo nunuodytas šokoladu. Dingo ir dvi jį prižiūrėjusios medicinos seserys. Ar tai yra tiesa?

Tikriausiai to niekada nesužinosime. Siaubinga teroro mašina, kurią Stalinas paleido po Kirovo nužudymo, stropiai naikino visus pėdsakus nusikaltimų, įvykdytų prieš milijonus žmonių...

Trockis

Levas Trockis įėjo į kabinetą kartu su savo bendradarbiu, jaunu revoliucionieriumi, pavarde Frenkas Džeksonas. Priėjo prie stalo, atsisėdo, nustūmė į šalį popierius, kad pasidėtų straipsnį, kurį atnešė Džeksonas. Šis atsistojo iš kairės pusės, kad per petį galėtų matyti, ką pataisys viršininkas jo atneštame tekste. Toks elgesys atrodė visiškai natūralus ir negalėjo kelti įtarimo. Trockis pamiršo, jog aliarmo mygtukas, kurio pagalba galėjo iškviesti asmeninės apsaugos žmones, taip pat buvo stalo kairėje pusėje ir Džeksonas užstojo jį. Pasilenkė ties straipsniu ir ėmė skaityti.

Džeksonas vilkėjo ilgą lietpaltį, kurį, įeidamas į kambarį, nusivilko ir permetė per ranką. Staiga iš po lietpalčio išsitraukė kirtiklį, kurį naudojo, kai kopdavo netoli Meksiko esančio ugnikalnio šlaitais.

Trockis akies krašteliu pastebėjo staigų judesį ir instinktyviai atsilošė. Toks judesys padėjo tiek, kad kirtis nors ir pataikė į galvą, bet jos neperskėlė. Siaubingai rėkdamas, užsidengė galvą rankomis nuo galimų naujų smūgių. Į kambarį įpuolė sargybiniai ir puolė sąmokslininką. Išmušė iš rankos kitam smūgiui pakeltą kirtiklį, parvertė ant grindų ir ėmė spardyti sunkiais, kaustytais batais į galvą, šonkaulius ir tarpvietę.

— Ar turime jį užmušti?

— Ne! — išstenėjo Trockis, kuris vis dar turėjo sąmonę. — Negalima jo užmušti... Reikia priversti jį kalbėti...

Smurtininkas vykdė Stalino įsakymą.

Kodėl sovietų diktatorius, pasiekęs aukščiausią valdžios pakopą, įsakė nužudyti seną revoliucionierių, kuris jau negalėjo padaryti Stalinui nieko blogo, kuris nutolęs nuo Sovietų Sąjungos, ilgai klajojęs po pasaulį, pasislėpė tolimoje Meksikoje? Turime sugrįžti į laikus prieš daugelį metų...

Levas Trockis

Tikroji Trockio pavardė Leibas Bronšteinas. Gimė 1879 metais turtingo žydo šeimoje. Jau 1898 metais įsijungė į socialdemokratų judėjimą. Ilgai nenorėjo turėti nieko bendro su bolševikais. Kritikavo Leniną, o šis vadino Trockį „niekšiškiausiu karjeristu“, „intrigantu“ ir „avantiūristu“.

Emigravo į Jungtines Amerikos Valstijas. Į Rusiją sugrįžo tik po 1917 metų vasario revoliucijos. Prieš pačią spalio revoliucijos pradžią nutarė atiduoti bolševikams savo organizatoriaus ir oratoriaus talentą.

Jeigu Petrograde nebūtų buvę manęs ir Lenino —

spalio revoliucija nebūtų įvykusi, — rašė Trockis, vertindamas bolševikų pergalę. Dar didesnį indėlį įnešė 1919 metais, kai Rusijoje kilo pilietinis karas.

Bolševikų kariuomenė buvo neskaitlinga, jos pajėgumas silpnas. Trockis 1918 metų kovo mėnesį buvo paskirtas armijos ir karinio jūrų laivyno komisaru. Jis sugebėjo dešimtis tūkstančių caro kariuomenės karininkų patraukti revoliucijos pusėn ir įlieti juos į sovietų armijos gretas. Jo pastangų dėka armijoje buvo griežta disciplina. Jis organizavo masinį šaukimą į armiją ir iš susirinkusių avantiūristų, idealistų ir vagišių gaujos sugebėjo sukurti galingą armiją. Jis pats kareiviams buvo narsumo ir beatodairiškumo pavyzdžiu. Taip pat — ir žiaurumo.

1918 m. rugpjūčio 6 dieną gavęs žinią, kad bolševikai pasitraukė iš Kazanės, svarbaus strateginio rajono, Trockis nedelsiant sėdo į traukinį ir išvyko į frontą. Ten pats vedė karius į ataką.

Riažkoje surinko kelis tūkstančius Raudonosios armijos dezertyrų. Juos apsupo kareiviai su karabinais ir nuvedė į didžiulę aikštę, kurios centre buvo greitomis suręsta tribūna. Dezertyrai — driskių, banditų, avantiūristų gauja, kuriems pabodo kariauti, niršo ir buvo pasirengę kiekvieną akimirką pulti konvojininkus. Šie laikė pakeltus karabinus ir buvo pasirengę šauti. Tuo metu į aikštę įvažiavo atviras automobilis, kuriame greta vairuotojo sėdėjo vyriškis, vilkintis juodą odinį apsiaustą. Užlipo į tribūną. Dezertyrai klykė:

— Šalin! Išnyk, kol sveikas! Pats šerk utėles apkasuose!

Konvojininkai pakėlė ginklus prie peties, norėdami iššauti įspėjančią salvę. Staiga pasigirdo Trockio balsas. Jis klausė:

— Kas šie žmonės? Aš klausiu, kas šie žmonės su ginklais?

— Tai konvojininkai, draugas komisare, — atsakė komendantas, pribėgęs prie automobilio.

— Įsakau pašalinti konvojininkus! Prieš jus ne baltagvardiečių šunauja, bet revoliucijos kareiviai! Išvesti konvojų!

Aikštėje tapo tylu. Eskorto kareiviai nuleido karabinus ir pradėjo trauktis iš aikštės. Žmogų odiniu apsiaustu apsupo šimtai driskių. Staiga per visą aikštę nusirito šauksmas „Ura“.

Toks buvo Trockis. Mokėjo valdyti minią. Mokėjo ją patraukti ir sužavėti, bet nemokėjo kovoti už savo teises. O to prireikė, kai Lenino sveikata po 1918 m. rugpjūčio 30 dieną įvykdyto pasikėsinimo ėmė staiga blogėti. Nors Lenino sveikatos būklė greitai pagerėjo, tačiau 1921 m. vidury jis ėmė skųstis kankinančiais galvos skausmais.

1921 m. birželio 4 dieną Organizacinis biuras patarė jam nutraukti darbą. Galima pripažinti, jog tai buvo pagyrimo vertas partijos dėmesys savo vadui. Galbūt tokį patarimą pasiūlė Stalinas, kuris bandė kuo greičiau nušalinti Leniną nuo partinių reikalų? Tai nėra žinoma.

Gruodžio pradžioje Lenino sveikata žymiai pablogėjo. 1922 m. gegužės 25 d. įvyko pirmasis kraujo išsiliejimas į smegenis. Ligonis grįžo į

darbą tik spalio 2 dieną. Partija vėl primetė jam labai griežtą režimą. Jau nebebuvo abejonių, kad globos sąlygas diktavo Stalinas. 1922 m. gruodžio 18 d. jis paskelbė, jog bus atsakingas už partijos vado sveikatą. Žinodamas Stalino besąlygiškumą, Leninas jautė pavojų. Jis suprato, kad Stalinas nori pripažinti jį neveiksniu, neleisti jam bendrauti su artimais žmonėmis, kad tokiu būdu izoliuotas „revoliucijos vadas“ negalėtų nurodyti savo pasekėjo.

Leninas ir Nadiežda Krupskaja ilsisi Gorkuose (1922 m. rugsėjis)

Leninas ir Stalinas Gorkuose 1922 metais

Leninas kreipėsi į Trockį. Vieną kartą, t. y. 1922 m. balandžio mėnesį, buvo pasiūlęs jam užimti Liaudies komisarų tarybos pirmininko arba premjero pavaduotojo postą. Trockis atsisakė. Po kelių mėnesių Leninas pasiūlymą pakartojo:

— Turite būti pavaduotoju, — kalbėjo Trockiui. — Situacija yra tokia, jog būtina pertvarkyti kadrus.

Pridūrė: — „siūlau jums sudaryti sąjungą prieš biurokratiją apskritai ir prieš Organizacinį biurą ypatingai".

Centro komiteto organizaciniam biurui vadovavo Stalinas. Taigi Leninas pasiūlė Trockiui sudaryti sąjungą prieš Staliną. Trockis vėl atsisakė. Vėliau atsisakė perskaityti referatą, skirtą VKP(b) XII suvažiavimo atidarymui. Bandė pasitraukti nuo politinio ir partinio gyvenimo. Nesuprato, jog tokiu būdu kovos lauką atiduoda Stalinui ir kad tai kainuos jam gyvybę.

Tada įvyko charakteringas incidentas. Stalinas paskambino Lenino žmonai Nadieždai Krupskajai ir, per daug nesirinkdamas žodžių, išplūdo ją, kad ji neleido pasimatyti su Leninu. Leninas įsižeidė už žmonos pažeminimą ir parašė laišką Stalinui, reikalaudamas atsiprašyti. Neaišku, ar Stalinas atsiprašė, tačiau šio incidento pasekmės buvo gana sunkios. Leninas įsitikino, jog Stalinas negali užimti jo — liaudies vado — vietą. Galvojo, kad jo pasekėjas turi būti Trockis. Laiške bolševikų partijos Centro komiteto nariams parašė:

Užimdamas CK generalinio sekretoriaus vietą, Stalinas paėmė į savo rankas didžiulę valdžią ir aš nesu tikras, ar visada galės panaudoti tą valdžią su tinkamu rūpestingumu. Tuo tarpu draugas Trockis pasižymi ne tik ypatingais gabumais (...) tačiau be jokios abejonės yra talentingiausias dabartinio Centro komiteto narys.

Toliau Leninas charakterizavo kitus gabius narius: Kamenevą, Zinovjevą, Piatakovą, Rykovą ir Buchariną.

Prieš pat mirtį savo laišką papildė žodžiais: *Stalinas yra baisus storžievis ir jei ši yda gali būti pakenčiama tarp bolševikų, tai CK sekretoriaus biure to pakęsti negalima.*

Todėl siūlau draugams surasti būdą pašalinti iš šio posto Staliną ir surasti kitą žmogų.

Stalinas 1917 metais

Tai buvo pavėlavusi refleksija. Juk Leninas iškėlė Staliną. Pirmą kartą sutiko jį Petrogrado Suomių stotyje, kai 1917 metais išlipo iš traukinio, atvežusio jį į Rusiją. Tada net neatkreipė dėmesio į neaukštą vyriškį, už nugaros slepiantį nesveiką ranką. Leninas tuoj pat nuėjo prie toliau stovinčio Kamenevo, nes turėjo jam priekaištų dėl kažkokio straipsnio, atspausdinto partijos laikraštyje „Pravda". Tačiau vėliau Stalinas jam patiko. Jis puikiai tiko ten, kur reikėjo skrupulingo administratoriaus, smulkmeniško tobulos biurokratinės valdžios planų vykdytojo, kontroliuojančio visų savo narių gyvenimo ir mirties klausimus. Todėl Leninas ir davė jam administratoriaus vietas, o bolševikų partijos XI suvažiavime paskyrė generaliniu sekretoriumi. Tuo būdu davė jam pareigas, kuriose jis sustiprino savo pozicijas. Leninas pats asmeniškai nerašė Staliną diskredituojančio laiško, nes tada jau buvo paraližiuotas. Diktavo jį savo sekretorei — Fotijevai. Ji apie tai informavo Staliną. Tas laiškas buvo tarsi bomba, kuri galėjo jį sunaikinti. Tačiau jis žinojo, jog to neatsitiks tol, kol jis bus Lenino kabineto šeimininkas.

Tuo metu bolševikų partijos vadas pradėjo nebesuvokti realybės. Pasikartojantys kraujo išsiliejimai darė iš jo bevalę lėlę, visiškai priklausomą nuo aplinkos. Po kelerių metų Levas Trockis paliudijo, kad Stalinas, lyg juokaudamas, patikėjo jam paslaptį, jog Leninas prašė jo atnešti nuodų. Ar tai tiesa? Ar būdamas tokios būsenos, galėjo prašyti Stalino atnešti nuodų?

1924 m. sausio 24 dieną Leninas mirė. Po trijų dienų karstas su jo palaikais iš Gorkų buvo atvežtas į Maskvą, kur įvyko laidotuvių ceremonija. Prie karsto stovėjo Krupskaja ir Stalinas.

Vado testamentas turėjo būti skaitomas VKP(b) XIII suvažiavimo metu. Nesunku suprasti, kas būtų įvykę. Stalinas, kurio pozicijos valdžioje dar buvo gana silpnos, būtų netekęs pareigų ir galbūt savo karjerą būtų užbaigęs kažkur toli Rytuose, gavęs tik srities valdininko postą.

Jis to leisti negalėjo. XIII suvažiavimo delegatai nesužinojo Lenino laiško turinio.

Kaip tai padarė?

Krupskaja po Lenino mirties laišką išsiuntė Centro komitetui. Ten, pagal galiojantį pasiskirstymą, laiškas pateko į generalinio sekretoriaus, t. y. Stalino rankas. Šis jau žinojo testamento turinį, todėl su savo artimiausiais bendradarbiais Zinovjevu ir Kamenevu nutarė, kad sprendimą, ar skaityti laišką suvažiavimo delegatams, priims siaurame Centro komiteto narių rate, kur Stalinas turėjo didelę įtaką. Sutinkamai su Stalino pageidavimu, 30-ties balsų persvara prieš 10-tį nutarta, jog laiškas nebus skaitomas visiems delegatams, o tik kai kuriems draugams. Kadangi tai asmeniškas dokumentas, tai apie šio laiško buvimą ir jo turinį

informuoti plačiau nėra reikalo. Tokiu būdu Lenino testamento paslaptis buvo žinoma tik Stalino išrinktiems ir paklusniems žmonėms. O jis pats sovietinės visuomenės akyse išliko „revoliucijos vado“ draugu ir jo darbų tęsėju. Tai labai sustiprino jo pozicijas, siekiant visiško diktato.

Stalinas negalėjo sunaikinti Lenino laiško, tačiau jis galėjo sunaikinti žmones, kuriuos Leninas pavadino savo pasekėjais. Pirmuoju šiame sąraše buvo Levas Trockis.

Iš esmės tai nebuvo galingas priešininkas. Buvo ligonis, dažnai nedalyvaudavo susirinkimuose, kur buvo priimami svarbūs sprendimai, nesugebėjo kovoti už savo asmenines teises. Stalinas bandė sunaikinti jį dar iki Lenino mirties, t. y. 1923 metais. Pretekstą tam davė pats Trockis, kuris 1923 m. spalio mėnesį atspausdino laišką, kur labai aštriai kritikavo partijos ekonominę politiką, ypač centralizuotą kainų valdymą, pavadinęs tai grįžimu prie karinio bolševizmo sąlygų. Laiško teiginiams pritarė 46 VKP(b) Centro komiteto nariai. Tai jau buvo gana didelė grėsmė. Tačiau Stalinas dar buvo per silpnas ir negalėjo tiesiog imti ir įkišti Trockį į kalėjimą už tariamą išdavystę ar šnipinėjimą. Taigi susiblokavo su dviem partijos bendražygiais — Levu Kamenevu ir Grigorijumi Zinovjevu. Visi kartu puolė Trockį, apkaltinę jį atitrūkimu nuo lenininės politikos. Trockis tuo metu sirgo, nesigynė ir kol tęsėsi kova už jo ateitį, viešai nesirodė.

Stalinas prie savo kabineto durų 1924 metais

Jo nebuvo Maskvoje ir laidojant Leniną. Prieš kelias dienas jis išvyko į sanatoriją Kryme. Tarsi vaikas leido Stalinui save apgaudinėti ir sakyti, kad Leninas jaučiasi gerai, todėl sergančiam draugui Trockiui visai nebūtina atsisakyti gydymosi.

Stalinui, Zinovjevui ir Kamenevui atakuojant, partinė vadovybė nušalino Trockį iš gynybos komisaro pareigų, o po dviejų metų — išmetė jį iš Politinio biuro. Stalinas vis dar buvo per silpnas žudyti, todėl Trockis vis dar buvo gyvas.

Stalinas (su kailine kepure ir kailiniais) neša karstą su Lenino palaikais laidojimo ceremonijos metu 1924 m. sausio 27 d.

Tačiau gana įdomus įvykis atsitiko 1925 metais. Amerikiečių komunistas Istmanas, kuris 1923—1924 metų žiemą praleido Maskvoje, Amerikoje išspausdino knygą „Kai mirė Leninas". Knygoje patalpino Lenino testamentą ir aprašė, kaip Stalinas nuslėpė šį dokumentą nuo visuomenės. Knyga tapo sensacija. Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos komunistai ėmė spausti Trockį, kad šis pasakytų tiesą. Ir ką padarė Stalino nugalėtas žmogus? Žmogus, kuris savo rankose turėjo tokį galingą ginklą, kuris galėjo apkaltinti Staliną už tai, kad nuslėpė „revoliucijos vado" testamentą. Tas žmogus 1925 m. liepos 1 dieną pasirašė pažymą, kur buvo tvirtinama, kad Leninas nepaliko jokio testamento, kad tai buvo tik laiškas su kai kuriais organizacinio pobūdžio nurodymais ir kad tas laiškas buvo perskaitytas partijos suvažiavimo metu. Trockio pažymą išspausdino britų laikraštis „Sunday Worker", o kiek vėliau — sovietų „Bolševik".

Kodėl Trockis atsisakė galimybės laimėti pergalę prieš Staliną ir tuo pačiu išsaugoti savo gyvybę? Sužinojo, jog negali pažeisti partinės disciplinos. Tokiu būdu prarado paskutinį šansą apsiginti. Kai po metų pabandė tai padaryti, Stalinas jau buvo stiprus.

Visus pagrindinius postus valstybėje užėmė jo žmonės. Jie neleido Trockiui pasinaudoti spauda. Pagrindinių laikraščių vyriausieji redaktoriai buvo Stalino statytiniai ir nė vienas jų nebūtų leidęs atspausdinti Trockio plunksnai priklausantį straipsnį. Stalino šalininko Dzeržinskio kontroliuojama politinė policija persekiojo Trockio bendraminčius ir vaikė jų demonstracijas. Visos pastangos atspausdinti proklamacijas, kurios turėjo būti išplatintos tarp delegatų bolševikų partijos suvažiavimo metu, baigėsi tuo, kad policija uždarė spaustuves. Tuo pat metu labai plačiai buvo organizuojama „darbo žmonių" demonstracija, kuri reiškė savo pasipiktinimą *avantiūristine Trockio veikla.* O pats Trockis apšauktas *buvusiu menševiku ir Čerčilio sąjungininku.*

Trockis jau nebeturėjo balso. 1928 metais liepta išiųsti jį į Alma Atą. Sausio 17-ą į jo butą įsiveržė keli NKVD funkcionieriai. Buvo ankstyvas rytas ir Trockis, išsigandęs triukšmo, išbėgo į prieškambarį su pižama. Pamatęs politinės policijos funkcionierius, nubėgo į savo kambarį ir užsibarikadavo. Jokie įtikinėjimai nepadėjo, todėl akcijai vadovavęs karininkas įsakė išlaužti duris. Kai durų stakta nugriuvo ir įsiveržėliai sustojo prieš buvusi komisarą, šis akcijos vadovo asmenyje pažino savo buvusį sargybinį. Policininkas suklupo prieš Trockį ir ėmė verkti.

— Nušaukite mane, drauge Trocki. Nušaukite mane! — šaukė.

— Stokite ir vykdykite savo pareigas! — išdidžiai atsakė Trockis, bet apsirengti atsisakė.

Kai karininkui buvo atleista, jis įsakė savo žmonėms jėga perrengti areštuotąjį. Paskui įsodino jį į automobilį ir nuvežė į stotį. Ten, matant šimtams keleivių, įstūmė į vagoną traukinio, važiuojančio į Sibirą. Po metų NKVD padarė viską, kad Trockio ir jo šeimos išsiuntimas iš Sovietų Sąjungos vyktų be jokio triukšmo ir sukrečiančių scenų. Du NKVD funkcionieriai išvedė Trockį, jo žmoną ir vyresnįjį sūnų Levą Sedovą, įsodino juos į automobilį, nuvežė į Odesos uostą ir įlaipino į garlaivį „Iljičius". Kai laivas praplaukė Bosforo sąsiaurį, juos lydėjusieji karininkai įteikė tremtiniui 1500 dolerių ir valtimi nuplaukė į krantą. Trockis kreipėsi į sovietų ambasadą Stambule ir gyveno ten šešias savaites. Po to persikėlė į turkų salą Prinkipo.

Stalinas ilgai sielojosi dėl klaidos, jog išleido Trockį gyvą. Tuo labiau jog gana greitai jį apėmė paniška baimė, kad senasis bolševikas gali būti jam grėsmingas. Tik todėl įsakė atkakliai persekioti ir žudyti tikrus bei įsivaizduojamus Trockio sąjungininkus. Todėl įsakė užmušti ir patį Trockį, nors jo įtaka ir reikšmė kasmet darėsi silpnesnė. Jis bastėsi po pasaulį, niekur nerasdamas sau vietos. 1932 m. lapkričio mėnesį išvyko iš Turkijos. Jis tikėjosi kurioje nors Europos valstybėje rasti geresnes sąlygas gyventi. Tačiau po keturių savaičių sugrįžo lyg musę kandęs. Nė vienos valstybės vyriausybė nesiryžo pasiūlyti jam nieko geresnio, kaip tranzito vizą. Pagaliau 1933 metų vasarą galėjo išvykti į Prancūziją, tačiau negalėjo apsigyventi Paryžiuje. Iš Prancūzijos nuvyko į Norvegiją.

Iš ten 1936 m. buvo išsiųstas į Meksiką. Visą laiką jo pėdomis sekė OGPU agentai.*

Jau Stambule jie atkreipė dėmesį, kad Trockis susitiko su vietiniu OGPU rezidentu Jakovu Blumkinu. Maskvos centrinė valdyba priėmė nutarimą sugrąžinti Blumkiną į šalį. Šis uždavinys patikėtas gražiai agentei Lizai Gorskai. Užsienio reikalų skyriaus viršininkas jai pasakė:

— Drauge, privalote atsisakyti buržuazinio nusiteikimo, suvilioti Blumkiną, kažką rengiantį su Trockiu, ir padaryti taip, kad jis grįžtų į Maskvą.

Gorskai šį uždavinį įvykdyti padėjo kitas OGPU agentas Nahumas (Leonidas) Aleksandrovičius Eitingtonas. Kai Maskvoje į Blumkino butą įsiveržė slaptosios policijos agentai, jis suprato, kad tai buvo jo meilužės darbas.

— Liza, išdavei mane! — suriko, vedamas į kalėjimą.

Po trumpo proceso Blumkinas buvo nuteistas mirties bausme. Stovėdamas prie kalėjimo sienos, prieš kulkoms jį perveriant sušuko:

— Tegyvuoja Trockis!

Kitas OGPU agentas Markas Zborovskis ėmė draugauti su Trockio sūnumi Levu Sedovu. Jam tėvas buvo patikėjęs svarbius dokumentus. Jis taip pat leido „Opozicijos biuletenį". Sedovo naivumas buvo toks didelis, jog jis savo naujam draugui davė raktus nuo savo buto, kur buvo paslėpti tėvo dokumentai. Galima manyti, jog Zborovskis iš Maskvos atvykusiam žudikui pasakė, kur yra Sedovas. Ta mirtis iki šių dienų neaiški. Trockio sūnus mirė 1938 m. vasario 14 dieną Paryžiaus ligoninėje, nepaaiškinus mirties aplinkybių.

Kada Stalinas įsakė nužudyti Trockį? To nežinome. Visiškai tikra yra tai, jog šį uždavinį atlikti buvo pavesta NKVD agentui Leonidui Eitingtonui.

Ispanijoje, Kotovo slapyvardžiu, jis vykdė respublikos vyriausybės patarėjo funkcijas. Ten susipažino su komuniste Caridad Mercader del Rio. Ji tapo jo meiluže ir nutarė įkalbėti savo sūnų Ramoną Mercaderą, kad jis taip pat būtų NKVD agentu.

Tuo metu NKVD darbuotojai, dirbę verbavimo biuruose, rinko pasus savanorių, pageidavusių dalyvauti tarptautinių brigadų veiksmuose. Tarp jų buvo ir amerikiečio komunisto Džeksono dokumentas. Eitingtonas (arba Kotovas) įteikė šį pasą Ramonui Mercaderui ir išsiuntė jį į Meksiką paskui Trockį.

Trockis nuo pat pirmų žingsnių Meksike buvo NKVD agentų akiratyje. Jie padarė šimtus jo namo, svečių, automobilio nuotraukų. Nustatė, kad Trockio vila Coycoacan — tai tvirtovė, kurią supa aukšta siena. Ant

* 1934 m. OGPU (Objedinionnoje gosudarstvennoje političeskoje upravlenije) pertvarkyta į NKVD (Narodnyj komissariat vnutrennych diel).

jos įrengti bokšteliai, kur stovi sunkieji kulkosvaidžiai, o dešimt sargybinių saugo kiemą bei erdvaus namo patalpas.

Pirmoji Ramono Mercadero užduotis buvo patekti į šios tvirtovės vidų. Tai padaryti jam padėjo Silvija Ageloff — buvusi Trockio sekretorė Norvegijoje. Ji taip pat ilgus metus buvo NKVD agentė. 1939 metų spalį Niujorke ji susitiko su Ramonu Mercaderu ir 1940 m. sausį abu išvyko į Meksiką. Ten Silvija be vargo atnaujino pažintį su Trockiu ir vėl ėmė dirbti jo sekretore. Kiekvieną rytą Ramonas Mercaderas veždavo ją į darbą, o vakare — namo. Jis neidavo į Trockio namą, bet laukdavo automobilyje, kuris stovėdavo prie tvirtovės sienos. Netrukus jį pastebėjo sargybiniai. Pradžioje žvelgė į jį įtariai, bet pamatę, kad jis vežioja šefo sekretorę, prisėsdavo ant jo kabrioleto sėdynės, imdavo papirosus ir meksikietišką degtinę. Taip Mercaderas slopino jų budrumą ir įgijo palankumą.

Jis susipažino ir su žmonėmis, kurie lankėsi Trockio namuose. Viena jų buvo Margarita Rosmer. Būtent ji įvedė Mercaderą į tremtinio namus, pristatydama jį kaip labai gabų rašytoją ir aistringą komunistą. Trockis jauną žmogų priėmė labai nuoširdžiai ir, radęs jame atidų klausytoją, dažnai sulaikydavo jį ilgoms vakaro diskusijoms. Tai leido Mercaderui lengvai orientuotis namo viduje, suprasti šeimininko ir jo šeimos įpročius. Vis dėlto jis nepuolė. Jis tik padėjo suplanuoti ir parengti pirmą pasikėsinimą.

Užduotį nužudyti Trockį NKVD pavedė Meksikos komunistų partijos šefui, dailininkui Siqueiros. Kartu su dviem padėjėjais jis parūpino automatų, padegamųjų granatų, dinamito užtaisų, kareivių ir policininkų mundurų, kopėčių. Taip pat atrinko 17 sąmokslininkų. 1940 m. gegužės 23 dieną grupė patraukė Trockio vilos link. Antrą valandą ryto keturi automobiliai privažiavo prie vilos vartų. Mieguisti sargybiniai, pamatę žmones policininkų uniformomis, nesipriešino. Sąmokslininkai lengvai pateko į vidų. Atrodė, jog niekas jau negali išgelbėti Trockio. Tačiau užpuolikai veikė labai chaotiškai. Jie neieškojo aukos, bet paskubomis bėgo per kambarius, aklai šaudydami ir mėtydami padegamąsias granatas. Įpuolė į miegamąjį, bet pamatę tuščią lovą, paleido kelias automatų serijas ir kuo greičiau spruko į kiemą. Sumaištyje žuvo tik vienas sargybinis. Jo kūną užpuolėjai įkišo į automobilį ir vėliau palaidojo prie Siqueiroso namo. Trockis, kuris užpuolimo metu su žmona ir anūkėliu pasislėpė po lova, buvo tik lengvai sužeistas į šlaunį. Lengvai sužeistas ir dešimtmetis anūkas, o žmoną apdegino sprogusi granata.

Visa užpuolimo akcija buvo atlikta taip nevykusiai, jog jau birželio 17 d. policija nustatė sąmokslininkų tapatybę, o rugsėjo pradžioje areštavo Siqueirosą. Tačiau jis greitai buvo paleistas už užstatą.

Atėjo Mercadero eilė, kuriam pavyko įgyti Trockio pasitikėjimą.

1940 m. rugpjūčio 20-ąją jis įėjo į Trockio kabinetą, tarsi norėdamas parodyti savo straipsnį...

Levas Trockis po pasikėsinimo

Levas Trockis, sunkiai sužeistas į galvą, mirė ligoninėje, praėjus 26 valandom po pasikėsinimo.

Mercaderui pabėgti nepavyko, nors labai kruopščiai buvo apgalvojęs atsitraukimo trasą. Prie namo pastatė automobilį priekiu į vartus. Už tvoros laukė kitas automobilis, kuriame sėdėjo jo motina ir vienas NKVD agentas. Jie turėjo padėti užpuolikui tuo atveju, jei jam nepavyktų pasiekti savojo automobilio. Toliau stovėjo trečiasis automobilis, kuriame laukė Eitingtonas. Jis turėjo užblokuoti kelią automobiliams, važiuojantiems paskui Mercaderą.

Ši plano dalis nepavyko. Sargybinių primuštas Mercaderas pasveiko, o savų įgaliotinių neišdavė. 1960 metais, praleidęs kalėjime 20 metų, išėjo į laisvę ir išvažiavo į Kubą.

Septyneri metai buvo praėję po Stalino mirties, tačiau Ramono Mercadero atliktas darbas buvo aukštai įvertintas diktatoriaus pasekėjų. Vizito Maskvoje metu jam buvo suteiktas Sovietų Sąjungos didvyrio vardas. Mirė 1978 metais Havanoje...

No passaran...

Sovietų slaptosios policijos viršininkas Nikolajus Ježovas pripažino, kad reikia įsteigti specialų skyrių, kuris planuotų ir vykdytų pasikėsinimus prieš sovietų valstybės „priešus“, pasislėpusius už Sovietų Sąjungos ribų. 1936 metų gruodžio mėnesį buvo įsteigtas NKVD specialių operacijų skyrius. Ši data nėra atsitiktinė. Ispanijoje vyko kruvinas pilietinis karas ir būtent Ispanija turėjo tapti pagrindine teritorija, kurioje plėstų savo veiklą specialiojo skyriaus agentai...

Iki 1931 metų Ispaniją valdė monarchas, o valdymo formos buvo siejamos su feodalinėmis tradicijomis. Šalies istorijoje visas XIX amžius ir XX amžiaus pradžia — tai pasikartojančių revoliucinių protrūkių laikotarpis, norint sukurti demokratinio parlamentarizmo valstybę, panašią į Prancūziją ar Angliją. Tuo laikotarpiu Ispanijoje įvyko 3 pilietiniai karai, 8 liaudies sukilimai, 43 kariniai perversmai, 104 vyriausybės pasikeitimai bei 6 pasikėsinimai į prezidentus. Ginti senąją tvarką, labiau nei kur kitur, stojo armija ir bažnyčia. Po monarchui nesėkmingų savivaldybės rinkimų 1931 m. balandžio 14 d. sosto atsisakė karalius Alfonsas XIII. Ispanijoje pirmą kartą susiformavo respublika. Po penkerių metų, 1936 m. vasario 16 d. parlamentinius rinkimus į Kortesų rūmus laimėjo Liaudies frontas. Liaudies frontą sudarė socialistų, Respublikos unijos, komunistų, Katalonijos kairiųjų ir respublikonų partijos.

Kairiųjų pergalė kėlė nerimą karininkams, kurie tradiciškai rėmė dešiniuosius. Tuo labiau kad susijungė socialistų ir komunistų jaunimo organizacijos. Tai reiškė, kad komunistai įgijo dar 40 tūkstančių karių.

Patikrinus kariuomenę paaiškėjo, jog 25 procentai pašauktųjų yra kairiųjų partijų nariai, o tai rodė, kad kariuomenėje greitai gali įvykti radikalūs pakitimai.

Dešiniųjų priešinimasis iššaukė kairiųjų jėgų agresyvius veiksmus. 1936 m. birželį pagrindinės dešiniųjų grupuotės vadovas parlamente perskaitė prievartos ir smurto veiksmų sąrašą: 160 sudegintų bažnyčių, 269 politinės žmogžudystės, 1287 užpuolimai, 69 nusiaubtos politinių partijų būstinės, 113 streikų, 10 apiplėštų laikraščių redakcijų.

Birželio 11 d. buvo rastas dešiniųjų pažiūrų veikėjo Calvo Sotelo kūnas. Jį nužudė respublikos policija už tai, kad dešiniųjų gauja nužudė du policininkus. Tai buvo lašas, kuris perpildė taurę. Karininkai, jau 1931 m. planavę paimti valdžią, ėmėsi konkrečių veiksmų.

1936 metų naktį iš liepos 17-osios į 18-ąją, pasigirdus radijo signalui iš Ceutos, prasidėjo sukilimas. Maištininkus parėmė daug sausumos ka-

riuomenės karininkų ir kareivių, tačiau tos jėgos buvo negausios. Ispanijos kariuomenėje buvo 115 tūkstančių kareivių, t. y. 8 divizijos — po vieną kiekviename kariniame dalinyje. Sunki maištininkų padėtis buvo ir dėl to, kad vienas trečdalis kariuomenės dalinių laikinai stovėjo Afrikoje. Reikėjo juos kuo skubiau atgabenti į kontinentinę Ispaniją, o praktiškai tai padaryti buvo neįmanoma. Stiprus karinis laivynas (divizionas šarvuočių, divizionas kreiserių, flotilė torpedinių laivų, flotilė povandeninių laivų — iš viso 57 vienetai ir dar 15 tūkstančių jūreivių) stojo respublikos vyriausybės pusėn, todėl užblokavo uostus ir visus jūrų kelius. Be to, karinės oro pajėgos, turinčios 154 lėktuvus (daugiausia senus ir susidėvėjusius) taip pat maištininkų neparėmė. Vyriausybė nutarė apginkluoti darbininkus ir gana greitai turėjo nors silpnai ginkluotą ir neapmokytą, bet didelę armiją.

Generolas Fransiskas Frankas (pirmas iš kairės) priima paradą

Pirmomis sukilimo dienomis kovotojai laimėjo tik kai kuriose provincijose. Tačiau net ir ten, kur laimėjo, jų situacija buvo sunki, nes trūko šaudmenų. Po liepos 20 dienos sukilėlių padėtis tapo dar sunkesnė, nes lėktuvo katastrofoje žuvo sukilimui vadovavęs generolas Chose Sanjurjo. Tolesnė sukilimo eiga ir sėkmė priklausė nuo Vokietijos ir Italijos paramos.

Generolas Fransiskas Frankas* 1936 m. liepos 19 dieną išsiuntė į Romą prašymą atsiųsti tuziną bombonešių. Po trijų dienų paprašė Hitlerio transporti-

* **Fransiskas Bahamondė Frankas** (1892—1975), ispanų politikas. Kanarų salų gubernatorius. 1936 m. liepos mėnesį sukėlė maištą prieš Ispanijos respublikos vyriausybę ir, laimėjęs pergalę, tapo valstybės vadovu. Antrojo pasaulinio karo metu, nors ir jautė simpatiją Hitleriui, kuriam turėjo būti dėkingas už pagalbą pilietinio karo metu, nesutiko, kad Ispanijos kariuomenė dalyvautų Hitlerio suplanuotame Gibraltaro šturme, taip pat neleido atakuoti iš Ispanijos teritorijos. 1941 m. birželio 22 d. pareiškė, jog yra pasirengęs kovoti prieš „rusiškąjį komunizmą", tačiau į Rytų frontą išsiuntė tik vieną savanorių diviziją. Dėl ryškėjančio sąjunginių monarchijų pranašumo pakeitė savo vyriausybės politikos kursą, kuris buvo labiau palankus sąjungininkams. 1945 m. gegužės 7 d. Ispanija nutraukė diplomatinius santykius su Vokietija. Šaltojo karo metais priešiškumas, kurį Frankas jautė komunizmui, leido laimėti Vakarų monarchijų palankumą. Jis buvo švelniau kritikuojamas už jo vyriausybės diktatorišką politiką ir žmogaus teisių pažeidimus. Jo vidaus politika palaipsniui tapo liberalesnė, tačiau demokratija sugrįžo į Ispaniją tik po jo mirties.

nių laivų. Fašistinės pakraipos valstybių diktatoriai nutarė paremti sukilėlius, matydami galimybę išplėsti savo įtaką Iberijos pusiasalyje ir gauti šansą iš Vakarų pusės grasinti Prancūzijai, kuri iki šiol čia jautėsi saugi. Be to, Vermachtas rengėsi karui, todėl reikėjo patikrinti mūšių sąlygomis naujų tipų lėktuvus, tankus ir patrankas. Hitleris ir oro pajėgų vadas Hermanas Gėringas nedelsiant įvykdė generolo Franko prašymą. Jau liepos 28-ąją į Titvaną Maroke, kur laikinai stovėjo stiprus Ispanijos kariuomenės kontingentas, atskrido pirmasis transportinis lėktuvas *Ju 52/3m.* Žaibiškai buvo išlaisvintas oro tiltas. Rugpjūčio pradžioje maištininkai per vieną dieną pergabeno į Ispaniją 3 tūkstančius kareivių ir 600 tūkstančių vienetų šaudmenų.

Legiono „Kondoras" lėktuvai

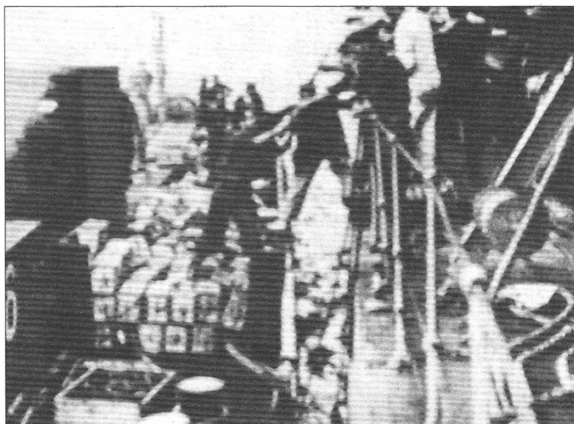
Vokietija greitai plėtė jėgas, remiančias generolo Franko kariuomenę. Iki 1936 m. lapkričio vokiečių armijos kontingentas tapo toks skaitlingas, jog jis pavadintas „Kondoro" legionu. Šio legiono dispozicijoje buvo 30 lėktuvų *Ju 52/3m*, 27 dvisparniai naikintuvai *He 51* ir 12 — *He 70* bei 16 kitų lėktuvų. Netrukus į Ispaniją papildomai buvo išsiųsti naikintuvai Messerschmit *Bf 109B*. Ispanijos kovų laukuose buvo išbandyti tobuli priešlėktuviniai pabūklai *Flak 36*. Ten pirmą kartą jie panaudoti kovoje prieš tankus. Vėliau, II pasaulinio karo metu, tai buvo pakartota Afrikoje ir Europoje.

Tuo tarpu Prancūzija ir Didžioji Britanija nutarė nesikišti į konfliktą Iberijos pusiasalyje. Britams nepatiko respublikonų vyriausybė, o dauguma diplomatų Madride slapta rėmė Franką. Prancūzai bijojo, kad pilietinis karas, jeigu jį paremtų kitos monarchijos, gali peraugti į kruviną konfliktą, kuris apims visą Europą.

Lenkijos vyriausybė, nors oficialiai buvo neutrali, tylomis pardavė respublikonams gana daug ginklų už solidžią, per 118 milijonų zlotų, sumą. Į Ispaniją iškeliavo 110 tūkstančių kulkosvaidžių, 290 patrankų, 2393 sunkieji kulkosvaidžiai, 64 seni tankai Renault *R-17*, 515 tūkstančių artilerijos sviedinių ir daug kitokio inventoriaus. To pakako apginkluoti keliolika divizijų. Tačiau tai nebuvo aukščiausios kokybės ginkluotė, o greičiau ilgai naudota technika, pavyzdžiui, seni tankai *R-17*, kurie buvo naudoti Pirmojo pasaulinio karo metu. Lenkija visa tai noriai pardavė. Lygiagrečiai šiek tiek ginkluotės buvo parduota maištininkams. Už 22 lėktuvus *PVS 10* ir *RVD 13*, kulkosvaidžių šovinius bei artilerijos sviedinius gauta 2,7 milijono zlotų.

Stalinas pradžioje nepakankamai vertino karą Ispanijoje. Matyt, buvo įsitikinęs, kad respublikos kariuomenė greitai susidoros su maištininkais. Kai susiorientavo, kad Italijos ir Vokietijos pagalba labai sustiprino maištininkų jėgas, nutarė įsikišti į konfliktą. Naujasis sovietų ambasadorius Marcelis Rozenbergas atvyko į Madridą 1936 m. rugpjūčio 27 d. Jį tuoj pat apsupo daugybė karo patarėjų. Tarp jų buvo generolas Janis Berzinis, karo žvalgybos skyriaus viršininkas. Netrukus, t. y. rugsėjo mėn., atvyko Aleksandras Orlovas, kuris perėmė NKVD skyriaus Ispanijoje viršininko pareigas.

Atrodo, kad Ispanijos respublikonai sovietų vyriausybei už pagalbą sumokėjo auksu. Į Odesą išplaukė transportas su liejiniais už labai stambią tiems laikams sumą — 500 milijonų dolerių. Manoma, kad šis turtas buvo padėtas depozitan, tačiau niekas negirdėjo, kad Sovietų Sąjunga būtų auksą grąžinusi. Ar respublikonai už šiuos pinigus sulaukė norimos pagalbos? Nėra abejonės, kad šios pagalbos apimtis vėlesniais metais buvo gerokai padidinta. Rusai į Ispaniją išsiuntė 362 tankus, 120 šarvuotų automobilių, 806 lėktuvus, per 60 tūkstančių kulkosvaidžių, 1555 pabūklus ir 20 486 sunkiuosius kulkosvaidžius. Tai nemažai, tačiau italų ir vokiečių pagalba Frankui buvo žymiai didesnė. Italija, pavyzdžiui, maištininkų armijai išsiuntė 950 tankų, 1930 pabūklų, 1426 mortyras, per 240 tūkstančių kulkosvaidžių ir 7668 sunkvežimius. Be to, Ispanijoje pilietinio karo metu kovojo apie 300 tūkstančių italų kareivių. 1938 metais Ispanijoje laikinai stovėjo visas italų kariuomenės korpusas, kurį sudarė 4 divizijos, taip pat tankų, sunkiųjų kulkosvaidžių ir artilerijos grupuotės. Italų oro pajėgos į kovą pasiuntė 340 lėktuvų, tame skaičiuje 117 bombonešių ir 192 naikintuvus. Tais pat metais vokiečių legionas „Kondoras“ turėjo 130 naujausių karo lėktuvų (tai buvo 48 bombonešiai *He 111*, 48 naikintuvai Messerschmitt *Bf 109*, 12 pikiruojančių bombonešių *Ju 87*). Jie viešpatavo Ispanijos danguje.

Ispanijos uostas — sovietų ginklų siunta respublikos kariuomenei

Nors sovietų propaganda deklaravo apie didžiulę pagalbą, kurią tais metais suteikė respublikonų vyriausybei, iš tikrųjų Sovietų Sąjunga į Ispaniją išleido vos 2 tūkstančius piliečių. Ispanijos kare kariavo apie 45 tūkstančius savanorių iš daugelio pasaulio valstybių (buvo sugrupuotos 6 tarptautinės brigados, 3 savarankiški pėstininkų batalionai, 4 artileri-

jos divizionai bei keli specialūs daliniai). Taigi sovietų piliečiai tarptautinės kariuomenės sudėtyje sudarė tik apie 5 procentus.

Pagalba Ispanijos kairiųjų jėgų vyriausybei Stalinui buvo tik propagandos reikalas. Iš tikrųjų jis bijojo, kad ten išvykę piliečiai, grįždami į Sovietų šalį, neparsivežtų trockizmo ir demokratijos užkrato. Pripažino, jog būtina labai skrupulingai kontroliuoti tarptautines brigadas ir panaudoti jas kairiųjų pažiūrų veikėjų likvidavimui, jeigu būtų pastebėtas jų priešiškumas Stalinui. Kąip tai padaryti?

Savanorių verbavimo į tarptautines brigadas centre Paryžiuje veikė NKVD agentai. Tik pasikalbėję su šaukiamaisiais, jie sugebėjo perprasti savanorių pažiūras. Tuos, kurie pasirodė įtartini, nurodydavo Ispanijoje veikusioms NKVD likvidavimo grupėms. Be to, savanoriai verbavimo biure palikdavo pasus, kurie buvo persiunčiami į Maskvą. Tokiu būdu apie 2 tūkstančius Amerikos piliečių pasų pateko į sovietų žvalgybos rankas. Kariai, kurie išliko gyvi, atgavo savo pasus. Tačiau Maskvoje liko 900 pasų tų Amerikos piliečių, kurie žuvo Ispanijoje. Tie pasai vėliau buvo duodami į Jungtines Amerikos Valstijas siunčiamiems šnipams.

Kiekvienoje tarptautinėje brigadoje buvo žmogus, kuris rūpinosi stalinizmo idėjoms nepritariančių kareivių eliminavimu. Vokiečių „atskalūnų“ gaudymo skyriui vadovavo Valteris Ulbrichtas*, vėliau tapęs Vokietijos Demokratinės respublikos komunistų partijos sekretoriumi. Vengrų lojalumą saugojo Ergo Gero, vėliau dirbęs Vengrijos Liaudies respublikos saugumo tarnybos vadovu ir komunistų partijos sekretoriumi. Kiekvienoje brigadoje komisarai akylai saugojo kareivių idėjinį grynumą.

Tačiau Stalinas, paniškai bijojęs Trockio ir trockininkų, įsakė naikinti juos ypatingai atkakliai. NKVD skyrius nurodė, kad ypač pavojinga Katalonijos marksistų partija POUM (Partido Obrero de Unificación Marxista). Ji pasižymėjo ypatingu aktyvumu dar prieš pilietinį karą. Šios partijos iniciatyva darbininkai į savo rankas perėmė fabrikus ir stambių žemvaldžių žemes. Jau 1936 metų gruodį sovietų spauda ėmė rašyti, jog būtina likviduoti POUM, kadangi ji... remia fašizmą. Sovietų ambasadorius gavo pavedimą priversti Ispanijos vyriausybės premjerą Largo Kabaljerą likviduoti nepaklusnią partiją.

— Išeikite! Išeikite! — šaukė Kabaljero Rozenbergui, kai šis pristatė jam Stalino projektą. — Ispanija neturtinga šalis, tačiau ji neleis, jog užsienio valstybės ambasadorius primestų savo valią Ispanijos vyriausybės vadovui!

* **Valteris Ulbrichtas** (1893—1973), vokiečių politikas. Profesija — stalius. Vienas iš Vokietijos komunistų partijos įkūrėjų (1919 m.). Prasidėjus II pasauliniam karui Sovietų Sąjungoje vadovavo komitetui „Laisvoji Vokietija“. Kartu su kitais kūrė Vokietijos Demokratinę Respubliką, nuo 1960 metų buvo Valstybės tarybos pirmininku. 1961 m. įsakė pastatyti Berlyno sieną.

Madrido gatvė parengta gynybai

Tai nulėmė jų abiejų likimą. Rozenbergas buvo atšauktas į Maskvą ir nužudytas. Sovietų generalinis konsulas Antonovas-Ovsiejenko gavo nurodymą nušalinti Kabaljerą.

Sprendimas nušalinti premjerą buvo priimtas komunistų partijos biuro posėdyje. Tik generalinis sekretorius Chose Diaz ir švietimo ministras pasisakė prieš pasikėsinimą.

Naujasis premjeras Chuanas Negrinas oficialiai neturėjo nieko bendro su komunistų partija, tačiau bijojo konflikto ir laikėsi labai taikios politikos. To ir reikėjo Stalinui.

NKVD šefas Ispanijoje Aleksandras Orlovas įsakė naujam ispanų saugumo valdybos viršininkui pulkininkui Antonijui Ortegai sutriuškinti POUM. Šis vykdė gautą įsakymą net nepranešęs apie tai vidaus reikalų ministrui. Birželio 16-ąją buvo areštuotas Andre Ninas — POUM politinis sekretorius. Atvežtas į Alkalos kalėjimą ir perduotas į Aleksandro

Orlovo ir Vitorijaus Vidalo rankas. Šie nugabeno Niną į NKVD kalėjimą El Parde. Pirmasis tardymas truko 30 valandų be pertraukos. Paskui jį kankino taip žiauriai, jog jo veidas tapo panašus į beformę masę. Nežinoma, ar jis buvo sušaudytas, ar mirė kankinamas. Kūnas palaidotas kalėjimo kieme.

Tokio pat likimo sulaukė ir kiti Katalonijos partijos nariai. Juos žudė specialiai įkurtuose NKVD kalėjimuose visoje Ispanijos teritorijoje. Siaubingiausią šlovę pelnė šv. Uršulės vienuolyno požemių kankinimo kambarys, kuris vėliau buvo pavadintas „Ispanijos respublikos Dachau“.

Aukų skaičius nėra žinomas, tačiau manoma, jog jų keli tūkstančiai. Tarp svarbiausiųjų — buvęs Trockio sekretorius Ervinas Volfas ir austrų socialistas Kurtas Landau. Likimas buvo palankus totalitarizmą demaskuojančios apysakos autoriui Orvelui ir Viliui Brandtui, vėliau tapusiam Vokietijos federacinės respublikos kancleriu. Jiems pavyko išsaugoti gyvybę, nors ir buvo įsakyta juos likviduoti.

Stalino rankose teroras tapo dviašmeniu ginklu. Tie, kurie žudė, ir patys turėjo būti nužudyti, kad neliktų liudininkų. NKVD buvo taikomi įvairūs per daug žinojusių agentų ir funkcionierių likvidavimo metodai. Dominavo taisyklė maksimaliai laikytis atsargumo, kad slaptosios policijos, veikusios už Sovietų Sąjungos ribų, agentų gretose nebūtų sukelta panikos. Todėl Stalinas ir NKVD viršininkas Nikolajus Ježovas nutarė nedaryti jokių pakeitimų Užsienio reikalų departamente, kuris vadovavo agentų darbui užsienio valstybėse. Kai 1938 m. vasario mėnesį vis dėlto ryžosi smogti šiai institucijai, padarė tai slaptai. Departamento viršininkas Abramas Sluckis buvo iškviestas pas NKVD viršininko pavaduotoją Frinovskį ir ten nunuodytas. Jo kolegos sužinojo, jog mirė nuo širdies priepuolio.

Dauguma NKVD funkcionierių buvo iškviesta į Maskvą apdovanojimo už ištikimą tarnybą pretekstu. Važiavo į centrą laimingi, net neįtardami, jog važiuoja mirti. Vis dėlto kurį laiką dar jiems leido pagyventi, kad būtų manoma, jog viskas yra tvarkoje. Maskvoje buvo apdovanojami ir gaudavo informaciją apie naują slaptą misiją, kurios turės imtis po puikaus poilsio prabangiame viešbutyje kur nors prie Juodosios jūros. Išvyko laimingi. Ilsėjosi. Draugams Ispanijoje rašė pilnus susižavėjimo laiškus. Vėliau žinutės apie juos dingdavo, bet tai nekėlė įtarimo. Šių žmonių profesija ir slapta misija dažnai reikalavo laikytis absoliučios paslapties. Šeimos ir draugai net neįtarė, kad Ispanijos kovų didvyriai buvo sušaudyti tarp Maskvos kalėjimo sienų.

Tokio likimo sulaukė Vladimiras Antonovas-Ovsiejenko, parengęs Kabaljero nušalinimą. 1937 m. jis grįžo į Maskvą ir tikėjosi gauti teisingumo ministro postą. Žuvo praėjus vos kelioms dienoms po grįžimo.

Nežiūrint visų ypatingų atsargumo priemonių, pamažu į Ispaniją ėmė skverbtis informacija, kad į Maskvą sugrįžę žmonės paslaptingu būdu dingsta. Diplomatų kurjeriai, atvykę į Ispaniją, kalbėjo apie areštų ir

egzekucijų bangą. Pasiekė gandai ir apie agentų likimą. Tai atsitiko NKVD agentui Prancūzijoje Nikolajui Smirnovui (tikroji pavardė Glinskis). 1937 metais jis grįžo į Maskvą. Po savaitės jo žmona, kuri liko Prancūzijoje, gavo laišką, jog jis su svarbia misija važiuoja į Kiniją. Prašė jos, kad nedelsiant sugrįžtų į Maskvą. Tuo metu į Paryžių atvyko kito agento žmona ir atvežė baisias žinias. Ji žinojo, jog Smirnovas atvyko į Maskvą ir apsistojo „Maskvos" viešbutyje. Nuėjo ten, norėdama su juo susitikti. Eidama viešbučio koridoriumi pamatė, kaip du civiliai velka jį iš kambario. Smirnovo žmona negalėjo tuo patikėti ir sugrįžo į Maskvą. Nuo to laiko niekas jos nematė.

Tačiau net ir tie, kurie jau ėmė įtarti, jog atšaukimas į Maskvą tolygus mirčiai, prieštarauti negalėjo. Jie žinojo, kad atsisakę sugrįžti, pasmerks savo šeimas, likusias šalyje. 1934 metų birželio 8 dienos dekrete buvo numatyta, kad pabėgėlio žmona gali būti išsiųsta į lagerį net ir tada, jei nieko nežinojo apie jo atsisakymą grįžti. NKVD funkcionieriaus šeima galėjo būti nubausta dešimties metų kalėjimu. Valstybinės paslapties išdavimo atveju, o tai lengvai įrodoma, NKVD darbuotojas baudžiamas mirties bausme.

Kai bauginimai represuoti artimuosius nepadėdavo ir agentai atsisakydavo grįžti į šalį, darbo imdavosi Specialiųjų akcijų skyriaus lakūnų grupės.

Evenas Konovalas, organizavęs ginklų pristatymą į Ispaniją, buvo nužudytas 1938 metais Roterdame. Toks pat likimas ištiko ir daugelį kitų agentų, kurie neturėjo šeimos arba, susitaikę su jos žūtimi, liko užsienyje, tikėdamiesi išsaugoti savo gyvybę.

Tik vienintelis NKVD Ispanijoje šefas Aleksandras Orlovas pergudravo Staliną. Jis surašė viską, kas jam buvo žinoma. Gavęs įsakymą grįžti į Maskvą — grįžti atsisakė. Tuo pat metu išsiuntė laišką Stali-

Iš bažnyčių kriptų išmesti karstai

Gauja, išniekinusi bažnyčią

nui ir pagrasino, kad, jam žuvus, visi užrašai bus paskelbti. Stalinas grasinimo pabūgo ir Orlovą likviduoti neleido. Orlovas laikėsi žodžio ir savo slaptas žinias paskelbė tik po Stalino mirties, 1953 metų birželio mėnesį.

Tai buvo baisus karas. Niekas nesaugojo civilių gyventojų. Legiono „Kondoras" lakūnai treniravosi, atakuodami atvirus miestus, žmonių pilnas gatves, pasaulietiškus objektus. Jie rengėsi totaliniam karui ir vėliau savo žinias pritaikė Varšuvoje, Londone, Maskvoje.

Respublikonai neliko skolingi. Formavo banditų gaujas, kurioms parinkdavo išraiškingus pavadinimus: „Furijos", „Respublikos lūšis", „Raudonieji tigrai". Manoma, jog respublikonų kovotojų grupės nužudė, dažniausiai labai žiauriai, 55 tūkstančius gyventojų, tame skaičiuje 4 tūkstančius moterų ir kelis šimtus vaikų. Kairiųjų pažiūrų grupuočių pagrindinis taikinys buvo bažnyčios ir dvasininkai. Jų aukomis tapo 11 vyskupų, 16 tūkstančių kunigų, 283 vienuolės. Nacionalistų vykdomo smurto skalė panaši.

Generolas Mola — maištininkų kariuomenės vadas

Generolas Mola 1936 m. liepos 19 d. pareiškė:

— Teroro veiksmai turi neišvengiamai plėstis. Kiekvienas, kuris atvirai ar slapta remia respubliką, turi būti sušaudytas.

Nacionalistų auka tapo garsus ispanų poetas Garsija Lorka. Jis buvo sušaudytas 1936 m. rugpjūčio 18 d. Manoma, kad generolo Franko kareiviai sušaudė 50 tūkstančių žmonių.

1939 metais pilietinis karas Ispanijoje baigėsi generolo Franko vadovaujamų maištininkų pergale. Karo metu žuvo 90 tūkstančių Franko ir 110 tūkstančių respublikonų kareivių.

Dar siaubingesni civilių gyventojų skaičiai. Apie 400 tūkstančių žmonių mirė nuo bado, ligų arba tapo nužudyti vienos ar kitos pakraipos žudikų. Pusė milijono ispanų liko tremtyje.

Siaubingas buvo nugalėtųjų likimas.

Musolinio žentas grafas Čano iš Ispanijos raportavo: *Kasdien vykdomus procesus pavadinčiau paviršutiniškais. Labai daug šaudymo. Pačiame Madride kasdien žūsta 200—250, Barselonoje — 150, o Sevilijoje — 80 žmonių.*

Šimtai tūkstančių žmonių buvo nuteisti ilgus metus kalėti. O Frankas amnestijos taikyti jiems neleido. 1941 m. kalėjimuose vis dar buvo beveik ketvirtis milijono žmonių.

Tų, kurie, bėgdami nuo Franko smūgių ir teroro, bandė pasislėpti Sovietų Sąjungoje, laukė siaubinga ateitis. Juos sutiko kaip didvyrius. Jie žygiavo Raudonojoje aikštėje. Minios sveikino juos. O vėliau jie buvo išvežti į Sibirą. Stalinui Maskvoje didvyrių nereikėjo. Generolą Gonzalesą, pramintą „El Campesino“, paskutinį kartą matė vilkintį kalinio drabužiais ir dirbantį Maskvos metro linijų statybose. Vėliau apie jį nieko nebuvo girdėti. Ispanijos komunistų partijos generalinio sekretoriaus Diaz mirties aplinkybės taip pat neaiškios. Toks buvo tūkstančių siaubingo karo didvyrių likimas...

Maršalo likimas

1937 m. gegužės 22 d. į Kuibyševo partinės organizacijos sekretoriaus kabinetą, kur buvo maršalas Michailas Tuchačevskis, įėjo trys enkavedistai. Vadovas, vyresnysis majoras Papaševas pasakė:
— Pilieti Tuchačevski, esate areštuotas.
Kiti du griebė už rankų, užlaužė jas už nugaros, nepalikdami galimybės gintis. Papaševas priėjo prie Tuchačevskio, nuo jo munduro nuplėšė antpečius ir maršalo ženklus. Išvedė jį per užpakalines duris ir įsodino į automobilį. Nedelsiant išvežė į Maskvą. Visa tai, kas vyko vėliau — tardymas, kankinimas, teismas ir maršalo sušaudymas — buvo nuosprendžio vykdymas. Nuosprendžio, kurį garsaus sovietų karo vado ir stratego atžvilgiu priėmė Josifas Stalinas.
Po dviejų dienų kankinimo NKVD struktūrose Tuchačevskis palūžo. Galbūt negalėjo net pagalvoti, jog jam neprisipažinus, panašus likimas laukia jo žmonos ir vaikų. Tuchačevskis prisipažino, jog vadovavo sąmokslui, kurio tikslas — nužudyti Staliną, įvesti karinę diktatūrą ir atiduoti Vokietijai Ukrainą, kaip atlyginimą už pagalbą rengiant sąmokslą. Visa tai buvo netiesa. Tuchačevskis buvo labai klastingos intrigos auka. Žinome jos eigą, tačiau nėra aišku, kas suplanavo maršalo pinkles: Hitleris ir jo saugumo tarnyba (Sicherheitsdienst) ar... Stalinas ir jo saugumo tarnyba (NKVD)...

1914-ieji metai. Tarp šimtų tūkstančių kareivių, kurie buvo sugrūsti į vagonus ir siunčiami į frontą, buvo leitenantas Michailas Tuchačevskis. Jis buvo senos kilmingos giminės palikuonis. Be to, garsios Aleksandro karo mokyklos absolventas ir Semionovo elitinio gvardijos pulko, vadinamo Petro I gvardija, kareivis.

Michailo Tuchačevskio gimtieji namai

Jau pirmųjų kovų metu dvidešimt vienerių metų karininkas pasižymėjo ypatingu narsumu ir disciplinuotumu. Dalyvavo kovose prie Liublino, Demblino ir Krokuvos, o 1915 metais — prie Lomžos. Vadovavo būriui, tačiau greitai jam buvo leista vadovauti kuopai. Tai buvo padaryta ne tik pripažįstant Tuchačevskio sugebėjimą vadovauti, bet visų pirma todėl, kad labai trūko karininkų kadrų. Rusijos kariuomenė fronte patyrė daug nuos-

tolių. Labai skaitlinga armija neturėjo atitinkamo kiekio įrangos, šovinių ir net maisto savo kareiviams. 1915 m. vasario 19-ąją vokiečių kariuomenė pradėjo puolimą rajone, kur stovėjo Semionovo pulko kariai. Tuchačevskis buvo 7-oje kuopoje, kuri buvo sumušta. Jis pats pateko į nelaisvę.

Keturis kartus bandė pabėgti. Jį vis sugaudavo ir kiekvieną kartą nusiųsdavo į dar geriau saugomą stovyklą, kur buvo dar griežtesnis režimas. Pagaliau buvo uždarytas Ingolštato tvirtovėje. Ten susitiko su prancūzų kapitonu Šarliu de Goliu, kuris draugystės vardan padovanojo Tuchačevskiui deimantais nusagstytą kryželį. De Golis nebuvo turtingas žmogus, taigi kryželis galėjo būti šeimos relikvija.

Michailas Tuchačevskis, 1919 m. nuotrauka

Penktasis Tuchačevskio pabėgimas pavyko. Ištrūko iš Ingolštato tvirtovės ir per Šveicariją sugrįžo į Rusiją.

Po trumpo poilsio vėl ėmė tarnauti Semionovo rezerviniame pulke. Panašu, jog tada pakeitė savo politines pažiūras. Ar tikrai tai buvo, ar šią permainą prirašė sovietų istorikai — to nežinome. Faktas tas, kad turėjo daugybę priežasčių kitaip pažvelgti į carinės armijos ir jos vadų galimybes. Tuchačevskis matė karininkų nemokšiškumą ir didžiulę duoklę krauju, kurią Rusija mokėjo už savo generolų nekompetenciją ir kvailumą. Be to, patyrė belaisvio dalią vokiečių sunkiųjų darbų stovyklose. Tai turėjo palikti jo psichikoje labai gilias pasekmes. Jis grįžo į tarnybą, tačiau, jo manymu, Rusijoje niekas nepasikeitė. Neįvyko nieko, kas jo šaliai būtų davę galimybę nugalėti Vokietiją.

Tiesa, caras Nikolajus II atšaukė savo brolį, didįjį kunigaikštį Michailą iš vyriausiojo Rusijos kariuomenės vado pareigų, tačiau tai nedaug ką padėjo. Armija, kuriai buvo blogai vadovaujama ir kuri buvo labai blogai aprūpinta, negalėjo laimėti karą. Kareiviai kovojo ketvirtus metus. Jiems įgriso gyventi apkasuose kruviniems, utėlėtiems ir apskretusiems purvu. Bet nei caras, nei naujoji Laikinoji vyriausybė, perėmusi valdžią po caro abdikacijos, karo baigti nenorėjo. Tačiau iškankintiems žmonėms tai pažadėjo Leninas ir bolševikai. Ir tai buvo viena iš svarbiausių priežasčių, kodėl armija palaikė bolševikus.

Michailas Tuchačevskis suprato, kad revoliucija — pirmiausia vasario, o vėliau spalio — gali duoti jam šansą veikti ir tarnauti tėvynei, taip pat kovoti su Vokietija, kurios nuoširdžiai nekentė. Pagaliau jis tikėjosi pakilti asmeninės karjeros laiptais. Be abejonės, ši pastaroji priežastis turėjo didžiausią įtaką visiems vėlesniems Tuchačevskio veiksmams. Kai 1918 m. kovo mėn. bolševikai paskelbė karo specialistų mobilizaciją, jis pasisiūlė tarnauti. Netrukus įstojo į bolševikų partiją. Būdamas vos dvidešimt penkerių metų, caro armijos leitenantas tapo Maskvos rajono vakarų apsaugos zonos komisaru.

Michailas Tuchačevskis ir Grigorijus Sergo Ordžonikidzė — karo laikų draugystė, kuri padėjo jaunam karininkui siekti karjeros

Gana greitai buvo paskirtas Rytų fronto Pirmosios armijos vadu. Išvyko į frontą prie Volgos, kur reikėjo nuslopinti Čekoslovakų korpuso sukilėlius. Sovietų vyriausybė, nesilaikydama ankstesnio nusistatymo, nutarė jį nuginkluoti. 1919 m. kovo mėn. Tuchačevskis ėmė vadovauti 5-ajai armijai, kuri Sibire kovojo su admirolo Aleksandro Kolčako* armija. Tas laikotarpis Tuchačevskio gyvenime buvo labai svarbus. Jis susipažino ir susidraugavo su žmonėmis, kurie vėliau užėmė aukštus postus armijoje bei partijoje ir padėjo ambicingam karininkui kopti karjeros laiptais. Tai buvo Michailas Frunzė**, vėliau dirbęs karo reikalų komisaru, ir Stalino draugas Grigorijus Ordžonikidzė***.

1919—1920 metų karo su Lenkija metu Tuchačevskio gyvenime įvyko persilaužimas.

Kai Rusijoje įsiliepsnojo pilietinis karas, Juzefas Pilsudskis suprato, jog atsirado ypatinga galimybė apdrausti Lenkiją nuo atgimstančio didžiarusiško imperializmo pasekmių. Jis planavo sukurti Lenkijos, Lietuvos ir Baltarusijos federaciją, taip pat sudaryti detalią sąjungą su Ukraina, dominuojantį vaidmenį paliekant Lenkijai.

Tuo pat metu Raudonoji armija pradėjo žygį į Vakarus, kad ir Europą nušviestų revoliucijos pašvaistė. Karo veiksmai prasidėjo 1919 m. vasarį, tačiau greitai buvo nutraukti. 1919 m. gruodį bei 1920 m. sausį ir kovą bandyta tartis dėl taikos, tačiau šie bandymai baigėsi nesėkme. Abi pusės tą laikotarpį panaudojo tam, kad parengtų savo armijas. Balandžio

* **Aleksandras Kolčakas** (1873—1920), rusų admirolas ir politikas. Pirmojo pasaulinio karo metu vadovavo Juodosios jūros kariniam jūrų laivynui. Po vasario revoliucijos išėjo į atsargą. 1918 m. lapkritį pasiskelbė vyriausiuoju Rusijos valdovu. 1919 m. jo kariuomenė bandė užimti Maskvą, tačiau nesėkmingai. 1920 m. jis buvo perduotas bolševikų kariniam revoliuciniam komitetui, nuteistas ir sušaudytas.

** **Michailas Frunzė** (1885—1925). I pasaulinio karo metu caro armijos puskarininkis. Po 1918 m. vadovavo bolševikų armijoms ir frontams. Nuo 1924 m. gynybos komisaro pavaduotojas, o nuo 1925 m. — komisaras. Daug jėgų skyrė Raudonosios armijos modernizavimui. Mirė nuo beprasmės skrandžio operacijos — patekęs Stalino nemalonėn.

*** **Grigorijus Ordžonikidzė**, slap. Sergo (1886—1937), sovietų politikas. Vienas iš artimiausių Stalino draugų ir bendradarbių. Spalio revoliucijos ir pilietinio karo dalyvis. Nuo 1930 m. Aukščiausios liaudies ūkio tarybos pirmininkas, o nuo 1932 m. sunkiosios pramonės liaudies komisaras. Mirė neaiškiomis aplinkybėmis; manoma, jog Stalinui įsakius, buvo nužudytas.

25 d. prasidėjo karo veiksmai. Lenkų armija į pirmąsias kovos linijas pasiuntė apie 60 tūkstančių kareivių ir įveikė sovietų gynybos postus, nes jų pirmosiose fronto linijose buvo apie 15,5 tūkstančių kareivių. 1920 m. gegužės 7 d. lenkai užėmė Kijevą, tačiau jų jėgos silpo. Rusija nuolat stiprino savo kariuomenės pajėgumą. Gegužės 26 d. Ukrainoje sovietų kariuomenė pradėjo kontrpuolimą ir privertė lenkus birželio 10 dieną palikti Kijevą. Šiaurėje sovietų kariuomenę taip pat lydėjo pasisekimas, liepos mėnesį ji užėmė Vilnių, Gardiną, Baltstogę. Ten kovojo Vakarų fronto armija, kuriai vadovavo Michailas Tuchačevskis.

Svarbiausias Tuchačevskio tikslas buvo paimti Varšuvą. Tokia pergalė jaunam, siekiančiam karjeros 27-erių metų karvedžiui būtų buvusi tikras trofėjus. Jis buvo įsitikinęs, jog tai padarys. Kreipdamasis į kareivius kalbėjo:

— *Raudonarmiečiai!(...) Didžioji dvikova išspręs karo, rusų liaudies ir Lenkijos žmonių likimą. Armija, susibūrusi po raudonąja vėliava, stos į mirtiną mūšį su grobuoniško baltojo erelio armijos kariais (...) Vakaruose sprendžiamas pasaulinės revoliucijos likimas. Kelias per baltalenkių lavonus gali nuvesti į viso pasaulio gaisrą. Ant durtuvų nuneškime darbo žmonėms laimę ir taiką.*

Pagrindines jėgas iš šiaurės jis nusprendė permesti prie Varšuvos. Ten sukomplektavo keturias armijas. Daug silpnesnės sovietų jėgos bu-

Stalinas ir Pirmoji raitelių armija (M. Dvilovo piešinys)

vo centre, kur 160 km ruože veikė silpna baltarusių grupė, o kairiajame sparne nebuvo jokio dalinio. Tuchačevskis tikėjosi, jog vyriausiasis Raudonosios armijos vadas Levas Kamenevas apsispręs ir įsakys permesti iš Šiaurės—Vakarų fronto Pirmąją raitelių bei 12-ąją armijas. Kamenevas pažadėjo Tuchačevskiui tai padaryti, tačiau neskubėjo tokį įsakymą pranešti Šiaurės—Vakarų fronto vadui Aleksandrui Jegorovui. Kodėl? Leninas iš pradžių nematė reikalo paimti Varšuvą ir daugiau dėmesio skyrė kovai prieš baltagvardiečių armiją. Tik vėliau suprato, jog nugalėjus Lenkiją ir turint ten vyriausybę, kuri priklausytų nuo Maskvos, atsirastų galimybė plėsti revoliucijos įtaką ir kitose Europos valstybėse. Tada įsakė permesti Tuchačevskio armiją. Tačiau Šiaurės—Vakarų fronto vadas Aleksandras Jegorovas ir šio fronto revoliucinės tarybos narys Josifas Stalinas tokio įsakymo vykdyti nesirengė. Jie tikėjosi užimti Lvovą, o Budiono raitelių bei 12-osios armijos atsitraukimas ir perdavimas Tuchačevskio žinion būtų nubraukęs visas jų viltis. Todėl jie ėmė sabotuoti Maskvos įsakymus.

Tuo tarpu Tuchačevskis, nepaisant tokios nepalankios situacijos centre ir šiaurėje, bet tikėdamasis greitai sulaukti kariuomenės nuo Lvovo, įsakė pulti.

1920 m., auštant rugpjūčio 13-osios rytui, Vakarų fronto armija pajudėjo Vyslos link. Bolševikų armijos išdėstymo disproporciją ir kairiojo sparno silpnumą pastebėjo lenkų kariuomenės vadai. Lenkų kariuomenė desperatiškai kovėsi ties Radziminu, Zielionka, Osovu ir sulaikė pergalingai žygiavusią Raudonąją armiją. Atsirado galimybė agresyviam manevrui. Rugpjūčio 16-ąją prie Viepšos upės smogė generolo Edvardo Ridzo-Smiglo antroji armija. Jos daliniai iš šiaurės pusės prasiskverbė į silpniausią sovietų fronto dalį ir ėmė greitai judėti pirmyn šiaurės kryptimi.

Rugpjūčio 17 d. Minske lenkų armija susijungė su penktąja generolo Vladislovo Sikorskio armija. Tuchačevskis jau nebeturėjo jokių iliuzijų. Tolesni lenkų armijos laimėjimai galėjo baigtis jo dalinių apsuptimi. Raudonoji armija, kovose prie Varšuvos praradusi apie 80 tūkstančių kareivių, ėmė greitai ir chaotiškai trauktis. Apie 60 tūkstančių sovietų armijos kareivių pabėgo į Rytų Prūsiją.

Budiono raitelių ir dvyliktoji Šiaurės—Vakarų fronto armijos į kovą įsijungė rugpjūčio 20-ąją, tačiau jau buvo per vėlu ir pakeisti situaciją fronte nebeliko jokios galimybės.

Pralaimėjimas prie Varšuvos nepakenkė Michailo Tuchačevskio karjerai. Leninas nusprendė, jog pralaimėta ne tiek dėl jauno Vakarų fronto vado, kiek dėl Stalino kaltės. Be to, Leninas puikiai suprato, kad Sovietų Sąjungos karinėms pajėgoms turi vadovauti specialistai, baigę karo mokyklas, taip pat Pirmojo pasaulinio bei pilietinio karo frontuose įgiję praktinių kovos įgūdžių. Todėl netrukus asmeniškai Tuchačevskiui pavedė nuslopinti Kronštato jūreivių maištą. Vėliau nusiuntė į Tombovo gu-

berniją malšinti Antonovo sukilėlių. Abu pavedimus Tuchačevskis įvykdė be priekaištų, naudodamas pačius kruviniausius susidorojimo būdus. Partija pamiršo jo kilmingą prigimtį ir, vertindama nuopelnus, paskyrė Raudonosios armijos štabo viršininko postą.

Stalinas niekada nepamiršo, kad, apkaltintas partijos ir vyriausybės direktyvų sabotavimu, 1920 metais turėjo pasitraukti iš karo tarybos nario posto. Buvo labai kerštingas. Niekada neatleido už skriaudas, tiek tikras, tiek tariamas. Kantriai laukė.

Daug metų Tuchačevskiui nekenkė. Žinojo puikaus organizatoriaus ir garsaus stratego vertę. Žinojo ir tai, kad nėra taip paprasta sunaikinti pilietinio karo didvyrį, kuris turi daug draugų aukštų pareigūnų tarpe. Taigi laukė patogiausio momento ir atitinkamo preteksto.

1924 m. Tuchačevskio draugas, karo reikalų komisaras Michailas Frunzė perkėlė jį į Maskvą ir paskyrė generalinio štabo viršininko pavaduotoju. Stalinas sunerimo, nes bijojo tokių aukščiausios karinės vadovybės pasikeitimų. Bijojo ir Frunzės. Pasistengė, kad Tuchačevskis būtų išsiųstas į Leningradą, o Frunzė... staiga gavo partijos nurodymą išoperuoti skrandžio opą, kurios neturėjo. Operacija nepavyko. Frunzė mirė. Tai buvo tikra Stalino užsakyta žmogžudystė.

Stalinas ir Vorošilovas Kremliuje (M. Gerasimovo paveikslas)

1927 metų pabaigoje, kai Stalinas jau buvo bolševikų partijos generalinis sekretorius, suprato, jog atėjo laikas atakai...

Kaip tik tada Tuchačevskis paskelbė memorialą, kuriame reikalavo skirti daugiau lėšų naujos karinės technikos įsigijimui. Tačiau atsilikusi ir labai silpna Sovietų Sąjungos pramonė negalėjo pagaminti armijai automobilių, tankų, lėktuvų. Stalinas Tuchačevskio raportą palaikė „kliedesiu“ ir nelaimingą autorių išsiuntė į Leningradą, paskirdamas tos srities viršininku. 1929 m. VKP(b) Centro komitetas priėmė nutarimą „Dėl Sovietų Sąjungos gynybos padėties“. Padrąsintas šio nutarimo Tuchačevskis vėl pasiūlė modernizuoti armiją. Ir tada Stalinas perėjo į ataką. Tuchačevskio projektus pavadino „militaristiniais“. O tai reiškia, jog Tuchačevskis siekia militarizuoti šalį ir tokiu būdu sunaikinti liaudies ūkį. Ir tai reiškia, jog už tai jis nusipelnė mirties. Tačiau Stalinas nenuėjo taip toli ir neperdavė Tuchačevskio teismui. Apsigalvojo paskutinę minutę. Kodėl? Galbūt pats Tuchačevskis susiorientavo, kokia grėsminga jo situacija, ir sugebėjo sušvelninti Stalino pyktį.

Vis dėlto atrodo, jog buvo kitaip. Stalinas vertino buvusius caro armijos karininkus, ypač tuos, kurie įrodė savo ištikimybę naujai santvarkai. Jie buvo baigę karo mokyklas, turėjo karinės kovos įgūdžių. O svarbiausia Stalinui buvo tai, jog jie visiškai abejingi politikai. Jei įstodavo į bolševikų partiją, tai likdavo eiliniais nariais ir neįsitraukdavo į partinę kovą. Negrasino Stalinui. Jiems buvo patikimi net ir aukšti kariniai postai, tačiau ne aukščiausieji. Šie buvo rezervuojami žmonėms, dažnai netalentingiems ir kvailiems, tačiau ištikimiems. Toks buvo kariuomenės reikalų komisaras Klimentas Vorošilovas*. Apie jį Stalinas sakė:

— Kvailys, bet nelenda į vadus.

Tuchačevskis vis dar buvo reikalingas ir kopė karinės karjeros laiptais. 1931 m. birželį jis tapo Sovietų Sąjungos revoliucinės karinės tarybos pirmininko pavaduotoju, kariuomenės ir laivyno reikalų komisaro pavaduotoju bei armijos perginklavimo vadovu. Būdamas šiose pareigose galėjo formuoti tokią Raudonąją armiją, kuri galėtų sutriuškinti kiekvieną priešą. Ne tik tą, kuris pabandytų pažeisti Sovietų Sąjungos sienas, bet ir tą, prieš kurį bolševikų partija nutartų pakelti ginklą. Ir darė tai tobulai.

1935 m. poligone netoli Kijevo įvyko manevrai, kurių veikimo apimtis nustebino užsienio valstybių stebėtojus. Manevruose dalyvavo per 1000 tankų, kurie atvažiavo iš dalinių, esančių už 600 km. Užsienio valstybių stebėtojams, tarp jų vokiečių karininkams, didžiausią įspūdį padarė 1000

* **Klimentas Vorošilovas** (1881—1969) — sovietų maršalas. Pilietinio karo metais vadovavo Raudonosios armijos daliniui. 1925 m. paskirtas kariuomenės reikalų komisaru. Šias pareigas ėjo iki 1940 m., kol buvo pašalintas dėl nevykusių sovietų armijos veiksmų Suomijoje. Iki 1944 m. liko Gynybos komiteto nariu.

parašiutininkų desantas. Po nusileidimo jis prisijungė prie 2,5 tūkstančių kareivių, kurie atskrido transporto lėktuvais.

Manevrai netoli Kijevo 1935 m. — didelis Raudonosios armijos galingumo demonstravimas

Tapo žinoma, jog modernias gynybos pajėgas organizavo Tuchačevskis. Vokiečiai labai atidžiai stebėjo jo veiklą ir jo bijojo. Žinojo, jog Tuchačevskis labai priešiškai nusistatęs vokiečių atžvilgiu dėl savo išgyvenimų, kuriuos patyrė I pasaulinio karo metais ir vokiečių belaisvių stovyklose. Žinojo ir tai, kad jis pasisako už Sovietų Rusijos ir Prancūzijos sąjungą prieš Vokietiją, o prancūzų generaliteto pagarba ir pripažinimas bei asmeninės pažintys labai palengvintų jo pastangas, kad abiejų valstybių armijos suartėtų. Taigi turėjo pakankamai daug priežasčių, kad imtų planuoti jo nušalinimą.

1936 m. sausio ir vasario mėnesiais vokiečių žvalgyba gavo labai detalų pranešimą apie tai, ką kalbėjo Michailas Tuchačevskis kartu su sovietų karine delegacija lankydamasis Londone ir Paryžiuje. Buvo aišku, jog maršalo nušalinimas pristabdys prancūzų—sovietų derybas. Reikėjo jį sunaikinti.

Tuo pat metu Josifas Stalinas taip pat padarė išvadą, jog Tuchačevskį reikia sunaikinti. Dvi slaptosios tarnybos, sovietų ir vokiečių, pradėjo maršalo apgultį.

Vieną 1936 m. gruodžio popietę į Berlyno viešbučio „Ambasador“ kambarį įėjo civiliais rūbais vilkintis vokiečių saugumo — SD (Sicherheitsdienst) viršininkas Reinhardas Heydrichas*. Buvo susitaręs susitikti su savo agentu, generolu Nikolajum Skoblinu. Tai buvo vertingas agentas. 1917 m. įstojo į generolo Lavro Kornilovo savanorių armiją ir greitai pasiekė karjeros viršūnes. Per kelis mėnesius paaukštintas nuo štabo kapitono iki generolo-majoro. Nuo 1921 m. buvo emigracijoje. Į Paryžių persikėlė 1930 m. ir ten įstojo į emigrantų organizaciją „Rusijos visuotinė karinė sąjunga“, kur vykdė informacijos tarnybos viršininko funk-

* **Reinhardas Heydrichas** (1904—1942), SS obergrupenfiureris. 1931 m. išvarytas iš karinio jūrų laivyno karininkų korpuso už netinkamą elgesį, įstojo į slaptąją policiją (SS). Įsteigė SS saugumo tarnybą, o 1932 m. ėmė jai vadovauti. Buvo artimiausias Reichsfiurerio Heinricho Himlerio bendradarbis, tai užtikrino kilimą karjeros laiptais. 1936 m. jis jau kontroliavo visą civilinę ir politinę policiją (Gestapo ir Kripo). 1941 m. pradėjo realizuoti taip vadinamą žydų likvidavimo problemą. Tais pat metais buvo paskirtas Čekijos ir Moravijos protektoriaus pavaduotoju ir greitai pasižymėjo brutaliu teroru. Mirė nuo žaizdų, kai iš Anglijos permestas Čekoslovakijos žvalgas antifašistas surengė prieš jį pasikėsinimą.

SS obergrupenfiureris Reinhardas Heydrichas (antras iš dešinės)

cijas. Tarp 1935 ir 1936 metų užmezgė ryšius su vokiečių slaptąja tarnyba SD. Svarbiausias akstinas tikriausiai buvo antikomunizmas ir, suprantama, pinigai. Heydrichas suprato, kad Skoblinas buvo ir sovietų žvalgas. Taip ir buvo, nuo 1921 m. jis bendradarbiavo su sovietų karine žvalgyba. Tada jis pareiškė: *12 metų aktyvi veikla prieš sovietų valdžią įtikino, kokie liūdnai klaidingi buvo mano apskaičiavimai. Suprasdamas savo grubią klaidą ir atgailaudamas už savo veiksmus prieš Sovietų Sąjungos darbo žmones, asmeniškai prašau mane amnestuoti ir dovanoti Sovietų Sąjungos piliečio teises.* Toliau sekė deklaravimas, jog sutinka bendradarbiauti su žvalgybos tarnyba.

Heydrichui dviguba Skoblino veikla netrukdė. Jis manė, jog tai netgi naudinga. To dėka jis galėjo suprasti priešo veiklos metodus. Be to, paprasčiausiu būdu galėjo pakišti sovietų žvalgybai klaidingas žinias.

1936 m. gruodį Skoblinas perdavė Heydrichui informaciją, *jog Maskvoje rengiamas sąmokslas prieš Staliną. Sąmokslui vadovauja maršalas Tuchačevskis.* Heydrichas suprato, kokia svarbi ši informacija. Nedelsdamas iškvietė Skobliną pokalbiui. Berlyno viešbutyje generolas patvirtino, jog, būdamas Paryžiuje, Tuchačevskis susitiko su emigrantų organizacijos vadovu, generolu Jevgenijumi Mileriu. Jam patikėjo paslaptį apie rengiamą Stalino nušalinimą. Skoblinas taip pat patvirtino, kad Tuchačevskis šį reikalą aptarė ir su Prancūzijos vyriausybe.

Ar Skoblinas tikrai perdavė informaciją, kurią buvo gavęs iš generolo Milerio ir prancūzų maršalų, ar vykdė NKVD nurodymą ir sąmoningai melavo? Heydrichui tai nebuvo svarbu. Jeigu Skoblino informacija yra teisinga, reikėtų paremti Tuchačevskį, kad tikrai nušalintų Staliną. Tačiau įgyvendinti šį variantą nebuvo galimybių, kadangi užmegzti ryšį su Sovietų Sąjungos sąmokslininkais buvo absoliučiai neįmanoma. Stalino valstybėje svetimos valstybės žvalgyba funkcionuoti negalėjo. Taigi Heydrichas turėjo įgyvendinti antrąjį variantą — pranešti Stalinui ir NKVD įrodymus apie Tuchačevskio išdavystę, kad rusai jį sušaudytų. Ką tai duotų Vokietijai? Būtų pašalintas labai talentingas Raudonosios armijos vadas ir žmogus, labai jiems nepalankus. Be to, sutriktų sovietų ir prancūzų derybos. Vokiečių slaptosios tarnybos viršininko Heydricho veiklos motyvai buvo visiškai suprantami. Bet kodėl NKVD davė savo

agentui generolui Skoblinui užduotį pradėti šią intrigą? Ar Stalinas norėjo tik atkeršyti už 1920 m. pažeminimą?

Stalinas, stiprindamas savo absoliučią valdžią, labiausiai bijojo dviejų grupių žmonių. Visų pirma, senųjų bolševikų, kurie perėjo caro kalėjimus, bendradarbiavo su Leninu, o paskui kūrė sovietų valdžią. Tie žmonės negailėjo savęs kovojant su carine priespauda. Dauguma jų buvo idealistai, įsitikinę, jog kuria naują santvarką, kurioje kiekvienas žmogus bus laimingas. Tokie žmonės galėjo nepriimti naujo vienvaldžio vadovo. Tuo tarpu Stalinui reikėjo ištikimų ir paklusnių žmonių. Be praeities ir už viską dėkingiems tik jam.

Metodus, kaip susidoroti su žmonėmis, kurie galėjo atsirasti kelyje į valdžią, pateikė Adolfas Hitleris, kuris per vieną 1934 m. birželio naktį likvidavo grėsmingiausią opoziciją. Po kelių mėnesių Stalinas buvo pasirengęs veikti pagal vokiečių pavyzdį. 1934 m. gruodžio 1 d. Leningrade buvo nužudytas miesto partijos komiteto sekretorius, Politinio biuro narys Sergejus Kirovas, kuris buvo laikomas svarbiausiu Stalino konkurentu. Šis diktatoriaus įsakymu įvykdytas pasikėsinimas išsprendė konkurencijos problemą. Žmonės, kurie buvo areštuoti už tariamą dalyvavimą sąmoksle, kankinami prisipažino, kad priklausė kontrrevoliucinėms organizacijoms. Pasakydavo kitų narių pavardes. Tarp jų buvo ir aukščiausių kariuomenės vadų pavardės.

Tai buvo antra žmonių grupė, kurios bijojo Stalinas. Nusprendė sunaikinti savarankiškus, pilietinio karo didvyrių šlovės apgaubtus, vadų ir kareivių pagarbą pelniusius ir aukštus laipsnius turinčius karininkus. Be abejonės, toks žmogus buvo Tuchačevskis.

Gali būti, kad Stalinas įsakė NKVD pateikti nenuginčijamus Tuchačevskio išdavystės įrodymus. NKVD žinojo, jog geriausiai tai padarys vokiečiai, ir per Skobliną pakišo tą reikalą Heydrichui. Šis gavo paties Hitlerio pritarimą ir įtraukė į veiklą pačius geriausius klastotojus, kurie turėjo parengti pageidaujamus įrodymus. Tai turėjo būti raportai karinės žvalgybos (Abvero), kuri šnipinėjo vokiečių karininkus, tariamai bendradarbiavusius su sovietų karininkais ruošiant valstybės perversmą. Tarp tokių dokumentų turėjo būti Tuchačevskio laiškas vokiečių generolui, kuriame prašė patarimo ir pagalbos, organizuojant valstybės perversmą. Sufabrikuoti tokį dokumentą nebuvo sunku. Karo ministerijos archyvuose buvo dokumentų, po kuriais pasirašė Tuchačevskis. Tai buvo dvidešimtųjų metų dokumentai, kai Vokietijos gynybos institucijos ir Raudonoji armija palaikė glaudžius ryšius. Slaptosios policijos žmonės pavogė tuos dokumentus, o archyve sukėlė gaisrą, kad neliktų jokių pėdsakų. Šių originalių dokumentų pagrindu vokiečių graveris Francas Putzigas padarė suklastotus dokumentus. Kad šiais dokumentais būtų visiškai patikėta, Hitleris pasirašė ant vieno iš tų dokumentų, kuriame buvo įsakoma slaptajai policijai pradėti šio reikalo tyrimą. Dabar liko tik problema, kaip tuos dokumentus perduoti rusams. Heydrichas manė, kad

rusai juos turi gauti iš patikimo šaltinio, geriausiai iš žvalgybos tarnybų arba kitos valstybės vyriausybės. Buvo pasirinktas aukšto rango politikas, Čekoslovakijos prezidentas.

Prezidentas Eduardas Benešas* labai įtariai žiūrėjo į bet kokius vokiečių—sovietų kontaktus. Jis bijojo, kad tų monarchijų sąjunga gali būti pražūtinga Čekoslovakijai. Tačiau buvo įsitikinęs, kad, kol Maskvoje valdo Stalinas, tokios vokiečių ir sovietų sąjungos būti negali.

Tokią Čekoslovakijos valstybės vadovo politiką ir pažiūras nutarė panaudoti Heydrichas. Vokietijos—Čekoslovakijos derybų metu vokiečių atstovas grafas Maksimiljanas Karlas fon Trautmansdorfas pranešė čekų tarpininkui, ambasadoriui Vojtechui Mastniui, kad tolimesnes derybas būtina nutraukti, kadangi Hitleris laukia svarbių tarptautinių santykių permainų. Mastnis tai tuoj pat perdavė Benešui. Kokios tai galėjo būti permainos? Ar buvo kalbama apie vokiečių ir sovietų santykius? Atsakymas galėjo būti tik vienas — „svarbios permainos“ iš esmės gali reikšti tai, kad sovietų vyriausybėje gali įvykti jėgų pergrupavimas. 1937 m. vasarį grafas Trautmansdorfas leido sau tam tikrą nediskretiškumą čekų kolegos atžvilgiu. Jis pasakė, kad Hitleris laukia Maskvos vyriausybės perversmo, kurį turi įvykdyti kariuomenės sąmokslininkai. Mastnis ta informacija nepatikėjo, tačiau privalėjo tai pranešti prezidentui. Tuo tarpu Benešas patikėjo ir tame įžiūrėjo grėsmę Čekoslovakijai. Pagalvojo, jog privalo įspėti Staliną, kad būtų išvengta vyriausybės perversmo ir kad būtų užkirstas kelias žmogui, bendradarbiavusiam su vokiečiais, užimti aukščiausią valstybės postą. Pradėjo pokalbį su sovietų ambasadoriumi Sergejumi Aleksandrovskiu ir užtikrino, jog Čekoslovakija liks ištikima Sovietų Sąjungai net ir tada, jei ji pakeis užsienio politikos kursą. Aleksandrovskis tuoj pat suprato, ką turi galvoje prezidentas. Sovietų valstybės užsienio politikos kursas galėtų pasikeisti tik tuo atveju, jei bolševikų partijos generalinio sekretoriaus postą užimtų kitas žmogus.

Tuo tarpu vokiečiai, Berlyne lankantis Čekoslovakijos policijos viršininkui dr. Karelui Novotnui, perdavė jam dalį dokumentų, įrodančių Tuchačevskio „išdavystę“. Tikriausiai balandžio pabaigoje prezidentas Benešas turėjo juos ant savo stalo. Be abejonės, išsiuntė juos į Maskvą. Tuo pat metu NKVD nuo savo rezidento Berlyne gavo signalą, jog vokiečių

* **Eduardas Benešas** (1884—1948), čekų politikas. 1918 m. kartu su kitais įkūrė Čekoslovakijos valstybę. 1918—1935 metais buvo užsienio reikalų ministras ir siekė tvirtos sąjungos su Prancūzija ir gerų santykių su Vokietija. 1934 m. užmezgė diplomatinius santykius su Sovietų Sąjunga, o po metų pasirašė tarpusavio bendradarbiavimo sutartį. 1935 m. tapo Čekoslovakijos prezidentu. 1938 m. spalio mėn. iš šio posto atsistatydino. Tą patį mėnesį išvyko į Jungtines Amerikos Valstijas. Vokietijai okupavus Čekoslovakiją organizavo Liaudies komitetą ir tapo respublikos prezidentu emigracijoje. 1946 m. vėl buvo išrinktas Čekoslovakijos prezidentu. 1948 m. birželį atsisakė pritarti naujai konstitucijai, todėl komunistinės pakraipos vyriausybės buvo priverstas atsistatydinti.

slaptojoje policijoje yra žmogus, kuris nori parduoti labai svarbius dokumentus. Į Berlyną išvažiavo du NKVD agentai.

Jie susitiko su slaptosios policijos darbuotoju Alfredu Naujoksu, kuris patvirtino, jog jam pavyko nufotografuoti dokumentus, kur kalbama apie vokiečių ir rusų karininkų bendradarbiavimą, rengiant Sovietų Sąjungos valstybės perversmą. Sovietų tarpininkas, slapyvardžiu „Hansas“, su Naujoksu susitiko viešbutyje „Ambasador“ ir ten gavo fotokopijas, už kurias, kaip manoma, sumokėjo 50 tūkstančių markių. Pagal kitus duomenis, rusų agentas sumokėjo 3 milijonus rublių. Pinigai buvo autentiški, nes buvo pagaminti valstybės pinigų kalykloje, tačiau turėjo specialias žymes. Karo metais tais pinigais slaptoji vokiečių policija atsilygindavo agentams, dirbantiems Sovietų Sąjungoje. Tai labai palengvino sovietų žvalgybos darbą, identifikuojant ir sugaudant šiuos žmones.

Manoma, jog gegužės 10 dieną suklastotų dokumentų fotokopijos atsirado Maskvoje. Stalinas jau galėjo smogti, tačiau padarė tai labai atsargiai.

1937 m. gegužės 7 d. Tuchačevskis buvo atleistas iš kariuomenės reikalų komisaro pavaduotojo pareigų ir paskirtas mažos karinės apygardos prie Volgos, kur buvo dislokuotos tik 3 divizijos, vadu.

Maršalas Tuchačevskis (pirmas iš kairės pirmoje eilėje) Raudonosios aikštės tribūnoje

Tą pačią dieną su žmona išvyko į vilą Petrovske. Netrukus ten atvažiavo jo sesuo Jelizaveta su vyru Nikalojumi. Sesuo tuoj pat pastebėjo, kaip pasikeitė jos brolis. Per kelias savaites pražilo, susikūprino ir paseno. Matėsi, kad labai pergyvena dėl situacijos, kurioje atsidūrė ir kad negali suprasti, kodėl tai įvyko. Pirmas jo noras, vos tik sužinojus apie atleidimą iš komisaro pavaduotojo pareigų, buvo išeiti į dimisiją. Tačiau į atsargą jo neišleido. Jis buvo kareivis ir turėjo vykdyti įsakymą vykti į Samarą. Žmona ir sesuo bandė įtikinti jį, jog išsiuntimas į karinę apygardą toli nuo Maskvos nieko nereiškia. Juk ne vieną kartą jo gyvenime buvo nuopuolių, juk visai neseniai buvo išsiųstas į Leningradą, iš kur grįžo į aukštas pareigas. Tačiau Tuchačevskis negalėjo atsikratyti pačių juodžiausių minčių. Norėjo veikti, gintis, tačiau nuo ko? Niekas jam nepateikė kaltinimo.

Gegužės 21-ąją Tuchačevskis prisistatė į naują paskyrimo vietą.

Kodėl nuo gegužės 9-osios Stalinas nedavė nurodymo areštuoti Tuchačevskį? Matyt, jog vis dar bijojo maršalo, pilietinio karo didvyrio, žmogaus, kuris buvo labai populiarus tarp kareivių ir karininkų. Doku-

mentai, atsiųsti iš Prahos ir parvežti iš Berlyno, leido apkaltinti Tuchačevskį, tačiau Stalinas nenorėjo jų pateikti teismui. Sovietų Sąjungoje jau buvo sukurtas proceso modelis, kai nuosprendis priimamas vien tik liudytojų parodymų pagrindu. Daiktinių įrodymų įvedimas tik apsunkintų stalininių teismų darbą. Be to, buvo labai daug atvejų, kai jie neturėjo jokių tariamų išdavysčių apčiuopiamų įrodymų. Įrodymų iš Berlyno Stalinui reikėjo tik tam, kad įtikintų Politinio biuro narius, jog būtina atleisti Tuchačevskį iš einamų pareigų ir areštuoti jį.

NKVD kankinimo kamerose jau kelis mėnesius buvo kalinami kariuomenės vadai, apkaltinti kontrrevoliucine veikla. Jie petys petin kovojo su Tuchačevskiu pilietinio karo metais. Labai gerai jį pažinojo. Gegužės mėnesį NKVD gavo nurodymą išplėšti iš jų kaltinimą Tuchačevskiui — bet kokiomis priemonėmis. Tai reiškė, kad juos kankins. Pačiu primityviausiu būdu — muš guminėmis lazdomis, ir pačiu žiauriausiu, kokį tik galėtų sugalvoti sužvėrėję žmonės. Fizinis kankinimas buvo praturtintas naujais metodais. Buvo gąsdinama, jog, nesutikus prisipažinti, bus areštuoti jų artimieji — žmona, vaikai, tėvai. Dažnai tuos gąsdinimus įvykdydavo ir kalinių akyse kankino jų šeimų narius. Tai palauždavo pačius stipriausius. Vienas tardytojas liepė tardymo kambaryje pakabinti veidrodį, kad tardomieji galėtų matyti, kaip, laikui bėgant, jie praranda jėgas, kokiais apgailėtinais žmonėmis jie tampa. Tai juos papildomai gniuždė.

Gegužės 6 d. areštavo brigados vadą Michailą Medvedevą, kuris turėjo būti pagrindinis kaltės liudininkas. Laikėsi dvi dienas. Pagaliau tardančio karininko sužalotas pasakė, kad Tuchačevskis vadovauja organizacijai, kurios tikslas — nuversti legalią vyriausybę ir įvesti diktatūrą. Tačiau to dar buvo maža, reikėjo rasti tikrai nepaneigiamą Tuchačevskio „išdavystės įrodymą". Kalėjime laikomi karininkai — Primakovas, Putna, taip pat tik ką areštuotieji ir sumušti, turėjo pateikti naujų įrodymų. Viską lėmė laikas.

Leningrado karinės apygardos vado pavaduotojas Vitalijus Primakovas (pirmą kartą areštuotas 1935 m., o vėliau 1936 m. rugpjūčio 14 d. už tariamą dalyvavimą „trockininkų-zinovjevininkų grupėje") ir karo atašė Didžiojoje Britanijoje Vytautas Putna, 1936 m. sugrąžintas į Maskvą, palūžo gegužės vidury. Metodai, kuriais išgauti jų prisipažinimai, kaltinant Tuchačevskį, buvo paprasti. Tardytojas sužalotiems žmonėms liepė vardyti pavardes. Kai buvo ištarta Tuchačevskio pavardė, jis klausė:

— Ar tai jis vadovavo kontrrevoliuciniam perversmui?

Kankinamas žmogus, suprantama, negalėjo prieštarauti, nes tai reiškė naujas kančias. Paskui karininkas pats surašydavo parodymus, o tardomasis turėjo pasirašyti jų neskaitęs. Kai po kelių dienų paaiškėdavo, jog reikia įrašyti naujas pavardes ar naujus „faktus", perrašydavo protokolą, sutinkamai su naujais potvarkiais, o kalinys vėl pasirašydavo.

— Kai ims tau rėžti diržus nuo nugaros, tai suprasi, — aiškinosi Putna dėl savo elgesio kameros draugui.

Tuchačevskis buvo atvežtas į Maskvos kalėjimą. Dvi dienas jo parodymai nebuvo protokoluojami. Tai reiškia, kad jis neprisipažino. Gegužės 26-ąją palūžo ir prisipažino, jog vadovavo sąmokslui ir rengėsi nužudyti Staliną bei kitus aukštus partijos veikėjus, užmegzti glaudžius ryšius su Vokietija ir atiduoti jai Ukrainą. Po daugelio metų ant Tuchačevskio pasirašyto protokolo buvo rasti kraujo lašai. Analizė parodė, jog nulašėjo nuo vytelės arba sukruvinto maršalo kūno.

Tuchačevskio ir septynių kitų karininkų, areštuotų už panašius kaltinimus, procesas prasidėjo 1937 m. birželio 11 d. 9 valandą. Prieš pat vežant maršalą į teismą, jis dar kartą buvo tardomas. NKVD turėjo būti tikri, kad kaltinamasis nepakeis parodymų. Tai būtų nemalonus girgždesys puikiai funkcionuojančioje policijos mašinoje. Tačiau egzistavo daugybė metodų, kad žmogus, kuris tikėjo teismo nešališkumu, nustotų ieškojęs ten teisybės. Kai kaltinamasis staiga atsisakydavo tardymo metu duotų parodymų, teisėjas paskelbdavo kelių valandų pertrauką. Ir darbo imdavosi NKVD budeliai, kankindavo nepaklusnų kaltinamąjį, apdorodavo narkotikais, o ypatingais atvejais pastatydavo antrininką.

Procesas, nedalyvaujant visuomenei, pasibaigė 23 valandą. Kaltinamieji nesipriešino, nekeitė parodymų. Buvo apatiški, žiaurus tardymas paliko ryškius pėdsakus.

Michailas Tuchačevskis ir septyni kiti karininkai buvo pripažinti kaltais ir nuteisti mirties bausme.

Kitą dieną TASS'o agentūra informavo:

Teismas pripažino, kad aukščiau nurodyti kaltinamieji tarnavo vienos iš valstybių, vedančių nedraugišką politiką Sovietų Sąjungos atžvilgiu, karinėje žvalgyboje. Jie teikė tų valstybių kariniams daliniams šnipinėjimo medžiagą, organizavo kenksmingus aktus, silpnindami Raudonosios armijos galią (...) Jų tikslas suskaldyti Sovietų Sąjungą ir sugrąžinti dvarininkų ir kapitalistų valdžią. Specialusis tribunolas pripažino kaltinamuosius kaltais už karinės priesaikos sulaužymą, Raudonosios armijos ir Tėvynės išdavimą ir nutarė atimti jų karinius laipsnius (...) ir nuteisti visus aukščiausia bausme — sušaudyti.

Nuosprendžiai įvykdyti tą pačią naktį. Tuchačevskis, stovėdamas prieš egzekutorių būrį, sušuko:

— Ne mane šaudote! Šaudote Raudonąją armiją!

Gana greitai represijos pasiekė jo artimuosius. Broliai Nikolajus ir Aleksandras bei svainis buvo kariškiai. Jie taip pat sušaudyti. Motina, netekusi pragyvenimo šaltinio, elgetavo ir greitai mirė nuo bado. Kiti šeimos nariai, taip vadinami „tėvynės išdaviko šeimos nariai“, pagal baudžiamojo kodekso 58 straipsnį nuteisti 8 metus kalėti lageryje. Jų vaikai, pakeistomis pavardėmis, patalpinti į įvairias prieglaudas. 1946 m. maršalo sese-

Michailas Tuchačevskis, 1936 m. nuotrauka

1941 m. birželio 22-oji. Šimtų tūkstančių sovietų kareivių likimas

rys gavo leidimą apsigyventi Aleksandrovske netoli Maskvos, tačiau po dviejų metų buvo išsiųstos į Kolymą. Iš ten grįžo tik 1956 m. sausį.

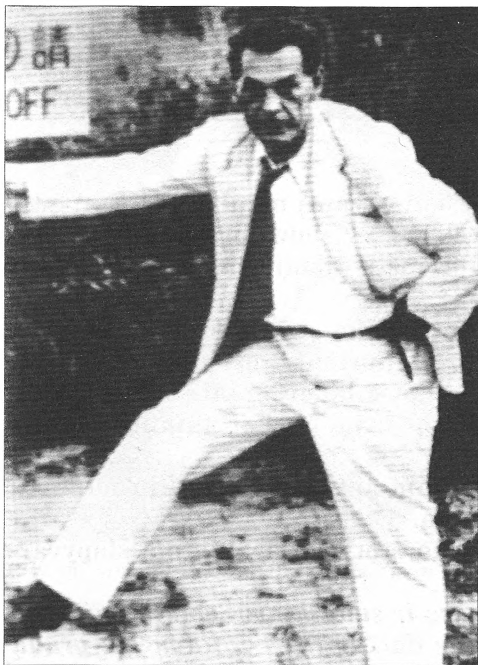
Niekas šiandien negalėtų tiksliai pasakyti, kiek daug karininkų buvo sušaudyta, įkalinta lageriuose arba, geriausiu atveju, pašalinta iš kariuomenės. Skaičiai svyruoja tarp 35 000 ir 82 000. Kariuomenės vadų kadrai buvo sunaikinti. Raudonoji armija tapo galinga mašina, kurią valdė nepatyrę, nekompentetingi žmonės. Už tai rusai sumokėjo siaubingą kainą jau 1941 metais, kai prasidėjo karas su Vokietija. Maršalas Tuchačevskis 1935 m. viename savo darbe parašė, kad 1941 m. pavasarį 200 Vokietijos divizijų puls Sovietų Sąjungą. Neapsiriko...

Vokiečiai smogs auštant...

Buvo 1941 m. gegužės 4-osios vakaras. Į viešbutį, esantį netoli Tokijo, atvyko europietis ir prisistatė pavarde Trades. Šveicorius nebuvo pratęs svečius apžiūrinėti ar klausinėti. Greitai paslėpė pinigus stalčiuje ir davė kambario raktą.
Užlipęs laiptais ir uždaręs duris, vyriškis kurį laiką stovėjo už jų ir klausė, kas dedasi koridoriuje. Kadangi buvo tylu, jis nurimo, nusivilko apsiaustą, pakabino jį ant kabyklos šalia durų ir priėjo prie lango. Ilgai stebėjo gatvę, bet nepamatė nieko įtartino. Atsigulė ant lovos ir laukė, kas akimirką žvelgdamas į laikrodį.
Lygiai 21.00 atidarė lagaminą ir ištempė radijo anteną. Po penkių minučių įjungė siųstuvą ir ėmė perdavinėti telegramą.
Chabarovske, sovietų radijo signalų gaudymo stotyje, pavadintoje slapyvardžiu „Wiesbaden“, radistas užrašė:
1. Hitleris yra visiškai pasiryžęs pradėti karą ir sunaikinti Sovietų Sąjungą, siekiant užgrobti Sovietų Sąjungos europinę dalį ir įgyti žaliavų bei grūdų šaltinius.
2. Agresijos terminas priklauso nuo šių aplinkybių:
— Jugoslavijos užkariavimo pabaigos
— pavasario sėjos pabaigos
— derybų tarp Vokietijos ir Turkijos pabaigos.
3. Sprendimą dėl agresijos pradžios Hitleris priims gegužės mėnesį.
Pasirašė: Ramsey
Tai buvo sovietų agento, dirbusio Turkijoje, Richardo Zorgės slapyvardis. Po kelių valandų ta ypatingos reikšmės žinia atsirado ant sovietų karinės žvalgybos viršininko, generolo Filipo Golikovo stalo. Jis labai atidžiai perskaitė telegramą. Paskui pieštuku paraštėje parašė: parsidavė britams.
Įdėjo kortelę į juodą aplanką ir įsakė nedelsiant pristatyti tai Stalinui. Prisiminkime: buvo pirmosios 1941 metų gegužės dienos. Agentas iš Tokijo įspėjo, kad Vokietija po kelių savaičių pradės karą. Tačiau karinės žvalgybos viršininkas nusprendė, kad tokia žinia yra išdavystės įrodymas. Be to, buvo kalbama apie vieną iš geriausių sovietų agentų, kuris sugebėjo prieiti prie slapčiausios Vokietijos ir Japonijos vyriausybių veiksmų informacijos...

Richardas Zorgė gimė 1895 m. Baku mieste prie Kaspijos jūros. Jo tėvas dirbo naftos gręžinių statybose. Kai Richardui buvo ketveri, tėvai paliko Rusiją ir grįžo į Vokietiją. 1914 m. Zorgė buvo pašauktas į kariuomenę ir išsiųstas į frontą.

Karas pakeitė devyniolikmečio pasaulėžiūrą. Metai, praleisti apkasuose, paliko tuštumą ir įsitikinimą, jog kruvini veiksmai neturi prasmės.

Richardas Zorgė

Tokia Zorgės, kaip ir šimtų tūkstančių kitų kareivių, nuostata peraugo į įsitikinimą, jog revoliucija, apie kurią sklido žinios iš Rusijos, atneš pasauliui geresnį rytojų — be karo, bado, bedarbystės, kančių. Komunizmo idėjos užvaldė jo mintis. Po demobilizacijos įsijungė į streikų bangą, užliejusią visą pokario Vokietiją. Jis manė, kad revoliucijos slopinimas tolygus darbo žmonių išdavimui, ir buvo pasiryžęs toliau kovoti už savo idealų įgyvendinimą.

Studijuodamas Hamburge įstojo į komunistų partiją. Pagaliau 1924 m. išvyko į Maskvą, priėmė Sovietų Sąjungos pilietybę ir pradėjo dirbti Kominterno ryšių su užsieniu skyriuje. Kominternas buvo organizacija, kuri vykdė tarptautinio komunistinio judėjimo organizatoriaus funkcijas. Atrodė, jog visiškai natūralu, kad vokiečių komunistas dirba tarptautinėje organizacijoje. Tačiau *Otdiel Meždunarodnych Sviazej* buvo įkurtas 1921 metais Čeka (Visos Rusijos Ypatingosios komisijos kovai su kontrrevoliucija, sabotažu ir spekuliacija) arba slaptosios sovietų policijos rūpesčiu. Taigi nuo pat įkūrimo pradžios tai buvo žvalgybos organizacija. Nėra nė mažiausios abejonės, jog kaip tik tada Zorgė tapo sovietų žvalgybos agentu. Jis dažnai buvo siunčiamas į Skandinavijos valstybes ir Didžiąją Britaniją su šnipinėjimo užduotimis. Užduotis įvykdydavo be priekaištų ir 1928 m. lapkritį karinės žvalgybos generalinio štabo viršininkas, generolas Janis Berzinis pasiūlė jam darbą šioje organizacijoje.

Netrukus Zorgė, jau kaip sovietų karinės žvalgybos agentas, sugrįžo į Vokietiją. Tai buvo laikas, kai pasaulį apėmė ekonominė krizė. Gali būti, kad tokia ekonominė padėtis ir visuomenės neramumai policijai ir kontržvalgybai buvo svarbesnė problema, nei rūpestis atvykėliu iš Sovietų Sąjungos. Tačiau tai vis dėlto atrodo neįprastai. Po intensyvaus veiklos periodo vokiečių komunistų partijoje ir Kominterne Maskvoje Zorgė labai greitai, kelių mėnesių bėgyje tapo dviejų vokiečių laikraščių „Frankfurter Zeitung" ir „Berliner Boersenzeitung", susijusių su vokiečių finansinėmis sferomis, gerbiamu žurnalistu. Po kelių mėnesių redakcijos nusprendė išsiųsti naująjį bendradarbį korespondentu į Šanchajų.

Krizė, kuri griovė Jungtinių Amerikos Valstijų ir Europos valstybių ūkį, pasiekė ir Japoniją. Susidarius tokiai situacijai, Japonijos vyriausybė nutarė, jog vienintelis kelias įveikti sunkumus ir patenkinti visuomenės lūkesčius — tai karinė ekspansija.

Japonų kareiviai, sugrįžę iš karo Kinijoje, parado metu Tokijuje

1931 m. rugsėjį Japonijos sabotažininkai viename pietų Mandžiūrijos geležinkelio linijos ruože išsprogdino bėgius, o Japonijos valdžia dėl šio akto apkaltino Kiniją. Tuo pretekstu japonų kariuomenė įžengė į Mandžiūriją ir 1932 m. pradžioje įkūrė marionetinę valstybę Mandžukuo. Ji turėjo tapti tolimesnės japonų ekspansijos į Šiaurę ir Vakarus užnugariu.

Stalinas turėjo tvirtą pagrindą manyti, jog japonų kariuomenė neužsilaikys ilgam. Bijojo tos jėgos. Per daugelį metų suprato, kad Japonija yra labiau pavojinga Sovietų Sąjungai nei Vokietija. Todėl iš savo žvalgybos organizacijų reikalavo labai konkrečių raportų apie tai, kas vyksta Kinijoje. Toks buvo ir Zorgės uždavinys, kurį atliko nepriekaištingai. Užbaigęs misiją Šanchajuje, grįžo į Berlyną. Išbuvo ten kelis mėnesius, kol laikraščių redakcijos nenutarė išsiųsti savojo korespondento į Tokiją. Prieš išvykdamas Zorgė surengė atsisveikinimo pietus. Tarp svečių buvo propagandos ministras Jozefas Gebelsas. Kokiu būdu Zorgei pavyko tik per kelis mėnesius pasiekti tokias aukštumas?

Kai 1933 m. rugsėjį atvyko į Tokiją, jis buvo jau išgarsėjęs Tolimųjų Rytų specialistas. Tai atvėrė jam duris į vokiečių ambasadą, kur susidraugavo su karo atašė, pulkininku Eugenijum Otu. Iš visų pažinčių, kurias Zorgė užmezgė tuo metu, šioji buvo labiausiai naudinga, nes 1938 m. balandį Otas tapo ambasadoriumi. Tokiu būdu Zorgė turėjo galimybę prieiti prie ambasados paslapčių, o jos buvo ir vokiečių vyriausybės paslaptimis.

Jau tada jis vadovavo gausiam, puikiai organizuotam ir įslaptintam žvalgybos tinklui. Visi, kurie nusprendė jam padėti, darė tai dėl savo ideologinių įsitikinimų. Buvo užkietėję komunistai ir tikėjo, jog dirbdami Sovietų Sąjungos labui, dirba žmonių labui. Norėjo apsaugoti juos nuo karo, bado, skurdo. Tais laikais dar niekas nežinojo apie dešimtis tūkstan-

čių žmonių, žvėriškai kankinamų NKVD kalėjimuose, apie milijonus kalinių, merdinčių Sibiro lageriuose nuo bado, išsekimo ir šalčio.

Vienas iš geriausių Zorgės agentų buvo Hotsumi Otzaki. Jis, nors ir kilęs iš senos ir turtingos japonų giminės, buvo karštas komunistas. Būdamas artimu vyriausybės ministro pirmininko, kunigaikščio Fumimaros Konojės* bendradarbiu, galėjo prieiti prie didžiausių paslapčių.

Iš kitos pusės buvo ambasadorius Otas. Zorgė buvo įgijęs jo pasitikėjimą ir draugiškumą, todėl lengvai gaudavo informaciją apie Hitlerio planus, su kuriais Berlynas supažindindavo savo ambasadorių Japonijoje. Ko nepasakydavo ambasadorius, pasakydavo jo žmona, tapusi Zorgės meiluže.

Ypač vertingas žvalgybos tinklo narys buvo vokiečių pramonininkas Maksas Klausenas. Pirmojo pasaulinio karo metu tarnavo ryšių daliniuose, ir tai davė jam žinių, kurios labai pravertė, konstruojant Tokijo mieste galingą radijo siųstuvą. Nuo 1938 m. kasdien buvo perduodami raportai, kuriuos Chabarovske priimdavo sovietų radijo signalų gaudymo stotis „Wiesbaden“ ir persiųsdavo juos į Maskvą. Pradžioje Zorgė pats šifruodavo telegramas, tačiau po motociklo avarijos turėjo ilgai gydytis ir tada gavo iš Maskvos centrinės valdybos sutikimą patikėti šifro paslaptį Klausenui. Jis 1939 m. išsiuntė 23 139 telegramas, o po metų jau 29 179. Darė tai labai apsukriai. Kiekvieną dieną siuntė jas iš kitos vietos, todėl susekti šią radijo stotį buvo ypač sunku. Japonijos kontržvalgyba suprato, jog Tokijo rajone veikia žvalgybos radijo stotis, tačiau nesugebėjo nei perskaityti telegramų turinio, nei surasti siųstuvą. Artėjo valanda, kai Zorgės raportai galėjo pakeisti pasaulio istorijos eigą.

Nuo 1940 m. liepos mėnesio Vokietija pradėjo traukti kariuomenę iš Prancūzijos arčiau Sovietų Sąjungos sienų. Vokiečių vyriausybė informavo Maskvą, kad prie Bugo Vermachtas rengsis Anglijos invazijai. Tai atrodė logiška. Vokietija nori mokyti kareivius ir išbandyti naujų modelių tankus, pritaikytus įveikti vandens kliūtis, teritorijoje, kurios negalėtų pasiekti britų bombonešiai ir žvalgybiniai lėktuvai. Be to, kariuomenės permetimą vos ne į kitą kontinento kraštą galima buvo laikyti geru autentiško pasiruošimo pulti Angliją maskavimu. Esant tokiai situacijai, britų žvalgyba iš savo agentų Prancūzijoje gautų informaciją, jog Vokietijos kariuomenė palieka Prancūzijos teritoriją ir tai turėtų reikšti, kad desanto nebus. Tačiau sovietų žvalgyba priėjo prie labai vertingo ir patikimo informacijos šaltinio ir nesileido suklaidinama.

* **Fumimara Konojė** (1891—1945), japonų politikas. Nuo 1937 m. iki 1940 m. sausio Japonijos ministras pirmininkas. Rėmė Kinijos užgrobimo politiką. 1940 m. liepos mėn. vėl tapo vyriausybės vadovu ir atsisakė šio posto 1941 m. spalį, kai pradėjo eiti imperatoriaus patarėjo pareigas. 1945 m. rengė taikos sutarčių planus. 1945 m. gruodžio 16 d., pabūgęs kaltinimo karine išdavyste, nusižudė.

Prancūzijoje, Belgijoje ir Vokietijoje veikė žvalgybos tinklas, užsimaskavęs slapyvardžiu „Rote Kapelle“ — „Raudonasis orkestras“, kuriam vadovavo lenkų žydas Leopoldas Treperis. Vienas šio tinklo narys, oro pajėgų leitenantas Harro Schulze-Boysenas, veikiantis Berlyne, jau 1941 metų sausį priėjo prie dokumentų, kur buvo nurodyta data ir pagrindinės vokiečių puolimo kryptys.

ТЕЛЕГРАММА вх.№

Токио

НАЧАЛЬНИКУ РАЗВЕДУПРАВЛЕНИЯ ГШ КРАСНОЙ АРМИИ

Токио, 30 мая 1941 г.

Берлин информировал своего посла в Японии ОТТ, что немецкое наступление против СССР начнется во второй половине июня.

Наиболее сильный удар будет нанесен левым флангом германской армии.

ОТТ совершенно уверен, что война скоро начнется, поэтому он потребовал от военного атташе не посылать никаких важных сообщений через территорию СССР.

Технический департамент германских воздушных сил в Токио получил указание возвратиться в Германию.

РАМЗАЙ

Адресату

Iššifruota 1941 m. gegužės 30 d. Zorgės telegrama, kuri informuoja, jog Vokietija agresiją prieš Sovietų Sąjungą pradės birželio antroje pusėje

1941 metų vasario mėn. Treperis informavo sovietų karinės žvalgybos Viši ambasadoje būrio vadą, generolą Susloparovą, kad karas prasidės gegužės 15-ąją. Vėliau perspėjo, jog dėl kovų Balkanuose Hitleris Sovietų Sąjungos puolimo terminą nukėlė į birželio 22-ąją.

Birželio 21 d. Treperis gavo naujų įrodymų, kad vokiečiai puls rytoj, auštant. Nieko nelaukdamas nuėjo į ambasadą ir pareikalavo susitikimo su generolu Susloparovu. Šis išklausė pranešimą ir ramiai atsakė:

— Pone, jūs tikrai klystate. Šiandien sutikau japonų karo atašė, kuris kaip tik grįžo iš Berlyno. Užtikrino mane, jog Vokietija nesirengia karui. Galime pasitikėti jo vertinimu.

Treperis apstulbęs žiūrėjo į sovietų karininką. Ar gali būti, kad rusai tiki japonais — vokiečių sąjungininkais? Net ir pagalvoti negalėjo, kad generolas skrupulingai vykdo centro įsakymą. Jam buvo įsakyta būtent taip reaguoti į kiekvieną informaciją apie artėjantį karą.

Kitame pasaulio krašte Zorgė, galėdamas prieiti prie iš Berlyno atsiųstų dokumentų, galėjo stebėti vokiečių pasirengimą. Nuo 1941 metų vasario siuntė įspėjančius raportus apie artėjančią Vokietijos agresiją. Maskvoje karinės žvalgybos viršininkas, generolas Filipas Golikovas primesdavo savus komentarus: *parsidavė britams arba dvigubas agentas.* Kodėl?

Golikovas buvo tipiškas anų laikų valdininkas. GRU (*Glavnoje Razviedyvatelnoje Upravlienije* — Vyriausioji žvalgybos valdyba) viršininku tapo 1940 metų liepos mėn. Tada turėjo 40 metų. Žinojo, kad norint išsaugoti postą ir gyvybę, turi būti absoliučiai paklusnus ir Stalinui teikti tik tokią informaciją, kokios diktatorius laukė. Buvo įsitikinęs, kad Stalinas netiki, jog gali kilti Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karas, ir visą informaciją apie Vokietijos rengimąsi karui priima kaip britų vyriausybės, kuri siekia sukiršinti sąjungininkus, provokaciją.

Golikovas negalėjo stalčiuje paslėpti informacinių pranešimų apie vokiečių rengimąsi karui. Turėjo perduoti juos pačiam Stalinui. Tačiau stengėsi pabrėžti, kad jis taip pat netiki jų realumu. Todėl, prieš išsiunčiant šnipų raportus į Kremlių, paraštėse rašydavo savo pastabas. Paradoksu galima laikyti faktą, kad vertinimai, kuriais Golikovas apibūdino Zorgę tik todėl, kad norėjo įtikti Stalinui, buvo teisingi. Zorgė buvo dvigubas agentas!

Taip tvirtino Šelenbergas — vokiečių žvalgybos saugumo tarnybos (Sicherheitsdienst) viršininkas. 1940 m. spaudos agentūros BND viršininkas fon Ritgenas, kuriam dirbo Zorgė, patikėjo jam savo įtarimus dėl korespondento kairiųjų pažiūrų praeityje. Šelenbergas nutarė patikrinti Gestapo ir SD archyvus. Rado ten labai mažai duomenų apie Zorgės praeitį. Nebuvo nė žodžio apie jo priklausymą Hamburgo komunistų partijos grupei, jokios užuominos, jog keletą metų gyveno Maskvoje. Pavyko rasti tik informaciją apie tai, kad Zorgės pažįstamų tarpe buvo žmonės, susiję su kairiųjų judėjimu. Tačiau ten buvo dokumentų apie Zorgės dalyvavimą nacionalistų judėjime. Taigi Šelenbergas suprato, jog Zorgė,

būdamas puikiu Tolimųjų Rytų problemų žinovu, galėtų būti geru saugumo tarnybos agentu. Su tokiu pasiūlymu nuvyko pas savo viršininką Reinhardą Heydrichą. Šis sutiko užverbuoti naują agentą, tačiau pareikalavo, kad Zorgė būtų ypatingai sekamas. Šis uždavinys buvo patikėtas artimam Heidricho bendradarbiui Meisingeriui. Tai jis prisidėjo prie Zorgės žūties...

Ambasadorius Vladimiras Dekanozovas 1940 m. gruodį, įteikęs įgaliojamuosius raštus, išeina iš Reicho kanceliarijos pastato

Stalinas atmesdavo visus agentų siunčiamus įspėjimus. Nenorėjo klausyti Britanijos ambasadoriaus sero Stafordo Kripso įspėjimų. Nepatikėjo net šokiruojančiu vokiečių ambasadoriaus grafo Fridricho Vernerio fon Šulenbergo, kuris 1941 m. birželio pradžioje pietų metu susitiko su sovietų ambasadoriumi Berlyne Vladimiru Dekanozovu, tuo metu buvusiu Maskvoje, prisipažinimu. Vieną akimirką vokietis pasilenkė prie sovietų diplomato ir tyliai pasakė:

— Hitleris nusprendė pradėti karą prieš Sovietų Sąjungą 1941 metų birželio 22 dieną, — ir, aplenkdamas nustebusio Dekanozovo klausimą, paaiškino, — kodėl jus informuoju? Esu išauklėtas Bismarko idėjų dvasia, o jis visada buvo prieš karą su Rusija.

Stalinas po Dekanozovo informavimo apie vokiečių diplomato atvirumą paaiškino, jog Šulenbergas žaidžia politinį žaidimą, kurio tikslas gauti iš Sovietų Sąjungos daugiau ekonominių nuolaidų.

Kai 1941 m. birželio vidury iš įvairiose pasaulio šalyse buvusių agentų raportų skaičius labai pagausėjo, Stalinas neteko kantrybės ir iškvietė NKVD Užsienio žvalgybos skyriaus viršininką Pavlą Fitiną.

— Klausyk, žvalgybos viršininke! — pasakė Stalinas. — Nėra reikalo nešti man mūsų agentų paskutinius raportus, žinau juos atmintinai. Atsimink, žvalgybos viršininke! Nėra vokiečio, kuriuo būtų galima tikėti, išskyrus Vilhelmą Pyką*. Ar aišku?

— Aišku, drauge Stalinai! — atsakė Fitinas.

* **Vilhelmas Pykas** (1876—1960), vokiečių politikas. Vienas Vokietijos komunistų partijos (VKP) įkūrėjų. Iki 1933 m. gyveno emigracijoje Sovietų Sąjungoje, kur 1935 m. tapo VKP vadovu. 1946 m. Vokietijos sovietų zonoje kartu su kitais organizavo Vokietijos vieningą socialistų partiją (VVSP). Nuo 1949 m. VDR prezidentas.

Jis suprato, kad atnešęs eilinį vokiečių žvalgybos tinklo atsiųstą raportą apie Vokietijos rengimąsi karui, praras postą, o galbūt ir gyvybę.

Richardas Zorgė 1941 m. gegužės 9 d. išsiuntė telegramą: *Prie Sovietų Sąjungos sienų sutelktos 9 armijos, t.y. 150 divizijų.*

Birželio 15-ąją telegrafavo: *Karas prasidės birželio 22-ąją!*

Ar šis įspėjimas pasiekė Maskvą? Greičiausiai ne. Radijo telegrafistas Klausenas, patikimas Zorgės draugas, iš komunisto pasikeitė į hitlernininką. Garbino Hitlerį, jį džiugino vokiečių armijos laimėjimai, jautėsi išdidus, būdamas vokietis. Todėl ir neišsiuntė daugelio telegramų, kurias buvo davęs Zorgė. Vis dėlto Maskvą pasiekė daug kitų, labai svarbių pranešimų.

Kodėl Stalinas netikėjo jais? Nejaugi tas gudrus ir klastingas gruzinas leido Hitleriui taip lengvai prie jo prieiti? Ar žmogus, kuris vėliau keletą metų vedžiojo už nosies Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentą Frankliną D. Ruzveltą ir pergudravo Anglijos premjerą Vinstoną Čerčilį, taip lengvai patikėjo Vokietijos taikiais pažadais? Ir tada, kai iš visų pusių tikino jį, kad karas prasidės bet kurią akimirką? Tai neįmanoma.

Stalinas niekada nepuoselėjo iliuzijų, kad jam pavyks sudaryti su Hitleriu tvirtą sąjungą. Galėjo kuo aiškiausiai tuo įsitikinti, skaitydamas „Mein Kampf", kur Hitleris labai suprantamai išdėstė siekius Vokietijos gyvybinę erdvę išplėsti į Rytus. Jis turėjo prisiminti ir tai, kad 1933 m. sausį Hitleriui tapus Vokietijos kancleriu, iki šiol buvęs puikus Raudonosios armijos ir Reichsvero* bendradarbiavimas staiga nutrūko. Iš tikrųjų Stalinas niekada neatsisakė minties sudaryti naudingo bendradarbiavimo sutartį su Vokietija ir trečiajame dešimtmetyje dažnai siuntė jiems geros valios pasiūlymus. Kalbėdamas VKP(b) XVII suvažiavime, pasakė:

— Mes nesižavime fašistiniu režimu. Tačiau esmė ne fašizme, kad ir dėl to, jog fašizmas Italijoje nesutrukdė Sovietų Sąjungai užmegzti pačius geriausius santykius su šia šalimi.

Manoma, jog pirmi žingsniai, siekiant apriboti bendradarbiavimą su Vokietija, buvo zonduojantis pokalbis tarp tarptautinių komunistų partijų reikalų konsultanto Karolio Radkos ir Hitlerio pavaduotojo Rudolfo Heso patarėjo pulkininko Valterio Nikolajaus. Pokalbis įvyko tarp 1935 ir 1936 metų Olivoje. Abi valstybės viena kitos atžvilgiu ir toliau vedė nedraugišką politiką. 1936 m. lapkričio 25 d. Vokietija pasirašė su Japonija paktą prieš komunistų internacionalą, kuriame abi valstybės pasižadėjo bendradarbiauti ir ieškoti būdų užkirsti kelią komunizmo plitimui pasaulyje. Slaptas susitarimas įpareigojo paktą pasirašiusias šalis nesudaryti politinių sutarčių su Sovietų Sąjunga.

* **Reichsveras** — vokiečių ginkluotosios pajėgos, įkurtos 1919 m. 1935 m., kai Hitleris atmetė Versalio sutarties apribojimus ir įvedė visuotinę privalomą karinę tarnybą, vietoj Reichsvero įkurtas Vermachtas.

ПРАВДА

Орган Центр. Ком. и Моск. Ком. ВКП(б)

„Кто хочет мира и добивается деловых связей с нами, тот всегда найдет у нас поддержку. А те, которые попытаются напасть на нашу страну, — получат сокрушительный отпор, чтобы впредь не повадно было им совать свое свиное рыло в наш советский огород". **(Сталин).**

ОТЧЕТНЫЙ ДОКЛАД т. СТАЛИНА XVII-ому с'езду партии о работе ЦК ВКП(б).

I.

Продолжающийся кризис мирового капитализма и внешнее положение Советского Союза.

1 Движение экономического кризиса в капиталистических странах

2. Обострение политического положения в капиталистических странах

Laikraščio „Pravda" titulinis puslapis, kur išspausdinta Stalino kalba, pasakyta VKP(b) XVII suvažiavime

Tuo pat metu Stalinas ieškojo galimybių sudaryti sąjungą su Didžiąja Britanija ir Prancūzija prieš Vokietiją. Tačiau 1938 ir 1939 metų įvykiai privertė keisti politikos kursą.

1938 m. kovo 12 d. vokiečių armija įžengė į Austriją ir ta valstybė tapo trečiojo reicho užgrobta. Vakarų pasaulis nereagavo. Po kelių savaičių paaiškėjo, jog kitas Hitlerio tikslas — Čekoslovakija. Pradžioje vokiečių kariuomenė turėjo įžengti į taip vadinamą Sudetų žemę, kalnuotąją Čekoslovakijos dalį, kur gyveno apie 3 milijonus vokiečių. Čekoslovakija buvo pasirengusi kovoti prieš bandymus atplėšti dalį jos teritorijos, tuo labiau kad ten buvo stipriausios fortifikacijos, kurios galėjo gana ilgam sulaikyti vokiečių divizijas. 1938 m. rugsėjo 23 d. Čekoslovakijoje buvo paskelbta mobilizacija ir šalies ginti stojo 2 milijonai kareivių, disponuojančių naujausiais lėktuvais ir šarvuotais daliniais. Pirmose fronto linijose buvo 36 divizijos. Tai buvo jėga, su kuria vokiečiai turėjo skaitytis, tuo labiau kad tos divizijos gerai įrengtuose įtvirtinimuose turėjo paramos punktus ir galėjo naudotis solidžiomis atsargomis.

Nevilis Čemberlenas (pirmas iš kairės) ir Adolfas Hitleris Bad Godesbergo viešbutuje „Dresden“

Kaip elgėsi tuometinio pasaulio monarchijos?

Jungtinės Amerikos valstijos neturėjo ketinimų kištis į Europos valstybių avantiūras.

Prancūzijai labiau rūpėjo savi vidaus reikalai, ir apskritai, ne tam statė Maginoto liniją, kad siųstų savo kariuomenę į Čekoslovakiją.

Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas Nevilis Čemberlenas* nenorėjo erzinti Hitlerio. Be to, manė, jog pagalba Čekoslovakijai nieko

* **Nevilis Čemberlenas** (1869—1940), britų politikas. Nuo 1937 m. Britanijos vyriausybės ministras pirmininkas. Patikėjęs trečiojo reicho gynybine ir ekonomine galia, pasirinko nuolaidžiavimo (appeasement) politiką, manydamas, jog pavyks išvengti karo, kuriam Didžioji Britanija nebuvo pasirengusi. Taikos siekimas bet kokia kaina ir komunizmo baimė nulėmė Čemberleno veiksmus derybų Miunchene metu, kai Hitleriui dalis Čekoslovakijos buvo atiduota taip lengvai, kad net pats negalėjo patikėti, jog Vakarų monarchijų vyriausybių vadovai visiškai tam nesipriešino. Didėjanti opozicijos kritika privertė Čemberleną pakeisti tuometinį politikos kursą. Jis turėjo imtis konkrečių politinių ir militaristinių veiksmų, kad valstybė būtų pasirengusi atremti Vokietijos agresiją. 1939 m. kovo 31 d. parlamente paskelbė, jog laiduoja už Lenkijos nepriklausomybę. Rugpjūčio 25 d. buvo pasirašyta Lenkijos—D. Britanijos tarpusavio pagalbos sutartis. Rugsėjo 3-ąją D. Britanijos vyriausybė paskelbė ultimatumą, kuriame reikalavo sustabdyti vokiečių agresiją. Kai ultimatumo reikalavimus trečiasis reichas atmetė, Didžioji Britanija paskelbė Vokietijai karą. 1940 m. gegužės 10 d. dėl labai aštrios kritikos parlamento forume ir dėl konservatorių skaičiaus sumažėjimo parlamente nuo 250 iki 81 balso Čemberlenas atsisakė premjero posto. Sirgo vėžiu ir 1940 m. lapkričio 9 d. mirė.

neduos. 1938 m. kovo 20 d. laiške seseriai rašė: *Reikia tik pažiūrėti į žemėlapį ir bus aišku, kad nei Prancūzija, nei mes negalime padaryti nieko, kas išgelbėtų Čekoslovakiją nuo Vokietijos agresijos, jei Vokietija panorės tai padaryti. Todėl atsisakiau idėjos laiduoti už Čekoslovakiją.*

Labai klydo. Tuo metu Hitleris dar buvo silpnas, daug aukštų Vermachto karininkų pasisakė prieš Čekoslovakijos užėmimą. Reikėjo tik Didžiajai Britanijai išsiųsti savo flotilę į Baltijos jūrą, ir Vokietijoje galėjo kilti vyriausybės perversmas bei Hitlerio nušalinimas. Tačiau Čemberlenas manė, jog geriau nerizikuoti. Hitleris jam atrodė mažiau grėsmingas nei Stalinas. Kažkada pasakė Prancūzijos ministrui pirmininkui Eduarui Daladjė:

— Jei Hitleris būtų nuverstas, kas gali mums garantuoti, jog Vokietijoje neviešpataus bolševikai?

Savo vyriausybės posėdyje tvirtino:

— Kabinetas sutinka su nuomone, jog neturime grasinti ponui Hitleriui. Tačiau, jeigu jis įžengtų į Čekoslovakiją, paskelbsime jam karą. Ypač svarbu, kad šis apsisprendimas išliktų paslaptyje.

O kaip čekoslovakų krizės metu elgėsi Sovietų Sąjunga? 1938 m. rugsėjo 21 d. gynybos liaudies komisaras Klimentas Vorošilovas įsakė, kad Kijevo karinės apygardos kariuomenės daliniai būtų parengti kovai. Po poros dienų kovai buvo parengti ir Baltarusijos karinės apygardos kariuomenės daliniai. Iki rugsėjo 25-osios prie Sąjungos vakarinių sienų permesta 30 divizijų. Buvo planuota pasiųsti į Čekoslovakiją 548 lėktuvus. Sovietų užsienio reikalų ministras Maksimas Litvinovas kreipėsi į Jungtinių Amerikos Valstijų, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos vyriausybes su pasiūlymu imtis bendrų veiksmų prieš Vokietiją. Tačiau demokratinių monarchijų nepasitikėjimas Stalinu buvo toks gilus, jog apie bendradarbiavimą negalėjo būti nė kalbos. Nevilis Čemberlenas neapkentė komunizmo. Jis rašė: *Turiu pripažinti, jog iš esmės nepasitikiu Rusija. Netikiu jos sugebėjimais tęsti efektyvius karinius veiksmus* (tuo atveju, jei Čekoslovakijai reikėtų karinės pagalbos), *net jei ji ir norėtų tai padaryti. Netikiu jos veiksmų motyvais, nes jie turi mažai ką bendro su mūsų laisvės supratimu.*

Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos ministrai pirmininkai pasirinko kitą kelią.

1938 m. rugsėjo 29-ąją Nevilis Čemberlenas, Prancūzijos ministras pirmininkas Eduaras Da-

Ministras pirmininkas Nevilis Čemberlenas pasirašo sutartį, pagal kurią dalis Čekoslovakijos atiduodama Vokietijai

Sudetų vokiečiai sveikina Hitlerį

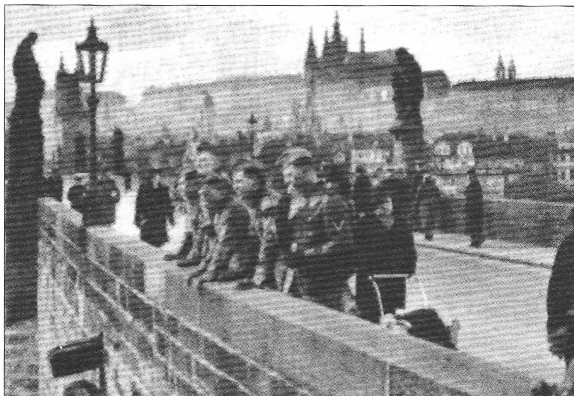
ladjė bei Italijos diktatorius Benitas Musolinis ir Hitleris susitiko Miunchene, kur turėjo būti nuspręstas dalies Čekoslovakijos teritorijos likimas, nors tos valstybės atstovas į pasitarimą nebuvo pakviestas. Nebuvo ir Sovietų Sąjungos atstovo.

Miunchene buvo susitarta. Nutarta, jog spalio 1 dieną Vokietija gali pradėti Sudetų okupavimą.

Čekų pasiuntinys Londone Janas Masarikas britų užsienio reikalų ministrui pasakė:

— Jeigu paaukosite mano tautą, kad pasaulyje būtų išlaikyta taika, aš būsiu pirmas, kuris pareikš jums pagarbą. Bet jei ne — tik Dievas jus gali apsaugoti.

Hitleris nepasitenkino Sudetų okupavimu; jam reikėjo visos Čekoslovakijos. 1939 m. kovo 15 d. trečiojo reicho kanceliarijoje Berlyne, pagrasinęs, jog 800 lėktuvų bombarduos čekų miestus, privertė prezidentą Emilį Hachą pasirašyti Čekoslovakijos nepriklausomybės likvidavimo dokumentą. Vokiečių kariuomenės įžengimą į Prahą Čemberlenas susumavo kovo 15 d. kabineto posėdyje.

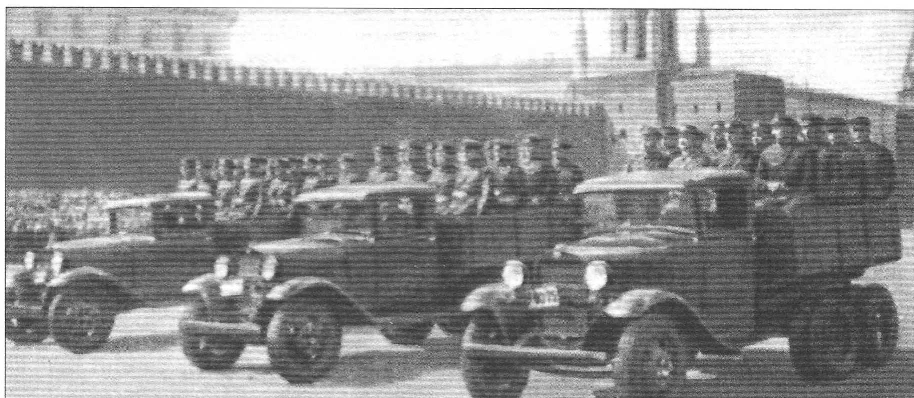
Vokiečių kareiviai ant Karolio tilto Prahoje

— Valstybė, kurios sienų neliečiamybę neišprovokuotos agresijos atveju garantavo Didžioji Britanija, nustojo egzistavusi.

Britanijos vyriausybė apsiribojo tik protesto pareiškimu dėl sutarties nesilaikymo.

Miuncheno konferencija ir Čekoslovakijos krizė įtikino Staliną, jog nėra ko ieškoti kitame Europos krašte ir kad privalo užmegzti su Hitleriu draugiškus santykius tol, kol jis dar nėra toks stiprus, kad galėtų sunaikinti jį ir pavergti Vokietiją kaip ir kitas Europos valstybes. Idėja, kuri 1920 metais vedė Raudonosios armijos karius prieš Lenkiją, niekada neprarado aktualumo. Tačiau rusai suprato, jog, norint pavergti Europą, reikia geresnio pasirengimo.

Iki dvidešimtųjų metų pabaigos labai intensyviai ginklavosi. Sovietų Sąjunga pirmojo penkmečio bėgyje ginklavimuisi išleido 12,6 proc. biudžeto pajamų, o 1938 m., prasidėjus trečiajam penkmečiui — beveik 30

Paradas Raudonosios armijos įkūrimo 15-ųjų metinių proga

procentų! Nuo 1930 iki 1937 metų lėktuvų, tankų ir pabūklų gamyba išaugo tris kartus.

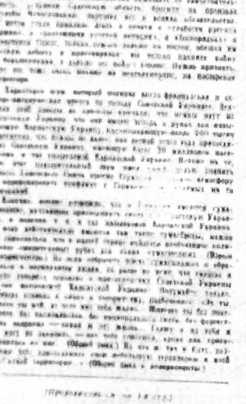
Visų pastangų dėka išaugo penkių milijonų armija — monstras, kurį galėjo išlaikyti tik valstybė, nesiskaitanti su savo piliečių poreikiais. 1939 m. Raudonoji armija turėjo per 20 tūkstančių tankų (Vokietija — 3255), sovietų karo laivynas turėjo 208 povandeninius laivus (Vokietija — 59), oro pajėgos disponavo maždaug 6—8 tūkstančiais lėktuvų, iš jų 51 procentą sudarė bombonešiai, o 38 procentus — naikintuvai (Vokietija — 4161 lėktuvas, iš jų: 1179 naikintuvai, 1180 bombonešių). Toks Raudonosios armijos apginklavimas vienareikšmiai rodė jos agresyvų charakterį. Valstybė, kuri rengiasi gynybai, negamina tankų, povandeninių laivų ir bombonešių.

Stalinas nesirengė smogti Vokietijai ir Vakarų Europai nei 1939, nei 1940 metais. Jis žinojo, jog jo armija dar per silpna. „Didysis valymas", kurį atliko armijos gretose, paraližiavo ją, sumenkino jos galią. 1937—1938 metais žuvo visi armijos vadai ir komisarai. 48 korpusų vadai iš 55, 125 divizijų vadai iš 199, 200 brigadų vadų iš 389. Jų vietas užėmė nepatyrę, be atitinkamo išsilavinimo ir apmokymo žmonės. Stalinas turėjo tai žinoti. Suprato, jog praeis keli metai, kol pavyks apmokyti naujus kadrus.

Todėl, neradęs paramos Vakaruose, ištiesė ranką Hitleriui. Istorija įrašė labai tikslią datą, kada tai atsitiko.

Kalbėdamas 1939 m. kovo 10 d. VKP(b) XVIII suvažiavime, Stalinas pranešė, kad prasidėjo naujas imperialistinis karas.

— Didžioji Britanija ir Prancūzija atmetė bendro saugumo, bendro pasipriešinimo politiką ir priėmė nesikišimo politikos kursą. Tuo tarpu nesikišimo politika, tai politika, kai stengiamasi nematyti agresijos ir siautėjimo. Sovietų Sąjunga liks ištikima taikos politikai, — kalbėjo Stalinas. — Pagrindinis jos principas — būti atsargiems ir neleisti, kad karo kurstytojai, įpratę prie to, jog kiti imtų kaštonus iš ugnies, galėtų įtraukti į konfliktą.

ПРАВДА

ОТЧЕТНЫЙ ДОКЛАД т. СТАЛИНА на XVIII-ом съезде партии о работе ЦК ВКП(б).

I.

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ СОВЕТСКОГО СОЮЗА.

Laikraštyje „Pravda" išspausdinta Stalino kalba, pasakyta VKP(b) XVIII suvažiavimo metu

Ta kalba buvo vienareikšmis signalas, kad kelias sudaryti tvirtą Vokietijos—Sovietų Sąjungos sutartį yra laisvas.

1939 m. balandžio 17 d. įvyko pirmas atviras sovietų—vokiečių susitikimas. Tą dieną Berlyne susitiko Sovietų Sąjungos ambasadorius Aleksiejus Mierekalovas su vokiečių užsienio reikalų viceministru Ernstu fon Veiczekeriu.

— Rusai manęs tiesiai klausia, ką aš manau apie sovietų—vokiečių santykius, — pasakė sovietų diplomatas. — Aš atsakau, jog nėra tokios priežasties, dėl kurios negalėtume gyventi, turėdami normalius santykius. O nuo normalių santykių būtų galima pereiti prie geresnių ir vis geresnių.

Tai buvo konkretus pasiūlymas. Po to sekė kiti veiksmai, kurie padėjo įtikinti Hitlerį, kad Stalinas yra pasirengęs sudaryti sąjungą.

1939 m. gegužės mėnesį Stalinas atleido iš užsienio reikalų liaudies komisaro pareigų Maksimą Litvinovą*, nes manė, jog jis yra sąjungos su Anglija ir Prancūzija šalininkas. Į jo vietą buvo paskirtas žmogus, kuris pasisakė už bendradarbiavimą su Vokietija — Viačeslavas Molotovas**. Taip stiprėjo vokiečių ir sovietų suartėjimas, kai tuo pat metu labai lėtai vykusios rusų ir britų derybos apmirė...

Gegužės 30-ąją viceministras Veiczekeris telegrafavo vokiečių ambasadai Maskvoje: *Nežiūrint į anksčiau numatytą politikos kursą, dabar nusprendėme pradėti galutines derybas su Sovietų Sąjunga.*

Jau tada Hitleris atsisakė agresijos į Europos Vakarus žinodamas, jog, nukreipus Vokietijos armiją į Prancūziją, iš Rytų smogs Lenkija, kuri vykdys savus sąjungininkės įsipareigojimus prieš Vakarus. Tačiau jis nesitikėjo, kad Prancūzija ir Didžioji Britanija puls Vokietiją, jei Ver-

* **Maksimas Litvinovas** (1876—1951), sovietų politikas. 1930—1939 metais sovietų vyriausybės užsienio reikalų ministras (užsienio reikalų liaudies komisaras), suartėjimo su Vakarais šalininkas. 1941—1943 metais buvo sovietų ambasadorius Jungtinėse Amerikos Valstijose ir kartu ėjo užsienio reikalų ministro pavaduotojo pareigas. Tai turėjo padidinti jo, kaip diplomato, reikšmę.

** **Viačeslavas Molotovas** (1890—1986), sovietų politikas, rusų revoliucinio judėjimo veikėjas. Antrojo dešimtmečio metais ryžtingai palaikė Staliną kovoje už valdžią, o tai vėliau garantavo jam aukščiausius valstybės postus. 1930 m. pradėjo eiti Sovietų Sąjungos ministro pirmininko (Liaudies komisarų tarybos pirmininko) pareigas ir ištikimai vykdė stalininę kolektyvizacijos, o vėliau didžiojo valymo kariuomenėje ir partijoje politiką. Nuo 1939 m. gegužės — užsienio reikalų ministras. 1943—1945 metais dalyvavo visose svarbiausiose konferencijose (Teherane — 1943 m., Jaltoje — 1945 m. ir Potsdame — 1945 m.). Kartu su kitais rengė Jaltos taikos sutartį, kuri įtvirtino Sovietų Sąjungos hegemoniją Rytų Europoje. Po karo pateko Stalino nemalonėn ir buvo atleistas iš užsienio reikalų ministro pareigų. 1953 m., po Stalino mirties, įėjo į vadinamojo I triumvirato (Berija, Malenkovas, Molotovas) sudėtį ir vėl tapo užsienio reikalų ministru. 1957 m. birželį Sovietų Sąjungos komunistų partijos centro komiteto plenume pabandė atstatydinti generalinį sekretorių. Už tai buvo pašalintas iš centro komiteto narių ir kaip ambasadorius išsiųstas į Mongoliją. Vėliau Vienoje vadovavo sovietų atstovybei Tarptautinės atominės energijos agentūroje. 1961 m. už išsiųstą kritinę medžiagą buvo pašalintas iš partijos ir išleistas į pensiją.

machto kareiviai įžengs į Lenkiją. Vis dėlto turėjo skaitytis su faktu, kad britų karo laivynas gali užblokuoti vokiečių uostus. Susidarius tokiai situacijai, gauti strateginę žaliavą laivais iš Sovietų Sąjungos Vokietijai buvo ypač svarbu. Stalinas noriai siūlė savosios žemės turtus už naujausią technologiją ir ginklus, ir tai leido modernizuoti Raudonąją armiją.

1939 m. liepos 27 d., kai sovietų ir vokiečių kontaktai dar buvo gana silpni, viename Berlyno restorane Užsienio reikalų ministerijos Rytų Europos skyriaus viršininkas dr. Karlas Šnurė susitiko su sovietų diplomatais: Sovietų Sąjungos ambasados Berlyne patarėju Georgijumi Astachovu ir prekybos patarėjo pavaduotoju Jevgenijumi Babarinu.

— Su malonumu priimame pasiūlymą dalyvauti Maskvos žemės ūkio pasiekimų parodoje, — pasakė Šnurė. — Ponai Moricas, Mejeris ir grafas Grotė išvyks į Maskvą šeštadienį. Kaip abiejų šalių geros valios simbolis, — pridūrė šypsodamasis.

— Kviečiame juos, suprantama, ir jus, pone, taip pat poną Martiną Šliepą (Užsienio reikalų ministerijos Rytų Europos politikos departamento viršininkas) atvykti rytoj į sovietų ambasadą pietų, — Astachovas taip pat šypsojosi. Pirmieji ledai buvo pralaužti. Abi pusės turėjo pradėti politines derybas, nors nė viena jų tikriausiai net nenumanė, koks lemiamas pasauliui gali būti šis pokalbis.

— Žinau, kad Sovietų Sąjungai ypač rūpi, kokie vokiečių planai Lenkijos atžvilgiu, — pradėjo Šnurė. — Norėčiau užtikrinti, jog mūsų domėjimasis Lenkija yra labai aiškus. Jeigu pasirodytų, kad Lenkijos problemą teks spręsti jėgos pagalba, Vokietija, gerbiant bendrus interesus, norėtų turėti Maskvos pritarimą. Suprantama, jeigu ministras Molotovas norės painformuoti mus, kokie pagrindiniai sovietų interesai (Lenkijoje). Tada galėsime pradėti diskusiją dėl konkrečių problemų.

— Deja, neturiu įgaliojimų pradėti diskusiją dėl Lenkijos, taip pat kalbėti apie Sovietų Sąjungos ir Prancūzijos bei Didžiosios Britanijos derybas, — įspėjo Astachovas. — Prašau prisiminti, jog derybos prasidėjo tada, kai dar nebuvo jokių požymių, kad Vokietija norėtų tartis su Sovietų Sąjunga. Pradėjome jas be didesnio entuziazmo, tačiau jautėme, kad privalome saugotis Vokietijos ir turėjome priimti kiekvieną pagalbos ranką.

Šnurė atrodė sutrikęs dėl tokio aiškaus sovietų pozicijos pristatymo.

— Jeigu reikalas tik toks, Vokietija pasirengusi duoti Sovietų Sąjungai bet kokias garantijas, kokių tik pareikalaus, — įtikinamai paaiškino. — Be to, skirtumas tarp derybų su Vokietija ir Didžiąja Britanija yra tas, kad Vokietija turi daug konkrečių pasiūlymų... — pasakė žemesniu tonu, kad žodžiai skambėtų įtikinamiau, — tai prekybos sutartys plius žemės Lenkijoje, kai bus užkariauta! Tuo tarpu britų pagalba Rytų Europai niekada nebus efektyvi.

— Derybų su Didžiąja Britanija ir Prancūzija rezultatai nėra patikimi, — Astachovas palaikė Šnurės pateiktą pokalbio kryptį. — Didelė

tikimybė, jog manoji vyriausybė šį reikalą (t.y., su kuo sudaryti sutartį) spręs visiškai atvirai. Mūsų šiandieninis pokalbis, taip pat ir kiti, jau įvykę, be abejonės, turės įtakos mano vyriausybės apsisprendimui.

Tai buvo akivaizdus požymis, jog Sovietų Sąjunga staigiai keičia kursą.

— Už kokią kainą? — atvirai paklausė Šnurė.

Astachovas patraukė pečiais.

— Tai labai komplikuota problema, — išsisuko nuo atsakymo. — Šiame derybų etape tai būtų tolygu vežimo pastatymui prieš arklį. O kokie jūsų tikslai ir siekiai Lenkijos atžvilgiu? Ar sprendimai bus priimti greitai?

Šį kartą Šnurė nesiteikė atsakyti. Šia tema diskutuoti galėjo tik aukštesnio rango valdininkai. Pokalbis restorane pasiekė tikslą. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos diplomatijos tarnybų viršininkai: Joachimas Ribentropas* ir Viačeslavas Molotovas įgavo galimybę sudaryti sutartis.

Astachovas tuoj pat išsiuntė raportą į Maskvą. Buvo akivaizdu, jog dirva deryboms parengta ir į tolesnį etapą turi įsijungti užsienio reikalų ministrai. Netrukus Stalinas parengė atsakymą, kuris buvo perduotas vokiečių ambasadoriui Maskvoje. Stalinas siūlė, kad abiejų šalių suartėjimas vyktų palaipsniui — pirmiausia prekybos sutartis, o vėliau politinė. Taip pat bandė pasufleruoti, kad pageidautų politinę sutartį sudaryti tik prasidėjus karui su Lenkija. Ribentropas atsakė 1939 m. rugpjūčio 18 d. Telegramoje į Maskvą rašė, kad Hitleris negali ilgiau laukti ir kad Stalinas turi nuspręsti ir nedelsdamas pasirašyti sutartį. Priešingu atveju, jeigu karas prasidėtų anksčiau, gali nukentėti Sovietų Sąjungos interesai.

Molotovas, gavęs Šulenburgo informaciją apie vokiečių tvirtą poziciją, paprašė tik pusės valandos atsakymui parengti: *Sovietų vyriausybė turės garbės sveikinti poną Ribentropą rugpjūčio 26 arba 27 d.*

Hitleriui tai buvo per vėlai, kadangi įžengti į Lenkiją planavo būtent rugpjūčio 26-ąją. Išsiuntė asmeniškai Stalinui telegramą, kur įtaigavo, kad Ribentropas turi būti priimtas ne vėliau kaip rugpjūčio 23 d. Stalinas sutiko.

* **Joachimas fon Ribentropas** (1893—1946), vokiečių politikas. Nacionalsocialistų partijos veikėjas, reicho užsienio reikalų ministras. Profesija — šampano pardavėjas (kilmingąjį „fon" nusipirko 1925 m.). Suvaidino labai svarbų vaidmenį sudarant sutartį tarp Adolfo Hitlerio ir Franso fon Papeno. Tai padėjo nacistams paimti valdžią, o atėjus į valdžią Hitleriui, padėjo Ribentropui daryti politinę karjerą. 1934 m. paskirtas nacistų partijos biuro užsienio reikalams spręsti viršininku. Po dviejų metų paskirtas Vokietijos ambasadoriumi Londone. 1938 m. pradėjo eiti užsienio reikalų ministro pareigas. Vėlesniais metais rengė dirvą Vokietijos politinei ekspansijai. Suvaidino svarbiausią vaidmenį prijungiant Austriją, padalinant Čekoslovakiją. Vedė derybas ir sudarė sutartis su Italija („plieninis" paktas), su Sovietų Sąjunga (Ribentropo—Molotovo paktas ir sovietų—vokiečių susitarimas dėl sienų), su Japonija (trijų paktas). 1946 m. Tarptautinis karinis tribunolas Niurnberge pripažino kaltu už nusikaltimus taikai, buvo nuteistas mirties bausme ir spalio 16 d. nužudytas.

Vėlų rugpjūčio 22-osios vakarą Joachimas fon Ribentropas įlipo į lėktuvą *Immelmann III*, kuriuo paprastai keliaudavo Hitleris, ir pasuko Maskvos link. Jo delegaciją sudarė apie 30 asmenų, todėl tokiam gausiam būriui prireikė dar vieno lėktuvo. Lėktuvas skrido virš Baltijos jūros, aplenkdamas Lenkiją, kadangi buvo baiminamasi, jog lėktuvas gali būti pašautas. Visiškai be pagrindo, nes Lenkijos užsienio reikalų ministras Jozefas Bekas informavo Prancūziją ir Angliją, jog Vokietijos—Sovietų Sąjungos paktas neturės jokios įtakos Lenkijos politikai.

Vėlai naktį Ribentropo lėktuvas perkirto Rytų Prūsijos sieną. Apačioje keleiviai galėjo pamatyti žiburius šarvuočio *Schlezwig Holstein*, kuris plaukė į Gdansko uostą.

Reicho užsienio reikalų ministras Joachimas fon Ribentropas (su skrybėle) 1939 m. rugpjūčio 22 d. atvyko į Maskvą. Jį sveikina vokiečių ambasadorius grafas Fridrichas Šulenbergas (iš dešinės)

Užsienio reikalų komisaras Viačeslavas Molotovas (pirmas iš kairės) pasirašo nepuolimo sutartį. Už jo nugaros stovi (iš kairės): Borisas Šapošnikovas, Richardas Šulcas, Joachimas fon Ribentropas, Josifas Stalinas

Po trumpo poilsio Karaliaučiuje išvyko toliau.

Rugpjūčio 23-ąją, lygiai 13.00, vokiečių ministras nusileido Maskvos aerouoste, gausiai išpuoštame vėliavomis su svastika.

Po kelias valandas trukusių intensyvių derybų, rugpjūčio 24 dieną 2 valandą nakties ministrai Ribentropas ir Molotovas pasirašė nepuolimo sutartį. Kaip šios sutarties priedas buvo slaptas protokolas (kurio egzistavimą Sovietų Sąjunga neigė kelias dešimtis metų), padalinęs Vidurio—Rytų Europą dviems valstybėms. Antrasis protokolo punktas nustatė Vokietijos ir Sovietų Sąjungos interesų zonos ribas Lenkijos teritorijoje išilgai Narevo, Vyslos ir Sano upių.

Sutartis užtikrino Hitlerį, kad, jam pradėjus karą prieš Lenkiją, Sovietų Sąjunga Lenkijai pagalbos nesuteiks. Kelias į Lenkiją buvo atviras.

1939 m. rugpjūčio 25-osios naktį, kelios minutės po pusiaunakčio mokomasis šarvuotis *Schleswig Holstein* atviroje jūroje sustabdė variklius. Po kiek laiko tolumoje blykstelėjo šviesa. Nuo šarvuočio denio taip pat buvo atsakyta švie-

sos signalais. Prie laivo borto vienas po kito plaukė traleriai. Nuo jų denių trapu į *Schleswig Holstein* įlipo jūrų pėstininkai. 225 vyrai greitai pasislėpė šarvuočio viduje, o šarvuotis, operacijai pasibaigus, nuplaukė į Gdanską. Į Gdanską šarvuotis turėjo atplaukti ryte, kur turėjo pradėti galantišką vizitą, skirtą 25-osioms kreiserio *Magdeburg* žuvimo Baltijos jūroje metinėms.

Ryte, pagal planą, šarvuotis, lydimas 4 tralerių, pasuko uosto link. Prie Vesterplatės pusiasalio traleriai pasisuko 180° kampu ir pasuko atgal, o šarvuotis, dviejų buksyrų lydimas, įplaukė į uosto kanalą. Sustojo uosto gilumoje, kur įvyko oficiali laivo pasveikinimo ceremonija.

Apie 17 valandą buvo nubuksyruotas ir pritvirtintas priešais Vesterplatę.

Naktį iš 25-osios į 26-ąją 225 jūrų pėstininkai slapta išlipo į krantą. Šarvuočio vizitas turėjo baigtis rugpjūčio 28 d., tačiau terminas baigėsi, o *Schleswig Holstein* uosto nepaliko. Vis dar buvo prisišvartavęs priešais Vesterplatę.

1939 m. rugsėjo 1-ąją, 4 val. 45 min. *Schleswig Holstein* atidengė ugnį. Karas prasidėjo.

Praėjus dviem dienom, 9 valandą ryto Adolfas Hitleris įsėdo į savo naujutėlaitį specialų traukinį *Amerika*. Du garvežiai traukė 15 vagonų, tarp jų buvo dvi platformos su priešlėktuviniais pabūklais, vagonas salonas, vagonas pirtis, vagonas restoranas, du bagažo vagonai ir ryšių bei adjutantų vagonai.

Hitleris norėjo būti netoli nuo Lenkijos mūšių laukų, o kartu ir baiminosi, kad Vakaruose gali smogti Prancūzijos kariuomenė, Britanijos ekspedicinio korpuso remiama. Susidarius tokiai situacijai, kelionė traukiniu leido jam, esant reikalui, greitai persikelti į antrojo fronto teritoriją. Jis vis dėlto netikėjo, kad Lenkijos Vakarų sąjungininkai galėtų pradėti rimtus agresyvius veiksmus. Jis greičiau tikėjosi, kad tų armijų veiksmai apsiribos vokiečių bazių patruliavimu ir oro atakomis. Tačiau labai nerimo laukdamas, kada Rusija įsijungs į karą prieš Lenkiją. Stalinas pažadėjo, kad tai įvyks artimiausiu momentu, tačiau kariuomenės siųsti neskubėjo. Be abejonės, laukė, kokia bus Vakarų monarchijų reakcija. Ir tikrai. Tik rugsėjo 9 d. 15 valandą, kai vokiečių kariuomenė priėjo prie Varšuvos ir paaiškėjo, jog Vakarų sąjungininkai nežada teikti pagalbos Lenkijai, užsienio reikalų komisaras Viačeslavas Molotovas perdavė vokiečių ambasadoriui informaciją, kad sovietų kariuomenė įsijungs į karą prieš Lenkiją kelių artimiausių dienų laikotarpyje.

Rugsėjo 17-ąją 40 sovietų armijos divizijų kirto Lenkijos sieną. Tai buvo didžiulė jėga, kurios Lenkijos armija, kraujuojanti po įnirtingų kovų prieš vokiečius, atremti negalėjo. Ta agresija nulėmė karo Lenkijoje baigtį.

Stalinas ir aukštieji Raudonosios armijos vadai vis dėlto turėjo pagrindą savo armijos veiksmus Lenkijos teritorijoje vertinti labai blogai.

Sovietų kariuomenė įžengia į Vilnių

Kitas karas, kurį 1939 m. lapkričio 30 d. Rusija pradėjo prieš Suomiją, kuo aiškiausiai parodė didžiosios Raudonosios armijos labai silpną pajėgumą.

Pirmąjį karo periodą sovietų armija turėjo 27 pėstininkų divizijas, 1 raitininkų diviziją, 1 mechanizuotą korpusą, 3 tankų brigadas ir apie 800 lėktuvų. Suomiai gynybai galėjo skirti 4 pėstininkų divizijas ir brigadą raitininkų, iš viso 400 tūkstančių kareivių, kuriems padėjo 200 lėktuvų, be šarvuočių ir sunkiosios artilerijos. Nepaisant tokios jėgų disproporcijos, Rusijai prireikė kelių mėnesių palaužti suomių gynybą. Be to, tai pasiekta didžiulių nuostolių sąskaita — apie 250 000 kareivių žuvo, buvo sužeisti arba dingo be žinios, sunaikinta 800 lėktuvų ir apie 2300 tankų. Suomių armija prarado 24 923 žuvusius kareivius ir apie 35 000 buvo sužeisti.

Kovų draugai — sovietų ir vokiečių kareiviai rengiasi pergalės paradui Breste

Stalinas jau neturėjo jokių iliuzijų. Jo armija, netekusi patyrusių karvedžių, nenugalės Vokietijos. Reikėjo laukti. Kiekvienas mėnuo

leido Rusijai stiprinti armijos pajėgumą. Be to, Stalinas tikėjosi, kad Vokietijos karas prieš Norvegiją ar Prancūziją bus pražūtingas Hitleriui arba Vokietijos galia bus tiek silpna, kad ją įveikti bus daug lengviau.

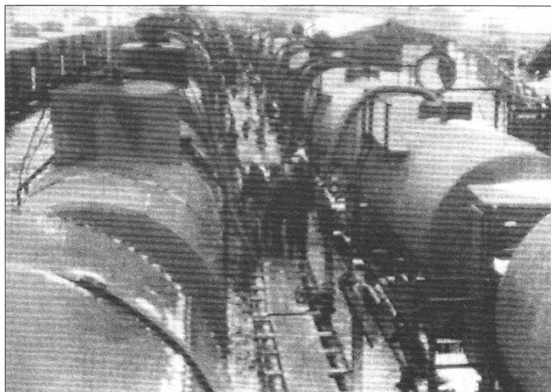

Sušalę sovietų kareivių, žuvusių suomių kare, palaikai

Be to, sąjunga su Hitleriu nebuvo tokia bloga. Rusija pasiglemžė kaimynų žemes, tarp jų lenkų ir suomių, aneksavo Lietuvą, Latviją, Estiją, Besarabiją ir Bukoviną, taip pat už savo natūralius turtus tikėjosi gauti naujausių technologijų.

1940 m. vasario 11 d. prekybinėje sutartyje buvo numatyta, kad Sovietų Sąjunga pristatys Vokietijai 1 milijoną tonų grūdų, 900 tūkstančių tonų naftos, pusę milijono tonų geležies rūdos, 100 tūkstančių tonų chromo rūdos, 2,5 tonos platinos ir daug kitų strateginių žaliavų, be kurių trečiojo reicho karinė pramonė negalėtų egzistuoti. Už visa tai Stalinas reikalavo galimybės pasinaudoti pačia moderniausia karine technika. Vokiečiai turėjo pristatyti rusams visus šarvuočio *Bismark* ir didžiojo naikintuvo planus, dešimt lėktuvų *He 100*, penkis dvimotorius naikintuvus *Bf 110*, du *Ju 88* ir daug kitų, taip pat pabūklų, kulkosvaidžių, karinių gamyklų įrenginių, sukomplektuotas chemijos ir metalurgijos gamyklas.

Artėjo galutinio sprendimo metas. 1940 m. lapkričio 11 d. į Berlyną atvyko užsienio reikalų komisaras Viačeslavas Molotovas. Jo vizito metu sovietų ir vokiečių diplomatijos vadovai planavo aptarti principus ir sąlygas, kaip prijungti Maskvą prie ašies Berlynas—Roma—Tokijas arba oficialiai tai reikštų, jog SSRS dalyvaus kare fašistinių valstybių pusėje. Diskutuota apie pasaulio padalijimą po karo tarp keturių laimėjusių valstybių: Vokietijos, Italijos, Japonijos ir Sovietų Sąjungos. Molotovas, gavęs Stalino instrukcijas, atskleidė sovietų norus. Pirmiausia buvo pageidaujama turėti Bulgariją, Rumuniją, Suomiją. Vėliau — Vengriją, Jugoslaviją, Vakarų Lenkiją, Švediją, taip pat bendrai kontroliuoti sąsiaurius, vedančius į Baltiją.

1940 m. Pšemislyje pakraunama sovietų žaliava Vokietijai

Hitleris suprato, kad Stalinas nori per daug, pavojingai daug. Jei sovietų reikalavimai būtų priimti,

Viačeslavas Molotovas (iš kairės) atvyko į Berlyną. Jį sveikina Joachimas fon Ribentropas. Tarp jų vertėjas Gustavas Hilgeris

tai reikštų, jog Rusija turėtų privilegijuotas strategines pozicijas, o Vokietija būtų atkirsta nuo naftos šaltinių Rumunijoje ir geležies kasyklų Švedijoje. Tačiau tai jau nebeturėjo didesnės reikšmės.

1940 m. pradžioje Hitleris parengė Barbarosos planą apie pasirengimą karui prieš Sovietų Sąjungą.

Stalinas nesileido apgaunamas, kai buvo tikinama, jog vokiečių kariuomenė sutraukta prie Bugo, norint pasirengti invazijai prieš Didžiąją Britaniją. Jam nedarė įspūdžio ir Golikovo ar Fitino prierašai ant šnipų

raportų. Žinojo, kad karas prasidės ir to išvengti jis negalės. Neturėjo sąjungininkų. Po agresijos prieš Lenkiją ir Suomiją negalėjo tikėtis, kad Didžioji Britanija imtų bendradarbiauti. Galėjo tik laukti. Svarbu buvo ir tai, kad negalima erzinti Hitlerio arba duoti jam pretekstą smogti greičiau. Todėl apsimetė, jog netiki perspėjimais. O jie plaukė vis gausiau, ir ne tik nuo šnipų.

Birželio 2 d. pasienio kariuomenės gynybos vadas raportavo, jog identifikuotos apie 80—85 vokiečių pėstininkų divizijos, 7 tankų divizijos, 65 artilerijos divizijos ir daug kitų dalinių, sukoncentruotų išilgai sienos.

Birželio 4 d. Vakarų karinės apygardos vadas generolas Dmitrijus Pavlovas atsiuntė raportą, iš kurio paaiškėjo, jog nuo gegužės 25 d. vokiečių kariuomenė, laikinai stovinti prie sienos, stiprina savo galią: atvyko 2 šarvuotos SS divizijos bei 3 pėstininkų divizijos. Tuo pat metu iš pasienio zonos evakuojami civiliai gyventojai. Raportas baigėsi žodžiais: *Informacija apie intensyvų pasirengimą (...) ir stiprinimą dalinių, sukoncentruotų pasienio rajone prie Vakarų karinės apygardos, yra visiškai patikima.*

Birželio 13 d. gynybos liaudies komisaras maršalas Semionas Timošenka* paskambino Stalinui:

— Susidarius tokiai situacijai šalia mūsų pasienio manau, kad būtina paskelbti aliarmo signalą pasienio daliniuose. Prašau jūsų sutikimo.

— Apgalvosime tai, — atsakė Stalinas ir padėjo ragelį.

Timošenka nesitraukė. Kitą dieną kartu su Generalinio štabo viršininku Georgijumi Žukovu įėjo į kabinetą Kremliuje. Pakartojo siūlymą.

— Siūlote paskelbti mobilizaciją ir aliarmo signalą. Taip pat permesti kariuomenę prie Vakarų sienos? — Stalinas buvo piktas. — Tai juk karas! Suprantate tai ar ne?!

Timošenka ir Žukovas tylėjo.

— Kiek divizijų turime šalies vakarinėje dalyje? — paklausė Stalinas.

— 149, — atsakė Žukovas.

— Ar tai pakankama jėga? — Stalinas susivaldė. — Mūsų duomenimis, Vokietija tiek daug divizijų neturi.

* **Semionas Timošenka** (1895—1970), sovietų maršalas, I pasaulinio karo dalyvis, kavalerijos karininkas pilietinio karo metais. 1920 m. lenkų—bolševikų karo metu vadovavo pirmajai raitelių armijai. 1939 m., būdamas Ukrainos fronto vadu, puolė Lenkiją. Vadovavo sovietų armijai antrame sovietų—suomių karo etape. Nuo 1940 m. buvo SSRS gynybos liaudies komisaras. Kai 1943 m. liepos mėn. Stalinas tapo vyriausiuoju vadu, jis ėjo gynybos liaudies komisaro ir Vakarų krypties pavaduotojo pareigas. Jo vadovaujama kariuomenė negalėjo atlaikyti 55 vokiečių divizijų puolimo. Stumiami į Rytus jie prarado apie 400 tūkstančių kareivių ir 4000 tankų. Nuo rugsėjo mėn. pradėjo vadovauti pietvakarių krypties ir kiek vėliau Pietvakarių frontui. Nuo 1942 m. vadovavo Stalingrado frontui, po to Pietvakarių frontui. Jo vadovaujamos armijos pralaimėjimai nusprendė jo likimą — buvo paskirtas Generalinio štabo vyriausiosios būstinės atstovu antrojo ir ketvirtojo Ukrainos fronto štabams. Po karo buvo paeiliui kelių karinių apygardų kariuomenės vadas.

Generolas Georgijus Žukovas ir maršalas Semionas Timošenka (su žiūronais) 1940 m. Kijevo karinėje apygardoje armijos pratybų metu

— Tai tiesa, — Žukovas žengė žingsnį į priekį, — tačiau vokiečių divizijos pilnai sukomplektuotos, t.y. jos turi po 14—16 tūkstančių kareivių kiekvienoje divizijoje. Jie gerai apginkluoti ir pasirengę kovai. Tuo tarpu mūsų divizijos nėra pilnai sukomplektuotos. Trūksta atsargų ir įrangos.

— Netikėkite viskuo, ką skaitote žvalgybos raportuose, — Stalinas atsisėdo prie stalo ir nuleido galvą. Timošenka ir Žukovas suprato, kad pokalbis baigtas. Atidavė pagarbą ir išėjo iš kabineto.

1941 m. birželio 22-osios vokiečių ataka sovietų kariuomenei buvo tarsi perkūnas iš giedro dangaus. Per pirmąsias aštuonias su puse valandos vokiečių oro pajėgos sunaikino 1200 sovietų lėktuvų (tame skaičiuje 70—80 proc. aerodromuose) ir įgijo visišką persvarą oro erdvėje.

Sovietų divizijos kovėsi narsiai, tačiau jos buvo blogai apginkluotos, be tiekimo ir užnugario, neturėjo gerų vadų, todėl ilgai išsilaikyti negalėjo. Kiekviena diena rusams nešė nelaimes ir didžiulius nuostolius, o vokiečiai su iki šiol neregėtu greičiu ėjo į Rytus. Liepos 9 d. vokiečiai paskelbė, kad „Centro“ armijos grupės rajone paėmė į nelaisvę 289 874 belaisvius bei sunaikino 2585 tankus ir 246 lėktuvus.

Trijų savaičių bėgyje vokiečių daliniai prasiveržė į SSRS gilumą apie 600 km. Iki Maskvos buvo likę 300 km.

Berlyne niekas neabejojo, jog sovietų sostinės paėmimas — tai tik laiko klausimas. Net sovietų vyriausybė netikėjo galimybe sulaikyti vokiečius ir paskubomis evakavo savo įstaigas į Kuibyševą. Stalinas pavedė savo artimiausiam bendradarbiui, NKVD viršininkui Lavrentijui Berijai pradėti slaptas derybas su vokiečių vyriausybe dėl taikos ir už tai siūlė perleisti Baltarusiją ir Ukrainą.

Ir tada buvo gautas Richardo Zorgės raportas: *Japonija nepradės karo prieš Sovietų Sąjungą.*

1941 m. birželis. Tik desperatiška, nesiskaitanti su aukomis, gynyba galėjo sulėtinti vokiečių kariuomenės žygį

Tiesa, Sovietų Sąjunga ir Japonija 1941 m. balandžio 13 d. pasirašė nepuolimo sutartį, tačiau Stalinas nemanė, jog jos bus laikomasi. Todėl Tolimuosiuose Rytuose buvo priverstas laikyti daug divizijų, kurios buvo gerai aprūpintos ir 1938 bei 1939 metų mūšiuose užgrūdintos. Kai Zorgės informacija buvo sovietų žvalgybos perskaityta ir patvirtinta, Stalinas galėjo priimti sprendimą perkelti iš Sibiro 15 pėstininkų divizijų, 3 raitininkų divizijas, 1700 tankų ir 1500 lėktuvų. Tai buvo didžiulė jėga. Jeigu 1939 m. rugsėjo mėn. Lenkija būtų turėjusi tiek ginklų, būtų laimėjusi karą.

1941 m. lapkričio mėn. prieš Staliną, stovintį Raudonosios aikštės mauzoliejaus tribūnoje, pražygiavo pulkai iš Sibiro. Kareiviai paliko aikštę, sėdo į sunkvežimius ir vyko į frontą. Gruodžio mėn., kai buvo sprendžiama karo baigtis, Maskvos gynybos vadas maršalas Georgijus Žukovas galėjo mesti į kovą naujas jėgas ir nustumti vokiečius nuo sostinės.

Richardui Zorgei nebuvo lemta sužinoti, kokį svarbų vaidmenį atliko dviejų galingų valstybių imtynėse. Jo didžioji žvalgo misija pasibaigė dar

Sibiro dalinių paradas Raudonojoje aikštėje

1941 m. birželis. Kelias į nelaisvę

prieš tai, kai prie Maskvos įvyko lemiamas mūšis, kuris nutraukė vokiečių pergalių grandinę.

Spalio 18 d. Zorgė buvo areštuotas, o kiek vėliau policija suėmė 35 jo bendradarbius. Kokiu būdu Japonijos policijai pavyko surasti Zorgės tinklą, nežinome iki šių dienų. Gali būti, jog Japonijos kontržvalgybos ir policijos dėmesį į Zorgę atkreipė SD (Sicherheitsdienst) pasiuntinys Meisingeris. Jis prasitarė japonams, jog Berlynas jį atsiuntė patikrinti Zorgę. Tačiau tas faktas dar nenulėmė Zorgės arešto, tačiau vis dėlto Japonijos kontržvalgyba atkreipė dėmesį į sovietų agentą. Kažkas Zorgę išdavė. Kas? Jo telegrafistas Klausenas, kuris patikėjo fašizmu? Tikriausiai ne. Jis pats buvo apkaltintas ir nuteistas kalėti iki gyvos galvos.

Yra įtarimų, jog išdavikas buvo japonų komunistas Ritsu Itoh, priklausęs Zorgės tinklui. Policijos areštuotas už politinę veiklą, išdavė vieną moterį, kuri priklausė sovietų žvalgybos tinklui. Ji išdavė kitus. Ar taip buvo? Agentų likimo paslaptis išlieka neatskleista dešimtis metų. Šnipai pasitraukia, žūsta, miršta, tačiau lieka jų bendradarbiai, organizacijos, kurias sukūrė. Kartais jos ilgus metus nerodo jokios veiklos, kad taptų aktyvios tam tikromis aplinkybėmis, pavyzdžiui, kilus karui. Todėl žvalgybos paslaptys taip ilgai laikomos po keliais užraktais.

Richardas Zorgė 1944 m. lapkričio 7 d. nuteistas ir pakartas. Tokia oficiali versija. Kodėl japonai net tris metus vilkino žvalgo nuosprendžio vykdymą? O gal nesiryžo nužudyti Zorgę, bet sudarė sutartį su rusais? Gali būti... Bet kuriuo atveju yra žmonių, kurie prisipažino, kad buvo sutikę Zorgę Maskvoje 1947 metais. Tai yra dar viena praėjusio karo paslaptis...

Rūpestį keliantis Vindzoro kunigaikštis

Antonis Bluntas — Anglijos karalienės Elžbietos II dailės rinkinių globėjas — 1964 m. prisipažino, kad sovietų žvalgybai suteikė tam tikras paslaugas. Praėjo 14 metų, kol 1979 m. Antonio Blunto bendradarbiavimas su NKVD buvo paskelbtas viešai. Kodėl taip vėlai? Bluntas nebuvo bet koks agentas. Jis nebuvo ir žmogus, kuris silpnumo akimirką išdavė žvalgams kokią nors valstybinę paslaptį. Tai buvo vienas geriausių sovietų žvalgybos agentų, kuris Britanijai pridarė didžiulių nuostolių. Dirbo su tokiu įkvėpimu, kad 1945 m. rudenį užsienio žvalgybos viršininkas Pavelas Fitinas davė jam atostogų ir pasakė: šis agentas atliko mums tokį milžinišką, titanišką darbą karo metais ir todėl turi būti išsekęs. Turime leisti jam pailsėti penkerius ar dešimtį metų.
Kodėl vis dėlto jis išvengė atsakomybės? Kas jį globojo ir kodėl?
Daug duomenų rodo, jog Antonio Blunto klausimas susijęs su vienu labiausiai jaudinančių įvykių britų imperijos istorijoje. Tai istorija karaliaus, atsisakiusio sosto, kad galėtų vesti ponią Simpson.

Kas buvo Antonis Bluntas ir kaip jis tapo sovietų agentu?

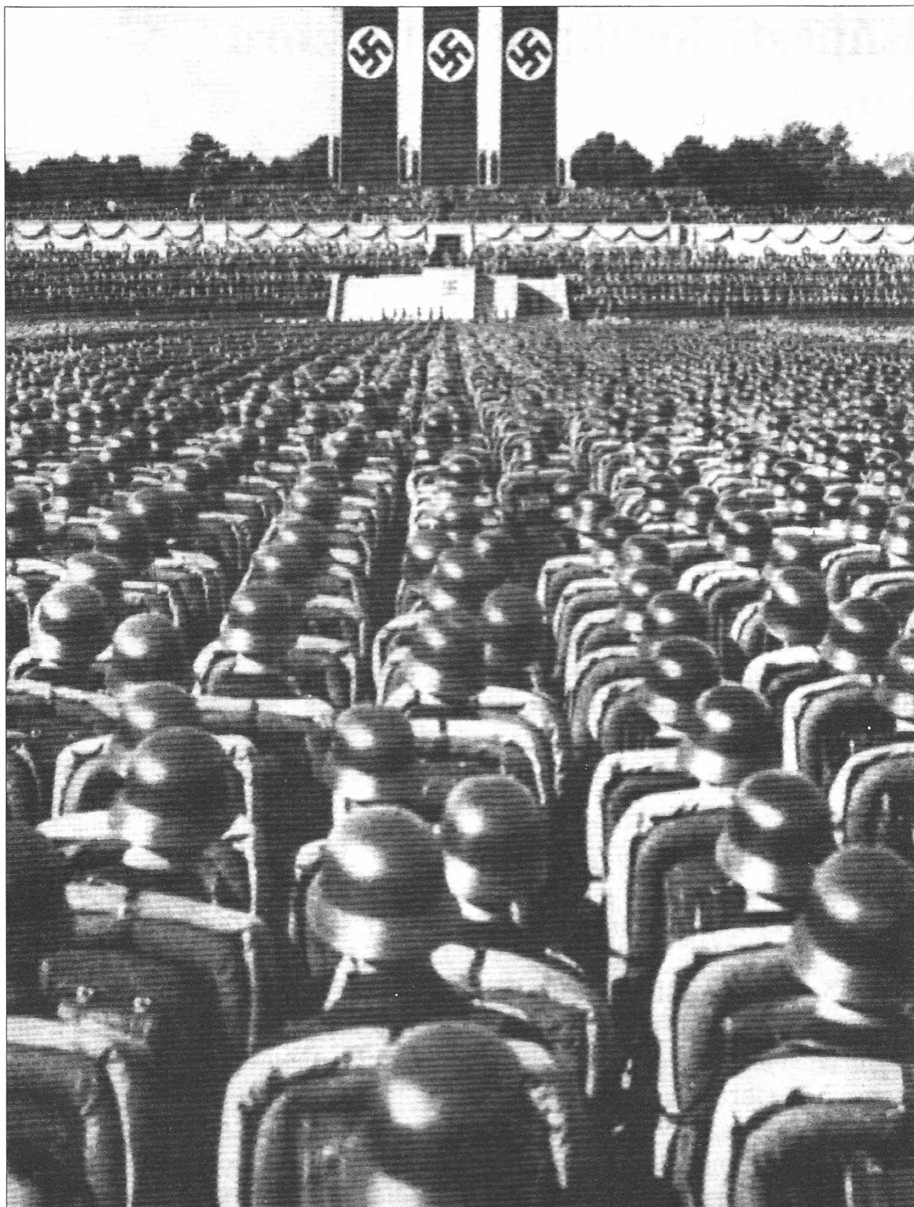
Kai mirė jo tėvas, gerbiamas pastorius Artūras Bluntas, karalienė Marija, tuo metu valdžiusio karaliaus Jurgio V žmona, rašė našlei: *Tai didelė netektis. Kodėl turėjo išeiti tas, kuris atliko tokį svarbų darbą žemėje, kai gyvena beverčiai, pikti žmonės?*

Taigi pastorius Bluntas turėjo labai plačius ryšius. Tai nulėmė jo sūnaus, kuris 1926 m. pradėjo studijuoti matematiką Kembridže, karjerą.

Geriausiuose Kembridžo, Oksfordo ir Itono universitetuose prasidėjo daugelio karjera. Ten gerų šeimų sūnūs susipažindavo su kitų gerų šeimų sūnumis. Pažintys ir ryšiai buvo labai vertinami, tuo labiau kad elitinių aukštųjų mokyklų jaunimas kūrė pusiau slaptas organizacijas, kurių nariai buvo įsipareigoję suteikti kuo didžiausią pagalbą studijų kolegoms.

Trečiojo dešimtmečio pradžioje tas gerų šeimų jaunimas pasidavė marksizmo idėjų įtakai, o čia dar įvykiai Vokietijoje. Hitlerio atėjimas į valdžią ir represijos prieš opoziciją ir žydus sukėlė šoką demokratinių valstybių visuomenei.

Kruvinas susidorojimas su nacistų partijos nariais 1934 metų birželio naktį, kai Hitlerio nurodymu žuvo apie 200 žmonių, koncentracijos sto-

1935 metai — Vermachto kareiviai Niurnbergo stadione

vyklų steigimas, slaptosios policijos sukūrimas nepaliko jokių iliuzijų, kaip toliau vystysis įvykiai šioje valstybėje. Tuo tarpu dviejų monarchijų — Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos — vyriausybės, kurios, atrodė, galėjo būti taikos garantu, aiškiai traukėsi Hitleriui iš kelio ir nerodė nė mažiausio noro bent pasmerkti įvykius Vokietijoje.

Esant tokiai situacijai, britų intelektualai ir studentai žvilgčiojo Sovietų Sąjungos pusėn. Jie manė, jog dėl to, kad Hitleris deklaravo antikomunizmą, tarp tų valstybių greitai kils konfliktas ir tada Sovietų Sąjunga taps vienintele valstybe, kuri apgins demokratiją ir laisvę Europoje. Taip pat galvojo ir Antonis Bluntas. Homoseksualiniai polinkiai suvedė jį su kitu Rusijos užverbuotu Kembridžo studentu Gujemu Burgesu. Bluntas greitai sutiko bendradarbiauti su sovietų žvalgyba, nes to reikalavo jo mylimasis ir jo paties asmeninis įsitikinimas, jog tik tokiu būdu gali kovoti už žmonių gerovę.

Baigęs studijas ir turėdamas plačius ryšius bei rekomendacijas, Bluntas pradėjo dirbti Britanijos slaptosios žvalgybos valdyboje (Secret Intelligence Service). Ir tikriausiai tuo metu jo likimas susikirto su Velso kunigaikščio, vėliau Didžiosios Britanijos karaliaus, Eduardo VIII likimu. Daug pasako tai, kad Bluntas suvaidino svarbų vaidmenį didžiojoje karaliaus rūmų aferoje — kunigaikščio meilės romano ir vedybų su ponia Simpson laikotarpiu.

Ponia Simpson ir kunigaikštis Eduardas 1937 metais

Velso kunigaikštis, gimęs 1894 metais, patrauklus ir turtingas, po savo tėvo, karaliaus Jurgio V mirties turėjo paveldėti sostą. Tačiau 1931 m. Britanijos aukštuomenėje pasklido paskalos. Šalia sosto įpėdinio atsirado 35 metų amerikietė Wallis Warfield Simpson. Greitai paaiškėjo, jog toji ponia 1916 m. ištekėjo už karinio jūrų laivyno karininko ir po vienuolikos metų su juo išsiskyrė. 1928 m. ištekėjo už biznieriaus, gyvenančio Londone. Dar blogiau, jog tada, kai iš pirmo žvilgsnio pamilo kunigaikštį, jos antroji santuoka dar nebuvo formaliai nutraukta. Be to, nepasižymėjo nei nuostabiu grožiu, nei ypatingu charakteriu. Tačiau kunigaikštis dėl jos prarado galvą. Rūmuose ir aplink juos šnibždėjosi, kad ponia Simpson sugebėjo įveikti sosto įpėdinio vyriškus negalavimus ir todėl pelnė jo meilę. Visus kankino klausimas — kas bus su mylimaisiais, kai mirs senasis karalius, o Velso kunigaikštis paveldės sostą? Tačiau Eduardas tuo nesirūpino. Atrodė, kad užsimezgė eilinis rūmų romanas. Tik... tai mažai tikėtina.

Tuo pat metu kunigaikščio ir ponios Simpson ryšius labai atidžiai stebėjo vokiečiai...

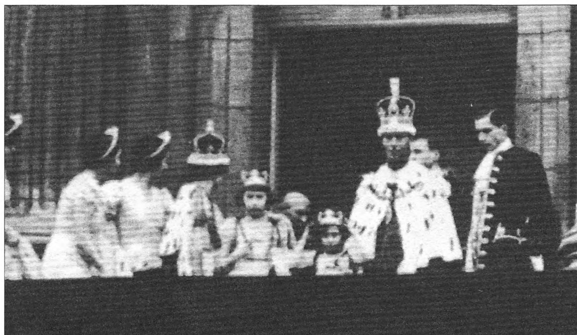
Panašu, kad britų dienraštis „Times“ turėjo įrodymų, jog ponia Simpson buvo Hitlerio patarėjo tarptautiniams reikalams, o nuo 1936 m. reicho ambasadoriaus Londone Joachimo fon Ribentropo įtakoje. Šie įrodymai nebuvo išspausdinti, nes taip nusprendė dienraščio savininkai.

Jeigu buvo būtent taip ir Ribentropas pakišo savo agentę kunigaikš-

čiui arba turėjo jai kokią nors įtaką, kai jau buvo kunigaikščio sugyventinė, tuomet buvo pataikyta į dešimtuką. Niekas kitas geriau už ponią Simpson nebūtų sugebėjęs kurstyti kunigaikščio meilę nacizmui, kurią jis nuo seno puoselėjo širdyje.

Pagaliau atėjo ta diena. 1936 m. sausio 20 d. mirė karalius Jurgis V. Tai įvyko 11 val. 40 min. Keliomis minutėmis vėliau į Sandringamo rūmus atvyko artimas Eduardo draugas — kunigaikštis Koburgas, kad pareikštų užuojautą ir pasveikintų naująjį karalių. Tačiau iš tikro jo vizito tikslas buvo visiškai kitas...

Po kelių dienų Joachimas fon Ribentropas gavo kunigaikščio Koburgo raportą. Tuo pat metu raporto kopiją gavo britų žvalgyba. Dokumentas prasidėjo žodžiais: *Tik Fiureriui ir partijos nariui Ribentropui.* Toliau sekė sakinys: *Dėl Fiurerio pavestos misijos vykdymo.*

Karalius Eduardas VIII Bakingemo rūmų balkone

Negalėjo būti jokios abejonės. Kunigaikštis buvo vokiečių šnipas. Pranešė, jog įvyko pusės valandos pokalbis su Eduardu, kai *su pypkėmis dantyse susėdome prie židinio.* Po to lydėjo naująjį karalių į susitikimą su karaliene-motina. Jos apartamentuose gėrė arbatą, o vėliau vėl kalbėjosi su Eduardu. *Pokalbis vyko šeimyninio atvirumo dvasioje,* — rašė kunigaikštis Koburgas. *Karaliui Vokietijos—Didžiosios Britanijos sąjunga yra neatidedama būtinybė ir britų politikos pagrindas. Tai yra kelias, kuris užtikrins taiką Europoje.*

Koburgas priminė karaliui, kad Anglijos ministro pirmininko Stenlio Boldvino* ir Hitlerio susitikimas galėtų būti naudingas. Tada Eduardas suriko:

— Kas čia yra karalius? Boldvinas ar aš? Aš pats noriu kalbėtis su Hitleriu ir padarysiu tai Anglijoje ar Vokietijoje. Prašau jam (Hitleriui) tai perduoti!

Istorija greitai davė Eduardui šansą išreikšti savo simpatijas Hitleriui. 1936 m. kovo mėn. vokiečių armija įžengė į Reino kraštą, kuris pagal Versalio taikos sutartį turėjo likti demilitarizuota zona. Ta akcija buvo didelis Hitlerio blefas, nes jis tuo metu galėjo surinkti tik negausias jėgas. Būtų užtekę, kad kokia nors prancūzų divizija būtų palikusi kareivines ir patraukusi prie Reino arba britų karo laivai būtų pasukę vokie-

* **Stenlis Boldvinas** (1867—1947), britų politikas. Konservatorių partijos veikėjas. Ministras pirmininkas 1923—1924, 1924—1929 ir 1935—1937 metais. Kritikuojamas už tai, kad nerodė ryžto, parengiant Didžiąją Britaniją karui, kad veikė prieš nacizmo ir fašizmo plitimą Europoje.

čių uostų link ir visai operacijai vadovavęs generolas Liudvikas Bekas būtų įsakęs sukti atgal. Tačiau to neįvyko. Anglai ir prancūzai nesiryžo intervencijai, o Hitleris įsitikino, kad Europoje gali veikti drąsiai. Tai buvo karaliaus Eduardo VIII nuopelnas...

Vokiečių kareiviai Kelne ant Hohencolernų tilto

Tuo metu, kai vokiečių kareiviai gana nedrąsiai žygiavo Kelno gatvėmis, Londone vokiečių ambasadorius Leopoldas fon Hoesch nekantriai laukė prie telefono. Kai skambutis suskambo, pašoko nuo krėslo ir sušnibždėjo:

— Tai karalius... — pribėgo prie telefono ir, labai įsitempęs, pakėlė ragelį.

— Deividas kalba, — išgirdo. — Ponas žinote, kas kalba?

— Suprantama, žinau, — atsakė Hoesch. Karalius Eduardas VIII turėjo 7 vardus, o privačiuose kontaktuose noriai pasinaudodavo vardu Deividas.

— Pakviečiau ministrą pirmininką ir perdaviau jam savo įspūdžius, — kalbėjo karalius. — Pasakiau senukui taip ir taip, kad atsisakysiu sosto, jeigu jis paskelbs karą. Tai buvo baisi scena. Tačiau, pone, galite būti ramus. Karo nebus.

Hoesch padėjo ragelį ir staiga pašėlo iš džiaugsmo. Ėmė šokinėti ir šokti.

— Įvykdžiau tai! — rėkė. — Pergudravome visus. Karo nebus!

Netrukus išsiuntė telegramą į Berlyną.

Šiandien (1936 m. kovo 11 d.) *turėjau betarpį kontaktą su rūmais,* — rašė. — *Sutikau ne tik vokiečių argumentų supratimą, bet ir sužinojau, kad rūmų duoti nurodymai vyriausybei reiškia, jog, nežiūrint į detales, negalima leisti svarbesnių padarinių* (vokiečių armijos įžengimo).

Hitleris, perskaitęs raportą iš Londono, pasakė:

— Anglijos karalius nesikiš. Laikysis pažado. Tai reiškia, kad visa kita vyks pagal mūsų norus.

Eduardas, kuris jau titulavosi karaliumi, nors dėl gedulo dar neužsidėjo karūnos, toliau siekė, kad nugalėtų pasipriešinimą vokiečių veiksmams. Į savo rūmus pakvietė daug žymių politikų ir vyriausybių narių.

— Greitai pradėsiu valdyti, — Eduardas kalbėjo apie karūnavimo ceremoniją, kuri turėjo įvykti 1937 m. gegužės 12 d. — Nenoriu girdėti apie karą.

Vyriausybė nuogąstavo dėl Eduardo ambicijų. Žinojo, jog jis nenori būti „šiaudiniu valdovu“, kuris tik pasirodytų miniai iš balkono valstybinių švenčių metu, rengtų priėmimus, kviestų ambasadorius ir paduotų

ranką naujam ministrui pirmininkui. Jis norėjo valdyti. Ir norėjo sudaryti sąjungą su Hitleriu. Užsienio reikalų ministras Antonis Edenas, kalbėdamas su Čekoslovakijos ambasadoriumi Londone Janu Masariku, pasakė:

— Ministerija vis labiau nerimauja dėl didėjančio ir rūpestį keliančio karaliaus kišimosi į tarptautinius reikalus. Jeigu tai tęsis, yra kelių ir būdų priversti jį atsisakyti sosto.

Ar galvojo apie ponią Simpson?

Tačiau Eduardas nekreipė dėmesio į vyriausybės nuogąstavimus. Ir toliau siekė stiprinti britų—vokiečių santykius ir gana greitai suprato, jog ambasadorius fon Hoesch per mažai dinamiškas.

— Tikriausiai jis yra geras trečiojo reicho atstovas, tačiau nepakankamai geras trečiojo reicho reprezentantas, — kalbėjo Eduardas savo draugui kunigaikščiui Koburgui žinodamas, jog greitai šie žodžiai pasieks Hitlerį. — Norėčiau, kad ambasadoriumi būtų žmogus, kuris liaudžiai reprezentuotų socializmą, oficialią politiką ir būtų Hitlerio patikėtiniu.

Ar už tokių Eduardo pažiūrų stovėjo ponia Simpson? Negalima to atmesti, tačiau likimas viską pakreipė kunigaikščio pageidaujama kryptimi. Fon Hoesch mirė nuo širdies priepuolio, o 1936 m. spalio 26 d. į Londoną atvyko... Joachimas fon Ribentropas, kaip naujasis trečiojo reicho ambasadorius.

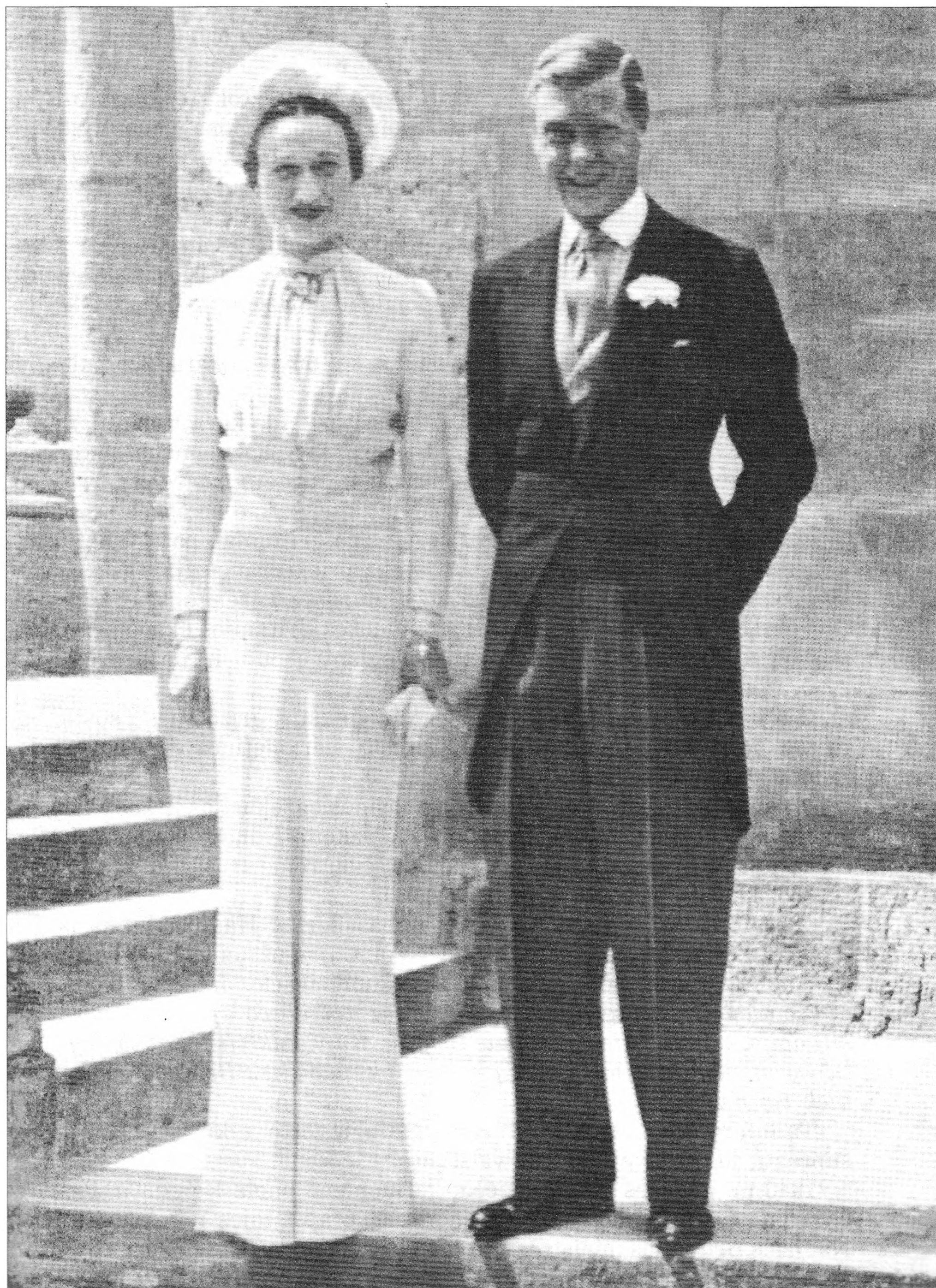
Maždaug tuo pačiu metu karalius pranešė apie ketinimą vesti ponią Simpson. Tai labai keistas sutapimas. Artėjame prie didžiausios Vindzoro kunigaikščio paslapties. Ar tikrai jis taip labai mylėjo, kad turėjo vesti ponią Simpson, bet atsisakyti sosto? Ar ši santuoka buvo tik pretekstas, kuris turėjo nuslėpti nuo visuomenės tikrąją sosto atsisakymo priežastį?

Ministras pirmininkas Stenlis Boldvinas puikiai žinojo karaliaus simpatijas vokiečiams. Žinojo, kokį vaidmenį Eduardas atliko Reino krizės metu. Taigi galėjo kuo puikiausiai įsivaizduoti, kaip toliau vystysis situacija, jei sostą gaus nacizmui simpatizuojantis karalius. Todėl turėjo pasiekti, kad karalius atsisakytų sosto. Jam tai pavyko, nors iki šių dienų nėra aišku kaip. Visuomenė sužinojo, kad Eduardas, be galo mylėdamas ponią Simpson, atsisako sosto, nes, būdamas karaliumi, negali vesti išsiskyrusios moters.

Lemiamo pokalbio metu Eduardas pasakė ministrui pirmininkui Boldvinui:

— Noriu, jog jūs pirmasis sužinotumėte, kad priėmiau sprendimą ir niekas jo nepakeis, kadangi apgalvojau tai visapusiškai. Atsisakau sosto ir vedu ponią Simpson.

1936 m. gruodžio 10 d. Eduardas VIII pasirašė 9 sosto atsisakymo dokumentus ir išvažiavo į Vieną. Tuoj pat paskui jį išvyko Redžinaldas „Rex" Bensonas, vienas labiausiai žinomų ir įtakingų Londono aukštuomenės atstovų. Jis gerai pažinojo Eduardą, tačiau šį kartą ne simpatijos ar užuojauta buvusiam monarchui jam rūpėjo. Bensonas buvo slaptosios žvalgybos darbuotojas ir iš savo viršininko gavo nurodymą draugauti ir globoti kunigaikštį. Iš Vienos viešbučio „Bristol" jau kartu išvyko į Va-

Kunigaikščių pora Kande pilyje tuoj po vestuvių

serleonburgą. Kunigaikštis ten ilgai neužtruko ir išvyko į Kande pilį netoli Prancūzijos, į nuosavas prancūzų fašisto Šarlio Eugenijaus Bedaucho valdas.

Ten 1937 m. birželio 3 d. Vindzoro kunigaikštis, tokį titulą gavo Eduardas, atsisakęs sosto, vedė ponią Simpson. Jo žmona gavo Vindzoro kunigaikštienės titulą ir kartu sužinojo, jog karalius Jurgis VI nepageidauja matyti jos rūmuose, taip pat jis nesutinka, jog ji būtų tituluojama „jos karališkąja didenybe".

1937 m. spalio 11 d. išsipildė kunigaikščio svajonė. Jo draugas prancūzas suorganizavo vizitą į Berlyną, kur susitiko su Hitleriu. Amerikos dienraščio „New York Times" korespondentas pažymėjo, kad, sveikindamas hitlerininką, kunigaikštis dukart pakėlė ranką.

Tai jau nebuvo žaidimas. Atėjo laikas, kai buvusio karaliaus palankumas britams darėsi grėsmingas.

1939 m. rugsėjo 3 d. Didžioji Britanija paskelbė karą Vokietijai. Hitleris planavo, jog, užėmęs Lenkiją, tuoj pat savo kariuomenę nukreips į Vakarų Europą, kad Belgija ir Prancūzija nesuspėtų pasirengti gynybai. Pagaliau aukščiausieji Vermachto vadai įtikino jį, kad po agresijos į Lenkiją armija yra gerokai nusilpusi. Ji nėra pajėgi tuojau pat pradėti karą su Vakarais. Fiureris sutiko atidėti ataką prieš Prancūziją, tačiau neatsisakė planų Didžiosios Britanijos atžvilgiu. Jis nesirengė įsiveržti į salą. Galvojo, kad, nugalėjęs Prancūziją ir sumušęs Britanijos ekspedicinį korpusą, padarys anglams pakankamai slegiantį įspūdį ir jie praras norą savarankiškai priešintis Vokietijos galiai.

O tuo metu draugiškai nusiteikęs kunigaikštis, grįždamas į sostą, būtų puikus Hitlerio ir linkusios kapituliuoti marionetinės vyriausybės lojalumo garantas.

Vokietijos agresija prieš Lenkiją, masinės egzekucijos ir žudynės, kurias vykdė Vermachtas ir SS daliniai, nepakeitė Eduardo simpatijų. Galima buvo susidaryti įspūdį, jog dar karščiau rėmė Hitlerį ir nuoširdžiai troško, kad jis pasiektų visišką pergalę.

1940 m. vasario 19 d. vokiečių ambasadorius Hagoje Julius iš fon Zech-Bukersrodų giminės informavo Vokietijos užsienio reikalų ministrą, kad gavo pranešimą nuo Vindzoro kunigaikščio. Jame kalbama, jog *aukščiausioji sąjungininkų taryba ilgai diskutavo apie tai, kokia bus situacija, jeigu Vokietija užpuls Belgiją. Kunigaikštis tvirtino, jog anglų—prancūzų armijos pakils į kovą ir okupuos tiek Belgijos teritorijos, kiek tik galės.*

Ta informacija Vokietijai turėjo ypatingą vertę, o kunigaikštis turėjo suprasti, jog išdavė liaudį ir valstybę.

1940 m. gegužės 10 d. vokiečių kariuomenė puolė Belgiją ir Prancūziją. Tuo metu kunigaikštis su žmona buvo apsistojęs netoli Paryžiaus. Naujasis Britanijos ministras pirmininkas Vinstonas Čerčilis suprato, kad tokia situacija yra labai nepalanki. Kunigaikščiui buvo nesaugu likti Prancūzijoje, kadangi galėjo lengvai patekti į vokiečių rankas. Tikriausiai jo

Kunigaikštis su žmona povestuvinės kelionės metu Venecijoje

gyvybei pavojus negrėstų, bet, atsižvelgiant į ligšiolinius jo veiksmus, būtų nesunku įsivaizduoti, kad vokiečių laikraščiuose gali pasirodyti nuotraukų, kur buvęs monarchas Berlyne sveikina Hitlerį arba stebi vokiečių kariuomenės paradą Paryžiuje. Tačiau po kurio laiko Eduardas ir jo žmona dingo iš Prancūzijos sostinės. Padarė tai taip vikriai, kad net ištikimasis Reksas Bensonas, akylai saugojęs draugą, nesusiorientavo, kas atsitiko. Visos Britanijos konsulinės įstaigos pradėjo karštligiškas paieškas, tačiau be rezultato. Staiga kunigaikštis atsirado Madride, iš ten netrukus išvyko į Lisaboną. Atrodė, kad Čerčilis gali atsikvėpti ir nustoti rūpintis geru monarchijos vardu. Tačiau Eduardas nežadėjo palengvinti jo gyvenimą. Pirmiausia jis apsistojo portugalų bankininko, bendradarbiavusio su vokiečių žvalgyba, Ricardo Espirito Santo Silvos namuose. Netrukus spaudoje pasirodė jo pasakyti žodžiai, kad *Didžiajai Britanijai gresia militarizavimo pavojus, kurio galima išvengti tik sudarius taikos sutartį su Vokietija.*

Įvykių sūkuryje vėl pasirodė Joachimas fon Ribentropas, kuris jau spėjo iškilti ir dabar ėjo reicho užsienio reikalų ministro pareigas. Kai tik išgirdo apie naujausius kunigaikščio pasisakymus, tuoj pat nuvyko pas Hitlerį, kad pateiktų jam fantastišką planą — reikia pagrobti Eduardą ir po sėkmingos invazijos į Angliją pasodinti jį į sostą. Jis pašalins Čerčilį bei karalių Jurgį VI ir paims valdžią į savo rankas.

Hitleriui šis planas patiko. Netrukus davė nurodymą pagrobti kunigaikštį.

Planą įvykdyti buvo pavesta SS brigadenfiureriui Valteriui Šelenbergui*, kuris pagarsėjo po gerai įvykdytos akcijos prieš Anglijos žvalgybą, kai 1939 m. lapkričio 22 d. iš Olandijos pasienio miestelio Venlo pagrobė

* **Valteris Šelenbergas** (1910—1952), SS brigadenfiureris, reicho Vyriausiosios gynybos valdybos kontržvalgybos skyriaus viršininkas, nuo 1941 m. užsienio žvalgybos viršininkas. 1948 m. sausio mėn. Amerikos teismas jį nuteisė 6 metus kalėti. 1951 m. iš kalėjimo paleistas.

Vokiečių kareiviai Prancūzijos miestelyje, 1940 m. gegužė

du anglų žvalgybos agentus. Šelenbergas nutarė pasinaudoti savo patirtimi ir panašiu būdu įvilioti Eduardą į spąstus, o paskui priversti jį išvykti į Ispaniją arba nuvežti ten jėga.

Gali būti, kad anglų žvalgyba sužinojo apie Vokietijos ketinimus, nes ministras pirmininkas Vinstonas Čerčilis pasiūlė kunigaikščiui nedelsiant grįžti į Angliją. Tai nebuvo prašymas. Tai buvo įsakymas pavaldžiam generolui, nes tokį karinį laipsnį turėjo kunigaikštis. Atsisakymo atveju grėsė karo teismas. Netrukus Portugalijos link pasuko du hidroplanai, kurie nusileido prie Portugalijos krantų, pasirengę nedelsiant evakuoti kunigaikščių porą. Tačiau Eduardas pareiškė, jog neturi nei namų, nei darbo Anglijoje. Be to, karalius atsisakė suteikti jo žmonai karališkąjį titulą, todėl tegul bus malonūs ir paliks juos ramybėje.

Įsiutęs Čerčilis įsakė rekvizuoti pasus ir taikyti Eduardui ir jo žmonai namų areštą. Tuo pat metu išsiuntė telegramą: *Jūsų karališkoji didenybė vis dar esate tarnyboje ir atsisakymas vykdyti faktinės karinės vadovybės įsakymą gali sukelti rimtas pasekmes. Tikiuosi, jog tokio įsakymo siųsti nereikės. Esu priverstas jus įtikinti, jog turite sutikti su vyriausybės pageidavimu.*

Telegrama atliko savo uždavinį. Buvęs karalius nustojo aikštytis ir sutiko grįžti. Ir tada staiga Čerčilis pakeitė nuomonę. Greičiausiai supra-

to, jog geriau neturėti Anglijoje karšto Hitlerio šalininko, kuris kiekvienu momentu prieštaraus tvirtai vyriausybės politikai, žadančiai duoti britams tik „kraują, prakaitą, ašaras ir darbą". Čerčilis nusprendė, kad Eduardas turi išvykti kur nors labai toli, kad visi jį pamirštų. Surado jam Bahamų salų, esančių Atlanto vandenyne, netoli Floridos, gubernatoriaus postą. Tačiau liepos mėn., Eduardui nespėjus išvykti, į Lisaboną atvyko Valteris Šelenbergas ir ten numatė visas savo plano detales. Pagrindinis vaidmuo jame buvo skirtas įtakingam ispanui, teikusiam paslaugas vokiečių žvalgybai. Tai jam pakvietus labai nuobodžiaujantis Portugalijoje kunigaikštis turėjo dalyvauti pasienio miškuose vykusioje medžioklėje. Ten būtų atvykęs Šelenbergas ir „pasiūlęs" išvykti į Ispaniją, kur kunigaikštis būtų tos valstybės vyriausybės svečias ir galėtų laukti tolimesnių įvykių raidos. Tačiau planą teko keisti, kai Šelenbergas sužinojo, kad nepavyks įkalbėti Eduardą išvykti iš Lisabonos. Tada pakvietė jį į susitikimą, kur tikėjosi, kaip tvirtino, „informuoti apie savo atvykimo tikslą". Norėjo pasiūlyti prieglobstį Ispanijoje ir gana didelę pensiją, kad kunigaikštis galėtų gyventi pagal kunigaikščiui tinkantį lygį. Tačiau jis visai neturėjo noro klausytis, ar kunigaikštis tokį pasiūlymą priims, ar ne. Paprasčiausiai buvo pasirengęs jį pagrobti ir išvežti į Ispaniją.

Kunigaikštis nenorėjo ar negalėjo atvykti į tą susitikimą. Tuo tarpu Šelenbergas negalėjo įvykdyti savo misijos, nes gana greitai susirgo keista inkstų liga nuo sunkaus apsinuodijimo. Tikėtina, jog tai buvo britų žvalgybos nuopelnas.

Skausmų prikaustytas prie lovos Šelenbergas bandė sutrukdyti kunigaikščių poros išvykimą. Informavo portugalų policiją, kad laivo denyje įmontuota bomba, siuntė Eduardui anoniminius įspėjimus apie galimą pasikėsinimą, bandė siuntinėti su juo bendradarbiaujančius kunigaikščio draugus, kad jie atkalbėtų nuo labai pavojingos kelionės. Veltui.

1940 m. rugpjūčio 1 d. kunigaikštis ir kunigaikštienė įlipo į garlaivį *Excalibur* ir išvyko į tolimą kelionę.

Atrodė, jog tai, kas blogiausia, praėjo ir romantiškoji pora netrikdys Europos politikos. Deja, netrukus FTB (Federalinis tyrimų biuras), kuris globojo kunigaikščių porą, pastebėjo, kad jų didenybės veda slaptą korespondenciją su vokiečiais. Iš tolimų Bahamo salų kunigaikštienė rašinėjo ministrui Ribentropui, o kunigaikštis — Hitleriui. Be to, į salą savo nuostabia jachta atvyko milijonierius Axel Wenner-Gren. Britanijos žvalgyba žinojo, jos jis bendradarbiauja su vokiečių slaptosiomis tarnybomis. Įžvalgusis premjeras Čerčilis išsiuntė į Bahamų salas būrį kareivių vadinamajai gubernatoriaus ir jo žmonos apsaugai, o iš tikro tam, kad neleistų jiems pabėgti į Berlyną.

Bėgo metai, ir Anglija pamiršo nelemtąją porą. Tiesa, kunigaikštis porą kartų susikompromitavo nepagarbiomis pastabomis Amerikos atžvilgiu, kuri 1941 m. gruodžio mėn. įsijungė į karą. Tačiau tais baisiais laikais mažai kas kreipė dėmesį į diplomatinius niuansus.

Berlyne, ant kurio krito Anglijos ir Amerikos bombos, ministras Ribentropas išsigando, jog sudegs užsienio reikalų ministerijos archyvas. Ateinančios kartos negalės įvertinti jo įnašo, kuriant 1000-metį reichą. 1943 m. įsakė nufotografuoti visus dokumentus, o mikrofilmus paslėpti saugioje vietoje. Jie buvo patikėti valdininkui Karlui fon Loesch, kuris, esant reikalui, turėjo juos sunaikinti.

Kai 1945 m. į Vokietiją įžengė nugalėtojų armijos, amerikiečiai ir anglai pradėjo kruopščiai krėsti šalį, ieškodami vertingų dokumentų. Specialūs skyriai tardė belaisvius ir toliau skverbėsi į pačius tolimiausius kampelius, kad surastų slaptus ypač vertingus dokumentus: naujų lėktuvų ir tankų brėžinius, atominės bombos ir naujos karinės technikos kūrimo rezultatus, priešlėktuvinių ir balistinių raketų, magnetinių pabūklų konstravimo brėžinius, žvalgų raportus bei hitlerinės vyriausybės archyvą. Amerikos armijos speciali grupė gavo užduotį surasti Užsienio reikalų ministerijos archyvą. Su panašiu užsidegimu dokumentų ieškojo rusai. Jie pageidavo, kad diplomatinė korespondencija iki 1941 metų tarp vokiečių ir sovietų vyriausybių liktų kuo geriausiai paslėpta. Karlas fon Loesch dėl nežinomų priežasčių nesunaikino jam patikėtų filmų ir dokumentų. Tikriausiai suprato jų didžiulę vertę ir nurodė sąjungininkams, kur paslėpė archyvą. Tiksliai jo nurodytose vietose amerikiečiai surado beverčius dokumentus, užkastus keliolikoje vietų. Tarp jų buvo kunigaikščio laiškai Hitleriui. Kas už to slypi?

Anglijos vyriausybės rūpesčio dėka kompromituojanti medžiaga nebuvo paskelbta. Sąjungininkų kariuomenės vyriausiajam vadui, generolui Dvaitui Eizenhaueriui įsakius mikrofilmai apie Vindzoro kunigaikštį persiųsti į Amerikos ambasadą Londone, o vėliau — *įteikti Anglijos valdžios atstovams.* Ir čia dingsta visi pėdsakai. Dokumentai dingo. Greičiausiai Foreign Office (Užsienio reikalų ministerija) archyvuose arba karaliaus rūmuose Vindzore.

Vėl atsirado 1952 metais pačiu netikėčiausiu būdu. Kažkas atsiuntė juos į Amerikos laikraščio redakciją. Tačiau tarp tų dokumentų nebuvo Vindzoro kunigaikščio laiškų Hitleriui. Daug kas leidžia manyti, kad žmogus, suradęs dokumentus, buvo Antonis Bluntas. Po karo jis prižiūrėjo dailės kūrinių kolekcijas Vindzoro karalių rūmuose. Buvo labai gerbiamas, be to, darbo pobūdis leido jam sužinoti, kur saugomi slapčiausi Britanijos rūmų dokumentai. Jeigu buvo taip, tai jis, vertingiausias Rusijos karo metų šnipas, galėjo nusipirkti sau neliečiamybę. Dalį dokumentų išsiuntė Amerikos laikraščiui, o labiausiai kompromituojančius laiškus, kuriuos rūmai ypač norėjo paslėpti, paliko labai saugioje vietoje. Kodėl liko nenubaustas, nors 1964 metais buvo demaskuotas? Be abejonės, tie dokumentai pateko į sovietų žvalgybos rankas. Kaip juos panaudojo Stalinas? Juk nepaleido iš rankų tokio netikėto laimikio.

Kokią kainą Anglija turėjo sumokėti už Vindzoro kunigaikščio politinį šališkumą? Galbūt kada nors tai sužinosime...

Po karo kunigaikščiui ir kunigaikštienei nereikėjo likti tolimose salose. Grįžo į Europą ir apsigyveno Paryžiuje. Pagal nepatikrintą informaciją Eduardas, atsisakydamas sosto, gavo tiek daug pinigų, kad galėjo ramiai ir prabangiai gyventi. Mirė Paryžiuje 1972 m. gegužės 28 d. Jo žmona mirė po 14 metų vieniša ir pamiršta.

Perl Harboras

Artėjo 5 val. ryto, kai teletaipo tarškėjimas pažadino leitenantą Fransą Brotherhudą, snaudžiantį karinio jūrų laivyno ministerijos Vašingtone dekriptažo *OP-20-GY* sekcijos kambario krėsle. Tai radijo siųstuvas iš Beinbridžo netoli Sietlo perdavė tik ką užregistruotą japonų šifrogramą. Iš raidžių skilčių galima buvo spręsti, jog tai „Purpurinis" mašininis kodas. Brotherhudas perėjo į kitą kambario pusę, kur stovėjo įrenginys iš trijų dalių, sumontuotų viename mediniame rėme. Tai buvo elektrinė rašomoji mašinėlė, kodavimo komplektas ir kita mašinėlė, spausdinanti dešifruotą tekstą.
Po kelių minučių spausdintuvas išmetė kortelę su japonišku tekstu. Tuo paros metu vertėjų sekcijoje nieko nebuvo. Brotherhudas, nujausdamas, kad telegrama yra labai svarbi, nuskubėjo į Signal Intelligence Service būstinę, kur žmonės budėjo visą parą.
10 val. 20 min. sekcijos viršininkas, komandoras Alvinas D. Krameris gavo iššifruotą tekstą. Tai buvo japonų vyriausybės ilgos telegramos ambasadoriui Vašingtone paskutinė dalis. Ambasadorius turėjo perduoti ją Valstybės sekretoriui.
Paskutinis sakinys buvo toks:
Kreipiamės su prašymu, kad ambasadorius mūsų atsakymą perduotų Jungtinių Valstijų vyriausybei gruodžio 7 d. 1.00 val. po pietų jūsų laiku.
Kodėl buvo nurodytas toks konkretus laikas? Kodėl taip skubama? Kodėl paskirta būtent 13.00 valanda, priešpiečių metas ir dar sekmadienis?
Krameris priėjo prie laiko juostų žemėlapio. Tik užmetus akį, neliko jokių abejonių. 13 valanda Vašingtone yra 7 valanda Havajuose ir Malajoje. Geriausias laikas atakai...

1941 m. spalio mėn. Tokijuje atsistatydino kunigaikščio Konojės vyriausybė, siekusi susitarimo su JAV. Imperatorius naują vyriausybę pavedė sudaryti generolui Hideki Tojo*. Naujasis ministras pirmininkas ryžosi žengti žingsnį, kurį daugelis strategų laikė beprotišku — pradėti karą su

* **Hideki Tojo** (1884—1948), japonų politikas, 1904—1905 m. Rusijos—Japonijos karo dalyvis, elitinės karinės mokyklos absolventas, 1935—1937 m. vadovavo žandarmerijai, o vėliau buvo Kvantuno armijos štabo viršininku. Sugrįžęs į Japoniją vadovavo nacionalistinei Toseiho organizacijai. Nuo 1938 m. — ministro pirmininko pavaduotojas, o nuo 1940 m. — karo ministras. Kinijos užkariavimo ir karo su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis šalininkas. Siekė apriboti politinį ir militarinį bendradarbiavimą su Vokietija ir Italija. 1941 m. tapo ministru pirmininku. Šiose pareigose dirbo iki 1944 m. liepos 8 d. Amerikos kariuomenei užėmus Marianų salas, išėjo į atsargą. Po Japonijos kapituliacijos bandė nusižudyti. Buvo išgelbėtas ir atiduotas Tarptautinio karinio tribunolo Tolimuosiuose Rytuose teismui. Pripažintas karo nusikaltėliu, nuteistas mirties bausme ir 1948 m. gruodžio 23 d. pakartas.

Jungtinėmis Valstijomis. Kodėl Japonija turėtų skelbti karą ir stengtis nugalėti galingą užjūrio valstybę? Kad atsakytume į šį klausimą, turime grįžti į Pirmojo pasaulinio karo pabaigą. Japonijos, dalyvavusios kare Antantės valstybių pusėje, ūkis kilo neįtikėtinai sparčiai. Eksportas ir importas išaugo trigubai, plieno ir cemento gamyba išaugo dvigubai, laivų statyklose į vandenį buvo nuleidžiami garlaiviai ir laivai, kurių bendras tonažas buvo 650 tūkstančių tonų, o tai net 7 kartus daugiau nei 1914 metais.

Tačiau taikos metai naujajai imperijai nebuvo palankūs. Ūkio vystymasis prarado pirmykščius tempus. Gamybos išlaidos Japonijoje buvo didesnės negu Vakarų konkurentų, be to, ūkį žlugdė pagrindinių žaliavų stoka. Trūko geležies rūdos, vario, anglių, naftos. Tų turtų perteklių turėjo kaimyninės valstijos. Reikėjo tik ištiesti ranką.

1931 m. Japonija, pati išprovokavusi incidentą pietų Mandžiūrijos geležinkelio ruože, užėmė kinų provincijos Mandžiūrijos sostinę Mukdeną. Po kelių mėnesių, nežiūrint į tarptautinius protestus bei Tautų sąjungos pasmerkimą, Japonijos Kvantuno armija užėmė visą provinciją. 1932 m. vasario mėn. įvyko Mandžuko valstybės perversmas, kuriam vadovavo marionetinis imperatorius Pu I.

Tuo būdu Japonija ėmė valdyti didžiulę teritoriją, kurios plotas sudarė per 1,3 milijono kv. km. Tai buvo patogi puolimo bazė, siekiant užkariauti Kiniją.

Vis dėlto agresija prieš Kiniją neatnešė Japonijai laukiamo rezultato. Karo metu žuvo 70 tūkstančių Japonijos kareivių, o 700 tūkstančių buvo įpainiota į ilgalaikę kovą su Čang Kai-Ši armija. Japonijos armijos išlaikymui Kinijoje reikėjo 5 milijonų dolerių kiekvieną dieną ir didelio kiekio brangių degalų bei žaliavų.

Netrukus Japonija patyrė sunkius pralaimėjimus mūšiuose su Raudonąja armija, kuri užtvėrė Japonijai kelius į Sibirą. 1938 m. japonų armija buvo sumušta prie Chasano ežero, o 1939 m. liepos ir rugpjūčio mėn. jų kariuomenė, puolusi sovietų armiją prie Chalchin Golo upės, buvo visiškai sutriuškinta. Pagal sovietų duomenis, Japonija neteko 61 tūkstančio užmuštų, sužeistų ir patekusių nelaisvėn kareivių, 600 lėktuvų ir 200 patrankų.

Japonų belaisviai po mūšio prie Chalchin Golo

Ta nelaimė nulėmė tolesnės ekspansijos planus. Japonų strategai suprato, jog, žengiant šia kryptimi, sutiks labai stiprią sovietų armiją. Reikėjo pasukti į Pietų Aziją, kur pasipriešinimas būtų daug mažesnis ir už pergalę būtų apdovanoti vertingomis žaliavomis: tai nafta, kaučiukas ir

spalvotųjų metalų telkiniai. Ir tada Japonija ėmė rengtis naujų teritorijų okupavimui. Tame pasaulio regione viešpataujančios monarchijos — Prancūzija, Didžioji Britanija, taip pat Olandija — buvo per daug užsiėmusios karo Europoje problemomis, todėl buvo akivaizdu, jog negalės skirti pakankamai daug jėgų, kad Tolimuosiuose Rytuose apgintų savo žemes. Didžiausia kliūtis buvo Jungtinės Amerikos Valstijos. Japonija negalėjo net viltis, kad ši valstybė nepastebės jų karinių veiksmų.

Ir tikrai. Kiekvienas Japonijos imperijos žingsnis sukeldavo vis įkyresnius Vašingtono kontrėjimus.

Visų pirma, kai Japonija kovojo kruviną karą prieš Kiniją, Jungtinės Amerikos Valstijos nusprendė finansuoti Kinijos gynėjus ir rūpintis tiekimu. Kai 1941 m. Prancūzijos Viši vyriausybė, nesugebėjusi apginti savų užjūrio valdų, pasidavė Japonijos spaudimui ir sutiko, kad Japonija laikinai okupuotų Indokiniją, Jungtinės Amerikos Valstijos užšaldė savo bankuose Japonijos aktyvus ir uždraudė geležies rūdos ir naftos eksportą į tą šalį. Šią sankciją palaikė Didžioji Britanija ir nutraukė su Japonija prekybos sutartis.

Japonija trauktis jau nebegalėjo. Bet ar galėjo atakuoti galingą valstybę už okeano? Jungtinių Amerikos Valstijų nacionalinės pajamos buvo 17 kartų didesnės, gamybos potencialas 7 — 9 kartus aukštesnis, plieno pagaminama 5 kartus daugiau, anglių iškasama — 7 kartus daugiau, automobilių gamyba aštuoniskart didesnė negu Japonijoje.

Suprantama, jog negalėjo būti net kalbos, kad Japonijos kariuomenė galėtų persikelti per Ramųjį vandenyną ir įsiveržti į Amerikos paplūdimius, kad iš ten galėtų pulti Vakarų pakrantės miestus. Tačiau japonams to nereikėjo. Jiems rūpėjo neleisti Jungtinėms Amerikos Valstijoms kištis į Azijos reikalus, kur Japonija siekė įtvirtinti savo imperiją. Atrodo, kad šiam tikslui pasiekti būtų užtekę sunaikinti amerikiečių laivyną ir tokiu būdu suparalyžiuoti amerikietiškąjį gigantą keliems mėnesiams. To laiko Japonijai būtų užtekę, kad suspėtų užkariauti Pietryčių Aziją, įrengtų ten bazes ir užtikrintų žaliavų tiekimą savo ginklų gamybos fabrikams, kurie gamino ginklus jūrų laivynui ir oro pajėgoms, kurdami nenugalimą militaristinį potencialą.

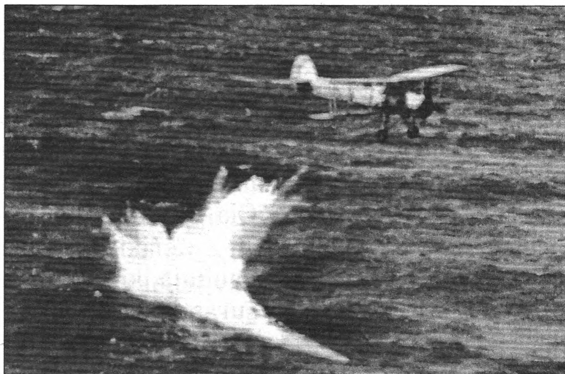
Admirolas Isorokus Jamamotas* sakė:

— Jeigu kiltų karas su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis, nebus vilčių laimėti, kol nebus sutriuškintas Amerikos karo laivynas Havajų vandenyse.

* **Isorokus Jamamotas** (1884—1943), admirolas, žymiausias japonų strategas ir karinio jūrų laivyno vadas, 1904—1905 metų Rusijos—Japonijos karo dalyvis, nuo 1926 m. karo atašė Vašingtone. 1928 m., grįžęs į Japoniją, buvo lėktuvnešio *Akagi* vadas. Trisdešimtaisiais metais dalyvavo nusiginklavimo konferencijoje. Prieš pat prasidedant II pasauliniam karui, paskirtas japonų karo laivyno vadu. 1941 m. gruodžio 3 d. įsakė pulti Perl Harborą — tai buvo karo su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis pradžia. Karo metais parengė daug japonų laivyno operacijų planų ir vadovavo karo laivynui mūšyje už Midway. 1943 m. balandžio 18 d. išvyko į inspekcinę kelionę ir žuvo, Amerikos žvalgybai susekus jo planus.

Todėl nusprendė suduoti vieną smūgį, bet tokį tikslų ir skaudų, kad Amerikos karo laivynas kelis mėnesius nebegalėtų trukdyti agresyviems Japonijos planams.

Laikas nelaukė. Jamamoto štabas įvertino, jog artimiausiais mėnesiais Japonijos ir Amerikos karo laivynų pajėgumo santykis bus 10:7. Ši išvada rėmėsi skaičiavimais — didėjant nuotoliui nuo savo bazių, karinio laivyno efektyvumas mažėja 10 proc. kas 1000 mylių. Tačiau Japonija bijojo, kad situacija artimiausiais mėnesiais visiškai pasikeis, kai Amerika 1940 m. pradės sparčiai vystyti karinį jūrų laivyną. Tuo metu Jungtinių Amerikos Valstijų kongresas pritarė *Two-Ocean Naval Expansion Act* nutarimui, kuriame buvo numatyta iki 1944 metų pagaminti 7 šarvuočius, 18 lėktuvnešių, 27 kreiserius, 115 torpedinių ir 42 povandeninius laivus. Realizavus šią programą Amerikos laivyno pajėgumo santykis būtų 10:3.

Jūrų pajėgų „Swordfish" lėktuvas iššauna raketą

Todėl admirolas Isorokus Jamamotas nutarė suduoti lemiamą smūgį 1941 metų pabaigoje arba 1942 metų pradžioje.

Išsamų planą turėjo parengti komandoro Minoros Gende suformuota grupė. Šis komandoras buvo itin nuodugniai išstudijavęs anglų torpedinių lėktuvų *Swordfish* antpuolius prieš Italijos karinę bazę Tarente 1940 metų liepos 11 dieną. Tuomet 21 nedidelis lėktuvas Italijos laivynui padarė labai didelių nuostolių, paskandindamas arba išvesdamas iš rikiuotės 4 didelius karo laivus. Bet išpuolis prieš Perl Harborą nebuvo toks paprastas dalykas.

Normaliomis sąlygomis iš lėktuvo paleista raketa skrenda 70 metrų aukštyje 240 km/val. greičiu, panyra 25 m po vandeniu ir tik vėliau iškyla į paviršių. Tačiau Perl Harboro uostų baseinų gylis buvo maždaug 15 m. Gende išsprendė šią problemą, parengdamas atitinkančią šias sąlygas raketų paleidimo techniką. Kita kliūtis buvo svarbesnė. Laivai Perl Harbore buvo tvirtinami dviem eilėmis. Tokiu atveju raketos negalėtų pasiekti laivų, stovinčių prie krantinės, nes juos užstotų pirmosios eilės korpusai. Nutarta į akciją įtraukti bombonešius, apginkluotus bombomis, kurios gali pramušti 38 ir 40 centimetrų šarvus.

Pagal planą, siekiant užklupti visiškai netikėtai, japonų karo laivai turėjo išplaukti iš Kurilų salų prieš 11 dienų iki atakos. Bet koks sutiktas prekybos laivas, plaukiantis su Amerikos, Prancūzijos ar Anglijos vėliava, turėjo būti nuskandintas.

Dėl visa ko buvo pasirinkta tokia trasa, kuri aplenktų judrias jūreivystės linijas, nors tada smogiamosios grupės laivai turėtų plaukti per sritis,

kur oro sąlygos nėra tokios palankios. Jeigu, nežiūrint visų atsargumo priemonių, amerikiečiai pastebėtų japonų laivus — jiems būtina grįžti į bazę. Jeigu komplikacijų būtų išvengta, lėktuvnešiai turėjo priartėti prie Perl Harboro per 230 mylių (t.y. 368 km) ir tada išleisti lėktuvus su raketomis ir bombomis.

1941 m. spalio mėn. naujasis Japonijos užsienio reikalų ministras susitiko su ryšių viršininku.

— Ar mūsų diplomatinių ryšių kanalas saugus? — paklausė ministras Shigenori Togo. Žinojo apie amerikiečio kriptologo H. O. Jardlėjaus knygą *The American Black Chamber* apie japonų diplomatinio kodo dešifravimo metodus 1920 metais. Taip pat žinojo, kad, įgyvendinant naujos vyriausybės planus, slapti ryšiai su užsienio forpostais turės pagrindinę reikšmę.

— Šiuo metu yra visiškai patikimi, — užtikrino Užsienio reikalų ministerijos ryšių skyriaus viršininkas.

Labai klydo. Negalėjo žinoti, kad amerikiečių žvalgyba žinojo slapčiausio japonų šifro — „Purpurinis" raktą.

Tai buvo vokiečių šifravimo mašina „Enigma". 1934 m. Japonijos jūrų laivynas nupirko tą įrenginį su prekyboje naudojamais šifrais. Padarę tam tikrus pakeitimus, įrenginį perdavė Užsienio reikalų ministerijai. Čia jis buvo dar papildomai tobulinamas.

Viljamas F. Frydmanas 1930 m.

Amerikiečiai greitai susiorientavo, kad japonai nesinaudoja iki tol turėtu šifru „Raudonasis". Visi bandymai surasti naujo šifro raktą buvo nesėkmingi, kol tuo nepradėjo rūpintis Army Signal Corps kriptologų valdybos viršininkas Viljamas F. Frydmanas*. Darbas tęsėsi 20 mėnesių ir 1940 m. rugpjūčio mėn. „Purpurinio" šifro raktas buvo surastas. Kriptologų viršininkas šį laimėjimą apmokėjo nervų išsekimu ir trijų mėnesių gydymusi ligoninėje. Panašų „stebuklą" daug anksčiau padarė trys lenkų šifravimo biuro kriptologai: Marjanas Rejevskis, Ježis Ružickis ir Henrikas Zigalskis. Jie pagamino vokiečių įrenginio „Enigma" kopiją ir papildomai įrengė prietaisą, pavadintą „bomba". Tai leido prieiti prie įtaiso, be kurio negalima perskaityti užšifruoto teksto.

* **Viljamas Frederikas Frydmanas** (1891—1969), mokslininkas, žymus amerikiečių kriptologas. 1929 m. tapo Signal Intelligence Service direktoriumi. Šios organizacijos tikslas — parengti šifrus ir kodus armijai, taip pat rasti kitų valstybių diplomatinių tarnybų ir kariuomenės naudojamų šifrų raktus. 1940 m. rugpjūčio mėn. jo vadovaujama įstaiga surado japonų mašininio, vadinamojo „Purpurinio", šifro raktą. To dėka amerikiečiai galėjo sekti slapčiausią japonų diplomatinę ir karinę korespondenciją. Tai nulėmė daugelio kovų Ramiajame vandenyne rezultatus, taip pat turėjo galimybę pašauti admirolo Isoroko Jamamoto lėktuvą. Kai 1955 m. ryžosi išeiti į pensiją, vyriausybė įteikė jam aukščiausią civiliams duodamą apdovanojimą — Medal for Merit. Tais pačiais metais Jungtinių Amerikos Valstijų kongresas paskyrė jam 100 tūkstančių dolerių premiją todėl, kad Frydmanas, dirbdamas kariuomenei, daug prarado. Jis negalėjo parduoti savų išradimų (nuo 1933 iki 1944 m. išrado 9 prietaisus. Kai kurie iš jų buvo tokie slapti, kad jam neišdavė net patento dokumentų).

Frydmanas niekada neprisipažino, jog naudojosi jų laimėjimais ir patirtimi, nes jie labai palengvino jo darbą.

Frydmano išradimo dėka Amerikos kriptologai galėjo dešifruoti kiekvieną informaciją, kurią į eterį pasiųsdavo japonų jūreivystės arba Užsienio reikalų ministerijos įstaigos ir kurią perimdavo amerikiečių radijo stotys per laikotarpį nuo 6 valandų iki 6 dienų.

Likimas darbštiesiems kriptologams iškrėtė bjaurų pokštą. Kai braukdami prakaitą, dieną ir naktį vargo prie japoniškojo šifro paslapties, sprendimas buvo šalia. Japonijos ambasada Vašingtone pasamdė seną negrą Robertą valytoju. Šifruotojas liepė jam valyti dulkes nuo labai slaptos šifravimo mašinos. Tačiau buvo gana atsargus ir kiekvieną kartą šalia Roberto būdavo kuris nors japonų ambasados darbuotojas. Tuo tarpu žvalgybai neatėjo į galvą, kad amerikietis gali įeiti į slapčiausią patalpą ir Roberto neužverbavo...

Atidarius „Purpurinę“ šifravimo mašiną ir suradus dešifravimo raktą, Amerikos vyriausybė turėjo galimybę susipažinti su slapčiausia japonų korespondencija. Galėjo stebėti, kaip žingsnis po žingsnio rengiamasi karui.

1941 m. lapkričio 4 dieną admirolas Jamamotas išleido *Ypatingai slaptą įsakymą Nr.1* — atakuoti Perl Harborą. Po dviejų dienų nurodė *Dieną Y* — gruodžio 8-ąją (Tokijo laiku). Tai buvo data, kai kariniai laivai turėjo pulti Perl Harborą, o smogiamajai operacijai vadovauti paskirtas viceadmirolas Chuichi Nagumo*.

Kitą dieną 32 laivai vienas po kito išplaukė iš Japonijos uostų. Nė vienas jūreivis nežinojo, kur plaukia. Tik gerokai nutolus nuo kranto, laivų kapitonai galėjo atplėšti užantspauduotus vokus. Ten buvo įsakymas plaukti į Tankano įlanką prie Etoforo salos, kur viso labo tebuvo trys žvejų trobelės ir nedidelis betoninis pirsas.

Vėlų lapkričio 20-osios vakarą į Tankano įlanką atplaukė paskutinis smogiamosios grupės laivas, lėktuvnešis *Zuikaku*. Viceadmirolas Nagumo jau laukė tik įsakymo pradėti reidą į Perl Harborą.

Keliomis valandomis vėliau Vašingtone Japonijos ambasadorius admirolas Kichisaburo ir tik ką atvykęs ambasadorius Saburo Kurusu įteikė Jungtinių Amerikos Valstijų sekretoriui Kordeliui Halui** ultimatumo tekstą. Buvo reikalaujama pakeisti Amerikos užsienio politiką, netrukdy-

* **Chuichi Nagumo** (1882—1944), japonų viceadmirolas. Pelnė Perl Harboro didvyrio šlovę, vadovavo kelioms operacijoms Ramiojo vandenyno pietuose, iš kurių labiausiai efektyvus buvo 1942 metų reidas į Indijos vandenyną. 1942 m. birželio mėn. kovose dėl Midway jo vadovaujami lėktuvnešiai buvo nuskandinti. 1944 m. vadovavo Ramiojo vandenyno kariniam laivynui. Kovojo dėl Marianų salų ir nusižudė, kai karinių dalinių pralaimėjimas prie Sajpanų tapo akivaizdus.

** **Kordelis Halas** (1871—1955), amerikiečių politikas. Nuo 1933 m. Jungtinių Amerikos Valstijų užsienio reikalų ministras. Pagrindiniu savo politikos tikslu laikė gerų santykių palaikymą su Pietų Amerikos valstybėmis, todėl nepastebėjo Tolimuosiuose Rytuose augančios krizės reiški- ▶

ti Japonijai ir toliau užkariauti naujas teritorijas, tiekti Japonijai tiek naftos, kiek tik pareikalaus. Be to, atsisakyti bet kokio domėjimosi Kinijos situacija.

Netrukus Japonijos vyriausybė atsiuntė savo ambasadoriui telegramą Nr. 812: *Yra tam tikrų priežasčių, kurių jūs nenumanote, todėl norime aiškiai žinoti, kokie bus Japonijos ir Amerikos santykiai iki 25* (1941 m. lapkričio mėn.), *tačiau, jei per artimiausias tris ar keturias dienas sugebėsite užbaigti pokalbius su amerikiečiais, (...) nusprendėme palaukti tos datos. Tuo pačiu nurodome, kad paskutinio termino data negali būti pakeista. Po šio termino reikalai bus sprendžiami automatiškai.*

Po savaitės konsultacijų Halas parengė atsakymą japonų ambasadoriui. Amerika pareikalavo, kad Japonijos kariuomenė paliktų Kiniją. Už tai pažadėjo atnaujinti su Japonija normalius prekybos santykius ir nuimti areštą nuo Amerikos bankuose laikomų Japonijos aktyvų. Tą notą Japonijos ambasadoriui Halas įteikė lapkričio 26 dieną.

Lapkričio 26 dieną 6 valandą ryto iš Tankano įlankos išplaukė 32 laivų flotilė. Tai buvo 6 lėktuvnešiai su 450 automobilių, 2 šarvuočiai, 3 kreiseriai, 9 torpediniai laivai ir 12 pagalbinių laivų.

Tą pačią dieną 23 val. 27 min. Japonijos ambasadorius paskambino Kumaichi Jamamotui — Užsienio reikalų ministerijos Amerikos reikalų skyriaus viršininkui. Kalbėjosi septynias minutes, o amerikiečių specialistai, klausydamiesi pokalbio, neturėjo jokių sunkumų, kad suprastų gana primityvaus pokalbio prasmę.

— Kaip sprendžiasi vedybiniai reikalai? — paklausė Kumaichi Jamamotas.

Suprantama, buvo klausiama apie derybas su amerikiečiais.

— Nesiskiria nuo to, ką ponia Fumeko pasakė vakar, — atsakė ambasadorius.

„Ponia Fumeko“ — tai, suprantama, sekretorius Halas. Taigi atsakymą reikėtų suprasti taip: *nesiskiria nuo vakarykščių pokalbių su Halu.*

— Kaip ten vystosi reikalai? Ar galima tikėtis, kad vaikas gims? — paklausė ambasadorius, kuris norėjo sužinoti savo vyriausybės planus. (*Ar tai reiškia, kad krizės terminas nuspręstas?* — suprato kriptologai.)

— Taip, vaiko gimimas neišvengiamas, — patvirtino kategoriškai Jamamotas.

— Ar tikrai tai įvyks? — norėjo įsitikinti Kurusu. (*Ar tikrai krizės išvengti negalima?*)

▶ nių. Neatkreipė dėmesio ir į ambasadoriaus Džozefo C. Gru įspėjimą apie Japonijos rengimąsi karui. 1941 m. vedė derybas su Japonija, kurios rezultato nedavė. Karo metais daug padarė kuriant Suvienytųjų Nacijų Organizaciją. 1943 m. dalyvavo Maskvos ir Dumbarton Oakso konferencijose. 1944 metais atsisakė pareigų ir išėjo į pensiją. 1945 m. už indėlį, kuriant SNO, gavo Nobelio taikos premiją.

— Kokia kryptimi... — pridūrė po akimirkos, tačiau tuoj pat susigriebė, kad nori užduoti klausimą, neatitinkantį draugiško pokalbio charakterio, ir pasitaisęs paklausė, — ar tai bus berniukas ar mergaitė?

— Aš manau, kad tai bus stiprus, sveikas berniukas! — nusijuokė Jamamotas.

Kiekvienas, kuris girdėjo šį pokalbį, negalėjo turėti jokių abejonių — Japonija rengiasi karui ir pradės jį labai greitai!

Į Vašingtoną plaukė gausi ir vienareikšmė informacija, kad Japonija rengiasi karui.

Tarp kitko, Amerikos žvalgybai pavyko perimti telegramą iš Berlyno, kurioje japonų ambasadorius baronas Oshima rašė, kad Vokietijos užsienio reikalų ministras Joachimas fon Ribentropas jam pasakė:

— Jeigu Japonija nuspręs pradėti karą prieš Jungtines Amerikos Valstijas, tai Vokietija, suprantama, tuojau pat prisidės.

Kitą dieną Tokijas painformavo Oshimą: *Slapta perduok jiems, jog labai neatsargu pradėti karą tarp Japonijos ir anglosaksų tautų. Pridurk ir tai, kad karas gali kilti daug anksčiau, nei kas nors tikisi.*

Šios telegramos tekstą prezidentas Ruzveltas pamatė gruodžio 1 dieną ir pareikalavo kitos kopijos, suprasdamas šios informacijos ypatingą svarbą.

Gruodžio 3 d. į privačias prezidento Ruzvelto patalpas atvyko jo patarėjas karinio jūsų laivyno klausimais ir atnešė amerikiečių kriptologų dešifruotą telegramą.

— Ponas prezidente, tai yra labai svarbi informacija, — pasakė, išimdamas korteles iš užrakinamo portfelio. Tai buvo nurodymas Japonijos ambasados Vašingtone personalui sunaikinti šifrų knygas ir šifravimo mašinas.

— Kaip jūs galvojate, kada tai gali įvykti? — paklausė Ruzveltas, kai perskaitė nurodymus ambasadai. Suprantama, galvojo apie karą. Tik atsiradus tokiam pavojui vyriausybė nurodo savo pasiuntinybei naikinti ryšių įrenginius ir šifrų knygas.

— Kiekvienu momentu! — išgirdo atsakymą.

Ar Amerikoje buvo žinoma, kad iš Kurilų salų į Ramųjį vandenyną išplaukė grupė laivų? Niekada to neprisipažino. Tačiau Jungtinio žvalgybos pakomitečio viršininkas Viktoras Cavendish-Bentinck patvirtino, kad Britanijos žvalgyba pastebėjo, jog admirolo Nagumo laivai pakeitė kursą ir pasuko į pietus!

Žinojome, kad pakeitė kursą. Prisimenu, kad vedžiau posėdį J. I. C. (Joint Intelligence Committee penktadienį, t.y. prieš dvi dienas iki atakos prieš Perl Harborą) *ir mus informavo, jog Japonijos karo laivai plaukia Havajų link,* — po karo prisiminė Cavendish-Bentinck. — *Buvo paklausta, ar pranešėme tai savo broliams už okeano. Buvo atsakyta patvirtinančiai.*

Britai siuntė įspėjimus ir kitais kanalais. Britanijos kontržvalgyba MI-5 įsteigė specialią organizaciją XX-Committee, kuri kontroliavo tuos vokiečių

agentus, kurie pateko į britų rankas arba patys sutiko bendradarbiauti. Vienas jų buvo jugoslavas Duško Popovas. Abveras užverbavo jį karo pradžioje. Jis sutiko dirbti vokiečiams, bet tą pačią dieną pranešė Britanijos ambasadai Belgrade apie pažadą bendradarbiauti su hitlerininkais.

1940 m. gruodžio mėn. jis atvyko į Angliją, kur juo tuojau pasirūpino žmonės iš XX-Committee. Jam įteikė atitinkamai parengtus duomenis, kurie galėtų sudominti vokiečius.

1941 m. birželio mėn. Abvero rezidentas Lisabonoje perdavė Popovui nurodymą vykti į JAV, kur turėjo rinkti informaciją apie... Perl Harborą. XX-Committee nebuvo jokių sunkumų nustatant, kad šią užduotį Popovas turėjo atlikti ne vokiečiams, bet japonams, kadangi Japonija turėjo sunkumų tvarkant Havajuose uosto apsaugos sistemą. Ir tada Amerikos kontržvalgyba nedelsiant buvo informuota apie ypatingą domėjimąsi baze Havajuose.

Gruodžio 3 dieną admirolas Jamamotas išsiuntė Nagumai signalą *Niitaka yama nobore* (Pakilti į kalną Niitaka). Tai buvo įsakymas gruodžio 7 dieną, sekmadienį, 8 valandą vietos laiku, t.y. 13 valandą Vašingtono laiku, pradėti ataką.

Kapitonas Alvinas D. Krameris (iš kairės) kalbasi su kapitonu Lorensu F. Safordu

Gruodžio 6 dieną Japonijos ambasadorius Vašingtone gavo ilgą notą, kurią jis turėjo įteikti Amerikos vyriausybei. Iš esmės tai buvo karo paskelbimas. Notą sudarė keturiolika punktų. Trylika šios notos punktų amerikiečių žvalgyba dešifravo iki gruodžio 6 dienos. 20 val. 45 min. šifruotojų sekcijos viršininkas, antro rango kapitonas Alvinas D. Krameris nutarė nelaukti, kol bus dešifruotas visas tekstas, ir tuojau pat perduoti prezidentui nepilną notos tekstą. Iki Baltųjų rūmų jį atvežė žmona Mari. Buvo 21 val. 15 min., kai atidavė dokumentą prezidento patarėjui jūreivystės klausimais. Prezidento namuose nebuvo. Dalyvavo iškilmingoje vakarienėje, bet sužinojęs apie svarbų pranešimą, grįžo į Ovalųjį kabinetą. Kartu su juo atvyko patikimas patarėjas Haris Hopkinsas.

Ruzveltas skaitė notą 10 minučių. Kai priėjo iki tryliktojo punkto, pasakė Hopkinsui:

— Tai yra karas!

Šis peržiūrėjo tekstą ir patvirtino prezidento nuomonę.

— Gaila, kad ne mes smogsime pirmi! Būtume galėję užkirsti kelią netikėtai Japonijos atakai ir karui, kuris tikriausiai prasidės, — pridūrė.

— Ne! — atsakė prezidentas. — Negalime to daryti. Esame demokratiški ir taikūs žmonės.

Paskui pamėgino susisiekti su jūros operacijų vadovu, admirolu Haroldu Starku*. Tačiau jis buvo teatre, o vėliau nutarė, jog kviesti admirolą į Baltuosius Rūmus neverta, nes tai gali sukelti paniką.

Dar nebuvo gautas notos keturioliktasis punktas.

Perl Harbore artėjo 6 valanda. Japonijos lėktuvnešiai, kurie bazavosi per 250 mylių nuo Havajų, pasisuko priekiu prieš vėją. Liftais iš angarų ant denio kėlė lėktuvus. Pirmajai smogikų grupei, kurioje buvo 170 mašinų, vadovavo komandoras Mitsuo Fuchida**.

Vašingtone gruodžio 7 dieną, 10 val. 20 min. Krameris laikė rankoje dešifruotą keturioliktą Japonijos vyriausybės notos punktą. Suprato, jog visiškai mažai laiko beliko, todėl nedelsiant išvyko į admirolo Haroldo Starko įstaigą, nes jis vadovavo kariniam jūrų laivynui. Tačiau jis buvo užsiėmęs — dalyvavo kažkokioje konferencijoje, o sekretorė nesutiko jo trukdyti. Krameris nuskubėjo pas Tolimųjų Rytų jūrų žvalgybos sekcijos viršininką, kapitoną Makolumą. Pasakė, kad jo manymu, telegramoje nurodyta 13.00 ir reiškia, jog kaip tik tuo laiku Ramiajame vandenyne Japonija puls Amerikos bazes. Makolumas sutiko su jo nuomone ir, nekreipdamas dėmesio į sekretorės protestus, įžengė į kabinetą, kur vyko konferencija, ir ištempė iš ten admirolą.

Tuo tarpu Starkas manė, kad jau pakankamai daug įspėjimų yra išsiųsta ir eilinis įspėjimas gali tik dezorientuoti vadus Havajuose. Generalinio štabo viršininkas generolas Džordžas Maršalas pritarė šiai nuomonei. Tačiau vis dėlto suformulavo įspėjančią telegramą, kurios tekstas buvo toks:

13.00 val. Rytų laiku Japonija įteiks kažką, lyg ir ultimatumą. Jie

* **Haroldas R.Starkas** (1882—1972), amerikiečių admirolas. Būdamas Jūrų operacijų (CNO) vadovu, rūpinosi svarbiausiais Jungtinių Amerikos Valstijų karinio jūrų laivyno veiksmais, kai japonų lėktuvai 1941 m. gruodžio 7 d. atakavo Perl Harborą. Greitai prezidentas nusprendė atstatyti US Navy vyriausiojo karvedžio pareigybę ir patikėjo šias pareigas admirolui Kingui, o ne Starkui. Galbūt tai ir nulėmė pralaimėjimą Perl Harbore. 1942 m. kovo mėn. Starkas ėmė vadovauti Amerikos kariniam jūrų laivynui Europoje. Šiose pareigose dirbo iki 1945 m. rugpjūčio. Perl Harboro bylą tyrusi komisija privertė karinio jūrų laivyno vadovybę išleisti įsakymą, draudžiantį Starkui užimti labai atsakingą postą. Nors šis įsakymas vėliau buvo pripažintas per daug rūsčiu, Starkas į tarnybą negrįžo.

** **Mitsuo Fuchida** (1902—1976), japonų komandoras. Atakos prieš Perl Harborą metu vadovavo visoms pirmosios oro pajėgų lėktuvų grupėms, būdamas bombonešio Nakajima *B5N2 Kate* pilotu, vadovavo pirmajai lėktuvų grupei. 1942 m. kovo mėn. vadovavo lėktuvams, puolusiems Kolombo. Kovoje prie Midway dėl ligos negalėjo sėsti prie lėktuvo vairalazdės, tačiau buvo ant lėktuvnešio *Akagi* denio, kur buvo sužeistas atakuojant Amerikos bombonešiams. 1943—1944 metais buvo Jungtinių karinio jūrų laivyno pajėgų naujojo vadovo štabo karininku. Po karo priėmė krikščionybę. 1966 m. gavo Amerikos pilietybę.

turi įsakymą nedelsiant sunaikinti šifravimo mašinas (kalbama apie Japonijos ambasadą Vašingtone) *Stop Dėl nurodytos valandos mums nėra aišku, bet būkite pasirengę Stop*

Bazėje Havajuose aušo rami sekmadienio diena. Vietinė radijo stotis žadėjo labai gerą orą.

— Nuostabi diena ant laužo išsikepti kepsnį ir pabūti paplūdimyje, — diktorius siūlė aktyvų poilsį. Tiesa, 6 val. 45 min. atsitiko netikėtas įvykis. Naikintuvas, stebintis uosto prieigas, pastebėjo mažą japonų povandeninį laivą ir jį nuskandino. Tačiau lėktuvo pilotas apie tai nepranešė vadovybei.

Niekas nepastebėjo puolimo nei iš oro, nei iš jūros. Nors Vašingtonas jau porą savaičių siuntė įspėjančius pranešimus apie galimą priešo ataką, sausumos kariuomenės vadas generolas leitenantas Valteris Šortas ir Ramiojo vandenyno laivyno vadas admirolas Husbandas Kimelis* manė, jog kalbama tik apie sabotažininkų ir diversantų ataką. Į tai atsižvelgiant, priešlėktuvinėse baterijose sprogmenų atsargos sumažintos iki minimumo, kad diversijos atveju nebūtų didelio sprogimo. Kiti sviediniai buvo užrakinti dėžėse, o raktus turėjo tik budintis karininkas. 127 mm kalibro patrankų baterijose visai nebuvo nei sviedinių, nei aptarnaujančių jas žmonių. Aerodromuose lėktuvai buvo sustatyti didelėmis grupėmis, kad juos būtų lengviau ginti nuo diversantų.

Generolas leitenantas Šortas informavo Vašingtoną apie tokią bazės apsaugą. Kadangi atsakymo negavo, suprato, jog įvykdė uždavinį ir gerai parengė Perl Harborą gynybai.

Generolas Maršalas galėjo įspėti Perl Harborą telefonu, kuris jungė jį su bazės vadovybe. Tačiau tokia ryšių forma nepasitikėjo, bijojo, jog galimas pasiklausymas. Todėl įsakė užšifruoti įsakymą ir išsiųsti jį patikimesniu keliu.

Havajuose radijo lokacinės stotys dirbo nuo 4.00 iki 7.00, iš esmės tik tam, kad treniruotų aptarnaujantį personalą. 6 val. 45 min. vienas operatorius ekrane pastebėjo lėktuvo žymes — pėdsakus vieno žvalgybinio lėktuvo, išskridusio iš japonų aerodromo. Pranešė viršininkui, tačiau šis dėl nežinomų priežasčių nusprendė, jog neverta tuo rūpintis. 7.00, sutin-

* **Husbandas Kimelis** (1882—1968), Amerikos admirolas. Pirmojo pasaulinio karo kareivis. 1941 m. vasario mėn. buvo paskirtas Amerikos Ramiojo vandenyno, besibazuojančio Perl Harbore, vyriausiuoju vadu. Po Japonijos atakos atšauktas į Jungtines Amerikos Valstijas ir stojo prieš komisiją, tiriančią skaudų pralaimėjimą. Apkaltintas aplaidumu, 1942 m. iš tarnybos pasitraukė. 1946 m. bylą iš naujo tyrė Kongreso komisija ir Kimelis buvo išteisintas. 1955 m. išleido knygą *Admiral Kimmel's Story,* kurioje aprašė savo požiūrį į Perl Harboro tragedijos priežastis.

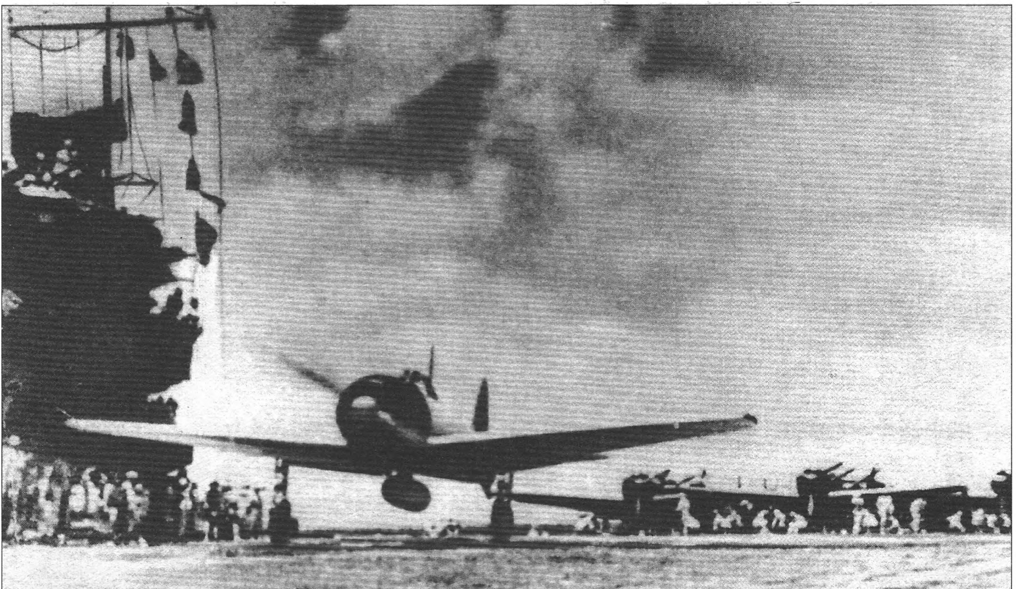
kamai su grafiku, radarai buvo išjungti. Paliktas veikiantis tik vienas radaras, kurio operatorius nuobodžiavo, laukdamas vėluojančio automobilio su pusryčiais.

Vašingtone pulkininkas Edvardas Frenčas, kuris turėjo išsiųsti įspėjimą, sužinojo, jog atmosferiniai trukdymai tokie ryškūs, kad pasinaudoti Karo ministerijos mažu, 10-ties kilovatų siųstuvu nėra galimybės. Jis žinojo, kad firma RCA San Franciske turi 40-ties kilovatų siųstuvą, kurio signalai pakankamai stiprūs ir gali pasiekti Havajus. Firma RCA visai neseniai buvo įrengusi telekso ryšį su Fort Shafter vado būstine Honolulu, todėl nutarė pasinaudoti šiuo ryšių kanalu.

13.03 Vašingtono laiku žinia pasiekė RCA stotį Honolulu. Toliau išsiųsti jos nepavyko. Ryšys su Fort Shafter buvo, bet dar nedirbo. Turėjo pradėti darbą kitą dieną.

Valdininkas, kuris priėmė žinią iš Vašingtono, įdėjo užkoduotą telegramą į voką, užrašė ant jo *Bazės vadui* ir atidėjo į šalį, laukdamas pasiuntinio, kuris ir turėjo paimti voką. Aušo puiki, karšta diena. Niekas neskubėjo...

Pirma grupė, kurią sudarė 51 pikiruojantis bombonešis, 49 tolimojo skraidymo bombonešiai, 40 torpednešių lėktuvų ir 43 naikintuvai, buvo tik už 66 km nuo tikslo. Už jos turėjo išskristi antros grupės lėktuvai, t.y. 54 tolimojo skraidymo bombonešiai, 78 pikiruojantieji bombonešiai, 36 naikintuvai.

Mitsubishi A6M „Zero“ startuoja nuo lėktuvnešio „Akagi“ denio atakai prieš Perl Harborą

Radaro operatorius buvo piktas, nes vis dar vėlavo pusryčiai. Jis atsainiai žiūrėjo į ekraną, kai staiga pamatė didelės grupės lėktuvų signalą. Nedelsdamas pranešė tai viršininkui.

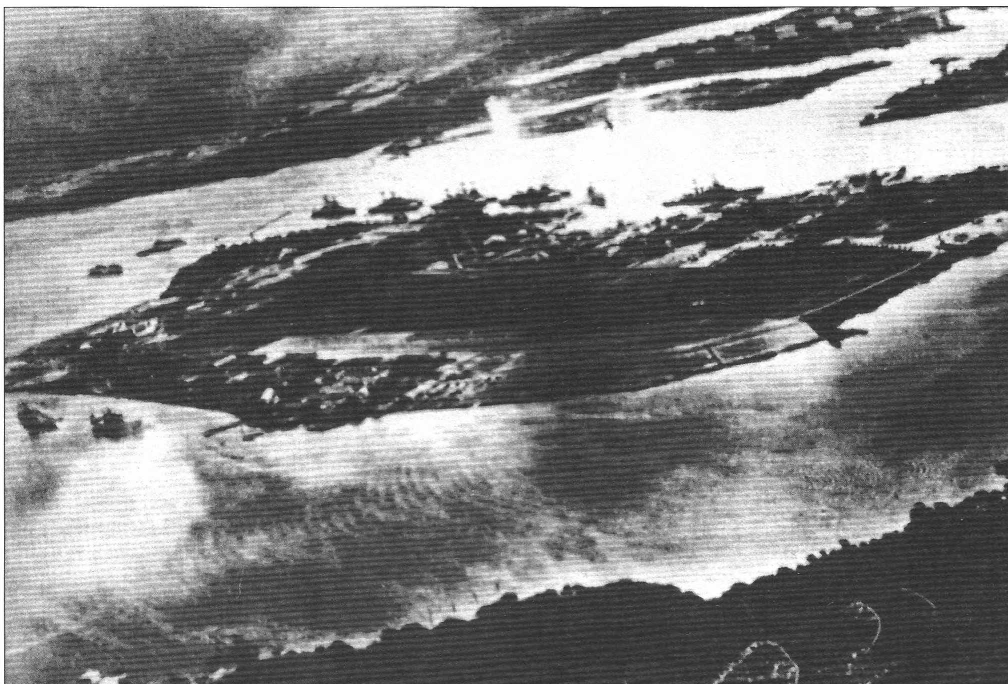
— Kiek jų yra? — paklausė karininkas.

— Negalėjau suskaičiuoti, — kareivis buvo dar mažai patyręs operatorius. — Skrenda NW kryptimi 270 km/val. greičiu, — pridūrė, norėdamas ištaisyti savo pirmą klaidą.

— Tai tikriausiai *B-17* iš Kalifornijos. Turėtų atskristi iš tos pusės, — atsakė karininkas ir pakilo iš vietos, išgirdęs, kad atvežė pusryčius. Operatorius išjungė radarą ir nuskubėjo paskui karininką.

Grupės vadas komandoras Mitsuo Fuchida, sėdėdamas prie bombonešio Nakajima *B5N2 Kate* vairalazdės, likus porai minučių iki atakos, buvo tikras, jog pavyko užklupti visai netikėtai. Danguje nesimatė amerikiečių lėktuvų, nesigirdėjo priešlėktuvinių pabūklų sprogimų. Debesys, kurie iki šiol puikiai dengė japonų laivus ir todėl jie nebuvo pastebimi iš oro, staiga išsisklaidė. Sala puikiai matėsi. Komandoras nutraukė radijo tylą ir suriko į mikrofoną:

— Tora! Tora! Tora! (Tigras! Tigras! Tigras!), — signalas, kuris turėjo pranešti, jog pirmasis tikslas pasiektas — sala užklupta netikėtai.

Perl Harboro vaizdas iš japonų lėktuvo kabinos

Pirmosios bombos ir raketos nukrito tarp 7 val. 56 min. ir 7 val. 59 min. ant hidroplanų pietinėje Ford Island dalyje. Hickham aerodromas per penkias minutes virto mūšio lauku, nusėtu degančių lėktuvų nuolaužomis. Iš 126 moderniausių naikintuvų išliko tik 43. Japonų pilotams uždavinys buvo daug lengviau įvykdomas, nes jie atakavo lėktuvus, stovinčius grupėmis.

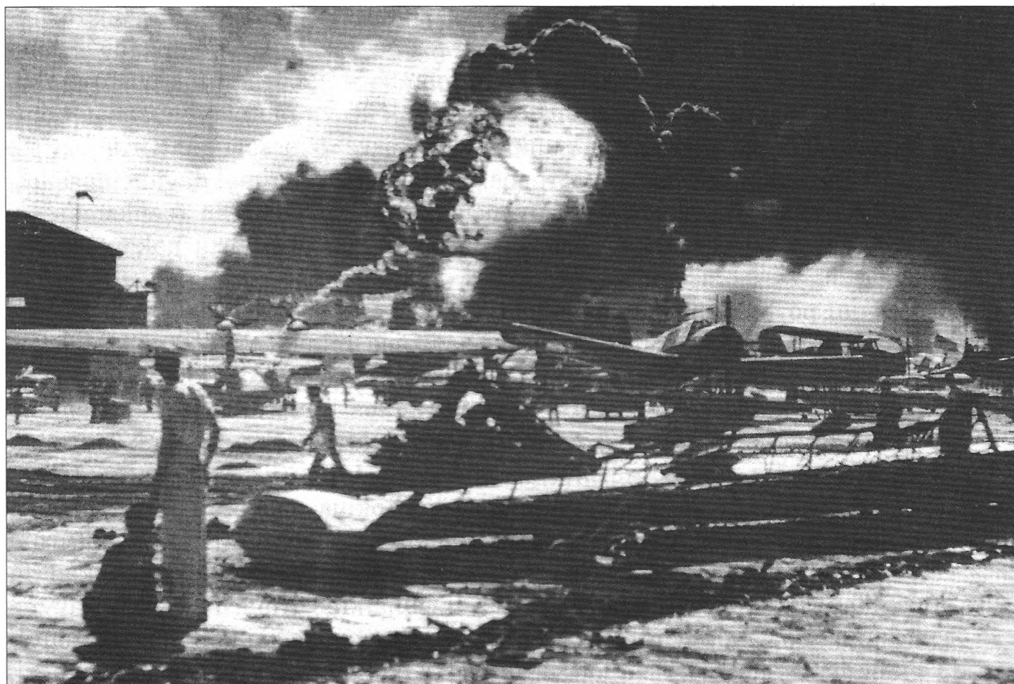
Pavojus buvo paskelbtas 7 val. 58 minutės:

— Iš oro atakuojamas Perl Harboras! Tai ne pratybos! Tai ne pratybos! — šaukė garsiakalbiai kareivinėse ir uoste, tačiau jų balsas pradingo visiškame chaose, bombų, degančių lėktuvų sprogimuose.

Vos dvylikai naikintuvų pavyko pakilti į orą, kad pasipriešintų užpuolikams.

Uoste daugiausia žalos padarė iš oro numestos torpedos. Laivai nebuvo apsaugoti plieniniais tinklais, kadangi bazės vadovybė manė, jog baseinas yra per seklus, kad užpuolikai galėtų panaudoti torpedas. Bombos buvo mažiau efektyvios, bet numestos ant svarbios laivo vietos sukeldavo baisius sprogimus.

Viena bomba pramušė US *Arizona* denį ir sprogo šaudmenų šaudykloje. Kitos aštuonios bombos sudraskė laivo korpusą ir užmušė 1100 jūrininkų.

Dega Perl Harboro tepalo saugyklos ir hidroplanai

Dega Perl Harboras — vaizdas iš povandeninių laivų bazės

Pirmoji aerodromo ir uosto ataka truko iki 8 val. 25 min. Po 15 minučių atskrido antroji japonų lėktuvų grupė, kuri mėtė bombas iš didelio aukščio. 9 val. 15 min. pikiruojantieji bombonešiai atnaujino uosto ataką.

Tik 9 val. 45 min. Perl Harbore nutilo lėktuvų motorų gausmas, bombų švilpimas ir sprogimas, sunkiųjų kulkosvaidžių serijos. Girdėjosi tik greitosios pagalbos mašinų sirenos, šaudmenų sprogimai degančiuose laivų ir lėktuvų korpusuose, griūvančių angarų ir sandėlių trenksmas.

Japonai buvo visiškai tikri, kad sudavė Perl Harborui nokautuojantį smūgį.

Tuoj po 13.00 pirma smogiamoji grupė, kuriai vadovavo Fuchida, grįžo į savo aerodromą ir pranešė entuziazmo pilnus rezultatus. Džiaugsmas buvo dar didesnis, nes lakūnai pranešė, jog nuskandino lėktuvnešį *Saratoga,* kuris po torpedų ir bombų atakos turėjo pavirsti ant šono.

Jie klydo. Perl Harbore nebuvo jokio lėktuvnešio. Jis kiek anksčiau buvo išsiųstas į jūrą, toli nuo uosto.

Admirolas Chuichi Nagumo, išgirdęs tokius pergalingus rezultatus, padarė didžiausią klaidą, — atsisakė kitos atakos, kai lėktuvai turėjo susprogdinti degalų sandėlius ir uosto įrengimus. Buvo įsitikinęs, kad du pirmieji antskrydžiai pasiekė tikslą ir sunaikino Amerikos karo laivyną Ramiajame vandenyne. Jis baiminosi, kad amerikiečiai gali pradėti kontrpuolimą. Nenorėjo rizikuoti ir prarasti bent vieną vertingą lėktuvnešį, todėl įsakė atsitraukti.

Japonų nuostoliai buvo menki. Jie prarado 29 lėktuvus, 6 nuskandintus laivus (tame skaičiuje 5 miniatiūrinius).

Amerikiečių nuostoliai iš pirmo žvilgsnio atrodė baisūs.

Perl Harbore žuvo 2403 kareiviai, o 1178 buvo sužeisti. 6 šarvuočiai nugrimzdo į dugną, o 2 kiti buvo apdaužyti. 3 torpediniai laivai, 3 lengvieji kreiseriai ir 4 kitokie laivai buvo sudaužyti arba sugadinti. Aerodrome sudegė 164 lėktuvai, o 128 reikėjo remontuoti. Japonai vis dėlto klydo, vertindami savo pergalę.

Ataka prieš Perl Harborą buvo tik labai efektyvus fejerverkas. Tik vienintelį šarvuotį *Arizona* nebuvo galima atremontuoti. Visi kiti karinei tarnybai buvo sugrąžinti sumoderninti ir geriau pritaikyti kovai Antrojo pasaulinio karo metu. Svarbiausia buvo tai, kad japonai Perl Harbore nesunaikino nė vieno lėktuvnešio, kadangi jų ten paprasčiausiai nebuvo. Prieš ataką kreiseriai *Lexington* ir *Enterprise* buvo išsiųsti iš bazės. O būtent šie laivai — lėktuvnešiai suvaidino svarbiausią vaidmenį Ramiojo vandenyno mūšiuose.

Perl Harbore išliko nepaliesti degalų sandėliai ir įranga bei visi uosto įrengimai. Bazė, turinti didžiulę strateginę reikšmę, vėl galėjo būti operacijų Ramiajame vandenyne užnugariu.

Kas būtų atsitikę, jei admirolas Starkas būtų pakėlęs telefono ragelį, paskambinęs Ramiojo vandenyno karinio jūrų laivyno vyriausiajam vadui admirolui Husbandui Kimeliui ir įsakęs:

— Pasirengti atremti japonų ataką, kuri gali kilti bet kuriuo momentu!

Karo laivai išplauktų į jūrą kautynių rikiuote, lėktuvai pakiltų į orą. Japonų eskadra, kurią sudarė 6 lėktuvnešiai, 2 šarvuočiai, 3 kreiseriai, 9 torpediniai laivai, tikrai nebūtų atlaikiusi atviros kovos su Amerikos Ramiojo vandenyno kariniu jūrų laivynu, turinčiu: 8 šarvuočius, 2 sunkiuosius ir 6 lengvuosius kreiserius, 29 torpedinius laivus ir dešimtis mažesnių laivų, 126 naujausius naikintuvus, startuojančius iš saloje įrengtų aerodromų. Be abejonės, japonai, gavę informaciją apie į jūrą išplaukusį Ramiojo vandenyno karinį jūrų laivyną, būtų turėję atsisakyti ketinimo pulti. Tačiau istorija pasuko kita kryptimi.

Kitą dieną, t.y. gruodžio 8-ąją, prezidentas Franklinas D. Ruzveltas Kongrese pasakė 7 minutes trukusią kalbą:

— Kreipiuosi į Kongresą ir noriu paskelbti, kad nuo momento neišprovokuotos ir niekšiškos japonų atakos gruodžio 7 d., sekmadienį, įsigaliojo karo stovis tarp Jungtinių Amerikos Valstijų ir Japonijos imperijos.

Pirmas reagavo Senatas. 82 senatoriai balsavo už tai, kad atsišaukimas būtų priimtas. Nė vienas senatorius nesiryžo pasakyti — ne. Netrukus balsavo Atstovų rūmai, kur tik vienas asmuo pasipriešino JAV įstojimui į karą.

Amerika norėjo nubausti klastinguosius japonus, kurie puolė be įspėjimo ir karo paskelbimo. Taip pat norėjo nuplauti skaudaus pralaimėjimo gėdą. Norėjo karo! Perl Harboras visiškai pakeitė jų iki tol turėtą nu-

Atakos metu sudaužytas šarvuotis ir du naikintuvai remonto doke

sistatymą. Iki to momento izoliavimosi iniciatorių grupės buvo gana stiprios ir įtakingos, todėl vyriausybė negalėjo nesiskaityti su jų pageidavimu, kad Amerika nebūtų įtraukta į kovojančios Europos konfliktus. Prezidentas Ruzveltas kalbėjo tautiečiams 1939 m. rugsėjo 3 dieną, kai Di-

džioji Britanija ir Prancūzija paskelbė karą Vokietijai:

— Tikiuosi, kad Jungtinės Amerikos Valstijos laikysis kuo toliau nuo karo. Manau, kad taip ir bus. Užtikrinu jus, kad vyriausybė dės daug pastangų, kad šis tikslas būtų pasiektas.

Penktą dieną po hitlerininkų atakos prieš Lenkiją prezidentas pagal 1937 m. susitarimą paskelbė Jungtinių Valstijų neutralitetą ir išleido įsakymą, draudžiantį kariaujančioms šalims eksportuoti ginklus, šaudmenis ir karinę įrangą.

1940 m. rinkiminės kampanijos metu žadėjo rinkėjams:

— Jūsų vaikinai nekariaus jokiame svetimame kare.

Prezidentas Franklinas D.Ruzveltas pasirašo karo paskelbimo aktą

Turėjo laikytis tokios politikos ir duoti tokius pažadus, nes žinojo, kokios stiprios izoliacionistų jėgos ir koks didelis visuomenės pasyvumas. Be sukrėtimo, kokiu Amerikos visuomenei buvo Perl Harboras, Amerika karo nebūtų pradėjusi.

Kas vis dėlto nusprendė, kad įspėjimas Perl Harboro nepasiektų? Ar tai buvo Amerikos militaristinės sistemos neveiklumas, nes ji vis dar sukosi sulėtintais, taikos meto tempais? O gal visgi prezidento įsitikinimai, kad bet kokia kaina turi įtikinti visuomenę, jog Amerikai būtina įsitraukti į karą? Už bet kokią kainą. Jis suprato, kokia grėsminga Vokietijos—Japonijos—Italijos sąjunga. Pamažu, laipsniškais etapais bandė įjungti Jungtines Valstijas į karą. 1939 m. rugsėjo 21 dieną sušaukė specialią Kongreso sesiją, kur pasiūlė panaikinti embargą ginklams. 1941 m. kovo mėn. Kongresas priėmė Lendlizo* įstatymą, kuris leido teikti finansinę ir militaristinę pagalbą šalims, kovojančioms prieš fašizmą.

Amerikos pagalba, kurios bendra vertė per visus karo metus sudarė 50,7 milijardų dolerių, pasinaudojo 38 valstybės. Didžioji Britanija įrangos ir kreditų gavo už 38 milijonus dolerių, Sovietų Sąjunga — per 11 milijardų, Kinija — 1,7 milijardo dolerių.

* **Lendlizas**, Amerikos karo metų skola antifašistinės koalicijos šalims, duodama pagal 1941 m. kovo 11 d. įstatymą (Lend-Lease Act). JAV prezidento patvirtintas įstatymas leido parduoti, nuomoti arba skolinti ginklus, šaudmenis, strategines medžiagas, maisto ir kt. prekes šalims, kurių gynyba būtų ir Jungtinių Valstijų saugumo garantas. Pagalba buvo teikiama dvišalio susitarimo pagrindu. 1941 m. spalio 2 dieną toks susitarimas pasirašytas su Sovietų Sąjunga. Emigracinė Lenkijos vyriausybė lendlizo sutartį pasirašė 1942 m. liepos 1 dieną.

1941 m. rugsėjo mėn. prezidentas pasiūlė peržiūrėti neutraliteto įstatymą. Tų pačių metų spalio mėn. įsakė apginkluoti prekybos laivus, plaukiojančius Atlanto vandenyne, kur veikė vokiečių povandeniniai laivai. Kiekvienas toks žingsnis sukeldavo audringą izoliacionistų pasipriešinimą. Ypač stiprios tos jėgos buvo Kongrese.

Esant tokiai situacijai, prezidentas negalėjo iškelti pasiūlymo paskelbti karą pakto šalims. Tačiau po pralaimėjimo Perl Harbore jau niekas neišdrįso prieštarauti karo paskelbimui. Laikraštis „St. Louis Star Times" straipsnyje *Kongreso izoliacionistai nutilo* rašė: *Izoliacionistų sentimentai Kongrese šiandien dingo be pėdsakų. Žmogus, kovojęs prieš prezidento užsienio politiką, šiandien tapo jo šalininku ir kvietė paskelbti karą, kaip atsaką Japonijos puolimui. Montanos senatorius Burtonas K.Veleris, iki šiol vadovavęs opozicijai, pasakė, kad japonų bombos, numestos ant Perl Harboro, ir yra karas (...) Dabar, kai Jungtinės Amerikos Valstijos buvo užpultos, dauguma nesikišimo bloko narių atsisakė savo apsidraudimo politikos.*

Ar pralaimėjimas Havajuose buvo rezultatas įvykių, kuriems JAV neturėjo įtakos? Gal ir taip, tačiau lieka nemažai klausimų.

Prezidentą informavo apie Japonijos žingsnius, grobikiškus kėslus (barono Oshimos telegrama, įsakymas sunaikinti kodų knygas, derybas nutraukianti nota). Jeigu tikėsime Viktoru Cavendish-Bentincku, tai prezidentas žinojo ir tai, kad japonų karinių laivų grupė plaukia Amerikos bazės Havajuose link.

Kodėl vis dėlto kariniai laivai ir kariniai daliniai Perl Harbore nebuvo pasirengę kovai?

Leitenantas Brotherhudas įteikė vertėjui dešifruotą japonų telegramos tekstą apie 5.00 val. ryto. Jį sudarė 42 frazės ir keli skaičiai. Kodėl vertimas į anglų kalbą užtruko iki 10 val. 20 min., t.y. daugiau nei 5 valandas?

Gruodžio 6 dieną leitenantas Krameris nuvežė japonų 13-kos punktų notą Ruzveltui. Pasiekė, kad prezidentas būtų iškviestas iš vakarienės. Kodėl to nepadarė kitą dieną, kai jau turėjo daug svarbesnį dokumentą — paskutinį notos punktą, kur buvo aiškiai parašyta, jog ataka prasidės 13.00 Vašingtono laiku?

Generolas Džordžas Maršalas nepakėlė telefono ragelio, kad betarpiškai pasikalbėtų su baze Havajuose ir praneštų apie puolimą. Juk turėjo suprasti, kad telegramoje nurodyta 13.00 valanda yra atakos laikas. Baiminosi, kad japonai gali pasiklausyti pokalbio ir suprasti, jog Amerika surado „Purpurinio" šifro raktą. Žinoma, kad taip ir būtų buvę, jei pokalbio telefonu metu būtų nurodęs puolimo valandą. Tačiau jis galėjo įsakyti visiems kariniams daliniams būti pasirengusiems kovai ir nenurodant priežasčių. Kodėl toks žymus strategas, didelio intelekto žmogus pasielgė taip neapgalvotai?

Pulkininkas Frenčas, žinodamas, jog brangi kiekviena minutė, nepriėjo prie radijo stoties, kad kuo skubiausiai perduotų užšifruotą įspėjimą.

Tiesa, sužinojo, jog siųstuvas per silpnas, tačiau nieko nesiėmė, kad ryšys būtų normalus.

Po karo paaiškėjo dar ir kiti faktai, kurie rodo, jog prezidentas žinojo apie japonų pasirengimą pulti Perl Harborą.

Savo žinias jam perdavė Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas Vinstonas Čerčilis. Jis buvo gavęs informaciją iš Far East Combined Bureau — Britanijos žvalgybos Tolimuosiuose Rytuose skyriaus. Šio skyriaus kriptologai perėmė ir dešifravo Japonijos įsakymus, kurie aiškiai rodė, jog ruošiamasi atakai.

Įspėjo Amerikos vadovus ir Olandija. Olandijos žvalgybos dalinys „Kamer 14", stebintis japonų karo laivų judėjimą, pastebėjo Japonijos laivų koncentravimą Kurilų salų rajone. Lapkričio vidury jie taip pat pastebėjo, kad stojo visiška radijo ryšių tyla. Visa tai neabejotinai reiškė, kad rengiamasi atakai.

Karo metais Perl Harboro byla buvo keliama net šešis kartus. Po karo Kongresas vėl sudarė komisiją, kuri turėjo atsakyti į klausimą, ar prezidentas tyčia nuslėpė informaciją apie Japonijos rengimąsi tik tam, kad toks įvykis sukrėstų Amerikos visuomenę ir būtų pretekstas įsijungti į karą pačiai Amerikai. Nė vienas tardymas nepatvirtino prezidento kaltės. Nebuvo apkaltinti ir kiti aukšti pareigūnai. Kiekvienai komisijai pritrūkdavo įrodymų. Atrodo, kad Anglijos Far East Combined Bureau medžiaga karo metais sunaikinta, o Olandijos „Kamer 14" dokumentus sudegino japonai, užėmę Javos salą.

Perl Harboro paslaptis jau niekada nebus atskleista...

Kelios ilgiausios dienos...

Kai 1944 m. birželio 6 dieną sąjungininkų kariuomenė išsilaipino Normandijos paplūdimiuose, ministras pirmininkas Vinstonas Čerčilis galėjo laikyti, jog tai... didžiausia jo politinė klaida. Jo svarbiausias tikslas buvo apsaugoti D. Britanijos imperiją. Tam reikėjo savo dispozicijoje turėti Viduržemio jūrą, nes per čia ėjo pagrindiniai keliai į svarbiausias ir vertingiausias kolonijas. Daugelį metų siekė šio tikslo. Tačiau, kai jau buvo taip arti, pralaimėjo šią kovą prieš mūšį...

Ministras pirmininkas Vinstonas Čerčilis

1941 m. rugpjūčio mėn. Vinstonas Čerčilis susitiko su Amerikos prezidentu Franklinu Delonu Ruzveltu kad dar neįsitraukusi į karą Amerika būtų sąjungininkė kovoje prieš Hitlerį. Susitikime, kuris vyko ant šarvuočio Prince of Wales denio, buvo pasirašyta Atlanto chartija*, kuri leido gauti Amerikos pagalbą pagal lendlizo sutartį, kurią Amerikos Kongresas buvo patvirtinęs tų pačių metų kovo mėnesį.

Iš Amerikos uostų išplaukė kolonos laivų, vežančių šaudmenis, lėktuvus, tankus ir automobilius. Visa ta įranga buvo absoliučiai neišvengiama britų armijai, kovojančiai su Vokietijos ir Italijos kariuomenėmis Šiaurės Afrikoje. Ten, po serijos pergalių

* **Atlanto chartija,** 1941 m. rugpjūčio 14 d. Jungtinių Amerikos Valstijų prezidento Franklino D. Ruzvelto ir Didžiosios Britanijos ministro pirmininko Vinstono Čerčilio ant šarvuočio *Prince of Wales* denio pasirašyta deklaracija. Chartija numatė 8 pagrindines abiejų valstybių politikos nuostatas:
1.Nesiekti svetimų teritorijų; 2.Nedaryti jokių teritorinių pakeitimų be tose teritorijose gyvenančių žmonių sutikimo; 3.Pripažinti tautų apsisprendimo teisę; 4.Vystyti tarptautinį ekonominį bendradarbiavimą; 5.Gerinti darbo sąlygas, vystyti ekonomiką ir užtikrinti socialines garantijas visiems žmonėms; 6.Išlaisvinti nuo baimės ir nepriteklių; 7. Netrukdyti laivybai atvirose jūrose; 8.Visuotinai nusiginkluoti po karo.
Sovietų Sąjunga Atlanto chartiją pasirašė 1941 m. rugsėjo 24 dieną Londone, konferencijos metu. Chartijos idealai, atgaivinę antihitlerinę koaliciją, tapo pagrindu Suvienytųjų Tautų deklaracijos, kurią 1942 m. sausio 1 dieną Vašingtone pasirašė 26 valstybės (tarp jų ir Lenkija).

prieš Italijos kariuomenę, britų situacija tapo kritiška, nes 1941 m. vasario mėn. į Tripolį atplaukė vokiečių ekspedicinis korpusas — Deutsches Afrika Korps. Netrukus stiprūs vokiečių tankų brigadų, kurioms meistriškai vadovavo generolas Ervinas Romelis, smūgiai nustūmė anglus į Rytus. Didžiausias D. Britanijos bazes Aleksandrijoje ir Kaire galėjo pasiekti vokiečių tankai. Tapo visiškai realu, kad vokiečiai gali užimti pagrindinį pasaulinį jūrų kelią — Sueco kanalą. Vis dėlto Hitleris, užsiėmęs karo su Sovietų Sąjunga problemomis, negalėjo suteikti Afrika Korps daliniams tokios pagalbos, kokią Čerčilis suteikė generolo Bernardo Lo Montgomerio* aštuntajai armijai. Kovojant dykumoje, tiekimas lėmė pergalę lygiai tiek, kiek ir vadų tikslingumas, kareivių drąsa ir įrangos patikimumas. 1942 m. spalio mėn. lemiamų mūšių prie al Alameino metu Vokietija ir Italija turėjo 440 tankų, o Didžioji Britanija — 700.

Kai tik vokiečių—italų kariuomenė buvo nustumta nuo Egipto sienų, Čerčilis ėmė įgyvendinti strateginio plano svarbiausią uždavinį — invaziją į Europą. Siekiant šio tikslo, pirmiausia turėjo įtikinti Ameriką, kad būtina invazija į Šiaurės—Vakarų Afriką. Kadangi tik tokiu būdu galėtų visiškai nugalėti vokiečių—italų kariuomenes bei įsteigti bazes savoms armijoms, kurios būtų pasiųstos užkariauti Europą. Prezidentas Ruzveltas jo planui pritarė.

1942 m. lapkričio 8 d. po pusiaunakčio anglų ir amerikiečių armijos pradėjo išsilaipinimą prie Alžyro, Orano ir Kasablankos rajone. Po neilgos kovos, jau lapkričio 10 dieną admirolas Žanas Darlanas, vyriausiasis Viši armijos vadas, šioje teritorijoje pasirašė kapituliacijos aktą.

Čerčiliui šis laimėjimas turėjo neįkainojamą vertę. Jo koncepcija valdyti Viduržemio jūros baseiną pradėjo duoti realius rezultatus. Jis planavo, kad sąjungininkų armija pajudės iš Afrikos į Siciliją. Nugalėjęs šią salą, tuoj pat persikels į Apeninų pusiasalį. Čia didesnio pasipriešinimo nesitikėjo, nes žinojo, kaip labai italai nenori karo ir kaip nekenčia vokiečių. Sąjungininkų armija per „italų batą“ patrauktų į šiaurę ir prieitų

* **Bernardas Lo Montgomeris** (1887—1976), Britanijos karinių pajėgų feldmaršalas. Sandhursto karo akademijos absolventas. Tarnavo Britanijos kariuomenėje Indijoje. Pirmojo pasaulinio karo metais kovojo Prancūzijoje. Nuo 1939 m. vadovavo britų ekspedicinės armijos Prancūzijoje 3-ajai pėstininkų divizijai. Po evakuacijos iš Diunkerko vadovavo 5-ajam, o vėliau 12-ajam Didžiosios Britanijos korpusui. 1942 m. ėmė vadovauti 8-ajai britų armijai Šiaurės Afrikoje. Laimėjo pergalę kovose prie al Alameino ir tai nulėmė šio regiono karinių veiksmų eigą. Pasirodė, jog jis atsargus karvedys, suprantantis ir sugebantis valdyti kareivius, o į kovą kylantis tik tada, kai užtikrintos atsargos. Jo nemėgstantys tvirtino, kad jo vadovaujama armija pasiekė tokių pergalių dėka to pasirengimo, kurį užtikrino ankstesnis britų armijos Artimuosiuose Rytuose vadas generolas Klaudijus Auchinlekas. 1948 m. invazijos į Siciliją ir Italiją metu vadovavo 8-ajai armijai, o gruodžio mėn. ėmė vadovauti armijos 21-ajai grupei Britų salose. Invazijos į Normandiją metu vadovavo sąjungininkų karo laivynui. Nuo 1944 m. rugsėjo 1 dienos vadovavo armijos 21-osios grupės veiksmams Šiaurės Prancūzijoje, Belgijoje ir Olandijoje. Iš jo suplanuotų ir vadovautų operacijų labiausiai nepavyko 1944 m. rugsėjo mėn. ataka prie Arnhemo. 1945 m. gegužės mėn. Šiaurės—Vakarų Europoje priėmė vokiečių kapituliaciją. Iki 1946 metų buvo Didžiosios Britanijos okupacinės kariuomenės vadas Vokietijoje.

Vokietijos pietinę dalį, o iš ten — į Berlyną. Tuo pat metu kita invazijos grupė išsikeltų Balkanuose, greičiausiai Solonikų rajone. Iš ten sąjungininkų kareiviai žygiuotų į šiaurę, iki pat Lenkijos.

Veikiant šia kryptimi, būtų pasiekti du tikslai. Pirma, Britanija galėtų kontroliuoti Graikiją, kuri dėl savo geografinės padėties buvo labai svarbi strateginiu atžvilgiu. Antra, taip pat reikšminga, atsirastų galimybė įvesti Anglijos—Amerikos armijas į Vengriją, Čekoslovakiją, Rumuniją ir Lenkiją iki tol, kol ten atsiras sovietų armija. Tuo būdu sovietų įtaka būtų reali tik tose teritorijose, kurias Sovietų Sąjunga turėjo iki karo. Gali būti, jog už dalyvavimą sąjungininkų veiksmuose kaip dovaną Stalinas gautų Pabaltijo respublikas ir šiek tiek Rytų Lenkijos žemių — Anglijos politikai labai noriai dalijo svetimas teritorijas.

Su tokiu planu Čerčilis išvyko į Teheraną, kur kartu su Stalinu ir Ruzveltu turėjo aptarti artimiausių operacijų charakterį ir kryptį.

Pirma kelionės dalis vedė į Kairą. Ten Čerčilis turėjo susitikti su svarbiausiu savo sąjungininku — Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentu.

Franklinas D. Ruzveltas, kuris šarvuočiu *Iowa* vyko į Kairą, ant laivo denio vedė diskusijas su savo patarėjais. Buvo kalbama apie Amerikos poziciją, kuri, atsižvelgiant į Jungtinių Amerikos Valstijų ekonominį ir militaristinį potencialą, turėtų nulemti tolimesnius sąjungininkų veiksmus. Ruzveltui nepatiko Britanijos siekiai sustiprinti savo įtaką Viduržemio jūroje ir Artimuosiuose Rytuose, kur jis noriai matytų Amerikos naftos firmas ir karines bazes.

Jo pagrindinis tikslas buvo kuo greičiau nugalėti Vokietiją. Tai būtų lyg karūna trečiajai prezidento kadencijai ir jis galėtų būti tikras, jog laimės 1944 metų rinkimus. Amerikos vadų nuomone artimiausias kelias

Britų patranką aptarnaujantys kariai kovose prie al Alameino

į Berlyną ėjo nuo šiaurinių Prancūzijos pakrančių palei Reiną į Vokietijos pramonės širdį — Rūro anglių baseiną. Gali būti, kad Ruzveltas įžvelgė tai, ko, įsigilinęs į būtinybę išsaugoti D. Britanijos imperijos galybę, nepastebėjo Čerčilis — sąjungininkų armijos, išsikeldamos Balkanuose ir užėmusios Jugoslavijos kalnus, Bulgarijos ganyklas ir Vengrijos platumas, paliktų Raudonajai armijai laisvą kelią į Berlyną bei gigantišką Vokietijos pramonės centrą Rūro baseine. To Ruzveltas leisti negalėjo, nes tai būtų ypatingas Sovietų Sąjungos ekonomikos potencialo augimas.

Tačiau jis abejojo, ar turi teisę įkalbėti Vinstoną Čerčilį, savo artimiausią sąjungininką ir draugą, keisti planus. Abejones išsklaidė Amerikos karinių pajėgų generalinio štabo viršininkas generolas Džordžas Maršalas*, aiškiai nepritariantis Anglijos siekiams. Jo nuomo-

Amerikos kariai kovoja Tunise

* **Džordžas Katletas Maršalas** (1880—1959), Amerikos politikas. 1939 m. rugsėjo 1 d. paskirtas Amerikos karinių pajėgų generalinio štabo viršininku. Aktyviai rūpinosi karinės galios stiprinimu. Glaudaus bendradarbiavimo su Didžiąja Britanija šalininkas. 1942 m. buvo štabų viršininkų jungtinio komiteto nariu. Pasisakė už tai, kad Europoje kariniuose veiksmuose pirmenybė būtų teikiama Amerikos kariuomenei. Dalyvavo visose svarbiausiose valstybių — sąjungininkių konferencijose. 1947—1949 metais buvo Jungtinių Amerikos Valstijų valstybės sekretoriumi. Parengė Vakarų Europos valstybių ekonominės pagalbos planą (pavadintą jo vardu), už kurį 1953 metais gavo Nobelio taikos premiją.

ne, reikėjo *ypatingai atsargiai žiūrėti* į Britanijos siūlomus veiksmus Balkanuose.

— Britus reikia priversti gerbti susitarimus, kurie buvo priimti Vašingtone ir Kvebeke, — kartojo pokalbio su prezidentu metu. — Vienintelis kelias, kuris nukreiptų Vokietijos dėmesį nuo pagrindinės invazijos, turi būti operacija „Anvil“, t.y. reikia išsilaipinti pietų Prancūzijoje, o ne Balkanuose.

— Ar manai, jog galime šį reikalą spręsti taip savavališkai? — prezidentas abejojo.

— Pone prezidente, 1944 m. sausio 1 d. mūsų armija, kuri dalyvauja viso pasaulio kovose, sudarė 10,7 milijono kareivių. Tuo tarpu Britanijos armija teturi 4,4 milijono, — tvirtai atsakė Maršalas.

Ruzveltas akimirką tylėjo, tačiau buvo matyti, jog toks atsakymas padarė jam didelį įspūdį ir galutinai išsklaidė abejones.

— Taigi generolas Maršalas turi būti vyriausiuoju sąjungininkų armijų, kovojančių su Vokietija, vadu. Jis turi perimti vadovavimą Britanijos, Prancūzijos, Italijos ir Amerikos armijoms, pritariančioms šiam sumanymui, — sušuko prezidentas, aiškiai patenkintas štabo viršininko patarimu.

Tarp kitko to pokalbio klausėsi prezidento patarėjas Haris Hopkinsas*, kuris tikriausiai perdavė rusams daugybę neįkainojamos informacijos, kuri leido Stalinui aplenkti Vinstono Čerčilio veiksmus. Tačiau ar galima Hopkinsą vadinti sovietų agentu? Tiesiog jis manė, kad *nuo tada, kai Rusija tapo šį karą lemiančiu faktoriumi, ji turi gauti bet kokią pagalbą ir būtina imtis visų priemonių, kad būtų išlaikytas šio krašto draugiškumas*, todėl darė viską, kad taip ir būtų.

Atrodė, kad, susitikę Kaire, Ruzveltas ir Čerčilis, aptarė bendrą požiūrį Stalino atžvilgiu. Tačiau, atvykus į Teheraną, viskas pakrypo netikėta kryptimi.

— Mano agentai nustatė, kad vokiečiai rengia pasikėsinimą prieš poną, — pasakė Stalinas, sveikindamasis su Ruzveltu. — Dalinys, kuriam vadovauja Otas Skorcenis, tikriausiai jau yra Persijoje ir pasislėpė Elbruso kalnuose arba bus ten netrukus.

* **Haris Loidas Hopkinsas** (1890—1946), Amerikos politikas, artimiausias ir labiausiai gerbiamas Jungtinių Amerikos Valstijų prezidento Franklino D. Ruzvelto patarėjas. 1941 m. dėl sveikatos turėjo atsisakyti prekybos ministro pareigų, kuriose dirbo nuo 1938 m. Netrukus prezidentas pavedė jam vadovauti karinių medžiagų tiekimui pagal lendlizo sutartį, todėl jis daug kartų buvo Londone ir Maskvoje, kur vedė pokalbius su Čerčiliu ir Stalinu apie Amerikos pagalbą. Dalyvavo visose sąjungininkų konferencijose. Amerikai įsijungus į karą, tapo amunicijos skirstymo skyriaus (Munitions Assignment Board), o vėliau karo tarybos Ramiajame vandenyne (Pacific War Council) bei karo produkcijos skyriaus (War Production Board) nariu. Po Ruzvelto mirties, 1945 metais stengėsi palaikyti gerus santykius su Sovietų Sąjunga. Dėl ligos negalėjo dalyvauti Potsdamo konferencijoje.

Konferencija Teherane: (iš kairės) Vinstonas Čerčilis, Franklinas D. Ruzveltas, Josifas Stalinas

Įspėjimas skambėjo grėsmingai. Oberšturmbanfiureris SS Otas Skorcenis* išgarsėjo 1943 m. rugsėjo mėn., kai žaibiškai ir be kraujo praliejimo išlaisvino Italijos diktatorių Benitą Musolinį, kuris buvo įkalintas Abrucio kalnų masyve, nepasiekiamos Gran Saso viršukalnės viešbutyje. Skorcenio, kaip grupės vadovo, turėjusio pasikėsinti prieš prezidentą, paminėjimas, privertė amerikiečius imtis pačių didžiausių atsargumo priemonių, tuo labiau kad pasikėsinimo akcijos vykdytojams tai padaryti būtų gana lengva, nes Amerikos ambasados pastatai buvo už 3 km nuo Teherano centro. Netoli jos buvo ir Britanijos bei Sovietų Sąjungos ambasados. Kelias iki ambasados ėjo siauromis, grūsties pilnomis Teherano gatvelėmis, todėl apšaudyti prezidento automobilį ar padėti bombą buvo dešimtys galimybių.

— Todėl būtų geriau, jei ponas prezidentas apsigyventų sovietų ambasadoje. Tai būtų saugumo garantas, — užbaigė Stalinas.

* **Otas Skorcenis** (1908—1975), vokiečių karininkas. 1942 m. Vyriausiosios reicho saugumo valdybos pavedimu įsteigė specialų komandorų dalinį, kuris vadinosi Friedenthaler Jagdverbände. 1943 m. planavo ir SS įgaliotas prižiūrėjo 90-ties parašiutininkų akciją, kai buvo išlaisvintas po pasikėsinimo kalintas Italijos diktatorius Benitas Musolinis. 1944 m. spalio mėn. įsibrovė į Vengrijos diktatoriaus admirolo Miklošo Horčio citadelę ir privertė jį atšaukti paliaubas kare su Sovietų Sąjunga. 1944 m. gruodžio mėn. puolimo prieš Ardėnus metu vadovavo sabotažininkų, dėvinčių sąjungininkų mundurus, grupuotei. Po karo vienas iš organizatorių, padėjusių hitlerininkams nusikaltėliams pabėgti iš Europos.

Čerčilis akimirksniu susigaudė situacijoje ir taip pat pasiūlė viešnagę saugioje Britanijos ambasadoje. Tačiau Ruzveltas suprato, jog, priėmęs Čerčilio pasiūlymą, leistų suabejoti jo nešališkumu ir duotų Stalinui pretekstą apkaltinti Vakarų sąjungininkus sąmokslu. Taigi nusprendė persikelti į sovietų ambasadą. Tikriausiai sprendžiamąjį balsą šiam apsisprendimui turėjo patikimo patarėjo Hopkinso pritarimas. Ne be pagrindo Stalinas, pamatęs jį Teherane, priėjo prie jo ir ilgai spaudė ranką. Kita proga vėl pabrėžė, kad Hopkinsas yra vienintelis amerikietis, su kuriuo galima pakalbėti *po dušam...*

Prezidentas Ruzveltas tikriausiai norėjo likti su Stalinu vienu du, kad be liudininkų aptartų pokarinio pasaulio padalijimo problemas, ir jis neteikė reikšmės tam, ar įspėjimas apie pasikėsinimą buvo pagrįstas, ar rusų išgalvotas. Čerčilio patarėjas generolas Alanas Brukas, sužinojęs apie Ruzvelto sprendimą, atsiduso ir pasakė:

— Ta konferencija pasibaigė dar neprasidėjusi.

Čerčilis vis dar buvo įsitikinęs, kad jam pavyks įtikinti sąjungininkus paremti invazijos į Balkanus, o ne į šiaurės Prancūziją, planą. Net tikėjo, jog jį parems Stalinas. Britanijos karinė misija iš Maskvos pranešė, kad nuo karo pradžios Sovietų Sąjungoje žuvo 7 milijonai kareivių ir per 10 milijonų civilių gyventojų, 12 milijonų žmonių buvo sužeisti. Didžiausi miestai virto griuvėsiais, fabrikai, geležinkeliai, keliai, tiltai sunaikinti. Čerčilis suprato, kad diktatorius, bijodamas į kraštutinumą puolusios visuomenės maišto, bus pasirengęs pritarti bet kokiam planui, kuris garantuotų greitą karo baigtį.

Apsiriko dvigubai.

Stalinas tvirtai laikė valstybės vairą savo rankose ir nebijojo, kad kas nors gali jį nušalinti nuo valdžios. Tiesa, jam rūpėjo, kad kuo skubiau būtų suorganizuotas Antrasis frontas, bet ne už bet kokią kainą. Puikiai suprato Čerčilio siekius ir jam visiškai nepatiko jo planas įvesti sąjungininkų armijas į Graikiją, kiek vėliau į Bulgariją, Vengriją, Rumuniją, Čekoslovakiją ir Lenkiją. Pagal Stalino planą tas valstybes turėjo išlaisvinti Raudonoji armija, kad po to ten valdytų sovietinės vyriausybės. Lygiai taip pat sovietų diktatoriui buvo nemielas Britanijos įsitvirtinimas Viduržemio jūroje, ypač Graikijoje. Stalinas daug labiau norėjo matyti ten savo vietininkus. Todėl neparėmė Čerčilio, kai šis derybų Teherane pirmosios sesijos metu pasiūlė smogti Balkanams.

Čerčilis atsižvelgė į tai, kad jo koncepcija išsikelti Balkanuose nerado pritarimo. Tačiau jis buvo gana ištvermingas politikas ir nesirengė po pirmo nepasisekimo atsisakyti savų planų, tokių svarbių Britanijos imperijai. Jis atkakliai gynė savąją koncepciją, tačiau, matydamas sąjungininkų nepritarimą, ėmė įtikinėti, kad akcija prieš Balkanus galėtų būti naudinga kitu atžvilgiu. Ji atitrauktų Vokietijos dėmesį nuo svarbiausios invazijos krypties, t.y. nuo sąjungininkų armijų išsilaipinimo šiaurės Prancūzijoje. Tai buvo protingas aiškinimas. Anglų ir amerikiečių ka-

riuomenės pasirodymas Graikijos pakrantėse priverstų vokiečius perkelti į šį regioną daug divizijų iš Prancūzijos. Nė viena jų nesugebėtų vėl grįžti į Normandiją tą dieną, kai ten pasirodytų pagrindinės invazijos pajėgos. Tačiau nei Ruzveltas, nei Stalinas šio plano paremti nenorėjo, nujausdami, kad Čerčiliui faktiškai rūpėjo sukaupti visas jėgas tame Europos regione. Amerikiečiai sutiko, kad reikia organizuoti operaciją, kuri atitrauktų vokiečių dėmesį, bet tai turi būti pietų Prancūzijoje. Taip manė ir Stalinas. Čerčilio argumentai patyrė pralaimėjimą.

Dvaitas Deividas Eizenhaueris

Gruodžio 1 dieną Ruzveltas ir Čerčilis išskrido į Kairą. Ten turėjo aptarti daug svarbių klausimų, susijusių su invazijos organizavimu į Europos kontinentą. Svarbiausia buvo nuspręsti, kas vadovaus sąjungininkų armijų veiksmams. Generolas Maršalas, kuris prieš keletą dienų buvo įsitikinęs, kad būtent jis ves Amerikos ir Anglijos kareivius į kovą už laisvą Europą, buvo smarkiai nuviltas. Dviejų galingų valstybių vadovai Kaire nusprendė, kad ši garbė teks generolui Dvaitui Eizenhaueriui*. Argi tokiu būdu Čerčilis atkeršijo Ruzvelto patarėjui, neparėmusiam jo Balkanų plano? Jeigu ir buvo taip, tai Eizenhauerio paskyrimas buvo labai tinkamas.

Didžioji jėga pajudėjo. Siekiant sėkmingai įvykdyti gigantišką invazijos operaciją, pirmiausia reikėjo išstumti vokiečių povandeninius laivus iš Atlanto vandenyno komunikacijos linijų. Kol ten šeimininkavo vokiečių povandeniniai laivai, nebuvo galimybės pervežti iš Jungtinių Amerikos Valstijų į Didžiosios Britanijos bazes milijonus tonų sprogmenų, degalų ir maisto atsargų.

Atlanto vandenynas buvo nepaprastai svarbus ir labai sunkus kovos laukas. Daug metų ten šeimininkavo vokiečiai. Per 1941 metų pirmą pus-

* **Dvaitas Deividas Eizenhaueris** (1890—1969), Amerikos generolas. Vest Pointo karo mokyklos absolventas, 1915 m. pradėjo tarnybą pėstininku. 1933—1939 m. tarnavo generolo Daglaso Makarturo vadovaujamuose daliniuose Filipinuose, kur įgijo puikų kareivių vertinimą. Po Japonijos atakos prieš Perl Harborą (1941 m. gruodis) buvo atšauktas į štabą Vašingtone. Rengė desanto operacijos Prancūzijoje organizavimo planus. 1942 m. birželio mėn. paskirtas Amerikos pajėgų vadu Europos karo veiksmams (ETOUSA). 1942 m. lapkričio mėn. vadovavo Amerikos armijai, išsikeliant Šiaurės Afrikoje (operacija „Torch"). Po pergalės dalyvavo planuojant operaciją prieš Siciliją, ir vadovavo Amerikos armijai pirmosios bangos kovose Italijoje. 1943 m. gruodžio mėn. grįžo į Vašingtoną ir dalyvavo rengiant paskutinius invazijos prieš Europą planus. 1944 m. sausio 15 d., kaip vyriausias sąjungininkų ekspedicinių karinių pajėgų Europoje vadas, atvyko į Londoną. Čia suorganizavo sąjungininkų ekspedicinių jėgų pagrindinę būstinę (SHAEF), kurios tikslas buvo planuoti, rūpintis pasirengimu ir vadovauti invazijai. 1944 m. birželio mėn. vadovavo išsilaipinimo Normandijoje operacijai, o vėliau sąjungininkų armijų veiksmams Vakarų Europoje. Po karo ėjo Amerikos karo pajėgų Europoje vyriausiojo vado pareigas. 1949 m. pradėjo eiti NATO armijos vyriausiojo vado pareigas. 1952 m. išrinktas JAV prezidentu ir šias pareigas ėjo dvi kadencijas, t.y. iki 1961 metų.

metį, dažniausiai dėl povandeninių laivų atakos, sąjungininkų ir neutralios valstybės ten neteko 760 laivų, kurių bendras tonažas maždaug 3 milijonai registrinių tonų.

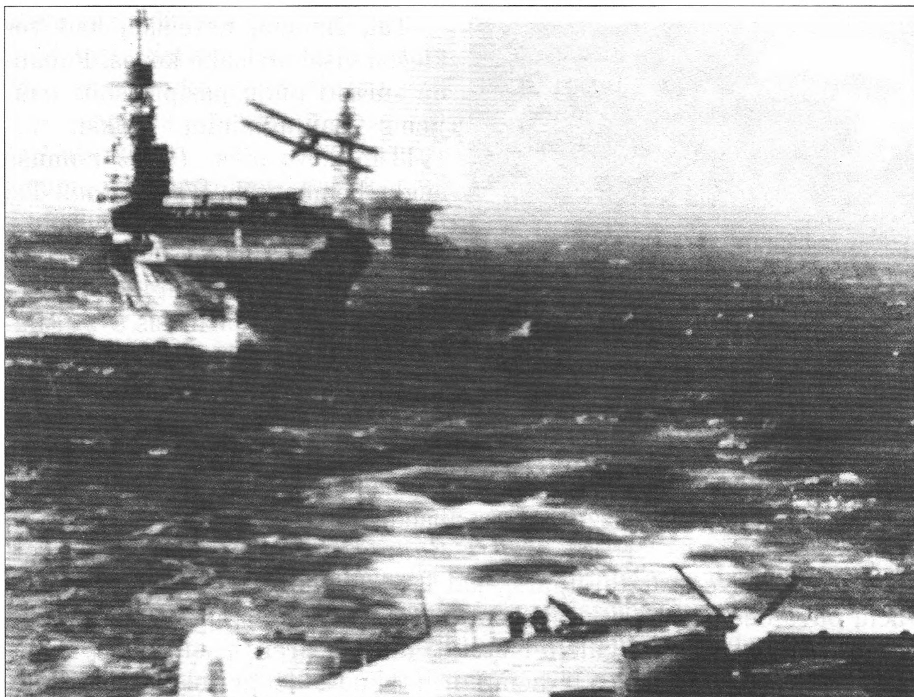
1942 m. pabaigoje Kriegsmarine (karinis jūrų laivynas) turėjo 393 povandeninius laivus. Tais pačiais metais sąjungininkai prarado 1664 laivus, kurių bendras tonažas per 7,5 milijono registrinių tonų. Visi duomenys rodė, kad vokiečiai sunaikins sąjungininkų laivybą. Vokietijos propaganda triumfavo. Tačiau atėjo persilaužimo laikas. Anglija ir Amerika taisė savo klaidas, stiprino kolonų priedangas, siuntė į vandenyną smogiamuosius būrius, kurie gaudė vokiečių povandeninius laivus. Tačiau svarbiausias pergalės kovoje už Atlanto vandenyną faktorius buvo radaras, kuris, įtaisytas ant šarvuočių denio ir lėktuvų kabinose, leido atrasti ir sunaikinti U-bootus.

Povandeninių laivų veikimo zona dar labiau susiaurėjo, kai virš Atlanto pasirodė *Liberator** ir *Catalina**, ieškantys U-bootų. Jie sukviesdavo sąjungininkų torpedinius laivus ten, kur atrasdavo vokiečių povandeninius laivus, atakavo U-bootus giluminėmis bombomis ir apšaudydavo nuo denio.

Povandeniniam laivui pasinerti į vandenį reikia maždaug 45 sekundžių, taigi lėktuvo pilotas 45 sekundes galėjo šaudyti iš sunkiųjų kulkosvaidžių ir pabūklų į labai patogų taikinį. Net jeigu jam nepavykdavo

* *B-24, Liberator,* Consolidated. Pirmasis bombonešio prototipas buvo išbandytas 1939 m. gruodžio 29 d. Jame įrengta daug naujovių: nauja sparnų konstrukcija, bombų kamera tokio aukščio, kad bombas galima sustatyti statmenai, į viršų keliama uždanga, atstojanti duris, kas pašalindavo papildomą oro pasipriešinimą išmetant bombas. 1940 m. Didžioji Britanija užsakė 164 lėktuvus, tačiau jie nebuvo panaudoti kaip bombonešiai, tik kaip transporto lėktuvai. 1942 m. 139 *Liberator MKII* pradėjo tarnybą Royal Air Force, tačiau geresnio įvertinimo nesulaukė. Lėktuvai *B-24*, nežiūrint į visus defektus, buvo masiškai naudojami Europoje, Šiaurės Afrikoje ir Tolimuosiuose Rytuose. Iki pat *B-29* išleidimo jie buvo pagrindiniai Amerikos oro pajėgų sunkieji bombonešiai. *Liberator* turėjo ryšį ir su Lenkijos istorija. Tokio lėktuvo katastrofoje (priežastys liko neišaiškintos) Gibraltare žuvo Vladislovas Sikorskis. *B-24* skraidė į Lenkiją, veždami žvalgybininkus-antifašistus bei parašiutininkus-žvalgybininkus partizanų būriams ir Varšuvos sukilėliams.
Consolidated gamyklos pagamino per 18 tūkstančių lėktuvų *B-24* versijų nuo A iki M.
(*B-24M*) taktiniai-techniniai duomenys: 4 motorai × Pratt&Whitney R-1830-65, kurių kiekvieno galingumas 1200 KM, plotis 33,53 m, ilgis 20,47 m, maksimalus greitis 483 km/val., skridimo nuotolis 3380 km, apginklavimas 10 km 12,7 mm kalibro (0,50 visa) ir 3992 kg bombų.

** *Catalina*, Consolidated *PBY*. Skraidantis laivas. Suprojektuotas Isaako Ladono 1933 metais pagal US Navy užsakymą. Tai labiausiai pavykęs aviacijos istorijoje tokio tipo lėktuvas. Pirmieji serijiniu būdu pagaminti *PBY-1* gynybai panaudoti 1937 m. Po dviejų metų Britanija nupirko 50 tokių lėktuvų ir pavadino *Catalina*. Daug vienetų tokių lėktuvų nupirko ir Sovietų Sąjunga, kuri vėliau ryžosi įsigyti licenziją. Šių lėktuvų karinė karjera prasidėjo 1941 m. gegužės 26 d., kai Kanados pilotas su *Catalina* Atlante surado šarvuotį *Bismark*, tuo prisidėdamas prie vokiečių laivo sunaikinimo. *Catalina* pasirodė kaip puikus lėktuvas laivų kolonoms saugoti, gelbėti sudužusių laivų įgulas ir kovoti su povandeniniais laivais. Paskutinis U-bootas, kuris nuskendo II pasaulinio karo metais, buvo numuštas bombomis iš *Catalinos*.
(*PBY-5A*) taktiniai-techniniai duomenys: 2 motorai × Pratf&Whitney R-1830-92, kurių kiekvieno galingumas 1200 KM, plotis 31,7 m, ilgis 19,46 m, maksimalus greitis 282 km/val., skridimo nuotolis 3780 km, apginklavimas 3 km 7,62 mm kalibro ir 2 nkm 12,7 mm kalibro bei 1815 kg bombų.

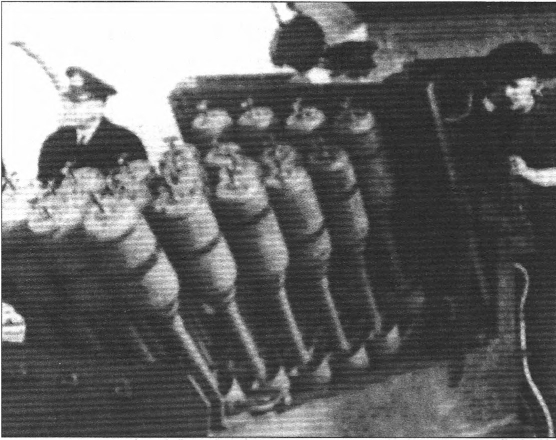

Grėsmingiausias ginklas kovoje prieš U-bootus: lėktuvai ir lėktuvnešiai

U-bootą sunaikinti ir jis spėdavo pasislėpti po vandeniu, lėktuvas dar galėjo jį atakuoti giluminėmis bombomis. Iš esmės to jau pakako, kad priešas būtų nugalėtas.

Vokiečių nuostoliai žaibiškai didėjo: 1942 metais į dugną nukrito 87 U-bootai, o 1943 — jau 238. 1943 m. gegužės mėn. Kriegsmarine vadas admirolas Karlas Dėnicas* išleido įsakymą išvesti U-bootus iš Atlanto vandenyno. Pagrindė tai tuo: *Kadangi priešas turi naujus atpažinimo prietaisus, toliau naudoti kovai povandeninius laivus neįmanoma.*

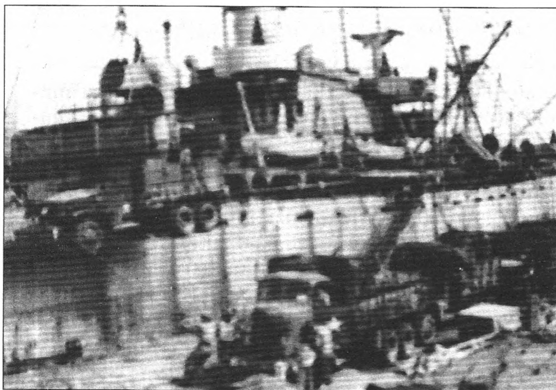
* **Karlas Dėnicas** (1891—1980), admirolas, nuo 1910 m. vokiečių karinio jūrų laivyno karininkas. Pirmojo pasaulinio karo metu tarnavo kreiseryje *Breslau.* Nuo 1916 m. pirmasis karininkas povandeniniame laive *U-39*, o vėliau *UC-68* vadas, iš kurio dėl neįtikėtino likimo vingio išsigelbėjo, nors laivas nuskendo. 1935 m. rugsėjo mėn. jis ėmė vadovauti pirmai trijų povandeninių laivų kolonai, o 1936 m. sausio mėn. jau vadovavo visiems vokiečių povandeniniams laivams. U-bootus laikė vieninteliais veiksmingais ginklais prieš Didžiąją Britaniją. Po Prancūzijos okupavimo savo būstinę perkėlė į Vakarų pakrantę, Kernevelį, kad iš ten vadovautų U-bootų veiksmams, kurie, veikdami pagal jo parengtą „vilkų gaujos“ taktiką, darė sąjungininkų laivynams vis daugiau nuostolių.
1943 m., atsistatydinus iš Kriegsmarine vyriausiojo vado pareigų Erichui Rionderiui, buvo tituluotas didžiuoju admirolu ir ėmė vadovauti Vokietijos kariniam jūrų laivynui. 1945 m. balandžio 30 d. Hitleris paskyrė jį valstybės vadovu ir jis Flensburge suformavo naują vyriausybę. 1946 m. stojo prieš Tarptautinį karo tribunolą Niurnberge. Nuteistas už karinius nusikaltimus kalėti 10 metų Špandau kalėjime. Į laisvę išėjo 1956 m.

„Hedgehog" — „Ežys" — išmetiklis, kuris išmeta 254 gilumines bombas. Labai efektyvus ginklas prieš povandeninius laivus

Tai, žinoma, nereiškė, kad vokiečiai visai atsisakė kovos. Pabandė surasti būdų pasipriešinti naujiems sąjungininkų veiksmams. 1943 m. kovo mėn. *U-333* numušė anglų bombonešį *Wellington.* Tai paskatino Dėnicą išleisti įsakymą aprūpinti kai kuriuos laivus galingais priešlėktuviniais ginklais. Gegužės pabaigoje pirmasis *U-441* buvo aprūpintas dviem keturgubomis 20 mm kalibro patrankomis ir viena 37 mm kalibro patranka, tačiau nė vienas taip apginkluotas laivas neturėjo ryškesnių pergalių. Imta naudoti akustines torpedas *T5 Zaunkönig,* sugebančias pagauti atakuojamo laivo sraigto atgarsį, kai laivas plaukia po vandeniu. Daug vilčių buvo dedama į naujus U-bootus *Typ XXI*, kur buvo įrengta daug naujų įrenginių. Laivai galėjo išvystyti didesnį greitį pasineriant, ilgiau išbūti po vandeniu (iki 11 dienų) ir atakuoti be periskopo iškėlimo. 1943 m. rugpjūčio mėn. U-bootai sugrįžo į Atlanto vandenyną, tačiau pasiekti tokių laimėjimų, kaip prieš dvejus metus, jau nebepavyko. Sąjungininkų gynyba jau buvo gana stipri. Kai Amerikos kareiviams ir įrangai kelias į Europą buvo išlaisvintas ir pagrindinė didžiosios atakos prieš *Festung Europe* sąlyga įvykdyta, nuo pirmųjų 1944 metų dienų į Didžiąją Britaniją ėmė masiškai plaukti laivai su Amerikos ir Kanados armijomis, kad iš ten pasuktų į Šiaurės Prancūziją.

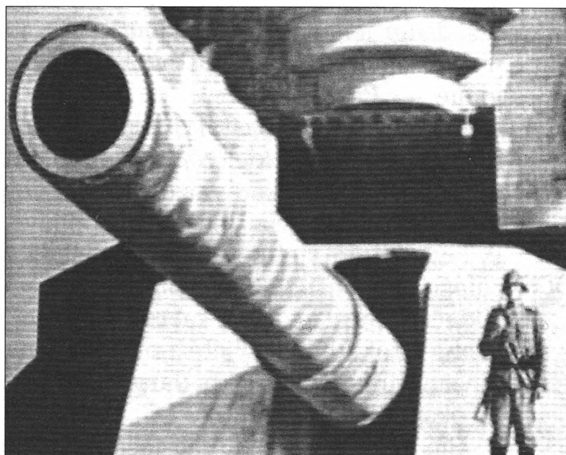
— Didžioji Britanija išsilaiko nenugrimzdusi į jūrą tik todėl, kad prie tos žemės pritvirtinta tiek daug užtvarinių aerostatų, — pasakė generolas Dvaitas Eizenhaueris, komentuodamas kariuomenės ir įrangos, sutrauktos britų žemėje prieš invaziją, skaitlingumą. Buvo visiškai aišku, jog nepavyko nuslėpti nuo vokiečių, kad ruošiamasi invazijai.

Iš laivo „Liberty" D. Britanijos uoste iškraunama ginklų siunta

Iš Prancūzijos aerodromų kiekvieną dieną pakildavo lėktuvai su kameromis ir skrisdavo iki Britanijos uostų. Tiesa, nedaug jų prasiskverbdavo pro labai stiprią priešlėktuvinę apsaugą ir pasiek-

davo ekspedicinės armijos bazavimosi vietas. Tačiau tie, kuriems pavykdavo praskristi virš Anglijos stovyklų ir uostų, atveždavo laivų, desantų grupių, tankų kolonų, pabūklų ir sunkvežimių dislokavimo nuotraukas.

380 mm kalibro pabūklas Kalė rajono blindaže

Vokiečiai žinojo, kad invazija įvyks, tačiau nežinojo kada ir kur. Tai buvo sąjungininkų šansas. Jiems rūpėjo suklaidinti priešą, kad Vokietija rengtųsi atremti invaziją kitame regione nei buvo numatyta. Britanijos žvalgyba informavo, kad *Oberkomando der Vehrmacht* tikisi, kad invazija gali būti pradėta Pa de Kalė sąsiaurio rajone. Apie tai svarstyta dėl daugelio priežasčių: toje vietoje Lamanšo kanalas buvo plačiausias ir sąjungininkų karo laivai galėtų praplaukti juo lengviausiai ir greičiausiai tiek invazijos metu, tiek ir vėliau, kai reikės atvežti šimtus tūkstančių tonų maisto atsargų kariuomenei, kovojančiai sausumoje. Kalė miesto rajone vokiečiai pastatė daugybę sviedinių išmetiklių *V-1* bei gigantiškų blindažų, iš kurių turėjo startuoti raketos *V-2*. Vokietija tikėjo, kad sąjungininkų armijos sieks kuo greičiau paimti būtent šį regioną, kad atitrauktų Londono ir ekspedicinės armijos apšaudymus.

Anglijos ir Amerikos vadovai nutarė sustiprinti tokį Vokietijos įsitikinimą, jog invazija įvyks Pa de Kalė rajone.

Daugybė vokiečių agentų, kurie iš povandeninių laivų išsikeldavo į Britanijos krantą, tuojau pat buvo policijos ir Home Guard sargybos sugaunami. Blogai apmokyti, nežinodami teritorijos ir vietinių papročių, jie neturėjo didesnių galimybių. Visa tai vyko gana toli, todėl Abvero viršininkas Vilhelmas Kanaris, būdamas ūmus Hitlerio priešininkas, į Angliją siuntė pačius blogiausius savo agentus, visiškai neparengtus darbui. Iš 130 Abvero šnipų, dirbusių 1944 m. Anglijoje, didesnė dalis buvo priversta dirbti britų žvalgybos kontroliuojami. Tai jie siuntė į Vokietiją raportus, dezorientuodami Hitlerį apie tikruosius sąjungininkų veiksmus.

Visos žvalgybos žinios tik tada patikimos, kai jas patvirtina kiti šaltiniai. Taigi britų žvalgyba turėjo pasirūpinti, kad vokiečiai tokią informaciją gautų.

Labiausiai efektyvi dezinformavimo priemonė — fiktyvių karinių stovyklų statyba. Kokia to esmė? Armijos dislokavimo vieta yra labai geras orientyras priešui. Buvo aišku, kad armija į dislokavimo vietą patrauks

trumpiausiu keliu ir per Lamanšo sąsiaurį pasieks Prancūzijos pakrantes. Taigi jeigu Doverio rajone atsirastų daug armijos dalinių, mašinų ir įrangos, būtų aišku, kad puolimas įvyks artimiausiame Prancūzijos regione — Pa de Kalė.

Doveryje buvo pastatytos palapinės, kuriose niekas nemiegojo. Kelios dešimtys kareivių kiekvieną dieną perstatinėjo kartoninius automobilius, dėžes ir statines, kad vaizduotų judėjimą. Pievose buvo pastatyti tankai, kuriuos du kareiviai lengvai pakeldavo, nes jie buvo guminiai, ir pastatydavo kitoje vietoje. Vietinė spauda spausdino gyventojų laiškus, kuriuose skundėsi dėl kareivių daromos žalos, vietinės davatkos keikė amerikiečius, nes jų laisvi moralės papročiai, o gausūs anglų—amerikiečių draugystės klubai kvietė į susipažinimo vakarėlius. Iš šių duomenų vokiečių žvalgyba galėjo padaryti išvadas ir tiksliai nustatyti, kur dislokuota ekspedicinė armija.

Šio apgaulingo žaidimo tąsa buvo tariamos galingos jėgos — Jungtinių Amerikos Valstijų armijos pirmosios grupės (FUSAG) suformavimas. Jos vadu buvo minimas generolas Džordžas Patonas*, tačiau ši armija turėjo vos porą kareivių, kuriems ir galėjo įsakinėti. Patonas buvo armijos grupės, kurios nebuvo, vadas. Tačiau buvo imtasi įvairių priemonių, kurios įtikintų vokiečius, jog armijos pirmoji grupė sukoncentruota Doverio rajone. Pats armijos vadas, agresyvus ir nedisciplinuotas, kas akimirką sukeldavo skandalus. Tai irgi buvo labai palanku sąjungininkams, nes ir tai padėjo įtikinti vokiečius, kad FUSAG tikrai egzistuoja.

Vienas toks skandalas vos netapo sąjungininkų kivirčo pretekstu. Atvykęs su vizitu į mažą miestelį Knutsdorfą, generolas Patonas pasakė:

— Kai jau tapo aišku, kad Anglijai ir Amerikai skirta valdyti pasaulį...

Taip, taip, o kur kiti sąjungininkai — Rusija ir Prancūzija? Kai tik spauda atspausdino neapgalvotą posakį, Kremlius drebėjo nuo Stalino pykčio, o Alžyre, St. George viešbutyje, iš pykčio putojo laisvos Prancūzijos vadovas generolas Šarlis de Golis. Patonas vos vos nebuvo pašalintas iš fiktyvių pareigų, tačiau iš viso to vienas klausimas liko neaiškus.

* **Džordžas Patonas** (1885—1945), Amerikos generolas, Vest Pointo karo akademijos absolventas (1909 m.). Pirmojo pasaulinio karo metu vadovavo 304-ai tankų brigadai, kuri kovojo prie Mozės. Antrojo pasaulinio karo metais vadovavo Amerikos armijos brigadai, o vėliau 2-ajai tankų divizijai ir I korpusui. 1942 m. lapkričio mėn. invazijos į Šiaurės Vakarų Afriką metu vadovavo grupuotei, kuri išsilaipino Kasablankoje. 1943 m. vasario mėn. Tunise perėmė vadovavimą II-ajam korpusui. Invazijos į Siciliją metu vadovavo Amerikos 7-ajai armijai. Rodė daug iniciatyvos ir talento, planuojant karines operacijas, bet ir nepaklusnumą vyresnybės atžvilgiu. Jo karjerai pakenkė kareiviui skeltas antausis. Nuo 1944 m. sausio mėn. vadovavo naujai suformuotai 3-ajai armijai, kuri liepos 25 dieną Normandijos operacijos metu išsikėlė Prancūzijos pakrantėse. Netrukus vėl parodė savo vadovavimo sugebėjimus, vesdamas į kovą prie Avranšo, o vėliau, persekiojant priešą, iki Luaros, kur turėjo sustoti dėl degalų stokos. 1944 m. gruodžio mėn. jo vadovaujama armija atliko svarbų vaidmenį, sulaikydama vokiečių kontrpuolimą Ardėnuose. Balandžio ir gegužės mėn. jo armija ėjo sąjungininkų armijų priešakyje. Po karo vadovavo 15-ajai Amerikos armijai, dislokuotai Vokietijoje. Žuvo 1945 m. gruodžio mėn. automobilio katastrofoje netoli Manheimo.

Kas pranešė spaudai apie generolo išsišokimą, jei susitikime su Knutsdorfo gyventojais nebuvo nė vieno žurnalisto? Tapo aišku, jog tai padarė anglai, kad sukeltų kuo daugiau triukšmo apie armijos grupės, kurios nebuvo, egzistavimą.

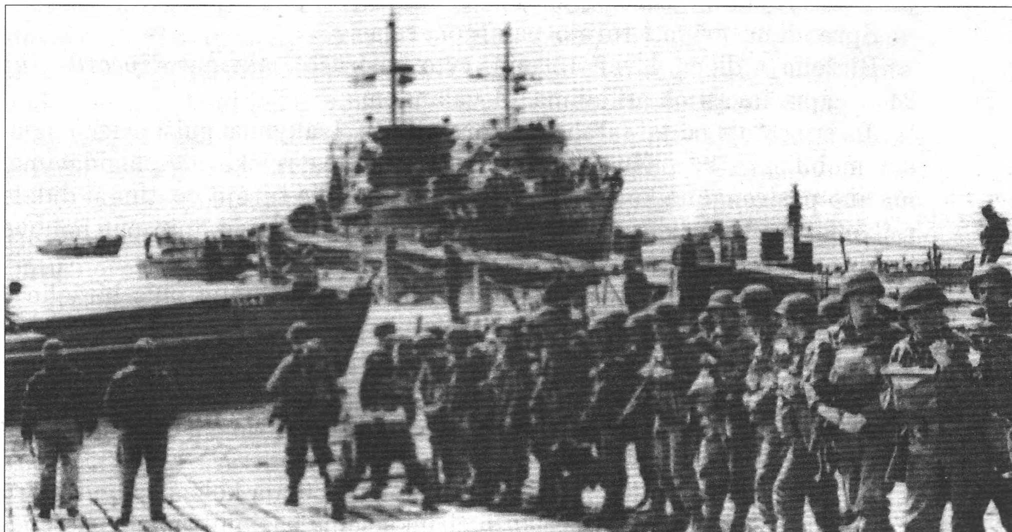
Ši ir dešimtys kitų veiksmų, kuriuos organizavo ir vykdė London Controlling Section, vis labiau įtikindavo vokiečius, jog invazija bus vykdoma Kalė rajone, 250 km nuo Normandijos.

Artėjo lemiamoji diena...

Buvo 1944 metų gegužės 29 diena, pirmadienis. Virš Anglijos dangus buvo giedras, pūtė lengvas vėjas, jūra aplink salą buvo rami. Vyriausiasis sąjungininkų armijos vadas generolas Dvaitas Eizenhaueris peržiūrėjo oro prognozę. Paaiškėjo, jog geros oro sąlygos išsilaikys visą artimiausią savaitę. Tai leido apsispręsti. Generolas išleido įsakymą „Manevrai Hornpipe plus 6“. Tai buvo įsakymas birželio 5 dieną pradėti puolimą į kontinentą.

Tuo tarpu apie pietus buvo gauta žinia iš Niufaundlendo meteorologinės stoties, kad *ties Amerikos Rytų pakrante oras blogėja.* Tada Eizenhaueris kreipėsi į įstaigą „L5“ — meteorologus, kuriems vadovavo kapitonas Džonas Steidžas iš RAF'o su klausimu, ar tęsti rengimąsi invazijai, ar geriau atšaukti? Jis pateikė pesimistišką prognozę 24 valandų laikotarpiui: *storas debesų sluoksnis uždengia mėnulį, stiprus vėjas ir lietus.*

Karų istorijoje oro sąlygos dažnai leido pasiekti pergalę ir nugalėti ištisus laivynus ir armijas. 1281 metais taifūnas išgainiojo Mongolijos laivyną, artėjantį prie Japonijos krantų.

Amerikos kareiviai visiškai pasirengę pakilti ant desantinio laivo LST denio

Sąjungininkų laivai Lamanšo kanale

1588 m. ispanų armada, kurią sudarė 130 laivų, vežusi 30 tūkstančių jūreivių ir kareivių, kovoje su anglais neteko tik 2 laivų. Tuo tarpu 40 buvo nuskandinta audros metu.

Galima būtų sakyti, jog tai seni laikai, kai burinius laivus su mediniais deniais lengvai įveikdavo pasikeitusios oro sąlygos. Tačiau 1943 m. Amerikos laivynas, vadovaujamas admirolo Viljamo Hasejaus, du kartus atsidūrė taifūno centre ir taip pat prarado kelis laivus. Tarp kitko, karinė komisija, tyrusi įvykį, pripažino admirolo kaltę nesugebėjus vadovauti laivams, tačiau jo nenubaudė.

Generolas Eizenhaueris puikiai žinojo, kokios lemtingos armijai gali būti oro sąlygos.

Birželio 2-osios vakare, armijos dalinių vadų pasitarime, paklausė Steidžo, kai šis įėjo į salę:

— Steidžai, ką mums turite pasakyti dabar?

— Situacija pilna pavojų, — atsakė Steidžas. — Iki birželio 6-os ar 7-os bus stiprus debesuotumas ir pūs vakarų vėjas, kurio stiprumas tarp 4 ir 5 balų.

— Kokia jūsų nuomonė?

— Jei atsakyčiau į šį klausimą, tai reikštų, jog spėlioju, bet esu tik jūsų patarėjas meteorologijos klausimams.

Sprendimą priimti turėjo pats generolas.

Birželio 4 dieną 4 val. 15 min. ryto pasirašė įsakymą *Ripcord plus 24* — apie invazijos atidėjimą 24 valandoms.

Jis suprato, kad tai fatališkas sprendimas. Įsakymas pulti psichologiškai mobilizavo kareivius, o staigus atšaukimas reiškė atsipalaidavimą, mažino pasirengimą kovai, kuris šioje operacijoje turėjo ypatingai didelę reikšmę. Be to, laikas, per kurį turėjo įvykti puolimas, taip pat nebuvo beribis.

Kitą dieną reikėjo apsispręsti galutinai — ar armija puls birželio 6 dieną, ar operacija bus atidėta iki birželio 19-osios. Laukti to termino buvo labai nepatogu. Kareivių nuotaika vis labiau kristų, o vokiečiai galėtų apšaudyti armijos dalinius pabūklais *V-1*.

Birželio 5 dieną 4 val. 15 min. ryto Steidžas atvyko į pasitarimą šiek tiek optimistiškesnis:

— Galima manyti, jog naktį iš birželio 5-os į 6-ąją kelias valandas oro sąlygos bus geresnės, — pasakė susirinkusiems karininkams ir pastebėjo, kad Eizenhauerio veidas plačiai šypsojosi.

— Steidžai, jei ta prognozė pasitvirtins, prižadu jums, kad pažymėsime tai atitinkamai. Kokia jūsų nuomonė? — kreipėsi į karininkus.

Dauguma manė, kad desanto išsikėlimo Normandijoje operaciją reikia pradėti.

Eizenhaueris neramiai žingsniavo po pasitarimų salę.

— Gerai, plaukiam! — pasakė pagaliau.

Pirmieji išskrido transporto lėktuvai ir sklandytuvai su parašiutininkais, kurie turėjo pulti desantui numatyto rajono flanguose. Beveik 24 tūkstančiai kareivių iš dviejų Amerikos (82-osios ir 101-osios) bei vienos Anglijos (6-osios oro desanto divizijos), taip pat 1087 transporto lėktuvai ir 700 sklandytuvų pradėjo didžiąją misiją.

Tuo pat metu iš Portsmuto, Tobėjaus, Briksheimo, Dartmuto, Seilkombo ir dešimčių kitų mažų pietinės Anglijos uostų išplaukė laivai, kurie kanalo vietoje, pavadintoje „Piccadilly"*, suformavo koloną ir nuplaukė į penkių Normandijos paplūdimių pusę.

Normandijos pakrantėje majoras Verneris Pluskatas iš 352-osios pėstininkų divizijos įėjo į apžiūros blindažą netoli Aromanšo. Kelias minutes gerais žiūronais stebėjo jūrą. Nieko nepastebėjo. Jokio laivo, jokio priešo aktyvumo ženklo. Jo tai nestebino, kadangi oras buvo nepalankus. Pūtė stiprus vėjas, o bangų aukštis siekė 2 metrus. Sunku buvo tikėtis, kad sąjungininkai ryžtųsi išsiųsti į audringą jūrą amfibijas ir mažas desanto grupes, kurios neturėtų jokios galimybės išsilaikyti tokiose aukštose bangose. Todėl Pluskatas nepatikėjo pranešimais, kad Šerbūro rajone iš jūros sklinda priešo laivų nuleidžiamų inkarų garsai. Panašiai galvojo ir vokiečių karo laivyno Vakaruose vadas admirolas Teodoras Krankė, kuris sutiko atšaukti patrulinius reisus.

Pavojų įsakė paskelbti tik generolas Hansas fon Zalmutas, kuris vadovavo 15-ajai armijai, įsikūrusiai Kalė rajone, 250 km į rytus nuo Normandijos. Jo karininkas pranešė, kad radijo stotis užregistravo slaptažodį, kuris iš Anglijos buvo siunčiamas Prancūzijos pasipriešinimo judėjimo dalyviams, o vokiečių žvalgyba jau anksčiau nustatė, kad šis slaptažodis reiškia, jog invazija prasidės birželio 5 arba 6 dieną.

Kalė garnizono kareiviai užėmė blindažus ir ugnies taškus. Šis pajūrio ruožas buvo labai gerai pasirengęs atmušti ataką. Jeigu tik sąjungininkai būtų norėję ten atakuoti...

Normandijoje, kur skubėjo sąjungininkų laivai, niekas neįspėjo 7-osios armijos, kuriai buvo pavesta pakrantės apsauga. Kodėl taip atsitiko? Iki šių dienų tai nėra išaiškinta ir lieka paslaptimi. 7-osios armijos vadovybė žinojo, kad 15-oje armijoje paskelbtas pavojaus signalas. Čia klausimas, ar pakelti kareivius į parengties stovį pradingo tarp vadų ginčų, kuris turėtų tai nuspręsti.

* Centrinės Londono dalies aikštės ir gatvės pavadinimas.

Amerikos šarvuotis „Arkansas" apšaudo vokiečių pozicijas

Prieš rytą majoras Pluskatas vėl pažvelgė į jūrą per žiūronus. Tai, ką pamatė, jį sukrėtė. Iš ryto rūko išniro šimtai laivų. Juodi taškai žymėjo horizontą, kiek tik akys matė. Netrukus pamatė blyksnius, o po poros sekundžių išgirdo duslų sprogimų aidą.

Iš Anglijos uostų išplaukė didžiulė 5339 laivų kolona ir pasuko Lamanšo kanalo link. Prie Prancūzijos krantų artėjo pirmoji grupė: 1213 įvairaus dydžio atakuojančių vienetų. Mažiausios buvo desantinės baržos, kurių denyje buvo įrengti raketų išmetikliai. Viena salvė iššaudavo į krantą 792 127 mm kalibro raketas. Nukritusios ant kranto, ugnimi apimdavo 120 tūkstančių kvadratinių metrų (750 × 160 m) plotą.

Smogiamąją grupę sudarė: 7 šarvuočiai, 2 monitoriai ir 23 kreiseriai. Ant jų denių iš viso buvo 52 nuo 280 iki 380 mm kalibro pabūklai.

Kiekviena šarvuočio salvė į tikslą sausumoje iššaudavo 8 tonas plieno ir sprogstančių medžiagų. Jungtinė 7 šarvuočių salvė ant vokiečių blindažų numesdavo 56 tonas geležies...

Visos pajėgos, laivai, kurie turėjo pridengti desantą pabūklų ugnimi, taip pat desantiniai ir transportiniai laivai buvo suskirstyti į 5 grupes. Grupės pavadintos šifru, kurį sudarė svarbiausių išsilaipinimo vietų —

penkių Normandijos paplūdimių pirmosios raidės. Iš Vakarų tai buvo: „Utak", „Omaha", „Gold", „Juno", „Sword".

Paplūdimys Aromanšo miesto rajone buvo pavadintas „Gold". Blindažus ir apkasus buvo užėmusi 716-oji divizija, kuriai vadovavo generolas leitenantas Valteris Richteris. Toji divizija buvo silpna, turėjo tik 4 silpnos karinės galios batalionus.

Pirmieji britų daliniai į paplūdimį išsilaipino 7 val. 17 min. Vokiečiai buvo užklupti netikėtai ir nebuvo pasirengę gynybai. Uraganinė ugnis iš laivų juos apstulbino ir sutrikdė jų veiksmus.

Nuo aušros britų laivai į vokiečių pozicijas iššovė 500 380 mm kalibro, 3,5 tūkstančio 150 mm kalibro ir tūkstantį mažesnių sviedinių. Kai laivų pabūklai ėmė svaidyti ugnį toliau nuo paplūdimio, iš prie pat kranto priplaukiančių baržų išvažiavo tankai, vadinami *Krabais*. Jų priekyje, priešais vikšrus buvo įmontuoti velenai su grandinėmis, kurie, žarstydami smėlį, susprogdindavo smėlyje paslėptas minas. Tokiu būdu iki 11 valandos tankai ir pionierių daliniai išvalė 7 paplūdimių ruožus ir galėjo pasiekti vokiečių apkasus. Puolime dalyvavo tankai *Krokodilai*, kurie svaidė ugninius kamuolius į 120 m nuotolį. Tankai su 220 mm kalibro mortyromis, pritaikyti specialiai blindažų naikinimui, daužė vieną po kito vokiečių pasipriešinimo punktus.

Paplūdimyje „Gold" ir trijuose kituose paplūdimiuose sąjungininkų armijos nesutiko didesnio pasipriešinimo. Visiškai kita situacija buvo vakarų ruože, paplūdimyje, turėjusiame slapyvardį „Omaha". Ten jau pirma desantinės grupės akcija virto kruvina drama.

Prie pat jūros ant uolėto Pointe du Hoc kranto vokiečiai pastatė 150 mm kalibro 6 pabūklų bateriją. Sąjungininkų lakūnai-žvalgybininkai greitai juos pastebėjo ir Amerikos armijos vadovus ta žinia išgąsdino. Tie pabūklai galėjo pasiekti tikslą už 20 km, taigi kiekvienas desanto laivas būtų paskandintas vos tik priartėjęs prie kranto.

Pirmiausia du amerikiečių laivai *Texas* ir *Arkansas* į Poite du Hoc pusę iššovė 600 sunkiųjų sviedinių. Vėliau į akciją įsijungė 225 alpinistai. Mažomis valtimis jie turėjo priplaukti prie pat uolos, kopėčių bei virvių pagalba užkopti į viršų ir sunaikinti pabūklus, jei to dar nebuvo įvykę po atakos iš laivų. Tačiau stipri srovė nunešė ka-

Anglijos kareiviai išlipa į „Gold" paplūdimį

rių valtis toli į rytus ir kol jie sugebėjo pasiekti tikslą, invazija jau buvo prasidėjusi. Kulkosvaidžių apšaudomi, sprogínėjant granatoms, kurias mėtė 200 vokiečių kareivių, saugančių bateriją, alpinistai kopė į uolėtą kalną. Tie, kurie prasiveržė pro vokiečių gynybą, viršuje pamatė tuščias betonines slėptuves, kuriose nebuvo pabūklų. Vokiečiai, pabūgę apšaudymo iš laivų, pernešė juos tolyn į sausumą. Atakos į Point du Hoc metu žuvo 90 Amerikos kareivių.

Tuo metu, kai vyko kovos prie uolėto kranto, generolas Omaras Bredlis, 1-osios Amerikos armijos, kuri turėjo išsilaipinti „Omaha" paplūdimyje, vadas, žinodamas, jog Point du Hoc pabūklai nesunaikinti, įsakė kareiviams persėsti iš laivų į baržas, motorines valtis ir mažus plokščiadugnius laivus net už 11 mylių nuo kranto. Tokiu būdu norėjo apsaugoti savo armiją nuo toli siekiančių pabūklų sviedinių.

Tačiau audros sąlygomis, kai bangos siekė 2 metrų aukštį, ta operacija virto košmaru. Dalis karių leidosi trapais ir virvinėmis kopėčiomis į mažas desantines baržas. Didesni laivai į audringą jūrą nuleido baržas

Pointe du Hoc užėmė Amerikos kareiviai

su žmonėmis ir įranga. Labai greitai 10 valčių apsivertė ir 300 kareivių atsidūrė vandenyje. Kiekvienas jų turėjo ekipavimą ir 40 kg atsargų. Nedaugelis galėjo išsilaikyti audringoje jūroje.

Tuo pat metu laivo, vežančio 32 plaukiojančius tankus, vadas įsakė nuleisti juos į vandenį 6 km nuotolyje nuo kranto. Rezultatas buvo siaubingas — 27 tankai nuskendo tuoj pat.

Sužeisti Amerikos kareiviai „Omaha" paplūdimyje

Pamažu prie kranto priplaukė mažos valtys su žmonėmis. Beveik visi jie sirgo jūros liga. Kareiviai troško kuo greičiau pasiekti sausumą, tačiau, kai ją pasiekdavo, buvo tokie iškankinti, kad vos slinko į priekį, apšaudomi kulkosvaidžių, granatų, mortyrų ir pabūklų ugnimi. Blogiausia buvo tai, kad Amerikos armijos vadai klaidingai įvertino gynybos jėgas. Jie buvo įsitikinę, kad šį rajoną saugos tūkstantis blogai parengtų ir aprūpintų silpnos 716-osios pėstininkų divizijos kareivių. Tuo tarpu juos pasitiko Rytų fronte užgrūdinti 352-osios divizijos kareiviai. Be to, jie tik ką buvo praėję invazijos atrėmimo apmokymus. Jie buvo gerai pasirengę, kai svirduliuojantys amerikiečių kareiviai pasiekė krantą.

Situaciją galėjo išgelbėti oro pajėgos, numetusios bombas ant vokiečių saugomos teritorijos. Į pagalbą buvo iškviesta 360 bombonešių, tačiau jie, pabūgę savo kariuomenės apšaudymo, 13 tūkstančių bombų išmetė toli nuo tikslo. Dar blogiau buvo tai, kad sprogimų dūmai uždengė vokiečių gynybos punktus, todėl laivams nebuvo galimybės apšaudyti juos iš jūros.

Iki vakaro amerikiečių kariai tik per pusantro ar du kilometrus pažengė sausumos link, bet prarado 3 tūkstančius kareivių.

Ekspedicinės kariuomenės vadas generolas Dvaitas Eizenhaueris kreipėsi į kareivius:

Visas pasaulis stebi mus. Kartu su mūsų narsiais sąjungininkais ir kovos draugais kituose frontuose jūs padarysite viską, kad žlugtų vokiečių karo mašina, kad baigtųsi nacistinė tironija, kankinanti Europos tautas, ir užtikrinsite saugumą laisvame pasaulyje. Giliai tikiu jūsų drąsa, pareigos jausmu ir koviniu pasirengimu. Mus gali patenkinti tik pergalė. Sėkmės! Ir visi maldaukime visagalio Dievo, kad laimintų šiuos svarbius ir garbingus ketinimus.

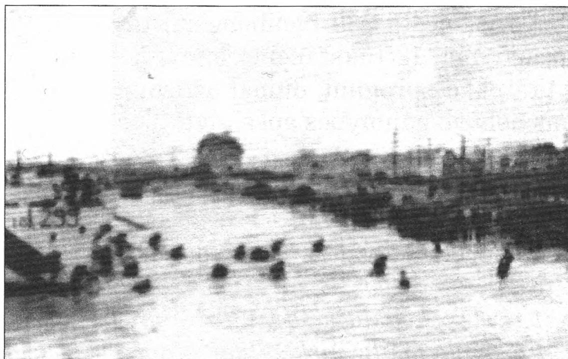
Birželio 6 dieną į Normandijos paplūdimius atvyko 57 500 Amerikos ir 73 215 — Anglijos bei Kanados kareivių. Be to, karių, ginančių pakrantę, užnugaryje išsilaipino 15 500 Amerikos ir 7 900 Anglijos oro

desantininkų. Iš viso tą dieną į Normandiją atvyko 156 tūkstančiai sąjungininkų kareivių. Įveikė pirmąjį pakrantės gynybos ruožą, tačiau blogiausia dar buvo prieš juos. Sausumoje buvo įsitvirtinusi vokiečių tankų divizija. Kareiviai, neturėdami sunkiosios prieštankinės artilerijos ir tankų, atmušti jų atakas nebūtų galėję.

Sąjungininkų armijų vadai bijojo, kad per tas kelias valandas po išsilaipinimo, kai jų armijos dar bus nepakankamai apginkluotos, gali priartėti vokiečių tankai. Ir tikrai, 4 val. 30 min., tuo pat metu, kai sąjungininkų kareiviai lipo į amfibijas ir desantinius laivus, vyriausiasis vokiečių armijos vadas feldmaršalas Gerdas fon Rundštetas nutarė tokį įsakymą priimti. Jis įsakė dviems divizijoms: 12-ajai SS „Hitlerjugend" bei „Panzer Lehr" pasukti Normandijos paplūdimių link. Vis dėlto jis nebuvo tikras, ar gerai įvertino situaciją, ar tikrai įsiveržimas prasidėjo. Be to, jis neturėjo teisės įsakinėti tankų divizijoms be vyriausio vermachto vado sutikimo. Todėl nusprendė nesiimti asmeninės atsakomybės ir išsiuntė Oberkommando der Wehrmacht tokio turinio pranešimą:

OB-West mano, kad tuo atveju, jei tai yra galinga priešo operacija, ji gali būti sunaikinta tik mūsų pajėgų dalyvavimo dėka. Tuo tikslu būtina tą dieną pritraukti (...) 12-osios SS divizijos ir „Panzer Lehr" strateginius rezervus. Jeigu pajudėtų greitai, tai į kovą pajūryje įsitrauktų dienos bėgyje.

Rundšteto raportas buvo labai neaiškus, todėl Hitlerio būstinėje adjutantas nesiryžo žadinti fiurerio. 6 val. 30 min. atsibudo sausumos armijos štabo viršininkas generolas Alfredas Jodlis*. Jį supykdė Rundšteto sprendimas pasiųsti į Normandiją dvi divizijas, todėl įsakė sulaikyti tankus. Rundštetas galėjo kreiptis į Hitlerį, tačiau to nepadarė. Iki šių dienų neaišku, kodėl. Visada su panieka žiūrėjo į Hitlerį ir galbūt jam atrodė, jog per žema feldmaršalui skambinti austrų kapralui. Gali būti ir taip, kad nepaskambino todėl, kad silpnai girdėjo ir dėl to retai naudojosi telefonu.

Anglijos kareiviai išsilaipina Aromanšo paplūdimyje

* **Alfredas Jodlis** (1890—1946), vokiečių generolas. 1938—1945 m. buvo operatyvinės valdybos skyriaus, o vėliau Oberkommando der Wehrmacht operatyvinio vadovavimo štabo viršininkas. Nors nepritarė nacizmui, buvo ištikimas Hitlerio planų vykdytojas. Sužeistas pasikėsinimo prieš Hitlerį metu. 1945 m. gegužės mėn. pasirašė Vokietijos besąlygę kapituliaciją. 1946 m. stojo prieš Tarptautinį karo tribunolą Niurnberge. Pripažintas kaltu už dalyvavimą planuojant karo veiksmus, nuteistas mirti.

Gavusi Jodlio įsakymą, 12-oji SS divizija sustojo Lizjė rajone. „Panzer Lehr“ divizija visiškai nepajudėjo.

10.00 valandą atsibudo Hitleris ir pritarė Jodlio sprendimui. Jis buvo įsitikinęs, jog tikroji invazija Kalė rajone dar tik įvyks. Tokiu būdu vokiečiai prarado vertingiausias valandas. Ryto rūkas, galėjęs pridengti tankus nuo jų baisiausio priešo — lėktuvų, išsisklaidė. Sąjungininkų oro pajėgos pradėjo ieškoti tarp medžių pasislėpusių tankų ir blokuoti kelius.

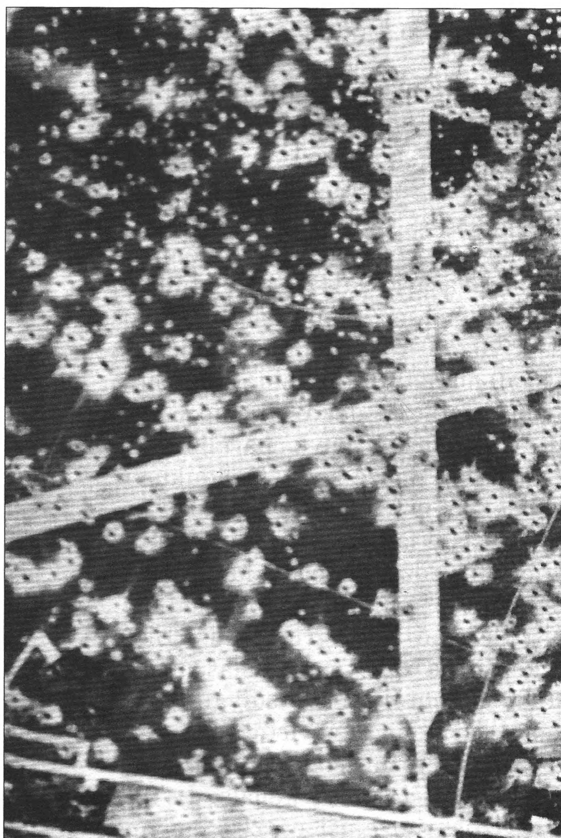
Didžiulė kelių ir geležinkelių, vedančių į Normandiją, naikinimo akcija buvo pradėta prieš kelis mėnesius. Jau vasario 9 dieną sąjungininkų bombonešiai atakavo šiuos taikinius Prancūzijoje. Iki birželio 6 dienos įvykdė 21 949 skrydžius. Buvo numesta 76 200 tonų bombų. Vokietijos armijai padaryti didžiuliai nuostoliai. Iš 80 numatytų taikinių — 51 buvo sunaikintas visiškai, 25 — smarkiai apgadinti. To dėka birželio 6 dieną — įsiveržimo dieną geležinkelių transportas buvo paraližiuotas 250 km spinduliu aplink Normandiją. Lėktuvai daužė kelius, viadukus ir tiltus. Prancūzų partizanai išsprogdino bėgius ir užblokavo garvežių depą. Vokiečiai jau negalėjo atgauti rytą prarasto laiko. Generolas Dvaitas Eizenhaueris nutarė įgyvendinti Anglijos karvedžio generolo Montgomerio planą ir sudaryti „smaugiamuosius punktus“. Šimtai bombonešių atakavo Prancūzijos kaimus ir miestelius. Sen Lo virto griuvėsiais, Lizjė liko tik katedra, Kaenas liepsnojo ir liepsnose žuvo puikiausias miesto senamiestis. Kaimas Bokaž, turėjęs 1500 gyventojų, buvo sulygintas su žeme. Šešių tūkstančių miestelyje Konti „skraidančios tvirtovės“ pagailėjo tik puikios neogotikos katedros. Tų miestų griuvėsiai turėjo užtverti kelią vokiečių tankams. Priversti juos važiuoti tolimais keliais. Ir taip atsitiko. Pavyzdžiui, 17-oji SS tankų divizija, stovėjusi už 200 km nuo Normandijos, galėjo nuvažiuoti tik 30 km per parą.

14.00 valandą Hitleris sutiko pasiųsti į Normandiją dvi tankų divizijas. Tačiau uždraudė iš Kalė rajono atitraukti 15-ąją armiją. Dar kelias dienas tikėjo, kad tikrasis įsiveržimas vyks būtent ten, į Rytus nuo Normandijos, t.y. Flandrijoje. Jis galvojo taip: jeigu kitoje Lamanšo kanalo pusėje, Doverio rajone stovi generolo Patono vadovaujama didžiulė armijos grupė, tai ji būtinai smogs Kalė rajone.

Vis dėlto atėjo laikas, kai Hitleris suprato, jog sąjungininkai jį apgavo. Tada metė visas jėgas į Normandiją. Tos jėgos vis dar buvo labai stiprios ir sunkiai įveikiamos.

Sunkiausios kovos dar buvo ateity, o pergalė daugiausia priklausė nuo to, kaip sparčiai ir tiksliai pavyks sąjungininkams permesti į Prancūziją karo techniką ir pasirūpinti kareivių tiekimu. Per šešias dienas į Prancūziją buvo perkelta 326 tūkstančiai kareivių. Pristatyta 54 200 transporto priemonių.

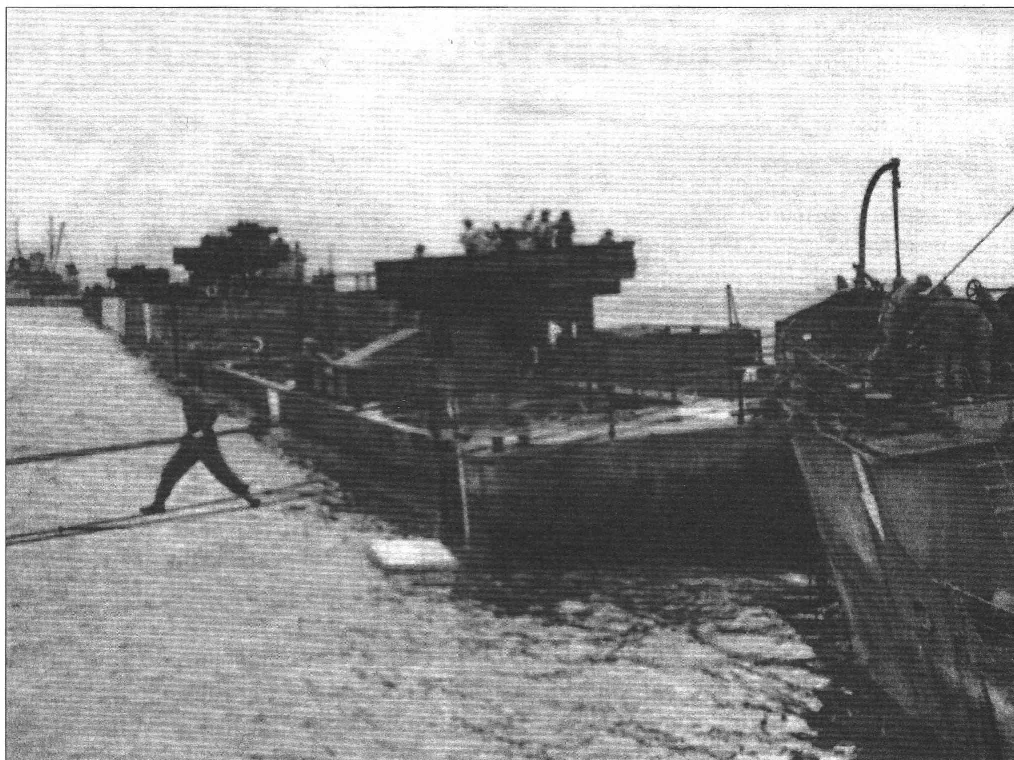
Kiekvienas sausumoje kovojantis kareivis kasdien turėjo gauti 10 kg (maistas, šaudmenys, medikamentai ir kt.). Kiekvieną dieną prie Normandijos pajūrio skubėjo 2500 transporto priemonių. Kasdieninis krovinių kiekis sudarė 12 tūkstančių tonų. Tokį kiekį pristatyti reikėjo didelių

Amerikos bombonešių pėdsakai

laivų. Į Anglijos uostus buvo atsiųsta beveik 1200 prekybinių laivų. Tačiau jie negalėjo priplaukti prie Normandijos paplūdimių ir iškrauti savąjį cargo tiesiog ant smėlio. Kai kurie iš jų galėjo nuleisti inkarus toli jūroje ir ten perkrauti krovinius į amfibijas bei mažesnius laivus, kurie galėjo priplaukti prie pat kranto. Šis būdas neparankus, nes reikėjo daug darbo jėgos, be to, visiškai priklausė nuo oro. Artimiausias uostas buvo Šerbūre, tačiau vokiečiai šį uostą įnirtingai gynė. Tik birželio 22 d. Amerikos kariai pralaužė dvi gynybos linijas ir pasiekė miesto prieigas, kur vokiečiai įrengė trečiąją gynybos liniją. Pasipriešinimą pavyko įveikti tik birželio 27 dieną, nors uosto krantinės ir farvateris liko užminuoti. Atsitraukdami vokiečių daliniai susprogdino daug kranų. Tik rugsėjo mėn. Šerbūro uostas galėjo priimti pirmąjį sąjungininkų laivą.

Vienintelė išeitis buvo laikinieji uostai. Juos imta statyti 1944 m. pradžioje Anglijoje. Konstrukcijų gamybai, kurias pritaikius prie Prancūzijos pakrantės galima būtų įrengti uostą, sunaudota 600 tūkstančių tonų betono ir 31 tūkstantis tonų plieno. Šie statiniai buvo pavadinti „Mulberries“, o bangolaužiai — „Goosberries“.

Invazijos dieną trijų tūkstančių buksyrinių laivų ir baržų vilkstinė išplaukė iš Britanijos uostų. Jie vilko arba stūmė betoninius luitus. Tai buvo 146 įvairaus dydžio konstrukcijos. Iš jų 10 pačių mažiausių svėrė 1672 tonas, o 60-ties didžiausių svoris buvo 6044 tonos. Atplukdytos iki Prancūzijos krantų, jos turėjo būti nuskandintos. Tačiau tam tikra seka, kad jų dydis atitiktų vandens gylį. Bandymų metu Temzės upėje vienam kesonui nuskandinti prireikė pusantros valandos. Inžinerinių dalinių įgudimo dėka toks pat nuskandinimas Normandijoje užtruko tik 20 minučių. Plieninėmis sankabomis sukabinti kesonai sudarė laikinų uostų krantines. Didžiausių blokų viduje buvo patalpos ekipažams ir sandėliai šaudmenims. Juose galėjo tilpti 20 tonų sviedinių, kurių reikia dviems priešlėktuvinėms patrankoms.

Keturi „Phoenix“ kesonai su priešlėktuviniais 40 mm kalibro pabūklais „Bofors“

Pirmasis uostas buvo sumontuotas Aromanšo rajone, kur dar ir dabar galima pamatyti iš vandens kyšančius betoninius kesonus. Kitas, mažesnis uostas buvo įrengtas netoli „Omaha“ paplūdimio, tačiau audros metu, kuri tęsėsi nuo birželio 19 iki 22 dienos, buvo sunaikintas. Trijų dienų uraganas nuskandino arba išmetė į krantą 800 laivų ir sunaikino 140 tūkstančių tonų krovinių. Visa laimė, kad antrasis laikinasis uostas Aromanšo rajone dirbo be priekaištų. Ten 500 karininkų ir 10 tūkstančių kareivių aptarnavo uostą ir priėmė krovinius. Uosto darbas buvo paskirstytas į kelias grupes. Grupė „Buco“ rūpinosi uosto plėtimu, „Corep“ — atliko remonto ir būtiniausių pataisymų darbus, „Cotug“ — koordinavo buksyrinių laivų judėjimą ir pan.

Šio uosto ritmingo darbo dėka iki birželio 17 dienos į Normandiją buvo perkelta pusė milijono kareivių ir atvežta 250 tūkstančių tonų krovinių. Tačiau tokios galingos karinės jėgos poreikiai Normandijos pakrantėje augo kiekvieną dieną. Kuo daugiau tankų, artilerijos vilkikų, džipų, sanitarinių mašinų buvo atvežama į Normandiją, tuo daugiau reikėjo degalų. Pradžioje buvo svarstomas projektas pastatyti didžiules betono cisternas. Jos turėtų būti atplukdytos per Lamanšo sąsiaurį ir nuleistos prie pat kranto į vandenį. Tai būtų plaukiojančios degalų saugyk-

Laikinasis uostas Aromanšo rajone

los. Vis dėlto nutarta eiti kitu keliu. Buvo nutiestas požeminis vamzdynas. Jis pavadintas „Pluto“ ir nors pirmomis dienomis kėlė nemažai rūpesčių, vėliau veikė be priekaištų. Kiekvieną dieną šiuo vamzdynu iš Liverpulio per pusę Anglijos žemyno ir vėliau Lamanšo kanalo dugnu iki Normandijos buvo pumpuojama tūkstančiai tonų degalų.

Gigantiška operacija pavyko. Birželio viduryje abiejų kariaujančių šalių jėgos susilygino: dvidešimt sąjungininkų divizijų kovojo prieš aštuoniolika vokiečių. Hitleris vis dar laukė, kada generolo Patono armijos pirmoji grupė puls Kalė rajoną. Tuo tarpu Prancūzijoje ir Vokietijoje prasidėjo įvykiai, kurie galėjo visiškai pakeisti didžiojo karo Europoje eigą...

Ištikimiausias Hitlerio kareivis

1944 m. birželio 17 d. Hitleris atvyko į požeminės vadų būstinės slėptuvę W2, kuri buvo įrengta Prancūzijoje, netoli Suason miestelio. Šis bunkerių komplektas buvo pastatytas 1940 metais, kad fiureris iš čia galėtų vadovauti invazijai į Angliją. 1944 m. birželį situacija buvo visai kita. Dabar Anglija ir Amerika įvykdė invaziją į Prancūziją.
Slėptuvėje *W2* Hitleris turėjo susitikti su dviem labai svarbiais asmenimis: feldmaršalu Gerdu fon Rundštetu ir armijos „B“ grupės, kuri kovojo su sąjungininkų ekspedicine armija, vyriausiuoju vadu feldmaršalu Ervinu Romeliu. Pirmiausia Hitleris planavo nuvykti į Romelio būstinę, įsikūrusią pilyje La Roche Guyon, tačiau dėl nežinomų priežasčių šio sumanymo atsisakė. Galbūt paklausė intuicijos balso, o gal kas nors įspėjo? To nežinome. Jeigu būtų atvykęs pas Romelį, Hitlerį būtų areštavę ir greičiausiai jis būtų žuvęs, kadangi Romelis, anksčiau buvęs ištikimiausiu Hitlerio kareiviu, dabar tapo jo aršiausiu priešu.

Pasitarimas bunkeryje *W2* buvo labai audringas. Feldmaršalas Romelis nusprendė, jog negali ilgiau slėpti, kokia sudėtinga situacija Normandijoje, kur birželio 6 dieną išsilaipino sąjungininkų armija. Ji įsitvirtino toje teritorijoje ir žengia tolyn į sausumą. Armijos, kurią galėtų mesti į kovą, jėgos per silpnos ir diena iš dienos dar labiau silpo, nes į Normandiją be paliovos kėlėsi vis nauji Anglijos ir Amerikos daliniai, sunkioji artilerija, pabūklai, tankai. Dar buvo įmanoma sulaikyti sąjungininkus ir sugrūsti juos į jūrą. Bet Hitleris privalo suprasti, kad į Normandiją reikia išsiųsti visą rezervą ir visų pirma iš Kalė rajono atitraukti 15-ąją armiją, kuri ten stovi be jokio reikalo.

Romelis apie 30 minučių gyvai aiškino Hitleriui, kokia svarbi situacija.

— Kareiviai kovoja nepaprastai narsiai ir pasiaukojančiai! — Romelis beveik rėkė, — tačiau divizijos tirpte tirpsta. Kai kuriose jau liko tik batalionas!

Kalbėjo apie sąjungininkų kariuomenės galią Luftwaffe, Kriegsmarine ir žvalgybos tarnybų visišką neveiklumą. Hitleris buvo išbalęs, paraudusiomis nuo

Feldmaršalas Ervinas Romelis Normandijos fronte

nemiegotų naktų akimis. Jis sėdėjo ir tylėjo, tik retkarčiais nervingai beldė pieštuku į stalą. Staiga nutraukė Romelį. Nenorėjo su juo diskutuoti. Nutarė, kad jau laikas pietauti.

Hitleris nenorėjo suprasti situacijos sudėtingumo. Jis manė, kad į Normandijos paplūdimius sąjungininkai pasiuntė tik dalį armijos, kad čia priviliotų pagrindines vokiečių pajėgas, o tikroji invazija bus vykdoma visai kitoje vietoje. Romelis užginčijo tokią Hitlerio nuomonę pietų metu.

— Mūsų armijoms Normandijoje vadovaujama iš krėslo, esančio toli nuo fronto, — išrėžė Romelis. Karininkai, girdėję šį pokalbį, apmirė. Užuomina buvo pakankamai aiški. Tačiau Hitleris ją priėmė neįtikėtinai ramiai.

— Jūs reikalaujate, kad jumis tikėtume, — ramiai pasakė, — tačiau jūs netikite mumis.

Romelis buvo teisus. Tai Hitleris iš savo būstinės Obersalzberge, esančios per šimtus kilometrų nuo Normandijos fronto, siuntė sprendimus ir nurodymus. Tai jis neleido, kad pirmomis invazijos valandomis tankai pultų sąjungininkų armijas, kurios buvo tik ką išsilaipinusios į krantą ir neturėjo nei prieštankinės įrangos, nei tankų. Tai jis nesutiko, kad galinga 15-oji armija paliktų Kalė rajoną ir paremtų vokiečių armiją Normandijoje. Jis galvojo, kad Londono bombardavimas naujos smogiamosios technikos — *V-1** pagalba pakeis situaciją. Apsiriko. Feldmaršalas Romelis visiškai neabejojo, kad *stebuklingas ginklas* negali turėti įtakos situacijai fronte. Jau tada jis galvojo susidoroti su Hitleriu. Tikėjosi, jog pasitarimas įvyks jo pilyje. Čia, savo būstinėje, galėtų suburti

* *V-1* (FZG-76), ginklas *Vergeltungswaffe-1*, revanšistinis ginklas Nr.1 — bepilotis lėktuvas, varomas pulsuojančio reaktyvinio variklio. Pagamintas vokiečių Fieseler Werke gamykloje 1942 m. birželio 5 dieną pagal Oro pajėgų ministerijos užsakymą. 1942 m. gruodžio 23 d. poligone Peenemünde išbandytas lėktuvo prototipas. Iki šio modelio pritaikymo karo tikslams atlikta apie 300 bandymų. Vieną iš jų, specialiai pagamintu modeliu, atliko pilotė Hana Reič, kad patikrintų, kodėl ore lėktuvas *V-1* nepatikimai veikia. Apie tai, kad vokiečiai pradėjo gaminti naują ginklą, Anglijos vyriausybei pranešė Lenkijos armijos žvalgyba. Po lėktuvo identifikavimo, pagal Peenemünde padarytas nuotraukas, 1943 m. rugpjūčio naktį iš 17-osios į 18-ąją bombonešiai labai apgadino raketų padalinį. Tai gerokai sulėtino *V-1* (bei raketų *V-2*) gamybą. Serijinė gamyba pradėta 17-oje Vokietijos gamyklų, tačiau svarbiausia iš jų buvo Volkswagen netoli Fallerslebeno.
Lėktuvas startavo iš paleidimo įtaiso (primenančio slidininkų startavimo aikštelę), stumiamas stūmoklio, kuris juda vandenilio peroksido ir kalio manganato reakcijos garų veikiamas; paskui stūmoklis nukrisdavo, o lėktuvas, pasiekęs 105 m/sek. greitį, kildavo į viršų reaktyvinio variklio varomas. Į tikslą jį vedė autopilotas. Jo priekyje buvo mažas propeleris, kurio apsisukimai rodė nuskridimo nuotolį. Pasiekęs planuotą nuotolį, autopilotas pasukdavo vairalazdę ir sukeldavo staigų pikiravimą, kartu uždarydamas degalų padavimą varikliui (vėliau šis autopiloto veiksmas pakoreguotas taip, kad vairalazdė suktųsi palengva ir variklis galėtų dirbti iki lėktuvas pasieks žemę).
Prancūzijos šiaurinio pajūrio rajone buvo pradėta statyti 64 paleidimo įtaisus. Sąjungininkai, 1943 m. rugsėjo mėn. gavę prancūzų agento Mišelio Holardo informaciją, gruodžio 24 d. atliko antskrydžius ir apšaudė 24 įtaisus. Antskrydžiai buvo vykdomi visą gruodį. Pagal Anglijos

ištikimus jam dalinius ir areštuoti Hitlerį. O tada sudaryti taikos sutartis su Didžiąja Britanija bei Jungtinėmis Amerikos Valstijomis. Jis manė, kad sąjungininkai, kurie dar nepakankamai įsitvirtino Normandijoje, sutiks sudaryti taikos sutartis, nes jiems bus svarbu nutraukti kovas, taip pat išsaugoti gyvybes tūkstančiams kareivių. Tačiau Hitleris sugriovė Romelio planus, nurodęs konferencijos vietą slėptuvėje *W2*. Feldmaršalas buvo priverstas atšaukti fiurerio areštavimą ir veikti jau kita kryptimi.

Kodėl šis ištikimas kareivis nusprendė atsikratyti savo vado?

Ervino Romelio karinė karjera prasidėjo 1910 m. liepos mėnesį. Pirmojo pasaulinio karo mūšių laukuose jis pasižymėjo ypatinga drąsa. Už tai buvo apdovanotas aukščiausiu Prūsijos apdovanojimu Puor le Mérite ir kapitono laipsniu. 1917 m. spalio 24 dieną pasižymėjo kautynėse prieš italus prie Isonzo. Tada jo vadovaujami daliniai užėmė svarbiausią italų gynybos poziciją, o tai nulėmė pergalę.

Hitlerio būstinės komendantas Ervinas Romelis (su žemėlapiu po pažastimi) 1939 m. rugsėjo 10 d. lydi Hitlerį į Maslovicų aerodromą netoli Kielcų

Po karo Romelis liko tarnauti armijoje. 1937 m. jį pastebėjo Hitleris, kuriam patiko jo knyga *Infanterie greift an* („Pėstininkai atakuoja").

1939 m. rugsėjo mėn., kai Vokietija užpuolė Lenkiją, Romelis jau tarnavo fiurerio pašonėje, t.y. jis buvo Hitlerio pagrindinės būstinės komendantas. Tada negalėjo parodyti savo sugebėjimų, kadangi jo stichija — šarvuočiai. Vis dėlto jau spalio mėn. už jo ištikimybę buvo atlyginta. Jis buvo paskirtas naujai formuojamos 7-osios šarvuočių divizijos vadu. Romeliui prasidėjo puikių pergalių metas. Padarė didelį įspūdį 1940 m. gegužės mėn., kai jo

duomenis 21 paleidimo įtaisas buvo sunaikintas, o 15 smarkiai sugadinti. Iki 1944 m. sausio mėn. pabaigos 25 proc. visų paleidimo įtaisų buvo nukenksminta. Pirmoji *V-1* raketa buvo iššauta 1944 m. naktį iš birželio 13-os į 14-ąją ir numesta ant Londono. Operaciją atliko specialus Flakregiment 155 (W) skyrius, kuriam vadovavo pulkininkas Maksas Vachtelis. Iki karo pabaigos pagaminta apie 30—32 tūkstančius tokių raketų. Iššauta 10 492; iš jų 3531 pasiekė Angliją, o 2419 nukrito ant Londono. Sprogimo metu Anglijoje žuvo 6184 asmenys, o 17 981 buvo sužeistas. Sąjungininkų armijoms užėmus rajonus prie Lamanšo sąsiaurio, vokiečiai bandė apšaudyti Angliją bombonešiais *He-111*. Buvo iššauti 142 sviediniai — į tikslą Anglijoje pataikė 80. *V-1* pagalba vokiečiai apšaudė Antverpeną (iš 8696 taikymų pataikė 800) ir Liežą, kur pataikė 341 taikinys.

Taktiniai-techniniai duomenys: variklis Argus As 014, plotis 5,30 m, ilgis 7,90 m, skersmuo 0,8 m, masė starto metu 2180 kg, maksimalus greitis 656 km/val., veikimo diapazonas 240 km, apginklavimas: 850 kg sprogstamos medžiagos.

Generolas Romelis dykumoje

divizija, būdama XV šarvuočių korpuso sudėtyje, laimėjo daug pergalių Prancūzijoje. 1941 m. vasario mėn. jam vėl patikėjo sunkią užduotį. Hitleris išsiuntė į Afriką ekspedicinį korpusą, kad padėtų italams, kurie, turėdami didelę persvarą prieš britų armiją, nesugebėjo tuo pasinaudoti ir ėmė gėdingai pralaimėti. Nuo 1941 m. vasario 13 d. Romelis paeiliui vadovavo korpusui, grupei ir šarvuočių armijai, vokiečių—italų šarvuočių armijai ir armijos grupei „Afrika“.

Jo sėkmės laidas buvo tobula taktika, išbandyta kariniuose veiksmuose Lenkijoje ir Vakarų Europoje. Jis puikiai valdė šarvuočių ir priešlėktuvinės artilerijos dalinių veiksmus ir sėkmingai panaudojo juos prieš priešo šarvuočius ir lėktuvus. Vis dėlto jam buvo prikišama, kad nesiskaitė su savo armijos realiomis galimybėmis, priimdavo rizikingus sprendimus ir, užvaldytas troškimo „pasiekti žvaigždes", nesilaikė atitinkamo rengiamų operacijų saugumo, užnugario užtikrinimo ir pan. Tačiau jo armijos pralaimėjimą nulėmė ne jo nepagrįstos ambicijos, bet armijos nepajėgumas ir atsargų trūkumas. Hitleris, užsiėmęs karu su Sovietų Sąjunga, nesirūpino ekipavimu armijos, kovojusios Afrikoje, kurią Berlynas laikė mažiau svarbia. Tuo tarpu Anglija daug geriau parengė savo armiją, nes Šiaurės Afrika jai buvo labai svarbi strateginiu atžvilgiu, saugant jūrų kelius į kolonijas Artimuosiuose ir Tolimuosiuose Rytuose. 1942 m. rugpjūčio mėn., artėjant lemiančiam mūšiui, Romelis turėjo 440 tankų. Tame skaičiuje 200 italų tankų buvo silpnai šarvuoti ir ginkluoti. Tuo pat metu sąjungininkų armija turėjo 700 tankų, iš jų 200 — patys naujausi Amerikos tankai *Grant*.

Feldmaršalas Romelis ant savo tarnybinio automobilio „Mammut" stogo

1942 m. spalio pradžioje Anglijos 8-oji armija jau turėjo 220 tūkstančių kareivių, 1351 tanką, 1400 prieštankinių pabūklų ir 900 lėktuvų. Tuo tarpu italų laivus, vežančius ginklus Romelio armijai, Viduržemio jūroje naikino sąjungininkų laivai ir lėktuvai. Rugpjūčio mėn. į dugną nuėjo 30 proc. laivų su kroviniais, rugsėjo mėn. — 30 proc., o spalio — 40 proc. krovinių. Tokie dideli prekybinio laivyno nuostoliai neramino Italijos diktatorių Benitą Musolinį. Jis vis dažniau nenorėjo siųsti laivų kolonų su ginklais*. Romelis suprato, kad negalės sėkmingai kovoti su sąjungininkų armija, jeigu Hitleris neįsakys išsiųsti pastiprinimą. Britanijos žval-

* Pagal 1943 m. kovo 3 d. raportą, pristatytą Musoliniui susisiekimo ministro Vitorio Cini, prekybinio laivyno būklė buvo tokia:

	laivų skaičius	tonažas brt
Laivyno stovis 1940 06 10	772	3 292 584
iki 1943 m. kovo nuleista į vandenį	129	563 068
iš viso	901	3 855 652
iki 1943 m. kovo prarasta	568	2 134 786
liko	333	1 720 866

Neskaičiuojant laivų, plaukiojančių kitose jūrose, likusių laivų gamyklose ir naudojamų civiliniams tikslams, Italijos prekybinio laivyno Viduržemio jūroje tonažas buvo apie 300 tūkstančių registrinių tonų.

gybos suklaidintas nusprendė, jog nieko neatsitiks, jei jis pats išvažiuos kelioms savaitėms į Europą. Ten tikėjosi pakalbėti apie papildomą tiekimą ir bent kiek pailsėti po sunkios devyniolikos mėnesių tarnybos. Dalį savo vadovaujamos armijos perdislokavo: 21-ąją vokiečių tankų diviziją ir italų tankų diviziją „Ariete“ nukreipė į pietus, kur tikėjosi britų puolimo. Vadovavimą armijai perdavė generolui Georgui Štumei ir rugsėjo 23 dieną išvyko į Romą, vėliau į Vinicą Ukrainoje, kur buvo Hitlerio būstinė. Ten turėjo pranešti, kokia padėtis Šiaurės Afrikoje, ir gauti būtinus ginklus ir šaudmenis.

Ervinas Romelis Hitlerio kabinete gauna paaukštinimą — feldmaršalo laipsnį

— Nusprendžiau pasiųsti į Afriką visą būtiną pastiprinimą, — kalbėjo Hitleris, klausydamasis Romelio informacijos apie sunkią vokiečių ir italų dalinių situaciją. — Artimiausiu metu išsiųsiu 10-ąją tankų diviziją bei SS diviziją „Leibstandarte Adolf Hitler“, kuri šiuo metu yra Prancūzijoje. Iš Krymo į Kretą dabar perkeliama 22-oji oro desanto divizija. Ji taip pat pavedama jūsų žiniai. Į Viduržemio jūrą išsiųsiu naujus laivus. Tokius greitus, kad Anglijos povandeniniai laivai jų nepavys. Atsiųsiu jums naujus tankus *Tiger*. Tikriausiai jų dar nematėte, bet prašau tai padaryti kuo skubiau. Būsite sužavėtas. Jie apginkluoti 88 mm kalibro pabūklais ir turi 100 mm storio šarvus. Jiems neprilygsta net rusų, amerikiečių ir anglų tankai paėmus visus kartu. Artimiausiu metu jūs gausite 40 tokių tankų. Anglų gynybą sumalsime į dulkes, panaudoję šešiavamzdžius reaktyvinius minosvaidžius *Nebelwerfer*. Išsiųsiu į Afriką visą brigadą, turinčią tokius pabūklus. Galite būti ramus. Paimsime Aleksandriją!

Kai Romelis išėjo iš Hitlerio kabineto, šis atsisuko į maršalą Keitelį ir pasakė:

— Tas žmogus pasikeitė. Bijau, kad jis nustojo tikėti pergale... — Po akimirkos pridūrė. — Negalima laikyti žmogaus atsakingose pareigose taip ilgai. Tikriausiai jo nervai neišlaiko...

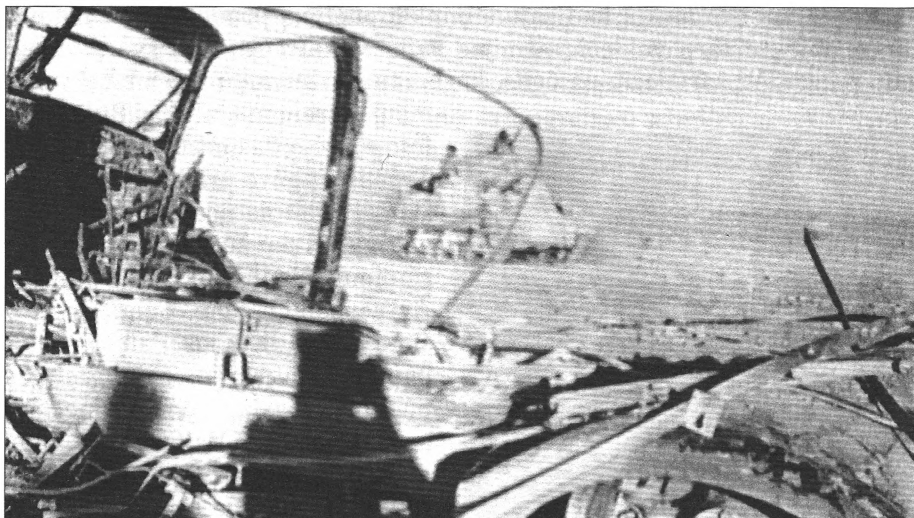
Romelis nuvyko į Zemeringo miestelį Austrijoje, kur nutarė praleisti atostogas. Ar tikėjo Hitlerio pažadais? Tikriausiai taip, nors pokalbyje su žmona pasakė, kad fiurerio palankumas jam pasirodė įtartinas.

Spalio 24 d., tuoj po pusiaunakčio jį pažadino telefono skambutis iš Berlyno. Jam pranešė, kad Afrikoje Anglijos armija pradėjo puolimą.

Prie al Alameino 21 val. 40 min. 1000 Didžiosios Britanijos pabūklų pradėjo šaudyti į vokiečių pozicijas. Netrukus vokiečių 21-osios tankų divizijos vadas pranešė, kad pietiniame fronto ruože atakon pajudėjo Bri-

tanijos armijos pėstininkai ir, jo nuomone, tai labai stiprus smūgis. Generolas Georgas Štumė visiškai pasimetęs.

Romelis tuojau pat išvyko į Afriką. Jau žinojo, kad Hitlerio pažadai neįvykdyti. Romoje pareikalavo nedelsiant išsiųsti į Afriką laivus su šaudmenimis ir degalais tankams. Vyriausiasis Vokietijos armijos vadas Viduržemio jūros regione maršalas Albertas Keserlingas susitarė su Italija, kad į Afriką bus išsiųsti 7 laivai. Apie tai išsiuntė šifrogramą Rome-

Anglijos 22-osios brigados tankai persekioja atsitraukiančius Afrika Korps dalinius

liui, kuris jau išvyko iš Romos, ir joje pranešė, kad tiekimas jo daliniams bus įvykdytas per 72 valandas. Britanijos žvalgyba šią šifrogramą sugavo ir dešifravo. Rezultatas buvo efektyvus: 4 laivus britų lėktuvų bombos nuleido į dugną. Penktasis — *Brioni* nuplaukė iki Tobruko uosto, tačiau čia buvo nuskandintas su visu šaudmenų kroviniu. Vokiečių—italų armijos likimą nulėmė degalų, įrangos ir šaudmenų stoka. 1942 m. lapkričio 5 dieną mūšis prie al Alameino slopo. Vokiečių daliniai pasitraukė į Vakarus, o italų, netekę transporto, pateko į nelaisvę.

Vokiečių informacijos šaltinių duomenimis, vokiečių—italų armijos turėjo 108 tūkstančius kareivių, prarado 7800 užmuštų ir sužeistų, apie 50 tūkstančių pateko į nelaisvę. Mūšio lauke liko 1000 pabūklų ir 450 tankų. Anglija neteko 13500 užmuštų ir sužeistų, 500 tankų ir 100 sunaikintų arba apgadintų pabūklų. Tai buvo apmaudus smūgis, po kurio Romelio armija Afrikos fronte iniciatyvos jau nebeatgavo. Būtų buvę kitaip, jei Hitleris būtų tesėjęs savo pažadus.

Greičiausiai tada Romelis ėmė nebetikėti Hitleriu ir galutinai apsisprendė 1943 vasario ir kovo mėn., kai Tunise vadovavo vokiečių—italų armijoms ir gynėsi nuo sąjungininkų invazijos. 1943 m. kovo mėn., prieš

kapituliaciją, Romelis paliko Tunisą. Afrikoje jis neteko geriausių kareivių ir geriausių dalinių. Nuo 1941 m. susigyveno su tais kareiviais, buvo tarp jų, miegojo jų palapinėse dykumoje. Tikėjo, kad dar gali kovoti. Ir staiga iš Berlyno atėjo įsakymas, jog nedelsiant turi išvykti į Italiją. Jam, tikram kareiviui, tai buvo tarsi išdavystė.

Kelis mėnesius tarnavo Šiaurės Italijoje, o 1943 m. gruodžio mėn. Romelis buvo paskirtas armijos „B" grupės vadu. Ši armija turėjo atlaikyti visą sąjungininkų armijų puolimą Normandijos fronte.

Jau tada buvo aišku, kad sąjungininkai puolimą pradės Prancūzijoje. Ginčo objektu tarp vokiečių armijos vadų Vakaruose tapo svarstymas, kaip panaudoti šarvuočių pajėgas, kurios turėjo suvaidinti lemiantį vaidmenį, atremiant ataką. Prancūzijoje stovėjo dešimt tankų divizijų. Trys iš jų buvo priskirtos armijos „G" grupei pietuose ir jų nebuvo galimybės panaudoti invazijos atrėmimui šiaurėje. Viena stovėjo Antverpeno rajone. Taigi liko šešios tankų divizijos, kurios buvo pajėgios atremti sąjungininkų puolimą. Vyriausiasis Vokietijos armijos vadas Vakaruose, feldmaršalas Gerdas fon Rundštetas* tikino, jog būtų geriausia tas divizijas dislokuoti Paryžiaus rajone, t.y. už 150 km nuo pajūrio, kur galėjo prasidėti puolimas. Galvojo, jog miškai prie Paryžiaus galėtų gerai apsaugoti tankus nuo lėktuvų antskrydžių. Be to, tankai galėtų greitai apšaudyti desantinius dalinius, permetamus iš oro į Prancūzijos gilumą. Tuo atveju, jei desantas išsikeltų pajūryje, įveikti 150 km nuotolį būtų galima per kelias valandas. Romelis su tais samprotavimais nesutiko. Jo patirtis jam sakė, kad tankus būtina išdėstyti kuo arčiau invazijos vietos.

Ervinas Romelis 1944 m. gegužės mėn. kalbasi su Hitleriu. Baltu munduru vilki feldmaršalas Vilhelmas Keitelis

* **Gerdas fon Rundštetas** (1875—1953), feldmaršalas, vienas geriausių Vokietijos armijos vadų. 1939 m. rugsėjo mėn. akcijoje prieš Lenkiją vadovavo armijos „Pietūs" grupei. 1940 m. vadovavo armijos „A" grupei, kuri suvaidino svarbiausią vaidmenį, palaužiant sąjungininkų gynybą. 1941 m. vadovavo armijos „Pietūs" grupei Ukrainoje. Tų pačių metų gruodžio mėn. Hitleris atšaukė jį iš Ukrainos; grįžo į veikiančiąją armiją ir 1942 m. kovo mėn. pradėjo vadovauti operacijai „Vakarai" („West"). Nuo 1943 m. vidurio ėmėsi energingų veiksmų, pasirengiant Prancūzijos pajūryje atremti laukiamą sąjungininkų armijos įsiveržimą. Po pasikėsinimo prieš Hitlerį 1944 m. liepos mėn. buvo trumpam areštuotas. 1944 m. rugsėjo 9 d., kaltinimams nepasitvirtinus, išleistas iš kalėjimo ir vėl ėmė vadovauti regionui „Vakarai", nors Hitleris ir labai susiaurino jo veikimo ratą. 1945 m. kovo mėn. pateko į Britanijos armijos nelaisvę. Tačiau nustačius, jog nepadarė karinių nusikaltimų, iš nelaisvės paleistas.

— Geriau turėti vieną diviziją tada ir toje vietoje, kur gali įvykti invazija, negu tris divizijas po trijų dienų, — įtikinėjo Rundštetą. Tuščiai. Ginčas buvo toks karštas, kad Hitleriui teko siųsti į Prancūziją arbitrą — šarvuočių armijos inspektorių generolą Heincą Guderianą. Šis, 1944 m. kovo mėn. atvykęs į feldmaršalo fon Rundšteto būstinę, išklausė jo argumentų ir jam pritarė. Tačiau tai nesustabdė tolesnių ginčų. Susinervinęs Hitleris sutaikė abi puses, priimdamas patį blogiausią sprendimą iš visų galimų. Hitleris įsakė 4 tankų divizijas, kurioms vadovavo Rundštetas, perduoti vermachto vyriausiojo vado (OKW) dispozicijon. Tai reiškė, kad pasiųsti jas į mūšį buvo leidžiama tik fiureriui sutikus. Toks nepalankus sprendimas nulėmė kovų eigą Normandijoje, kur auštant birželio 6-osios rytui išsilaipino sąjungininkų armijos.

Feldmaršalas fon Rundštetas nedelsiant išsiuntė dvi tankų divizijas: 12-ąją SS „Hitlerjugend", dislokuotą prie Paryžiaus, ir „Panzer Lehr". Tuo pat metu išsiuntė pranešimą vermachtui, kur gana neaiškiai informavo apie sąjungininkų išsilaipinimą Normandijos pajūryje. Tuo tarpu Oberkommando der Wehrmacht operatyvinio vadovavimo štabo viršininkas Alfredas Jodlis, įsiutęs, kad Rundštetas paneigė jo įgaliojimus, įsakė diviziją sulaikyti. Armijos vadas Prancūzijoje galėjo kreiptis tik į Hitlerį, tačiau šis miegojo. Kai 10.00 valandą prabudo, sutiko su Jodlio nuomone. Lemiamu momentu Normandijos paplūdimiuose nebuvo vokiečių tankų, kurie galėjo didžiausią pasaulio istorijoje desanto išlaipinimo operaciją pakreipti kita linkme. Tiesa, Hitleris dar tą pačią dieną pakeitė nuomonę ir sutiko pasiųsti tankus, tačiau prarasto laiko sugrąžinti negalėjo. Sąjungininkų lėktuvai trukdė vokiečių armijos perdislokavimui, o tuo metu desantinė armija įsitvirtino paplūdimiuose.

Vyriausiasis vokiečių armijos vadas Prancūzijoje feldmaršalas Gerdas fon Rundštetas (pirmas iš dešinės) Romelio (antras iš dešinės) būstinėje

Birželio 29 d. Romelis ir feld-

maršalas Rundštetas paskutinį kartą kreipėsi į Hitlerį, kad suteiktų daugiau vadovavimo teisių ir manevravimo armijų veiksmais Normandijoje laisvės. Nuvažiavo į fiurerio būstinę Oberzalzberge. Ten 6 valandas laukė prieškambaryje. Tačiau pats pokalbis buvo trumpas — jie negavo nieko! Bet... Hitleris nusprendė, kad turi jų nusikratyti.

Šis jo įsitikinimas dar labiau sustiprėjo po poros dienų, kai vokiečiai, surengę kontrpuolimą prie Odono, jį pralaimėjo.

— Tai jau finalo pradžia! — šaukė Rundštetas, kalbėdamas telefonu su OKW viršininku, feldmaršalu Keiteliu*.

— Ką, jūsų nuomone, turime daryti? — paklausė Keitelis.

— Užtikrinti taiką, kvaily! — išdrožė Rundštetas. — Ką daugiau galite padaryti?!

Hitleris apie šį pokalbį sužinojo labai greitai. Ne veltui feldmaršalą Keitelį vadino Lakeitel, matydami jo vergišką bendravimo su Hitleriu būdą. Užimti vokiečių armijos Prancūzijoje vyriausiojo vado postą išvažiavo feldmaršalas Giunteris fon Kliugė**.

Jis nemėgo Romelio. Žinojo, kad nėra Hitlerio numylėtinis, tačiau paliko jį armijos „B" grupės vadu tik todėl, kad buvo labai patyręs ir puikiai žinojo situaciją fronte.

Pirmojo susitikimo metu abu neslėpė abipusio priešiškumo.

— Feldmaršale Romeli, net ir jūs turite beatodairiškai vykdyti mano įsakymus, — pasakė Kliugė. — Tai pats geriausias patarimas, kurį galiu jums duoti.

Romelis atsilygino kitu patarimu:

— Prašau nepriimti jokių sprendimų, kol nesusitiksite su armijos vadais ir kareiviais ir nesusipažinsite su padėtimi fronte.

* **Vilhelmas Keitelis** (1882—1946), vokiečių feldmaršalas, reicho armijos karininkas. 1935—1938 m. vermachto bendrojo skyriaus viršininkas. 1938 m. tapo vermachto vyriausios vadovybės (OKW) viršininku. Dėl vergiško pataikavimo Hitleriui buvo pramintas „Lakeitel" (nuo *Lakai* — liokajus). Dalyvavo visuose svarbiausiuose karinių operacijų rengimo pasitarimuose ir pasirašė įsakymus tas operacijas vykdyti. 1940 m. liepos mėn. gavo feldmaršalo laipsnį. 1941 m. rugsėjo 8 d. pasirašė įsakymą dėl sovietų belaisvių. Rugsėjo 16 d. įsakė sušaudyti 50—100 rusų už kiekvieną nužudytą vokietį. 1942 m. rugpjūčio 4 d. įsakė sugautus sąjungininkų parašiutininkus perduoti saugumo policijos žinion. Po pasikėsinimo prieš Hitlerį įėjo į karininkų teismo sudėtį ir daugelį aukštų vokiečių armijos karininkų nuteisė mirti. 1945 m. gegužės 5 d. Berlyne (Karlhorst) pasirašė Vokietijos besąlygės kapituliacijos aktą. 1946 m. stojo prieš Tarptautinį karo tribunolą Niurnberge, kur už karinius nusikaltimus, taip pat už nusikaltimus prieš visą žmoniją buvo nuteistas mirties bausme. 1946 m. spalio 16 d. pakartas.

** **Giunteris Hansas fon Kliugė** (1882—1944), vokiečių feldmaršalas. 1939 m. rugsėjo mėn., kovodamas Lenkijoje, vadovavo Vokietijos 4-ajai armijai, kuri priklausė armijos „Šiaurė" grupei. 1940 m. vadovaudamas 4-ajai armijai, kovojo Belgijoje ir Prancūzijoje. 1941 m. vedė 4-ąją armiją į ataką prieš Maskvą, tų pačių metų gruodžio mėn. po generolo Fedoro fon Boko atsistatydinimo ėmė vadovauti armijos „Centras" grupei. 1943 m. lapkričio 4 d. iš pareigų pašalintas. 1944 m. liepos 2 d. paskirtas vokiečių armijos vadu Vakarų fronte. Įsimaišęs į pasikėsinimą prieš Hitlerį, 1944 m. rugpjūčio 18 d. nusinuodijo.

Kliugė nutarė paklausyti to patarimo. Išvyko į dviejų dienų inspekcinę išvyką.

Kotanteno pusiasalyje Amerika jau turėjo sukoncentravusi 14 divizijų, o Vokietija čia teturėjo tik 6 divizijas. Kitoje fronto pusėje, prie Kaeno, britų armija atnaujino miesto, kuris buvo svarbus transporto mazgas, atakavimą. Vokiečių armijos jėgos vis labiau silpo. Iki liepos 7 dienos vokiečiai neteko 80 783 kareivių: užmuštų, sužeistų, dingusių arba patekusių į nelaisvę. Sąjungininkų nuostoliai kiek mažesni: 61 732 kareiviai. Tačiau tuo metu iš Didžiosios Britanijos buvo atsiųsti 79 tūkstančiai kareivių. Kliugė pradėjo suprasti, ką norėjo pasakyti Romelis, pasiūlęs susipažinti su padėtimi fronte.

Ir tada kilo nevertas dėmesio incidentas, kuris Romeliui galėjo būti lemtingu. Liepos 3 dieną Kamo rajone buvę vokiečių kareiviai išgirdo, kad amerikiečiai per garsiakalbį kviečia jų vadą. Pasirodo, kad Šerbūre, kuris buvo užimtas birželio 26 dieną, pasiliko kelios vokiečių sanitarės.

— Ar galima jas išsiųsti? — klausė amerikiečiai.

Vokiečių vadai sutiko. Kovos buvo nutrauktos 4 valandoms ir sanitarės pervažiavo fronto liniją amerikiečių automobiliu. Moterų perdavimo operacija užtruko 15—20 minučių. Kodėl paliaubos užtruko daug ilgiau? Argi sanitarių perdavimas buvo tik pretekstas susitikti vokiečių armijos Prancūzijoje vadams su sąjungininkais? Atrodo, kad taip. Tuo labiau kad liepos 9 dieną panašus atvejis pasikartojo. Tik šį kartą vokiečiams buvo perduotos dvi sanitarės ir septynios sekretorės. Ir šį kartą mūšiai buvo nutraukti 4 valandas. Tikriausiai abiejų pusių atstovai aptarė problemas, kurios liko neišspręstos pirmųjų derybų metu. Be jokios abejonės, feldmaršalas Romelis apie šiuos pasitarimus žinojo ir pritarė. Tačiau nežinome, ar derybose dalyvavo asmeniškai. Tikriausiai ne.

Kas buvo nuspręsta, susitikus dukart po keturias valandas? Su kuo sutiko amerikiečiai? Ar priėmė vokiečių pasiūlymą sudėti ginklus Vakaruose? Tikriausiai taip. Sąjungininkų armija turėjo pergalių, tačiau iki lemiamo mūšio Normandijoje buvo dar toli. Prie Kalė vis dar stovėjo stipri vokiečių 15-oji armija, laukdama, kol tame rajone, nutolusiame per 300 km nuo Normandijos, prasidės kita, tikroji invazija. Jei tik Hitleriui įsakius ši armija būtų patraukusi į Normandiją, tai būtų sutriuškinusi silpnesnes sąjungininkų pajėgas. Sąjungininkų armijų vadai turėjo žinoti, kad vokiečių karinė galia didesnė. Vokiečių armijos dalinių karinis potencialas sudarė 54 proc., o amerikiečių — tik 38 proc., visa kita sudarė pagalbiniai, sanitariniai ir kt. daliniai.

Nuo birželio 12 dienos vokiečiai ėmė apšaudyti Londoną raketomis *V-1*. Tiesa, pirmą dieną startavo tik 10 tokių raketų ir tik viena sprogo Londone Čelsio rajone. Tačiau jau birželio 13-ąją vokiečiai iššovė 244 raketas.

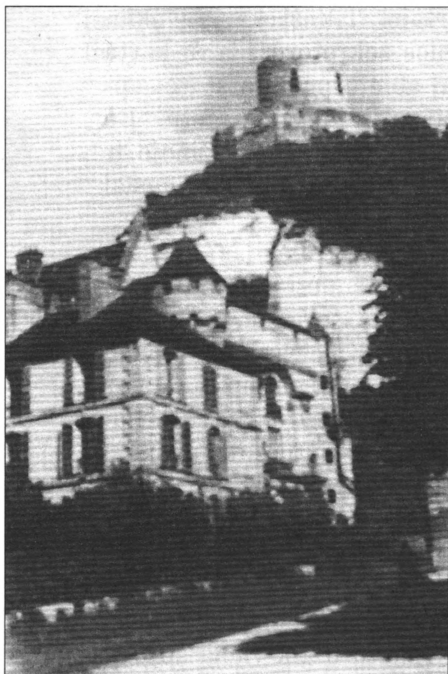
Visa tai galėjo vilioti Anglijos—Amerikos vyriausybes ir armijų vadus priimti siūlymą nutraukti karinius veiksmus Vakaruose. Galbūt šio susitarimo sąlyga buvo Hitlerio nužudymas. Kažkas turėjo įvykti šių dviejų derybų metu, kadangi Romelis labai suaktyvino savo antihitlerinę veiklą. Jam pavyko surasti naujų bendraminčių. Tankų armijos vadas, generolas Hainsas Eberbachas ir I-ojo tankų korpuso vadas Sepas Dytrichas sutiko jį paremti. Panašiai pareiškė 7-osios armijos vadas bei II-ojo SS korpuso vadas.

Hitleris tuo metu buvo Oberzalzberge ir iš savo būstinės kalnuose vadovavo kovoms Normandijoje. Romelis parašė jam laišką, kuriame atsisakė bet kokios diplomatinės dviprasmybės.

Situacija Normandijos fronte kiekvieną dieną tampa vis sunkesnė, — rašė. — *Kareiviai visur kaunasi didvyriškai, tačiau nelygios jėgos pergalės neatneš. Būtina kuo skubiausiai padaryti galutines išvadas. Būdamas armijos grupės vadu jaučiu pareigą apie tai kalbėti atvirai.*

Toks laiškas jo autoriui grėsė karo teismu. Tuo tarpu Romeliui grėsmė artėjo ir iš kitos pusės.

Jau nuo birželio 7 dienos Prancūzijoje buvo Anglijos desantininkų grupė, kurią sudarė 118 karininkų ir 136 kareiviai. Jie buvo nuleisti maždaug už 300 km į pietus nuo Normandijos. Ten atsitiktinai užmezgė ryšį su prancūzų agentu Deforsu, kurio pilis buvo šalia Romelio būstinės. Jis tvirtino, kad matė feldmaršalą vaikštinėjantį po parką. Todėl geras snaiperis per 400 metrų nuotolį lengvai galėtų jį nušauti. Desantininkų vadas, papulkininkis Viljamas Freizeris apie tai pranešė į Londoną ir prašė leidimo įvykdyti pasikėsinimą. Tačiau Londonas uždraudė tai daryti. Buvo paaiškinta, kad desantininkams judėti per okupuotą Prancūziją yra per daug neatsargu ir bus lengviau iš Londono išsiųsti specialų būrį, kuris parašiutais nusileis arti Romelio pilies. Papulkininkiui Freizeriui toks atsakymas buvo netikėtas, nes, jo nuomone, priartėti prie La Roche Guyon pilies nebuvo sunku. Tačiau jis privalėjo klausyti Londono įsakymo. 1944 m. liepos 15 dieną Didžiojoje Britanijoje desantininkų grupė, pasirengusi įvykdyti uždavinį, Haringtono aerodrome rengėsi skrydžiui.

La Roche Guyon pilis — Romelio būstinė Prancūzijoje nuo 1944 m. kovo mėn.

Liepos 18 dieną turėjo parašiutais nusileisti į mišką netoli pilies ir naktį pradėti puolimą. Tačiau likimas išsprendė tai savaip.

Liepos 17 dieną Romelis išvyko inspektuoti į frontą. Jo veiksmų sėkmė galėjo turėti įtakos sąmokslui, kuris prasidėjo Berlyne.

Ten jau daug metų karininkai planavo ir rengė pasikėsinimo planus prieš Hitlerį. Jie tikėjo, kad tokia Hitlerio politika pražudys Vokietiją. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje karinės žvalgybos viršininkas admirolas Vilhelmas Kanaris įkūrė slaptą antihitlerinę organizaciją „Juodasis orkestras". Tačiau sąmokslininkai nesiryžo atvirai stoti prieš fiurerį, nes buvo įsitikinę, kad jį labai remia armija ir visuomenė. Tik po agresijos prieš Lenkiją, kai į karą buvo įtraukta Didžioji Britanija ir Prancūzija, suaktyvėjo „Juodojo orkestro" ir kitų vermachto karininkų veikla.

1939 m. pabaigoje, kai Vokietija rengėsi agresijai prieš Prancūziją, sausumos kariuomenės generalinio štabo viršininkas generolas Francas Halderis* buvo įsitikinęs, kad ta operacija pasmerkta pražūčiai, ir nuo to laiko ėmė nešiotis pistoletą, kad, progai pasitaikius, galėtų nušauti Hitlerį.

Po Prancūzijos išvadavimo buvęs Berlyno policijos viršininko pavaduotojas Fricas-Ditlofas Grafas fon Šulenburgas** nusprendė nušauti Hitlerį pergalės parado metu, kuris turėjo įvykti Paryžiuje birželio 27 dieną. Tačiau pabijota anglų lėktuvų antskrydžio ir paradas atšauktas.

1943 m. sausio mėn. po pralaimėjimo prie Stalingrado, kai visa vokiečių 6-oji armija, 250 tūkstančių kareivių, buvo sunaikinta, daug aukštų karininkų pripažino, kad dėl to kaltas Hitleris ir jis taip pat turi už tai atsakyti. Grupė karininkų nutarė areštuoti Hitlerį vasario 17 dieną, kai jis atvyks į armijos „B" grupės vadavietę Poltavoje, tačiau Hitleris išvengė lemties, pakeisdamas planus ir išvykdamas į armijos „Pietūs" grupės būstinę Zaporožėje.

* **Francas Halderis** (1884—1972), vokiečių generolas. Bavarijos karininkų šeimos palikuonis 1914—1918 metais tarnybą atliko armijos štabuose. Po karo liko reicho armijoje, kur dėstė taktiką, buvo divizijos štabo ir Truppenamt viršininku. 1938 m. paaukštintas tarnyboje ir paskirtas sausumos kariuomenės generalinio štabo viršininku. Vadovavo grupei, rengiančiai užpuolimo operacijos planus prieš Lenkiją (1939 m.), vėliau Norvegiją, Vakarų Europą, Graikiją, Jugoslaviją ir dalinai prieš Didžiąją Britaniją. Jam vadovaujant buvo parengtas agresijos planas prieš Sovietų Sąjungą. 1942 m. rugsėjo 24 d. Hitlerio įsakymu išleistas į atsargą už strateginės koncepcijos nepastovumą. Po liepos mėn. pasikėsinimo areštuotas ir išsiųstas į Dachau koncentracijos stovyklą, iš jos išlaisvintas Amerikos kariuomenės.

** **Fricas-Ditlofas Grafas fon Šulenburgas** (1902—1944). Hitlerio šalininkas ir nacistinės NSDAP partijos narys. Karjeros aukštumų pasiekė Rytų Prūsijoje. 1937 m. paskirtas Berlyno policijos viršininko pavaduotoju. 1939 m. kovojo Lenkijoje ir vadovavo kariuomenės būriui. Vokiečiams užėmus Prancūziją, išsiųstas į Paryžių štabo generolo Unruho žinion. Įsitikinęs, kad Hitleris atvedė Vokietiją į pražūtį, rengėsi pasikėsinimui prieš Hitlerį, vėliau įsijungė į sąmokslininkų grupės veiklą. 1944 m. liepos mėn. 20 dieną buvo areštuotas, nuteistas mirties bausme ir pakartas.

6-osios vokiečių armijos vadas feldmaršalas Frydrichas Paulius pasiduoda į nelaisvę

1943 m. kovo mėn. 13 d. sąmokslininkai, kuriems vadovavo pulkininkas Heningas fon Treškovas*, nutarė nužudyti Hitlerį, kai jis vizituos armijos „Centras“ grupės pagrindinę būstinę netoli Smolensko. Ir šis pasikėsinimas nebuvo įvykdytas. Feldmaršalas Giunteris fon Kliugė nepritarė planui, pagal kurį Hitleris turėjo būti nušautas iš automato pietų metu, kadangi jis pabijojo, kad kulkos gali pataikyti ir į jį, šeimininko teisėmis sėdintį prie pietų stalo kartu su Hitleriu.

Pulkininkas fon Treškovas nutarė pasikėsinti kitu būdu. Įteikė Hitlerį lydinčiam karininkui paketą, kuriame tariamai buvo du buteliai degtinės. Paprašė perduoti paketą pažįstamam asmeniui Berlyne. Iš tikro pakete buvo du nedideli sprogmenys, kurie turėjo sprogti praėjus pusei valandos po lėktuvo pakilimo. Pasikėsinimas neįvyko, nes bagažo skyriuje buvo žema temperatūra, todėl sprogstamoji medžiaga sušalo ir nesprogo.

1943 m. kovo 21 dieną baronas pulkininkas Rudolfas Kristoferis fon Gersdorfas, pulkininko fon Treškovo įkalbėtas, sutiko įvykdyti savižudišką pasikėsinimą prieš Hitlerį, kai lankysis karo metu paimtos technikos apžiūroje. Į palto kišenę įsidėjo bombą ir, prieš pat ateinant Hitleriui, ištraukė sprogdiklį. Bomba turėjo sprogti po 10 minučių. Bet ir šį kartą laimė neapleido fiurerio, kuris su neregėtu spartumu perbėgo per parodą ir išvažiavo. Sąmokslininkas vos suspėjo nukenksminti bombą, kol ji nesprogo.

Tuo metu nužudyti Hitlerį pasiryžo dar vienas pulkininkas, Klausas fon Štaufenbergas**. Tačiau negalėjo įvykdyti savo sumanymo. 1943 m.

* **Heningas fon Treškovas** (1901—1944), vokiečių generolas. Karui prasidėjus dirbo pėstininkų divizijos štabo karininku, o vėliau armijos „Centras“ grupės štabo karininku ir kovojo Sovietų Sąjungos teritorijoje. Paaukštintas iki generolo-majoro ir paskirtas 2-osios armijos štabo viršininku. Nuo pat pirmųjų karo dienų kalbėjo apie Hitlerio nušalinimą. Praėjus dienai, po nepavykusio pasikėsinimo, nusižudė, kad išvengtų arešto.

** **Klausas fon Štaufenbergas** (1907—1944), vokiečių pulkininkas. Aristokratų šeimos narys, 1939 m. baigęs karo akademiją, tarnavo 6-oje tankų divizijoje ir kovojo Lenkijoje bei Prancūzijoje. Nepritardamas Hitleriui, 1940 m. įsijungė į opozicinės organizacijos „Juodasis orkestras“, kuriai vadovavo Vilhelmas Kanaris, veiklą. 1943 m. buvo išsiųstas į Tunisą. Ten Amerikos naikintuvų antskrydžio metu buvo sunkiai sužeistas. Po kelių mėnesių gydymosi karo ligoninėje grįžo į Berlyną, dar tvirčiau pasiryžęs nužudyti Hitlerį. Po dviejų nepavykusių bandymų, 1944 m. liepos 20 dieną, kaip rezervinės armijos viršininkas nuo 1943 m. liepos 1 d., buvo iškviestas į pasitarimą Kentšine. Čia padėjo bombą, kuriai sprogus, Hitleris buvo tik lengvai sužeistas. Štaufenbergas liepos 21 d. 23 val. buvo suimtas (ginantis buvo sužeistas) ir sušaudytas.

balandžio mėn. Tunise tarnybos metu buvo sunkiai sužeistas: neteko dešinės rankos, dviejų kairės rankos pirštų, kairės akies, be to, Amerikos lėktuvo numestos bombos skeveldros sužeidė kelį, ausį ir dešinę akį.

Kai 1943 m. birželio mėn. užgydęs savo žaizdas sugrįžo į kariuomenę, buvo paskirtas rezervinės armijos štabo viršininku. Naujos pareigos davė daugiau galimybių įvykdyti pasikėsinimą ir paimti valstybės vairą į savo rankas. Štaufenbergas buvo kviečiamas į pasitarimus, galėjo susitikti su Hitleriu, o jam pavaldi rezervinė armija, kurios tikslas užtikrinti saugumą valstybėje ir kovoti su sąjungininkų oro desantu, reikalui esant, lengvai galėjo valdyti situaciją po fiurerio nušalinimo.

Atsirado savanorių. Tankų armijos kapitonas, baronas Akselis fon Būšas sutiko įvykdyti savižudišką pasikėsinimą demonstruojant fiureriui savo naująjį mundurą. Tuo tikslu į kombinezono kišenę turėjo įsidėti stiprų sprogmenį, kuris turėjo sprogti, praėjus 4 sekundėms po sprogdiklio ištraukimo. Tačiau 1944 m. sausio mėn., dar prieš pasikėsinimą, Bušas fronte neteko kojų. Visa įranga buvo sunaikinta Berlyno bombardavimo metu. Jo misiją tęsė kapitonas Eberhardas fon Breitenbuchas. Kovo 11 d. jis atvyko į Hitlerio sušauktą konferenciją. Pistoletą paslėpė munduro kišenėje. Tačiau paskutinę akimirką jo į kabinetą neįleido.

Atėjo Štaufenbergo eilė. 1944 m. liepos 11 d. jis buvo pakviestas į Hitlerio vilą Oberzalzberge, kur turėjo pranešti apie naujų rezervinės armijos dalinių formavimą. Įsakyme, kurį gavo nuo „Juodojo orkestro“ viršininkų generolo Liūdvigo Beko* ir Karlo Giurdelero**, buvo nurodoma kartu su Hitleriu nužudyti ir jo artimiausius bendradarbius: Heinrichą Himlerį ir Jozefą Gebelsą. Taip būtų lengviau paimti valdžią ir palaužti pasipriešinimą tų dalinių, kurie vis dar buvo ištikimi Hitleriui. Nei liepos 1 dieną, nei po poros dienų šalia Hitlerio nebuvo jo bendradarbių. Štaufenbergas nepanaudojo bombos.

Klausas fon Štaufenbergas

* **Liūdvigas Bekas** (1880—1944), vokiečių generolas. I-ojo pasaulinio karo dalyvis. 1935 m. paskirtas sausumos kariuomenės generalinio štabo viršininku. Nepritarė Hitleriui ir ėmėsi veiksmų sustabdyti jo agresyvius planus. 1938 m. kartu su kitais įsteigė slaptą „Juodojo orkestro“ organizaciją, kuri rengėsi valstybės perversmo operacijai. 1938 m. spalio mėn. buvo priverstas atsisakyti generalinio štabo viršininko pareigų. Ir toliau liko susijęs su antihitlerine opozicija. Tačiau jo dalyvavimas liepos mėn. pasikėsinime nebuvo reikšmingas. Nežiūrint į tai, nusivylęs pasikėsinimo nesėkme, bandė nusižudyti. Bandymas nebuvo sėkmingas. Jo agoniją užbaigė buvęs pavaldinys.

** **Karlas Frydrichas Giurdeleras** (1884—1945). Pirmojo pasaulinio karo kareivis antrojo dešimtmečio metais rėmė nacistinį judėjimą. Nuo 1920 iki 1930 m. buvo Karaliaučiaus burmistru. 1930—1937 metais Leipcigo burmistras. Naudodamasis plačiais ryšiais, galėjo suburti opoziciją hitleriniam režimui. 1944 m. rugsėjo 7 d. nuteistas mirties bausme ir 1945 m. vasario 2 d. nužudytas.

Liepos 15-ąją jis vėl buvo iškviestas. Šį kartą turėjo atvykti į Hitlerio būstinę „Vilko guolis" ir padaryti pranešimą, kaip formuojami vadinamieji užtveriamieji daliniai, kuriuos būtų galima panaudoti Rytų fronte. Sąmokslininkai nutarė, jog ilgiau laukti negalima. Pasikėsinimas turi būti įvykdytas, nežiūrint į tai, ar šalia Hitlerio bus Himleris ir Gebelsas, ar ne. Žinoma, jų nebuvimas labai sukomplikuotų tolimesnius veiksmus. Buvo aišku, kad po Hitlerio nužudymo jie perimtų valstybės vairą. Turėtų savo dispozicijoje stiprius dalinius, begaliniai ištikimus nacizmui. Visų priešakyje būtų mūšiuose užgrūdintos ir į nieką neatsižvelgiančios Waffen—SS divizijos, kurios galėtų susidoroti su silpnais rezervinės armijos daliniais. Be to, prieš sąjungininkus stotų slaptosios Gestapo ir politinės policijos tarnybos. Be abejonės, akcijos sėkmė, siekiant užimti valdžią, priklausytų nuo to, kaip sąmokslininkus paremtų vermachto kariniai daliniai, o tai garantavo feldmaršalas Romelis. Užbaigus karo veiksmus Prancūzijoje, susidarytų galimybė jo armiją gana greitai permesti į Berlyną, taip pat sulaikyti arba sutriuškinti armijos dalinius, kurie vis dar būtų ištikimi Hitleriui.

Liepos 17 dieną feldmaršalas Romelis išvyko apžiūrėti savosios armijos. Greičiausiai tikrasis šios kelionės tikslas buvo patikrinti, kaip pasirengta pasikėsinimui. Kai kitos dienos popietę grįžo atvirame automobilyje į savo būstinę, 16 val. 20 min. danguje pasirodė du britų naikintuvai *Typhoon*. Pilotai, matydami vienišą atvirą automobilį, nusileido šiek tiek žemiau ir atidengė ugnį. Vairuotojas nespėjo sustabdyti automobilio, kad Romelis galėtų pasislėpti po medžiais. Sprogimo pakelti akmenys pataikė feldmaršalui į kairį smilkinį ir žandą, sulaužė žandikaulį ir įskėlė kiaušą. Jis labai greitai buvo nuvežtas į ligoninę. Gydytojai tvirtino, jog gyvybei pavojus negresia, tačiau Romelis tris dienas neatgavo sąmonės.

Ar Štaufenbergas sužinojo apie Romelio įvykį? Jei ta žinia jį būtų pasiekusi, turėjo atidėti pasikėsinimo operaciją. Galbūt sąmokslininkai per daug pasitikėjo savo jėgomis ir pagalvojo, kad įveiks Berlyną ir visi daliniai ims klausyti jų. Tai buvo naivu. Rezervinės armijos vadas generolas Fricas Fromas žinojo apie rengiamą pasikėsinimą, tačiau liko nepatiklus. Buvo aišku, kad įsakymą jam pavaldžius dalinius panaudoti padėties kontroliavimui Berlyne duos tik tada, kai pats bus visiškai tikras, jog akcija pavyko. Štaufenbergas viską pastatė ant vienos kortos. Jis nutarė, jog arba žus pats prieš pasikėsinimą ir tada valdžios užėmimo operacija „Valkirija" liks neįvykdyta, arba užmuš Hitlerį ir tada visi, tarp jų ir Fromas, taps bendradarbiais, nes kitos išeities neturės.

1944 m. liepos 20 dieną pulkininkas Štaufenbergas su savo adjutantu Verneriu fon Heftenu 10 val. nusileido „Vilko guolio" aerodrome. 11.00 val. turėjo prasidėti įžanginė konferencija OKW viršininko feldmaršalo Keitelio bunkeryje. Kai tik šis pasitarimas pasibaigė, Štaufenbergas paprašė trumpos pertraukėlės, kad galėtų pasikeisti marškinius. Tuo metu

jo adjutantas, kuris turėjo portfelį su sprogstančia medžiaga, vos neišsidavė. Susinervinęs jis nuėjo į tualetą, palikdamas portfelį ant kėdės. Kai grįžo, pamatė, kad prie portfelio lenkiasi SS sargybinis.

— Pasitarime pas fiurerį pulkininkui fon Štaufenbergui reikalingi dokumentai, kurie yra šiame portfelyje, — sugebėjo pasakyti tokiu ramiu ir natūraliu balsu, jog esesininkas nieko neįtardamas nuėjo.

Iš pasitarimo kambario išėjo Štaufenbergas ir paėmė portfelį. Karininkas nurodė jam kambarį, kur galės persirengti. Ten pulkininkas išsitraukė mažas replytes, nulaužė dvi stiklines kapsules su rūgštimi, kuri turėjo ištirpdyti dviejų sprogstamų įtaisų varines vielutes. Maždaug po dešimties minučių pergraužta viela turėjo atleisti smogiklį, o šis, smogęs į kapsulę, sukeltų bombų, kurių kiekviena svėrė apie pusę kilogramo, sprogimą.

Štaufenbergo traumuotas delnas, kai neteko dviejų pirštų, negalėjo išlaikyti replių. Jos vis išslysdavo jam iš rankos ir krisdavo į portfelio dugną.

Šalia bunkerio laukęs Keitelis ėmė nerimauti. Iki pasitarimo pradžios liko kelios minutės, o pulkininkas neišėjo iš bunkerio. Sunerimęs Keitelis pasiuntė esesininką, kad Štaufenbergui padėtų.

Pulkininkui pavyko sulaužyti vieną iš dviejų ampulių, kai duryse pasirodė seržantas. Štaufenbergas suprato, kad toliau kapstydamasis portfelyje gali sukelti esesininko įtarimą. Greitai jį uždarė ir pasuko prie išėjimo. Nutarė, kad vienas sprogęs įtaisas sukels ir kito sprogimą, todėl visai nebūtina jį taip pat paleisti.

— Gal ponui padėti? — Keitelis ištiesė ranką, kad paimtų portfelį.

— Ne, ačiū, pats turiu susidoroti, — atsakė Štaufenbergas.

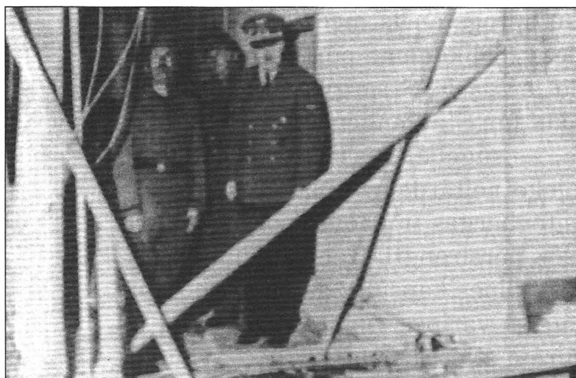
Keitelis atkakliai nereikalavo, nenorėdamas įžeisti luošą karininką. Abu greitai pasuko prie Hitlerio bunkerio, kuris buvo maždaug už 400 metrų. Staiga Štaufenbergas pastebėjo, kad jie eina prie mūrinio barako. Jis nežinojo, jog Hitlerio bunkeryje vyksta perdangų stiprinimo darbai, o fiureris persikėlė į svečių bunkerį. Pasitarimas turėjo vykti pastate šalia šio bunkerio.

Tiesa, ant langų buvo plieninės langinės, kurios turėjo apsaugoti patalpą nuo bombų skeveldrų, tačiau antskrydžių nebuvo ir langai buvo atviri. Štaufenbergas suprato, kad tokioje patalpoje sprogimo bangos efektas bus daug silpnesnis, tačiau jis grįžti jau nebegalėjo. Bombos įtaisas jo portfelyje jau buvo paleistas ir sustabdyti jo nebeįmanoma.

Pasitarimas jau buvo prasidėjęs. Štaufenbergas atidavė portfelį vienam Keitelio adjutantui ir paprašė, kad nurodytų jo vietą arčiau Hitlerio.

— Aš blogai girdžiu ir turiu būti arčiau fiurerio, kad girdėčiau jo klausimus, — paaiškino.

Hitleris sėdėjo ant taburetės prie didelio stalo, nukrauto žemėlapiais.

Adolfas Hitleris rodo Benitui Musoliniui pasikėsinimo vietą

Jam iš dešinės stovėjo generolas Adolfas Hoizingeris, kuris aiškino situaciją Rytų fronte, kiek toliau dešinėje — generolo adjutantas, dėliojantis žemėlapius.

Štaufenbergas sustojo nurodytoje vietoje, tarp Hoizingerio ir jo adjutanto. Pastatė portfelį ant grindų šalia masyvios betoninės stalo atramos. Iš tos vietos sprogimo banga turėjo pataikyti tiesiai į Hitlerį ir sudraskyti jį. Po minutės Štaufenbergas atsisuko į Keitelio adjutantą ir, pasakęs, kad turi paskambinti, išėjo iš barako.Ten jo laukė leitenantas Heftenas bei ryšių kariuomenės viršininkas generolas Erichas Felgybelis, kuriam buvo patikėta sąmokslo rengimo paslaptis. Jie nuėjo maždaug 250 metrų, kai stiprus sprogimas sudrebino orą. Pamatė, kaip ugnies liežuviai uždengė atvirus langus, o siaubinga sprogimo banga pakėlė stogą ir išmėtė čerpes šimtus metrų aplink. Buvo 12 valanda 50 minučių.

Štaufenbergas su Heftenu įšoko į automobilį ir pasuko prie vartų. Ten buvo toks didelis sąmyšis, jog be vargo išvažiavo iš pirmosios linijos. Pervažiavo ir antrąją apsaugos liniją, tačiau trečiosios vadas jau gavo įsakymą nieko neišleisti. Visa laimė, kad Štaufenbergui pavyko įtikinti vieną karininką, kad jis vykdo Hitlerio įsakymą ir turi nedelsiant skristi į Berlyną. Išleido jį. Aerodrome įlipo į bombonešį *He111,* pritaikytą keleiviams vežioti. Buvo įsitikinęs, kad Hitleris žuvo. Juk nė vienas iš barake buvusių 24 asmenų negalėjo išlikti po tokio stipraus sprogimo! Tai buvo absoliučiai neįmanoma!

Tačiau buvo visai kitaip. Generolo Hoizingerio adjutantas turėjo padėti naują žemėlapį. Kai jo koja užkliuvo už Štaufenbergo pastatyto portfelio, jis automatiškai perkėlė jį prie kitos masyvios stalo atramos. 12 valandą 50 minučių Hitleris palinko prie žemėlapio. Pasirėmė alkūnėmis ir pradėjo studijuoti žemėlapį, kai staiga stalo viršus išlėkė į viršų ir sudužo į gabalus, o fiureriui į veidą plykstelėjo ugnis. Sprogimo banga perplėšė ausies būgnelį ir nubloškė Hitlerį ant grindų. Tai buvo neįtikėtina, tačiau Hitleris buvo gyvas. Be abejonės, vien todėl, kad sprogo tik vienas sprogmuo, o betoninė stalo atrama nukreipė sprogimo bangą į viršų. Lengvos pastato konstrukcijos nesulaikė sprogimo bangos viduje, kuri išsiveržė pro langus ir stogą į išorę.

Generolas Felgybelis ėjo į savo būstinę ir pamatė, kad iš barako išeina Hitleris, apdegusiu veidu ir apdraskytu, apsvilusiu munduru. Generolas puolė prie telefono, kad nedelsiant paskambintų į Berlyną vienam sąmokslininkui, generolui Fricui Tylui.

— Atsitiko kažkas baisaus, — pasakė. — Fiureris gyvas.

Padėjo ragelį. Daugiau pasakyti negalėjo, nes žinojo, jog pokalbių klausomasi. Įsakė nutraukti ryšį su Berlynu. Tik tiek galėjo padaryti, norėdamas palengvinti tolimesnius sąmokslininkų žingsnius.

Jo žodžius galima buvo suprasti įvairiai. „Baisaus" galėjo reikšti, kad Štaufenbergas nesiryžo įvykdyti pasikėsinimą arba buvo sučiuptas, prieš tai padarant. Galima buvo manyti, jog žuvo sprogimo metu. Sąmokslininkai nutarė palaukti, kol situacija taps aiškesnė, ir nuėjo pietauti į karininkų kazino.

Prarado labai brangų laiką.

Štaufenbergo lėktuvas nusileido Berlyne Rangsdorfo aerodrome 15 valandą. Leitenantas Heftenas nedelsdamas susirišo su Tylu ir generolu Frydrichu Olbrichtu*, kurie jau spėjo sugrįžti iš kazino.

— Fiureris negyvas, — tvirtino telefonu. — Sprogimas buvo toks stiprus, koks galėtų būti tik sprogus 150 mm kalibro sviediniui. Iš ten niekas negalėjo išeiti gyvas.

Tai skambėjo labai įtikinamai. Sąmokslininkai pagalvojo, jog atėjo laikas perimti valdžią į savo rankas. Generolas Olbrichtas nuvyko į rezervinės armijos vyriausiojo vado generolo Fromo būstinę.

— Esame tikri, kad Hitleris negyvas, — pasakė. — Laukiame, kada jūs paskelbsite „Valkirijos" įsakymą.

Tačiau Fromas nepatikėjo Olbrichto įtikinėjimais. Iki šių dienų neaišku, kodėl. Juk ryšio su „Vilko guoliu" nebuvo. Galbūt nusprendė elgtis labai atsargiai arba intuicija jam pašnibždėjo, kad kol kas turi susilaikyti nuo bet kokių veiksmų. Tas jo atsargumas baigėsi tragiškai.

Netrukus ryšys su Hitlerio būstine buvo atstatytas ir feldmaršalas Keitelis pasakė Fromui, jog pasikėsinimas nepavyko. Taigi dabar Fromas galėjo elgtis kaip ištikimas Hitlerio kareivis. Net pabandė areštuoti Štaufenbergą, tačiau sąmokslininkai suskubo jį patį įkišti į areštinę.

Sąmokslas nepavyko. Praėjus keturioms valandoms po sprogimo Hitlerio būstinėje, karininkai, kurie buvo pasirengę paimti valdžią, veikė chaotiškai ir padarė daugybę klaidų, kurios turėjo būti jiems lemtingos. Visų sričių kariniams daliniams jie išsiuntė telegramas apie tai, kad armija perėmė valdžią. Tą telegramą pasirašė feldmaršalas Ervinas fon Vaiclėbenas**, ir tai buvo klaida, nes armija žinojo, kad feldmaršalas jau

* **Frydrichas Olbrichtas** (1888—1944), vokiečių generolas. Pirmojo pasaulinio karo dalyvis, po karo liko tarnauti armijoje ir dirbo štabe. 1938—1940 m. vadovavo 23-ajai pėstininkų divizijai, kuri kovojo Lenkijoje. Nuo 1940 m. sausumos kariuomenės vyriausiosios vadovybės viršininkas. Suprasdamas, į kokią katastrofą veda Hitlerio vyriausybė, įsijungė į opozicinio karininkų judėjimo organizavimą. Kartu su pulkininku Štaufenbergu buvo sušaudytas naktį po pasikėsinimo prieš Hitlerį.

** **Ervinas fon Vaiclėbenas** (1881—1944), vokiečių generolas. I-ojo pasaulinio karo metais kovojo Vakarų fronte. Po karo liko tarnauti armijoje vadovaujančiuose postuose. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje įsijungė į sąmokslininkų grupės veiklą. Kilus Antrajam pasauliniam karui, vadovavo 1-ajai armijai. 1940 m. gavo feldmaršalo laipsnį ir iki 1942 m. vadovavo armijos „D" grupei. 1944 m. liepos 21 d. gestapo areštuotas, nuteistas mirties bausme ir rugpjūčio 8 d. pakartas.

pora metų serga ir armijoje nebetarnauja. Tuoj po to išsiuntinėta kita informacija apie tai, kad rezervinės armijos naujuoju vadu paskirtas generolas Erichas Hepneris*. Ši pavardė vokiečių karininkams taip pat buvo gerai žinoma. Jie žinojo, kad jis buvo puikus 4-osios tankų grupės vadas, tačiau 1942 m. sausio mėn. išleistas į atsargą už nesėkmes Rytų fronte. O blogiausia buvo tai, kad sąmokslininkų informacija į karinius dalinius atėjo apie 17 valandą. Štabuose jau nebebuvo vadų, tik budintys karininkai. Jie turėjo surasti savus viršininkus, o tam reikėjo laiko. Vadai, kurie gavo informaciją iš Berlyno, pamatę dviejų, jau kelis metus netarnaujančių karininkų pavardes, ėmė skambinti į sostinę, tikėdamiesi patvirtinimo. Suprantama, jog kreipėsi į generolą Fromą, nors šis nieko negalėjo patvirtinti, pats būdamas areštuotas. Pagaliau 18 val. 30 min. radijas pranešė apie nepavykusį pasikėsinimą prieš fiurerį. Drąsą prarado net ir tie, kurie buvo pasirengę paklusti sąmokslininkų iš Berlyno įsakymams. Valstybės perversmas neįvyko.

Vienintelė pagalba galėjo ateiti iš Prancūzijos. Čia karo meto gubernatorius Prancūzijoje generolas Heinrichas Štulpnagelis, sužinojęs apie Berlyno įvykius, ėmėsi energingų veiksmų. Jo įsakymu armija areštavo 12 tūkstančių esesininkų ir visiškai valdė situaciją Paryžiuje. Nuo to momento Štulpnageliui reikėjo aukšto pareigūno paramos, kad jį galėtų paremti Šiaurės Prancūzijoje esanti armija. Tačiau Ervinas Romelis, vienintelis žmogus, galėjęs sąmokslininkus paremti su ginklu rankoje, gulėjo ligoninėje be sąmonės. Sprendimas buvo Kliugės rankose. Tačiau jis, nors puikiai žinojo sąmokslininkų planus, bet neturėdamas absoliutaus tikėjimo akcijos sėkme, kišti savo galvos nepanoro.

Berlyne generolas Fromas, kuris jau buvo paleistas į laisvę ir puikiai žinojo situaciją, išleido įsakymą areštuoti aktyviausius sąmokslininkus: Štaufenbergą, Hefteną, pulkininką Albrechtą Mercą fon Kvinheimą ir generolą Olbrichtą. Turėjo jų nusikratyti, nes buvo jo dvilypės veiklos liudininkais. Todėl įsakė nedelsiant juos sušaudyti. Sužeistą Štaufenbergą ir tris kitus karininkus išvedė į generalinio štabo prie Bendlerstrasse kiemą ir sušaudė sunkvežimių reflektoriams šviečiant. Kiti sąmokslininkai nebuvo nužudyti, nes į Berlyną atvyko reicho saugumo tarnybos vyriausiasis vadas Erstas Kaltenbruneris. Jam rūpėjo sąmokslininkus turėti gyvus, kad kankinimo būdu išgautų informaciją apie maišto išplitimo ribas. Tuojau pat buvo areštuotas Fromas. Jis buvo įtariamas dėl nevienareikšmės veiklos dramatinių įvykių metu. Buvo nuteistas mirties bausme ir 1945 metų kovo 12 dieną sušaudytas.

* **Erichas Hepneris** (1886—1944), vokiečių generolas. 1939 m. kovodamas Lenkijoje ir 1940 m. Prancūzijoje, vadovavo XVI korpusui, o vėliau 4-ajai tankų grupei. 1941 m. gruodžio mėn. Hitleris pažemino pareigose, nes apkaltino aukštus postus turinčius karininkus už pralaimėjimą prie Maskvos. 1944 m. aktyviai dalyvavo antihitleriniame sąmoksle ir sąmokslininkų paskirtas vyriausiuoju karinių pajėgų vadu. Po liepos mėnesio pasikėsinimo areštuotas ir 1944 m. rugpjūčio 8 d. pakartas.

Feldmaršalas Romelis sveiko nuosavuose namuose Herlingene. Paskutiniųjų savaičių išgyvenimai labai jį paveikė. Tapo apatiškas, nustojo domėtis ateitimi ir jį nepaprastai nervino kiekviena smulkmena. Pykčio priepuoliu sutiko žinią, jog dėl benzino stokos negalės naudotis savo dideliu horšu, o turės jį pakeisti mažu, malkomis varomu opeliu. Galbūt feldmaršalas jautė artėjantį pavojų, nuo kurio pabėgti nebuvo galimybės.

Berlyne suimti sąmokslininkai nurodė Romelį, kaip akcijos dalyvį. Štulpnagelio adjutantas pulkininkas-majoras Kiosaris fon Hofackeris*, žiauriai kankinamas gestapo, esančio Berlyne, Prinz-Albrecht gatvėje, rūsiuose pasirašė prisipažinimo protokolą, kad Romelis, pavykus pasikėsinimui prieš Hitlerį, pažadėjo sąmokslininkams visokeriopą ir ilgalaikę paramą. Tai patvirtino Štulpnagelis ir Špeidelis.

Vis dėlto Hitleris nenorėjo patikėti tais prisipažinimais. Spalio 12 dieną iškvietė feldmaršalą Keitelį.

— Įteikite Romeliui Hofackerio prisipažinimą, — pasakė, — taip pat mano laišką, kurį ponui padiktuosiu. Jeigu Hofackerio kaltinimą atmes, tuomet turi atvykti pas mane. Jeigu ne, tai reiškia, kad bus areštuotas ir teisiamas. Romelis turi to išvengti atitinkamai elgdamasis. Mano Dieve, kiek daug kartų Prūsijos istorijoje vienas karininkas vežė kitam užtaisytą pistoletą ir dėjo prieš jį ant stalo.

Keitelis įteikė Romelį kaltinantį prisipažinimą ir Hitlerio laišką generolui Vilhelmui Burgdorfui, senam Romelio draugui dar iš tų laikų, kai abu mokėsi Drezdeno pėstininkų mokykloje. Kitą dieną Ulmo įgulos vadas gavo įsakymą išsiųsti ką nors į stotį, kad slapta paimtų didelį vainiką iš Berlyno bei suorganizuotų valstybinės reikšmės laidotuves. Laidotuvių vieta ir laikas turėjo būti praneštas vėliau...

Tą dieną Romelis su šeima ilgai keliavo automobiliu ir tik vakare grįžo į namus. Kamerdineris pasakė, kad iš Berlyno skambino generolas Burgdorfas, kuris pranešė apie vizitą kitą dieną.

— Jis pasiūlys man kitas pareigas, — pakomentavo šią žinią Romelis. — Tikriausiai patikės man Rytų Prūsijos gynybą.

Nė akimirkos nesusimąstė, koks galėtų būti tikrasis seno draugo vizito tikslas.

* **Kiosaris fon Hofackeris** (1896—1944). Pirmojo pasaulinio karo savanoris pateko į nelaisvę ir į Vokietiją sugrįžo tik 1920 m. Baigęs teisės studijas, dirbo patarėju stambiose Berlyno pramonės įmonėse. Tuo pat metu dirbo nacistinėse organizacijose. Antrojo pasaulinio karo metu kovojo Lenkijoje ir Prancūzijoje, kur susipažino su karininkais, organizuojančiais antihitlerinę opoziciją. Iki 1944 m. tarnavo generolo Štulpnagelio štabe. Nuo 1944 m. liepos 9 d. turėjo ryšį su feldmaršalu Romeliu, sprendžiant pasikėsinimo klausimus. Liepos 25 d. areštuotas ir pirmojo tardymo Paryžiuje metu tuoj pat prisipažino dalyvavęs sąmoksle, tvirtindamas: *gailiuosi, kad ne aš vykdžiau užduotį, o mano giminaitis Štaufenbergas, kuris negalėjo gerai įvykdyti užduoties dėl luošumo.* Rugpjūčio 30 d. buvo nuteistas mirties bausme ir 1944 m. gruodžio mėn. pakartas.

Spalio 14 dienos rytą generolas Burgdorfas sustabdė savo opelį autostradoje toje vietoje, kur jau laukė didelis, aštuonių asmenų policijos automobilis. Jame sėdėjo vyrai, vilkintys civiliais rūbais. Vienas jų smulkiai išdėstė Burgdorfui, kokia situacija Romelio viloje. Paskui pajudėjo Herlingeno link.

Vienuoliktą valandą prie sodo vartų suskambo varpelis, ir Romelis išėjo pasitikti svečio. Jis vilkėjo savo dykumų mundurą ir prisisegė medalį už drąsą — Pour le Mérite.

Burgdorfą, stambų ir stiprų vyrą, lydėjo jo pavaduotojas Ernstas Maizelis mažas žmogelis lapės veideliu ir blizgančiomis akimis.

— Ar ponai pasiliks pietų? — paklausė Liucija Romel.

— Ačiū, ponia, tai valdiški reikalai, — niūriai atsakė Burgdorfas. — Ar galėtume su feldmaršalu pakalbėti be liudininkų?

Ponia Romel, jausdama įtampą, nuėjo į kambarį, o svečiai kartu su feldmaršalu įėjo į kabinetą.

— Esi kaltinamas pasikėsinimu prieš fiurerio gyvybę, — pasakė Burgdorfas, kai tik užsidarė durys. Po to perskaitė Hofackerio, Špeidelio ir Štulpnagelio prisipažinimus.

Romelis atsisėdo į fotelį.

— Tai tiesa! Atsakysiu už visas pasekmes. Užsimiršau, — net nebandė gintis, nors prisipažinimai, kuriuos išgirdo, nebuvo visiškai teisingi. Jam prikišo, kad dalyvavo rengiant pasikėsinimą prieš Hitlerį, o tai nebuvo tiesa.

— Ar Hitleris tai žino? — paklausė Burgdorfo.

Jis nulenkė galvą.

— Pone, prašau palikti mus vienus, — pasakė Maizeliui.

— Dabar pasakysiu tau tai, ko nėra laiške, — kreipėsi į Romelį. — Hitleris pažadėjo, jog tuo atveju, jei pats nusižudysi, tai tavo išdavystės paslapties Vokietija nesužinos. Tau bus pastatytas paminklas ir surengtos valstybinės reikšmės laidotuvės. Prieš tavo šeimą nebus imtasi jokių priemonių, kokios paprastai vykdomos tokiose situacijose, o Liucija gaus maršalo našlės pensiją. Tai atpildas už tavo nuopelnus reichui.

— Duok man porą minučių, kad galėčiau viską permąstyti. — Romelis pakilo iš fotelio ir priėjo prie lango. Iš tikro, Hitleris jo pasigailėjo: suteikė galimybę numirti greitai, o ne merdint su fortepijono stygos kilpa ant kaklo, kaip tai atsitiko visiems, kurie išdavė fiurerį..

— Ar galiu paimti tavo automobilį ir ramiai nuvažiuoti kur nors toliau? — staiga paklausė. — Tačiau nesu tikras, ar būdamas tokios būklės, sugebėsiu pasinaudoti pistoletu.

— Pasirengėme atitinkamai, — Burgdorfas ištraukė iš kišenės ampulę su nuodais ir padėjo ją ant stalo. — Suveikia per tris sekundes.

Pasisuko ir išėjo į sodą, kur jo laukė Maizelis.

Romelis pakilo į antrą aukštą, kur jo laukė žmona.

— Po penkiolikos minučių būsiu miręs, — pasakė jai. — Fiureriui įsakius, turiu galimybę pasirinkti, ar išgerti nuodus, ar stoti prieš teismą. Štulpnagelis, Špeidelis ir Hofackeris įpainiojo mane į liepos 20-osios pasikėsinimo reikalus. Atrodo, kad pagal Gerdelerio planą buvau paskirtas reicho prezidentu.

Apkabino ją ir greitai išėjo. Apačioje sutiko sūnų. Pakartojo jam tai, ką buvo sakęs motinai.

Feldmaršalo Ervino Romelio laidotuvės

Automobilyje prie namo vartų sėdėjo Burgdorfas ir Maizelis. Kiek toliau stovėjo policininkų automobilis. Iki tam tikro laiko laukė ir saugojo, kad feldmaršalas nepabandytų bėgti. Vėliau, tikriausiai Burgdorfui paliepus, sargyba pasitraukė.

Romelis atsisėdo ant užpakalinės sėdynės. Kai nuvažiavo apie 200 metrų, Burgdorfas liepė vairuotojui sustoti. Maizelis ir vairuotojas nuėjo kiek toliau. Automobilyje liko Romelis ir Burgdorfas, kuris po kelių minučių pašaukė juos abu.

Romelis sunkiai kvėpavo. Buvo be sąmonės. Pasviro į šoną, o jo kepurė nukrito ant sėdynės. Vairuotojas ją pakėlė ir uždėjo ant mirštančio Antrojo pasaulinio karo didvyrio galvos...

Apsupti

Dar nenutilus Antrojo pasaulinio karo šūviams, Vokietijoje prasidėjo hitlerinių nusikaltėlių, kurie vos prieš kelias savaites siuntė į mirtį milijonus žmonių, gaudymas. Vakarykščiai Europos valdovai savo žemėje, savo bunkeriuose, kurių negalėjo sugriauti jokie galingiausi sprogmenys, tapo apsupti teisingumo...

1945 m. balandžio 16 dieną į bunkerį po reicho kanceliarijos pastatu atvyko aukščiausi karvedžiai: Himleris, Gėringas, Gebelsas, Ribentropas, Šperas. Sveikino Hitlerį jo 56-ojo gimtadienio proga. Dar buvo jam ištikimi, nors jau kiekvienas kūrė savo asmeninius nepriklausomus veikimo planus. Luftwaffe vadas, reicho maršalas Hermanas Gėringas turėjo išvykti į Bavariją, reichsfiureris SS Heinrichas Himleris vyko į sanatoriją šalia Berlyno, gynybos ministras Albertas Šperas — į Hamburgą. Jie žinojo, kad Hitleris jau prarado jėgą ir valdžią.

Tos pačios dienos 3.00 valandą ryto 1-ojo Baltarusijos fronto armija, vadovaujama maršalo Georgijaus Žukovo, kuriai buvo pavesta užimti Berlyną, atidengė ugnį iš 14 628 pabūklų ir mortyrų bei 1531 raketinio įtaiso. Tą dieną turėjo iššauti 1,2 milijono sviedinių, kuriems pristatyti reikėjo 2450 vagonų.

Po pusę valandos trukusios kanonados danguje sužybčiojo tūkstančiai įvairiaspalvių raketų. Ir tada įvyko kažkas neįtikėtino. Ties fronto linija pasirodė šviesiai melsvos juostos, kurios kas sekundę darėsi vis platesnės. Tai 140-ties lėktuvų reflektorių, sustatytų 200 metrų nuotoliu vienas nuo kito, šviesos apšvietė priešo apkasus. Ryškaus apšvietimo fone nesimatė kareivių ir tankų siluetų. Jie paliko savo pozicijas ir pajudėjo prie vokiečių gynybos linijos ant Zėlovo aukštumų. Vis dėlto jau pirmomis puolimo valandomis atakos tempai ėmė mažėti. Vokiečių daliniai, saugiai pasislėpę nuo apšaudymo antros linijos apkasuose, sugrįžo į turėtas pozicijas. Į juos artėjantys sovietų tankai prarado veržlumą, kai priartėjo prie puikiai užmaskuotų prieštankinių pabūklų. Ypatingai taiklios 88 mm kalibro patrankos, tankų naikintojai ir kareiviai su faustpatronais rinko baisų derlių. Tačiau toks sovietų armijos tempo sumažėjimas buvo gana trumpas. Ruošiantis tai operacijai, buvo sutraukta tokia galybė priemonių, kad leido tikėtis, jog anksčiau ar vėliau vokiečių gynyba bus pralaužta. Ir taip atsitiko. Balandžio 18 dieną gynyba ant Zėlovo aukštumų buvo įveikta.

Tuo pat metu iš pietų pusės, kur vokiečių gynyba buvo silpnesnė, 3-oji tankų gvardija, vadovaujama generolo Pavelo Rybalkos, užėmė Coseną ir sparčiai artėjo prie Berlyno.

Artilerijos parengimas mūšiui prie Oderio 1945 m. balandžio 16 d.

Balandžio 20 dieną, fiurerio gimimo dienos proga, reicho kanceliarijos sode vyko kuklios iškilmės.

Hitleris išėjo iš bunkerio, kad susitiktų su grupele jaunų Volkssturm kareivių, atvykusių pasveikinti vado.

Viena iš paskutiniųjų 1945 m. balandžio 20 d. Hitlerio fotografijų

— Jau sužeistas, mano vaike? — paklausė septyniolikmečio Ervino Šeidevigo. Paskui patapšnojo šešiolikmečio Vilio Hiubnerio žandą:

— Šaunus, šaunus, mano mylimas vaikinas.

Filmo juosta, kuri tuo metu buvo nufilmuota, buvo paskutinė, kurioje Hitleris, nors ir rodomas gyvas, bet akivaizdžiai matosi ir tai, kokia siaubinga buvo vado psichinė ir fizinė būklė.

Stiklinės, ašarojančios, o vėliau stipriai paraudusios nuo nemigos akys, drebanti dešinė ranka — kontuzijos, kurią patyrė 1944 m. liepos mėn. 20 d. pasikėsinimo metu, išdava, lengvas dalinis kojos paralyžius. Taip atrodė vadas paskutinėmis balandžio dienomis. Labai bloga fizinė ir psichinė būklė geriausiai įrodo, kodėl Hitleris nesiryžo pabėgti. Net išėjimas iš bunkerio didino pavojų būti sučiuptam. Juk jo veidą ir figūrą pažinojo kiekvienas vokiečių ar rusų kareivis. Jis nepaprastai bijojo gyvas patekti į rusų rankas. Bandydamas bėgti, turėtų į tokią riziką atsižvelgti.

Charakteringas dalykas. Rusai, kuriems labai rūpėjo sučiupti Hitlerį, neieškojo ir nebandė apsupti kitos vietos. Tik Berlyne. O Stalinas puikiai žinojo, kur yra Hitleris, nes tarp pačių artimiausių fiurerio aplinkos žmonių veikė sovietų šnipas.

Pokariniuose prisipažinimuose Fremde Heere Ost žvalgybos viršininkas Reinhardas Gėlenas nurodo, kad juo buvo Martinas Bormanas — Hitlerio sekretorius. Vis dėlto ši versija atrodo pernelyg fantastiška.

Neseniai išaiškinta, jog betarpėje Hitlerio aplinkoje dirbo agentas, kurio rusiška pavardė buvo Aleksandras Kvapiševskis. Mirė jis paslaptingomis aplinkybėmis šešiasdešimtaisiais metais. Jo žmona tvirtino, kad jos vyras niekada nenorėjo kalbėti apie tarnybą karo metais. Kokia buvo jo vokiška pavardė — to nežinome. Greičiausiai tai buvo karininkas, kurį komandiravo į bunkerį, kad palaikytų ryšį tarp netoli Berlyno esančio Coseno, kur buvo sausumos kariuomenės vyriausiojo vado (OKH) būstinė ir vyriausiosios vermachto vadovybės (OKW) būstinės. Tai labai tikėtina, kadangi Hitlerio bunkeryje buvo tik nedidelė Siemens firmos stotis, kuri absoliučiai negalėjo užtikrinti patikimo ryšio. Todėl buvo panaudojami kurjeriai, o vienu iš jų galėjo būti būtent Aleksandras Kvapiševskis. Jis asmeniškai paimdavo ranka parašytus įsakymus ir pristatydavo juos į Coseną. Pakeliui juos kopijuodavo ir perduodavo rusams. Būtent taip galima paaiškinti, iš kur sovietų karinė vadovybė taip daug žinojo apie Coseną.

Kovo pradžioje maršalas Sergejus Chudiakovas išsiuntė Amerikos karinės misijos Maskvoje viršininkui generolui Džonui Dynui telegramą, kurioje buvo prašoma bombarduoti Coseną. Rašė taip:

Mūsų informacijos duomenimis, vokiečių armijos generalinis štabas įrengtas už 38 km į pietus nuo Berlyno ypatingai sustiprintame bunkeryje, kurį vokiečiai vadina citadele. Jis įrengtas (...) 5 su puse iki 6 km nuotolyje į pietus — pietryčius nuo plačios autostrados (...), kuri eina lygiagrečiai su geležinkelio Berlynas—Dresdenas linija. Požeminiai įtvirtinimai apima maždaug 6 km plotą. Visa teritorija aptverta spygliuota viela ir SS pulko labai stropiai saugoma. Mūsų žiniomis, požeminis bunkeris pradėtas statyti 1936 metais. Priedas: žemėlapis su tiksliai nurodyta vokiečių generalinio štabo vieta.

Kovo 15 dieną amerikiečiai bombardavo Coseną.

Vis dėlto atrodo, jog Hitleris liko bunkeryje. Tačiau rusai pirmomis savaitėmis, pasibaigus karo veiksmams, neprisipažino, jog *surado Hitlerio kūną, ir labai stengėsi įteigti, kad jis pabėgo iš Berlyno.*

Birželio 9 dieną 1-ojo Baltarusijos fronto armijos, užėmusios Hitlerio bunkerį, vadas maršalas Georgijus Žukovas tvirtino: *negalėjome identifikuoti Hitlerio palaikų (...) Galėjo išskristi iš Berlyno paskutiniu momentu.*

Liepos 16 dieną, keturių galingų valstybių konferencijos Potsdame metu, Stalinas pasakė prezidentui Trumenui ir valstybės sekretoriui Džeimsui Bernui, jog mano, kad Hitleris gyvas ir sveikas slapstosi Ispanijoje arba Argentinoje.

1945 m. rugsėjo mėn. rusai paskelbė tokį pranešimą:

Nerasta Hitlerio ir Evos Braun kūnų pėdsakų (...) Nustatyta, kad Hitleris apgaulingų parodymų pagalba [liudytojai, patekę į sovietų rankas] *mėgino panaikinti pėdsakus. Yra nepaneigiamų įrodymų, kad mažas lėktuvas išskrido iš Tiergarteno* [rajonas šalia bunkerio] *balandžio 30 dienai auštant ir pasuko Hamburgo link. Lėktuve buvo trys vyrai ir viena moteris. Taip pat nustatyta, kad didelis povandeninis laivas išplaukė iš Hamburgo iki tol, kol ten atsirado Anglijos kariuomenė. Laive buvo paslaptingi asmenys ir moteris.*

Toks pranešimas leido daryti išvadą, kad vienas vyriškis buvo Adolfas Hitleris, o moteris — jo žmona Eva Braun.

Tačiau viskas labiau panašu į tai, kad tuo metu, kai ėmė irti karinė sąjunga, rusai pasirengė beatodairiškam propagandiniam žaidimui. Buvusių sąjungininkų kaltinimas Hitlerio gynimu arba mažų mažiausiai netinkamu saugojimu, padėjusiu jam pabėgti, buvo stiprus koziris rusų rankose.

Ar vis dėlto Hitleriui pavyko pabėgti iš savo slėptuvės, visiškai tvirtai pasakyti negalime. Kas gi vyko iki balandžio 30-osios?

Balandžio 21 dieną Hitleris įsakė 9-osios armijos vadui, SS obergrupenfiureriui Feliksui Šteineriui pulti sovietų armiją, apsupusią Berlyną. To įsakymo Šteineris įvykdyti negalėjo, nes jo dalinius jau buvo nugalėję sovietų ir lenkų armijos. Balandžio 22 dieną Hitleris sužinojo, kad Šteineris negalės padėti Berlynui. Tai buvo jam paskutinis smūgis. Suprato, jog jo likimas nuspręstas.

Sovietų kareiviai Berlyno gatvėse

Eva Braun 1928 metais, kai susipažino su Adolfu Hitleriu

Nuo balandžio 15-osios bunkeryje buvo Eva Braun. Ji nuo 1923 m. buvo Hitlerio meilužė. Jie susipažino fotografo Heinricho Hofmano dirbtuvėje, kur ji dirbo laborante. Nesutiko palikti bunkerio, nors jis ją įkalbinėjo. Balandžio 29-osios naktį įvyko Hitlerio ir Evos Braun vestuvių ceremonija.

Tai taip pat svarbus Hitlerio planų ženklas. Daugybę metų nenorėjo vedybų. Neleido jai pasirodyti viešai. Apie jos egzistavimą žinojo patys artimiausi jo aplinkos žmonės. Jeigu vis dėlto balandžio 29 d. ryžosi vedyboms, tai reiškia, kad visos priežastys, dėl kurių to nepadarė anksčiau, tapo nebe aktualios.

Praėjus kelioms valandoms po vestuvių į bunkerį atvyko Berlyno gynybos vadas generolas Karlas Veidlingas. Jo pranešimas sukrėtė Hitlerį. Rusai priartėjo prie Saarlandstrasse ir Wilhelmstrasse, kur yra reicho kanceliarija. Priėjo iki Oro pajėgų ministerijos aukštumos. Rusų daliniai jau buvo taip arti bunkerio, kad nuotolį galima buvo matuoti metrais.

Balandžio 30 d. apie 14.00 val. Hitleris pavalgė pietus kartu su dviem sekretorėmis ir virėja. Evos Braun prie stalo nebuvo. Tuo pat metu

vairuotojas Erichas Kempkė gavo įsakymą parūpinti 200 litrų benzino. Jam pavyko gauti 180 litrų. Keturi kareiviai pastatė bakus prie atsarginio išėjimo iš bunkerio.

Tuo metu iš miesto plaukė vis blogesnės žinios. Geležinkelio stotis Schlesicher, kurią rytą vokiečiai buvo atmušę, vėl tapo užimta rusų karių. Jie sustiprino savo jėgas aplink reicho kanceliariją ir buvo akivaizdu, jog kitą dieną, t.y. gegužės 1-ąją, pradės galutinį šturmą, kad darbo žmonių šventės proga įteiktų Stalinui dovaną — Berlyną. Hitleris ilgiau laukti jau negalėjo.

Tuoj po pietų trumpam išėjo iš savo kabineto. Tada su juo buvo Eva Braun. Jų laukė įtakingiausi, bunkeryje kartu gyvenę žmonės. Tarp jų buvo Hitlerio sekretorius Martinas Bormanas, propagandos ministras Jozefas Gebelsas, taip pat sekretorės. Nebuvo Magdos Gebels. Ji jau buvo pasiryžusi nužudyti savo šešis vaikus, o artėjančios katastrofos baimė paralyžiavo ją pačią ir pasmerkė visiškai vienatvei. Tačiau tai truko neilgai.

Hitleris visiems paspaudė ranką. Tada tikriausiai galėjo pasakyti savo adjutantui Otui Giunšei tokius žodžius:

— Nenoriu, kad po mirties mano kūnas būtų išstatytas rusų panoptikume. Kad ir kas įvyktų, to neturi atsitikti.

Paskui nuėjo į savo kabinetą už šarvuotų durų. Netrukus į prieškambarį įbėgo Magda Gebels. Kamerdineris Heincas Lingė nesulaikė jos. Tikriausiai žinojo, kad seniai mylėjo Hitlerį, todėl leido jai su juo atsisveikinti. Ji po kelių minučių išėjo iš Hitlerio kabineto ir sugrįžo į savo kambarį. Tada pasirodė vokiečių jaunimo vadas Artūras Aksmanas ir pasakė, kad turi labai svarbų reikalą ir būtinai nori matyti Hitlerį.

— Per vėlu, — atsakė Lingė, neleisdamas į kabinetą.

Atrodo, jog tuo metu prieškambaryje buvo: Hitlerio kamerdineris Heincas Lingė, adjutantas Otas Giunšė, vokiečių jaunimo vadas Artūras Aksmanas, Hitlerio sekretorius Martinas Bormanas, propagandos ministras Jozefas Gebelsas, generolas Vilhelmas Burgdorfas.

Ar išgirdo šūvį?

1945 m. Lingė ir Kempkė tvirtino, jog išgirdo.

Artūras Aksmanas pasakė:

— Aš buvau arčiausiai durų. Esu tuo tikras. Labai gerai girdžiu ir įdėmiai klausiausi.

Tikriausiai 1945 m. Lingė ir Kempkė buvo priversti prisipažinti. Lingė, pavyzdžiui, buvo toli, bėgiojo laiptais aukštyn ir žemyn.

Prisiminkime, kad Hitlerio kambarys buvo už dvigubų šarvuotų durų, kurios labai sandariai užsidarydavo. Iš išorės girdėjosi bombų, sprogusių prie pat bunkerio, garsai. Todėl išgirsti pistoleto šūvio garsą vargu ar buvo įmanoma.

Kas pirmas įėjo į kambarį?

Heincas Lingė

Pagal oficialią versiją, tai buvo Lingė. Kelias minutes ten buvo vienas. Vėliau tvirtino, jog parako dūmai po šūvio iš pistoleto ir stiprus ciano kvapas graužė jam akis. Neišlaikė nervai ir jis išėjo. Tada įėjo Bormanas ir Lingė, Giunšė, Gebelsas ir Aksmanas. Trys iš jų, likę gyvi, tvirtino tą patį.

Hitleris ir Eva Braun sėdėjo ant sofos. Iš Hitlerio dešinio smilkinio tekėjo srovelė kraujo. Jo pistoletas *valteris 7.65* gulėjo ant žemės prie jo kojų. Eva Braun, pasėstomis kojomis, gulėjo nejudėdama. Porą minučių visi liudininkai žiūrėjo į tą vaizdą. Atrodė, jog Hitleris šovė sau į smilkinį, o Eva Braun, ant kurios kūno nepastebėta žaizdų, išgėrė nuodų.

Pistoletas gulėjo ant grindų prie Hitlerio kojų. Taip tvirtino liudininkai. Tai labai keista. Kaip taisyklė, žmogus, šaunantis sau į galvą, suspaudžia raumenis ir pistoletas lieka jo rankoje. Kodėl Hitleris išmetė pistoletą? Egzistuoja dvi versijos.

Pirmoji: Hitleris pirmiausia perkando nuodų ampulę ir po to nuspaudė gaiduką. Veikiantys nuodai atpalaidavo raumenis ir pistoletas išslydo iš delno.

Antroji: Hitleris buvo nušautas ir žudikas numetė pistoletą prie jo kojų. Galima pripažinti, kad Lingė įėjo į kambarį ir pamatė Hitlerį gyvą. Gali būti, jog fiureris nesiryžo nusižudyti ir paprašė Lingės, kad jis jam padėtų. Gali būti, jog perkando ciano ampulę, bet ji nesuveikė. Ekspertai tvirtino, jog tai įmanoma, nes Hitleris vartojo labai daug vaistų. Jie galėjo neutralizuoti nuodų veikimą. Taigi Lingė paėmė pistoletą iš Hitlerio rankos ir iššovė.

Visa tai turėjo įvykti Hitlerio kabinete, tačiau...

Miegamajame, kuris buvo greta kabineto, ant lovos rasta kraujo dėmių. Nėra jokio paaiškinimo, iš kur kraujas galėjo ten atsirasti. Tačiau tai būtų galima paaiškinti, jei visai kitaip vertinsime įvykių raidą.

Miegamajame buvo nužudytas Hitlerio antrininkas. Paskui jį parodė Evai Braun, tvirtindami, jog tai fiureris. Norėjo tokiu būdu priversti ją nusižudyti. Jos palaikai, palaidoti greta Hitlerio, turėjo įtikinti, kad tai Hitlerio palaikai. Tai panašu į fantastiką, tačiau istorikai, labai rimtai tyrę visa tai, neatmetė tokios galimybės.

Hitlerio lova; sovietų kareivis rodo kraujo dėmes

Lingė ir Giunšė pateko į rusų nelaisvę. Sugrįžo tik 1955 metais. Lageryje jie buvo įtikinėjami pasirašyti, kad būtent vienas iš jų nušovė Hitlerį. Nė vienas nesutiko. Net jeigu Lingė ar Giunšė tai ir padarė, tai pripažinti negalėjo, bijodami, kad sugrįžę į Vokietiją sulauks keršto.

Erichas Kempkė

Kas įvyko vėliau?

Pagal liudininkų parodymus, Heincas Lingė išnešė į apklotą suvyniotą Hitlerio kūną. Perdavė jį dviems SS karininkams, kurie koridoriumi nunešė jį prie atsarginio išėjimo. Į kabinetą įėjo Martinas Bormanas ir išnešė Evos Braun kūną. Netrukus jį perėmė vairuotojas Erichas Kempkė, nes žinojo, kaip labai Eva Braun nekentė Bormano. Paskui Kempkė perdavė kūną Otui Giunšei. Tos laidotuvės turėjo įvykti visiškai slaptai, todėl buvo pasirūpinta, kad koridoriuose, kuriais nešė kūnus, nieko nebūtų. Vis dėlto du žmonės stebėjo, kas vyko toliau.

Erichas Manšfeldas ėjo tarnybą apžiūros bokšte. Netoli jo atsirado Hermanas Karnau, kuris, pasinaudojęs pertrauka tarp bombardavimų, išėjo iš bunkerio, kad įkvėptų gryno oro. Jų parodymai yra identiški ir labai patikimi. Jie pamatė, kad per atsarginį išėjimą išėjo du esesininkai ir išnešė du į apklotus įvyniotus kūnus. Bijodami artilerijos apšaudymo, nes patrankų sviediniai gana dažnai sproginėjo reicho kanceliarijos sode, nenuėjo toli. Apipylė kūnus benzinu ir uždegė. Prasidėjęs artilerijos apšaudymas privertė žmones, dalyvavusius šiuose įvykiuose, slėptis bunkeryje. Po kurio laiko esesininkai dar užpylė benzino, kad ugnis neužgestų.

Žmogus, kuris tuos įvykius stebėjo iš bokšto, t.y. Erichas Manšfeldas, į apžiūros bokštą sugrįžo vakare. Rusų šviečiančių aviacinių bombų šviesoje pamatė, kad abu kūnai dingo, o sprogusios bombos duobėje matėsi neseniai supilta žemė. Manšfeldas neabejojo, kad būtent ten buvo palaidoti Hitleris ir Eva Braun.

Nuo septynias valandas degusios ugnies jų kūnai galėjo suanglėti. Tačiau benzino degimo temperatūra nėra tokia aukšta, kad sudegtų kaulai. Kas atsitiko Hitlerio kaulams?

Bunkeryje vyko antrasis dramos aktas.

Dar labiau neįprastas ir baisus.

Jozefas ir Magda Gebelsai nutarė nusižudyti. Kokie šio sprendimo motyvai? Gebelsas buvo vienas artimiausių Hitlerio bendradarbių. 1924 m. įstojo į NSDAP ir nuo 1928 m. lapkričio vadovavo partijos propagandos darbui. 1927 m. įsteigė laikraštį „Der Angriff“, kuris buvo nacistų partijos organu. Hitleriui paėmus valdžią, tapo propagandos ir visuomenės švietimo ministru. Labai apsukriai ir kartu intuityviai kūrė vado paveikslą, skleidė nacizmo idėjas, įgydamas Hitlerio pagarbą ir visuomenės paklusnumą. Meistriškai naudojo masinio informavimo būdus ir ypač naują techniką: radiją, garsinį filmą ir net televiziją. Stengėsi, kad vokiečių kultūrinis gyvenimas atspindėtų nacistinę ideologiją, kurios populiarinimui atidavė visas jėgas. 1943 m. apvažiavo subom-

Jozefas Gebelsas

Magda Gebels su vaikais

barduotus miestus (Hitleris to nedarė), organizavo pagalbą žmonėms, nukentėjusiems nuo sąjungininkų antskrydžių. Karo pabaigoje tvirtino, jog reikia tęsti kovą, nežiūrint į tai, kiek civilių gyventojų žus. 1945 m. balandžio mėn. kartu su šeima persikėlė į Hitlerio bunkerį.

Gali būti, jog neįsivaizdavo gyvenimo be Hitlerio. Gali būti, kad žinojo, jog neišvengs bausmės.

Nėra žinoma, kokiu momentu abu nusprendė, kad kartu su jais iš šio pasaulio pasitrauks ir jų vaikai — penkios mergaitės ir vienas berniukas. Jauniausia mergaitė Heidi buvo ketverių metų, vyriausia — dvylikos.

Dantų gydytojas, daktaras Helmutas Kuncė paliudijo, kad balandžio 27 dieną Magda Gebels paprašė jo pagalbos, žudant vaikus. Jis sutiko. Gegužės 1 dieną Magda Gebels vėl jį pakvietė. Kai atėjo į Gebelsų patalpas, vaikai jau buvo lovose. Motina jiems pasakė, kad jie greitai turės skristi lėktuvu ir jiems reikia suleisti vaistų, kurie padės lengviau pakelti kelionę. Daktaras Kuncė suleido kiekvienam vaikui po 0,5 cm^3 morfijaus. Po 10 minučių Magda Gebels kiekvienam vaikui įbėrė į burną ciano kalio, kurį paėmė iš perlaužtų ampulių.

Kuncė melavo. Kodėl prisipažino, jog dalyvavo vaikų žudyme? Nežinome. Tačiau žinome, kad tikrasis vykdytojas buvo SS štandartenfiureris Liudvigas Štumpfegeris. Asmeninis Hitlerio gydytojas, žmogus, kuris karo metais atliko daugybę žiaurių eksperimentų su koncentracijos stovyklų kaliniais.

Tikriausiai būtent jis, o ne Kuncė, suleido vaikams mirtinas injekcijas. Bet egzistuoja dar viena versija.

Vienas liudininkas matė, kad 14.00 val. vaikai žaidė su sviediniu bunkerio koridoriuje. 17 valandą motina pašaukė juos į kambarį. Vaikai nenorėjo nutraukti žaidimo. Magda Gebels išėjo ir įvedė vaikus į kambarį. Vyriausioji duktė tikriausiai suprato, ką tai reiškia, nes nenorėjo eiti su motina. Atrodo, jog ją įtempė jėga ir privertė išgerti nuodus. Tą versiją patvirtina autopsijos rezultatai — ant mergaitės kūno rasta mėlynių. Ar kambaryje jau buvo abu gydytojai, Kuncė ir Štumpfegeris, ar tik viena motina Magda Gebels davė vaikams užnuodyto šokolado?

Niekada nesužinosime, kas iš tikrųjų įvyko Gebelsų kambaryje. Po valandos Magda Gebels išėjo iš kambario. Atsisėdo koridoriuje, išgėrė mažą butelį šampano ir pradėjo dėlioti pasiansą.

Gebelsai nusižudė gegužės 1 dieną 20 val. 30 min. Išėjo į kanceliarijos sodą. Abu turėjo nuodų ampules. Jozefas Gebelsas taip pat turėjo pisto-

letą. Magda Gebels perkando ampulę, ir tada vyras šovė jai į sprandą. Paskui pats perkando ampulę, ir iššovė sau į galvą. Jų kūnus apipylė benzinu ir padegė, panašiai kaip Hitlerio ir jo žmonos kūnus.

1945 m. gegužės 2 dieną 9.00 valandą į reicho kanceliarijos sodą atėjo dvylika sovietų sanitarių. Iš kur jos čia atsirado? Greičiausiai paklydo tarp Berlyno griuvėsių. Jų pasitikti iš bunkerio išėjo paskutinis ten likęs žmogus, vandentiekio šaltkalvis Johanas Hentšelis. Sanitarės paėmė išsigandusį vokietį į nelaisvę.

Netrukus į kanceliarijos teritoriją atėjo 5-osios smogiamosios armijos kareiviai. Kontržvalgybos vadui, pulkininkui Ivanui Klimenko buvo įsakyta sužinoti, kas atsitiko Hitleriui, taip pat apieškoti patalpas. Jo būstinė buvo įsikūrusi Plötzensee kalėjime. Iš ten Klimenko paėmė keturis kalinius, kurie galėjo pažinoti Hitlerį.

Reicho kanceliarijos teritorijoje, užverstoje griuvėsiais, nuolaužomis, sulaužytais baldais, išraustoje giliomis duobėmis, kurios liko po bombų ir artilerijos sviedinių sprogimų, ką nors rasti buvo gana sunku. Tačiau žmonės, kurie čia atėjo, tuoj pat pamatė suanglėjusius palaikus. Vienas vokietis pasakė:

— Tai yra Gebelso palaikai, o anie — jo žmonos.

Klimenko įsakė sudėti palaikus į dėžes ir nuvežti į kalėjimą.

Gegužės 8 dieną Buch ligoninėje sovietų gydytojai atliko palaikų skrodimą. Tarp Gebelso dantų rado šukelę stiklo, o vidaus organuose — nuodų liekanas. Paskui rusai Gebelsų kūnus nuvežė į Maskvą. Tačiau 1945 m. vasarą vėl atvežė į Berlyną, nes čia buvo sukamas filmas apie paskutines Hitlerio ir jo artimiausių bendradarbių dienas. Kas vėliau atsitiko su Jozefo Gebelso ir jo šeimos palaikais, nėra žinoma.

Klimenko ieškojo Hitlerio palaikų. Šalia jo ėjęs viceadmirolas Hansas-Erichas Vosas, kuris, kaip admirolo Dėnico ryšininkas, iki pat pabaigos liko bunkeryje, sušuko:

— Ten yra Hitlerio kūnas! — rodydamas į vyro palaikus baseino, kuriame nebuvo vandens, dugne.

Tačiau po kurio laiko Vosas ėmė abejoti. Jis pastebėjo, kad lavono kojos apautos suadytomis puskojinėmis, o Hitleris garsėjo pedantiškumu ir tvarkingumu. Be abejonės, tokių puskojinių negalėjo avėti.

— Tai ne Hitleris, — pasakė Vosas po ilgesnio svarstymo.

Buvo teisus. Tai buvo ne Hitlerio, o jo antrininko Gustavo Velerio palaikai. Jis buvo nužudytas šūviu į galvą.

Rusai palaidojo palaikus nesigilindami, kodėl tokiame ankštame bunkeryje buvo Hitlerio antrininkas. Kodėl jį nušovė? Netrukus eilinis Ivanas Čuriakovas nusileido į gilią duobę šalia išėjimo iš bunkerio.

— Draugas pulkininke, čia kyšo kažkieno kojos.

Palaikus ištraukė iš duobės.

— Net nepagalvojau, kad tai gali būti Hitlerio ir Evos Braun palai-

Sąjungininkų kareiviai prie tos vietos, kur buvo sudeginti Evos Braun ir Hitlerio palaikai. Šalia matosi benzino bakai

kai, — prisiminė Klimenko. — Liepiau juos suvynioti į apklotus ir palaidoti.

Tik kitą dieną buvo sugautas Hitlerio apsaugos narys Haris Mengershausenas. Jis patvirtino, kad Hitlerio ir jo žmonos palaikai buvo palaidoti po sprogimo atsiradusioje duobėje, t.y. ten, kur juos rado eilinis Čuriakovas. Tuojau pat palaikai vėl buvo atkasti ir daugelį metų apie juos nieko nebuvo girdėti.

Tik 1968 m. rusai atskleidė palaikų skrodimo protokolą ir identifikavimo metodiką.

Konstatavo, jog palaikai buvo atpažinti dantų identifikavimo pagrindu. Kriminalistikoje tai patikimiausias būdas nustatyti aukos tapatybę. Rusams tai padaryti pavyko gana lengvai, nes surado Hitlerio dantų gydytojo asistentę Ketę Hauserman. Ji pažino dantų tiltelį. Be to, nuvedė rusus į reicho kanceliarijos ambulatoriją, kur buvo surasta kortelė, kurioje buvo tiksliai nurodyta fiurerio dantų būklė bei visos jam atliktos procedūros. Greitai buvo surastas dantų technikas Fricas Echtmanas, kuris tą dantų tiltelį pagamino. Remiantis šiais duomenimis, galima duoti šimtaprocentinę garantiją, kad Hitleris negyvas. Su sąlyga, kad reicho kanceliarijos sode rastas žandikaulis buvo autentiškas, o ne atitinkamai pagamintas. Reikalas nepaprastai keistas, nes Hauserman ir Echtmanas, sugauti sovietų kontržvalgybos, tarpusavio ryšio neturėjo, bet jie

abu pasakė, kad buvo pagaminta po du tiltelius Hitleriui ir Evai Braun. Po vieną tiltelį rado ant surastų ir suanglėjusių palaikų žandikaulių. Reicho ambulatorijoje buvo saugomi atsarginiai tilteliai. Ten surastose dėžutėse turėjo būti po vieną tiltelio egzempliorių. Tuo tarpu buvo du Hitlerio tilteliai ir du — jo žmonos. Ką tai reiškia? Echtmanas juos tikrai atpažino.

Ar Hitlerio žandikaulis buvo padirbtas? Tai įmanoma, tvirtina ekspertai. Tačiau kokiu tikslu? Jeigu taip, tai kas tai padarė? Vokiečiai ar rusai? Niekada neatsakysime į tą klausimą.

Hitlerio ir Evos Braun palaikų skrodimo protokolas iškėlė naujus klausimus. Skrodimą atlikę gydytojai nustatė, kad tarp palaikų dantų buvo rasta stiklo šukelių, o vidaus organuose buvo ciano kalio. Iš to nepaneigiamai kyla atsakymas, kad Hitleris panaudojo nuodus. Tai įmanoma, nes norėdamas būti tikras, kad mirs, perkando nuodų ampulę ir kartu iššovė sau į galvą. Liudytojai parodė, kad matė iš Hitlerio dešinio smilkinio tekančią kraujo srovelę. Anatomopatologai to patvirtinti negalėjo, kadangi ugnis sunaikino dešinę kaukolės dalį.

1992 m. rusai pripažino, kad Valstybiniame Maskvos archyve laikoma Hitlerio kaukolės priekinė dalis. Ar taip yra? Tyrimai rodo, kad tai kaukolės dalis vyro, kurio amžius 45—55 metai (Hitleris mirties metu turėjo 56 metus), taip pat vegetaro (Hitleris nevalgė mėsos). Ant jos matosi skylė nuo kulkos. Jos vieta leidžia manyti, kad Hitleris šovė sau į burną arba pasmakrę. Jeigu pirmasis eventualumas yra visiškai suprantamas, tai gana sunku suprasti, kad savižudis pridėtų sau pistoletą po barzda, nes toks šūvis, kaip taisyklė, negarantuoja mirties. Vos lengvai pakreipus vamzdį, o tai visai natūralu žmogui tokioje stresinėje būsenoje, šovinys gali praeiti pro burną ir išeiti į nugaros pusę, nepaliesdamas nei smegenų, nei stuburo. Taigi šovė į burną. Bet tada kodėl tarp dantų rasta stiklo šukelių? Juk negalėjo perkąsti ciano ampulės, kuri suveikia per 3 sekundes, ir po to pridėti pistoleto vamzdį prie burnos bei nuspausti gaiduką. Kaip tai paaiškinti? Paaiškinimo nėra.

Dar labiau neįprasti buvo palaikų skrodimo rezultatai moters, kuri laikoma Eva Braun, o iš tiesų Eva Hitler. Anatomopatologai patvirtino, jog tarp moters palaikų dantų rado stiklo šukelių bei ciano nuodų organizme. Plaučiuose rasta šūvio skylė ir kraujosrūvos pėdsakai. Atrodytų, jog tai normalu, kadangi palaikai, iki juos palaidojo, kelias valandas gulėjo apšaudomos kanceliarijos sode ir galėjo būti, kad juos kliudė skeveldros. Tačiau nuo to kraujosrūvos būti negalėtų. Eva Braun turėjo būti sužeista dar jai gyvai esant, o tai paneigia visi liudininkai. Kaip tai paaiškinti? Paaiškinti neįmanoma.

Kitos versijos tik dar labiau užtušuoja vaizdą, kuris įvyko 1945 m. balandžio 30 dieną bunkeryje. Nėra jokios garantijos, kad Adolfas Hitleris ir Eva Braun nusižudė ir kad rasti palaikai buvo būtent jų.

Gegužės 1 dieną žmonės, buvę bunkeryje, pabandė pabėgti. Iš bun-

Martinas Bormanas (iš dešinės) su Adolfu Hitleriu

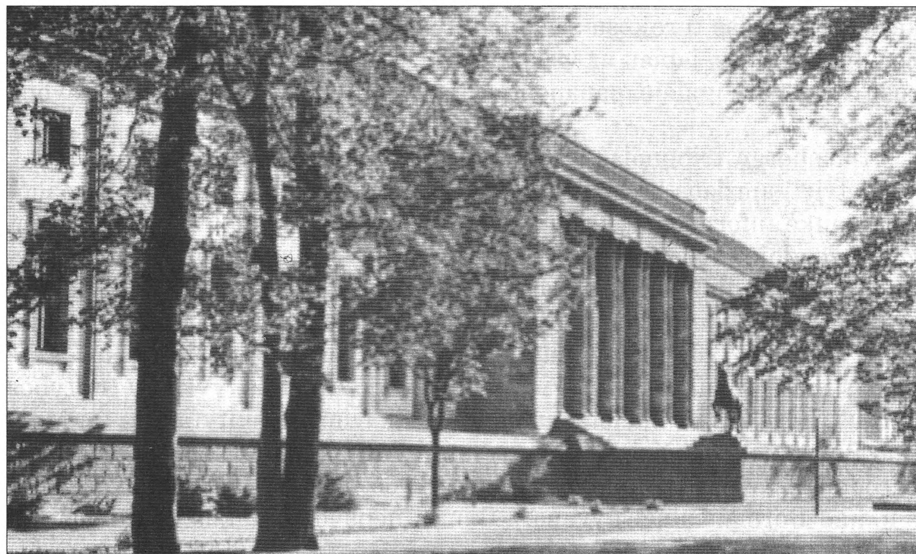
kerio išėjo artimiausias Hitlerio bendradarbis — Martinas Bormanas. Daug metų sunkiai kopė partinės karjeros laiptais. 1927 m. vasario 27 dieną įstojo į NSDAP*. Buvo kuklus partijos tarnautojas, kuris už mažą atlyginimą bandė agituoti žmones, kad balsuotų už šią partiją. Tai jam sekėsi gana prastai, nes buvo blogas oratorius. Bet buvo puikus įgaliotinis. Popieriai, aplinkraščiai ir potvarkiai buvo jo stichija. Tikrąją karjerą pradėjo 1928 metais, kai buvo iškviestas į NSDAP centrą Miunchene. Čia jam patikėta vadovauti hitlerinės Vokietijos smogiamųjų būrių (SA), kurie dažnai dalyvavo pačių sukeltose muštynėse, savišalpos kasai. Taip tvarkingai ir gudriai tvarkė jam patikėtus finansus, kad praturtino iki tol neturtingą NSDAP. Taip atkreipė į save vadų dėmesį. Vis dėlto tolesnį karjeros kilimą nulėmė vedybos su Gerda Buch, fanatiška nacizmo šalininke, seno Hitlerio partijos draugo Valterio Bucho** dukra. Fiureris buvo šių vestuvių ceremonijos liudininku. O vėliau dažni šeimyniniai kontaktai turėjo daryti įtaką ambicingo ir negailestingo Bormano karjerai. Nustūmė visus kitus, siekiančius diktatoriaus malonės, ir tapo jo antruoju šešėliu. Vadovavo partijos administracijai, sprendė, ką ir kada priims Hitleris, dalyvavo visuose pasitarimuose ir būtent jis numatė žiau-

* **NSDAP** (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei*) Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partija, įkurta 1920 m. Miunchene iš mažos DAP partijos. Nuo 1921 m. liepos mėn. NSDAP vadovu buvo Adolfas Hitleris. Pasinaudojusi vokiečių visuomenės nepasitenkinimu Versalio taikos sąlygomis ir sunkia ekonomine ūkio padėtimi, partija greitai įgijo populiarumą ir daug naujų narių. 1928 m. rinkimuose į Reichstagą (Vokietijos parlamentas) gavo 0,8 milijono balsų, o po dviejų metų jau 6,4 milijonus balsų. Kai 1933 m. sausio mėn. kanceliarijos valdybą perėmė Adolfas Hitleris ir po dviejų mėnesių įvedė diktatūrą, NSDAP tapo vienintele legaliai veikiančia partija, kuri kontroliavo visą Vokietijos gyvenimą.

** **Valteris Buchas** (1883—1949), vokiečių teisininkas. Karštas nacizmo šalininkas. Į NSDAP įstojo jau 1922 m. ir ėmė vadovauti Miuncheno SA skyriui. Nuo 1928 m. buvo Reichstago deputatas. Po „ilgųjų peilių nakties", kai Hitleris susidorojo su opozicija partijos viduje, padėjo atlikti valymą. Nuteistas kalėti lageryje su turto konfiskavimu, 1949 m. nusižudė.

riausių Hitlerio sprendimų direktyvas, potvarkius ir įsakymus žudyti psichinius ligonius, sunaikinti lenkus, žydus ir kitas tautas.

Gegužės 1-osios popietę Bormanas rengėsi pabėgti. Apsivilko SS karinį mundurą, į jo pamušalą įsiuvo maišelį su fiurerio politinio testamento originalu ir kopija. Sutemus pasidaliję į dešimtį grupių, bunkerio gyventojai išėjo į sodą, po to, per subombarduoto kanceliarijos pastato griuvėsius, išspruko į gatvę. Pagal Bormano planą, jie turėjo prasiveržti

Reicho kanceliarijos pastatas nuo parko pusės

iki Rechlino aerodromo. Iš ten, padedant Hitlerio pilotui generolui Hansui Baueriui, tikėjosi lėktuvu pasiekti Plėną.

Paskutinį kartą Bormaną matė griuvėsiuose prie Friedrichstrasse. Kaip vėliau pranešė Erichas Kempkė, kuris prie Bormano grupės prisijungė apie pusiaunaktį, buvo manoma, jog prasibrauti pavyktų, jeigu atsirastų tankų. Kai netrukus trys tankai ir šarvuoti transporteriai pasirodė, Kempkė juos sulaikė, kad galėtų po jų priedanga slinkti išdeginta gatve. Už pirmojo tanko pasislėpė Kempkė, Štumpfegeris, Noimanas ir Bormanas. Netrukus tankas sprogo, kai į jį pataikė sviedinys. Žmonės, slėpęsi šalia jo, buvo nublokšti tolyn. Kempkė tvirtino, jog Bormanas krito negyvas. Tai nebuvo tiesa.

Artūras Aksmanas po karo tvirtino, kad jis pasislėpė bombos išraustoje duobėje, kur jau buvo: jo adjutantas Giunteris Veltzinis, Štumpfegeris bei buvęs Gebelso adjutantas Giunteris Švegermanas. Kažkuriuo momentu prie jų prisijungė Bormanas. Kai grėsmė praėjo, išsiropštė iš duobės ir nuskubėjo į Lehrter geležinkelio stotį. Ten sutiko rusų kareivius. Kadangi jau anksčiau buvo nuplėšę atskyrimo ženklus ir išmetę

ginklus, tai rusai juos palaikė vokiečių kareiviais ir pavaišino papirosais. Bormano nervai neišlaikė ir jis kartu su Štumpfegeriu pabandė judėti Charité ligoninės link. Tai rusams pasirodė įtartina ir jie nuskubėjo paskui.

Pasinaudoję proga, likę vokiečiai pasislėpė krūmuose. Slėptuvę paliko auštant. Tada, eidami per miestą, pastebėjo dviejų vyrų kūnus ir pažino, kad tai buvo Bormanas ir Štumpfegeris. Nesimatė žaizdų nei kraujo dėmių. Atrodytų, kad jie nusižudė, išgėrę nuodų, kurių kiekvienas bunkerio gyventojas turėjo su savimi. Tai skambėjo įtikinančiai, nes Bormanas, be abejonės, labiau už viską bijojo rusų ir, matydamas besivejančius rusų kareivius, galėjo panaudoti ciano kalį. Tačiau kiek vėliau lavono nerado.

Niurnbergo tribunolas už akių nuteisė jį mirties bausme.

Ketvirtį amžiaus buvo ieškoma Bormano. Iš Pietų Amerikos be paliovos plaukė informacija, kad matė tą žmogų, gyvenantį ramiai ir turtingai, fazendoje tarp tropinių miškų. Atsirado ir tokių žmonių, kurie tvirtino, jog matė jį Maskvoje. Tai turėtų patvirtinti žvalgybos Fremde Heere Ost viršininko Richardo Geleno parodymus, kad Bormanas buvo sovietų agentas. 1965 metais nutarta perkasti žemę toje vietoje, kur Aksmanas matė palaikus. Nieko nerado. Tik 1972 metais, vykdant statybos darbus, buvo rastas skeletas ir po identifikavimo nustatyta, jog tai Martino Bormano griaučiai. Tai buvo rasta už 12 metrų nuo tos vietos, kurią parodė Aksmanas ir kur buvo ieškota 1965 metais. Jau nebeliko abejonių, kad Bormanas neišgyveno. Likimas nebuvo palankus ir kitiems nusikaltėliams.

Heinrichas Himleris — fanatiškas nacizmo šalininkas. Padėjo Hitleriui paimti visą valdžią į savo rankas ir organizavo gigantišką teroro aparatą.

SS reichsfiureris Heinrichas Himleris

Karjerą pradėjo kukliai. 1929 m., kaip patikimas Hitlerio draugas, tapo jo asmeninės sargybos Schutzstaffeln vadovu. Išplėtė šią tarnybą nuo 290 iki 52 tūkstančių narių 1933 metų pabaigoje. 1933 m. kovo mėnesį, būdamas Miuncheno policijos viršininku, įsteigė Dachau pirmąjį koncentracijos lagerį. Tuo pat metu beatodairiškai stiprino savo policinę valdžią. Įkūrė saugumo tarnybą ir ėmė vadovauti slaptajai policijai — gestapui.

1936 m. tapo policijos viršininku, o 1942 m. pradėjo eiti vidaus reikalų ministro pareigas, tokiu būdu turėdamas savo rankose galingą policinę, ekonominę ir administracinę valdžią, o šitai taip pat leido kontroliuoti SS (Waffen-SS) armiją, turinčią 40 divizijų. Panaudojo tą valdžią realizuojant „gyvybinės erdvės“ vokiečių tautai programą. 1939 m. spalio 7 dieną Hitleris priėmė slaptą dekretą ir paskyrė Himlerį reicho komisaru, kuris turė-

jo rūpintis vokiečių nacijos stiprinimu. Atrodo, jog tuo pačiu metu (tiksli data nėra žinoma, nes Hitlerio įsakymai buvo duodami žodžiu) gavo nurodymą *galutinai išspręsti žydų klausimą*. Tai reiškė, kad milijonų žydų okupuotose Europos valstybėse laukia mirtis. 1941 m. kovo mėn. aukštų SS ir policijos karininkų pasitarime Himleris pareiškė, kad artėjančio karo su Sovietų sąjunga tikslas *sumažinti slavų populiaciją 30 milijonų*. 1941 m. birželio mėn. Auschwitz—Birkenau lagerio komendantui Rudolfui Hesui pavedė išbandyti naujus masinio kalinių žudymo metodus.

Po nepavykusio pasikėsinimo prieš Hitlerį 1944 m. liepos mėn. Himlerio pozicija sustiprėjo. Jis tapo rezervinės armijos vadu, taip pat atsikratė karinės žvalgybos viršininko admirolo Vilhelmo Kanario. 1945 m. ėmė vadovauti armijos „Reinas", kiek vėliau „Vysla" grupei. Tuo metu jau nebebuvo ištikimas Hitleriui. Karo pabaigoje bandė vesti derybas su sąjungininkais Vakaruose dėl separatinės taikos pasirašymo. Šių derybų tarpininkais buvo Švedijos Raudonojo kryžiaus atstovas grafas Folkė Bernadotas ir Švedijos bankininkas Raulis Valenbergas.

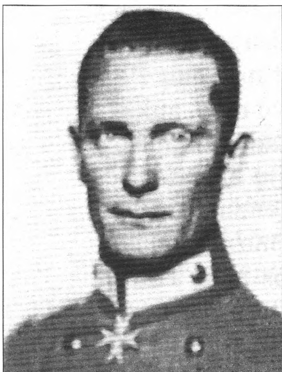
Paskutinį kartą Himleris stovėjo šalia Hitlerio 1945 m. balandžio 20 dieną, kai atvyko jį pasveikinti gimimo dienos proga. Netrukus fiureris sužinojo apie slaptas Himlerio derybas ir atėmė iš jo visus postus. 1945 m. gegužės 6 d. naujasis reicho kancleris admirolas Karlas Dėnicas atleido jį iš visų pareigų.

Galbūt iki gegužės 21 dienos Himleris slėpėsi Flensburge. Buvo apsirūpinęs slaptosios karinės policijos funkcionieriaus, pavarde Heinrichas Hintzingeris, dokumentais, nusiskuto ūsus, o akį pridengė juodu raiščiu. Buvo labai sunku jį pažinti. Didžiausias nusikaltėlis civilizacijos istorijoje mokėjo veikti labai gudriai ir turėjo visas galimybes išvengti teisingumo. Tačiau skrupulingo vokiečių policininko likimas ir prigimtis nusprendė kitaip.

Gegužės 21 dieną kartu su pabėgėlių minia jis ėjo per Britanijos kontrolės punktą Meinštete. Nei iš šio, nei iš to, be jokio reikalo, priėjo prie sargybinio ir parodė dokumentus. Britų kareiviui tai pasirodė labai keista. Niekas savanoriškai neprisistatinėjo. Dar daugiau — tais laikais buvo normalu, kad žmonės neturėjo jokių dokumentų. Kareivis dėl visa ko sulaikė uolų vokietį.

Gegužės 22-osios vakarą Westertimke stovykloje, nežinia dėl ko, Himleris paprašė pasikalbėti su stovyklos komendantu kapitonu Tomu Sylvestru. Kai įėjo į jo kabinetą, nusiėmė raištį, užsidėjo akinius ir prisipažino, kad jis yra Heinrichas Himleris. Jis buvo apieškotas. Striukės kišenėje rado ampulę su nuodais. Kitą dieną jis buvo pervežtas į Liūneburgą. Vakare, kai buvo pabandyta patikrinti, ar burnoje neslepia ciano ampulės, Himleris anglų akyse perkando stiklinę ampulę. Palaikus labai slapta užkasė kažkur miške netoli nuo Liūneburgo. Tik penki žmonės žinojo tą vietą. Vienas didžiausių civilizacijai žinomų nusikaltėlių, orga-

nizavęs milijonų žmonių žudynes — išvengė teisingumo...

Hermanas Gėringas, Pirmojo pasaulinio karo aviacijos asas

Trečiasis artimiausias Hitlerio bendradarbis, Hermanas Gėringas, išspruko iš bunkerio balandžio 20 dieną, vos tik pasveikinęs fiurerį su gimimo diena. Nebuvo pasirengęs žūti kartu su savo vadu, prie kurio šono ištikimai stovėjo nuo pat pirmųjų nacistinės veiklos dienų.

Pirmojo pasaulinio karo naikinamosios aviacijos asas (tada laimėjo 22 oro mūšius) 1922 m. įstojo į NSDAP. Po kelių mėnesių Miunchene dalyvavo nepavykusiame puče. Tada jį, žengiantį greta Hitlerio link Odeonsplatz, sužeidė policininko kulka. Nuo arešto jį išgelbėjo žmona Karina fon Kantzov (mirė 1931 m.), išveždama sužeistą vyrą į Austriją. Išbuvo ten iki 1926 metų, kai buvo paskelbta amnestija. Tuo metu, kankinamas stiprių skausmų, pradėjo vartoti morfijų. Nuo 1928 m. buvo Reichstago deputatu, o po ketverių metų ėjo Vokietijos parlamento pirmininko pareigas. Gali būti, kad būtent jis organizavo Reichstago padegimą, o tai davė nacistams pretekstą apkaltinti ir susidoroti su komunistais ir demokratija Vokietijoje. Svarbiausias vaidmuo, kurį suvaidino, kuriant Hitleriui diktatorišką valdžią, užtikrino jam didelę fiurerio pagarbą ir toleranciją. Hitleris atlaidžiai žiūrėjo į jo norą ištaigingai gyventi, į Gėringo nekompetenciją ir svarbias klaidas, vykdant savo pareigas. 1933 metais padovanojo jam Prūsijos ministro pirmininko bei aviacijos ministro postus.

Kitais metais Gėringas kartu su Hitleriu ir Heinrichu Himleriu surengė SA vadovų, kurių ambicijos trukdė Hitleriui, žudynes. 1935 m. tapęs vyriausiuoju Luftwaffe (karinės oro pajėgos) vadu, įkūrė galingas oro pajėgas. 1936 m. buvo įgaliotas rengti keturmetį planą, o po metų ėmė vadovauti valstybiniam pramonės sindikatui, kuris buvo pavadintas „Göring“. Aukščiausios Gėringo karjeros ir įtakos laikotarpis buvo 1940 metai, kai Luftwaffe lėktuvai padėjo hitlerinei armijai laimėti Europoje eilę pergalių. Po Prancūzijos okupacijos Gėringas gavo specialiai jam įsteigtą reicho maršalo (Reichsmarschall) laipsnį. Vėliau prasidėjo nesėkmės, už kurias tiesiogiai buvo atsakingas Gėringas. Tačiau Hitleris buvo nuolaidus savo ištikimiausiam draugužiui ir nekreipė dėmesio į jo nekompetenciją, tamsumą, labai blogą bendradarbių parinkimą. Visa tai privedė prie vokiečių oro pajėgų galios silpnėjimo. Luftwaffe nenugalėjo Anglijos, kaip žadėjo Gėringas, Rytų fronte neturėjo atitinkamų lėktuvų, kurie būtų galėję sunaikinti rusų pramonę ir aprūpinti apsuptyje esančius dalinius, nesugebėjo apsaugoti reicho miestus nuo sąjungininkų antskrydžių.

Gėringas mėgo prabangą ir gražius daiktus. Jis specialiai įkūrė ekspertų grupę, kuri okupuotose valstybėse ieškojo vertingiausių meno kū-

rinių, kurie buvo kaupiami jo bunkeryje Oberzalcberge bei kitose iki šių dienų dar neatrastose vietose.

1945 m. balandžio 20 d. Gėringas paskutinį kartą matė Hitlerį Berlyno bunkeryje, o po trijų dienų išsiuntė jam telegramą:

Mano fiureri, ar jūs, pone, sutinkate, jog, jums nutarus išlaukti Berlyno bunkeryje, aš perimsiu, 1941 m. birželio 29 d. įstatymo pagrindu, vadovavimą reichui ir turėsiu visus įgaliojimus tvarkyti vidaus ir užsienio politikos klausimus? Jeigu nesulauksiu atsakymo iki 22.00, manysiu, jog jūs, pone, netekote veikimo laisvės, ir laikysiu, kad įstatymo sąlygos įvykdytos.

Hitleris tai palaikė išdavyste ir įsakė areštuoti neištikimą draugą. Esesininkai įsakymą įvykdė ir įkišo Gėringą į kalėjimą Austrijos mieste Mauterndorfe, tačiau karinių oro pajėgų grupė jį išlaisvino.

Gegužės 9 dieną Gėringas pasidavė Amerikos kareiviams. Išsiuntė pas amerikiečius savo parlamentarą, kad jis susitartų dėl susitikimo vietos ir laiko. Į susitikimą atvyko pats brigados generolas Stekas. Siaurame kelyje sustojo, matydamas šarvuotą Gėringo mersedesą. Abu ėjo vienas prieš kitą ir susitikę paspaudė rankas. Vėliau generolas Stekas to labai gailėjosi, nes spauda, taip pat ir viršininkai jam to neatleido.

Gėringas buvo nuvežtas į divizijos štabą, vėliau apgyvendintas privačiame name netoli vietovės Kitzenbuhel.

Ten maršalas, išsimaudęs, nusiskutęs ir vilkintis savo mėgiamą šviesiai pilką mundurą, turėjo spaudos konferenciją. Šios konferencijos stenogramą generolo Dvaito Eizenhauerio įsakymu sulaikė cenzūra. Ji buvo paskelbta tik 1954 m. gegužės mėn. Į spaudą pateko tik vienas klausimas:

— Ar jūs, pone, žinote, kad esate įtrauktas į karo nusikaltėlių sąrašą?

Ir atsakymas:

— Ne. Dar daugiau, esu nustebęs, nes nežinau už ką.

Gėringas buvo vienas aukščiausių vokiečių pareigūnų, stojusių prieš tarptautinį teismą.

Sąjungininkai pasirinko Niurnbergą ta vieta, kur buvo teisiami trečiojo reicho aukšti pareigūnai, kaltinami už Antrojo pasaulinio karo sukėlimą ir milijonų žmonių mirtį. Amerikos bombonešių bombos pavertė tą miestą griuvėsių kalnais, tačiau keisto atsitiktinumo dėka išliko Teisingumo rūmai (taip buvo vadinamas teismo sa-

Hermanas Gėringas Niurnbergo kalėjimo kameroje

Hermanas Gėringas ir Hitlerio pavaduotojas Rudolfas Hesas teisiamųjų suole Niurnberge

lių kompleksas). Sąjungininkams labai svarbu buvo tai, kad visai arti teismo salių buvo kalėjimo pastatas, iš kurio požeminė perėja vedė tiesiai į teismo posėdžių sales. Tai buvo ypatingai svarbu, nes sąjungininkai turėjo pagrindą bijoti, kad koks nors dar veikiantis didelis vokiečių būrys, turintis sunkiąją artileriją, gali pabandyti išlaisvinti hitlerinius pareigūnus.

Lapkričio 5 dieną į Niurnbergo tribunolo* salę įvedė nuteistuosius — aukščiausius valstybės ir karinės valdžios narius. Kai ėjo į salę, atrodė, jog nė vienas jų nesuprato kaltinimų, kuriuos lapkričio 20 dieną pateikė teismas, naštos.

* Tarptautinis karinis tribunolas Niurnberge sušauktas 1945 m. rugpjūčio 8 d. keturių galingų valstybių: Jungtinių Amerikos Valstijų, Sovietų Sąjungos, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos iniciatyva turėjo nuteisti hitlerinius nusikaltėlius. Šio sprendimo pagrindas buvo Suvienytųjų Nacijų komisijos nuostata „Dėl karo nusikaltimų ištyrimo" (*United Nations Commission for the Investigation of War Crimes*, UNCIEC, priimta 1943 m. spalio 20 d. Londone). Remiantis Paryžiaus pakto 1928 m. nutarimais buvo numatyta tarptautinio teismo struktūra ir kokių nusikaltimų tyrimas priskiriamas šio teismo kompetencijai. Buvo parengtas pagrindinis nusikaltėlių sąrašas, į kurį, karui baigiantis, buvo įtraukta 120 tūkstančių nusikaltėlių pavardžių ir per 800 tūkstančių įtariamųjų pavardžių. Kaltinimo akte, parengtame iki 1945 m. spalio 6 d., buvo išvardintos 24 reicho vadų pavardės. Jie buvo kaltinami nusikalstamų veiksmų prieš taiką ir žmoniją bei karinių nusikaltimų organizavimu ir vykdymu. Buvo apkaltintos ir fašistinės Vokietijos organizacijos: reicho vyriausybė, NSDAP partinė vadovybė, SS, SD, gestapas, SA, generalinis štabas ir vermachto vyriausieji vadai. Teismas prasidėjo 1945 m. lapkričio 20 d. ir iki 1946 m. spalio 1 d. įvyko 403 atviri tribunolo posėdžiai. Nuosprendis buvo skelbiamas rugsėjo 30-ąją ir spalio 1 dieną. Tribunolas nutarė: nuteisti mirties bausme pakariant Hermaną Gėringą, Joachimą fon Ribentropą, Vilhelmą Keitelį, Ernstą Kaltenbrunerį, Alfredą Rozenbergą, Hansą Franką, Vilhelmą Friką, Julių Štreicherį, Alfredą Jodlį, Fricą Zaukelį, Artūrą Zeisą-Inkvartą ir už akių teisiamą Martiną Bormaną. Kalėjimu iki gyvos galvos nuteisti: Rudolfas Hesas, Valteris Funkas ir Erichas Rėderis; 20 metų kalėti nuteisti: Balduaras fon Širachas, Albertas Šperas; 15 metų kalėjimo gavo Konstantinas fon Noiratas, o 10-ties metų bausmė paskirta Karlui Dėnicui. Išteisinti: Hjalmaras Šachtas, Francas fon Papenas ir Hansas Fričė. Gustavas Krupas pripažintas neišgydomai sergančiu, o Robertas Lėjus nusižudė prieš proceso pradžią. Tribunolas pripažino kaltę šių organizacijų: NSDAP vadovybės, gestapo, SD, SS bei SS karinių dalinių. Dalinai kaltais pripažino reicho vyriausybę, SA, vermachto vadovybę ir generalinį štabą, tačiau tai nelietė atskirų šių organizacijų narių individualios atsakomybės. Tarptautinio tribunolo nuosprendis buvo įvykdytas 1946 m. spalio 16 d. Nuo 1946 m. gruodžio iki 1948 m. spalio Niurnberge įvyko 12 procesų, kur buvo teisiami 185 kaltinamieji. Iš jų tribunolas mirties bausme nuteisė 25, kalėti iki gyvos galvos 20, kalėti 25 metus — 4, 20 metų — 14, 15 metų — 10, kalėti nuo 10 mėnesių iki 12 metų nuteista 69, išteisinti 35 asmenys.

10 val. 03 min. į salę įėjo teisėjai ir jų pagalbininkai. Juodas togas vilkėjo Didžiosios Britanijos, Amerikos ir Prancūzijos teismų atstovai. Rusai togų nedėvėjo. Jie vilkėjo mundurus.

Pirmąją proceso dieną buvo skaitomas kaltinimo aktas.

Pirmasis punktas: bendras planas arba sąmokslas.

Visi kaltinamieji dalyvavo kaip vadovai, organizatoriai, kurstytojai arba pagalbininkai rengiant planą, kurį galima laikyti nusikaltimu prieš taiką ir žmoniją ar kariniu nusikaltimu.

Siekdami Vokietijos vyriausybės susilpninimo ir atsistatydinimo, sąmokslininkai panaudojo terorą, o jo vykdytojais buvo SA daliniai.

Kai Hitleris tapo kancleriu, buvo sustabdytas konstitucijos nutarimas dėl piliečių laisvės ir įteisintas 1935 m. Niurnberge priimtas įstatymas, kuris paskelbė visus žydus už įstatymo ribų.

Hitlerininkai stiprino valdžią, uniformomis apvilko visą šalį, jaunimui skiepijo karinį auklėjimą, steigė koncentracijos stovyklas.

Antrasis punktas: nusikaltimai taikai.

Dauguma teisiamųjų dalyvavo pertvarkant Vokietijos ūkį taip, kad būtų apginkluota galinga karo mašina, kurios tikslas — užkariauti Europą.

Iki 1935 m. kovo mėn. karinė programa buvo vykdoma slapta. Teisiamieji sulaužė Versalio sutarties įsipareigojimus. Pasitraukė iš tarptautinių organizacijų, paskelbė visuotinę karinę tarnybą, užėmė Reino demilitarizuotąją zoną. Aneksavo Austriją ir Čekoslovakiją, pagaliau pradėjo karo veiksmus prieš Lenkiją.

Pažeidė arba visai nesilaikė mažiausiai 36 tarptautinių sutarčių ir garantijų.

Trečiasis punktas: kariniai nusikaltimai.

Paragrafas A. Teisiamieji buvo kaltinami už civilių žmonių žudymą, kankinimą ir tyčiojimąsi. Sąrašas masinių žudynių, kurias vykdė vokiečių armija okupuotuose kraštuose, buvo labai ilgas. Nusikaltimai buvo daromi tiek prieš suaugusius, tiek prieš vaikus.

Paragrafas B. Buvo kaltinama už milijonų žmonių deportavimą iš okupuotų teritorijų priverčiamiesiems darbams Vokietijoje. Karo metais į reichą atvežta apie 7 milijonus žmonių, kurie dirbo vergišką darbą. Šimtai tūkstančių tų žmonių mirė nuo bado, išsekimo arba buvo užmušti.

Paragrafas C. Nurodyti nusikaltimai prieš karo belaisvius. Išvardyti pavyzdžiai, kaip nežmoniškai buvo elgiamasi su kareiviais, kuriuos turėjo saugoti tarptautinių susitarimų priimti įstatymai. Juos marino badu, kankino, vertė dirbti vergiškus darbus.

Paragrafas D. Kaltinimai už civilių gyventojų ėmimą įkaitais ir žudymą. Tai vokiečių valdžia taikė visose okupuotose Europos valstybėse.

Ketvirtasis punktas: nusikaltimai žmonijai.

Nė vienas teisiamasis, išklausęs kaltinimus, kaltu neprisipažino.

Hermanas Gėringas nesiteikė atsakyti į teismo klausimą be užuolankų. Pradėjo:

— Prieš atsakydamas į Aukščiausiojo teismo klausimą, ar prisipažįstu kaltu, ar ne...

Vienas teisėjas paliepė jam laikytis tvarkos. Tada Gėringas pareiškė:

— Pagal šį kaltinimo aktą — nekaltas!

Hitlerio pavaduotojas Rudolfas Hesas atsakė trumpai:

— Ne!

Užsienio reikalų ministras Joachimas fon Ribentropas:

— Nekaltas!

Vermachto vyriausiosios vadovybės (OKW) viršininkas feldmaršalas Vilhelmas Keitelis:

— Nekaltas!

Buvęs kancleris, vėliau Hitlerio vyriausybės vicekancleris Fransas fon Papenas:

— Jokiu būdu, nekaltas!

Ir taip visi iš eilės.

Kol tie žmonės stojo prieš teismą, valstybės nugalėtojos ilgai svarstė. Vyriausybių atstovai turėjo išspręsti kelias svarbias problemas, pavyzdžiui, kaip galima vokiečių valdžios aukštiems pareigūnams primesti sąmokslo rengimą prieš taiką nuo 1933 metų, kai tuo metu daugelis Europos vyriausybių laikė juos teisėtais valstybės atstovais.

1938 metais Miunchene Hitleris ir Musolinis vedė debatus apie taikos Europoje likimą su dviejų Vakarų monarchijų ministrais pirmininkais Neviliu Čemberlenu ir Eduaru Daladjė. 1939 m. rugpjūčio mėn. Maskvoje sovietų vyriausybės atstovas Viačeslavas Molotovas ir vokiečių užsienio reikalų ministras Ribentropas pasirašė paktą. Tas paktas sudarė Vokietijai galimybę pulti Lenkiją ir pradėti Antrąjį pasaulinį karą. Po mėnesio šie ministrai pasirašė draugystės ir sienų peržiūrėjimo protokolą. Pagal šį susitarimą Lenkija buvo padalinta tarp vokiečių armijos, einančios iš Vakarų, ir rusų armijos, einančios iš Rytų. 1945 m. balandžio pabaigoje, kai sąjungininkų kareiviai Vokietijoje ieškojo Joachimo fon Ribentropo, kaltinamo sunkiais kariniais nusikaltimais, Viačeslavas Molotovas, kaip valstybės nugalėtojos atstovas, atvyko į San Franciską, kur vyko Suvienytųjų Nacijų Organizacijos steigiamoji konferencija. Du politikai, vienodai kalti dėl sukelto karo, dėl daugelio valstybių žmonių pavergimo, atsidūrė priešingose teisingumo pusėse.

1945 m. birželio 26 d. Londone susitiko keturių galingų valstybių atstovai, kad išspręstų daug sunkių problemų, susijusių su nacistiniais nusikaltėliais ir planuojamu procesu.

Kaip turi elgtis teismas, jeigu vokiečių gynėjai pasakys, jog kitos valstybės taip pat vedė agresyvius karus? Juk 1939 m. rugsėjo 17 d. sovietų kariuomenė, kaip vokiečių armijos sąjungininkė, puolė Lenkiją. 1939 m. lapkričio mėn. sovietų armija užpuolė Suomiją. Pretekstas, kurį pateikė

sovietų vadovybė, jog suomių artilerija apšaudė sovietų pozicijas Leningrado rajone, toks pat groteskiškas, kaip ir vokiečių tvirtinimas, jog lenkai užpuolė Glivicų radijo stotį. Vykstant kariniams veiksmams, Didžioji Britanija svarstė galimybę išsiųsti ekspedicinį korpusą į Suomiją, kuris kovotų prieš Raudonąją armiją.

Taigi kaip sovietų prokuroras galėtų kaltinti vokiečius dėl agresyvių karų?

Kaip galima vien tik vokiečius kaltinti, padarius karinius nusikaltimus?

Kas tada Katynė? Vakarų valstybės sąjungininkės žinojo apie nusikaltimus prieš lenkų karo belaisvius, ir niekas Vakaruose netikėjo aiškinimu, jog žudė vokiečiai.

Kaip paaiškinti milijonų Pabaltijo valstybių žmonių deportavimą į Sibirą, daugiau nei milijono lenkų išvežimą 1939 metais iš užgrobtų žemių?

Kas buvo sovietų koncentracijos stovyklos Sibire, kur žmonės dirbo prievarta, buvo žudomi ir kankinami? Tuose lageriuose žuvo daugiau žmonių nei vokiečių koncentracijos stovyklose, nors vokiečiai ir buvo geriau suorganizavę naikinimo procesą.

Kaip kaltinti vokiečius vykdžius antskrydžius ir atakavus raketomis beginklius miestus, jei anglai ir amerikiečiai vykdė masinius antskrydžius, užmušdami šimtus tūkstančių beginklių žmonių Vokietijos nemilitarizuotuose miestuose. Karui baigiantis, 1944 m. vasario mėn. britų ir amerikiečių bombos užmušė apie 135 tūkstančius žmonių Dresdene. Kiekvienai tonai bombų, kurias vokiečių lėktuvai numetė ant Didžiosios Britanijos, tenka 315 tonų bombų, sąjungininkų numestų ant Vokietijos.

Sprendimas, kuris buvo priimtas Londone, vertas Saliamono: teismas tirs tik tuos veiksmus, kuriuos vykdė kaltinamieji. Vėliau patvirtintas statutas numatė, kad tribunolas kitų atvejų nenagrinės.

Bėgo savaitės, klausantis prisipažinimų, liudininkų parodymų. Jie atskleidė didžiausio žmonijos istorijoje žudymo mechanizmo vaizdą. Niekas iki tol nebuvo sukūręs tokios tobulos karo mašinos, kuri turėjo nugalėti pasaulį, o milijonus nugalėtų valstybių žmonių paversti naujos rasės ponų vergais.

Joachimas fon Ribentropas pasakė:

— Tai, ką planavome padaryti, buvo tik siekimas užtikrinti pačias elementariausias sąlygas mūsų egzistencijai, lygiai taip pat, kaip savo interesus gynė Anglija.

Liudininkas SS. grupenfiureris Valteris Šelenbergas kalbėjo:

— Gresiant rusų puolimui, reikėjo visais įmanomais būdais sumažinti įtampą užnugaryje. Tai turint omenyje, reikėjo visomis priemonėmis užgniaužti kiekvieną pasipriešinimą, protestą.

Teisėjas:

— Ar žinote, kokios priemonės buvo taikomos?

Šelenbergas:

— Vėliau girdėjau, kad negailestingos kovos sąlygos vertė naudoti labai negailestingus būdus. Apie tai tik girdėjau.

Teisėjas:

— Ką tai reiškė?

Šelenbergas:

— Kovojant su partizanais ir civiliais gyventojais dažnai buvo griebiamasi šaudymo.

Teisėjas:

— Taip pat ir vaikų?

Šelenbergas:

— Apie tai negirdėjau.

Ministras okupuotų sričių Rytuose reikalams Alfredas Rozenbergas:

— Daugiau nei tris metų ketvirčius kovojau dėl to, kad darbininkų atvykimas būtų savanoriškas.

Hermanas Gėringas, Hitleriui užėmus valdžią, įkūrė slaptąją policiją, gestapą*:

— Koncentracijos stovyklų klausimu mano asmeninė atsakomybė baigiasi pirmaisiais 1934 m. mėnesiais.

Vyriausiojo reicho saugumo skyriaus viršininkas Ernstas Kaltenbruneris, kuriam priklausė gestapas ir saugumo tarnyba:

— Įsakiau, kad su kaliniais, siunčiamais į Mauthauzeno stovyklą, nebūtų blogai elgiamasi.

Iki proceso pabaigos kaltinamieji laikėsi tokios gynybos taktikos.

— Būtent tie, čia esantys, kartu su saujele kitų, užtraukė kaltę Vokietijai ir demoralizavo vokiečių tautą, — pasakė vyriausiasis Anglijos kaltintojas, sakydamas kaltinamąją kalbą baigiantis procesui.

— Dėl vieno galime būti tikri, — pasakė Vyriausiasis Amerikos kaltintojas Robertas Džeksonas. — Ateinančioms kartoms nereikės smerkti klausiant: ar nacistai turėjo galimybę pasakyti ką nors, kas juos ap-

* Gestapas (*Geheime Staatspolizei*). Slaptoji valstybinė policija, įkurta 1933 m. Prūsijoje to krašto ministro pirmininko Hermano Gėringo. Pradžioje buvo vadinama *Geheimes Staatspolizeiamt* — Slaptosios valstybinės policijos skyrius. 1934 m. Gėringas perdavė vadovavimą gestapui Heinrichui Himleriui (jis taip pat vykdė vokiečių policijos viršininko funkcijas). 1936 m. jis padarė gestapą priklausomą nuo politinės policijos kitose Vokietijos žemėse (sąjunginiuose kraštuose) ir pakeitė pavadinimą į *Geheime Staatspolizei.* Netrukus sujungė politinę policiją (gestapą) su kriminaline policija (*Kriminalpolizei* — Kripo) į vieną organizaciją — Saugumo policiją (*Sicherheitspolizei* — Sipo), kuriai vadovavo Reinhardas Heidrichas. Nuo 1939 m. gestapui atstovavo vyriausiojo reicho saugumo skyriaus IV departamentas (RSHA), kurio vadovai (Heidrichas, o po jo mirties Ernstas Kaltenbruneris) buvo taip pat ir saugumo tarnybos (*Sicherheitsdienst* — SD) viršininkais. 1943 m. gestape dirbo 45 tūkstančiai pastovių darbuotojų bei apie 60 tūkstančių agentų ir apie 100 tūkstančių informatorių. Tiesioginiu IV departamento viršininku buvo SS obergrupenfiureris Heidrichas Miuleris, kuris karo pabaigoje dingo, panaikinęs visus savo pėdsakus. Gestapas kaltinamas už žvėriškus veiksmus prieš civilius gyventojus. 1946 m. Tarptautinis karinis tribunolas Niurnberge pripažino šią organizaciją nusikalstama.

gintų. Faktas yra tai, kad kaltinamųjų prisipažinimai atmetė bet kokias abejones dėl jų kaltės. Patys padėjo parašyti sau nuosprendį.

Prieš nuosprendžio paskelbimą kaltinamieji kalbėjo daug valandų, paskutinį kartą bandydami nusimesti kaltę.

Hermanas Gėringas:

— Kuo griežčiausiai smerkiu tas baisias masines žudynes, kurių visai nesuprantu. Tačiau dar kartą šioje vietoje norėčiau pasakyti, kad niekam ir niekada neįsakiau žudyti, taip pat neorganizavau ir kitų baisių veiksmų.

Rudolfas Hesas, sakydamas paskutinį žodį, buvo aiškiai nepakaltinamas ir pabandė įtikinti teismą, jog viskas, kas įvyko karo metu, buvo specialių farmakologinių preparatų vartojimo išdava.

Joachimas fon Ribentropas:

— Man sakoma, jog atsakau už vadovavimą užsienio politikai, tačiau sprendė kas kitas.

Vilhelmas Keitelis:

— Tai, ką būdamas kareiviu galėjau duoti geriausio, būtent — ištikimybę ir paklusnumą, buvo panaudota tikslui, kurio negalėjau žinoti...

Ernstas Kaltenbruneris:

— Žudynes, apie kurias sužinojau tik šiandien, vykdė Himleris. Sprendžiant žydų klausimą, buvau apgautas, kaip ir visi kiti aukšti pareigūnai.

1946 m. spalio 1 dieną 10 val. 03 min. teismas įėjo į posėdžių salę, kad paskelbtų nuosprendį kaltinamiesiems. Trys asmenys nuo jiems pateiktų kaltinimų buvo išteisinti. Visi kiti liko laukti iki popietės, kad sužinotų bausmės dydį.

14 val. 50 min. teismo salėje nebuvo žmonių su kameromis. Taip nusprendė teismas, tvirtindamas, jog pasaulis neturi apžiūrinėti veidus nuteistųjų tą akimirką, kai jie sužinos apie laukiančią mirtį arba ilgalaikį kalėjimą.

Iš devyniolikos teisiamųjų dvylikai paskirta mirties bausmė. Likusieji nuteisti ilgalaikiu laisvės atėmimu.

Kokia buvo jų reakcija, sužinojus tarptautinio tribunolo nuosprendį, žinome iš kalėjimo psichologo pranešimo. Jis aplankė nuteistuosius tuoj po nuosprendžio paskelbimo.

Mirties bausme nuteistas Gėringas, sugrįžęs į kamerą, bandė skaityti knygą. Jo akys buvo drėgnos, jis sunkiai kvėpavo ir buvo aišku, jog bando įveikti nervinį jaudulį.

Ribentropas darė slegiantį įspūdį. Visą laiką suko ratus kameroje ir be perstojo kartojo:

— Mirtis, mirtis...

Keitelis šaukė:

— Mirtis pakariant! Maniau, kad manęs pasigailės.

Generalinis Lenkijos gubernatorius Hansas Frankas kalbėjo:

— Mirtis pakariant. Užsitarnavau tai ir to tikėjausi.

Kaltenbruneris buvo labai išsigandęs ir tik sugebėjo sušnibždėti:

Hermano Gėringo palaikai paguldyti šalia Niurnberge pakartų karo nusikaltėlių palaikų

— Mirtis...

Alfredas Jodlis vaikščiojo po kamerą tiesus ir pasitempęs. Kalbėjo:

— Mirtis pakariant. Mirties bausmė — suprantu, to tikėjausi. Kažkas juk turi atsakyti, tačiau pakariant...

Fricas Zaukelis, įgaliotinis įdarbinimo reikalams, įtikinėjo arčiausiai esančius, kad nuosprendis jam — tai klaidinga jo parodymų interpretacija.

Nuosprendžio vykdymo terminas buvo griežtai laikomas paslaptyje, tačiau dauguma nuteistųjų manė, kad tai įvyks spalio 14-ąją.

Kažkuriuo metu į kameras pradėjo skverbtis pjūklo džeržgimo ir balkių kalimo garsai. Visiems buvo aišku. Staliai stato kartuves. Garsai sklido iš barako, kuriame buvo gimnastikos salė. Jis buvo tik už keliasdešimties metrų nuo kalėjimo pastato.

Pirmasis turėjo būti pakartas Hermanas Gėringas. Tačiau išvengė nuosprendžio įvykdymo, pats nusižudydamas kameroje. Išgėrė nuodų, kurių sudėties nustatyti nepavyko.

Jo vietą eilėje prie mirties užėmė Joachimas fon Ribentropas. Nuosprendis įvykdytas spalio 16 dieną pirmą valandą nakties. 2 valandą 45 min. buvo pakartas paskutinis nuteistasis Zeisas-Ingvartas.

Pasibaigus egzekucijai, šalia kartuvių buvo suguldyti pakartųjų palaikai ir greta Gėringo kūnas. Paskui jų palaikai buvo sudeginti Miuncheno krematoriume, o pelenai išpilti į Izaro upę.

1955 m. iš Špandau kalėjimo paleistas buvęs Kriegsmarine vadas, admirolas Erichas Rėderis. Admirolas Karlas Dėnicas, kuris karo laivynui vadovavo po Rėderio, Špandau kalėjimą paliko 1956 metais. Dar po metų į laisvę išėjo Valteris Funkas, buvęs reicho ekonomikos ministras ir karo finansavimo reikalų įgaliotinis.

1966 m. Špandau kalėjimo vartai paskutinį kartą atsivėrė prieš karo nusikaltėlius. Karo ministras Albertas Šperas ir Vienos gauleiteris Balduaras fon Širachas išėjo iš kalėjimo, pasibaigus Niurnbergo tribunolo paskirtos bausmės laikui.

Už Špandau kalėjimo grotų liko paskutinis kaltinamasis ir Niurnberge nuteistas Hitlerio pavaduotojas Rudolfas Hesas. 1987 metais nusižudė, nusinešdamas į kapą vieną iš didžiausių II pasaulinio karo paslapčių — savo skridimo į Didžiąją Britaniją paslaptį.

Po jo mirties Špandau kalėjimo pastatai buvo sugriauti.

Svarbus Niurnbergo tribunolo uždavinys buvo įvykdytas...

Generalisimas ir generolai

... be to, turiu pabrėžti, kad maršalas Žukovas telkia apie save aukščiausius laipsnius turinčius karininkus, kurie, laužydami tėvynei ir draugui Stalinui duotą priesaiką, neturėdami pagrindo, kritikuoja partinę ir valstybinę vadovybę. Tokie žmonės, kaip generolai Čiuikovas, Michailas Katiukovas ar Vasilijus Kazakovas, laiko save „žukoviečiais", bet ne „staliniečiais"...

Tai buvo vienas iš daugelio skundų prieš sovietų okupacinės armijos Vokietijoje vadą maršalą Georgijų Žukovą*. 1945 m. pabaigoje laiškas pateko į Valstybės saugumo liaudies komisariato (VSLK) sekimo tarnybos viršininko, generolo-pulkininko Viktoro Abakumovo** rankas. Jis nutarė asmeniškai imtis šio reikalo ir 1946 m. sausio mėn. išvyko į Berlyną.

* **Georgijus Žukovas** (1896—1974), sovietų maršalas. Žymiausias sovietų strategas ir karvedys, I pasaulinio ir pilietinio karo dalyvis tarnybą Raudonojoje armijoje pradėjo 1918 m. 1939 m. vadovavo 1-osios armijos grupei, kuri Tolimuosiuose Rytuose, prie Chalchin Golo upės, nugalėjo japonų kariuomenę. Tai turėjo didelė įtaką Japonijos sprendimui nutraukti tolesnį veržimąsi į Sibirą. 1940 m. vadovavo Kijevo karinei apygardai. 1941 m. tapo generalinio štabo viršininku. Tų pačių metų liepos mėn., po kivirčo su Stalinu, sugrįžo į reguliariąją kariuomenę. Buvo Rezervinio (nuo rugpjūčio), Leningrado (nuo rugsėjo), Vakarų (nuo spalio), 1-ojo Ukrainos (nuo 1944 m. kovo) ir 1-ojo Baltarusijos (nuo 1944 m. lapkričio iki 1945 m. gegužės) frontų vadas. Tuo pat metu nuo 1942 m. liepos 28 d. buvo vyriausiojo karo vado pavaduotojas. Buvo laikomas geležinės valios vadu, kruopščiai parengiančiu kiekvieną manevrą. Siunčiamas į sunkiausių kovų vietas, sugebėjo apginti Leningradą (St. Peterburgą), laimėjo kovą prie Maskvos, koordinavo armijų veiksmus prie Stalingrado ir Kursko. Vadovavo 1-ojo Baltarusijos fronto armijai Varšuvos ir Berlyno operacijų metu. Vadovavo armijai, užimant Vokietijos sostinę. Gegužės 8 dieną, kaip Sovietų Sąjungos atstovas, priėmė besąlygę Vokietijos kapituliaciją. Iki 1946 m. kovo mėn. vadovavo sovietų okupacinei kariuomenei Vokietijoje, kiek vėliau gana trumpai vadovavo sovietų sausumos kariuomenei. 1946 m. birželio mėn., Stalino nušalintas, buvo priverstas išvykti į Odesą, kur vadovavo vietos karinei apygardai. 1951 m. vėl atgavo malonę, tikriausiai dėl susikomplikavusios tarptautinės padėties ir karo Korėjoje, kuris galėjo peraugti į pasaulinį konfliktą. Tuo metu Stalinui vėl reikėjo patyrusio stratego. Nuo 1955 m. gynybos ministras. 1957 m. Nikitos Chruščiovo atleistas.

** **Viktoras Abakumovas** (1908—1954), sovietų generolas-pulkininkas. 1932 m. pradėjo tarnauti Vidaus reikalų liaudies komisariate Maskvoje, o vėliau Donecko anglių baseine ir Rostove. 1938—1941 m. veikiausiai dirbo karinės žvalgybos (GRU) srityje. 1941 m. vasario 25 d. buvo paskirtas NKVD komisaro pavaduotoju. Prasidėjus karui su Vokietija, vykdė aukščiausių karo vadų, Stalino apkaltintų bailumu, likvidavimo akciją. 1942 m. gruodžio mėn. ėmė vadovauti kontržvalgybos skyriui *Smerčas*. 1946 m. spalio 10 d. buvo paskirtas valstybės saugumo ministru ir, Stalinui paliepus, pradėjo rinkti tariamus įkalčius prieš aukštus funkcionierius.
1951 m. gruodžio 7 d., Michailui Riuminui pranešus, jog jis yra Vakarų šnipas, buvo areštuotas kartu su žmona ir sūnumi. Tačiau iki Stalino mirties nebuvo nuteistas. Tik 1954 m. gruodžio 19 d. nuteistas mirties bausme už dalyvavimą vadinamojoje Leningrado byloje.

Sovietų okupacinės kariuomenės vadas, maršalas Georgijus Žukovas 1945 m. Berlyne

Žinojo, kokius karininkus turi areštuoti ir, vos tik atvykęs, ėmė tai daryti. Staiga į jo kabinetą įėjo du kareiviai ir pakvietė į Žukovo būstinę pokalbiui. Jų elgesys rodė, kad neigiamo atsakymo nepriims. Jei atsisakytų, gautų šautuvo buože per galvą ir būtų nuvežtas jėga. Taigi nuvažiavo.

Kai įėjo į Žukovo kabinetą, šis net galvos nepakėlė iš už stalo.

— Areštavote šešis mano karininkus. Paleisite juos tuojau pat. Ar turiu jus išsiųsti į Maskvą su sargyba?

Sekimo tarnybos viršininkas žinojo, kad Žukovas nesimėto tuščiais žodžiais. Todėl įsakė paleisti areštuotus karininkus ir greitai išvyko iš Berlyno, tačiau niekada nepamiršo pažeminimo. Žukovas įgijo siaubingą priešą. Bet ar sekimo tarnybos viršininkas, niekam nežinomas generolas-

pulkininkas Abakumovas, galėjo grasinti Sovietų Sąjungos maršalui, karo didvyriui? Atrodo, jog tai neįmanoma, o vis dėlto...

Georgijus Žukovas išgarsėjo 1939 m. rugpjūčio mėn. po pergalės prieš japonų armiją Tolimuosiuose Rytuose, prie Chalchin Golo upės. Jo vadovaujama 1-osios armijos grupė nugalėjo 75 tūkstančių japonų armiją. Tai buvo strateginė pergalė, nes po šio pralaimėjimo Japonija atsisakė ketinimo toliau plėsti agresiją į Sibirą ir nukreipė savo ekspansiją kita kryptimi, t.y. į Pietų Aziją.

1941 m. sausio mėn. Žukovas pradėjo eiti generalinio štabo viršininko pareigas. Nuo to momento galėjo tiesiogiai bendrauti su Stalinu, kuris laikė jį gabiu karvedžiu ir, prasidėjus karui su Vokietija, siuntė į sunkiausius fronto ruožus.

1941 m. rugsėjo mėn. Žukovas vadovavo Leningrado gynybai. Tai buvo laikotarpis, kai vokiečių armija buvo labai galinga ir vermachto vyriausioji vadovybė turėjo pagrindą manyti, jog miestą paims labai greitai. Žukovas subūrė visas jėgas, jūrininkams įsakė paimti kulkosvaidžius ir kovoti miestą supančiose tranšėjose. Puikiai apgalvojo gynybos taktiką, neleisdamas vokiečių armijai įsiveržti į Leningradą.

Kai tik situacija stabilizavosi, Stalinas iškvietė Žukovą ginti Maskvą. 1941 m. gruodžio mėn. patikėjo Žukovui vadovauti svarbiam kontrpuolimui, ir, jam pavykus, vokiečiai buvo atstumti per 200 km į vakarus nuo Sovietų Sąjungos sostinės.

Vėliau, kai vokiečiai priartėjo prie Stalingrado, Stalinas ten pasiuntė Žukovą. Jau tuomet generolas buvo pelnęs šlovę karininko, kuris gali įvykdyti neįvykdomus įsakymus. Geležinis nuoseklumas ir užsispyrimas kartu su ypatingais vadovavimo gabumais leido Žukovui siekti vis naujų pergalių. Įdomu ir tai, kad garsėjo tuo, jog saugojo savo kareivius, o tai Raudonojoje armijoje nebuvo įprasta.

Sovietų armijos kontrpuolimas 1941 m. gruodžio mėn.

1942 m. liepos mėn. buvo paskirtas vyriausiojo karo vado pavaduotoju; koordinavo armijų veiksmus pralaužiant Leningrado blokadą, vykdant Kursko, Ukrainos ir Baltarusijos gynimo operacijas.

1944 m. jo vadovaujama 1-ojo Baltarusijos fronto armija įžengė į Lenkiją, išstūmė vokiečius iš centrinės krašto dalies, užėmė Varšuvą ir priėjo prie Oderio. Didžioji karo

epopėja baigėsi. Didžiajam karvedžiui buvo likę paimti Berlyną. Naktį iš balandžio 3-osios į 4-ąją Kremliuje maršalas Žukovas pristatė Vokietijos sostinės užėmimo planą. Planavo, kad puolimas prasidės gegužės vidury. Tiek laiko reikėjo parengti aštuonias armijas, stovinčias prie Oderio. Stalinas įsakė pradėti puolimą balandžio 16 d., nes bijojo, kad kiekvieną momentą į trečiojo reicho sostinę gali įžengti sąjungininkų armijų kareiviai.

Maršalas Georgijus Žukovas 1945 m. balandžio mėn. prie Oderio

Balandžio 16-ąją anksti rytą 14628 patrankos ir 1531 raketų išmetiklis pradėjo mirtiną apšaudymą. Prasidėjo II-ojo pasaulinio karo Europoje lemiamasis mūšis.

Nors Ukrainos fronto armija, kuriai vadovavo maršalas Ivanas Konevas* aplenkė Žukovo armiją, Stalinas vis dėlto nusprendė, kad pagrindinės miesto dalies užėmimo garbė atiteks Žukovui.

Jam taip pat buvo suteikta garbė Sovietų Sąjungos vardu priimti vermachto kapituliaciją.

Karas Europoje pasibaigė. Pusantro milijono Raudonosios armijos kareivių buvo nukreipta į Tolimuosius Rytus kovoti prieš japonus. Keli milijonai kareivių turėjo sugrįžti į namus.

Kiekvienai valstybei pokarinė demobilizacija buvo sunki problema. Šimtai tūkstančių jaunų vyrų, pripratusių prie gyvenimo fronto sąlygomis, grįžo į namus. Negalėjo rasti darbo, kasdieninė buitis tapo problema. Tai kėlė nepasitenkinimą, streikus, revoliucijas.

Stalinas suprato, kokią grėsmę jo valstybei gali kelti iš karo grįžę kareiviai. Sąlygos, kurias rado grįžę, vargas, paprasčiausių patogumų

* **Ivanas Konevas** (1897—1973), sovietų maršalas. Karinę tarnybą pradėjo 1915 metais, būdamas carinės armijos eiliniu. 1918 m. tapęs bolševikų partijos nariu, įstojo į Raudonąją armiją ir dalyvavo pilietiniame kare. 1934 m. baigė Frunzės karo akademiją ir ėmė vadovauti pulkui, divizijai ir korpusui. 1938 m. paskirtas Tolimųjų Rytų 2-osios liaudies armijos, o vėliau Užbaikalės ir Šiaurės Kaukazo karo apygardų vadu. Šias pareigas ėjo iki 1941 metų. Karo tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos metais vadovavo 19-ajai armijai, o nuo 1941 m. rugpjūčio 14 d. — Vakarų frontui. Nuo 1941 m. spalio 17 d. vadovavo Kalinino frontui; iš dalies kaltas dėl pralaimėtų mūšių netoli Maskvos, pateko Stalino nemalonėn ir vos nebuvo pastatytas prieš egzekucinį būrį. 1942 m. rugpjūčio mėn. vėl savarankiškai ėmė vadovauti Vakarų fronto operacijoms. Nuo 1943 m. kovo vadovavo Šiaurės—Vakarų frontui, o nuo 1943 m. birželio Stepių frontui (vėliau pavadintu 2-uoju Ukrainos frontu). 1944 m. gegužės mėn. ėmė vadovauti 1-jam Ukrainos frontui, kuris ir pasiekė Berlyną. Po karo pavadavo maršalą Georgijų Žukovą ir ėjo sausumos kariuomenės vyriausiojo vado pareigas.

Maršalas Georgijus Žukovas pasirašo vokiečių armijos kapituliacijos aktą

stoka nebuvo svarbiausia problema. Visa tai įmanoma paaiškinti kaip karo padarinius. Tačiau dauguma iš fronto grįžusių buvo jauni žmonės, kurie iki karo nežinojo kitos tiesos, kaip tik stalininę. Visą gyvenimą jiems buvo įteiginėjama, jog užsienyje viešpatauja badas, neteisybė, skurdas. Ir staiga jie ten pateko: į Lenkiją, Vengriją, Čekoslovakiją, Vokietiją. Pamatė kitą pasaulį. Žmones, gyvenančius normaliai, pasiturinčiai, geriau nei Sovietų Sąjungoje. Vis dėlto teroro mašina, kurią dvidešimt metų kūrė Stalinas, buvo pasirengusi pažaboti demobilizuotus kareivius, neleidžiant jiems praverti burnos. Labiausiai Stalinas bijojo aukščiausius laipsnius turinčių karininkų.

Dažnai susitikdavo su jais karo metais. Jie buvo jo silpnumo ir dvasinio palūžimo bendrininkais. Žinojo, kokias padarė klaidas. Suprato jo kaltės ir atsakomybės laipsnį už pralaimėjimus pirmaisiais karo mėnesiais. Žinojo, kiek šimtų tūkstančių kareivių ir civilių gyventojų žuvo dėl Stalino klaidingų sprendimų, kiek daug pralieta kraujo, kai armija vykdė įsakymus metinėms pažymėti. Taip, pavyzdžiui, atsitiko prie Kijevo, kai Stalinas įsakė, kad miestas turi būti užimtas spalio revoliucijos metinių proga.

Antra vertus, karininkai karo metais įgijo pasitikėjimą savo jėgomis, o gyvenimas fronto sąlygomis išmokė juos atviriau reikšti savo nuomonę.

Todėl Stalinas nutarė, kad jie privalo vėl pajusti jo kietą kumštį. Turėjo atsiminti, nuo ko priklauso kiekvieno jų gyvenimas.

Ar 1945—1946 metais KGB galėjo pasinaudoti 1937—1938 metų patirtimi, kai Raudonosios armijos karininkų kadrai buvo nuniokoti valymo operacijos metu? Atrodė, kad ne. Pasikeitė situacija. Trečiojo dešimtmečio vidury Sovietų Sąjunga buvo hermetiškai uždaryta valstybė. Kas Vakaruose, be karo specialistų, žinojo apie Tuchačevskį, Jegorovą ar Bliucherį? Kam rūpėjo jų likimas, nekalbant apie tūkstančių žemesnio rango karininkų likimus?

1945 metais situacija jau buvo kita. Aukščiausi karininkai susitikdavo su Amerikos ir Anglijos vadais, dalyvavo tarptautinėse konferencijose. 1945 m. birželio mėn. į Maskvą atvyko generolas Dvaitas Eizenhaueris, o priėmė jį maršalas Žukovas. Išvažiuodamas Eizenhaueris pakvietė Žukovą atvykti vizito į Jungtines Amerikos Valstijas.

Sąjungininkų okupacinių armijų vadai: (iš kairės) Bernardas L. Montgomeris, Dvaitas Eizenhaueris, Georgijus Žukovas, Žanas-Žozefas de Tasinis

Atrodė, jog tokių žmonių kaip Žukovas naikinti jau negalima. Vis dėlto Stalinas nutarė veikti pagal seną scenarijų, tokį nežmoniškai veiksmingą didžiojo teroro metais, kai buvo likviduota nuo 35 iki 80 tūkstančių karininkų. Reikėjo tik kurį nors karininką apkaltinti tuo, kad parsidavė užsienio valstybės žvalgybai, kankinimais priversti nurodyti kitus „išdavikus", areštuoti juos, priversti, kad nurodytų dar naujus „išdavikus". Paskui teisti juos ir parodyti pasauliui, kaip prisipažįsta kaltais ir prašo griežtos bausmės už tėvynės išdavimą.

Pretekstu šio scenarijaus realizavimui buvo Josifo Stalino pokalbis su sūnumi, generolu Vasilijumi Džugašviliu.

Iš šeimyninio pokalbio kilo viena kruviniausių pokario intrigų. Tai įvyko 1945 metų pabaigoje. Dvidešimt ketverių metų aviacijos generolas-majoras, be abejonės, pats jauniausias generolas Raudonojoje armijoje, pasiskundė tėvui dėl blogos sovietų lėktuvų kokybės.

Tuoj po to pokalbio valstybės saugumo liaudies komisariato sekimo skyriaus viršininkas Viktoras Abakumovas gavo pavedimą areštuoti kaltininkus. 1945 m. gruodžio 14 d. buvo areštuotas oro pajėgų vado pavaduotojas maršalas Sergejus Chudiakovas. Po keturių mėnesių, t.y. 1946 m. naktį iš balandžio 22-osios į 23-ąją kalėjime atsidūrė oro pajėgų vadas maršalas Novikovas bei 73 kiti karininkai ir žmonės, atsakingi už aviacinę produkciją. Jie buvo kaltinami, kad lėktuvų gamybai parinko trūkumų turinčius modelius ir blogus variklius. Tardė pats valstybės saugumo komiteto viršininkas Viktoras Abakumovas. Jo mėgiamas tardymo metodas — laužyti tardomajam šonkaulius gumine lazda.

Savo prisiminimuose maršalas Novikovas rašė: *Oro pajėgų klausimas buvo tik priedanga. Areštavo dėl aviacijos reikalų, o klausinėjo visai ko kito. Jiems reikėjo kompromituojančios medžiagos prieš vieną Sovietų Sąjungos maršalą.*

Tas maršalas buvo Georgijus Žukovas. Kodėl Stalinas nusprendė sunaikinti žmogų, kuriam turėjo būti dėkingas už tiek daug pergalių II-ojo pasaulinio karo metais? Tikriausiai nebuvo vienos priežasties, bet buvo kelios ir labai menkos.

1945 m. gegužės 24 d. politinio biuro posėdyje Stalinas paklausė, kokia aukščiausių vadų nuomonė, kad jam būtų suteiktas generalisimo laipsnis. Tada Žukovas išdrožė:

— Generalisimo laipsnį turi tokie atgrasūs individai, kaip Frankas ir Čang Kai-Ši!

Stalinas neparodė, kaip ši pastaba jį paveikė, tačiau tokia nepagarba nenuėjo veltui. Vis dėlto neapgalvoti žodžiai dar negalėjo būti svarbiausia priežastimi, dėl kurios Stalinas galėtų likviduoti maršalą.

Žukovas buvo vienas iš nedaugelio žmonių, kuris per visus karo metus galėjo stebėti Staliną kaip vadą. 1941 m. sausio 14 d. jis buvo paskirtas generalinio štabo viršininku, nors to nenorėjo, tvirtindamas, kad jo vieta mūšio lauke, kartu su kareiviais, tik ne už stalo kabinete. 1941 m. birželio 22 d. jis pirmasis pranešė Stalinui apie vokiečių puolimą. Jis taip pat dalyvavo tą dieną Kremliuje vykusio pirmojo posėdžio darbe. Buvo vienas iš nedaugelio, kuris labai daug žinojo apie diktatorių. Antra vertus, jo procesas būtų davęs saugumo tarnybos vadams daug kaltinamosios medžiagos prieš kitus aukštus vadus. Tokiu būdu Stalinas galėtų susidoroti su karininkų, karo metais pelniusių didvyrių šlovę, kadrais, nes jie žinojo vyriausiojo vado ydas ir klaidas, todėl galėjo pabandyti nušalinti jį nuo valdžios. Taigi reikėjo surinkti įrodymus prieš Žukovą. Tai nebuvo sunku.

Maršalas Žukovas, kuris buvo paskirtas sovietų okupacinės kariuomenės Vokietijoje vadu, nepastebėjo, kad būtų pasikeitęs sovietų aukščiausios valdžios požiūris į Vakarų sąjungininkus. Jam atrodė, kad reikia palaikyti karinius kontaktus. Todėl aplankė Dvaitą Eizenhauerį, kuris vadovavo Amerikos okupacinei kariuomenei, ir maršalą Bernardą

L. Montgomerį. Įteikė jiems sovietų karinius apdovanojimus. Tačiau visų blogiausia buvo tai, kad taip elgtis nusprendė jis pats vienas, neatsiklausęs Maskvos.

Mielai priėmė apdovanojimus, kuriuos įteikė ir jam. Tai negalėjo patikti Stalinui ir jo artimiausios aplinkos žmonėms. Pavydūs diplomatai ir karininkai rašė į Maskvą, kad Žukovas didžiuojasi, laiko save žmogumi, kuris laimėjo karą, demonstruoja draugystę su sąjungininkais ir t.t.

To buvo per daug.

Stalinas atšaukė jį iš Berlyno, ir 1946 m. kovo mėn. Žukovas susidėjo savo daiktus. Sugrįžo į šalį, kur jo laukė sausumos kariuomenės vado pareigos. Dar garbingos ir svarbios, bet esmė buvo ne ta. Stalinas norėjo maršalą, kurį jau buvo numatęs kaip savo auką, turėti šalia savęs. Abakumovas jau turėjo visus įrodymus: Novikovo bei kelių dešimčių kitų karininkų parodymus, kurie kankinami tvirtino, kad Žukovas buvo antistalininio sąmokslo vadovas.

Vieną dieną Abakumovas nutarė pademonstruoti savo jėgą. Į Žukovo vilą Sosnovkoje netoli Maskvos nusiuntė tris savo seklius, kad padarytų kratą. Neįvertino Žukovo, kuris, pamatęs seklius, griebėsi ginklo ir tikriausiai būtų iššovęs, jei saugumo funkcionieriai nebūtų pasileidę bėgti. Tačiau tai buvo smulkus incidentas, nesugadinęs Abakumovui nuotaikos. Juk rankose turėjo Novikovo parodymus.

Stalinas nutarė Žukovo klausimą iškelti Gynybos ministerijos aukščiausiosios karo tarybos posėdyje. Jis buvo įsitikinęs, kad tarybos nariai nutars areštuoti maršalą.

1946 m. birželio 6 d. Stalinas atvažiavo į Kremlių labai ankstyvą rytą. Išlipdamas iš automobilio, ant rankos laikė savo seną kareivišką apsiaustą. Stalino aplinkos žmonės kalbėjo, kad visada, kai atvykdavo į darbą vilkėdamas tą seną apsiaustą, tai reiškė, kad yra blogos nuotaikos. Ir tai galėjo baigtis tragiškai daugeliui žmonių. Žukovas tuoj pat pastebėjo apsiaustą. Nuojauta jo neapgavo.

Pasėdyje Stalinas tvirtino, kad Žukovas dažnai kalbėjo prieš valdžią, kad pervertino savo vaidmenį karo metais, kad sau priskyrė pergales, kad labai dažnai davė interviu užsienio spaudai. Žukovo išdavystės įrodymus, gautus Novikovo parodymų pagrindu, perskaitė maršalas Sergejus Štemenko. Visa tai rodė, jog Žukovas sutelkė apie save nepatenkintus karininkus ir generolus ir tai galima traktuoti kaip sąmokslą ir rengimąsi nuversti vyriausybę.

Senas kariškas apsiaustas, permestas per ranką, blogos diktatoriaus nuotaikos ženklas

Kaltinimus parėmė ištikimiausi Stalino žmonės: Lavrentijus Berija, Viačeslavas Molotovas ir Lazaris Kaganovičius.

Atėjo laikas pasisakyti karininkams. Stalinas galvojo, kad jie galutinai pasmerks Žukovą ir padės jį sunaikinti.

Maršalas Konstantinas Rokosovskis*, kalintas Sibire tol, kol Stalinas davė jam šansą nusiplauti tariamą II-ojo pasaulinio karo kaltę, nestojo ginti Žukovo, bet nepritarė ir kaltintojams.

Maršalas Aleksandras Vasilevskis ėmė ryžtingai ginti Žukovą, primindamas jo karinius nuopelnus.

Maršalas Ivanas Konevas, kuris buvo dėkingas Žukovui už gyvybę, tačiau ir jautė jam antipatiją, kalbėjo apie jį labai gerai.

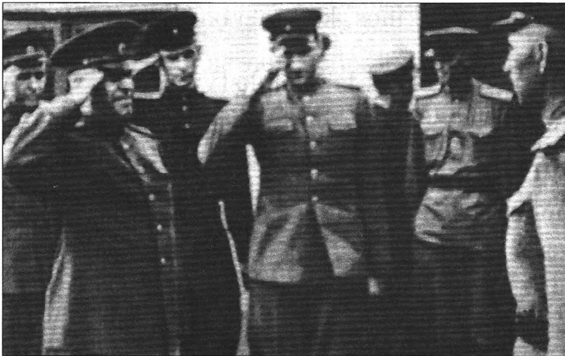
Staliną tie pasisakymai nustebino. Jį šokiravo generolo Pavlo Rybalkos pozicija, kuris tiesiai tvirtino, jog liudininkų parodymai prieš Žukovą yra gauti prievartos būdu.

Aukščiausieji karininkai suprato, kad Stalinas rengia didįjį valymą, o Žukovas bus pirmoji auka. Vėliau kris kitų galvos. Gindami Žukovą — gynė save. Be jų sutikimo areštuoti karo didvyrį Stalinas negalėjo.

Matydamas, jog šį etapą pralaimėjo, Stalinas kreipėsi į Žukovą:

— Teks jums kuriam laikui išvykti iš Maskvos.

1946 m. birželio 9 d. Žukovas išvyko į Odesą ir ėmė vadovauti srities karinei apygardai. Tačiau jo byla dar nebuvo baigta. Abakumovas veikė toliau, laukdamas atitinkamos progos.

Maršalas Georgijus Žukovas atvyko į Odesą

Netrukus į jo rankas pateko artimo Žukovo bendradarbio, generolo Telegino pražangų dokumentai. Armijoje buvo žinoma, kad Teleginas tai kyšininkas ir suktas žmogus, kuris kaupia vokiečių turtą. Ir dar gana dideliais kiekiais. Jis buvo areštuotas ir pasirodė, kad jo asmeninis turtas tikrai didelis: 16 kg sidabro, 218 audinių atraižų, 21 medžioklinis šautuvas,

* **Konstantinas Rokosovskis** (1898—1968), sovietų maršalas. Lenkas. Pirmojo pasaulinio karo dalyvis. Raudonosios armijos kareivis. 1937—1940 m., Stalino represijų metais, buvo kalinamas. 1940 m. pavasarį iš kalėjimo buvo paleistas ir paskirtas raitelių korpuso vadu, vėliau 9-ojo mechanizuoto korpuso vadu. Nuo 1941 m. rugpjūčio vadovavo operacinei grupei ir kiek vėliau 16-ajai armijai, kovojusiai prie Maskvos. Po to vadovavo Brianско, Dono, Centrinio ir 2-ajam Baltarusijos frontams. Buvo laikomas puikiu vadu. Jį mylėjo kareiviai už jo bičiulišką elgesį ir globą karo laukuose. Nuo 1945 m. Lenkijoje vadovavo sovietų armijos Šiaurės grupei. Nuo 1949 m. buvo Lenkijos gynybos ministras ir Lenkijos ministrų tarybos pirmininko pavaduotojas. Dalinai dalyvavo represijose prieš Lenkijos armijos karininkus ir buvusius Armijos Krajovos kareivius. 1956 m. grįžo į Sovietų Sąjungą.

olandiški gobelenai, antikvariniai daiktai. Generolas aiškino, jog nusipirko tuos daiktus už nuosavas santaupas, tačiau tuo patikėti buvo sunku. Be to, į šią bylą buvo įpainioti vyras ir žmona Kriukovai.

Generolas Vasilijus Kriukovas buvo vedęs žinomą dainininkę Lidiją Ruslanovą. O ji labai patiko Žukovui. Jis organizavo jos kelionę į Vokietiją, kur ji surengė koncertus sovietų kariniuose daliniuose.

Staiga pasirodė, jog Kriukovai yra labai pasiturintys žmonės. Savo namuose Maskvoje laikė 123 garsių meistrų paveikslus ir 700 tūkstančių rublių grynais — neįsivaizduojamai didelę sumą tais laikais. Kriukovas, kaip ir Teleginas, kankinamas nurodė Žukovą, tariamai dalyvavusį jų darbuose.

Ir štai Abakumovas jau turėjo pakankamai įrodymų prieš Žukovą: antivalstybinio sąmokslo organizavimą patvirtino kankinamas Novikovas ir kiti aviacijos karininkai, o kriminalinius nusikaltimus įrodė Kriukovo ir Telegino parodymai. Tie parodymai buvo padėti ant Stalino stalo.

Žukovas visa tai žinojo ir tikėjosi blogiausio. Visada su savimi turėjo lagaminą su švariais baltiniais, nes bijojo, kad gali būti areštuotas bet kuriuo momentu. Gyvenimas nuolatinėje baimėje sukėlė 1947 m. širdies priepuolį.

Vis dėlto arešto nebuvo. Generalisimas Stalinas nesiryžo nubausti Žukovą, kurį ginti stojo kiti aukšti karininkai. 1951 m. nutarė sugrąžinti malonę. Kai Korėjoje prasidėjo karas, o Stalinas pabūgo tarptautinio konflikto, žmonės, turintys tokią patirtį kaip Žukovas, galėjo būti reikalingi.

Maršalas Žukovas išgyveno.

1952 m. lapkričio mėn. Stalinas leido maršalui užlipti į Raudonosios aikštės mauzoliejaus tribūną ir stovėti per tam tikrą nuotolį. Tai buvo akivaizdžiausias įrodymas, kad II-ojo pasaulinio karo didvyris atgavo vado malonę. Vis dėlto ramiai užmigti galėjo tik tada, kai sužinojo, jog Stalinas negyvas.

Atėjo laikas, kai Žukovas galėjo atkeršyti žmonėms, kurie aštuonerius pokarinius metus pavertė košmaru...

Mirtina dvikova

Lygiai 9.00 valandą į Kremliaus posėdžių salę įėjo Georgijus Malenkovas. Jau nuo durų patraukė tiesiai į svarbiausią vietą, skirtą posėdžio pirmininkui.

Georgijus Malenkovas, 51-erių metų. Artimas Stalino bendradarbis. Po diktatoriaus mirties tapo ministru pirmininku ir komunistų partijos generaliniu sekretoriumi. Šio posto gana greitai atsisakė.

Per kelis žingsnius nuo jo žengė Nikita Chruščiovas. Jo visada giedras veidas šį kartą rodė nerimą ir įtampą. Niekas neįtarė, kad Chruščiovas švarko kišenėje turėjo pistoletą...

Nikita Chruščiovas, 57-erių metų. Artimas Stalino bendradarbis. Tai užtikrino jo politinę karjerą. Nuo 1949 m. Maskvos partijos komiteto pirmasis sekretorius bei CK sekretorius žemės ūkio reikalams.

Po akimirkos į salę įžengė maršalo mundurą vilkintis gynybos ministras Nikolajus Bulganinas.

Nikolajus Bulganinas, 58-erių metų. Nuo 1945 m. vienas iš artimiausių Stalino bendradarbių. Po jo mirties buvo paskirtas gynybos ministru, taip pat ėjo pirmojo ministro pirmininko pavaduotojo pareigas.

Kitas vietas prie stalo užėmė tie, kurie neturėjo didesnės įtakos prasidedančiai dramai. Laukė svarbiausio asmens — Lavrentijaus Berijos, kuris pavėlavęs atėjo po kelių minučių.

Lavrentijus Berija, 54-erių metų. Daugelį metų artimiausias Stalino bendradarbis. Nuo 1938 m. vidaus reikalų komisaras. Nuo 1953 m., būdamas pirmuoju vicepremjeru bei sujungtų saugumo ir vidaus reikalų žinybų ministru, savo rankose turėjo didžiausią jėgą valstybėje.

— Kokia šios dienos posėdžio tema? — paklausė Berija, vos tik atsisėdęs. — Ir apskritai, kodėl taip netikėtai susirinkome?
Chruščiovas palinko prie Malenkovo: — Paskelbk posėdžio pradžią ir suteik man žodį, — pasakė tyliai.
Malenkovas, baimės sukaustytas, ėmė kažką burbėti. Chruščiovas ilgiau nelaukė. Pradėjo lemiančią kovos už valdžią fazę.

Chruščiovas seniai rengė puolimą prieš įtakingiausią valstybės žmogų. Puikiai suprato, kad tai kova už gyvybę: tas, kuris praloš — žus. O išlošti nebuvo lengva.

Sąmokslininkai turėjo įvesti į Kremlių keliolika ginkluotų žmonių, kurie į vietą turėjo atvykti keliais automobiliais. Tai galėjo atkreipti Vidaus reikalų ministerijos kareivių, einančių sargybą Raudonojoje aikštėje, prie Kremliaus ir prie įvažiavimo vartų, dėmesį. Todėl reikėjo apriboti automobilių skaičių.

Chruščiovas nutarė, kad į kiekvieną automobilį, kuris kasdien važiavo pro Spaso vartus, įlips maksimalus skaičius žmonių, o langai bus uždengti, kad sargybiniai negalėtų įžiūrėti, kas sėdi automobilyje. Tokiu būdu sumažėjo pavojus, kad sargybiniai atkreips dėmesį į padidėjusį judėjimą.

Liko kita problema. Maskvoje buvo dislokuotos dvi vidaus reikalų ministerijos divizijos, ištikimos Berijai. Vis dėlto sąmokslininkams pavyko gauti gynybos ministro palankumą ir jis nukreipė į sostinę dvi šarvuočių divizijas. Tiems tankams negalėtų pasipriešinti Berijos armija, turinti tik šautuvus.

Pirmąją plano dalį pavyko įvykdyti puikiai. Sąmokslininkai be kliūčių įvažiavo į Kremliaus teritoriją. Šarvuotosios divizijos užėmė pozicijas prie Maskvos, pasirengusios kiekvieną akimirką, gavus signalą, įvažiuoti į miesto gatves. Chruščiovas turėjo atsižvelgti ir į tai, kad pačiame Kremliuje dominavo Berijos žmonės, o jis pats vaikščiojo su penkiolikos žmonių apsauga. Jeigu jam pavyktų pašaukti sau į pagalbą, sąmokslininkai būtų užmušti arba areštuoti. Chruščiovas galvojo taip: jei Berijos nuginkluoti nepavyktų, tuomet turės jį nušauti. Kova prasidėjo ir atrodė, kad tai bus kova gėrio prieš blogį. Nes sunku įsivaizduoti didesnį niekšą, nei Berija...

Jo didelė ir baisi karjera prasidėjo 1938 metais labai dramatiškomis aplinkybėmis. Dėl iki šiol nežinomų priežasčių jį nutarė likviduoti Nikolajus Ježovas*, o tai buvo pats baisiausias priešininkas, kokį tik galima įsivaizduoti. Nuo 1936 m. spalio mėn. buvo paskirtas vidaus reikalų ministru. Tai jis, Stalinui įsakius, organizavo naikinimą ne tik visų, kurie galėjo pasipriešinti diktatoriaus valiai, bet ir milijonų nekaltų žmonių, neturinčių nieko bendro su politika. Taip vadinamos ježovščinos aukomis tapo mažiausiai 12 milijonų žmonių, apie milijoną buvo sušaudyta. Kiti išvežti į Sibirą. Ten dauguma žuvo nuo bado, šalčio arba buvo nukankinti sargybinių.

* **Nikolajus Ježovas** (1895—1940), sovietų politikas. Nuo 1917 m. bolševikų partijos narys. 1927 m. atvyko į Maskvą ir greitai kilo karjeros laiptais valstybės administracijoje. Vykdant visuotinę kolektyvizaciją, buvo žemės ūkio liaudies komisaro pavaduotoju. Beatodairiškai realizavo visus Stalino nurodymus, ir tai lėmė jo karjeros kilimą. 1934 m. buvo paskirtas Centro komiteto sekretoriumi, vėliau partinės kontrolės komisijos pirmininku. 1936 m. ėmė vadovauti vidaus reikalų liaudies komisariatui ir tapo ištikimiausiu Stalino plano vykdytoju, kai buvo siekiama sunaikinti senus bolševikų kadrus, tariamai grėsmingus diktatoriui. 1938 m., kai „didžiojo valymo“ planai buvo įvykdyti, jis buvo perkeltas į nereikšmingas vandens transporto komisaro pareigas. 1939 m. balandžio mėn. buvo areštuotas. Po pusmetį užsitęsusio tardymo stojo prieš karo tribunolą ir buvo nuteistas mirties bausme. 1940 m. vasario mėn. sušaudytas.

Lavrentijus Berija

Oficialiai manoma, jog „didysis valymas“ prasidėjo 1937 m. liepos 2 d., kai bolševikų partijos Centro komitetas priėmė rezoliuciją. Per 4 paskesnius mėnesius buvo areštuota 269 000 žmonių. Iš jų 75 950 nedelsiant sušaudyti.

Pirmiausiai Stalinas atsikratė žmonių, kurie galėjo atimti iš jo valdžią: senų bolševikų, pilietinio karo didvyrių, aukštų postų karininkų. Iš 131 Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) centro komiteto narių nužudyta 100, iš 22 liaudies komisarų — 17, iš 900 karininkų, turinčių generolo laipsnį, žuvo 600.

Vėliau teroro mašina jau nebesirinko. Naikino visus, kuriuos tik pasiekė: inteligentus už tai, kad buvo inteligentais, nuteistųjų šeimas už tai, kad jų artimieji buvo kalinami, turtingus valstiečius už tai, kad praturtėjo, ir net NKVD funkcionierius už tai, kad ištikimai tarnavo ir vykdė aukštesnių viršininkų įsakymus.

Pats Ježovas savo rankomis užkankino ir nužudė dešimtis, o gal net šimtus žmonių. Teroro banga užliejo visą valstybę, turėdama uolius vykdytojus visoje teritorijoje. Gruzijoje veikė Lavrentijus Berija, tuo metu buvęs komunistų partijos pirmasis sekretorius. Garsėjo ypatingu žiaurumu, ypač inteligentijos atžvilgiu. Pagal vieno liudininko tvirtinimą, Berija dalyvavo tardant jauną ir labai gabų dirigentą Jevgenijų Mikeladzę.

Tardomajam buvo užrištos akys, kad nematytų ir nepažintų budelių. Vis dėlto, būdamas tikras, Berijai pasakė:

— Užrišote man akis, bet aš turiu gerą klausą. Pažinau tave!

Girdėdamas tai, Berija ėmė mušti jį lazda per galvą, kol kankinamasis neteko klausos.

Kodėl Ježovas nutarė atsikratyti žmogaus, kuris prižiūrėjo ir valdė „valymo“ procesą Gruzijoje? Istorija į šį klausimą atsakymo nedavė. Tačiau 1938 m. liepos mėn. Ježovas įsakė Gruzijos vidaus reikalų ministerijos viršininkui Sergejui Golidzei* surinkti įrodymus, kad Berija dalyvavo „karinės fašistinės organizacijos“ darbe. Golidzė Beriją įspėjo. Jis atsisveikino su šeima ir išvyko į Maskvą. Pas Staliną. Žinojo, kad gali ir negrįžti, tačiau laimė jo neapleido. Dar prieš kelis mėnesius nieko nebū-

* **Sergejus Golidzė** (?—1953), sovietų generolas-pulkininkas. Trečiojo dešimtmečio pradžioje vadovavo Užkaukazės pasienio daliniams. Nuo 1934 m. lapkričio ten pat vadovavo NKVD. 1938 m. padėjo organizuoti valymus Tolimųjų Rytų savanorių armijoje. Netrukus buvo paskirtas Gruzijos NKVD viršininku. 1938 m. lapkričio mėn. tapo Leningrado NKVD viršininku, o 1941 m. liepos mėn. tas pareigas pradėjo eiti Tolimuosiuose Rytuose. Penkiasdešimtųjų metų pradžioje paskirtas valstybės saugumo ministerijos viceministru. Nuo 1953 m. kovo mėn. vidaus reikalų ministerijos (MVD) viceministras. Po Berijos nušalinimo buvo areštuotas. 1953 m. gruodžio 18 d. nuteistas mirties bausme.

tų laimėjęs. Tačiau 1938 m. liepos mėn. Stalinas suprato, kad Ježovas tiki savo neliečiamybe, pasidarė pernelyg uolus, likviduojant tikrus ir įsivaizduojamus stalinizmo priešus. Jo sukurtas didžiulis teroro aparatas, turintis šimtus tūkstančių funkcionierių, budelių ir skundikų, pradėjo veikti, neklausydamas Maskvos nurodymų. Jo žmonės pradėjo gaudyti, kišti į kalėjimus ir žudyti net ištikimiausius stalniečius, o to diktatorius leisti negalėjo. Be to, „didžiojo valymo" tikslas jau buvo pasiektas. Tikrieji ir tariamieji Stalino priešai buvo mirę arba negalėjo pakenkti, būdami lageriuose. Represijų apimtis galėjo būti mažesnė. Stalinas ėmė pastebėti, kad valstybė, sukaustyta baimės, nustoja funkcionuoti. Nutarė atgauti visuomenės pasitikėjimą, nurodydamas, kas kaltas už masines žudynes, kankinimus, siuntimus į Sibirą. Ježovas — jau nebereikalingas kaip masinių represijų organizatorius — galėjo tapti atpirkimo ožiu.

Kaip tik tuo metu į Maskvą atvažiavo Berija. Stalinas apie jį girdėjo anksčiau. Žinojo, jog jis geras „valymo" Gruzijoje organizatorius ir autorius knygos, kur aprašomi Stalino nuopelnai Gruzijos revoliucijai. Toks žmogus jam buvo reikalingas: puikus teroro organizatorius ir ištikimas pavaldinys. Todėl paskyrė Beriją Ježovo pavaduotoju ir nariu komisijos, kuri turėjo ištirti piktnaudžiavimo valdžia NKVD struktūrose atvejus. Tai reiškė, kad Ježovo likimas jau nuspręstas. Lapkričio 23 dieną jis atsistatydino, o kitą dieną jo — NKVD viršininko — vietą užėmė Berija. Tarp kitko, 1939 m. balandžio mėn. Ježovas buvo areštuotas, po pusę metų užsitęsusio tardymo stojo prieš teismą, buvo nuteistas ir 1940 m. vasario mėn. sušaudytas.

Berija laikomas žmogumi, kuris sustabdė įsibėgėjusią teroro mašiną. Tai netiesa. Jis buvo tik skrupulingas Stalino nurodymų vykdytojas.

Tuoj po Ježovo nušalinimo pradėta areštuoti žmones, dalyvavusius masinėse represijose. Sušaudyti artimiausi kraugeriško komisaro bendradarbiai: Michailas Frinovskis ir Leonidas Zakovskis. Prie sienos buvo pastatytas Novosibirsko srities budelis Malcevas, kalėjime atsidūrė Baltarusijos NKVD viršininkas, ypatingai žiauriu elgesiu su kaliniais pagarsėjęs Borisas Bermanas. Areštuotas ir sušaudytas Stalino svainis Stanislavas Redensas, buvęs atsakingas už masines represijas Maskvoje. Sušaudyta dauguma didelių lagerių komendantų, kurių sąžinę slėgė šimtų tūkstančių žmonių mirtis ir kankinimai. Tačiau ne teisingumas rūpėjo. Berija, Stalinui įsakius, naikino tuos, kurie daug žinojo, buvo visiškai atsidavę Ježovui ir galėjo surengti sąmokslą prieš naujus viršininkus ir diktatorių.

Berija buvo vienintelis institucijos, kuri vadinosi GULAG (Vyriausioji lagerių valdyba), viešpats. Iki šių dienų niekam nepavyko sužinoti, kiek buvo lagerių ir kiek žmonių juose kalino. Pagal vienus duomenis, 1940 m. Sovietų Sąjungoje buvo 53 lageriai, 425 pataisos darbų stovyklos ir 50 stovyklų jauniems žmonėms. Juose buvo kalinama 1 668 200 žmonių. Kiti istorikai tvirtina, jog 1939 m. sovietų lageriuose buvo įkalinta per 3,5 milijono žmonių.

Be abejonės, naujasis vidaus reikalų komisaras palengvino jų dalią. Jam įsakius, buvo padidintas maisto davinys, buvo leista gauti siuntinius iš namų, davė muilo. Tačiau tai buvo daroma ne iš žmoniškumo. Berija žiūrėjo į lagerius kaip „geras šeimininkas", kuris supranta, jog tai yra didelis intelektualinis ir ūkinis potencialas, todėl būtina jį atitinkamai panaudoti tėvynės labui. Negalima šios jėgos laikyti be naudos ir leisti sargybiniams dėl pramogos žudyti kalinius.

Naujiems viršininkams atėjus, mirtingumas lageriuose sumažėjo, tačiau ir toliau sargybiniai čia buvo gyvenimo ar mirties šeimininkais, o šaltis ir nepaprastai sunkus darbas taip pat žudė. Vien tik „Užpoliarės" lageryje 1941 m. spalio mėn. mirė 1474 kaliniai.

Prasidėjus II-ajam pasauliniam karui, Berijos imperija greitai plėtėsi. Sovietų armija įžengė į Lenkiją, o vėliau į Lietuvą, Latviją ir Estiją. Iš lenkų žemių į lagerius iškelta apie 400 tūkstančių žmonių. Iš Pabaltijo respublikų išvežta 140 tūkstančių gyventojų. Nuo 1941 metų Berija asmeniškai prižiūrėjo didžiulę ištisų tautų perkėlimo akciją. Rugpjūčio mėn. šimtai tūkstančių Pavolgio vokiečių buvo išsiųsta į Kazachstaną ir Sibirą. 1943 m. lapkričio mėn. iškelta 69 tūkstančiai karačiajų, 1944 m. sausio mėn. 93 tūkstančiai kalmukų, vėliau pusė milijono čečėnų. Šimtai tūkstančių žmonių žuvo gyvuliniuose vagonuose kelionės, kuri tęsėsi savaitėmis, metu. Traukiniai sustodavo tik plyname lauke, kad tie, kurie dar buvo gyvi, galėtų išnešti iš vagonų mirusiųjų kūnus ir palaidoti juos. Tačiau ne toliau nei 5 m nuo bėgių. Šios ribos peržengimas grėsė mirtimi.

Didžiausias NKVD viršininko rūpestis buvo didžiosios perkėlimo operacijos organizavimo ir ekonomikos klausimai. Prasidėjus karui, reikėjo aprūpinti frontą, todėl sumažėjo lėšos, kurias Berija galėjo naudoti šimtų tūkstančių žmonių perkėlimui į tolimas vietas, akcijai. Vis dėlto sugebėjo įvertinti savo pavaldinių aktyvumą ir sumanumą. Vienas jų, Solomonas Milštainas atkreipė dėmesį, kad čečėnų ir ingušų traukiniuose yra daug vaikų, o šie užima mažiau vietos nei suaugusieji. Taigi pasiūlė, kad į kiekvieną vagoną būtų sugrūdama po 45 asmenis vietoj 40, tokiu būdu reikėjo žymiai mažiau vagonų.

Berija su Stalino dukra Svetlana

Berija sugebėjo įvertinti veiklius ir sumanius perkėlimo akcijos organizatorius. 1944 m. gruodžio mėn. Stalinas, Berijai pateikus, suteikė aukščiausius laipsnius 413 NKVD funkcionierių, itin pasižymėjusių, organizuojant ištisų tautų vežimą.

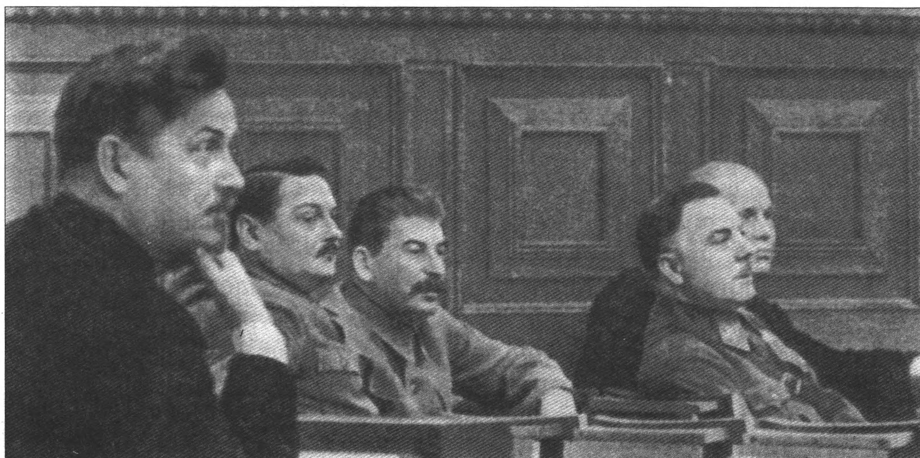
1941 m. birželio mėn. Berija susidūrė su nauju iššūkiu: reikėjo sulaikyti armijos, kuri patyrė apmaudžius pralaimėjimus, žlugimą ir priversti karius eiti į žūtbūtinę kovą, kad būtų laimėta laiko.

Į frontą buvo išsiųsti specialūs NKVD būriai („Osobyje otdiely"). Jų uždavinys buvo neleisti kariuomenės daliniams pasitraukti, nors jie negalėjo atlaikyti vokiečių spaudimo. Pirmąją akciją „OO" atliko 1941 m. liepos 25 dieną. Tada buvo sušaudyta tūkstantis kareivių, ištrūkusių iš vokiečių apsupimo ir ieškojusių kontakto su savo divizija, tačiau patekusių į NKVD rankas.

Berija sugebėjo negailestingai išnaudoti lageriuose kalinamus žmones. Jam patarus, Stalinas sutiko suformuoti iš lagerio paleidžiamų kalinių baudžiamuosius būrius. Per 39 tūkstančius kvalifikuotų kalinių buvo nukreipta į šaudmenų gamybos įmones, o 40 tūkstančių — į įmones, gaminančias lėktuvus ir tankus. Specialiame kalėjime prie Maskvos dirbo gabiausi aviacijos konstruktoriai, tokie kaip Andriejus Tupolevas. Jiems dovanojo laisvę, kad vykdytų įsakymus.

1944 m. kovo mėn. Berija išdidžiai pranešė Stalinui, kad kaliniai Karagandoje pastatė anglių kasyklą ir ten išgauna 1,5 milijono tonų anglių per metus. Po mėnesio pranešė, kad baigta metalurgijos gamyklos statyba. Tuo pat metu pagal fragmentiškus duomenis ir liudininkų parodymus galima spręsti, kad karo metais mažiausiai 620 tūkstančių kalinių mirė nuo bado, šalčio ir nepakeliamai sunkaus darbo.

Šalia Berijos Nikita Sergejevičius Chruščiovas atrodė lyg gerumo angelas. Linksmas, besišypsantis, niekada neturėjęs nieko bendro su NKVD. Ar galima tikėti, kad jo rankų nesutepė kraujas? Ar tai įmanoma, kadangi buvo artimas Stalino bendradarbis? Išsamesnė jo gyvenimo analizė rodo, jog ši prielaida yra nepagrįsta.

Stalinas su artimiausiais bendradarbiais 1938 metais: (iš kairės) Nikolajus Bulganinas, Andriejus Ždanovas, Josifas Stalinas, Klimentas Vorošilovas ir Nikita Chruščiovas

Nuo 1935 metų Chruščiovas buvo komunistų partijos Maskvos komiteto pirmasis sekretorius. „Didysis valymas“ prasidėjo 1937 metais. Taigi areštų sprendimai turėjo eiti per jo rankas, o mirties bausmės vykdymui reikėjo gauti jo sutikimą. Vėliau visa tai aiškino taip:

— *Kai byla būdavo baigta ir Stalinas reikalavo, kad ir kiti pasirašytų* (po nuosprendžiu), *jis pats pirmas posėdžio metu padėdavo savo parašą ir pastumdavo tolyn, prie kiekvieno, kas čia sėdėjo. Šie nežiūrėdami ir žinodami apie bylą iš informacijos, kurią pateikė Stalinas, apibūdindamas nusikaltimą, pasirašydavo. Tuo pačiu priimdavo, galima sakyti, bendrą sprendimą.*

Vis dėlto ir pats rodė ypatingą aktyvumą. Reikalavo areštuoti ir likviduoti mažiausiai 20 tūkstančių „buožių ir kriminalistų“, kaip vadino žmones, kuriuos Stalinas buvo pasmerkęs mirčiai arba ilgam kankinimuisi lageriuose. Maskvoje organizavo mitingus, smerkiančius parodomųjų procesų metu nuteistus žmones.

Viename jų kalbėjo jam charakteringu būdu:

— *Sėdi sau kartais žmogus, o aplinkui knibždėte knibžda priešai, vos jam nelipa ant kojų, bet jis jų nepastebi ir pučiasi, sako, mano aparate nėra kenkėjų, nėra svetimų. Bet tai — dėl kvailumo, dėl politinio aklumo, dėl idiotiškos ligos — aplaidumo, o ne dėl to, kad trūksta priešų.*

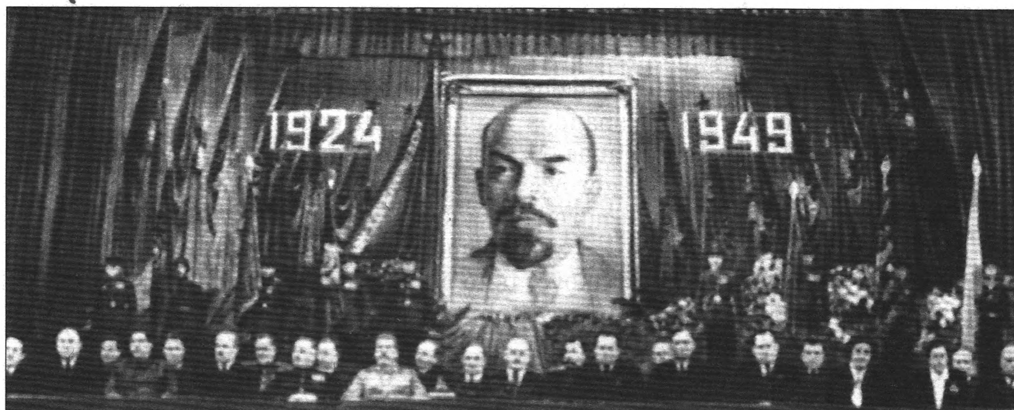
Nuo 1938 m. buvo Ukrainos komunistų partijos sekretorius. Ten, Mažosios Lenkijos rytinėje dalyje, jo iniciatyva pradėtos represijos prieš lenkų tautą.

Visiškas atsidavimas Stalinui sudarė galimybę kilti karjeros laiptais ir gauti politinio biuro nario vietą. Karo metais buvo kelių frontų karo tarybų nariu. 1949 m. sugrįžo į Maskvą ir vėl buvo sostinės partijos komiteto pirmuoju sekretoriumi ir Centro komiteto sekretoriumi žemės ūkio reikalams.

Suprantama, pažinojo Beriją, tačiau priešai nebuvo. Pasitaikė tam tikrų nesusipratimų, pavyzdžiui, 1939 m. Berija, perėmęs valdžią ir tęsdamas „valymo“ programą, įsakė Ukrainoje likviduoti artimą Chruščiovo draugą, tenykštį policijos viršininką Uspenskį. Chruščiovas bandė tarpininkauti, tačiau komisaras nesutiko padaryti išimties. Chruščiovas to nepamiršo. Po karo abu atsidūrė toje pačioje barikadų pusėje. Staiga pajuto, kad jiems gresia mirtinas pavojus.

Stalinas galvojo, kad žmonės, kurie visus karo metus buvo prie jo šono, tokie kaip užsienio reikalų komisaras Viačeslavas Molotovas, gynybos ministras Nikolajus Bulganinas, Georgijus Malenkovas, saugumo viršininkas Berija, aukštieji kariuomenės vadai, įsitvirtino valdžioje, sukūrė sau politinį užnugarį ir gali būti grėsmingi jo pozicijai. Todėl nusprendė juos likviduoti.

Nutarė panaudoti „didžiojo valymo“ laikais patikrintą metodą: sukelti isteriją dėl gresiančio pavojaus, kurį kelia tėvynės išdavikai ir šnipai. Iš

Iškilmingas posėdis, skirtas Lenino mirties 25-osioms metinėms. Didžiajame teatre susirinko artimiausi Stalino bendradarbiai. Jų likimas jau buvo nulemtas

tikrųjų aukomis būtų buvę šimtai tūkstančių žmonių, tačiau tai sudarytų galimybę areštuoti ir likviduoti tuos, kurių Stalinas ėmė bijoti.

Vieną dieną jam į galvą atėjo mintis, kad du žymūs komunistai: Georgijus Dimitrovas ir Andriejus Ždanovas, mirė nenatūralia mirtimi. Dimitrovas, kurio pavardė tapo žinoma prieš karą, apkaltinus jį Reichstago padegimu, buvo Bulgarijos komunistų partijos sekretorius. 1949 m. liepos 2 d., atvykęs į sanatoriją Sovietų Sąjungoje, mirė nuo širdies priepuolio. Leningrado komiteto sekretorius Andriejus Ždanovas, visų laikomas Stalino pasekėju, mirė 1948 m. rugpjūčio 31 d. nuo širdies priepuolio. Juos abu gydė tas pats gydytojas, profesorius Borisas Koganas.

— Tikriausiai veikė ne vienas, — kalbėjo Stalinas. — Turėjo būti didžiulio sąmokslo, kurį rengia Sovietų Sąjungos priešai, nariu. Jie buvo pasirengę sunaikinti valstybę, žudydami vadovus.

Netrukus Michailas Riuminas*, ėjęs saugumo ministro pavaduotojo pareigas, gavo nurodymą surasti kaltus. 1952 m. lapkričio mėn. areštavo Kremliaus ligoninės elektrokardiografijos skyriaus viršininkę ir Jakovą Etingerį, gydytoją, kuris kontroliavo šio skyriaus darbą. Jie buvo kaltinami, kad blogai iššifravo Ždanovo elektrokardiogramą. Žvėriškus Riumino tardymo būdus greitai patyrė visa Kremliaus gydytojų grupė. Kankinami jie prisipažino kaltais.

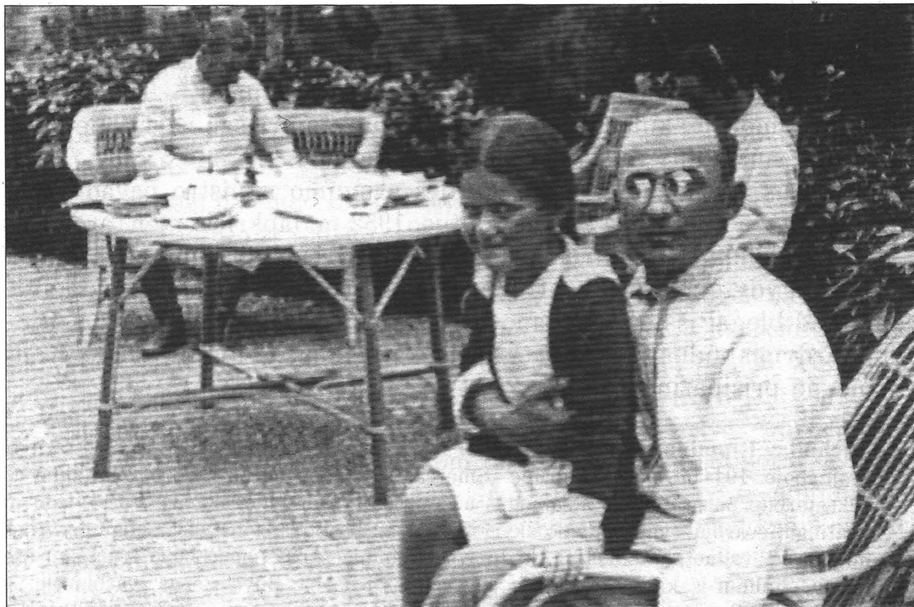
* **Michailas Riuminas** (1913—1954). 1941 m. pašauktas į kariuomenę, pradėjo tarnybą kontržvalgyboje. 1944 m. perėjo į grupę „Smerčas". Atrodo, jog po karo buvo Stalino asmeninio sekretoriato nariu ir buvo atsakingas už valstybės saugumo reikalus. Po to vadovavo MGB ypatingai svarbių bylų tardymo skyriui. 1951 m. paskirtas valstybės saugumo m-jos (MGB) ministro pavaduotoju. Tikėtina, kad savo viršininko Abakumovo buvo trumpam areštuotas, tačiau, Stalinui įsakius, paleistas ir sugrąžintas į darbą. Buvo vienas svarbiausių „gydytojų sąmokslo" bylos organizatorių ir pagarsėjo labai žiauriu elgesiu areštantų atžvilgiu. Po Stalino mirties atleistas iš pareigų, areštuotas. 1954 m. liepos 7 d. nuteistas mirties bausme.

1953 m. sausio 12 d. Riuminas jau turėjo „nepaneigiamus“ įrodymus, leidžiančius areštuoti kiekvieną gydytoją, kuris turėjo ryšį su žymiausiais Sovietų Sąjungos valdžios atstovais.

Kitą dieną TASS'o spaudos agentūra nurodė svarbiausių areštantų pavardes: Vovsi, B. Koganas, M. Koganas, Feldmanas, Grinšteinas, Etingeris, Vinogradovas, Jegorovas.

Kankinami gydytojai nurodė visą sąrašą partijos ir valstybės veikėjų, kuriuos rengėsi pašalinti. Labai įdomu tai, kad aukų sąraše nebuvo Berijos, Chruščiovo ir Malenkovo. Iš to galima daryti išvadą, kad būtent jie pavedė gydytojams nužudyti Staliną ir kitus aukštus pareigūnus, kad patys galėtų užimti valdžią.

Stalinas sukūrė atitinkamą atmosferą, o slaptoji policija kaupė įrodymus, kurie duotų pagrindą apkaltinti tuos, kuriuos reikėjo likviduoti. Tačiau diktatorius nesuspėjo užbaigti paties pradėto darbo. 1953 m. kovo 5 d. mirė savo viloje Kunceve prie Maskvos, o jo mirties aplinkybės liko neišaiškintos iki šių dienų. Naktį iš vasario 28-osios į kovo 1-ąją paskutiniais Stalino svečiais buvo Chruščiovas, Malenkovas, Bulganinas ir Molotovas. Panašu, kad išvažiavo iš Kuncevo antrą valandą nakties. Pagal oficialią versiją, Stalinas mirė nuo kraujo išsiliejimo į smegenis ir galbūt širdies priepuolio, kuris įvyko naktį iš kovo 1-osios į 2-ąją. Sugretinus šiuos du įvykius: bendradarbių vizitą, kurie galėjo žinoti apie diktatoriaus ketinimus juos likviduoti, ir pavojingą diktatoriaus ligą, daugelis tiriančių galėtų įžvelgti jų betarpį ryšį.

Berija Stalino viloje Kunceve. Ant kelių laiko Stalino dukterį Svetlaną (30-ųjų metų pabaigos fotografija)

Tikriausiai nė vienas jų nebūtų drįsęs pasikėsinti į Stalino gyvybę. Tačiau labai įmanoma, kad nesuteikė mirštančiajam pagalbos ir pavėlavo ją iškviesti. Viskas rodo, kad Staliną tikrai ištiko širdies priepuolis naktį iš kovo 1-osios į 2-ąją, kai liko vienas pats. Paryčiui jį rado Kuncevo apsaugos komendantas pulkininkas Lozgačiovas. Tačiau jis negalėjo iškviesti pagalbos, nes tam reikėjo Berijos sutikimo, o šis dingo be žinios. Gydytojai atvyko labai pavėlavę. Spauda pranešė apie Stalino ligą po dviejų dienų. Toks laikas buvo reikalingas, kad būtų suformuota nauja vadovybė.

Kovo 9 dieną 10 val. 05 min. prasidėjo diktatoriaus laidotuvės. Tada jau buvo aišku, kad nė vienas nėra toks galingas, kad asmeniškai užimtų Stalino vietą. Todėl valdžia turėjo būti padalinta tarp didžiausią įtaką turėjusių partijos narių: Malenkovo, Berijos ir Chruščiovo.

Ta pusiausvyra valdžioje buvo labai netvirta. Pirmiausia į priekį išsiveržė Malenkovas, kuris tapo partijos generaliniu sekretoriumi bei ministru pirmininku. Tačiau po 9 dienų sekretoriaus pareigų atsisakė. Faktiškai valdžia partijoje vis labiau koncentravosi Chruščiovo rankose, tačiau galingiausias vis dar buvo Berija. Jis buvo vicepremjeras ir valstybės saugumo viršininkas. Jį nugalėti galėtų tik kariuomenė, ir Chruščiovas tai puikiai suprato.

Atrodė, kad Berijai perėmus valdžią, galima laukti gigantiškos teroro bangos, prieš kurią visi Stalino nusikaltimai būtų tik nekalta istorijos grimasa. Ir staiga įvyko neįtikėtinas įvykis. Berija pradėjo saugumo aparato reorganizavimą. 1953 m. kovo 6 d. išleido įsakymą perduoti lagerius Teisingumo ministerijos žinion. Nedelsiant atleido iš pareigų ir įsakė areštuoti žmones, tyrusius Maskvos gydytojų bylą. Riuminas, Ignatjevas, Epiševas, parodę ypatingą žiaurumą areštuotų gydytojų atžvilgiu, atsidūrė už grotų, o nekalti gydytojai buvo tuoj pat paleisti.

Būdamas ministro pirmininko pavaduotoju, Berija galėjo tvarkyti ne tik saugumo tarnybų darbą. Kovo 21 dieną įsakė nutraukti beprasmę Volgos—Baltijos kanalo statybą, taip pat kelių, brangiai kainuojančių ir nereikalingų, elektrinių statybą prie Dono. Be to, uždraudė įgyvendinti Chruščiovo sumanymą steigti vadinamuosius agromiestus, nes tai grėsė didžiuliais sovietų žemės ūkio nuostoliais.

Kovo 24 d. Centro komiteto prezidiumo posėdyje pareikalavo paskelbti amnestiją. Tokiu būdu iš 2,5 milijonų kalinių liktų kalėti lageriuose tik 221 tūkstantis ypač pavojingų kriminalistų.

Tas Berijos veiksmų sąrašas buvo labai ilgas ir turėjo sukelti kitų Politinio biuro narių nuostabą. Jeigu tuos pakeitimus Sovietų Sąjungos vidaus politikoje jie laikė ne itin svarbiais valdžios sistemai arba siekimu įgyti visuomenės pripažinimą, tai siekimas keisti tarptautinę politiką jiems atrodė grėsmingas sovietų imperijai.

Berija, praėjus keliems mėnesiams po Stalino mirties, pateikė kon-

cepciją, kuri galėjo greitai panaikinti stalininę Vokietijos ir Europos padalijimo koncepciją.

1953 m. birželio 2 dieną vyriausybės posėdyje prastūmė rezoliuciją, kuri vadinosi *Priemonės, galinčios pagerinti situaciją Vokietijos Demokratinėje Respublikoje.* Joje buvo numatyta *atsisakyti priverstinės socializmo statybos politikos ir imtis veiksmų, kad būtų sukurta vieninga, demokratinė ir taiką mylinti Vokietija.*

Tai sukėlė šoką Otui Grotevoliui ir Valteriui Ulbrichtui, vadovams valstybės, sukurtos pagal Stalino pageidavimą tam, kad būtų galima šantažuoti Vakarus ten laikomų divizijų skaitlingumu ir laikyti baimėje socialistines valstybes. Su tuo taip pat negalėjo sutikti ir Sovietų Sąjungos partijos bei vyriausybės vadovai. Berijos projektas turėjo likti tik jo svajonėse.

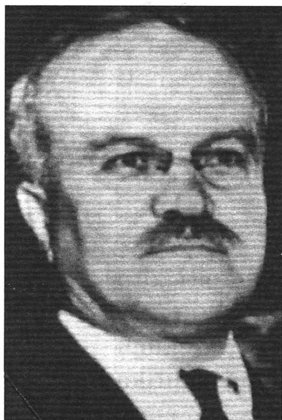
Praėjus keliolikai dienų VDR vyriausybė paskelbė, kad gamybos normos didinamos 10 procentų. Tai buvo tikra provokacija vokiečių darbininkų atžvilgiu. Buvo manoma, kad tai sukels pasipiktinimą. Kai tik jie ims protestuoti, bus lengva išprovokuoti demonstracijas.

Birželio 16 d. darbininkai išėjo į Berlyno gatves. Birželio 17 d. prieš juos pajudėjo sovietų tankai, iš anksto parengti tai akcijai.

Chruščiovas žinojo, kad atėjo laikas. Įvykiai Berlyne — išprovokuoti ar ne — davė jam į rankas argumentus: žiūrėkite, prie ko privedė Berijos politika! Dabar nerimsta Berlyne, paskui Varšuvoje ir kitose socialistinių valstybių sostinėse! Tuo pagrindu ėmė burti bendrininkus. Pirmasis bendradarbiauti pasisiūlė Malenkovas. Tai buvo labai svarbu. Vėliau prisidėjo gynybos ministras Bulganinas.

Berija greitai pastebėjo, kad Chruščiovas telkia jėgas. Tačiau nepakankamai jį vertino. Tiesa, paskambino Molotovui ir pasiūlė, kad paremtų jį.

— Tai tu turi paremti mūsų grupę, — atsakė Molotovas.

Viačeslavas Molotovas

Pokalbis baigėsi. Berija nesuprato, koks didelis pavojus jam gresia. Gali būti, jog jautėsi labai saugiai, nes Maskvoje turėjo dvi divizijas, t.y. apie 40 tūkstančių NKVD kareivių, kuriuos galėtų sulaikyti tik lygiavertė armija. Be to, daug aukštų Raudonosios armijos karininkų buvo jo pusėje, pavyzdžiui, Maskvos karinės apygardos vadas generolas Artemjevas, kuris karo metais vadovavo NKVD daliniams ir dabar aiškiai rėmė Beriją.

Chruščiovas, tai žinodamas, paskutinę minutę nutarė kreiptis į armiją, kad ji paremtų sąmokslininkus.

Birželio 26 d. 9.00 valandą paskambino Maskvos oro pajėgų vadui generolui Moskalenkai, kurį gerai pažinojo nuo karo laikų. Šis sutiko dalyvauti sąmoksle ir nurodė kelis patikimus karininkus. Tuo pat metu Malenkovas į sąmokslininkų gretas įtraukė maršalą Georgijų Žukovą.

Georgijus Malenkovas

Jis gerai prisiminė, kiek sveikatos ir nervų jam kainavo kova su Berija, prasidėjusi 1946 metais. Tada Stalinui įsakius, Berija turėjo jį areštuoti ir sunaikinti, nes diktatorius bijojo maršalo, II-ojo pasaulinio karo didvyrio šlovės ir galios. Nors tada jo ginti stojo aukščiausieji sovietų karininkai ir jam pavyko išsaugoti gyvybę, bet iki pat Stalino mirties žinojo, kad bet kada gali būti areštuotas. Kaip tik dėl to, vos tik Chruščiovui pasiūlius dalyvauti sąmoksle prieš Beriją, jis nedvejodamas sutiko.

11.00 val. kartu su kitais karininkais įvažiavo į Kremliaus teritoriją.

Posėdžių salėje prasidėjo posėdis.

Kai Malenkovas suteikė žodį Chruščiovui, šis atsistojo ir pasakė:

— Šios dienos posėdžio tema viena: antipartinė, griaunanti imperializmo agento Berijos veikla. Siūloma išmesti jį iš prezidiumo ir Centro Komiteto, pašalinti iš partijos ir perduoti teismui. Kas už tai?

Berija klausė viso to labai nustebęs.

— Kas yra, Nikita? Ką ten plepi?

Tie žodžiai Chruščiovą supykdė. Sugebėjo susitvardyti ir pradėti kaltinamąją kalbą. Priminė senus kaltinimus Berijai, bendradarbiavus su nacionalistiniais judėjimais, apkaltino siekimu primesti savo valdymą ir suardyti Sovietų Sąjungą.

Vėliau žodį gavo Malenkovas. Tęsė ta pačia linkme. Tačiau netrukus jo nervai neišlaikė ir, kai Chruščiovas pasiūlė balsuoti už Berijos areštavimą, Malenkovas paspaudė slaptą mygtuką.

Į salę įėjo Žukovas su pistoletu rankoje ir kiti generolai. Visi pašoko iš savo vietų.

— Draugai, ramiai! Sėskitės! — suriko Žukovas ir pradėjo Berijos kratą. Rado pas jį kortelę su užrašu „Pavojus". Berija tikėjosi, kad jam pavyks tą kortelę numesti į kambarį, kur laukė jo apsaugos vyrai. Tokios galimybės jis neteko. Buvo išvestas į patalpą, esančią šalia posėdžių salės.

Tai viena įvykių versija. Labiausiai tikėtina. Tačiau 1956 m. Chruščiovas pasakė prancūzų socialistų partijos delegacijos vadovui, jog to posėdžio metu Berija buvo nušautas. Tolesni faktai rodo, kad to pokalbio metu Chruščiovas greičiausiai leido sau pafantazuoti.

Todėl priimkime versiją, kad Berija buvo išvestas į kitą kambarį. Berijos apsaugos žmonės buvo labai kantrūs. Tiktai tarp 22.00 ir 23.00 valandos generolas Maslenikovas bei keli kiti įsiveržė į posėdžių salę ir panoro pamatyti savo viršininką. Generolas Moskalenka nuvedė Maslenikovą prie telefono ir sujungė su gynybos ministru. Neaišku, kokius

argumentus panaudojo Bulganinas, tačiau po kiek laiko Maslenikovas padėjo ragelį ir, neištaręs nė vieno protesto žodžio, išėjo iš kambario. Gali būti, kad ministras pasakė, jog sąmokslininkus remiančios armijos tankai yra pasirengę ir bet koks pasipriešinimas neturi prasmės.

Apie vidurnaktį 5 vyriausybiniai automobiliai, vežantys Beriją ir jį saugančius karininkus, išvažiavo iš Kremliaus ir pasuko į Kirovo gatvę, kur buvo Maskvos priešlėktuvinės gynybos kariuomenės vyriausioji būstinė. Iš ten Beriją perveže į Lefortovo kalėjimą.

Kol Berija buvo gyvas — buvo pavojingas. Pavojingi buvo ir jo šalininkai. Pagal Amerikos ambasados raportą, birželio 27 d. į Maskvą buvo iššaukta 12 šarvuotų transporterių, 20 tankų *T-34*, 23 savieigiai pabūklai *SU-100* bei kelios dešimtys kitų transporto priemonių. Po dviejų dienų buvo pastebėta, kad visa ši technika išvyko iš Maskvos.

Tikriausiai tų dviejų dienų pakako, kad būtų susidorota su Berijos šalininkais. Juos areštavo ir įkišo į kalėjimą, kaip ir žmoną Nino bei dvidešimt aštuonerių metų sūnų Sergo. Berijos pavaduotojas Merkulovas manė, kad pavyks išvengti viršininko likimo, ir parašė du ilgus laiškus, kuriuose kaltino Beriją. Tačiau jis nenurodė nieko konkretaus, jokių kaltės įrodymų, kokių laukė Chruščiovas. Todėl Merkulovas taip pat buvo suimtas.

Nuo liepos 2-os iki 7-os dienos vykusiame Sovietų Sąjungos komunistų partijos Centro komiteto plenume Chruščiovas aiškino areštų priežastis. Dabar jis jau valdė situaciją. Tie, kurie galėtų ginti Beriją, buvo sušaudyti. Plenumo baigtis buvo numatyta iš anksto. Liepos 7 dieną plenumas pritarė Lavrentijaus Berijos areštui, pašalino jį iš partijos ir atidavė teismui.

Pagal oficialią informaciją teismo procesas prasidėjo 1953 m. gruodžio 18 dieną. Berijos teismo posėdžiai vyko slapta. Jis buvo kaltinamas tėvynės išdavimu, teroro rengimu, kontrrevoliuciniais veiksmais ir įvairiais kitais nusikaltimais, už kuriuos grėsė mirties bausmė sušaudant.

Ar Berija iš tiesų buvo teisiamas? Iki šių dienų tiksliai atsakyti neįmanoma. Sunku suprasti Chruščiovo nediskretiškumą, kai jis pasakė, kad Berija buvo nušautas birželio 26 d. Kremliuje, o kitą kartą tvirtino, kad buvo pasmaugtas, bandant areštuoti. Tuo tarpu Berijos sūnus Sergo tvirtino, kad tėvas žuvo namuose, prieš išvykstant į posėdį Kremliuje.

Antra vertus, aišku tai, kad prie Maskvos upės esantis bunkeris proceso metu buvo ypatingai saugomas. Galima manyti, kad ten buvo laikomas Berija. Pagal oficialią versiją, nuosprendis Berijai įvykdytas būtent ten.

Taip baigėsi kova dėl valdžios, kurią laimėjo Nikita Sergejevičius Chruščiovas.

Greitai sąmokslininkai atsisuko prieš jį...

Ambasadorius Andropovas informuoja...

Likus porai žingsnių iki kartuvių, prie ministro pirmininko Imrės Nadžio, kurį vedė du sargybiniai, priėjo budelis ir du jo pagalbininkai. Teisėjas paėmė kalėjimo viršininko atneštą lapą ir perskaitė nuosprendį:
— Teismas nuteisė pilietį Imrę Nadį mirties bausme. Budeli, vykdyk savo pareigą!
Tačiau budelis atsisakė vykdyti nuosprendį. Tvirtino, kad 1949 m. pakorė ministrą, o paskui paaiškėjo, kad nekaltą. Nenorėjo dar kartą padaryti panašią klaidą. Jį pakeitė vienas jo pavaduotojas. Padėjo premjerui užlipti ant taburetės. Kitas ant kaklo užnėrė virvę. Paskui spyrė taburetę. Po 30 minučių du gydytojai patvirtino mirtį. Tai įvyko 1957 m. birželio 19 dieną.
Palaikai palaidoti kalėjimo kieme veidu į žemę. Taip laidoti nuteistus už tėvynės išdavimą buvo numatyta 1954 metų potvarkiu, kurį, būdamas ministru pirmininku, pasirašė Nadis.

1956 m. spalio 23 dienos vakare sovietų ambasadoje Budapešte įvyko ypatingas posėdis. Pirmininkavo Jurijus Andropovas*, kuris nuo 1954 metų buvo Sovietų Sąjungos ambasadoriumi Vengrijoje. Kažkaip ypatingai kreipėsi į rusą, kuris prieš keliolika dienų atvyko iš Maskvos. Pristatė jį kaip „sovietų patarėją“. Posėdyje dalyvavęs Budapešto policijos viršininkas Sandoras Kopačis suprato, kad tai turėtų būti labai svarbus asmuo. Negalėjo net pagalvoti, jog šalia jo sėdi KGB viršininkas generolas Ivanas Serovas. Pirmą kartą šios organizacijos istorijoje pats žinybos vadovas nutarė asmeniškai prižiūrėti užsienyje vykdomą operaciją.

Jurijus Andropovas

— Fašistai ir imperialistai išsiuntė į Budapešto gatves savo smogiamuosius būrius, tačiau tos šalies gynybos pajėgose vis dar yra draugų, kurie nedvejodami panaudos ginklą! — pasakė Serovas.

* **Jurijus Andropovas** (1914—1984), sovietų politikas. 1938—1940 m. buvo aktyvus komunistinės jaunimo organizacijos Karelijoje veikėjas. Karo metais dalyvavo partizaniniame judėjime. 1954—1957 m. SSRS ambasadorius Budapešte. Nuo 1967 metų vadovavo valstybės saugumo komitetui (KGB). 1982 m., po Leonido Brežnevo mirties, tapo Sovietų Sąjungos komunistų partijos Centro komiteto generaliniu sekretoriumi bei Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininku. Sunkiai sirgdamas inkstų liga, netrukus mirė.

— Visiškai aišku, kad draugas patarėjas iš Maskvos dar nesuspėjo susipažinti su situacija mūsų šalyje, — ramiai atsakė Kopačis. — Turime jam pasakyti, kad ne „fašistai" ir „imperialistai" organizuoja demonstracijas. Tie, kurie tai daro, yra atėję iš universitetų. Jie valstiečių ir darbininkų sūnūs ir dukterys. Tai puikiausias mūsų krašto inteligentijos žiedas, siekiantis teisės parodyti mūsų krašto simpatijas Lenkijai.

Serovas į tai neatsakė nė žodžio, bet žiūrėjo į vengrą taip, lyg būtų norėjęs jį užmušti. Atsirevanšavo po keliolikos dienų, kai Kopačį areštavo.

Situacijos įtampą išsklaidė Andropovas, kuris ėmė komentuoti įvykių raidą, artėdamas prie „darbininkų ir valstiečių valdžios sukūrimo", kaip pavadino Sovietų Sąjungos kontrolės įvedimą Vengrijoje.

1945 m. vasario 13 d., po daug dienų trukusių atkaklių mūšių, sovietų armija užėmė Budapeštą. Niekas nesakė „išlaisvino", nes Vengrija buvo Vokietijos sąjungininkė: vengrų armija dalyvavo Jugoslavijos užkariavime, o vėliau kovojo Sovietų Sąjungoje. Tai apsprendė pokarinės Vengrijos nuostatas ir jos požiūrį į Sovietų Sąjungą. Vengrai jautėsi okupuota šalimi, o ne išvaduota iš vokiečių okupacijos.

1945 metai pranašavo demokratijos grįžimą. Lapkričio mėn. vykusiuose rinkimuose 57 procentus balsų gavo antikomunistinė Gerų žemdirbių partija. Komunistų partija gavo tik 17 proc. balsų, tačiau jų atstovai atsirado naujojoje vyriausybėje. Turėdami sovietų armijos paramą, sutriuškino Gerų žemdirbių partiją, o jos vadovus išvežė į sovietų lagerius.

Matiašas Rakošis

Valdžią valstybėje perėmė Vengrijos komunistinės darbo žmonių partijos pirmasis sekretorius Matiašas Rakošis*. 16 metų buvo kalinamas, kol 1940 m. sovietų vadovybė iškeitė jį į 1849 metų revoliucijos reprezentantus. 1945 m. grįžo į Vengriją ir ėmė vadovauti komunistams.

1948 metais jo iniciatyva prasidėjo teroro banga. Prieš teismą stojo kardinolas Mindšentis, buvęs opozicijos ramsčiu, kurį nuteisė kalėti iki gyvos galvos. Tuo pat metu teroro banga palietė ir vieną jos kūrėją, vidaus reikalų ministrą Laslą Raiką. Kankinimais išgauti prisipažinimai apie bendradarbiavimą ir Jugoslavijos

* **Matiašas Rakošis** (tikr. Rozenfeldas) (1892—1971), vengrų politikas. Kartu su kitais įkūrė Vengrijos komunistų partiją. 1919 m. rugpjūčio mėn., žlugus Vengrijos Tarybų respublikai, pabėgo į Sovietų Sąjungą. 1925 m. grįžo į šalį. Sugautas ir nuteistas kalėti iki gyvos galvos, sovietų valdžios iškeistas į 1849 m. revoliucijos vadus. Sovietų Sąjungoje vadovavo komunistams emigracijoje. 1945 m. tapo Vengrijos darbo žmonių partijos generaliniu sekretoriumi bei (1952 m.) ministru pirmininku. Buvo atsakingas už opozicijos dalyvių areštus, žudymus ir mirties nuosprendžius. 1956 m. buvo išvežtas į SSRS, kur iki mirties buvo laikomas tremtyje Gorkyje.

vadovu Josipu Broz Titu galėjo ateityje palengvinti susidorojimą su Jugoslavija. Raikas buvo nuteistas mirties bausme ir 1949 m. nužudytas. Tai apie jį kalbėjo budelis, kai atsisakė vykdyti nuosprendį Nadžiui. Jo likimas buvo panašus į daugelio kitų komunistų partijos veikėjų likimą. 1951 m. į kalėjimą įkištas vidaus reikalų ministras Janošas Kadaras. Kalėjime išsėdėjo trejus metus. Buvo siaubingai kankinamas.

Stalino mirtis 1953 m. kovo mėn. buvo didelis smūgis Rakošio, ištikimai vykdžiusio Maskvos nurodymus, politikai.

Ten, po diktatoriaus mirties, valdžia perėjo į trijų vyrų rankas: Chruščiovo, Malenkovo ir Berijos. Stipriausias iš jų buvo Lavrentijus Berija, kuris norėjo Sovietų Sąjungoje ir socialistinėse valstybėse padaryti esminius pakeitimus. Rakošis-budelis netiko jo demokratiškesnės Vidurio Europos vizijai.

Vengrijos komunistų partijos vadas išsigando naujų vėjų, kurie ėmė pūsti Kremliuje po Stalino mirties. Žinojo, kad aukščiausią valdžią Maskvoje perėmė Lavrentijus Berija, kuris nepritarė nei jam, nei jo ligšiolinei politikai. 1953 m. birželio 13 d. Rakošis įsitikino tuo akivaizdžiai, kai buvo iškviestas į Maskvą. Ten, koridoriuje, jį pamatė Berija ir akimirkai sustojo.

— Ką čia dar veikiate? Vis dar esate Vengrijos ministru pirmininku? — paklausė piktdžiugiškai šypsodamasis.

Ta pastaba buvo pirmasis Berijos priešiškumo ženklas. Vėliau tai pasireiškė Vengrijos delegacijos susitikimo su Sovietų komunistų partijos vadovais metu.

Berija staiga pasakė Rakošiui:

— Drauge Rakoši, girdėjome, kad Vengriją valdė turkų sultonas, habsburgų imperatorius, totorių chanas ir lenkų karalius, tačiau negirdėjome, kad Vengrijos karaliumi būtų žydas. O jūs, atrodo, to siekiate. Todėl žinokite, kad mes to neleisime.

Rakošis bijojo Berijos ir jo antisemitizmo. Vis dėlto bandė gintis — tuoj pat ėmėsi savikritikos. Vengrijos darbo partijos CK plenume 1953 m. birželio mėn. pasakė.

— Mano veiksmai buvo susiję su tokiu išdidumu ir puikybe, kad neliko vietos komunistiniam kuklumui.

Išlaikė pirmojo sekretoriaus postą, tačiau turėjo atsisakyti ministro pirmininko pareigų. Šios pareigos patikėtos liberalių pažiūrų komunistui, reformatoriui Imrei Nadžiui*.

Tuo pat metu Rakošis kaupė jėgas. Maskvoje buvo areštuotas ir nužu-

* **Imrė Nadis** (1896—1958), vengrų komunistas ir politikas. 1918 m. įstojo į bolševikų partiją ir dalyvavo Rusijos pilietiniame kare. 1921 m. grįžo į Vengriją. Už komunistinę veiklą buvo areštuotas ir kalinamas. 1928 m., išėjęs iš kalėjimo, išvažiavo į SSRS. 1944 m. gruodžio mėn. grįžo į Vengriją. Būdamas žemės ūkio, vėliau vidaus reikalų ministru ir parlamento pirmininku, prisidėjo prie demokratijos likvidavimo, o kraštas tapo priklausomas nuo Sovietų Sąjungos. 1949 m. po konflikto su komunistų partijos pirmuoju sekretoriumi M.Rakošiu buvo paša-

Imrė Nadis

dytas Berija. Chruščiovas, kuris ten perėmė valdžią, norėjo socialistinėse valstybėse remtis žmonėmis, kurie sugebėtų laikyti liaudį paklusnią ir neleistų pasireikšti demokratijos daigams. Premjeras Nadis, pasiryžęs sudaužyti teroro mašiną, stojo prieš Rakošį. Įsakė paleisti politinius kalinius. Pabandė tvarkyti liaudies ūkį, sulaikydamas priverstinį industrializavimą ir kaimo kolektyvizavimą. Tikėjo, kad jo populiarumas yra geriausias ginklas prieš jo politinius priešus. Neįvertino Rakošio.

Viltys, kad bus švelnesnė politinė atmosfera, kad sugebės nušalinti nuo valdžios nekenčiamus vadovus ir gaus daugiau pilietinės laisvės, greitai dingo. Nadis nesugebėjo sustiprinti valdančioje partijoje savo pozicijas. Rakošis buvo apsukresnis. Todėl 1955 m. Nadis prarado ministro pirmininko postą ir buvo pašalintas iš partijos, nors vis dar buvo gyvas.

Rakošis neišdrįso jį nužudyti. Žinojo, koks Nadis populiarus, todėl bijojo, kad įkalinęs ir nuteisęs mirti šį politiką, gali sukelti visuomenės pasipriešinimą. Tuo labiau kad 1956 metais Vengrijoje staigiai smuko liaudies ūkis. Grūdų derlius buvo 20 procentų mažesnis už ir taip mažą 1955 metų derlių. Tai buvo priverstinės kaimo kolektyvizacijos padariniai. Sovietinių veiksmų kopijavimas katastrofiškai žlugdė pramonę. Pastatyti stambūs kombinatai šalyje, neturinčioje anglių ir geležies rūdos telkinių, buvo labai sunkus krūvis silpnai energetikos sistemai. Ėmė trūkti energijos. Pramonės įmonėse buvo išjungiamas energijos tiekimas, produkcijos gamyba sustodavo kelioms dienoms.

Specialiai organizuojamuose mitinguose liaudis rėmė Rakošio politiką, tačiau propaganda labai skyrėsi nuo realaus gyvenimo.

1956 m. birželio pabaigoje į Vengriją atėjo žinia apie įvykius Poznanėje.

Rakošis, pabūgęs, kad demokratijos užkratas greitai pasieks ir jo kraštą, griebėsi ginklo, kurį laikė veiksmingiausiu — teroro. Įsakė parengti sąrašą 400 asmenų, kurie turėjo būti areštuoti. Pirmuoju sąraše buvo Imrė Nadis. Liepos 18 d. Centro komitetas turėjo aprobuoti tų žmonių įkalinimą.

Šią situaciją akylai sekė ambasadorius Andropovas.

Sistemingai informavo Maskvą, kaip vystosi įvykiai Budapešte, o jo raportus labai įdėmiai skaitė Maskvos vadai. Kremlius bijojo, kad įvykiai

▶ lintas iš pareigų. 1953 m., sovietų vyriausybei reikalaujant, paskirtas ministru pirmininku. Siekė tam tikro šalies gyvenimo liberalizavimo, tačiau dėl Rakošio intrigų nesugebėjo sustiprinti savo pozicijų nei suburti politinio užnugario. To rezultatas — pašalinamas (1955 m.) iš partijos. 1956 m. spalio 24 d. vėl sugrįžo į ministro pirmininko postą. Stengėsi neįsileisti sovietų armijos ir paskelbė Vengrijos nepriklausomybę. Sovietų armijai užėmus Budapeštą, pasislėpė Jugoslavijos ambasadoje. KGB funkcionierių sugautas, nors ir buvo garantuotas saugumas, buvo teisiamas ir nuteistas mirties bausme. 1958 m. birželio 19 d. sušaudytas.

Lenkijoje gali sukelti išsivaduojamuosius judėjimus kituose socialistiniuose kraštuose. Tačiau Maskva jau nebenorėjo akceptuoti beatodairišką terorą. Sprendimas dėl tolesnių įvykių buvo paliktas Andropovui. Jis suprato, kad negalima leisti masiškai areštuoti liberalių pažiūrų žmones, nes tai gali sukelti labai pavojingą santvarkai visuomenės reakciją. Nusprendė eiti keliu, garantuojančiu išsaugoti senus mechanizmus, padarius tariamus pakeitimus, t.y. nušalinus Rakošį. Jo sprendimui Maskva pritarė. Liepos 18 d. Centro komiteto posėdyje Rakošis, atėjęs su opozicijos projektu, buvo priverstas atsistatydinti.

Apie tai, kad kažkas įvyks, buvo aišku jau 8.00 valandą. Rakošio kabinete buvo atjungti telefonai. Jo apsaugos žmonės buvo nuginkluoti, o pagrindines vietas Centro komiteto pastate užėmė sovietų apsaugos darbuotojai.

Rakošis bandė gintis. Negalėdamas iš savo kabineto paskambinti Chruščiovui į Kremlių, pabandė nuvykti į centrinį telegrafą. Neįvertino rusų apsaugos vyrų. Šie paprasčiausiai paėmė jį už rankų ir, porą kartų įspyrę, išmetė pro duris.

Vis dėlto Andropovas, kuris, be abejonės, inspiravo šiuos įvykius, nesugebėjo objektyviai įvertinti situacijos. Rakošio nušalinimo neužteko, tuo labiau kad jo vietą užėmė artimas Rakošio bendradarbis Erno Gero*.

Pasirodė, kad kitas jo žingsnis, turėjęs sutrikdyti opoziciją, buvo neapgalvotas. Komunistų partijos sekretoriaus pavaduotojo vietą Andropovas pasiūlė Janošui Kadarui**.

1956 m. Janošas Kadaras buvo 44 metų. Nuo 25 metų dirbo komunistų partijos labui, Rakošio įsakymu buvo kalinamas ir kankinamas. 1954 m. Imrės Nadžio rūpesčiu iš kalėjimo buvo paleistas, tačiau nuo to laiko

Janošas Kadaras

* **Erno Gero** (1898—1980), vengrų politikas. Po Antrojo pasaulinio karo kelis kartus buvo Vengrijos vyriausybės ministru. 1948—1956 m. vadovavo saugumo žinybai, vykdė kruvinas represijas prieš demokratinių pažiūrų žmones. 1956 m. kelis mėnesius buvo komunistų partijos sekretoriumi. Po 1956 m. revoliucijos pašalintas iš vyriausybės, o vėliau ir iš partijos.

** **Janošas Kadaras** (1912—1989), vengrų politikas. 1931 m. įstojo į komunistų partiją ir buvo vienas jos vadovų Antrojo pasaulinio karo metais. 1945 m. išrinktas komunistų partijos generalinio sekretoriaus pavaduotoju. 1948 m. pradėjęs eiti vidaus reikalų ministro pareigas, visomis jėgomis žlugdė demokratiją ir opozicijos pasireiškimus. 1951 m. buvo areštuotas ir įkalintas. Išėjęs iš kalėjimo, po poros metų gavo antraeiles partines pareigas. Į politinę areną sugrįžo tik 1956 m. liepos mėn. Nadžio vyriausybėje tapo valstybės ministru. Jau tada rengėsi užimti valdžią ir veikė prieš ministrą pirmininką. Sovietų kariuomenei nuslopinus vengrų revoliuciją, užėmė ministro pirmininko postą. Šiose pareigose buvo iki 1958 m., apsuptas visuotinės neapykantos už bendradarbiavimą su intervantais. 1961—1965 metais vėl vadovavo Vengrijos vyriausybei. Iki 1988 metų buvo Vengrijos socialistinės darbo partijos pirmuoju sekretoriumi. 1988 metais dėl sveikatos turėjo atsistatydinti.

užėmė antraeiles partines pareigas. Kaip žmogus, patyręs represijas, jautė visuomenės simpatijas ir paramą.

Andropovo intriga pavyko. Kadaras ir Nadis, du veikėjai, kurie tikrai galėjo vesti Vengriją reformų keliu, stojo vienas prieš kitą. Šios situacijos rezultatas buvo daug tragiškesnis, nei Andropovas galėjo numatyti.

Revoliucija Lenkijoje turėjo lemiamos įtakos tolesnei įvykių raidai. Įvykiai Poznanėje ir Gomulkos paskyrimas pirmuoju Lenkijos jungtinės darbo partijos sekretoriumi įtikino vengrus, kad Maskvą galima priversti daryti nuolaidas.

Kraštas virė. Literatų organizacijos posėdyje nutarta iš organizacijos pašalinti rašytojus, bendradarbiavusius su Rakošio režimu. Naujoji studentų sąjunga pareikalavo, kad kraštą paliktų sovietinė kariuomenė. Vėl vyko Rakošio represijų aukų laidotuvės. Pagaliau, spalio 23 d. 15 valandą, į gatves išėjo studentai. Degino raudonas vėliavas ir šaukė: „Lenkai, jugoslavai, mes su jumis!“, „Rusai, namo!“

Spalio 24 d. sukilėliai ėmė organizuoti centrinį vadovavimą. Tai jau nebebuvo gaivališka studentų demonstracija. Abi pusės kaupė ginklus.

Rusai neteisingai įvertino situaciją. Manė, jog tai, kas vyksta Budapešte, yra tik mažų jaunimo ir inteligentijos grupių veiklos rezultatas. Neatsižvelgė į faktą, kad studentų demonstracijos išreiškia visos tautos valią ir kad labai greitai į šiuos įvykius įsitrauks darbininkai.

Į Budapešto gatves išvažiavo tankai. Jau pats jų vaizdas turėjo išgąsdinti demonstrantus ir priversti atsisakyti tolesnių veiksmų. Galbūt demonstrantai, pamatę šarvuočius, būtų išsibėgioję. Sukilėliai — ne!

Situacija kas valandą darėsi vis sudėtingesnė. Tuo labiau kad sekretorius Gero troško išprovokuoti abi puses: ir sukilėlius, ir sovietų kareivius. Todėl buvo šimtai atvejų, kai į demonstrantų minią nuo namų stogų šaudė slaptosios policijos funkcionieriai, vadinamieji avošai.

Spalio 24 d. Gero kreipėsi į Andropovą, siūlydamas mesti į kovą sovietų tankus. Andropovas pasakė, kad turi gauti oficialų Vengrijos vyriausybės kreipimąsi. Tai reiškė, kad ministras pirmininkas Imrė Nadis turi kreiptis į rusus. Nadis oficialaus dokumento pasirašyti nenorėjo. Tai padarė jo pavaduotojas.

Demonstracija prie Juzefo Bemo paminklo 1956 m. spalio 23 d.

Vengrijos kareiviai pereina į sukilėlių pusę

Spalio 25 dieną demonstracijos nesiliovė. Vis dažnesni buvo susidūrimai su slaptosios politinės policijos funkcionieriais.

Spalio 28 dieną ambasadorius Andropovas pasiūlė, kad labiausiai susikompromitavę komunistų valdžios atstovai išvyktų į Sovietų Sąjungą. Sovietų kariuomenė ėmė trauktis iš Budapešto. Sukilėlių armija jau turėjo 150 tūkstančių žmonių.

Spalio 30 d. Nadis pranešė, kad Vengrijoje likviduojama vienpartinė sistema.

Tą pačią dieną į Vengriją įvažiavo 10 sovietų tankų divizijų. Tai buvo jėga, kuriai pasipriešinti sukilėliai negalėjo. Jie neturėjo tankų, prieštankinių pabūklų, lėktuvų. Jie teturėjo karabinus, atkovotus gatvės mūšiuose, ir butelius su benzinu. Taip apsiginklavę negalėjo atlaikyti kelių divizijų tankų ir sunkiosios artilerijos puolimo.

Lapkričio 1 dieną ministras pirmininkas Nadis iškvietė Andropovą ir liepė jam išvesti sovietų kariuomenę iš šalies. Jis pareiškė, kad Vengrija išstoja iš Varšuvos sutarties dalyvių tarpo ir skelbia nepriklausomybę.

Lapkričio 2 dieną kovos visame krašte liovėsi.

Iki to laiko Kremlius tikėjosi, kad Nadis sugebės sutramdyti situaciją, sušvelninti visuomenės emocijas ir pasukti socializmo santvarkos keliu. Galbūt sovietų vadovai suprato, kad Vengrijoje turės padaryti kai kurių nuolaidų, sutikti su tam tikra liberalizacija ir demokratija, suprantama, tik tam tikram laikui. Todėl sovietų tankų divizijos laukė. Be to, Chruščiovas neskubėjo duoti įsakymą, kad iš patrankų būtų šaudoma į žmones ir traiškomos barikados. Turėjo skaitytis su Vašingtono pageidavimais. Tiesa, Vengrija pagal karinę sutartį tarp Jungtinių Amerikos Valstijų prezidento Franklino D. Ruzvelto, sovietų diktatoriaus Josifo Stalino ir Anglijos ministro pirmininko Vinstono Čerčilio atsirado sovietų įtakos sferoje. Tačiau jeigu ten būtų įvesta armija ir nukreipta prieš civilius gyventojus, tai tarptautinių organizacijų forume Jungtinės Valstijos gautų diplomatinę persvarą.

Vis dėlto pats prezidentas Eizenhaueris, turėjęs itin blogus patarėjus, nuo Chruščiovo kelio pašalino tą kliūtį. Centrinės žvalgybos valdybos viršininkas Alanas Dalesas tikino jį, kad Chruščiovo dienos jau suskaičiuotos, o įvykiai Vengrijoje gali pabloginti SSRS ir Kinijos santykius. Todėl Eizenhaueris nutarė, jog Jungtinėms Amerikos Valstijoms neturi rūpėti Sovietų Sąjungos intervencija. Be to, Eizenhauerio dėmesys tuo metu buvo sukoncentruotas į Anglijos ir Prancūzijos karinę akciją, kai spalio 30 d. šių valstybių armijos užpuolė Egiptą. Situacija prie pagrin-

dinio pasaulinio jūrų kelio JAV prezidentui buvo daug svarbesnė negu sukilimas šalyje, kuri pagal Jaltos konferencijos susitarimus buvo atiduota į sovietų rankas. Esant tokiai situacijai Eizenhaueris ryžosi pasakyti rusams: darykite ką norite. Ir tai padarė taip atvirai ir aiškiai, kad net sovietų diplomatai nustebo.

Spalio 27 dieną valstybės sekretorius Džonas Fosteris Dalesas, aptardamas Valstybės saugumo taryboje įvykius Lenkijoje ir Vengrijoje, pasakė:

— Nelaikome šių tautų potencialiais Jungtinių Amerikos Valstijų kariniais sąjungininkais.

Kalbant politikų kalba, sunku surasti tikslesnį apibrėžimą, parodantį dėmesio stoką ir leidimą intervencijai.

Spalio 29 d. Amerikos ambasadorius Maskvoje Šarlis Bolenas gavo nurodymą užtikrinti rusus, kad prezidentas sutinka su Daleso tvirtinimais.

Spalio 30 d. ambasadoriaus automobilis pro Spaso vartus įvažiavo į Kremlių. Ten Šarlis Bolenas pranešė sovietų atstovui apie jo valstybės poziciją Vengrijos atžvilgiu. Tai buvo galutinis signalas, kad Jungtinės Valstijos nesidomi tos valstybės likimu.

Sovietų kariuomenė pasirengė intervencijai. Andropovas galėjo toliau vykdyti savo užduotį. Jo pagrindinis tikslas buvo apgaudinėti Nadį taip, kad jis nesiimtų organizuoti Vengrijos gynybos.

Lapkričio 1 dieną, gavęs informacijos, kad sovietų kariuomenė peržengė Vengrijos sieną, Nadis paskambino Andropovui. Andropovas patvirtino, kad sovietų armija yra Vengrijos teritorijoje, tačiau užtikrino premjerą, jog šios armijos uždavinys — užtikrinti iš Budapešto pasitraukiančios armijos apsaugą. Kadangi tuo metu rusų tankai tikrai traukėsi iš Budapešto apylinkių, Nadis patikėjo Andropovo teiginiais.

Tą žaidimą Andropovas meistriškai vedė iki pat pabaigos. Manė, kad Nadis turi pasitraukti. Jo nuomone, Vengrijoje buvo tik vienas žmogus, kuris galėjo užimti Nadžio vietą. Tai buvo Janošas Kadaras. Jau anksčiau Andropovas buvo sukėlęs konfliktą tarp šių dviejų politikų. Nežinome, kokiais būdais Andropovui pavyko padaryti Kadarą paklusniu. Labiausiai tikėtina, jog tai buvo gąsdinimas, kad, jam atsisakius dalyvauti naujos vyriausybės formavime, iš Maskvos sugrįš Rakošis. Kadaras apsisprendė, girdėdamas prie miesto artėjančius sovietų tankus. Andropovo gąsdinimas buvo labai tikroviškas. Spalio 30 d. Kadaras iš miesto dingo. Neilgam...

Pasitarimas sukilėlių štabe. Iš kairės pusės sukilėlių armijos vadas Palas Maleteris

Lapkričio 4-ąją sovietų tankai pajudėjo į Budapeštą. Paskui juos važiavo naujoji Vengrijos vadovybė.

Tą pačią dieną, vos tik prasidėjus Budapešto pietinės dalies šturmui, Šonok radijas pranešė, kad suformuota revoliucinė darbininkų-valstiečių vyriausybė ir kad ji pradėjo kovą su kontrrevoliucija.

Lapkričio 7 d. Janošas Kadaras grįžo į sostinę kaip naujos vyriausybės ministras pirmininkas.

Netrukus prasidėjo areštai, kurie užtruko iki 1957 metų. Areštuotieji buvo išvežami į Rumuniją.

Premjeras Nadis pasislėpė Jugoslavijos ambasadoje.

Lapkričio 21 d. Janošas Kadaras pažadėjo, jog jis bus saugus. Nadis, gavęs apsauginį raštą, kuriame buvo tvirtinama, jog ramiai gali išvykti į Jugoslaviją, nepasirūpino saugumu. Manė, jog visiškai natūralu, kad naujoji valdžia nori juo nusikratyti ir pageidauja, kad išvyktų iš Vengrijos. Tačiau netikėjo, kad kas nors gali grėsti jo gyvybei. Kai kitą dieną kartu su savosios vyriausybės ministrais išėjo iš ambasados, buvo sugautas ir nutemptas į autobusą, kuris važiavo į Rumuniją. Jiems nebuvo leista išvykti niekur kitur.

Sovietų tankai Budapešto centre

Suimtuosius tardė Borisas Šumilinas — KGB patarėjas kontrrevoliucijos reikalams. Iš 6 buvusios Vengrijos vyriausybės narių, kurie, turėdami naujosios valdžios saugumo garantijas, paliko Jugoslavijos ambasados teritoriją, vienas mirė kankinamas, kitas buvo pasmaugtas, kai bandė paskelbti bado streiką. Nadis ir trys kiti stojo prieš teismą. Birželio 15-ąją buvo nuteisti mirties bausme. Po dienos nuosprendžiai įvykdyti...

Iki šių dienų neaišku, kodėl Kadaras nesilaikė duoto žodžio. Kodėl įsakė Nadį teisti ir nuteisti mirties bausme? Juk buvo jam dėkingas už 1951 metais išsaugotą gyvybę. O gal Nadžio likimą nusprendė ne Kadaras, bet Andropovas...

Dvi Nikitos Sergejevičiaus gyvenimo dienos

Slaptame susitikime Georgijaus Malenkovo viloje prie Maskvos dalyvavo Viačeslavas Molotovas. Kas dar? Visiškai tiksliai to nežinome. Greičiausiai tai buvo Klimentas Vorošilovas ir Lazaris Kaganovičius.
Karštą 1957 metų birželio vakarą sąmokslininkai tarėsi, kaip nušalinti Nikitą Chruščiovą, kuris, būdamas Sovietų Sąjungos komunistų partijos CK generaliniu sekretoriumi, valdė Sovietų Sąjungą ketvirtus metus. Laikas buvo patogus, nes partijos vado šalyje nebuvo. Išvyko su vizitu į Suomiją, o jį lydėjęs premjeras Nikolajus Bulganinas, kuris taip pat buvo sąmokslo dalyvis, turėjo pasirūpinti, kad vizitas užtruktų 9 dienas.

Ką daryti su Chruščiovu, kai jis jau bus sąmokslininkų rankose? Jeigu pasiduotų be kovos, pripažintų savo klaidas ir viešai tai paskelbtų, tada būtų atleistas iš Sovietų Sąjungos komunistų partijos Centro komiteto generalinio sekretoriaus pareigų ir jam būtų duotos, sakykim, žemės ūkio ministro pareigos. Jeigu vis dėlto bandytų gintis, reikėtų jį areštuoti. Sąmokslininkai jo bijojo. Jie žinojo, kad tarp partinių ir administracinių vadovų turi daug šalininkų, kad yra populiarus šalyje, todėl neatmetė būtinybės Chruščiovą nužudyti.

Sekretoriaus likimas turėjo išsispręsti 1957 m. birželio 18 d. SSKP CK plenume. Kodėl sąmokslininkai panoro jį nušalinti?

Sugrįškime atgal į 1953 metus, kai po Stalino mirties valdžią paėmė į savo rankas vadinamasis pirmasis triumviratas: Berija, Chruščiovas, Malenkovas. Būtent Nikita Chruščiovas tada suorganizavo sąmokslą

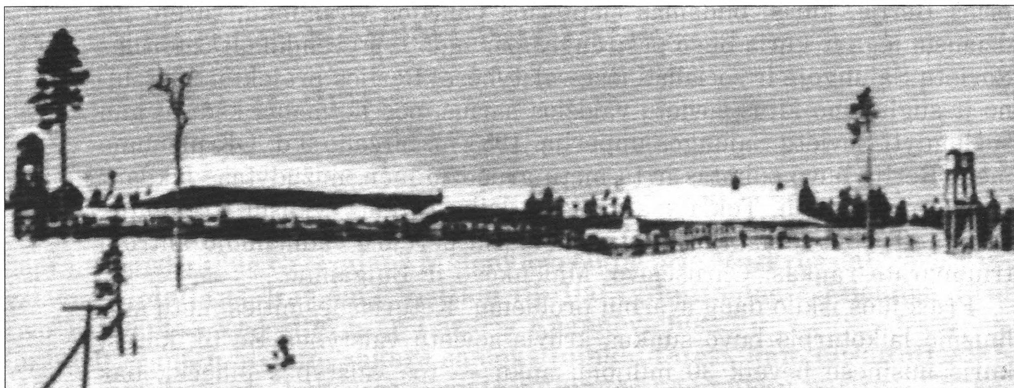
Prie Stalino karsto: (iš kairės) Nikita Chruščiovas, Lavrentijus Berija, Georgijus Malenkovas, Nikolajus Bulganinas, Klimentas Vorošilovas

prieš Beriją, kuris, būdamas slaptosios policijos viršininku, turėjo didžiausią jėgą ir kurią buvo pasirengęs panaudoti, įgyvendinant reformas Sovietų Sąjungoje ir socialistinėse valstybėse. Berijos projektai nustebino ir suglumino kitus sovietų valdžios narius, nes jie manė, kad tai gali sužlugdyti Sovietų Sąjungos imperiją. 1953 m. birželio 9 d. CK plenumo metu Berija buvo suimtas ir tų metų gruodžio mėn. nužudytas, vykdant teismo nuosprendį. Tokia yra viena tų laikų įvykių, vykusių Kremliuje, versija. Turbūt labiausiai tikėtina. Valdžia perėjo į vadinamojo antrojo triumvirato rankas: Chruščiovo, Malenkovo ir Bulganino.

Prieš juos iškilo daug svarbių problemų. Keturiasdešimties metų stalinizmo laikotarpis buvo sunkus krūvis sovietų valstybei. Be to, karas, kuris nusinešė beveik 30 milijonų aukų — tos valstybės piliečių, dar labiau pagilino tuštumą pramonėje ir kaime. Chruščiovas nenorėjo slėpti problemų skalės. Atvirai kalbėjo, jog 1952 m. mėsos Sovietų Sąjungoje pagaminta vos 3 milijonai tonų ir tai mažiau nei buvo pagaminta Rusijoje 1916 metais. Dar blogesnė padėtis buvo grūdų gamyboje. Kadangi grūdų derlius buvo menkas, Sovietų Sąjunga turėjo pirkti kviečius užsienyje. Tačiau trūko pinigų ir Sovietų Sąjungos piliečiams grėsė badas. Vien tik sunkioji pramonė, perinvestuota, nerentabili, funkcionavo puikiai, naudodama didžiulius kiekius anglių ir rūdos ir tapdama papildomu krūviu griūvančiam liaudies ūkiui.

Sovietų valstybei iškilo ir kita problema. Sibiro lageriuose ir kalėjimuose buvo milijonai žmonių, neteisingai apkaltintų stalinizmo „nuosprendžiais". Stalino mirtis suteikė jiems viltį, kad bus paleisti. Tačiau tik viltį, nes trumpo Berijos valdymo laikotarpiu buvo paleista labai mažai asmenų, o naujoji komanda taip pat neskubėjo atverti kalėjimų vartus. Jei tai būtų padariusi, į normalų gyvenimą būtų grįžę milijonai žmonių. Jie būtų pareikalavę nubausti budelius, o daug jų, labai daug vis dar turėjo aukštus ir aukščiausius postus valstybės partinėse ir administracinėse instancijose. Vienas iš vadovų, Georgijus Malenkovas, buvo įsimaišęs į vadinamąją 1949 m. Leningrado bylą, kai mirties bausme buvo nuteista mažiausiai du šimtai nekaltų žmonių, o tūkstančiai areštuota. Taip pat ir Chruščiovo, kuris „didžiojo valymo" metais pasirašydavo mirties nuosprendžius, rankos buvo suteptos krauju.

Mirties imperija, vėliau pavadinta GULAGO archipelagu (nuo žodžio GULAG — *Glavnoje upravlenije lagieriej*), kurią sudarė šimtai lagerių (tikslaus jų skaičiaus tikriausiai niekas nesužinos), funkcionavo toliau. Ten sušvelnino discipliną, bet tik šiek tiek: kaliniams buvo leista matytis su šeimos nariais ir gauti siuntinius, nuimtos grotos nuo barakų langų, nuo kalinių aprangos nuardyti numeriai. Kai kurios bylos peržiūrėtos, nekalti žmonės reabilituoti, jiems leista grįžti į namus. Tačiau tai lietė tik partijos funkcionierius. 1955 metais į namus sugrįžo apie 10 tūkstančių žmonių. Milijonai vis dar buvo lageriuose, vis nekantriau laukdami teisingumo.

Lageris Sibire

Situacija darėsi grėsminga. 1953 m. dviejose Vorkutos kasyklose kilo maištai. Netrukus ėmė streikuoti Norilsko kasyklos „Kapitalnaja" kaliniai. Vėliau maišto banga prasidėjo Kazachstano lageriuose. Kengize kilo didžiulis, trukęs ilgiau nei mėnesį, kalinių streikas.

Visais atvejais į streikų vietas buvo siunčiama vidaus reikalų ministerijos kariuomenė, kuriai vadovavo generolas Maslenikovas. Maištams malšinti jie naudojo šarvuočių techniką ir kulkosvaidžius. Žinoma, kad Norilske kariuomenė sužalojo kelis šimtus kalinių. Tikriausiai niekada nesužinosime, kiek žmonių buvo užmušta kituose lageriuose.

Chruščiovui tai buvo signalas, kad ilgiau vilkinti šio klausimo sprendimo negalima. Tačiau kaip padaryti, kad nekaltai nuteisti sugrįžę nepultų bausti savų budelių?

1956 m. vasario 14 d. prasidėjo SSKP XX suvažiavimas. Chruščiovas rengėsi atvirai iškelti stalininių nusikaltimų problemą, manydamas, kad tik taip galima išspręsti pribrendusį klausimą. Tačiau dauguma aukštų partijos vadovų tokiam klausimo sprendimui nepritarė.

— Privesi iki to, kad mus teis katorgininkai, — barė Chruščiovą Lazaris Kaganovičius. Neįtikino jo. Pirmomis prasidėjusio suvažiavimo dienomis Chruščiovas sukvietė partijos vadovus ir pranešė:

— Prasidėjus suvažiavimui, baigiasi partijos vadovaujančių organų įgaliojimai ir tik suvažiavimas gali išspręsti visas pagrindines problemas (...). Niekas neuždraus man, kaip paprastam suvažiavimo delegatui, pasisakyti tuo klausimu (apie stalininius nusikaltimus) viename posėdyje. Jeigu CK prezidiumo nariai tam prieštaraus, tada kreipsiuosi į suvažiavimo delegatus ir paprašysiu, kad mane išklausytų.

Tai buvo sumanus poelgis. Posėdžio metu Chruščiovas galėjo atsistoti ir kaip paprastas partijos eilinis, suvažiavimo delegatas, paprašyti, kad jam būtų leista pasisakyti. Jo priešininkai gerai jį pažinojo ir suprato, kad jis gali taip pasielgti. Turėjo pasiduoti. Sutiko, kad pranešimas būtų

padarytas, tačiau su viena sąlyga, kad tai bus padaryta uždaro posėdžio metu.

Referatas *Apie asmenybės kultą ir jo padarinius* sukrėtė susirinkusius. Pirmą kartą SSRS istorijoje vadovas atvirai kalbėjo apie nusikaltimus, kuriuos vykdė valdžios atstovai. Sukrėsti delegatai klausėsi apie masinius areštus ir masines egzekucijas, kankinimus, neteisingai apkaltintų ir nuteistų mirti arba ilgus metus kalėti karininkų bei partijos funkcionierių šeimų represavimus. Chruščiovas taip pat paskelbė, kad 1953 metais Stalinas rengė naujas represijas, kurių aukomis turėjo būti visa komunistų partijos vadovybė, vyriausybės nariai ir šimtai tūkstančių kitų žmonių.

SSKP XX suvažiavimo metu

Tokio referato paskelbimas reikalavo ne mažiau drąsos, nei Berijos nušalinimas. Prisiminkime, kad Stalino nusikaltimų iškėlimas buvo grėsmingas jo artimiausiems bendradarbiams, kurie vis dar buvo valdžioje. Tai buvo Malenkovas, Molotovas, Mikojanas, Kaganovičius.

Išgirdus apie Chruščiovo pranešimą, Gruzijoje, Stalino gimtinėje, prasidėjo masiniai streikai. Diktatoriaus šalininkai susirinko prie jo paminklo, o vėliau pajudėjo užimti Gruzijos komunistų partijos centro komiteto pastatą. Centro komiteto sekretorius, matydamas iš visų pusių plaukiančią minią, pasimetė ir iškvietė į pagalbą armiją. Kareiviai ėmė šaudyti į minią, ir labai greitai demonstracija virto kruvinu susidorojimu, kai žuvo mažiausiai keli šimtai žmonių. Aukų skaičiaus tiksliai nustatyti neįmanoma, nes šeimos, bijodamos represijų, slėpė sužeistuosius arba slapta laidojo užmuštus, vėliau nurodydami kitą mirties datą ir priežastį.

Stalino gynėjai suaktyvėjo taip pat kitose socialistinėse valstybėse. Kinų laikraštis, komunistų partijos organas „Ženmin žibao“ išspausdino straipsnį, kurį, kaip manoma, parašė Mao Dze-dungas. Straipsnyje buvo tvirtinama, kad *Stalinas turėjo daugiau nuopelnų negu padarytų klaidų. Ir jeigu jis kur nors suklupo, tai buvo būtina, nes praturtino istorinę patirtį.*

Tačiau permainų, kurias pradėjo Chruščiovas, sulaikyti jau buvo neįmanoma. Sovietų Sąjungoje buvo sudaryta 90 komisijų, kurios pagreitintais tempais ir paprastesniais būdais ėmė peržiūrėti kalinių bylas. Buvo likviduojami lageriai Kolymoje, Vorkutoje, Sibire ir Kazachstane. Bet dar daug jų funkcionavo...

Ar XX suvažiavime padarytas pranešimas ir destalinizacija buvo tas akstinas, kuris paskatino grupę žmonių iš aukščiausių valdžios sluoksnių pabandyti nušalinti Chruščiovą? Be abejonės, taip. Tiesa, Chruščiovas rūpinosi, kad destalinizacija nevirstų sovietų valstybės destabilizacija. Todėl jau 1956 m. pabaigoje sulaikytas Stalino paminklų vertimo procesas, liautasi bausti žmones, atsakingus už padarytus nusikaltimus bei kalinių kankinimus, visomis jėgomis stabdoma diskusija apie destrukcinę stalinizmo įtaką valstybės ir visuomenės vystymuisi. Ten, kur destalinizacija galėjo įžiebti laisvės troškimą, Chruščiovas buvo pasirengęs išsiųsti arba siuntė tankus.

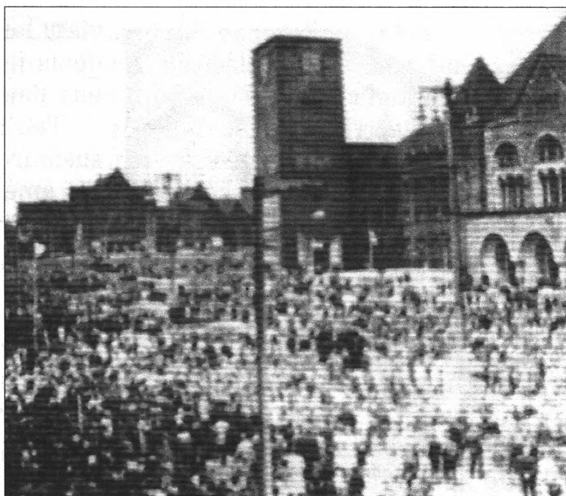
Taip atsitiko Lenkijoje. Žinia apie Chruščiovo referatą greitai pasklido tarp Lenkijos jungtinės darbininkų partijos narių, nes partijos vadovybė nutarė jau 1956 m. kovo mėn. paskelbti slapto pranešimo turinį. Visa tai vyko ypatingos atmosferos, susiklosčiusios po prezidento Boleslavo Bieruto* mirties, sąlygomis. Jis išvyko į Maskvą kaip Lenkijos delegacijos vadovas XX SSKP suvažiavime ir iš ten jau nebesugrįžo. Mirė kovo 12 dieną, pagal oficialų komunikatą, nuo gripo ir plaučių uždegimo.

Jo netikėta mirtis davė pagrindą gandams, kad buvo nužudytas kaip destalinizacijos priešininkas. Partijos vadovybė, iki tol tvirtai laikiusi Lenkijos vyriausybės vairą savo rankose, susiskaidė. Dvi aukščiausių pareigūnų grupės, pavadintos „natolinka" (šių grupių nariai susirinko Natolino rūmuose) ir „pulavais" (keli nariai gyveno Pulavų gatvėje), pradėjo nesuvaldomai siekti pergalės. Tam turėjo įtakos gyvenimo liberalizavimas. Balandžio mėnesį Seimas patvirtino įsaką dėl amnestijos, kuris visų pirma apėmė žmones, nuteistus už politinius įsitikinimus. Panašu, kad iš 70 tūkstančių kalinių pusė jų atgavo laisvę.

Susidarius tokiai situacijai, birželio 28 d. Poznanėje prasidėjo Josifo Stalino gamyklos (taip po karo buvo pavadinta Cegielskio gamykla) darbininkų demonstracija. Apie 10 val. 40 min. demonstrantų minia priėjo prie Jano Kochanovskio gatvėje esančios vaivadijos saugumo valdybos. Iš pastato pirmo aukšto langų pasipylė šūviai. Kova tuoj pat išsiplėtė

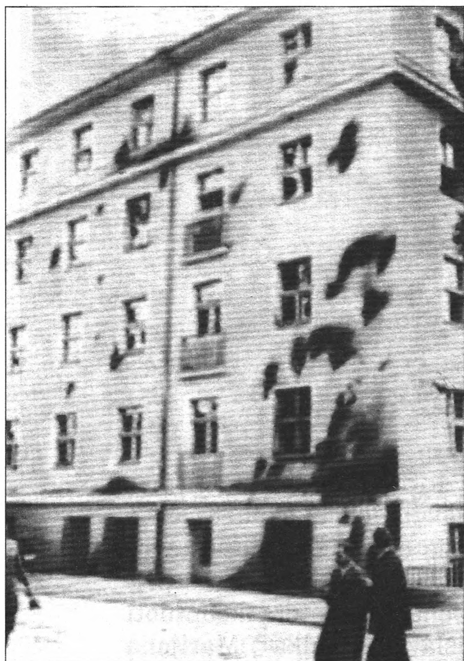
* **Boleslavas Bierutas** (1892—1956). Lenkijos komunistų partijos narys nuo 1918 m. Iki 1925 metų su pertraukomis gyveno Sovietų Sąjungoje. Nuo 1930 m., kaip Kominterno atstovas, buvo išvykęs į Austriją, Čekoslovakiją ir Bulgariją. 1931 m. sugrįžo į Lenkiją, tęsė veiklą komunistinėse organizacijose, už tai 1933—1939 m. buvo kalinamas. 1939—1943 m., kaip NKVD agentas (kaip manoma), buvo išsiųstas į vokiečių okupuotą Baltarusiją. 1943 m. grįžo į Varšuvą ir įėjo į Lenkijos darbininkų partijos Centro komiteto sudėtį. 1943 m. kartu su kitais įkūrė Valstybės tarybą (ir 1944—1947 m. buvo jos prezidentu). Šios tarybos uždavinys buvo perimti valdžią sovietų armijos išvaduotose lenkų žemėse, kad ten negalėtų įsikurti emigracinės vyriausybės, veikusios Londone, legalios atstovybės. 1947 m. buvo išrinktas prezidentu ir buvo juo iki 1952 metų. 1952—1954 m. buvo Lenkijos liaudies respublikos premjeru. Tuo pat metu buvo komunistų partijos vadovu: 1948 m. buvo Lenkijos darbininkų partijos generaliniu sekretoriumi, 1948—1954 m. — pirmininku, o iki 1956 metų — LJDP CK pirmuoju sekretoriumi. Dėjo daug pastangų, kad Lenkija būtų priklausoma nuo Sovietų Sąjungos ir yra atsakingas už represijas prieš žmones bei opozicines grupuotes, kovojusias už demokratiją Lenkijoje. Mirė Maskvoje.

kitose gatvėse. Apie vidurdienį Lenkijos jungtinės darbininkų partijos Centro komitetas nutarė išsiųsti į Poznanę kariuomenės dalinius. Naktį į miestą įvažiavo apie 10 tūkstančių kareivių ir 360 tankų. Kovos tarp civilių gyventojų, kurie ginklų ieškojo milicijoje, karo mokyklose ir kalėjimo sandėlyje, ir kariuomenės bei saugumo tarnybų pajėgų užtruko iki kitos dienos paryčių. Pagal oficialius duomenis, Poznanėje žuvo 53 asmenys. Vis dėlto atrodė, jog tikras aukų skaičius viršijo 100. Mažiausiai keli šimtai asmenų buvo sužeisti. Sunaikintas 31 tankas.

Demonstracija Stalino (dabar Mickevičiaus) aikštėje

Poznanės sukilimas privertė Lenkijos valdžią daryti tolesnes nuolaidas demokratijai užtikrinti. Spalio 15 dieną LJKP Politinis biuras priėmė nutarimą sušaukti VIII plenumą ir į Centro komitetą kooptuoti partijos veikėjus — reformų šalininkus: Vladislavą Gomulką*, Marijaną Spychalskį, Zenoną Klišką ir Ignacą Loge-Sovinskį. Tai buvo gyvenimo liberalizavimo Lenkijoje paskelbimas. Rusai į tai reagavo labai nervingai. Nuo Pamario ir Žemutinio Šlionsko, kur stovėjo sovietų daliniai, Varšuvos kryptimi pajudėjo šarvuočių kolonos. Generolas Janas Frey-Bieleckis įsakė jam pavaldžiai Poznanės bombonešių eskadrai, jeigu nepavyktų konflikto išspręsti politinių priemonių pagalba, atakuoti sovietų tankus. Baltijos jūroje, link Lenkijos teritorinių vandenų artėjo kreiseris Ždanovas, trys torpediniai ir keli mažesni laivai. Ir ten Lenkijos vadovai laikėsi labai tvirtai. Kontradmirolas Janas Visnevskis nesutiko, kad so-

* **Vladislavas Gomulka** (1905—1982), lenkų komunistų partijos veikėjas nuo 1922 m. Nuo 1941 m. sovietų komunistų partijos VKP(b) narys. 1942 m. sugrįžo į Prieškarpatę, vėliau į Varšuvą, kur tuojau pat ėmė dirbti LDP (Lenkijos darbininkų partija) Centro komiteto nario, vėliau CK sekretoriaus, o nuo 1943 m. generalinio sekretoriaus pareigose. Stengėsi, kad sovietų armijai išvadavus kraštą, valdžia pereitų į komunistų rankas. Nuo 1945 m. buvo vicepremjeras, vėliau atgautų žemių ministras. 1948 m. iš pareigų nušalintas už „dešiniąsias — nacionalistines pažiūras“ rengiamos žemės ūkio kolektyvizacijos atžvilgiu bei originalų tradicinio darbininkų judėjimo vertinimą. 1951 m. rugpjūčio mėn. buvo internuotas. 1954 m. paleistas. 1956 m. buvo laikomas vieninteliu komunizmo politiku, kurį lenkų visuomenė gali priimti. VIII partijos plenume išrinktas LJKP pirmuoju sekretoriumi. Jam pavyko suvaldyti situaciją šalyje, tačiau prarado visuomeninį entuziazmą ir galimybę įgyvendinti toli siekiančias Lenkijos vystymo reformas. Greitai prarado realybės jausmą, spartindamas daugelyje valstybės gyvenimo sričių nekompetetingas nuomones ir sprendimus. Atsakingas už 1968 metų represijas prieš studentus ir šalies intelektualųjį elitą, taip pat už ginklo panaudojimą 1970 m. gruodžio mėn. prieš darbininkus. 1970 m. gruodžio 20 d. kulminacinių įvykių metu priverstas atsisakyti CK pirmojo sekretoriaus pareigų ir išeiti į pensiją.

Saugumo valdybos pastatas Poznanėje

vietų laivai įplauktų į lenkų teritorinius vandenis ir pagrasė panaudoti jėgą, jei to nebus paisoma.

Tuo metu demokratizacijos priešininkai, susibūrę vadinamojoje „natolinkos“ grupėje, ėmė veikti priešinga kryptimi. Spalio 18 d. pasklido žinia, kad parengtas 700 asmenų sąrašas, kuriuos numatoma areštuoti už demokratijos rėmimą. Vidaus saugumo korpuso vadas, generolas Vlodzimiežas Musas įsakė, kad jam pavaldūs daliniai užimtų Lenkijos radiją, aerouostą, telefono stotį ir kitus strateginius objektus.

Tuo pat metu Chruščiovas pavedė ambasadoriui Panteleimonui Ponomarenkai pranešti lenkų partijos vadovams, jog kitą dieną atvyks į Varšuvą ir dalyvaus LJKP CK VIII plenumo darbe. Tai sužinoję, plenumo dalyviai nutarė užbaigti pasitarimus iki 18.00 val., t.y. iki to laiko, kai su draugais iš Maskvos bus aptariami svarbiausi klausimai. Vis dėlto diskusijos Belvederyje užtruko daug ilgiau nei buvo numatyta. Tik paryčiais Chruščiovas sutiko pakeisti Lenkijos partinius vadovus. Spalio 21 d., t.y. kitą dieną po sovietų delegacijos išvykimo iš Varšuvos, plenumas nutarė LJKP CK pirmuoju sekretoriumi išrinkti Vladislavą Gomulką. Milijonai lenkų tikėjo, kad kartu su juo ateis ir permainos...

Tuo tarpu sovietų partijos vadovybė kitaip reagavo į Gomulkos išrinkimą. Daugelio jų sutikimas komunistų partijos vadovu išrinkti žmogų, kuris buvo laikomas reformatoriumi, buvo suvokiamas kaip išdavystė. Daug sudėtingesnė situacija buvo Vengrijoje, kur vadovybė prarado galimybę valdyti visuomenės procesus. Chruščiovas neabejodamas pasiuntė tankus, ir tai baigėsi civilių žmonių žudymu. Chruščiovo priešininkai taip pat nepritarė jo ekonomikos valdymo koncepcijai, kurią laikė nerealia. Ir čia jie neklydo.

Šalyje, kur per metus buvo pagaminama 6,6 milijonų tonų mėsos, Chruščiovas nutarė per 5 metus padidinti produkcijos gamybą iki 20 milijonų tonų. Kiti neapgalvoti, impulsyvūs sprendimai taip pat blogino ir taip sunkią Sovietų Sąjungos ekonominę situaciją. Prie to prisidėjo ir užsienio politikos klaidos. Generaliniam sekretoriui buvo prikišama, kad leido kilti konfliktui su Jugoslavija ir kad Sovietų Sąjunga prisiėmė per didelius įsipareigojimus Egipto ir kitų Artimųjų Rytų valstybių atžvilgiu.

Sąmokslininkai nutarė, kad Chruščiovą reikia nušalinti 1957 m. birželio 18 d. vykusio SSKP CK plenumo metu. Padarė klaidą, bandydami pakartoti 1953 m. birželio situaciją, kai plenumo metu buvo nušalintas Berija.

Pradžioje viskas vyko pagal planą. Diskusijų dėl generalinio sekretoriaus pakeitimo metu septyni prezidiumo nariai pasisakė prieš Chruščiovą ir tik trys palaikė jį. Tiesa, jį rėmė ir 5 prezidiumo narių pavaduotojai, tačiau jie, turėdami tik patariamąjį balsą, nulemti balsavimo rezultatų negalėjo. Vis dėlto faktas, kad tarp jų buvo maršalas Georgijus Žukovas, buvo aiškus įrodymas, jog Chruščiovą remia armija. Jį taip pat rėmė partijos vidutinės grandies aparatas. Todėl, kai prezidiumas nubalsavo pašalinti jį iš SSKP CK generalinio sekretoriaus pareigų, Chruščiovas paprasčiausiai atsisakė tą sprendimą vykdyti.

— Mūsų partijos generaliniu sekretoriumi mane išrinko ne prezidiumas, o plenumas. Taigi daug didesnis forumas, — pasakė Chruščiovas. — Tik plenumas gali mane iš sekretoriaus pareigų atleisti. Reikalauju, kad būtų sušauktas plenumas!

Tuo pat metu už Kremliaus ribų veikė Chruščiovo sąjungininkai, kurie su juo buvo tiek artimi, kad jo degradavimo atveju galėjo bijoti dėl savo likimo. Sužinojęs apie prezidiumo sprendimą, iš Leningrado kartu su grupe CK narių į Maskvą išvyko Frolas Kozlovas, kuris nedalyvavo posėdyje dėl 250-ųjų miesto metinių minėjimo, turėjusio įvykti birželio 23 dieną. Maršalas Žukovas ir KGB viršininkas Ivanas Serovas surinko visus kitus CK narius, kurie masiškai vyko į Kremlių. Sąmokslininkai turėjo sumokėti už padarytą klaidą, kai pabandė viešai nušalinti generalinį sekretorių.

Kremliaus koridoriuose susirinko minia, kuriai prezidiumo nariai nesutiko leisti dalyvauti diskusijose. Situacija vis labiau kaito ir sąmokslininkai suprato, kad jiems liko vienintelė galimybė, t.y. susitarti su Chruščiovo rėmėjais, kad pasitrauktų ir nustotų gynę nušalintą sekretorių. Tą misiją pavedė Nikolajui Bulganinui ir Klimentui Vorošilovui. Kai jie išėjo į koridorių, pastebėjo, jog į jų pusę artėja nedidelė grupelė žmonių, vadovaujama KGB viršininko Ivano Serovo. Sustojo vienas prieš kitą ir staiga... nervai neišlaikė. Stačiokiškumu pagarsėjęs Vorošilovas* puolė Se-

Draugiškumo pavyzdys: (iš kairės) maršalas Rodionas Malinovskis, Nikita Chruščiovas, Leonidas Brežnevas, Frolas Kozlovas

* **Klimentas Vorošilovas** (1881—1969), sovietų maršalas. Nuo 1903 m. bolševikų partijos narys, aktyvus Spalio revoliucijos dalyvis. Nuo 1918 m. gruodžio Ukrainos vidaus reikalų komisaras. Lenkų—bolševikų karo metais buvo 1-osios raitelių armijos karinės-revoliucinės tarybos nariu. Politinę ir karinę karjerą pasiekė draugaudamas su Stalinu, kuris mėgo apie jį sakyti: „kvailas, bet nesiveržia į valdžią“. 1925 m. paskirtas kariuomenės ir laivyno liaudies komisaru,

rovą pačiais bjauriausiais keiksmažodžiais. Šis neliko skolingas ir, netekęs kantrybės, griebė Vorošilovą už apykaklės ir jam į ausį išrėkė, kad, prezidiumui nesutikus sušaukti plenumą, plenumas įvyks be prezidiumo sutikimo. Sąmokslininkai suprato, kad pralaimėjo ir toliau priešintis, kad būtų sušauktas plenumas, nebegali. Taigi plenumas įvyko, jo metu buvo visiškai pritarta Chruščiovo politikai ir anuliuotas prezidiumo nutarimas pašalinti jį iš sekretoriaus pareigų.

Po poros dienų Chruščiovui paskambino Lazaris Kaganovičius*.

— Drauge Chruščiovai, pažįstame vienas kitą daugelį metų. Prašau neleisti, kad su manimi būtų pasielgta taip, kaip buvo elgiamasi Stalino laikais, — kalbėjo graudžiu balsu. Jis labai gerai žinojo, kaip NKVD žmonės elgdavosi su tais, kurie pateko diktatoriaus nemalonėn.

— Drauge Kaganovičiau, — atkirto džiūgaujantis sekretorius, — tavo žodžiai dar kartą patvirtina, kokiais būdais bandėte siekti savo niekšiškų tikslų. Norėjote šalyje sugrąžinti tvarką, kuri egzistavo asmenybės kulto laikais, norėjote susidoroti su žmonėmis. Kitus taip pat matuojate savo masteliu. Bet klystate. Skrupulingai laikomės ir laikysimės lenininių priesakų. Gausite darbą ir, jeigu dirbsite sąžiningai, taip, kaip dirba visi sovietiniai žmonės, galėsite ramiai gyventi ir dirbti.

Chruščiovas pažado laikėsi. Visi jo priešai liko partijos nariais, nors turėjo išvažiuoti toli nuo Maskvos. Molotovas tapo ambasadoriumi Mongolijoje, Kaganovičius — Uralo kalio karbonato kombinato direktoriumi, Malenkovas — hidroelektrinės direktoriumi Vidurinėje Azijoje. Ten rengti sąmokslų negalėjo.

1957 m. rugsėjo mėn. Nikita Chruščiovas išvyko atostogų į Krymą. Apsistojo netoli Jaltos. Tai buvo pirmos atostogos nuo 1947 metų. Dabar jautėsi ramus. Suvaldė situaciją ir savo rankose turėjo visą valdžią. Šią situaciją išlaikė iki 1964 metų, kai prieš jį buvo surengtas naujas sąmokslas, kurio išvengti jau nebepavyko...

Stoti prieš generalinį sekretorių ir ministrą pirmininką (tas pareigas

o nuo 1934 m. buvo gynybos liaudies komisaru. „Didžiojo valymo“ metais bendradarbiavo su Stalinu, vykdant represijas prieš sovietų armijos karininkus. Po sovietų-suomių karo, kuris parodė, kokia siaubinga sovietinių karinių pajėgų būklė, buvo pašalintas iš komisaro pareigų, tačiau dėl Stalino palankumo nebuvo represuotas. Tada gavo mažai reikšmingas Liaudies komisarų tarybos pirmininko pavaduotojo pareigas. Vokietijos—Sovietų Sąjungos karo metais, būdamas Valstybės Gynybos komiteto nariu, vadovavo karinėms pajėgoms. 1946—1953 m. buvo Ministrų tarybos pirmininko pavaduotoju, o vėliau SSRS Aukščiausiosios tarybos Prezidiumo pirmininku.

* **Lazaris Kaganovičius** (1893—1995), sovietų politikas. Turėdamas 18 metų įstojo į bolševikų partiją. Aktyviai dalyvavo Spalio revoliucijoje. 1925 m. paskirtas Ukrainos komunistų partijos vadovu. Brutalumu ir beatodairiškumu atkreipė į save Stalino dėmesį, kai kolektyvizacijos Ukrainoje metais žuvo nuo bado arba buvo nužudyta keli milijonai valstiečių, o jam tai padėjo pakilti partinės karjeros laiptais. 1930 m. tapo Politinio biuro nariu. Tais pat metais išvyko iš Kijevo į Maskvą ir buvo paskirtas Maskvos komunistų partijos komiteto pirmuoju sekretoriumi. Jis asmeniškai kaltas dėl daugelio Maskvos kultūros paminklų ir bažnyčių sugriovimo. Po Stalino mirties liko vienu iš labiausiai įtakingų partijos vadovų. Dalyvavimas nepavykusiame sąmoksle prieš Chruščiovą 1957 metais užbaigė jo politinę karjerą.

perėmė 1958 metais) pretekstą davė serija Sovietų Sąjungos politinių ir ekonominių nesėkmių. 1962 m. Chruščiovas susikompromitavo savo bendradarbių akyse, sukėlęs raketinę krizę. Tada jis įsakė instaliuoti Kuboje vidutinio nuotolio raketas su atominėmis galvutėmis, kad tokiu būdu priverstų Vašingtoną būti nuolaidesniu, sprendžiant nusiginklavimo problemas. Prezidentas Džonas F. Kenedis neišsigando sovietų bazių saloje, į parengties stovį pakėlė Amerikos karines pajėgas ir liepė blokuoti Kubos uostus. Chruščiovui teko atšaukti raketų instaliavimą.

1963 metais labai pablogėjo SSRS žemės ūkio padėtis, tai buvo traktuojama kaip premjero daromų eksperimentų rezultatas. Buvo surinktas nepaprastai mažas grūdų derlius. Sovietų Sąjunga turėjo parduoti daug aukso, kad surinktų pinigų grūdų pirkimui. Vis dėlto sąmokslininkams rūpėjo ne valstybės likimas, visų pirma jie rūpinosi savo likimais. 1964 m. generalinis sekretorius sugalvojo didžiules partinio aparato reformas, o tai grėsė daugelio aukščiausių valdininkų gerovei. Todėl pakilo į ataką, gindami savo vietas, įtakos sferas ir pajamas. Sąmokslo priešakyje buvo SSKP Centro komiteto sekretorius Michailas Suslovas* ir Rusijos Federacinės Sovietų respublikos Aukščiausiosios tarybos Prezidiumo pirmininkas Nikolajus Grigorjevičius Ignatovas**. Jis asmeniškai buvo piktas ant Chruščiovo už tai, kad šis pašalino jį iš Centro komiteto Prezidiumo. Tiesa, 1963 m. gavo garbingą SSRS Aukščiausiosios tarybos Prezidiumo Rusijos Federacijai pirmininko postą, tačiau tai nepatenkino jo ambicijų. Be to, turėjo daug laisvo laiko ir galėjo važinėti po Sovietų Sąjungą ir telkti antichruščiovinį bloką.

Sąmokslininkai buvo patyrę veikėjai ir kuo puikiausiai žinojo, ką reikia daryti, norint nušalinti viršininką. Todėl į sąmokslą įtraukė antrąjį SSKP CK sekretorių Leonidą Brežnevą, gynybos ministrą Rodioną Malinovskį bei Valstybės saugumo komiteto (KGB) viršininką Vladimirą Semičastną. Tas žaidimas turėjo vykti be jokios klaidos. Nepasisekimo atveju Chruščiovas šį kartą galėjo nebūti toks malonus savo priešams, kaip 1957 metais, kai dovanojo jiems gyvybę. Įvykdyti sąmokslą prieš Chruščiovą buvo kiek lengviau dėl to, kad jis dažnai išvykdavo į užsienį su oficialiais vizitais. 1964 m. jo nebuvo šalyje 135 dienas, todėl sąmokslininkai galėjo veikti gana laisvai. Galutinis planas, atrodo, buvo parengtas rugpjūčio mėn., kai Chruščiovas Stavropolio srities komiteto sekretoriaus

* **Michailas Suslovas** (1902—1982), sovietų politikas. Nuo 1921 m. komunistų partijos narys. 1941 m. tapo Centro komiteto nariu. Nuo 1944 m. pabaigos iki 1946 m. buvo VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkas. Praktiškai tai reiškė, jog privalo stebėti, kaip vyksta pacifikavimo procesai toje respublikoje. 1947 m., Stalinui rekomendavus, buvo išrinktas SSRS CK sekretoriumi ir išlaikė tas pareigas iki pat mirties. 1957 m. parėmė Chruščiovą, bet po septynerių metų stojo prieš jį. Partijos vairą perėmus Leonidui Brežnevui, liko svarbiausiu partijos ideologu. 1981 m. pritarė, kad būtų griežtai susidorota su „Solidarumo“ veikėjais Lenkijoje.

** **Nikolajus Ignatovas** (1901—1966), sovietų politikas. Vienas iš svarbiausių Chruščiovo priešininkų, todėl 1961 m. buvo pašalintas iš SSKP CK Prezidiumo. 1963 m. užėmė garbingą SSRS Aukščiausiosios tarybos Prezidiumo Rusijos Federacijai pirmininko postą.

Nikita Chruščiovas vizito į Jungtines Valstijas metu

kvietimu dalyvavo medžioklėje prie gražaus Manyčiaus ežero. Įdomu, ar žinojo, kokie žvėrys laukia? Nutarė, kad lemiančioji ataka įvyks tada, kai Chruščiovas eilinį kartą išvyks iš Maskvos. Tokia galimybė atsirado spalio mėn., kai Nikita Sergejevičius išvyko atostogų į Picundą.

Spalio 13-ąją, kai savo vasaros rezidencijoje priėmė Prancūzijos ministrą Georgą Palevskį, suskambo telefonas. Tai Brežnevas pranešė, kad CK nariai nori Maskvoje sušaukti plenumo posėdį ir apsvarstyti žemės ūkio klausimus.

— Tas klausimas nėra toks skubus, be to, atostogauju ir galite palaukti, — Chruščiovas sunkiai slėpė susierzinimą.

— Jūsų dalyvavimas yra labai svarbus, — atkakliai reikalavo Brežnevas. — Juk kalbama apie žemės ūkį.

— Gerai, siųskite lėktuvą! — Chruščiovas padėjo ragelį.

Spalio 13-ąją Maskvos aerouoste iš lėktuvo išeinantį Chruščiovą, sveikino tik KGB viršininkas Vladimiras Semičastnas. Matyt, jau tada generalinis sekretorius suprato, kas jo laukia.

— Visi susirinko Kremliuje ir laukia jūsų, — Semičastnas pasakė taip, lyg tai būtų didžiausia paslaptis.

— Einam, — Chruščiovas nuėjo prie juodos čaikos.

Sąmokslininkai jau turėjo kruopščiai apgalvotą veikimo planą.

Jurijus Andropovas instruktavo Centro komiteto narius:

— Jeigu Chruščiovas priešinsis, pateiksime jam dokumentus su jo parašu, kur yra 1935—1937 metų areštų įsakymai, — kalbėjo apie Chruščiovo veiklą „didžiojo valymo“ metais.

Visi sutiko, kad, Chruščiovui atsisakius pripažinti jam keliamus kaltinimus, jį reikės areštuoti.

Prezidiumo posėdyje dalyvavo 22 asmenys. Diskusijos nebuvo stenografuojamos. Posėdžio eiga aiški tik tiek, kiek ją prisimena ten dalyvavę žmonės.

Pirmininkavo Chruščiovas. Vos tik pradėjus posėdį, buvo labai aštriai kritikuojamas Volgogrado srities komiteto sekretoriaus Andriejaus Školnikovo. Niekas iš dalyvavusių posėdyje neparėmė Chruščiovo, tačiau net tada, kai tapo aišku, jog pralošė — jis neatsistatydino. Galbūt tikėjosi,

kad tarp 330 asmenų, kurie turėjo dalyvauti Plenumo darbe, atsiras daugiau jo šalininkų ir jam pavyks išlaikyti savo postą. Tai suprato ir jo priešininkai, tačiau dabar nepadarė 1957 metų klaidos. Jie buvo tikri, kad Plenume dauguma bus jų pusėje.

Vis dėlto galėjo kilti nereikalingų diskusijų, kur būtų iškelti nešvarūs partinės vadovybės darbai, o tai turėjo likti paslaptimi. Todėl siekė, kad Chruščiovas atsistatydintų pats. Bet, nors diskusijos tęsėsi iki nakties, Chruščiovas nepasidavė. Tačiau, kai grįžo namo, paskambino savo bendradarbiui Anastasui Mikojanui:

— Jeigu jie manęs nenori, tai tegul taip ir bus, — pasakė. — Daugiau neprieštarausiu.

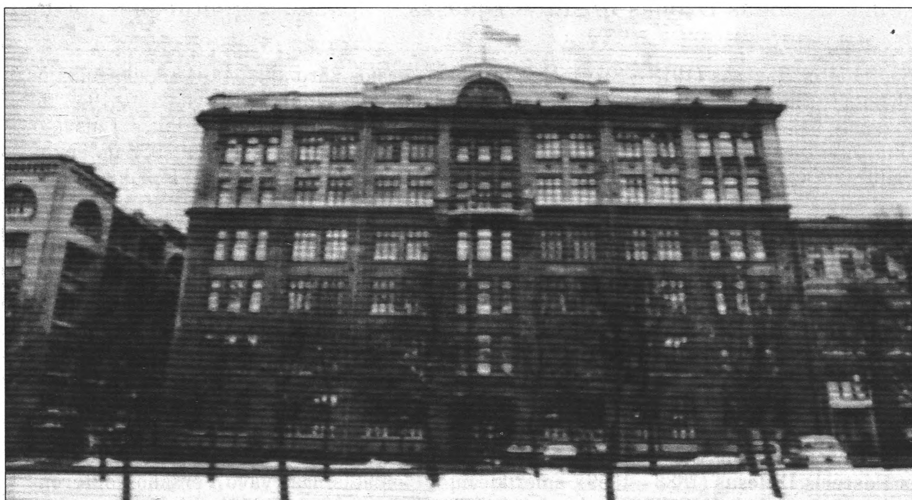
Spalio 14-ąją Prezidiumo posėdis užtruko tik pusantros valandos. Nutarta į generalinio SSKP CK sekretoriaus postą rekomenduoti Leonidą Brežnevą.

Chruščiovui buvo garantuota, kad jam bus paliktas butas Starokoniušinsko skersgatvyje netoli Arbato, vila prie Maskvos ir taip pat jis gaus 500 rublių pensiją, kuri kelis kartus viršijo vidutinį uždarbį pramonėje...

Kai vakare grįžo namo, pasakė žmonai:

— Na, ir prašau, esu išleistas į poilsį. Galbūt iš viso to, ką padariau, svarbiausia tai, kad mane galėjo nušalinti paprasčiausiu balsavimu. Tuo tarpu Stalinas būtų įsakęs juos visus areštuoti.

Mirė 1971 m. rugsėjo 11 dieną. TASS'o agentūra trumpai pranešė: *SSKP Centro komitetas ir SSRS Ministrų taryba su liūdesiu praneša, kad 1971 m. rugsėjo 11 d. po ilgos ir sunkios ligos, turėdamas 77 metus, mirė buvęs SSKP CK pirmasis sekretorius ir SSRS Ministrų tarybos pirmininkas, personalinis pensininkas Nikita Sergejevičius Chruščiovas...*

SSKP Centro komiteto pastatas

Operacija „Du muškietininkai“

— Pone prezidente, vakar mūsų ambasadorius Vašingtone Ahmedas Huseinas oficialiai aplankė valstybės sekretorių Džoną Fosterį Dalesą. Gaila, bet žinios nėra geros. — Nasero sekretorius buvo aiškiai sunerimęs dėl iš Vašingtono gautos telegramos, kurią laikė rankoje, įeidamas į Egipto prezidento kabinetą.

Naseras* atidėjo plunksnakotį ir labai atidžiai klausė.

Liepos 19 d. 15.00 val. valstybės sekretorius Džonas Fosteris Dalesas perskaitė pranešimą apie ginklų importą Egipte. Tarp kitko nurodė, kad pastaruoju metu nupirkome iš raudonųjų kinų 20 tonų rankinės ginkluotės, 72 laivus įvairių ginklų iš socialistinių valstybių, minų užtvėrėjų iš Lenkijos. Priminė ir kontraktą su Vengrija, pagal kurį Egipte bus statoma laivų statykla, cukraus fabrikas, mašinų gamybos įmonės ir laboratorija, kurioje galima apdoroti raketų kurą. Paminėjo ir kitus kontraktus, kuriuos pastaruoju metu sudarėme su socialistinėmis valstybėmis. Po to, nieko nesakydamas, įteikė man notą, kurioje tvirtinama, jog: „Nėra galimybės, kad Jungtinės Amerikos Valstijos dalyvautų Asuano užtvankos projekto realizavime“.

— Ambasadorius atkreipia dėmesį į ypatingą jam pateiktos informacijos perdavimo būdą, — toliau kalbėjo Nasero sekretorius, o kai šis klausiamai pažvelgė į jį, pasakė:

— Taigi, kai ambasadorius grįžo į rezidenciją, sužinojo, kad prieš kelias valandas Džonas Fosteris Dalesas** spaudos agentūroms perdavė

* **Gamalis Abdelis Naseras** (1918—1970), Egipto Karališkosios karo akademijos Aleksandrijoje absolventas. Baigė 1938 m. ir atitarnavęs būtiną laiką Aleksandrijoje ir Sudane, 1942 m. pradėjo dirbti instruktoriumi Generalinio štabo akademijoje. Tuo pat metu įkūrė Laisvųjų karininkų organizaciją. 1948 m. vadovavo Egipto kariuomenei kare su Izraeliu. 1952 m. liepos 23 d. vadovavo sąmokslui prieš vyriausybę, kai buvo atstatydintas karalius Farukas I. Po dviejų metų tapo premjeru, o 1956 m. — prezidentu.
Bandė vystyti politiką, nepriklausomą nuo galingų Vakarų valstybių, taip pat suartėti su Sovietų Sąjunga. Tai sukėlė priešingą reakciją ir privedė prie to, kad JAV ir Didžioji Britanija atšaukė kreditus, skirtus Asuano užtvankos statybai. Ieškodamas finansinių investicijų, Naseras nutarė nacionalizuoti Sueco kanalą, dėl to 1956 m. Didžioji Britanija ir Prancūzija pradėjo ginkluotą intervenciją. 1958 m. buvo išrinktas Jungtinės Arabų Respublikos prezidentu. 1967 m., pralaimėjęs karą su Izraeliu ir jausdamas atsakomybę už tą pralaimėjimą, atsistatydino, tačiau liko prezidentu, nes buvo egiptiečių tautos remiamas. 1968 m. visaliaudiniame referendume gavo visišką jo politikos pripažinimą. Tais pačiais metais pradėta eksploatuoti Asuano užtvanka, kurios statyba užbaigta Sovietų Sąjungos pagalbos dėka. Mirė savo viloje netoli Kairo.

** **Džonas Fosteris Dalesas** (1888—1959), amerikiečių diplomatas. Dalyvavo Versalio konferencijos darbe 1919 m. bei SNO kūrimo konferencijoje 1945 m. 1953—1959 m. buvo Amerikos

tokį tekstą: *Situacijos vystymasis nėra palankus projekto sėkmingam realizavimui* [užtvankos statybai], *o Egipto pajėgumas suteikti atitinkamas priemones, kurios užtikrintų to projekto vykdymą, yra daug mažiau patikimas, nei tada, kai buvo siūloma pradėti šio projekto realizavimą. Tuo metu, kai mūsų ambasadorius buvo Valstijų departamente, visos radijo stotys jau perdavė informaciją apie kreditų nutraukimą.*

Žinia apie Vašingtono sprendimą Naserui buvo nemalonus smūgis. Dar blogiau tai, jog, kaip tikėjosi, seks ir kiti žingsniai. Ir neapsiriko. Iš Londono atėjo pranešimas, kad Egipto ambasadorius ten buvo priimtas taip pat įžūliai kaip ir ambasadorius Jungtinėse Amerikos Valstijose. Praėjus trims valandoms po to, kai Britanijos vyriausybė perdavė pranešimą spaudos agentūroms, ambasadorius Užsienio reikalų ministerijoje sužinojo, jog *esant tokiai situacijai nėra įmanoma, kad Britanijos vyriausybė galėtų dalyvauti projekto realizavime* [užtvankos statyboje]. Trumpai kalbant, Britanijos vyriausybė atsisakė duoti pažadėtą paskolą. Vėliau Pasaulinis bankas nutraukė kreditus. Taip prapuolė per 270 milijonų dolerių, kuriuos Egiptas tikėjosi gauti darbų pradžiai, ir tai reiškė, kad Egiptas negalės statyti Asuano užtvankos, kurios statybai iš viso reikėjo pusantro milijardo dolerių.

Prezidentas Naseras sutapatino save su šiuo projektu. Šimto metrų aukščio užtvanka turėjo užtvenkti Nilą. Tūkstančiai hektarų žemės būtų

Egipto prezidentas Gamalis Abdelis Naseras

valstybės sekretoriumi. Laikėsi nuomonės, kad komunistinių valstybių atžvilgiu turi būti laikomasi griežtos politikos. Jo patarimai ir sprendimai nulėmė prezidento nutarimą, kad JAV įsijungtų į Vietnamo konfliktą po to, kai iš Pietų Vietnamo pasitraukė Prancūzija. Jo siūlymu įkurta SEATO, o Vokietijos federacinė respublika priimta į NATO. Jo brolis Alanas Velšas Dalesas buvo žvalgybos tarnybos (CŽV) viršininkas.

drėkinama, o pramonė gautų 10 milijardų kilovatvalandžių elektros energijos per metus. Tai turėjo būti atsilikusio krašto, kokiu vis dar buvo Egiptas, greito industrializavimo pagrindas. Tai pats didžiausias ir drąsiausias Nasero uždavinys.

Jo politinė veikla prasidėjo 1934 m., kai, turėdamas 16 metų, dalyvavo studentų demonstracijoje, kuri buvo surengta, protestuojant prieš Didžiosios Britanijos siekius dominuoti Egipte. Antrojo pasaulinio karo metais, būdamas Generalinio štabo akademijos dėstytoju, įkūrė Laisvųjų karininkų organizaciją. Tai jie 1952 metais stojo prieš karalių Faruką.

Liepos 23 d., Naserui įsakius, tankai apsupo karaliaus rūmus, o per radiją buvo perskaitytas pranešimas: *Egipto vyriausybėje klesti kyšininkavimas, korupcija ir chaosas. Todėl nutarėme šalyje įvesti tvarką ir perduoti valdžią žmonėms, kurių gabumais ir patriotizmu visiškai tikime.*

Revoliucijos, kuri nušalino Faruką, priešakyje formaliai stovėjo generolas Mohamedas Nagibas, tačiau faktiškai revoliucijai vadovavo Naseras. Jis taip pat greitai perėmė Egipte visą valdžią.

Gamalis Abdelis Naseras (sėdi dešinėje) ir ministras Artimųjų Rytų reikalams Antonis Nutinas 1954 m. spalio 10 d. pasirašo Britanijos armijos išvedimo iš Egipto sutartį

Pirmuoju savo uždaviniu laikė Britanijos armijos išvedimą iš Egipto. Tai jam pavyko. 1954 metais su Didžiosios Britanijos vyriausybe pasirašyta kariuomenės išvedimo sutartis, ir 1956 m. kovo 24 d. paskutinis britų kareivis paliko Egipto žemę. Tada Naseras ėmė vykdyti kitą uždavinį: siekti arabų vienybės ir įgyti pranašumą antiimperialistinėje kovoje. Bet šiam tikslui pasiekti visų pirma reikėjo, kad Egipto politika būtų nepriklausoma nuo didžiųjų valstybių politikos. Jis manė, kad suartėjimas su Sovietų Sąjunga ir socialistinėmis valstybėmis leis sustiprinti savo krašto pozicijas ir įgyti tam tikrą persvarą prieš trijų galingų Vakarų valstybių įtaką. Tačiau nenumatė, kad Vašingtonas, o jo pavyzdžiu ir Londonas bei Paryžius, sureaguos taip siaubingai. Kodėl taip atsitiko?

Sprendimą nubausti Egiptą asmeniškai priėmė JAV valstybės sekretorius. Atrodo, jog net nesikonsultavo su prezidentu Eizenhaueriu, kuris tada gulėjo ligoninėje.

Be abejonės, Dalesas veikė daugelio priežasčių spaudžiamas.

Amerikos naftos firmų vadovai prieštaravo bet kokiam veiksmui, skatinančiam arabų nacionalizmą, kurio įkūnijimu buvo Naseras.

Amerikos medvilnės gamintojai protestavo prieš pagalbą Egipto žemės ūkiui, nes tai galėjo būti grėsmingas konkurentas pasaulio rinkoje.

Žydų lobistai, labai stiprūs ir įtakingi Jungtinėse Valstijose, bijojo, kad Egipto ekonomikos ir karinių pajėgų stiprėjimas gali ateityje sunaikinti Izraelio valstybę.

Galutinį sprendimą nulėmė politiniai argumentai. Egipto vyriausybė nutarė vystyti nepriklausomą politiką ir įvykdė kelis konkrečius veiksmus, kurie suerzino Ameriką: atsisakė prisijungti prie Bagdado pakto ir 1956 m. gegužės 15 d. pripažino Kinijos liaudies respubliką.

JAV valstybės sekretorius palaikė tai bemaž asmeniniu įžeidimu. Dar svarbiau buvo tai, kad Naseras aiškiai krypo socialistinių valstybių pusėn. 1955 metais Egiptas pasirašė ginklų pirkimo sutartis su Čekoslovakija, Lenkija ir Sovietų Sąjunga. Amerikos žvalgyba pranešė, kad vykdant šias sutartis, Egiptas gavo 530 sovietų gamybos tankų ir šarvuotų transporto priemonių, 500 įvairaus kalibro patrankų, 200 lėktuvų, daugiausia naikintuvų *MiG-15* ir bombonešių *Il-28*, taip pat tam tikrą kiekį laivų.

Anglija turėjo savų priežasčių būti nepatenkinta Nasero vedamu politikos kursu. Tariamai santykiai klostėsi normaliai. Tiesa, 1954 m. spalio 19 dienos sutartis numatė britų armijos dalinių išvedimą iš Sueco kanalo ribų, bet buvo numatyta galimybė jiems sugrįžti, jei kanalo teritorijoje kiltų grėsmė laisvai laivybai. Londonas bijojo Nasero populiarumo ir jo siekių suvienyti arabų šalis. Tai pakirstų Britanijos įtaką Jordanijoje, Libijoje ir Adene.

Ar valstybės sekretorius Džonas Fosteras Dalesas ir Didžiosios Britanijos premjeras Antonis Ydenas numanė, kokia bus Nasero reakcija? Tikriausiai ne. Manė, kad Egipto vyriausybė gali pabandyti pademonstruoti savo nepriklausomybę ir kuriam laikui užblokuoti Sueco kanalą. Tai būtų skausminga, nes sutriktų naftos transportavimas iš Artimųjų Rytų. Tačiau niekas Vakaruose rimtai nežiūrėjo į tai, kad kanalas gali būti nacionalizuotas.

Ankstyvą 1956 m. liepos 25-osios rytą artimiausias Nasero draugas, žurnalistas Mohamedas Heikalas atvyko į prezidento rūmus. Jis buvo vienas tų, kuris turėjo laisvą įėjimą pas valstybės vadovą.

Naseras sėdėjo prie stalo, palinkęs ties popieriais. Pamatęs įeinantį Heikalą, pakėlė galvą ir pasakė:

— Vėl tapau štabo karininku. Atsisėdau, kad parašyčiau situacijos vertinimą, kaip jį mato mūsų oponentai: Ydenas, Pino ir Ben Gurijonas.

Derybos Londone: (iš kairės) Jungtinių Amerikos Valstijų valstybės sekretorius Džonas F. Dalesas, Prancūzijos premjeras Kristijanas Pino, Didžiosios Britanijos premjeras Antonis Ydenas

Britanijos vyriausybės premjerui Antoniui Ydenui paskyrė penkis puslapius. Laikė jį svarbiausiu priešininku.

Antonis Ydenas 1935 metais pradėjo eiti užsienio reikalų ministro pareigas Nevilio Čemberleno vyriausybėje, tačiau 1938 m. atsistatydino, negalėdamas sutikti su nuolaidomis, kurios buvo daromos Hitleriui. 1940 m. gegužės mėn. vėl paėmė užsienio reikalų ministro portfelį Vinstono Čerčilio vyriausybėje. Buvo puikus sunkios ir painios savo viršininko, kuris turėjo laviruoti tarp dviejų galingų sąjungininkų: Ruzvelto ir Stalino, politikos vykdytojas. Tuo laikotarpiu Ydenas buvo laikomas labai apsukriu politiku, kuris veikė nekonvencionaliai ir puikiai atstovavo Britanijos imperijai.

1945 metais konservatorių partija nelaimėjo rinkimų, todėl Čerčilis ir Ydenas prarado valstybinius postus, tačiau jau 1951 metais, konservatoriams sugrįžus į valdžią, Ydenas ir Čerčilis vėl užėmė aukščiausias pareigas. 1955 m. perėmė ministro pirmininko pareigas. Jau tada sunkiai sirgo. Prieš porą metų jam buvo padarytos trys rimtos operacijos. Gali būti, jog sveikatos būklė turėjo betarpės įtakos jo elgesiui ir sprendimams, kurių negalėjo nuosekliai įgyvendinti.

Nežiūrint į didelius nuopelnus tarnaujant imperijai, Ydenas nepasiekė ryškesnių tarptautinių pozicijų, ir galbūt dėl to Naseras laikė jį silpnu ir nepastoviu politiku, nors ir grėsmingu priešu. Tokie žmonės dažnai maskuoja silpnumą polinkiu į agresiją, užbaigė Ideno charakteristiką.

Prancūzijos ministrui pirmininkui Kristijonui Pino paskyrė tik du puslapius ir visiškai ignoravo Davidą Ben Gurijoną, Izraelio valstybės įkūrėją, kuris pirmą kartą ėjo premjero pareigas 1948—1953 metais. Vėl, po pertraukos, grįžo į šias pareigas 1955 metais. Ir čia Naseras padarė pirmąją klaidą.

Heikalas nieko neklausinėjo. Nežinojo, kodėl prezidentas parengė trijų valstybės vyrų charakteristikas. Laukė, kol Naseras pats paaiškins savo veiksmus.

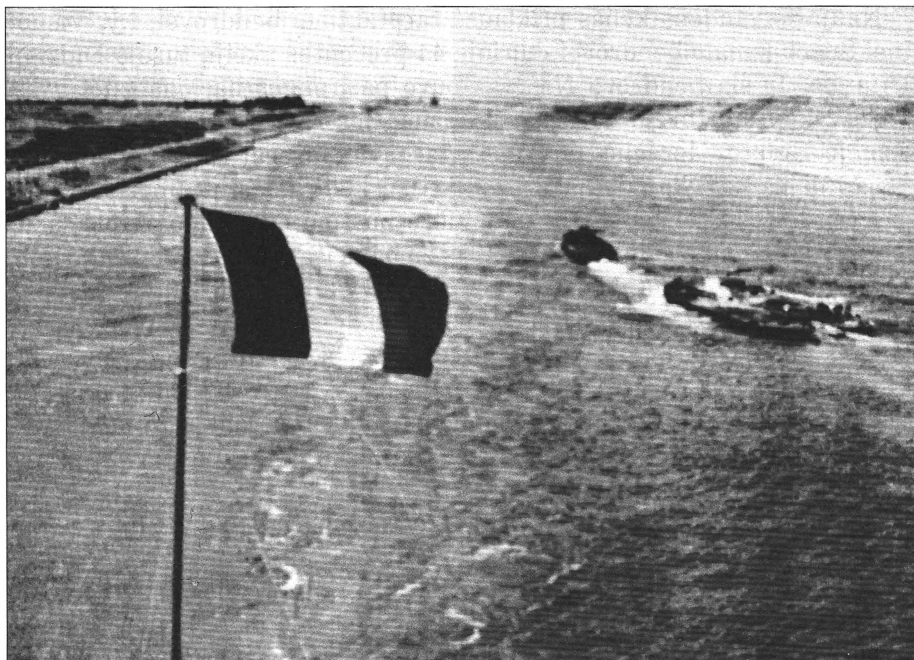
— Nusprendžiau nacionalizuoti Sueco kanalą ir svarstau, kaip į tai pažiūrės mūsų priešininkai, — pagaliau pasakė Naseras. Neabejojo operacijos sėkme. Tiesa, manė, jog Didžioji Britanija gali atsiųsti kariuomenę, tačiau nelaikė to labai didele grėsme. Jo nuomone, didžiausias pavojus, kada gali kilti karinė intervencija, yra liepos pabaiga, t.y. tada, kai bus paskelbta apie nacionalizaciją.

— Rugpjūčio mėn. pavojus sieks 90 proc., tačiau pasirengimas intervencijai užtruks mažiausiai 5—6 savaites, — svarstė Naseras. — O tuo metu pasaulio visuomenė parems Egiptą. Rugsėjo mėnesį pavojus sumažės iki 60 proc., spalio mėnesį — iki 40 procentų, o lapkričio mėnesį ir kalbos nebebus apie tai, kad britai išdrįs atakuoti Egiptą.

Čia Naseras suklydo antrą kartą.

Šis žaidimas lietė svarbiausią pasaulinės reikšmės vandens kelią.

Apie kanalo nutiesimą svajojo jau faraonai prieš 4 tūkstančius metų.

Sueco kanalas — svarbiausias pasaulinės reikšmės vandens kelias

1858 m. prancūzų inžinierius Ferdinandas Lesepsas iš savo draugo Said-pašos gavo teisę organizuoti bendrovę, kuri įgyvendintų tą didžiulį darbą — nutiestų kanalą, kuris sujungtų Viduržemio jūrą su Raudonąja jūra ir toliau su Indijos vandenynu.

Geologinės statybos sąlygos buvo geros, nes vietovės, per kurias turėjo eiti kanalas, reljefas buvo lygus, todėl nereikėjo statyti šliuzų. Be to, ketvirtadalis kanalo turėjo eiti per ežerus. Nežiūrint į palankias sąlygas, kanalo statyba užtruko 11 metų ir pareikalavo daug aukų. Naseras tvirtino, kad mirė 120 tūkstančių egiptiečių, tačiau atrodo, jog šis skaičius gerokai padidintas.

1869 m. lapkričio 17 d. šiauriniame kanalo krašte Port Saide (uostas taip pavadintas Said-pašos garbei) įvyko iškilmingas naujojo vandens kelio atidarymas. Kanalo ilgis buvo 163 km, jo plotis 70 m ir gylis 20 m. Kasmet kanalu galėjo praplaukti 20 tūkstančių laivų, kurie perveždavo 300—400 milijonų tonų krovinių. Kanalu plaukė tanklaiviai, kurie talpino apie 70 milijonų tonų naftos, skirtos daugiausia Jungtinėms Valstijoms ir Vakarų Europai.

Iki kanalo nutiesimo laivai, išplaukę iš Londono į Bombėjų, turėjo apiplaukti Afriką, o tai buvo beveik 20 tūkstančių kilometrų. Trasa per Sueco kanalą sudarė tik 11 tūkstančių kilometrų, t.y. 9 tūkstančiais kilometrų mažiau. Jei kanalas būtų uždarytas, savininkai, norėdami užtikrinti ritmingą naftos pristatymą, turėtų dvigubai padidinti tanklaivių skaičių.

Naujasis vandens kelias priklausė tarptautinei bendrovei, t.y. Visuotinei Sueco kanalo bendrovei, kurioje 44 procentus akcijų turėjo Didžioji Britanija. Ir šią bendrovę Naseras buvo pasirengęs nacionalizuoti.

Jo vykdytoju turėjo būti jaunas inžinierius Mahmudas Younis, kuris pirmojo Egipto—Izraelio karo metu tarnavo Naserui vadovaujant. Liepos 26 d. jis nuvyko į Izmailą susitikti su kelių miestų gubernatoriais. Sukviestuosius į generolo Ali Ali Amero būstinę nustebino akiplėšiškumas, su kokiu jaunas, jiems nežinomas žmogus įsakė atvykti į pasitarimą. Bet kai tai patvirtino generolas Amera, atvyko ten, kur buvo liepta.

— Turiu jums pranešti ypač svarbią žinią! — pasakė Younis pasipūtusiems gubernatoriams. — Ji taip pat yra ypač slapta. Jeigu kas nors pasakys bent žodį apie tai, ką po akimirkos išgirsite, turėsiu jį nušauti!

Padarė trumpą pertrauką ir, demonstratyviai ištraukęs iš dėklo pistoletą, padėjo jį prieš save ant stalo. Akimirką delsė, paskui pranešė:

— Kanalas bus nacionalizuotas!

Gubernatoriai neklausinėjo. Nelaukė tolesnio aiškinimo. Puikiai suprato, kokie reikšmingi prieš tai pasakyti žodžiai.

Younis skubėjo. Iš Izmailo grįžo į Kairą, kur turėjo stebėti kanalo bendrovės pastatų perėmimo operaciją. Naseras jo dispozicijon paskyrė batalioną kareivių ir 12 civilių specialistų, kuriuos suskirstė į kelias grupes ir išsiuntė į Port Saidą, Suecą, Izmailą ir Kairą, t.y. ten, kur buvo Bendrovės skyriai. Pats nuvyko į viešbutį, iš kur turėjo paskelbti įsakymą apie operacijos pradžią. Kada tai įvyks, jis nežinojo. Naseras liepė jam atidžiai klausytis kalbos, kurią numatė pasakyti Aleksandrijoje. Signalu pradėti operaciją turėjo būti vienas Nasero kalbos žodis...

Viešbučio kambaryje Mahmudas Younis atsigulė ant lovos. Ant spintelės ir staliuko stovėjo keli radijo imtuvai. Bijojo, kad vienas radijo imtuvas gali sugesti ir tada jis neišgirs sutarto žodžio.

Tuo metu Naseras sukvietė vyriausybės narius į pasitarimą savo viloje, Aleksandrijoje. Visi jautė, kad kažkas svarbaus tvyro ore, tačiau niekas nežinojo, koks reikalas. Kai susėdo aplink didelį ovalų stalą, Naseras įspėjo, jog nenumato diskusijų. Iš anksto pasakė, kad visiškai įsitikinęs sprendimo, kurį žada pateikti, teisingumu, todėl nėra reikalo gaišti laiką tuštiems pokalbiams. Ir tada pasigirdo žodžiai, kurie sukrėtė ministrus:

— Sueco kanalas bus nacionalizuotas!

Nežiūrėdami į perspėjimą, kad prezidentas nenori diskusijų, ministrai pradėjo reikšti savo nuogąstavimus. Jie manė, kad tai labai rizikingas žingsnis, patarė palaipsniui vykdyti šią operaciją.

— Kanalas bus nacionalizuotas! — supykęs Naseras nutraukė tolesnes diskusijas.

Visi ėmė kilti iš vietų ir eiti prie išėjimo.

— Kur einate, ponai? — paklausė Naseras.

Atsakė, kad į Laisvės aikštę, kad užimtų vietas ir galėtų išklausyti prezidento kalbos.

— Ne, dar per anksti, — sulaikė juos Naseras. — Turite likti su manimi. Į aikštę eisime kartu...

Londone, premjero rezidencijoje prie Downing Street 10, vyko priėmimas, skirtas Irako svečių, karaliaus ir premjero Nuri As Saido garbei.

Gamalis Abdelis Naseras 1956 m. liepos 26 d. mitinge Aleksandrijoje

Laisvės aikštėje Aleksandrijoje susirinko šimto penkiasdešimties tūkstančių minia, kad išklausytų prezidento kalbą.

— Mintimis grįžtu į 1854 metus, — kalbėjo Naseras, — kai Ferdinandas Lesepsas atvyko į Egiptą ir pasakė chedivui: norime iškasti Sueco kanalą. Kanalas duos jums neapsakomai didelę naudą. 120 tūkstančių Egipto sūnų, chedivo prievarta suvarytų darbininkų, numirė prie kanalo statybos. Anglija prievarta atėmė iš mūsų 44 procentus kanalo bendrovės akcijų. Ne kanalas iškastas Egiptui, bet Egiptas tapo kanalo nuosavybe!

Downing Street rezidencijoje asmeninis sekretorius sėdėjo kambaryje, kur buvo įrengta ryšio su Vašingtonu aparatūra ir betarpis telefono ryšys su BBC (Bi Bi Si — Britanijos radijo korporacija). Korespondentas iš Aleksandrijos turėjo pranešti, kaip vystosi įvykiai Egipte. Žvalgyba pranešė, jog Egipte įvyks „kažkas“. MI-6 agentams nepavyko sužinoti, kas tai galėtų būti.

Aleksandrijos aikštėje Naseras kalbėjo:

— Šiandien, o žmonės, Sueco kanalas jau nacionalizuotas. Šiandien, o žmonės, pareiškiu, kad mūsų laisvė grįžo pas mus!

Egipto valdininkai plombuoja kanalo bendrovės patalpas

Younis, išgirdęs kanalo statytojo Ferdinando Lesepso pavardę, pašoko ant kojų ir išbėgo į gatvę. Ten stovėjo keli kariniai džipai. Per radijo stotį pasakė slaptažodį, kuris turėjo būti signalu jo skyriams Izmaile, Port

Saide ir Aleksandrijoje. Pats įšoko į vieną džipą ir nuvažiavo į centrinę Sueco kanalo bendrovės būstinę.

Po kelių minučių Egipto kareiviai apgulė Bendrovės pastatus kituose miestuose. Įpuolė į kontoras, rekvizuodami turtą ir išvarydami dirbančiuosius. Sueco kanalas tapo Egipto nuosavybe.

Tokie buvo Nasero apskaičiavimai: jeigu Vakarų galingosios valstybės nesutinka duoti kreditų, kurių bendra suma sudaro 270 milijonų dolerių ir kuri būtų skirta finansuoti dalį užtvankos statybos darbų, tai jis atims jų pelną, kurį gautų naudodamiesi kanalo paslaugomis. 100 milijonų dolerių kasmetinių pajamų visiškai pakaks, kad statyba būtų pradėta, pasitelkus Sovietų Sąjungos specialistus.

Londone, Downing Street rezidencijoje, premjero sekretorius priėjo prie jo ir, nieko nesakydamas, padavė raštelį su žiniomis iš Aleksandrijos. Ydenas greitai permetė akimis tekstą ir buvo matyti, jog sunkiai valdosi. Jis nesitikėjo, kad Naseras gali nueiti taip toli. Po kelių minučių garsiai perskaitė gautas žinias apie nacionalizaciją.

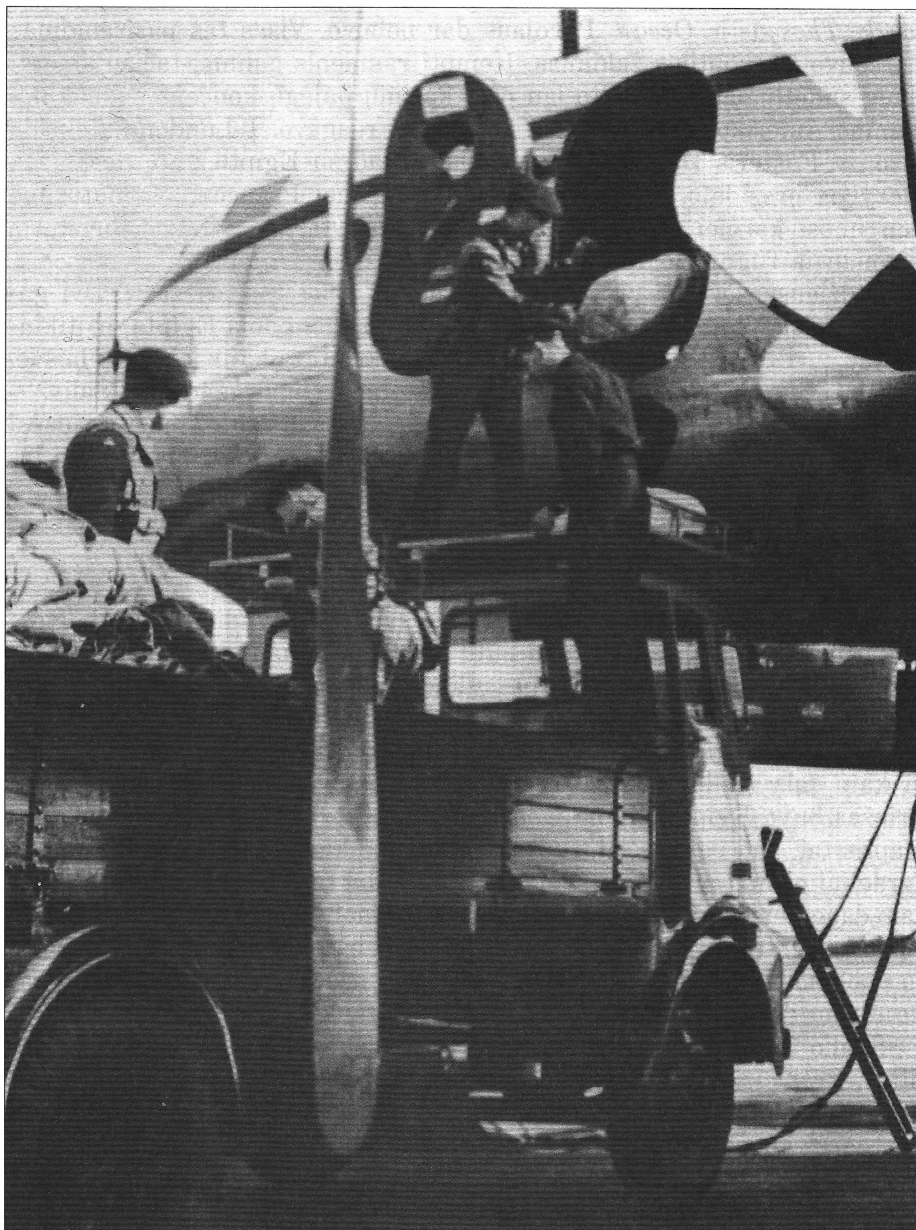
Nuri as Saidas pašoko iš vietos ir suriko:

— Smokite jam! Smokite stipriai ir nedelsiant! — suprantama, galvojo apie Naserą.

Tačiau 1956 metų pasaulis jau nebebuvo toks, kaip antrojo ir trečiojo dešimtmečio metais, kai pakako išsiųsti atitinkamos galios karo laivų koloną, nepasiklausus šeimininko leidimo, įplaukti į uostą ir patrankų vamzdžius nukreipti į miestą. Kartais, kai nepaklusnus valdovas vaizduodavo, jog šarvuočių nepastebi — iššaudavo porą salvių ir toliau viskas vyko pagal Jo didenybės karaliaus planus.

1956 metais taip elgtis jau buvo neįmanoma. Didžioji Britanija turėjo skaitytis su Jungtinėmis Valstijomis, o prezidentas Eizenhaueris, žvalgydamasis į Rusiją, nenorėjo nė girdėti apie karinę intervenciją į Artimuosius Rytus.

Pigi, iš Persų įlankos gausiai plaukianti nafta spartino pasaulinės ekonomikos vystymąsi. Nulėmė Vakarų valstybių klestėjimą. Tačiau nafta ir greitai užsidega. Kiekviena avantiūra Artimuosiuose Rytuose galėjo būti grėsminga naftos verslovėms, kurios aprūpina Amerikos pramonę. Kariniai veiksmai labai greitai įtrauktų Sovietų Sąjungą, kuri noriai įgytų daugiau įtakos šiame pasaulio regione. O jeigu į tuos reikalus dar įsikištų Izraelis, tada Jungtinės Amerikos Valstijos negalėtų išlaikyti savo tariamos nesikišimo politikos, arabų šalis pastatytų į pavojų ir nukreiptų jas tiesiai į Sovietų Sąjungos glėbį. Be to, Jungtinės Amerikos Valstijos nepatikliai žiūrėjo į tradiciškai stiprias Didžiosios Britanijos pozicijas Artimuosiuose Rytuose ir neturėjo noro jas dar daugiau stiprinti. Tokia Amerikos pažiūra trikdė Britanijos vyriausybės planus. Vis dėlto dvi galingos valstybės: Didžioji Britanija ir Prancūzija, ėmė rengti karines pajėgas.

Didžiosios Britanijos kareiviai papildo atsargas prieš operaciją „Du muškietininkai“

Liepos 27 d. Prancūzija pranešė, jog yra pasirengusi išsiųsti į Egiptą dvi divizijas: 10-ąją kolonijinę ir 7-ąją lengvąją. Rugpjūčio 2 d. Anglija prie ginklo pašaukė 20 tūkstančių rezervininkų.

Tulone inkarus nuleido du lėktuvnešiai — *Lafayette* ir *Arromanches.* Be to, Anglija į Viduržemio jūrą taip pat pasiuntė tris lėktuvnešius: *Bul-*

wark, Theseus ir *Ocean*. Pavojaus dar nebuvo. Visas tas pasirengimas dar buvo tik politinis žaidimas. Įtempti raumenis galima, tačiau smogti daug sudėtingiau. Vis dėlto jau pats karinių pajėgų koncentravimas neramino Amerikos politikus. Jie nedelsiant reagavo. Į Londoną atskrido Džonas Fosteris Dalesas ir pareikalavo, kad su Egiptu būtų deramasi. Derybos prasidėjo, tačiau nei D. Britanija, nei Prancūzija nenutraukė rengimosi karinei intervencijai. Buvo numatytas net atakos terminas, pirmiausia rugpjūčio 15-oji, o vėliau — rugsėjo 15-oji.

Didžiausia iškilusi problema buvo surasti puolimo priežastį. Dvi galingos valstybės turėjo paaiškinti pasauliui, kodėl puola Egiptą, ir įtikinti, kad turi teisę tai daryti, norėdamos užtikrinti taiką ir laivybos laisvę. *Casus belli* surado Prancūzijos generalinio štabo generolas Šalis. Jis spalio 15 dieną atvyko į Londoną ir keliasdešimt minučių klausėsi politikų ir karininkų diskusijos, ieškant tinkamos priežasties pradėti intervenciją. Jis staiga pakilo ir priėjo prie žemėlapio.

— Egiptas yra čia, Izraelis ten, — parodė į du Sueco kanalo krantus. — Taigi kur yra mūsų pozicija? Kanale, kurį turime apginti.

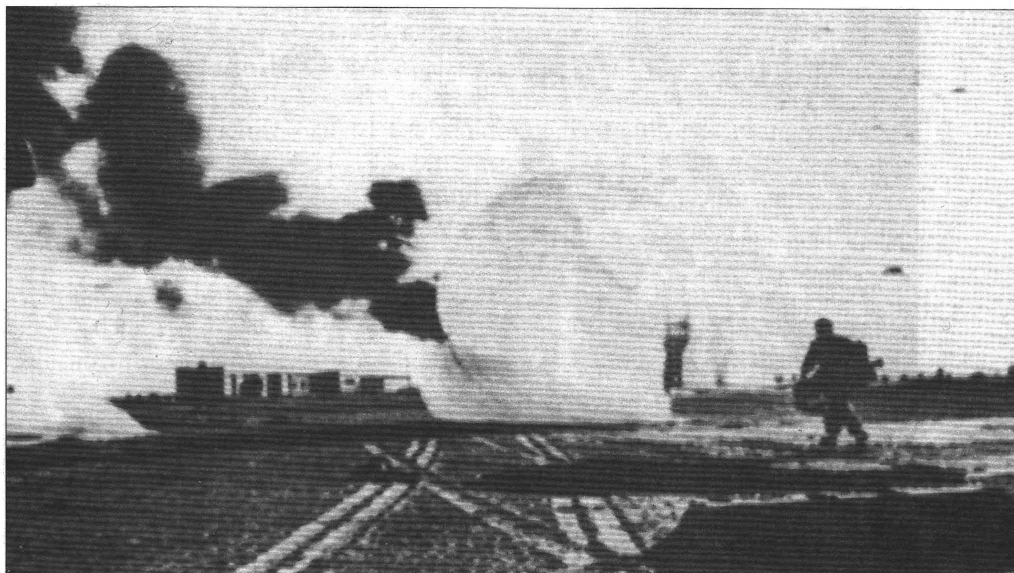
Paprasta, bet genialu. Jeigu du priešai, Egiptas ir Izraelis, pradėtų kovoti, tai galėtų grėsti kanalo įrenginių saugumui. Vadinasi, reikia įvesti kariuomenę, kad taikos labui būtų išskirtos kariaujančios šalys ir nebūtų sunaikintas svarbiausias pasaulinės reikšmės vandens kelias. Toks paprastas sprendimas buvo vertas žymaus stratego.

Izraelio ir Egipto priešiškumas buvo įrašytas į Izraelio valstybės, kuri kaip sala iškilo 1948 m. arabų jūroje, istoriją. Didžiausias Izraelio priešas buvo Egiptas, ir nė vienam žydų valstybės politikui nebuvo paslaptis tai, kad egiptiečiai, turėdami didžiulę kiekybinę persvarą, smogs Izraeliui pirmai progai pasitaikius. Būtent dėl to Davidas Ben Gurijonas taip daug dėmesio skyrė tam, kad iš anksto žinotų egiptiečių planus, neleistų sukoncentruoti jų jėgas, pasirengti atakai ir tokiu būdu galėtų išvengti jų puolimo. Tačiau 1956 metais Egiptas visai nesirengė užpulti Izraelį. Tada dviejų didžiulių valstybių interesus teko tenkinti antrajai pusei.

Spalio 22 ir 24 d. Sevre, netoli Paryžiaus, susitiko Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Izraelio vyriausybių atstovai. Izraelis pasiūlė, kad atakuos Egipto kariuomenę Sinajaus regione. Tada dvi kitos valstybės — partnerės turės galimybę pateikti ultimatumą ir pareikalauti, kad kariaujančių šalių karinės pajėgos būtų atitrauktos per 10 mylių, t.y. 16 km nuo Sueco kanalo. Suprantama, Izraelio kariuomenė tuojau pat būtų paklususi ultimatumo reikalavimams, tuo labiau kad artintis prie kanalo ir šiaip jau neturi intereso.

Spalio 29 d. 17.00 val. Izraelio kariuomenė, vykdydama planą „Kadesh“, pradėjo puolimą.

Kitą dieną 16 val. 30 min. ministras pirmininkas Antonis Ydenas pranešė, kad Anglija ir Prancūzija yra pasirengusios išskirti kariaujančias šalis, kad būtų saugoma laivyba ir svarbiausio pasaulinio jūrų kelio įren-

Britų parašiutininkai leidžiasi Gamilo aerodrome

giniai. Jeigu ultimatumo reikalavimai nebus įvykdyti per 24 valandas, Anglija ir Prancūzija pradės betarpę karinę intervenciją.

Tuo metu Izraelio kariuomenė vedė sunkias kovas už Nakhl i Banu Ageilos oazę. Netoli kanalo buvo tik nedidelis parašiutininkų būrys, kovojantis Mitlo perėjoje. Praėjo nemažai dienų, kol Izraelio kariuomenei pavyko pasiekti Sueco kanalą. Dar daugiau — Naseras išsigando ultimatumo, o galbūt perprato Prancūzijos ir Anglijos žaidimą ir įsakė atitraukti Egipto kariuomenę iš Sinajaus pusiasalio. Tačiau tai jau nebeturėjo jokios reikšmės. Prancūzijos ir Anglijos kariuomenės pradėjo vykdyti operaciją, kurios slapyvardis „Du muškietininkai“. 79 tūkstančiai kareivių, 500 lėktuvų, 130 karo laivų, tame skaičiuje 7 lėktuvnešiai, puolė Egiptą.

Lapkričio 1 dieną Britanijos kreiseris paskandino Egipto fregatą. Netrukus prasidėjo antskrydžiai į aerodromus į Šiaurę nuo Kairo. Egipto karinės oro pajėgos, turėjusios sovietų gamybos naikintuvus *MiG-15* ir bombonešius *Il-28*, buvo per silpnos, kad apsigintų nuo užpuolėjų. Lėktuvai, kurie išliko po pirmos atakos dienos, buvo perkelti į aerodromus krašto gilumoje.

Po kelias dienas trukusio bombardavimo iš oro ir jūros parašiutininkai ir transporto lėktuvai nusileido Egipto aerodromuose.

Lapkričio 6 dieną 4.00 valandą Britanija išlaipino desantą Port Saide. Uostas buvo užimtas be didesnio pasipriešinimo, tačiau miesto centre britų kareivius sulaikė taikli snaiperių ugnis. Tik į akciją įsijungus 14 *Centurion* tankų, kelias buvo išlaisvintas.

Britų kareiviai tikrina Port Saide paimtus ginklus

Pergalė buvo pasiekta visuose frontuose. Ir staiga atsitiko kažkas keisto. Jau pačią pirmą arabų avantiūros dieną Jungtinės Amerikos Valstijos nepritarė Izraelio veiksmams. Spalio 30 d. JAV delegatas SNO Saugumo taryboje pareikalavo, kad Izraelis išvestų savo kariuomenę. Anglija ir Prancūzija dar nekreipė į tai dėmesio. Visas reikalas kol kas sukosi Saugumo tarybos, o vėliau SNO bendro posėdžio procedūrinių žaidimų pavidalu. Ir staiga, lapkričio 5 d., Sovietų Sąjungos vyriausybės ministras pirmininkas Nikolajus Bulganinas išsiuntė laišką prezidentui Eizenhaueriui, siūlydamas veikti bendrai, kad būtų išsaugota taika. Ministras pirmininkas Ydenas taip pat gavo laišką iš Maskvos:

Kokioje situacijoje atsirastų Didžioji Britanija, jeigu ją atakuotų stiprios valstybės, turinčios visų rūšių naujausią ginkluotę, — rašė Bulganinas. — *Yra valstybių, kurioms nereikia siųsti savo karinių laivų flotilės prie Didžiosios Britanijos krantų, nes jos gali panaudoti kitas priemones, pavyzdžiui, raketinį ginklą.*

Tai buvo daug reiškiantis grasinimas.

Egipte Anglijos ir Prancūzijos kariuomenės jau visiškai valdė situaciją. Jų rankose jau buvo visi strateginiai kanalo punktai. Kad Egipto kariuomenė dar gali priešintis, nebuvo net kalbos.

Naktį iš lapkričio 5-osios į 6-ąją Ydenui paskambino telefonu iš Vašingtono.

— Reikalauju, kad jūs, pone, įsakytumėte nutraukti ugnį, jeigu norite išlaikyti Anglijos—Amerikos solidarumą bei taiką. Negaliu laukti nė akimirkos, — kalbėjo Eizenhaueris.

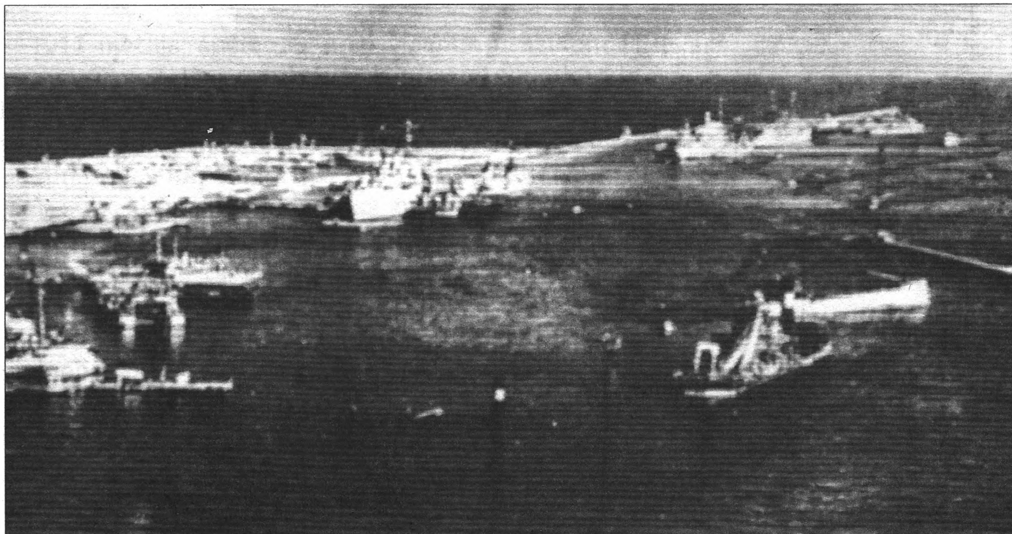
Didžioji Britanija negalėjo pyktis su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis. Kad ir dėl vienos priežasties: Britanijos vyriausybė tikėjosi gauti iš Tarptautinio valiutos fondo stambų kreditą. Skiriant šį kreditą, sprendžiamasis žodis priklausė Amerikos vyriausybei, o šio kredito negavimas reikštų Ydeno vyriausybės krachą.

Pirmą valandą nakties Ydenas paskambino Prancūzijos ministrui pirmininkui Gi Mole*:

— Dabar turime sutikti pradėti paliaubas. Ir taip turime beveik viską, ko norėjome. Naseras turėtų netrukus žlugti, — pasakė.

Mole neatsakė. Ydenas pajuto, kad turi smulkiau paaiškinti situaciją, kurioje atsidūrė.

— Esu apsuptas. Negaliu vilkinti. Mane apleido visi. Mano lojalusis

Nuskandintais laivais užblokuotas Sueco kanalas

* **Gi Mole** (1905), prancūzų politikas. Ilgametis socialistų partijos vadovas. 1947—1958 valstybės ministras, vėliau ministras pirmininkas. 1956 metais išrinktas koalicinės vyriausybės ministru pirmininku.

draugas Natingas atsistatydino. Negaliu tikėtis net konservatorių vieningumo. Arkivyskupas Kenteberis, bažnyčia, naftininkai, visi stoja prieš mane! Commonwealth žlunga. Neru [Indijos ministras pirmininkas] sako, kad nutrauks ryšius. Kanada, Australija jau nebepalaiko mūsų. Negaliu būti Karūnos laidotoju. Ir dar kartą pono prašau: supraskite pagaliau mane. Man skambino Eizenhaueris. Negaliu veikti vienas, be Amerikos. Tai būtų pirmas kartas Anglijos istorijoje. Ne, tai neįmanoma!

Prancūzai, nors labiau linkę veikti savarankiškai, negalėjo tęsti karo Egipte be Britanijos. Ydeno sprendimas nulėmė tolesnių įvykių raidą.

Prezidentas Eizenhaueris nežinojo apie naktinį Ydeno ir Mole pokalbį. Kitos dienos rytą NATO armijos vadas gavo tokį Amerikos žvalgybos pranešimą: *100 lėktuvų MiG-15 nusileido Sirijoje. Anglijos lėktuvas numuštas 45 tūkst. pėdų aukštyje. Sovietų povandeniniai laivai praplaukė Dardanelų sąsiaurį.*

Ydenas, panikuojantis po naktinio pokalbio, neturėjo nei laiko, nei noro tikrinti šias žinias. Galutinai įsitikino, jog atėjo laikas baigti Sueco kanalo užgrobimo avantiūrą.

Lapkričio 6-osios vakare Egiptas ir Izraelis sutiko sudėti ginklus. Ryšium su tuo Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos vyriausybės įsakė savo kariuomenėms naktį iš lapkričio 6-osios į 7-ąją nutraukti ugnį.

Penktoji galinga valstybė

— Leiskite kinams miegoti, nes kai jie atsibus, bus vargo visam pasauliui, — pasakė Napoleonas Bonapartas.
Daugiau nei 1000 metų kinai miegojo, pamiršę savo indėlį į mokslą, techniką, meną, filosofiją. Juk tai ten atrastas parakas ir kompasas. Tai ten iššauta pirmoji raketa HUO — bambuko lazda, prikimšta sprogstančios medžiagos. 1964 m. spalio 16 dieną kinai atsibudo. Kaip tik tą dieną Gobio dykumoje įvykdė atominės bombos, kurios galingumas 20 kilotonų, bandymą.

Sun Jatsenas* — žmogus, kuris sukūrė šių laikų Kiniją. Buvo jaunas gydytojas, kai pradėjo revoliucinę veiklą. Bandė nuversti Mandžiūrijos Cingų dinastiją ir įkurti respubliką. Tai turėjo užtikrinti Kinijoje demokratiją, kaip ir kitose šių laikų valstybėse. Po nepavykusio sąmokslo turėjo išvykti į užsienį, tačiau nenutraukė revoliucinės veiklos, kurios baze ir smegenimis turėjo būti revoliucinė partija, pavadinta Sąjungine lyga. Ji 1905 metais išsivystė iš Kinijos Atgimimo sąjungos, įkurtos prieš 9 metus.

1911 metais, sužinojęs apie Učange prasidėjusį sukilimą, Sun Jatsenas grįžo į Kiniją ir netrukus buvo išrinktas Kinijos vyriausybės prezidentu Nankine. Praėjus 6 savaitėms, atsistatydino paskutinis Mandžiūrijos dinastijos imperatorius. Naujojoje Kinijoje pradėjo plisti anarchija. Sun Jatsenas pabandė gauti Didžiosios Britanijos ir Amerikos pagalbą ir įvesti tvarką šalyje, tačiau jam tai nepavyko. Tada pagalbos kreipėsi į Sovietų Sąjungą, ir Stalinas neatsakė. 1923 m. atsiuntė į Kiniją karo patarėjus ir ginklus. Tačiau įveikti chaosą nepavyko. Valdžią šalyje kontroliavo „karo ponai“, kurie turėjo kelių šimtų ar kelių tūkstančių banditų armijas. 1928 metais Kinijoje buvo 84 armijos, 18 ne-

Sun Jatsenas

* **Sun Jatsenas** (1866—1925), kinų politikas. Kinijos Atgimimo sąjungos įkūrėjas. 1895 m., po nepavykusio sąmokslo prieš Mandžiūrijos Cingų dinastiją, turėjo išvykti į Japoniją, kur 1905 m. vietoj Kinijos Atgimimo sąjungos įkūrė revoliucinę partiją, kurią pavadino Sąjungine lyga. 1911 m. kilus revoliucijai, sugrįžo į Kiniją. Po metų, paskelbus Nankine respubliką, tapo prezidentu, vėliau šio posto atsisakė ir prezidento pareigas perdavė generolui Juan Šikajui. Kai šis uždraudė Gomindano partiją, išsivysčiusią iš Sąjunginės lygos, Sun Jatsenas Kantone įkūrė secesinę vyriausybę. Tuo laikotarpiu pasisakė už bendradarbiavimą su Sovietų Sąjunga ir Kinijos komunistų partija. Mirė, formuodamas koalicinę vyriausybę. Laikomas šiandieninės Kinijos kūrėju.

Mao Dzedungas 1933 metais

priklausomų divizijų ir 21 nepriklausoma brigada. Kareiviai negaudavo algos, todėl patys susirasdavo pinigų ir maisto. Kovos, grobstymai ir plėšikavimas skurdino šalį. 1929 m. miestas Iangas 72 kartus perėjo iš vienos į kitos armijos rankas ir kas kartą buvo siaubiamas, grobiamas, deginamas.

Šioje siaubingoje sumaištyje gimė ir stiprėjo nauja jėga — komunistų partija ir jos kariniai daliniai. Armija, kuriai vadovavo Mao Zedong* (Mao Dzedungas), buvo mažiausia, teturėjo apie 20 tūkstančių žmonių, tačiau ją rėmė valstiečiai — pagrindinė ir skaitlingiausia Kinijos visuomenės dalis. Dar negalėjo siekti valdžios, nes Gomindano** armija vis dar buvo labai stipri.

Tuo metu silpną, išsekusią po niokojančių kovų tarp „karo ponų" armijų Kinijos valstybę pastebėjo Japonija, ieškojusi savosios pramonės ir žaliavų realizavimo rinkų. 1931 m. rugsėjo mėn. Japonijos armija užėmė Mandžiūriją. Čia po kelių mėnesių buvo paskelbtas marionetinės Mandžuko valstybės įkūrimas. Pagal japonų sumanymą, iš čia turėjo plisti Japonijos agresija į Šiaurės Kiniją.

1937 m. liepos 7 dieną ant Marco Polo tilto netoli Pekino japonų būrį apšaudė kinų komunistų armijos kareiviai. Atrodo, kad sukelti incidentą įsakė Stalinas, kuris, kaip ir Kinijos komunistų vadas Mao Dzedungas,

* **Mao Zedong** (Mao Dzedungas) (1893—1976), Kinijos politikas. Vienas iš Kinijos komunistų partijos kūrėjų. Iki 1927 m. veikė kartu su Gomindano partija, kol iš jos eilių nebuvo pašalinti komunistai. Vadinamojo Didžiojo Šuolio laikotarpiu (1934 m. spalis—1935 m. spalis), kai komunistai persidislokavo iš pietinės į šiaurinę Kinijos dalį, Mao stojo vadovauti šiai operacijai ir Kinijos komunistų partijai. Nuo 1943 m. buvo Kinijos komunistų partijos CK pirmininku. Karo su Japonija laikotarpiu vadovavo revoliucinei armijai. Po Antrojo pasaulinio karo suvaidino svarbų vaidmenį, vadinamojo, trečiojo pilietinio karo, vykusio 1946—1949 m., laikotarpiu. Komunistams nugalėjus Gomindano armiją, paskelbė Kinijos Liaudies Respublikos įkūrimą. Iki 1954 m. vadovavo aukščiausiam Kinijos valdžios organui — Liaudies vyriausybės Centro tarybai, o vėliau buvo Kinijos Liaudies Respublikos vadovu. Nežiūrint į vis didesnę partijos veteranų grupės įtaką, sugebėjo perimti iniciatyvą ir paskelbė vadinamąj Didįjį Šuolį — kampaniją, turėjusią paspartinti pramonės vystymąsi ir žemės ūkio produkcijos gamybą. Šiai kampanijai nepasiteisinus, buvo pašalintas iš pareigų. Vėl atgauti priešakines pozicijas, šį kartą sėkmingai, pabandė 1966 metais, paskelbęs vadinamąją „kultūrinę revoliuciją". Atgautą valdžią išlaikė iki pat mirties.

** Gomindanas — Kinijos liaudies partija, įkurta 1912 metais. Nuo 1924 metų masinė revoliucinė partija, jungianti savo gretose ir komunistus. 1927 m. dešinieji gomindanininkai atsiskyrė nuo komunistų ir Nankine įkūrė vyriausybę. 1937—1945 metais partija kartu su komunistais kovojo prieš Japonijos agresiją. 1949 m. laimėjo Kinijos komunistų partija, gomindanininkai kartu su savo vadovu Čang Kai-Ši įsitvirtino Taivane.

norėjo išprovokuoti Japonijos—Kinijos karą. Jei tai įvyktų, Japonijos politikų ir karvedžių dėmesys būtų sukoncentruotas į didžiules Kinijos teritorijas. Tokiu būdu būtų atitrauktas Japonijos dėmesys nuo Sibiro užkariavimo, kuris iki tol jai labai rūpėjo. Stalinas taip pat suprato, kad Kinijos užkariauti neįmanoma. Buvo akivaizdu, kad Japonijos agresija vėl sujungs susipykusias gomindanininkų ir komunistų partijas ir armijas, o ten, kur priešui pavyks nugalėti Kinijos armiją, atsiras skaitlingi ir desperatiškai kovojantys partizanų būriai. Jis neklydo.

Japonų kareiviai susidoroja su kinais 1937 m.

Japonai iki 1938 metų rudens užėmė didesniąją krašto dalį, t.y. Pekiną, Tiendziną, Nankiną, Kantoną ir Uchaną. Okupuotose teritorijose taikė masinį terorą, o Nankine surengė vietos gyventojų žudynes. Vos tik užėmę miestą sušaudė arba nudūrė durtuvais 20 tūkstančių šaukiamojo amžiaus vyrų. Per tris savaites japonai išžudė apie 200—300 tūkstančių gyventojų, tame skaičiuje ir moterų bei vaikų.

Nežiūrint į pergales, kurias laimėjo karo pradžioje, galutinės pergalės pasiekti jiems nepavyko. Kiniečiai vis dar buvo labai galingi. Kinijos vyriausybės vadovas Čang Kai-Ši* iš Čungcingo vadovavo Gomindano armijos, turėjusios apie 2 milijonus kareivių, veiksmams. Tuo pat metu Kinijos šiaurės ir centrinėje dalyje veikė komunistų armijos daliniai, kurie turėjo apie 90 tūkstančių kareivių ir vykdė partizanines kovas.

* **Čang Kai-Ši** (1887—1975), Kinijos generalisimas. Japonijos karo akademijos Tokijuje absolventas (1909 m.). Į Kiniją sugrįžo 1911 m. ir įsijungė į Sun Jatseno revoliucinį judėjimą. 1924 m. paskirtas Huangpu karo akademijos komendantu, o 1926 m. armijos vadu. Greitai gavo aukštus politinės valdžios postus. 1925 m. ėmė vadovauti Gomindano partijai. 1927 m. balandžio 12 d. vadovavo dešiniosios pakraipos gomindanininkams ir, Nankine suformavęs vyriausybę, tapo jos vadovu. Japonijos agresijos akivaizdoje 1937 m. rugpjūčio mėn. sudarė sąjungą su komunistų partija. Kai Japonijos armija pasiekė greitų pergalių ir artėjo prie Nankino, savo vyriausybės būstinę perkėlė į Čungcingą ir iš ten vadovavo kovai su japonų armija, tuo pačiu rūpinosi, kad valdžią valstybėje neužimtų komunistų jėgos. Komunizmo grėsmė neleido pilnai pasinaudoti ta materialine pagalba, kurią sąjungininkai skyrė Japonijos agresijai įveikti. Po karo Gomindano armija, netekusi finansinės ir materialinės Jungtinių Amerikos Valstijų pagalbos ir nualinta karo su Japonija, nesugebėjo atsispirti komunistų jėgai, kuri 1949 m. užvaldė Kiniją. Čang Kai-Ši pasislėpė Taivane, kur iki mirties ėjo Kinijos Respublikos prezidento pareigas.

Čang Kai-Ši (pirmas iš dešinės, vilkintis juodu apsiaustu) 1945 metais atvyko į Taibėjų

Bendras pavojus privertė iki tol tarpusavy kovojusias partijas suvienyti savo jėgas. 1939 m. rugsėjo 23 d. Gomindano ir komunistų partijos susitarė bendrai kovoti su Japonija.

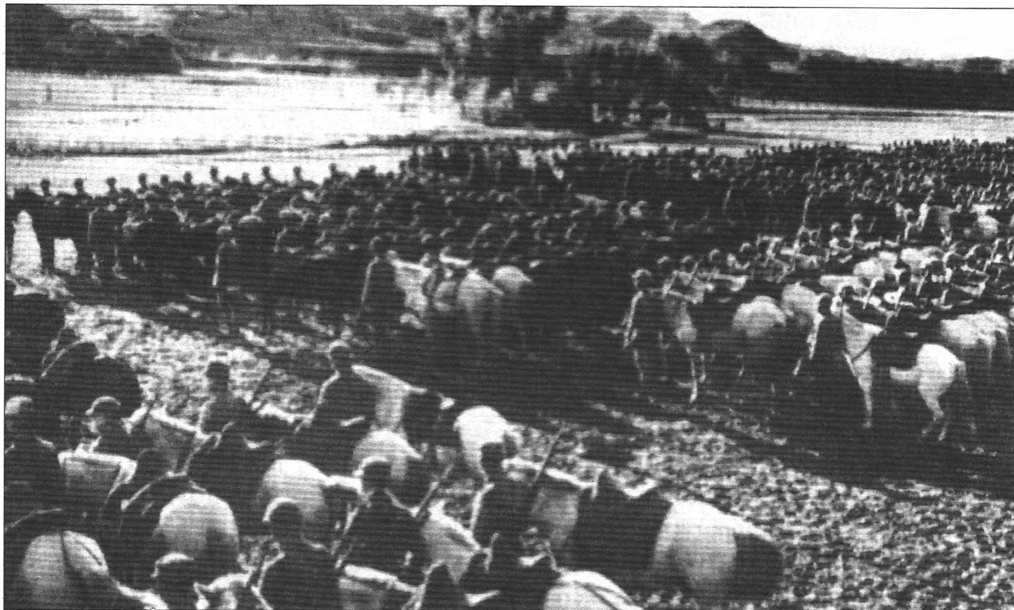
Kaip ir buvo numatęs Stalinas, Japonijai nepavyko nugalėti Kiniją, nors ir buvo užėmusi svarbius strateginius punktus. 1944 m. japonai pradėjo vykdyti operaciją „Ichi-go", tačiau jų kariuomenė negalėjo įveikti atkaklaus kinų priešinimosi ir 1945 rugpjūčio 14 dieną pasidavė Čang Kai-Ši.

Pergalė kare vėl paaštrino santykius tarp Gomindano ir komunistų partijų, nes abi partijos siekė valdyti Kiniją. Čang Kai-Ši armija, nualinta baisių mūšių su Japonija, demoralizuota ir korumpuota, tirpo akyse, o tuo tarpu komunistų jėgos, valstiečių remiamos, greitai stiprėjo. 1948 metais komunistų armija pasiekė eilę pergalių, laimėjo mūšį prie Hsucou, kur Čang Kai-Ši prarado 600 tūkstančių kareivių. 1949 metų spalio mėn. Mao Dzedungas paskelbė, kad įkurta Kinijos Liaudies Respublika.

Per 40 metų trukusį alinantį pilietinį karą Kinija neišsikovojo nė vieno Sun Jatseno siekto idealo: nei demokratijos, nei žodžio laisvės, nei teisėtumo. Sugrįžo prie despotizmo.

Buvo akivaizdu, kad Mao nebūtų pasiekęs pergalės be sovietų ginklų, pinigų ir patarėjų. Maskvai buvo labai svarbu, kad prie socialistinių valstybių bloko prisijungtų Kinijos Liaudies Respublika, kurioje tuo metu gyveno pusė milijardo gyventojų. Tai buvo didžiulė pergalė. Tačiau Stalinas suprato, kad Rytų kaimyno galybė gali kelti ir rūpesčių. Vien tik dėl sienų demarkacijos ateityje galėjo kilti konfliktų. Abi valstybes skirianti siena ėjo per dykumas nuo Himalajų iki Japonų jūros ir jos ilgis sudarė per septynis tūkstančius kilometrų. Siena krypo tai į Rytus, tai į Vakarus, ir tai buvo Kinijos ir Rusijos imperializmo, kuris nuo XVII a. veržėsi į Rytus, jėgų bandymo rezultatas. Sovietų pusėje buvo didžiuliai laisvi plotai, kurie galėjo masinti Kiniją, kur nepaprastai greitai augo gyventojų skaičius.

Stalinas, numatęs galimus konfliktus, nutarė izoliuoti naująją Kinijos vyriausybę tarptautinėje arenoje ir susieti ją su Maskva ne traktatais ir deklaracijomis, bet daug stipresniais kariniais ryšiais. Šiam žaidimui pa-

Komunistinė kariuomenė Šiaurės Kinijoje

naudojo labai įtemptą situaciją, kuri nuo 1945 m. išsilaikė Korėjos pusiasalyje. Pritarė karingiems Korėjos Liaudies Respublikos vadovo Kim Ir Seno planams, kuris 1950 metais nutarė jėga sujungti Korėją, iki tol padalintą į dvi valstybes. Suprantama, kad Kim Ir Senas nebūtų galėjęs pakilti į kovą be sovietų pagalbos ir leidimo pradėti karo veiksmus. Stalinas įsakė pasiųsti Korėjos liaudies armijai ginklus, patvirtino karinius planus, tačiau betarpiai dalyvauti karo veiksmuose atsisakė.

— Draugai korėjiečiai negali tikėtis ypatingos pagalbos iš Sovietų Sąjungos, nes ji turi daug svarbesnių reikalų nei Korėjos problema, — pasakė Kim Ir Senui, kai šis 1950 m. balandžio mėn. atvyko į Maskvą. — Situacija Vakaruose yra sudėtinga ir reikalauja mūsų dėmesio ir laiko. Turite pastoviai palaikyti glaudžius kontaktus su Mao Dzedungu. Draugai kinai gerai orientuojasi ir supranta Rytų problemas.

Taigi Kim Ir Senas turėjo ginklų, gerai apmokytą ir skaitlingą armiją bei politinę Kremliaus paramą. Tai buvo jo koziris, kurį panaudojo, norėdamas įkalbėti Mao dalyvauti Korėjos kare. Tikriausiai ilgai įkalbinėti neteko, nes Pekinas, matydamas daug skaitlingesnę Šiaurės Korėjos armiją ir geresnį jos apginklavimą lyginant su Pietų Korėjos, manė, kad karo veiksmai neužtruks ilgiau nei porą savaičių ir pasibaigs pergale.

1950 metų birželio 25 d., auštant Šiaurės Korėjos armija peržengė sieną, kuri ėjo išilgai 39-osios paralelės. Šiaurės Korėjos armija, būdama skaitlinga ir užpuolusi netikėtai, sparčiai žengė Seulo link. Šiame karo etape Kinijos pagalba dar nebuvo reikalinga. Tik tada, kai Pietų Korėjos

Kinijos kareiviai 1952 metais Korėjoje pasiduoda į nelaisvę

armija bei Suvienytųjų Nacijų Organizacijos kariuomenė, atėjusi į pagalbą užpultam kraštui, atlaikė ataką ir ėmė stumti agresorių atgal į Šiaurę, 1950 m. spalio mėn. Kinija įsijungė į kovą.

Stalinas įgyvendino savo tikslą: pasaulio visuomenė pasmerkė Kinijos veiksmus, o demokratinių valstybių vyriausybės buvo priverstos nutraukti su šia valstybe politinį ir ekonominį bendradarbiavimą. Mao visą laiką stengėsi gauti iš Sovietų Sąjungos atominį ginklą. Žinojo, jog tik tokiu būdu Kinija gali tapti galinga valstybe, kurią pasaulis pripažintų ir skaitytųsi. Atrodo, jog pirmą kartą paprašė sutikimo turėti ginklą „A" 1949 m. gruodžio mėn., kai atvyko į Maskvą dalyvauti Stalino septyniasdešimtųjų gimimo metinių iškilmėse. Rusų diktatorius net ir negalvojo duoti grėsmingam kaimynui masinio naikinimo ginklą, kurį jis galėtų panaudoti ir prieš tą, kuris jį dovanojo. Mao pradėjo aikštytis. 1950 m. vasario mėn. vėl atvyko į Maskvą, kur turėjo būti pasirašyta Sovietų Sąjungos ir Kinijos draugystės sutartis. Dabar jau demonstratyviai rodė savo nepasitenkinimą, eilinį kartą sutikęs nepalenkiamą sovietų valdžios politiką.

Stalinas bandė išvengti krizės. Pasiūlė kiniečiams pagalbą atliekant bandymus, kurie galėtų palengvinti to ginklo gamybą. Sovietų Sąjungai padedant, Pekine buvo įkurtas Atominės energijos institutas. Taip įkurta mišri bendrovė, kuri turėjo ieškoti ir eksploatuoti Sinkiang provincijoje spalvotųjų ir retųjų metalų klodus. Pagrindinė užduotis, organizuojant branduolinio ginklo bandymus, buvo ta, kad visų pirma į Kiniją reikėjo susigrąžinti mokslininkus, kurie iki Kinijos Liaudies Respublikos įkūrimo emigravo į užsienį, daugiausia į Jungtines Valstijas. Daugeliui jų apsispręsti grįžti į komunistinę Kiniją padėjo penktojo dešimtmečio pirmoje pusėje Jungtinėse Amerikos Valstijose veikusi komisija, kuriai vadovavo senatorius Džo Makartis*. Jis atkakliai persekiojo komunistus ir komunistų šnipus nežiūrint į tai, ar jais buvo, ar tik taip galėjo atrodyti.

* **Džozefas Makartis** (1908—1957), Amerikos politikas. Teisininkas. Respublikonų partijos dešiniosios pakraipos veikėjas. 1950 m. iškėlė tezę, kad pagrindines JAV politines institucijas valdo komunistai; įrodinėjo, kad valstybės departamente dirba 200 komunistų partijos narių. Buvo paskirtas Senato tyrimų pakomisijės pirmininku. Šios institucijos tikslas — tirti piliečių ir valstybės įstaigų lojalumą Amerikos valstybės atžvilgiu. Makartis plačiai išvystė gerai apgalvotą komunistų partijos narių ir jai simpatizuojančių žmonių nušalinimo iš užimamų pareigų akciją. Šios akcijos metu nukentėjo daug nekaltų žmonių. Savo veiklą Makartis baigė 1954 metais.

Kiniečiai, nors ir buvo atvykę į JAV dar prieš Mao Dzedungui užimant valdžią, jau vien dėl savo kilmės buvo laikomi potencialiais komunizmo agentais. Apie 100 žymių mokslininkų, baigusių mokslus Amerikos ir Europos aukštosiose mokyklose, turėjo palikti Jungtines Amerikos Valstijas. Didžioji dalis sugrįžo į Kiniją, o tarp jų buvo ir Sorbonos absolventas Dzien San-Dziangas, buvęs Frederiko ir Irenos Žolio-Kiuri bendradarbis, Prancūzijos mokslo akademijos 1946 metų premijos laureatas.

Kai išlipo iš lėktuvo, Pekino aerouoste jį pasitiko ir sveikino didžiulė minia. Mao mokėjo vertinti žmones, galėjusius sukurti penktąją galingą pasaulio valstybę.

Pekine susirinko: Kalifornijos technikos instituto auklėtinis, 24 metus dirbęs Jungtinėse Valstijose tiriamąjį darbą daktaras Dzao Chung-Jao, ketverius metus Ilinojaus universitete dirbęs daktaras Hua Lokengas, garsus Prinstono universiteto bei kitų mokslo įstaigų fizikas daktaras Dzangas.

Į Kinijos vykdomą ypatingą atominės energijos kūrimo programą įsijungė per 200 mokslininkų, gavusių išsimokslinimą arba dirbusių Europos aukštosiose mokyklose.

1953 m. kovo mėn. mirė Stalinas. Mao Dzedungui tai suteikė vilties, kad naujasis Kremliaus vadovas bus palankesnis suteikti pagalbą broliškai kinų tautai. Neatsitiktinai į laidotuves išsiuntė Dzien San-Dziangą. Politikų ir karūnuotų valdovų laidotuvės paprastai sudaro galimybę išspręsti svarbius tarptautinius reikalus. Kinijos mokslininkui pavyko pasikalbėti su ministru pirmininku Georgijumi Malenkovu ir gauti jo pažadą, kad *Sovietų Sąjunga teiks didesnę pagalbą atominės energijos kūrimo srityje.*

Naujasis sovietų vadovas Nikita Chruščiovas nutarė Kinijos atžvilgiu laikytis Stalino pozicijos — neduoti jiems bombos, tačiau padėti ją kon-

Kinijos mokslininkai slaptame atominės energijos bandymų centre

struoti. Jis suprato, kad Kinija vis tiek turės atominį ginklą, nežiūrint į tai, padės Sovietų Sąjunga šioje srityje, ar ne. Tuo tarpu sovietų mokslininkų dalyvavimas kūrimo stadijoje davė galimybę stebėti ir tiesiogiai kontroliuoti šį procesą. Todėl Chruščiovas sutiko, kad jo vyriausybė pasirašytų su Kinija sutartį dėl bendradarbiavimo atominės energijos bandymų srityje. 1956 m. rugsėjo mėn. Sovietų Sąjunga pradėjo vykdyti penkiametį pagalbos užsieniui planą, todėl Kinija gavo galimybę pastatyti 39 atominės energijos bandymo centrus.

1955 m. Sinkiang provincijoje pradėjo darbą pirmosios urano sodrinimo gamyklos.

Laikui bėgant, Chruščiovo pažiūra keitėsi ir jis vis labiau tikėjo, jog didesnė pagalba Kinijai tvirčiau sujungs abi valstybes ir tai bus naudinga Sovietų Sąjungai. Todėl nutarė duoti daugiau.

1957 m. spalio 15 dieną abi vyriausybės pasirašė gynybos sutartį, pagal kurią Sovietų Sąjunga turėjo perduoti Kinijai etaloninę atominę bombą kartu su technine dokumentacija, ir tai leistų ateityje pradėti serijinę gamybą.

1958 m. vasario mėn. Kinijos mokslininkai, visų pirma tie, kurie buvo apmokyti SSRS arba stažavo Atominės energijos bandymų institute Dubnoje, netoli Maskvos, parengė 12 metų atominės energijos vystymo Kinijoje planą. Po pusės metų Pekine pastatytas pirmasis atominis reaktorius, o Šanchajuje pradėtas statyti atominės energijos centras. Ir staiga šis didelės apimties bendradarbiavimas nutrūko. Birželio 20 d. sovietų vyriausybė vienašališkai nutraukė sutartį ir atsisakė toliau bendradarbiauti. Po dviejų metų paskutiniai sovietų specialistai išvyko iš Kinijos.

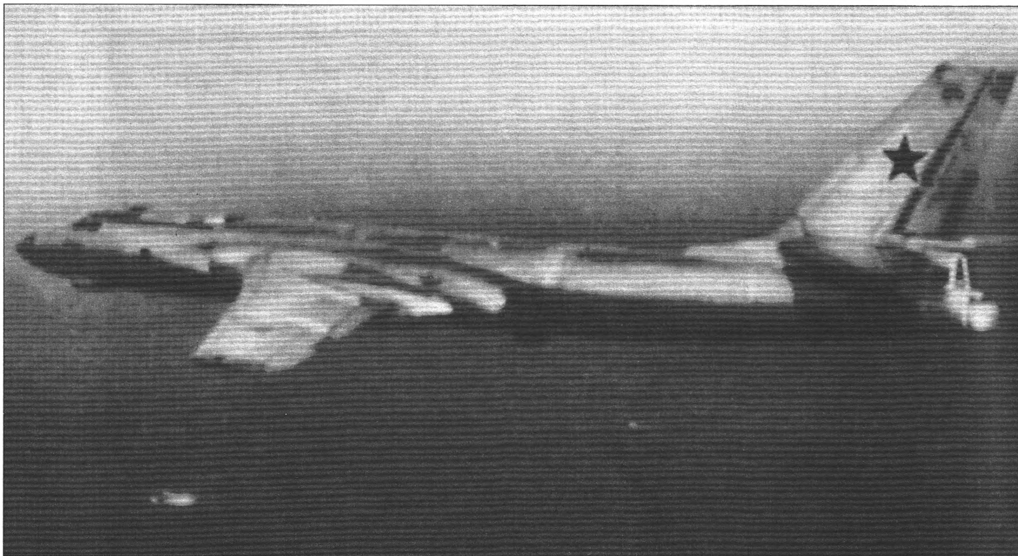
Kas atsitiko? Nikita Chruščiovas pabandė pralaužti Sovietų Sąjungos izoliavimo barjerą ir sušvelninti „šaltojo karo“ situaciją. Pirmas jo žingsnis šia kryptimi buvo vizitas į Vašingtoną ir Suvienytųjų Nacijų Organizaciją, kur įteikė savo taikos programą. Mao tai palaikė komunizmo išdavimu. Jis tikėjo Stalino pasaulinės revoliucijos pergale, kurią galima pasiekti tik jėga. Atominio ginklo jėga!

Nuo to laiko atominės bombos gamybą turėjo vykdyti patys kiniečiai, o tikslas buvo jau arti. Visose provincijose, autonominiuose regionuose ir tam tikruose miestuose veikė Atominės energijos instituto filialai. Pusantro milijardo dolerių kainavo Landžou centras, kur naujose įmonėse Kinijos mokslininkai pradėjo vykdyti darbus nuo izotopų skaldymo procesų iki atominės bombos gamybos. Sijane ir Dziangsu vietovėse pradėta statyti didelius reaktorius. Sparčiais tempais buvo rengiamas didžiulis atominis poligonas Lob Nor netoli tokio paties pavadinimo ežero. Jis užėmė plotą, kuris lygus trečdaliui Lenkijos teritorijos. Čia dirbo maždaug penki šimtai žmonių. Pati teritorija buvo gerai užmaskuota, kad Amerikos žvalgybos lėktuvai negalėtų nufotografuoti įrenginių, kurie būtini bandomųjų sprogdinimų metu, nes tokiu būdu Jungtinės Valstijos galėtų orientuotis, kiek toli pažengė darbai atominės bombos kūrimo procese.

Bandomasis sprogimas Lob Nor poligone. Ugnies kamuolio dydis rodo, kad sprogimo galingumas buvo 1—3 megatonos

Ir pagaliau atėjo TA diena! 1964 m. spalio 16 dieną Lob Nor poligone įvykdytas pirmasis bandomasis atominės bombos sprogimas. Įrenginys su Urano 235 užtaisu, sveriantis kiek daugiau nei 10 tonų, užkeltas į plieninio bokšto viršų. Atrodo, jog sprogimo galingumas buvo 20 kilotonų, t.y. panašus į pirmosios amerikiečių atominės bombos, numestos ant Hirosimos, galingumą.

Kinijos bombonešis, pagamintas pagal sovietų TU-16 licenziją ir pritaikytas atominių bombų transportavimui

Tą pačią dieną Pekino radijas perdavė komunikatą:

Pirmojo bandomojo atominės bombos sprogdinimo įvykdymas — tai didelė sėkmė, siekiant užtikrinti KLR saugumą ir taiką pasaulyje.

Maskva reagavo mįslingai. TASS'o agentūra pranešė:

Šiuo atveju oficialios sovietų tarnybos tvirtina, kad šia tema negali duoti net mažiausio komentaro.

Prezidentas Lindonas B. Džonsonas pareiškė tikėjęsis, kad Kinija pagamins atominę bombą, tačiau *tai dar nieko nereiškia, nes ją dar reikia kažkaip gabenti.*

Buvo teisus. Kinija turėjo atominę bombą, tačiau neturėjo jos nešėjų: bombonešių ir balistinių raketų. Lyg ironija buvo faktas, kad tą problemą išsprendė mokslininkas, labai gerai žinomas Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Dzen Suedzenas gyveno JAV nuo 1936 metų. Savo veiklą pradėjo Kalifornijos technologijos institute, paskui perėjo į garsųjį MIT (Massachusetts Institute of Technology). Kaip žymus reaktyvinės traukiamosios jėgos žinovas, tapo JAV Oro pajėgų mokslinės konsultacinės tarybos nariu.

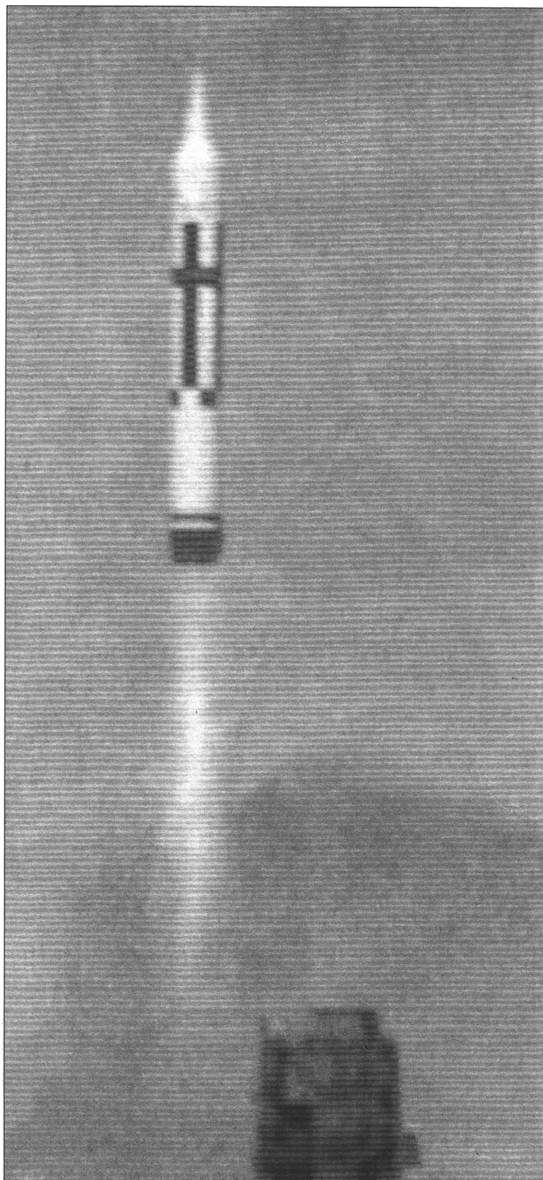
Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, turėdamas US Air Force pulkininko laipsnį, atvyko į Europą, kad susipažintų su vokiečių pasiekimais, konstruojant reaktyvinius lėktuvus ir raketas. Sugrįžęs į Jungtines Valstijas tapo Kalifornijos instituto reaktyvinės traukos katedros vedėju. Jau tada buvo vienas iš svarbiausių specialistų, turintis didžiulę mokslinę patirtį ir daugybės išradimų patentus.

1950 metais profesorius Dzenas nutarė aplankyti šeimą Kinijoje. Į

kelionę išvyko laivu, tačiau CŽV (Centrinė žvalgybos valdyba) agentai susidomėję stebėjo, kaip į laivą kranas kelia profesoriaus bagažą, kuris svėrė... 850 kg. Suprantama, nebuvo tokie naivūs, kad patikėtų, jog į laivą kraunami Kalifornijos persikai šeimai. Nenorėjo sukelti sąmyšio Amerikos uoste, nes bagažo nukėlimas, profesoriaus išvedimas ir dėl to kilęs triukšmas būtų patekę į spaudą. Leido jam ramiai plaukti per Ramųjį vandenyną ir tik Honkonge paprašė mokslininką su dideliu kroviniu sugrįžti į JAV. Suprantama, institute dirbti jau nebegalėjo. Po penkerių metų, kai buvo manoma, jog pamiršo karines paslaptis, o tos, kurias prisiminė, jau buvo menkai aktualios, leido jam išvykti iš Jungtinių Valstijų. Tada jis tuojau pat išvyko į Kiniją, kur bet kokie jo pėdsakai dingo.

Ir pagaliau 1960 metais amerikiečiai pamatė jį Kinijos laikraštyje atspausdintoje fotografijoje, stovintį šalia Mao. CŽV agentai netrukus iš Sovietų Sąjungos atsiuntė sensacingas, nors ne visiškai patikrintas žinias.

1961 m. gegužės 1-ąją tradicinio parado Raudonojoje aikštėje metu rusai parodė naujas balistines vidutinio nuotolio raketas, kurios tuoj pat Vakaruose buvo pavadintos *SS-4*. Atrodo, kad jas sukūrė profesorius Dzenas. Jos galėjo nuskrieti nuo 1100 iki 1600 km ir turėjo gana taiklią inercinę į tikslą nukreipiančią sistemą. Taigi Kinija turėjo ir atominį ginklą, ir to ginklo nešėjus. Aišku, jog tai buvo tik pradžia. Ir buvo akivaizdu, kad labai greitai sugebės sukonstruoti tolimojo nuotolio raketas bei raketas, paleidžiamas iš povandeninių laivų.

Kiniečių raketos (atrodo, jog CSS-2, galinčios nuskrieti 2200 km) startas

Kinija atsibudo, o didžiosios kultūrinės revoliucijos įvykiai, kurie vyko vėliau, buvo grėsmingi visam pasauliui...

Dalaso paslaptis

1963 metų lapkričio 22 dieną Vašingtono aerodrome nusileido prezidento lėktuvas, atskridęs iš Dalaso. Aerodrome laukė minios žurnalistų, įjungtos filmavimo ir televizijos kameros. Visa Amerika stebėjo sukrečiantį įvykį: iš lėktuvo buvo iškeliamas karstas su prezidento Džono Ficdžeraldo Kenedžio palaikais. Keltuvas nuleido karstą ant žemės, o kareiviai jį pakėlė ir ant pečių nunešė į automobilį. Šiandien žinome, kad tame karste, į kurį žiūrėjo visa Amerika, nebuvo Kenedžio palaikų. Kodėl? Galime pateikti daug kitų klausimų, kurie nebuvo pateikti 1963 metais:
— Kodėl prezidento smegenys dingo Vašingtone skrodimo metu?
— Kodėl prezidento palaikai buvo operuoti?
— Kokią naudą dėl Kenedžio mirties galėjo turėti jo pasekėjas Lindonas B. Džonsonas?
— Kodėl taip greitai buvo suimtas tariamas prezidento žudikas Li H.Osvaldas?
— Ar Džekas Rubis veikė vienas?
— Kodėl Voreno komisija, tyrusi prezidento mirties priežastis, apgavo pasaulį?

Kas buvo Džonas F. Kenedis, žmogus, kuris žavėjo žmones daugelyje žemynų? Gimė 1917 metais. Turtingų ir įtakingų Rozos ir Džozefo Kenedžių devynių vaikų šeimoje jis buvo antrasis vaikas. Gavo labai gerą parengimą elitinėse Jungtinių Amerikos Valstijų vidurinėse mokyklose, vėliau mokėsi Didžiojoje Britanijoje, Londono aukštojoje Ekonomikos mokykloje ir Harvardo universitete Jungtinėse Amerikos Valstijose. Paskui prasidėjo karas ir įvyko pirmoji tragedija Kenedžių šeimoje. Vyriausiasis sūnus Džozefas žuvo 1944 metų rugpjūčio 12 dieną. Jis buvo lakūnas ir bombonešiu *B-17* su sprogmenimis turėjo skristi prie Didžiosios Britanijos krantų. Ten turėjo iššokti su parašiutu. Bombonešis, iš kito lėktuvo valdomas radijo bangomis, turėjo nuskristi Prancūzijos krantų link ir nukristi ant vokiečių raketinio įtaiso *V-2*. Dėl nežinomų priežasčių bombonešis sprogo virš Didžiosios Britanijos, pilotui nespėjus palikti kabinos. Po šios tragedijos buvo uždrausti lėktuvų-bombų skraidymai. Tai padaryta atsižvelgiant į Britanijos miestelių, virš kurių skraidė lėktuvai su daugybe tonų trotilo, gyventojų saugumą.

1941 m. rugsėjo mėn. Džonas įstojo į karinį jūrų laivyną. Atitarnavęs dvejus metus, tapo torpedinio laivo *PT-109* vadu. 1943 m. naktį iš rugpjūčio 1-osios į 2-ąją netoli Saliamono salų nedidelį, 38 tonų talpos Kenedžio laivą taranavo ir nuskandino japonų torpedinis laivas. Visa laimė,

Džonas Kenedis su sūnumi

kad nė vienas iš 17 jūrininkų nežuvo, tik keliolika valandų praleido vandenyje, kol juos surado hidroplanas ir suteikė pagalbą. Džonas Kenedis sugrįžo į Jungtines Valstijas pasigydyti. Susidūrimo metu jam atsinaujino stuburo kontūzija, kurią buvo gavęs trečiojo dešimtmečio pabaigoje, žaisdamas futbolą. Po to susirgo maliarija. Gydymas užtruko ir karas baigėsi greičiau, nei Džonas galėjo grįžti į frontą. Prieš jį atsivėrė politinės karjeros galimybės, o tai labai rūpėjo jo tėvui Džozefui Kenedžiui, kuris tuo metu buvo Amerikos ambasadoriumi Londone. Dvidešimt aš-

Džonas Kenedis su patrulinio laivo PT-109 įgula

tuonerių metų Džonas turėjo visus duomenis, kad galėtų rimtai galvoti apie spartų politiko karjeros šuolį: įtakingą šeimą, karinius apdovanojimus, didvyrišką kovą Ramiajame vandenyne, taip pat publicistinių pasiekimų — jo knyga *Kodėl Anglija miegojo*, išleista 1940 metais, buvo labai gerai skaitytojų įvertinta. Be to, turėjo ypatingą dovaną — mokėjo pelnyti žmonių simpatijas ir pagarbą.

1946 metų lapkričio 5 dieną laimėjo rinkimus į Atstovų rūmus. Tai buvo kelio pradžia, siekiant aukščiausio posto valstybėje. Nuo to laiko jis ėjo labai sparčiai. Po dvejų metų pradėjo kovą už senatoriaus vietą. 1952 m. gana didele persvara nugalėjo Henrį Kabotą Lodžą II. Po šešerių metų vėl laimėjo rinkimus su dar didesne persvara. Populiarumas ir rinkėjų pripažinimas neatėjo savaime. Kenedis daug ir sunkiai dirbo, apvažinėjo dešimtis miestų, surengė šimtus susitikimų ir mitingų. Su nesenkančia energija vedė kampaniją labai sumaniai ir rezultatyviai: rinko balsus, pripažinimą ir populiarumą. Jo pastangos buvo tikrai didelės, nes reikėjo nugalėti ir sveikatos pablogėjimus. Vis kartojosi stuburo skausmai, kurie buvo tokie stiprūs, jog 1954 metais turėjo ryžtis pirmajai operacijai. Operacija pavyko tik iš dalies, ir po metų turėjo vėl pakartoti labai sudėtingą operaciją.

Visą laiką rengėsi svarbiausiai kovai — už prezidento postą, kuri turėjo prasidėti 1960 metais. Savo rinkiminės kampanijos vadovu pasirinko savo brolį Robertą, ir tas sprendimas pasiteisino. Pasirodė, kad jaunesnysis brolis yra apsukrus politikas, puikus patarėjas ir nuostabus organizatorius. Kad Džonas laimėjo lemiantį kovos už prezidento postą etapą, yra didžiulis brolio nuopelnas.

Demokratų partijos konvente Kenedis gavo 600 balsų iš 761. Šios partijos šalies konvente už Kenedį buvo atiduoti 806 balsai iš 1521. Tai buvo gerokai daugiau balsų, nei jų gavo antrasis pretendentas Lindonas B. Džonsonas. Jam Kenedis pasiūlė po rinkimų užimti viceprezidento postą, ir tai dar pakėlė Kenedžio autoritetą. Tačiau rinkimų metu, kurie įvyko 1960 m. lapkričio 8 dieną, Kenedis gavo 49,71 proc. balsų, o jo varžovas, respublikonų partijos atstovas Ričardas Niksonas gavo 49,55 proc. balsų. Jungtinių Amerikos Valstijų istorijoje tai buvo pats mažiausias skirtumas tarp pretendentų į prezidento postą, tačiau tai mažai ką reiškė. 1961 m. sausio 20 d. Džonas Ficdžeraldas Kenedis, trisdešimt penktasis prezidentas, prie Kapitolio rūmų davė priesaiką. Tada turėjo 43 metus, bet nebuvo jauniausias Jungtinių Valstijų istorijoje prezidentas. Jį aplenkė Teodoras Ruzveltas, kuris 1901 m. pradėjęs eiti šias pareigas buvo jaunesnis už Kenedį 275 dienomis.

Pirmieji mėnesiai sudavė prezidentui apmaudų smūgį. Svarbiausia, jog čia visai nebuvo jo kaltės. Pieš jį prezidento pareigas ėjęs Dvaitas Eizenhaueris savo pasekėjui paliko bombą su įjungtu laikrodžio mechanizmu: Kubą. Palaikė Centrinės žvalgybos valdybos (CŽV) slaptą operaciją, kurios metu turėjo būti nušalintas Fidelis Kastro ir įkurta nauja vyriausybė, labiau klausanti Vašingtono.

Džonas Kenedis, perimdamas prezidento pareigas, tikriausiai nežinojo, kad 1960 metais Centrinė žvalgybos valdyba pradėjo rengtis Fidelio Kastro nušalinimo operacijai. Akcijos vykdytojai turėjo būti išeiviai iš Kubos, kurie, Centrinės žvalgybos valdybos apmokyti ir apginkluoti slaptose karinėse bazėse Nikaragvoje, turėjo išlaipinti desantą Kuboje.

1961 m. balandžio 15 d. iš Nikaragvos Puerto Kabaso aerodromo pakilo lėktuvai *B-26B*. Įvykdę tris antskrydžius, atakavo San Antonio de los Banjas, Campo Libertad ir Antonio Maceo, tačiau jiems nepavyko sunaikinti visus Kubos lėktuvus ir tai nulėmė tolesnę invazijos eigą.

Auštant balandžio 17-osios rytui 1400 kontrrevoliucionierių išsilaipino iš penkių desantinių laivų. Išsilaipinimo operacija pavyko, nors krante invazinę kariuomenę pasitiko gerai užmaskuota gynyba, todėl interventai gana sunkiai prasibrovė į pakrantės miškus. Tuo pat metu į akciją įsijungė Kubos lėktuvai, išlikę po balandžio 15-osios antskrydžio. Dar invaziniams būriams išsilaipinant, Kubos naikintuvai paskandino laivą *Houston*, o netrukus į dugną nuleido ir kitą laivą — *Rio Escondido*. Nežiūrint šių nuostolių ir tiekimo sutrikimų, kontrrevoliucionieriai pasiekė pirmą pergalę: užėmė uostą ir aerodromą, kur turėjo atskristi lėktuvai su atsargomis. Kadangi kubiečiai atkakliai gynėsi, tai kontrrevoliucionierių pergalė priklausė nuo to, kiek lėktuvų parems jų veiksmus. Tie pasenę lėktuvai, kuriuos išnuomojo CŽV, tokios pagalbos suteikti negalėjo. Norint panaudoti Amerikos lėktuvnešių lėktuvus, reikėjo gauti prezidento Kenedžio sutikimą. Jis jau nebeturėjo kitos išeities. Sutiko, kad lėktuvai be valstybinių atpažinimo ženklų startuotų iš aerodromo *Essex*

ir valandos bėgyje dengtų penkis CŽV bombonešius. Tačiau dėl sinchronizacinės klaidos lėktuvai nuo lėktuvnešio atskrido pusvalandį pavėlavę, todėl pasenę bombonešiai *B-26* turėjo atakuoti be priedangos. Todėl du bombonešius numušė antžeminė ir oro priešlėktuvinė gynyba, o kiti, apimti panikos, pabėgo. Invazija nepavyko.

Iš 1400 Kubos išeivių, dalyvavusių invazijoje, 20 žuvo, o 1200 buvo paimti į nelaisvę. Keliems pavyko sugrįžti į Floridą.

CŽV tuoj pat savo padaliniams visame pasaulyje išsiuntė paaiškinimą, kad įvykius Kuboje reikia laikyti *bandymu suteikti pagalbą sukilėliams Escambray kalnuose.*

Niekas tuo nepatikėjo. Kubiečių faktai buvo visai kiti: pasenę amerikiečių ginklai, sudegusių bombonešių *B-26* likučiai, paskandinti desanto laivai, be to, pagautų kontrrevoliucionierių prisipažinimas buvo tikrai akivaizdūs.

Prezidentas Kenedis, nors nedaug ką žinojo apie rengiamą avantiūrą, išdidžiai prisiėmė atsakomybę už visus slaptų tarnybų veiksmus, ir po to visa spauda užgriuvo jį tarsi lavina.

Kenedžiui pavyko gana greitai atsigauti po šio pralaimėjimo, tačiau, neturėdamas patyrimo spręsti tarptautinius klausimus ir gana naiviai traktuodamas Sovietų Sąjungą, netrukus gavo naują smūgį. Nikita Chruščiovas, kuris atidžiai sekė įvykius Kuboje ir naujojo prezidento elgesį, padarė išvadą, kad Kenedis nėra grėsmingas priešininkas ir su juo galima greitai susidoroti. Tuo labiau kad atrodė, jog prezidentas nusiteikęs taikiai. Suprato, jog susitikimas su Chruščiovu gali palengvinti svarbiausią to meto pasaulio problemų sprendimą, t.y. sustabdyti ginklavimosi varžybas ir stabilizuoti situaciją Vokietijoje. Jau 1961 metų vasario mėn. (t.y. praėjus mėnesiui po inauguracijos) Vašingtone susitiko ir kalbėjosi su Amerikos ambasadoriumi Maskvoje Levelynu Tompsonu ir kitais trimis buvusiais ambasadoriais toje šalyje: Avereliu Harimanu, Šarliu Bolenu ir Džordžu Kenanu. Visi laikėsi nuomonės, jog susitikimas su Chruščiovu labai reikalingas. Ambasadorius Tompsonas grįžo į Maskvą ir atsivežė vasario 22 dieną prezidento rašytą laišką, kuriame siūlė susitikti vienoje iš Europos neutralių valstybių sostinių. Kovo 9 d. Chruščiovas priėmė siūlymą susitikti. Norėjo asmeniškai pažinti žmogų, kurį tikėjosi nugalėti kovoje už viešpatavimą pasaulyje.

Susitiko 1961 m. birželio mėn. Vienoje. Pokalbiai užtruko dvi dienas. Jau pačioje pradžioje Kenedis padarė klaidą. Leidosi įtraukiamas į ideologinę diskusiją, o šioje srityje Chruščiovas turėjo daug daugiau ką pasakyti. Kenedis savų prarastų pozicijų atgauti nesugebėjo. Susitikimas Vienoje įtikino Chruščiovą, kad kovoje su Kenedžiu gali sau leisti daug daugiau, negu tikėjosi anksčiau.

Chruščiovas sugrįžo į Maskvą manydamas, kad laimėjo. Todėl nutarė ryžtingai veikti dviem frontais: Berlyne ir Kuboje. Jo planas buvo labai rizikingas, tačiau pergalė užtikrintų Sovietų Sąjungos pozicijas tarptautinėje arenoje ir ilgam nustumtų Jungtines Valstijas į gynybinės taktikos pozicijas.

Didžioji dvikova: Kenedis ir Chruščiovas Vienoje

1961 m. rugpjūčio 13 d., kelios minutės po vidurnakčio, Berlyne Rytų Vokietijos kariuomenės ir policijos būriai užblokavo praėjimus į miesto vakarinę dalį. Gatves užtvėrė spygliuotos vielos „ožiai" ir betono blokų užtvaros. Kai išaušo rytas, minios gyventojų, skubančių į miesto vakarinę dalį, atsidūrė prieš policininkų postus. Berlynas tapo padalintas į du miestus: Vokietijos Demokratinės Respublikos sostinę ir Vakarų Berlyną.

Kenedis ir Vakarų valstybių vyriausybės buvo užkluptos netikėtai. Tik rugpjūčio 17-ąją prezidentas paskelbė protestą, tačiau tą dieną jau visi keliai, vedę į Vakarus, buvo užtverti trijų metrų aukščio siena, apvedžiota spygliuota viela. Kareiviai, vilkintys maskuojančius drabužius, statė sargybos būdeles ir automatiškai veikiančių kulkosvaidžių įtvirtinimus. Vėlesni bandymai forsuoti sieną dažniausiai baigdavosi mirtimi.

Kenedis išsiuntė į Vakarų Berlyną viceprezidentą Lindoną Džonsoną. Jį lydėjo Amerikos kariuomenės Vokietijos Federacinėje Respublikoje vyriausiasis vadas generolas Liucijus Klėjus ir Valstybės departamento specialistas sovietų klausimais Šarlis Bolenas.

— Atvykau į Berlyną prezidentui Kenedžiui paliepus, — kalbėjo Džonsonas. — Prezidentas nori, kad žinotumėte, ir aš noriu, kad žinotumėte, jog pažadas išlaikyti Vakarų Berlyną laisvą, taip pat laisvą praėjimą iš Vakarų pusės, yra nekeičiamas!

Tuo metu į miestą buvo atsiųsta 1500 Amerikos kareivių ir 250 transporto priemonių. Tai buvo veiksmas, kuris rusų per daug nejaudino. Chruščiovas buvo tikras, kad ir kitas mūšis, dabar jau Kuboje, bus laimėtas.

Jį neramino Amerikos strateginių jėgų persvara. Tai buvo naujojo prezidento ryžtingų veiksmų rezultatas. Kenedis pažadėjo rinkėjams, kad likviduos militarinę Sovietų Sąjungos persvarą, kuri buvo vadinama „raketine užkarda", nes sovietų arsenale buvo beveik du kartus daugiau balistinių raketų su atominėmis galvutėmis, negu jų turėjo amerikiečiai. Kenedis sugebėjo būti nuoseklus. Labai padidino karinį biudžetą, kuris 1961 metais sudarė 44 milijardus dolerių, o po metų jau 52 milijardus. Rezultatas buvo akivaizdus. Labai greitai padidėjo Amerikos raketų skaičius ir pasikeitė jėgų proporcija. 1960 metais SSRS turėjo 35 raketas, o Jungtinės Amerikos Valstijos — 18. Po metų amerikiečiai jau turėjo 63 raketas, rusai — 50. 1963 metais amerikiečių persvara buvo labai ryški: jie turėjo 294 raketas, kai SSRS — tik 75.

Chruščiovas manė, kad gali priversti Jungtinių Valstijų prezidentą padaryti svarbias nuolaidas. Todėl įsakė Kuboje instaliuoti vidutinio nuotolio raketas. Tai turėjo būti viešų varžybų karinėse derybose argumentas. 1962 m. rugsėjo mėn. Amerikos lėktuvai, atlikdami sumanius žvalgybinius skrydžius, pradėjo tiekti fotonuotraukas, kuriose ekspertai pažino priešlėktuvinius raketų įtaisus, kokius rusai dislokavo aplink raketų bazes savo valstybės teritorijoje. Tai buvo pirmas įspėjantis signalas.

Spalio 14 dieną CŽV viršininkas Džonas Makonas ant prezidento stalo padėjo fotonuotraukas, kuriose aiškiai buvo matyti raketos, kurias žvalgybos lėktuvas nufotografavo keliose Kubos teritorijos bazėse. Tada Kenedis puolė į ataką, kokios Chruščiovas nesitikėjo.

Spalio 24 d. prieš televizijos kameras prezidentas pasakė kalbą:

— Veikdamas pagal Konstitucijoje man patikėtas teises ir Kongreso remiamas įsakiau, kad nedelsiant būtų vykdomi šie nurodymai:

Eksperimentinis lėktuvas „X-15" skrenda virš bazės Kalifornijoje

Pirma: (...), skrupulingas embargo visoms puolamosios karinės įrangos rūšims, kurios yra pakeliui į Kubą. Visi bet kokie laivai, plaukiantys į Kubą iš bet kokios šalies ar uosto, bus sugrąžinti atgal, jei paaiškės, kad veža ginklus (...)

Antra: įsakiau be pertraukos ir ypač detaliai kontroliuoti Kubą ir jos karinio potencialo augimą (...)

Trečia: kiekvieną raketą su branduoline energija, iššautą iš Kubos ir nukreiptą prieš bet kurią Vakarų pusrutulio šalį, Jungtinės Valstijos laikys Sovietų Sąjungos ataka prieš Jungtines Amerikos Valstijas, reikalaujančia atitinkamo revanšo.

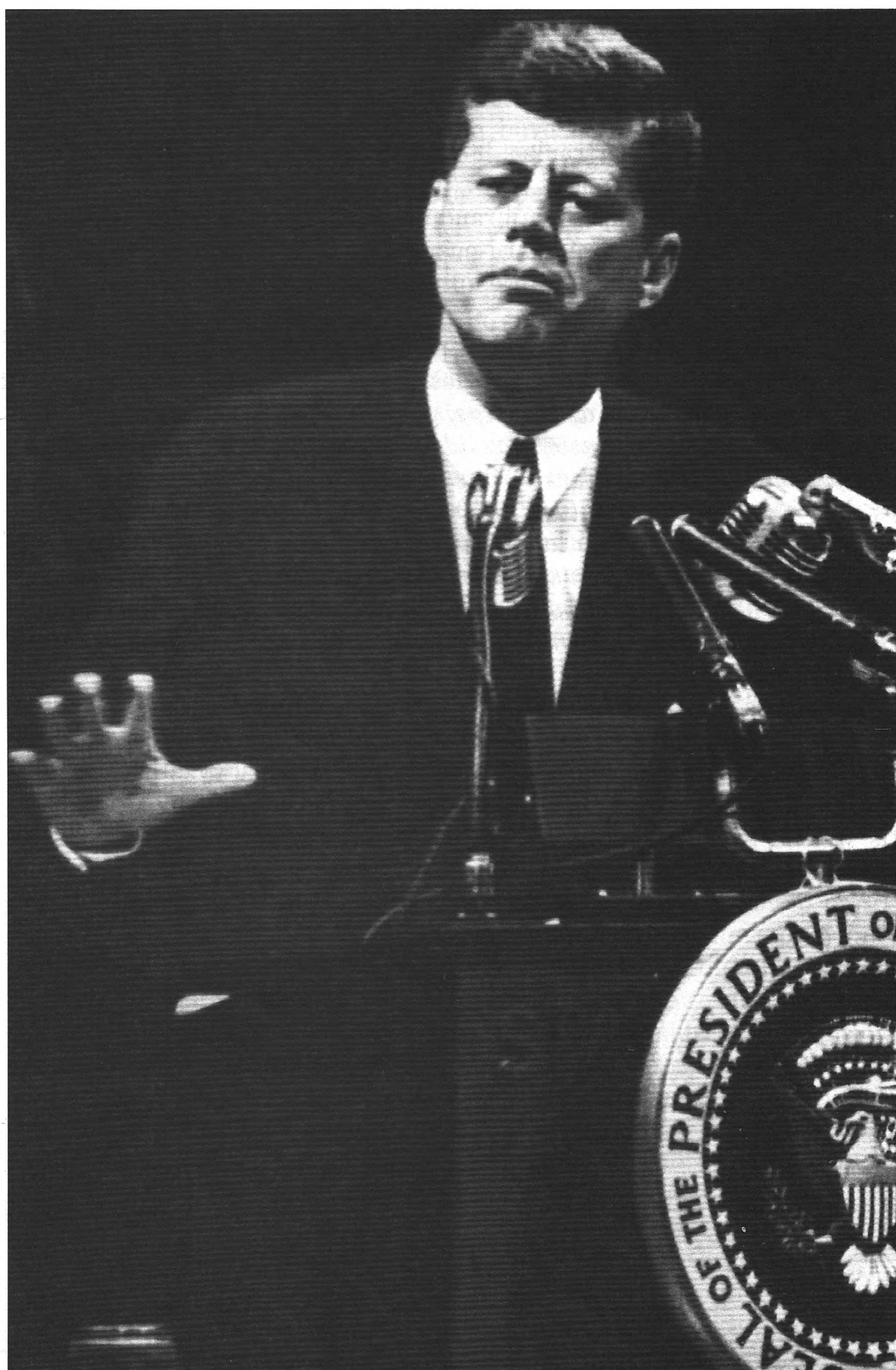
Tai nebuvo tušti žodžiai. Greitai prezidentas Kenedis pasirašė dokumentą, kuris leido naudoti jėgą prieš sovietų garlaivius ir laivus.

Kiekvienas garlaivis arba laivas, plaukiantis į Kubos pusę, gali būti sulaikytas, kad būtų nustatytas identiškumas, patikrintas krovinys, apginklavimas ir paskirties uostas. Gali gauti įsakymą nuleisti inkarą, kad būtų galima atlikti patikrinimą, arba plaukti į nurodytą vietą. Kiekvienas garlaivis arba laivas, kuris nevykdys, atsisakys vykdyti arba nesilaikys gautos instrukcijos, bus areštuotas (...). Pranešu, kad man pavaldžios jėgos, pradedant 1962 m. spalio 24 d. 14.00 valanda pagal Grinvičo laiką, gavo įsakymą uždrausti puolamojo ginklo gabenimą į Kubą.

Amerikos laivai apsupo Kubą. Strateginėse JAV pajėgose paskelbta kovinė parengtis. Šią partiją pralošė Chruščiovas. Negalėjo įveikti apsupties, kuria Amerikos laivai apjuosė Kubą, nes kova, vykstanti už tūkstančių kilometrų nuo sovietų bazių ir greta Amerikos uostų, turėtų baigtis visišku sovietų karinio laivyno žlugimu. Negalėjo ir įsakyti iššauti raketas su branduoliniu kuru, nes amerikiečiai jų turėjo daugiau. Taigi turėjo atsitraukti. Spalio 28 dieną Kenedžiui buvo įteiktas Chruščiovo ministro pirmininko laiškas, kuriame pranešė, jog yra pasirengęs sulaikyti raketų poligono statybą Kuboje, išmontuoti ginklus, *laikomus puolamaisiais,* ir išvežti juos į Sovietų Sąjungą. 1962 m. lapkričio 5 d. iš Marielio uosto išplaukė sovietų laivas *Divnogorsk* su keturiomis raketomis ant denio. Lapkričio 7 d. į jūrą išplaukė *Metalurg Anosow,* vežantis aštuonias raketas. Sovietų Sąjunga vilkino bombonešių *Il-28* evakavimą, tačiau, kai amerikiečių laivai liko savo pozicijose iki lapkričio 20-osios, rusams teko išmontuoti lėktuvus ir sukrauti juos į laivus. Blokada baigėsi. Gruodžio 15 d. pirmieji bombonešiai *Il-28* paliko Kubą dėžėse, sukrautose laivo *Kasimow* triumuose.

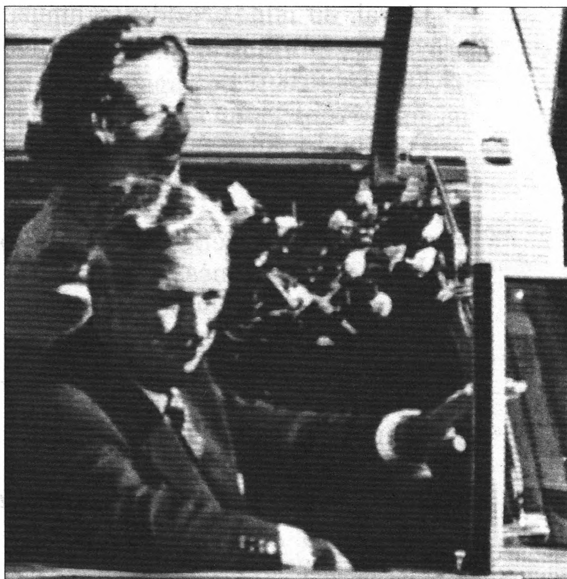
Krizė, sukėlusi viso pasaulio nerimą, grėsusi karu tarp dviejų galingų valstybių, baigėsi Kenedžio pergale. Tai labai sustiprino jo pozicijas. Amerika patikėjo savuoju prezidentu, o jis patikėjo, kad gali laimėti rinkimus ir valdyti dar vieną kadenciją.

1963 metų viduryje aplankė 11 vakarinių JAV valstijų, realizuodamas

Prezidentas skelbia Kubos blokadą

dalį eilinės rinkiminės kampanijos uždavinių. Lapkričio mėnesį planavo vykti į Teksą. Žinojo, kad ta kelionė nebus lengva, nes konservatyvios ir dešiniosios pakraipos valstijos gyventojai jo nemėgo.

Prezidento automobilis išvažiuoja iš oro uosto. Priekyje sėdi gubernatorius Konolis su žmona

Lapkričio 20 dieną, penktadienį, 11 val. 37 min. Dalaso Love Field oro uoste nusileido prezidento lėktuvas. Lėktuvo trapu nulipo Džonas Kenedis su žmona Žaklina. Paskui juos ėjo viceprezidentas Lindonas Džeksonas. Juos sveikino gubernatorius Džonas B. Konolis su žmona.

— Pone prezidente, negalite pasakyti, kad Dalaso gyventojai neparengė ponui puikaus sutikimo, — pasakė gubernatorius, rodydamas į penkių tūkstančių minią, susirinkusią oro uoste.

— Tikrai, to pasakyti negaliu, — nusišypsojo Kenedis. Buvo patenkintas. Bijojo vizito į miestą, kuris nebuvo jam palankus. Žinojo, kad dieną prieš ir atvykimo dienos rytą buvo išmėtyti lapeliai su į jį panašaus žmogaus atvaizdu ir užrašu: *Ieškomas už išdavystę!*

11 val. 50 min. prezidentas ir gubernatorius su žmonomis įsėdo į atvirą automobilį ir kavalkada pajudėjo iš oro uosto į miesto centrą. Automobilių sustatymo tvarka buvo labai keista, nes atsisakyta tradicinio kolonos sustatymo principo, taikomo tokiais atvejais. Visada pirmieji važiuodavo du apsaugos automobiliai, iš jų vienas buvo vadinamas kariniu vagonu (war wagon) dėl jam skirtos užduoties. Jame būdavo pakraunama daug įvairių ginklų, pradedant pistoletais ir baigiant kulkosvaidžiais. Be to, jame būdavo prezidento kraujo grupės atsargų, vaistinėlė ir įrankių komplektas, kuriuo būtų galima perpjauti prezidento automobilio duris, jei būtų užblokuotos sprogimo ar susidūrimo atveju.

Tuo tarpu Dalase pirmasis važiavo atviras prezidento automobilis. Važiuojant per miestą taip pat buvo nesilaikoma daugelio kitų pagrindinių saugumo priemonių:

— prezidentas ir viceprezidentas negali keliauti kartu,

— prezidentas negali važiuoti atvirame automobilyje,

— kolonos automobiliai turi važiuoti greičiau,

— policijos eskorto motociklininkai turi važiuoti arčiau prezidento automobilio.

12 val. 30 min. prezidento limuzinas važiavo Ross Avenue. Kaip tik pravažiavo pro mūrinį knygų sandėlio pastatą. Staiga Kenedis griebėsi už kaklo. Suriko:

— Dieve, į mane šovė...

Tuoj po to, kitas šūvis pataikė prezidentui į galvą. Jo žmona, pamačiusi kruviną skiautę, sugriebė ją, apimta paniškos minties, kad gali dar išgelbėti vyrą.

— Dieve, užmušė mano vyrą! Džonai! Džonai! — šaukė lipdama nuo sėdynės ant bagažinės, kur gulėjo šūvio išplėšta kaukolės dalis.

Pirmą akimirką automobilio vairuotojas padarė siaubingą klaidą: sulėtino greitį, ir tai palengvino pataikyti ir iššauti kitus šūvius. Iš užpakalio ant buferio užšoko apsaugos karininkas Klintonas J. Hilas, kad savo kūnu pridengtų prezidentą nuo kitų šūvių. Vairuotojas paspartino greitį ir, matydamas kruviną prezidentą ir gubernatorių, pasuko ligoninės link. Nuo to momento jau viskas neaišku.

Kas šovė į prezidentą? Iš kur? Kiek sąmokslininkų buvo? Kiek šūvių iššauta?

Į visus šiuos klausimus atsakė Voreno* komisija. Šiandien, kai paskelbta daug naujų faktų, iki tol slėptų nuo visuomenės, galime būti tikri, kad Voreno komisija pateikė visuomenei neteisingus duomenis.

Štai kaip, pagal komisijos tvirtinimą, žuvo prezidentas:

Šūviai, kurie užmušė prezidentą Kenedį ir sužeidė gubernatorių Konolį, buvo iššauti iš pietryčių pusės kampe esančio knygų sandėlio šeštojo aukšto lango. Įrodymais nustatyta, kad iššauti trys šūviai.

Tai reiškia, kad visi trys šūviai turėjo pataikyti į prezidentą iš vienos pusės, iš užpakalio. Tačiau be jokios abejonės nustatyta, kad į prezidentą pataikė trys šūviai: į nugarą, galvą ir kaklą. Be to, buvo sužeistas gubernatorius.

Taigi ar buvo daugiau šūvių? Voreno komisija tvirtino, jog ne.

Remiantis ekspertų įrodymais galima tvirtinti, jog tas pats šūvis, kuris pataikė prezidentui į kaklą, sužeidė ir gubernatorių Konolį.

Komisija tvirtino, kad šūvis, kuris pataikė į Kenedžio nugarą ir perėjo per jo gerklę, nuskriejo tolyn, atsimušė į kabinos metalinę dalį ir sužeidė gubernatoriaus petį ir plaučius. Paskui pataikė į riešą, atsimušė į automobilio durelių metalą ir sužeidė gubernatoriaus koją. Teoriškai tai įmanoma. Praktiškai buvo mažai tikėtina. Visiškai nepanašu į tiesą, jei žinosime, kad tarp šūvio į Kenedį ir gubernatorių praėjo dvi sekundės. Kulkosvaidžio šūvis per sekundę nuskrieja 300—500 metrų. Kenedis ir gubernatorius sėdėjo vienas nuo kito pusantro ar dviejų metrų nuotolyje.

* **Erlas Vorenas** (1891—1974), amerikiečių teisininkas. 1943—1953 m. buvo Kalifornijos gubernatoriumi, vėliau užėmė JAV Aukščiausiojo teismo pirmininko postą ir šiose pareigose išbuvo iki 1969 metų. 1963—1964 m. vadovavo komisijai, kuri tyrė prezidento Kenedžio nužudymo aplinkybes.

Gubernatorius Konolis vėliau Voreno komisijai liudijo:

— Tą akimirką, kai buvo iššautas pirmasis šūvis, supratau, jog šauta iš kulkosvaidžio. Atsisukau ir turėjau laiko pagalvoti ir sureaguoti. Atsigręžiau į dešinę, kad per petį pažiūrėčiau atgal ir pasitikrinčiau, ar dedasi kas nors neįprasto. Norėjau į jį pažvelgti akies krašteliu...

Komisijos nario klausimas:

— Ką, pone, turite galvoje?

— Prezidentą. Jau tada pagalvojau, jog tai gali būti sąmokslas. Tačiau nepamačiau nieko neįprasto. Tik mojuojančius žmones. Nieko neįprasto. Žiūrėdamas per dešinį petį, prezidento nemačiau ir jau bandžiau pažiūrėti per kairįjį petį. Kai galvą pasukau tiesiai, pajutau šūvį. Žinau, kad pirmojo šūvio metu nebuvau sužeistas. Tai buvo trečiasis šūvis. Esu tuo visiškai tikras.

Policija surado šovinį, kuris kelis kartus pataikė į Konolį. Gulėjo ant neštuvų, kuriais sužeistasis buvo nešamas į greitosios pagalbos automobilį. Ant kulkos nesimatė jokių įlinkimų ar įbrėžimų, kurie turėtų atsirasti jai atsimušus į metalines automobilio kabinos dalis. Todėl akivaizdu, kad į gubernatorių pataikė ketvirtasis šūvis. Atsirado ir penktasis šūvis. Jis pradrėskė žandą žmogaus, kuris buvo maždaug už 80 metrų nuo prezidento automobilio. Jį sužeidė rikošetu atšokusi kulka arba kulkos numušto akmens gabalėlis. Vyriškis kreipėsi į policiją. Buvo surašyti jo parodymai ir informuota, kad turės liudyti prieš komisiją, tiriančią sąmokslą. Niekada jo į komisiją nekvietė. Kodėl?

Šie požymiai vienareikšmiai įrodo, kad buvo iššauti mažiausiai penki šūviai. Galutinai tai įrodo mėgėjiško filmo, filmuoto sąmokslo metu, garso juostos analizė. Elektroninis garso atpažinimas aiškiai parodė penkių šūvių atgarsius. Visa tai rodo, kad jie buvo iššauti tokia tvarka:

— pirmasis šūvis sužeidė praeivį į skruostą,

— antrasis pataikė prezidentui į kaklą,

— trečiasis į nugarą,

— ketvirtasis pasiekė gubernatorių Konolį,

— penktasis, mirtinas, pataikė į prezidento galvą ir nuplėšė dalį kiaušo.

Automobilis su sunkiai sužeistu prezidentu atvažiavo prie Parkland ligoninės. Ten 25 minutes gydytojai bandė gelbėti jo gyvybę. Taikė širdies masažą ir tracheotomiją — procedūrą, kai prapjaunama ir atveriama priekinė trachėjos dalis, įstatomas vamzdelis ir taip palengvinamas kvėpavimas. Be rezultato. Kelios minutės po 13 valandos gydytojas Kempas Klarkas išėjo iš operacinės ir pranešė, kad prezidentas mirė.

Voreno komisijos raporte tvirtinama:

Prezidentas visų pirma buvo sužeistas į nugarą. Kulka išėjo pro žemutinę gerklės dalį, padarydama žaizdą, kuri nebuvo mirtina. Į prezidentą buvo šauta antrą kartą į užpakalinę galvos dalį, kur atsirado didelė ir mirtina žaizda.

Dalaso ligoninėje kartu su kitais prezidentą gelbėjo ir daktaras Malkomas Peris. Jis atliko tracheotomiją, kad palengvintų kvėpavimą. Tuoj po to, kalbėdamas su žurnalistais, pasakė:

— ...paciento kakle matosi žaizda.

— Ar, pone, galite parodyti tą vietą?

— Apatinėje kaklo dalyje, iš priekio...

— Žemiau Adomo obuolio?

— Taip, žemiau Adomo obuolio.

— Kur įėjo kulka? Iš priekio?

— Taip, iš priekio.

Daug vėliau daktaras Peris patvirtino šią nuomonę, atsakydamas į komisijos klausimą:

— Ar tai buvo įeinamoji žaizda priekinėje kaklo dalyje?

— Taip, tai buvo įeinamoji žaizda.

Ar patyręs chirurgas galėjo neatskirti įeinamosios žaizdos nuo išeinamosios? Tai absoliučiai neįmanoma. Išvada aiški: į kaklą Kenedis buvo sužeistas iš priekio, taigi į jį šovė mažiausiai du sąmokslininkai.

Kita paslaptis — tai mirtinos žaizdos galvoje konfigūracija.

Dalaso gydytojai nurodė, kad ji buvo kvadrato formos. Vašingtono gydytojai, atlikę palaikų skrodimą, nurodė, kad žaizdos forma panaši į žvaigždę. Kaip tai įmanoma? Šiandien visiškai tiksliai žinome, kad žaizda prezidento galvoje buvo specialiai deformuota.

Prezidento palaikai paguldyti į karstą Dalaso ligoninėje. Žmona pabučiavo jį į skruostą, numovė nuo piršto žiedą, įdėjo jį į vidų. Uždengtas karsto viršus.

Karstas nugabentas į oro uostą. Žaklina Kenedi visą laiką buvo greta vyro palaikų, vilkėjo tą patį rausvą kostiumėlį, ant kurio matėsi kraujo dėmės. Jos atsirado, kai automobilyje laikė ant kelių kraujuojančią Džono galvą. Tik vieną kartą pasitraukė nuo karsto, kai vyko Lindono B. Džonsono prisaikdinimo ceremonija. Pagal JAV Konstituciją, jis gavo prezidento įgaliojimus. Tai užtruko 20 minučių. Kažkas turėjo pakankamai daug laiko, kad suspėtų atidengti karstą, deformuoti žaizdą galvoje ir vėl uždengti karstą.

Lėktuvas nusileido Vašingtono oro uoste. Čia jau laukė daugelio televizijos stočių kameros. Rodė, kaip iškeliamas karstas iš lėktuvo ir kaip keltuvas nuleidžia jį ant žemės. Tačiau karste nebuvo prezidento kūno. Karstas buvo tuščias. Kenedis pilkame kariniame karste buvo nuvežtas į vietos ligoninės prozektoriumą. Kodėl? Nėra atsakymo. Ten palaikų skrodimą atliko žmogus, neturintis nei atitinkamos kvalifikacijos, nei atitinkamų įgūdžių, pirmo rango kapitonas daktaras Humas. Skrodimo metu išėmė iš Kenedžio kūno kulką ir perdavė vienam iš keturių skrodimą stebėjusių FTB (Federalinis tyrimų biuras) agentų. Sutinkamai su teisiniais reikalavimais, agentas pasirašė kulkos perėmimo aktą. Paskui jau niekas niekada tos kulkos nematė. Kodėl? Atsakymas akivaizdus: tai bu-

vo kito kalibro kulka ir tai vienareikšmiai rodo, kad buvo šauta iš skirtingų pusių, taigi buvo mažiausiai du sąmokslininkai. Skrodimo protokole daktaras Humas tvirtino, kad kulka, pataikiusi į prezidento nugarą, išėjo dviejų colių, t.y. apie penkių centimetrų aukštyje žemiau pečių linijos. Tuo tarpu Dalaso daktarai tvirtino, kad ta žaizda buvo daug žemiau, maždaug 13 centimetrų nuo pečių linijos. Tai patvirtina ir Kenedžio marškinių bei švarko peršovimo vietos.

Labiausiai šokiravo tai, kad dingo Kenedžio smegenys. Kodėl? Atsakymas akivaizdus. Kulka, perėjusi per smegenų audinį, paliko ryškų pėdsaką, kuris leido nustatyti, iš kokios krypties ir kokiu kampu buvo paleistas šūvis. Tiek smegenų slėpimas, tiek kiaušo deformavimas buvo veiksmai, turėję nuslėpti pėdsakus, kurie rodė, kad ir šauta buvo ne iš knygų sandėlio, bet iš kitos vietos. Tikriausiai smegenys buvo išimti tuo pat metu, kaip ir padarytas kiaušo deformavimas, t.y. išskrendant iš Dalaso, kai Žaklina Kenedi pasitraukė nuo karsto, kad dalyvautų naujojo prezidento prisaikdinimo ceremonijoje.

Voreno komisijos raporte buvo tvirtinama:

Nėra abejonių, kad visi šūviai, kurie sužeidė prezidentą Kenedį ir gubernatorių Konolį, buvo iššauti iš knygų sandėlio šeštojo aukšto lango.

Sąmokslo rajone buvo apie 400 žmonių. Voreno komisija išklausė 259 asmenų parodymus. 90-ties asmenų buvo paklausta, ar žino, iš kur buvo šauta? 58 liudininkai nurodė žolėmis apaugusią kalvą šalia gatvės. 38 asmenys nurodė knygų sandėlį. Suprantama, šokas, sukrėtimas, sumaištis, aidas galėjo turėti įtakos liudininkų parodymams. Tačiau filmo juosta nepasiduoda emocijoms ir įrašu galima tikėti. Prancūzų režisierius Žanas Šali, analizuodamas mėgėjišką filmą, atkreipė dėmesį į vieną faktą. Kadro viršuje matėsi trys šviesios dėmelės. Elektroninė technika leido daug kartų padidinti langelį. Šviesios dėmelės susiliejo į labai aiškią figūrą žmogaus, besirengiančio šauti iš kulkosvaidžio.

Voreno komisija nustatė, kad sąmokslininkas šovė iš 6,5 mm kalibro kulkosvaidžio *Mannlicher-Carcano* ir kad per 5,6 sekundes iššovė tris šūvius. Kad sąmokslininkas pasirinko tokį ginklą, iš kurio turėjo per gana didelį atstumą šauti į sunkų taikinį, t.y. į žmogų greitai važiuojančiame automobilyje, atrodo labai keista. Žinovai šiuos itališkus kulkosvaidžius vadino „humanišku ginklu“, nes buvo tokie netaiklūs, kad sunku būtų iš jų ką nors nuskriausti. 1963 metais Jungtinėse Valstijose tą ginklą galima buvo nusipirkti už mažiau nei 20 dolerių.

Voreno komisija tvirtino, jog sąmokslininkas per 5,6 sekundės iššovė tris šūvius. Toks trumpas laikas taip pat stebino specialistus. Atliko daugybę bandymų, kurie parodė, jog patys geriausi, taikliausi šauliai iš kulkosvaidžio *Mannlicher-Carcano* tris šūvius galėjo iššauti per 7,2 sekundės. Niekam nepavyko iššauti tris šūvius per laiką, kurį nurodė Voreno komisija.

Komisija tvirtino:

Šūvius, kurie užmušė prezidentą Kenedį ir sužeidė gubernatorių Konolį, iššovė Li Harvis Osvaldas.

Tai iš tiesų buvo žmogus, puikiai atitinkantis prezidento žudiko įvaizdį: komunistas, 1959 m. metęs darbą kariniuose jūrų daliniuose, išvažiavo į Sovietų Sąjungą. Sugrįžo 1961 m. su ruse žmona ir vaiku. Be abejonės, dalyvavo sąmoksle prieš prezidentą. Jį galima kaltinti dėl daugelio aplinkybių. Policininkas, kuris tuoj po pasikėsinimo nubėgo į knygų sandėlį, pirmame aukšte susidūrė su Osvaldu, besileidžiančiu laiptais žemyn. Įrėmė jam į pilvą pistoletą, bet, matydamas, kad jis ramus, nuleido ginklą ir nubėgo į viršų. Ant kulkosvaidžio *Mannlicher-Carcano*, rasto šeštame sandėlio aukšte, buvo Osvaldo piršto atspaudas. Kulkosvaidis buvo jo asmeninis ginklas. Atrodo, jog tie įrodymai vienareikšmiai rodo, kad žudikas yra Osvaldas. Tačiau juos lengvai galima paneigti.

Knygų sandėlio vedėjas, kuris buvo tuo metu pirmame aukšte, kai Osvaldas susitiko su policininku, pasakė, kad Osvaldas atrodė kiek sutrikęs, kai jam į pilvą buvo įremtas pistoleto vamzdis, tačiau neparodė nei nervingumo, nei panikos. Ar galime įsivaizduoti, kad taip elgtųsi žudikas, kuris nušovė prezidentą, numetė ginklą tarp dėžių, nubėgo arba nulipo penkis aukštus žemyn?

Antrąjį įrodymą taip pat lengva paneigti. Osvaldo piršto atspaudą ant kulkosvaidžio rado tik po jo mirties. Ar kulkosvaidis tikrai priklausė asmeniškai Osvaldui? Taip, bet... Tuoj po pasikėsinimo policija prokurorui perdavė kulkosvaidį, kurį pavadino „vokišku *mauzeriu*“. Tiesa, kulkosvaidis *Mannlicher-Mauser* buvo gaminamas 1888 metais, tačiau tai buvo didesnio kalibro (7,92 mm), pasenęs ginklas ir visiškai skyrėsi nuo to, iš kurio sąmokslininkas šovė į prezidentą.

Ar prokuroras, dvylika metų išdirbęs prokuratūroje, o prieš tai keturius metus FTB, galėjo neatskirti itališko *mannlicherio* nuo vokiško *mauzerio*? Suprantama, kad ne. Vis dėlto, kai pasirodė, kad Osvaldas buvo *mannlicherio* savininkas, prokuroras atšaukė parodymus apie *mauzerį* ir daugiau niekada apie vokišką ginklą nebuvo kalbama.

Labiausiai sunkinančios Osvaldo areštavimo aplinkybės. Atrodo, jog po pasikėsinimo sugrįžo namo. Paėmė pistoletą ir vėl išėjo. Tada jį pažino policininkas Džonas Tipitas ir pabandė areštuoti. Osvaldas buvo greitesnis: išsitraukė pistoletą ir, iššovęs keturis kartus, nušovė policininką. Paskui pasislėpė kine, kur jį apsupo policija. Bandė gintis, bet neiššovė, nes užsikirto jo pistoletas. Audringai gynėsi, kad nenušovė policininko, tačiau buvo liudininkų, kurie visiškai neabejojo, jog tai jis šovė, kai norėta jį areštuoti. Tai buvo aišku. Tačiau faktas, kad nušovė policininką, vienareikšmiai nerodo, jog nušovė ir prezidentą.

Praėjus porai dienų po arešto, kai policininkai išvedė jį iš policijos pastato, pribėgo vyriškis ir nušovė jį iš pistoleto. Žudikas pasirodė esąs Džekas Rubinšteinas, žinomas kaip Džekas Rubis, naktinio klubo savi-

ninkas, artimai susijęs su nusikalstamu pasauliu ir Dalaso policija. Ar veikė vienas?

Voreno komisija tvirtino:

Nėra įrodymų, kad Rubiui, kai jis nušovė Osvaldą, būtų padėjęs koks nors Dalaso policijos funkcionierius.

Be to, komisija tvirtino, jog nenustatyta jokių Rubio ryšių su policija. Tuo tarpu policijos departamento funkcionierius tvirtino:

— Dalase turime keturis šimtus žmonių ir kiekvienas jų nurodo, jog pažinojo Rubį. Apie penkiasdešimt jį gerai pažinojo, o keliolika dažnai lankėsi jo klube.

Kokiu būdu Rubis galėjo atsirasti palicijos pastato požemiuose, kai buvo vedamas Osvaldas? Juk prieš tai policija išprašė visus pašalinius asmenis ir paliko tik akredituotus žurnalistus bei foto reporterius.

Pasikėsinimo į Li Osvaldą momentas

Kodėl Rubis nužudė Osvaldą? Jis pats pasakė:

— Negalėjau pamiršti to, kaip labai kentėjo Džeki [prezidento žmona] ir kad Karolina ir Džonas jau nebeturės tėvelio.

Tai labai jaudinantys motyvai, tačiau mažai tikėtina, kad tokiam gangsteriui, koks buvo Rubis, tai rūpėtų...

Ir dar įdomiau tai: Džekas Rubis toje byloje atsirado daug anksčiau.

Policijai pavyko surasti žmogų, kuris slėpėsi už gyvatvorės. Tai buvo Deividas Feris. Jis sirgo liga, kai prarandamas kūno plaukuotumas. Dėl tos priežasties dėvėjo rudą peruką ir dažė antakius. Jo išvaizda buvo tokia, kad daugelis liudininkų jį pastebėjo, besisukiojantį prezidento autokolonos važiavimo rajone.

Jis buvo lakūnas, bendradarbiavo su CŽV ir pervežinėjo į Kubą agentus, taip pat nesibodėjo jokio kito darbo, duodančio didelį pelną. Tai jis pervežė į Jungtines Amerikos Valstijas Sicilijos mafijos vadovą. Vieną dieną prieš pasikėsinant prieš Kenedį jis apsigyveno viešbutyje, o vakare jam paskambino Džekas Rubis.

Prokuroras nusprendė apklausti Ferį. Tačiau, norint išvengti žurnalistų dėmesio, užsakė jam kambarį viešbutyje Holidey Inn. Apklausa taip ir neįvyko — vakare viešbučio kambaryje liudininkas buvo rastas negyvas. Teismo gydytojas nustatė, jog mirtis įvyko dėl natūralių priežasčių.

Trisdešimt du asmenys, kurie turėjo bet kokį ryšį su pasikėsinimu prieš prezidentą, prarado gyvybę: žuvo autoavarijose, nusižudė arba mirė, kaip buvo tvirtinama, dėl natūralių priežasčių. Tarp jų buvo ir Džekas Rubis. Mirė kalėjime nuo vėžio, kuris anksčiau nebuvo diagnozuotas.

Kam rūpėjo Džono Kenedžio mirtis? Kas iš to galėjo turėti naudos?

Visų pirma, mafija. Jai karą paskelbė Džono brolis Robertas Kenedis. Kai 1961 m. perėmė generalinio prokuroro postą, pasakė, kad likviduos nusikalstamo pasaulio įtaką, ir labai energingai ėmėsi šio reikalo. Mafija žinojo, kad jai grasins tol, kol turės savo brolio — prezidento paramą. Negalėjo laukti, kol prezidentas nelaimės rinkimų arba išblės jo įtaka antrosios kadencijos metu. Turėjo veikti greitai, kol Robertas nepridarė bėdų, kurias būtų sunku ištaisyti.

Buvo dar vienas grėsmingas punktas tarp Baltųjų rūmų ir mafijos. 1962 m. pradžioje Amerikos Federalinio tyrimų biuro viršininkas J. Edgaras Huveris sužinojo apie prezidento romaną su dvidešimt penkerių metų išsiskyrusia moterimi Judita Kampbel, kurią prezidentui pristatė garsus dainininkas Frankas Sinatra. Ši informacija reikalavo ypatingo atsargumo, nes buvo žinoma, kad Sinatra turi ryšių su mafija.

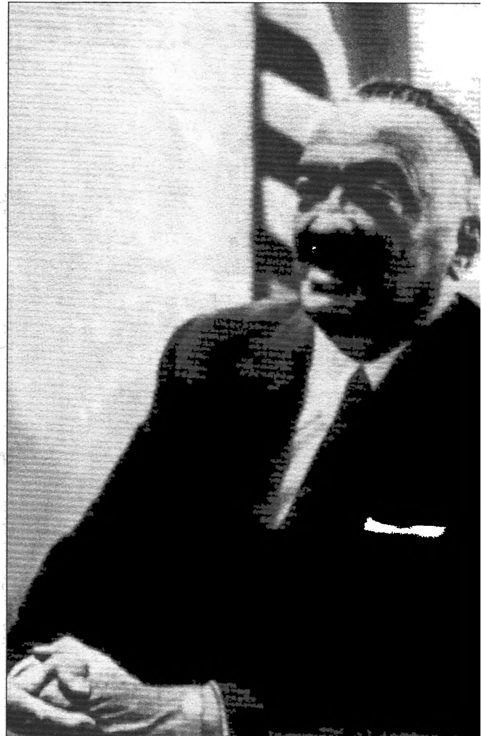
Slaptas tyrimas, kurį atliko Huveris, parodė, kad Judita 1961 metais ne kartą buvo Baltuosiuose rūmuose ir skambino prezidentui. FTB viršininkas nebūtų domėjęsis Kenedžio (pagarsėjusio dažnais romanais) meilės reikalais, jei ne faktas, kad Judita taip pat buvo ir mafijos vadeivų Samo Giancano ir Džono Roselio meilužė. Jau vien tai kėlė nerimą, nes galėjo būti, kad mafija panoro panaudoti tą moterį, kad turėtų didesnę įtaką prezidentui. 1962 m. kovo 22 d. Huveris išsirengė pas Kenedį, kad informuotų apie savo spėjimus. Kenedis buvo labai nustebęs dėl FTB tyrimų rezultatų ir nutraukė ryšius su Franku Sinatra. Po keliolikos dienų Huveris pranešė Robertui Kenedžiui apie Roselio ir Giancano ryšius su Centrine žvalgybos valdyba. Kas slypėjo už šios informacijos? Ar tikrai Huveris turėjo pagrindo nerimauti, ar taip pat vedė žaidimą prieš prezidentą arba CŽV? To tikriausiai niekada nesužinosime.

Voreno komisijos raporte atsirado gana keistas formulavimas: *Komisija nerado įrodymų, kad koks nors federalinis, valstijos ar vietinis valdininkas būtų rengęs sąmokslą, kėlęs maištą ar parodęs nelojalumą JAV valdžios atžvilgiu.*

Visur ši sąvoka buvo tapatinama su viceprezidento Lindono B. Džonsono asmeniu, įtariant jį organizavus sąmokslą, bet turimos galvoje ne asmeninės ambicijos. Buvo galvojama, jog tai galėjo būti ypatingas suinteresuotumas, kad Jungtinės Amerikos Valstijos galėtų įsitvirtinti pietryčių Azijoje.

Likus kelioms dienoms iki mirties, prezidentas pasirašė įsakymą palaipsniui išvesti iš Pietų Vietnamo 16 tūkstančių Amerikos karo patarėjų. Buvo išsiuntęs juos ten vos tik pradėjęs eiti prezidento pareigas ir tęsda-

mas savo pirmtako politiką, kuris manė, kad Jungtinės Amerikos Valstijos turi sulaikyti Indokinijoje komunizmo plitimą bei kontroliuoti Pietų Vietnamą, kaip svarbų JAV strateginį regioną. 1963 m. Kenedis padarė išvadą, kad Jungtinės Amerikos Valstijos neturi painiotis į karinį konfliktą tame labai nestabiliame pasaulio regione, nes tai vėl grėsė ilgalaikiu ir kruvinu karu, kokį jau buvo patyrusi Prancūzija. Toks prezidento sprendimas reiškė didelius nuostolius įmonėms, gaminančioms kariuomenės užsakytą produkciją. Karinės pramonės vadams, kurie Amerikos politikai turėjo labai didelę įtaką, nereikėjo prezidento, kuris išveda kariuomenę iš Vietnamo. Kaip tik priešingai, jiems reikėjo tokio prezidento, kuris ten pasiųstų dešimtis tūkstančių Amerikos vaikinų, o jiems reikės papildomai siųsti milijonus tonų šaudmenų, degalų, vaistų, transporto priemonių. O tai reiškė milijardines pajamas.

FTB viršininkas Edgaras J. Huveris

Ar Kenedis buvo toks prezidentas?

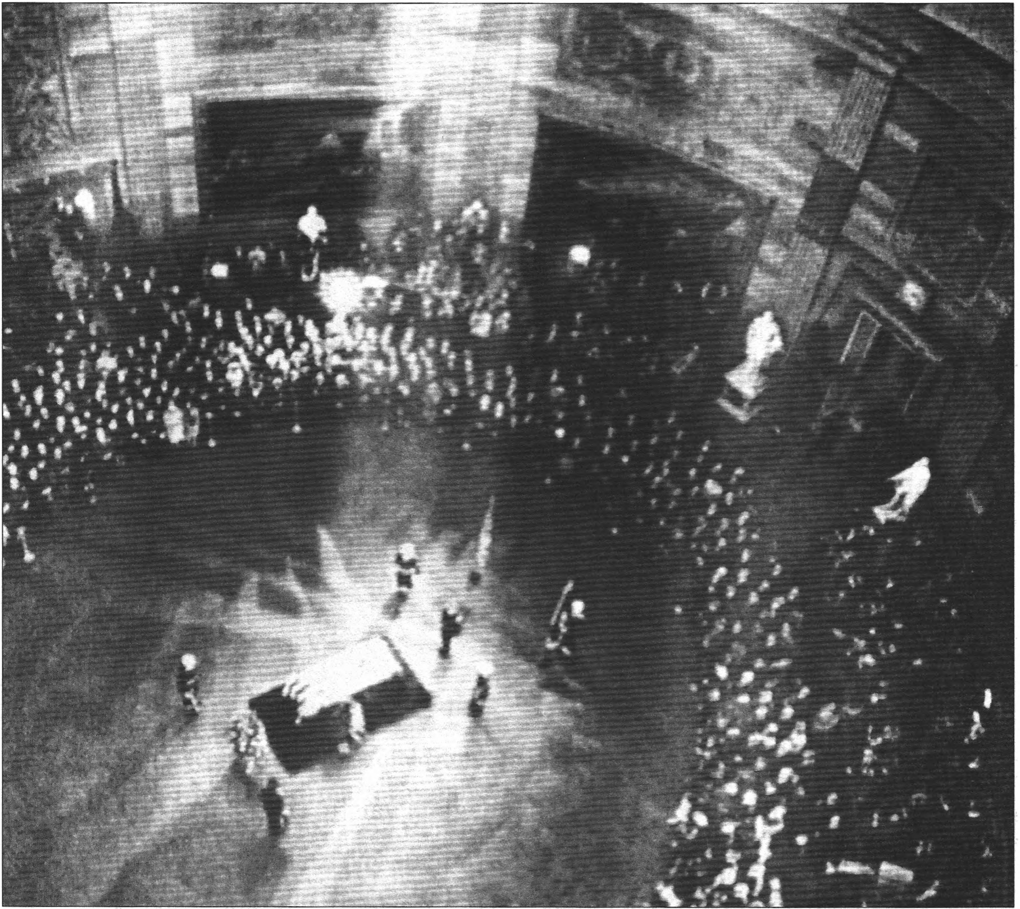
Ne, tačiau juo galėjo būti Lindonas B. Džonsonas. Ir juo tapo. 1965 m. vasario mėn. įsakė bombarduoti Šiaurės Vietnamą. Tais pačiais metais Pietų Vietname Amerikos kareivių skaičius viršijo 185 tūkstančius (palyginkime su 16 tūkstančių patarėjų Kenedžio laikais); 1967 m. Vietname jau buvo daugiau nei pusė milijono Amerikos kareivių.

Voreno komisija savo darbą baigė 1964 metais. Labai skubėjo, nes artėjo rinkimai, o Lindonas B. Džonsonas buvo iškėlęs savo kandidatūrą į prezidentus. Jam labai rūpėjo, kad visuomenei būtų pristatytas kaip žmogus, kuris atskleidė Dalaso paslaptį.

Komisijos išvadų įteikimo ceremonijai buvo skirta labai daug dėmesio. Teisėjas Vorenas įteikė prezidentui tik vieną iš 26 labai storų tomų. Susigaudyti juose buvo neįmanoma, nes nebuvo jokių rodyklių.

Šiandien žinome, kad Voreno komisija neatsakė nė į vieną klausimą. Šiandien žinome klausimus, kuriuos reikėtų užduoti, tik ar kada nors gausime į juos atsakymus?

— Kodėl daktaras Džeimsas Humas, kuris atliko Kenedžio palaikų skrodimą, sunaikino visus užrašus?

Karstas su Džono Kenedžio palaikais Kapitolio salėje Vašingtone

— Kodėl gubernatoriaus Konolio švarkas buvo išskalbtas ir išlygintas, tik po to atiduotas analizei?

— Ką Džekas Rubis pasakė Feriui, kai skambino jam prieš pasikėsinimą?

— Kas skambino Rubiui, likus porai minučių iki Osvaldo nužudymo?

Tokių klausimų yra dešimtys...

Per nuotolį valdomas žudikas

Tragedija įvyko 1968 m. birželio 15 d. Los Andželo viešbutyje „Ambassador“. Senatorius Robertas Fransis Kenedis žuvo nuo Palestinos žudiko kulkos. Šiandien, kai gauta naujų faktų, galime daryti prielaidą, kad žudiką... valdė per nuotolį.

1968 m. birželio 4 d., po vidurnakčio Robertas Kenedis baigė susitikimą su rinkėjais Los Andželo viešbučio „Ambassador“ vestibiulyje. Lydimas šūksnių „bravo“ ir ovacijų, nulipo nuo nedidelio paaukštinimo, kur buvo pastatyta tribūna, ir pasuko patalpos, kur laikomi stalo indai, link...

Kodėl senatorius, kandidatas į prezidentus, vedantis savo rinkiminę kampaniją prabangiame viešbutyje, eina į ūkines patalpas — indų saugyklą? Čia nėra nieko neįprasto. Tai buvo trumpiausias kelias į salę, kur turėjo įvykti spaudos konferencija.

0.44 valandą, t.y., praėjus keturioms minutėms po to, kai Kenedis nulipo nuo tribūnos, pasigirdo šūviai. Po akimirkos žmonės, kurie dar buvo vestibiulyje, sužinojo, kad senatorius Kenedis yra sunkiai sužeistas.

Buvo sužeisti ir kiti penki atsitiktiniai asmenys, kurie ėjo paskui senatorių. Juos taip pat kliudė sąmokslininko kulkos. Visi buvo nuvežti į Los Andželo „Good Samaritan Hospital“.

Robertas Fransis Kenedis mirė po 25 valandų, t.y. birželio 6 dieną 1 val. 44 min. Visiems kitiems pavojus gyvybei negrėsė ir pasveikę sugrįžo į namus.

Tuoj po pasikėsinimo policija areštavo žudiką, kuris laikė rankoje rūkstantį pistoletą. Atrodė, jog negali būti jokių abejonių, kad būtent jis šovė. Los Andželo burmistras pranešė:

— Atrodo, jog turi dvigubą pavardę Sirhan-Sirhan.

Jo kaltę patvirtino namuose rasti užrašai. Su panieka rašė apie Robertą Kenedį kaip Izraelio šalininką, vadinasi, arabų priešininką.

Liudininkai patvirtino, kad 4 pastarąsias dienas intensyviai treniravosi San Gabrielio šaudykloje. Argi reikia daugiau įrodymų? Atrodo, jog ne. Tuo labiau kad įtariamasis nieko neneigė, tačiau tvirtino tik tai, kad nieko neprisimena.

Robertas Kenedis tuoj po pasikėsinimo

Policijos viršininkas, atlikęs trumpą tardymą, pranešė:

— Nėra įrodymų, kad tai organizuotas maištas ar pogrindinės organizacijos veiksmai.

Robertas Fransis Kenedis buvo vienas iš keturių Rozos ir Džozefo Kenedžių sūnų; gimė 1925 metais. 1959 metais nutraukė teisės studijas Harvardo universitete, kad galėtų organizuoti savo brolio Džono Kenedžio rinkiminę kampaniją. Kad 1960 metais Džonas Kenedis laimėjo rinkimus, buvo ir Roberto, o gal daugiausia jo nuopelnas, nes daug ką lėmė jo sąmojingumas, organizatoriaus talentas, naujoviški sumanymai.

1961 metais Robertas perėmė generalinio prokuroro postą ir, turėdamas brolio paramą, labai energingai ėmė kovoti su organizuotu nusikalstamu pasauliu. Nepripažino jokių kompromisų tų žmonių atžvilgiu, kurie buvo įtariami esant mafijos nariais, arba tų, kurie iš bendradarbiavimo su pogrindinėmis organizacijomis turėjo didžiules pajamas.

Dėl tokios nuostatos Robertas įgijo daug galingų priešų. Tuoj po to, kai Džonas Kenedis tapo prezidentu, CŽV surengė desanto išlaipinimą Kuboje, kuris baigėsi nesėkme. Netrukus CŽV agentai pabandė nužudyti Fidelį Kastro. Įpykęs dėl tokių slaptųjų tarnybų veiksmų, Robertas Kenedis turėjo pasakyti, kad išvaikys juos į visas keturias puses. Taip pasielgęs, įgijo galingo sąjungininko — Federalinio tyrimų biuro (FTB) viršininko Edgaro J. Huverio paramą. Jis 1962 m. balandžio 10 dieną informavo Kenedį apie CŽV ryšius su dviem pogrindinio nusikalstamo pasaulio vadeivomis: Samu Giancanu ir Džonu Roseliu. Prokuroro reakcija rodė, jog nieko apie tai nežinojo. Netrukus jis susitiko su CŽV viršininku ir uždraudė jam be prokuroro žinios vykdyti bet kokius veiksmus, kurie būtų susiję su mafija. Kai apie tai pasakė Huveriui, šis ramiai atsakė:

— Padugnių pasaulis plepa, jog negali nieko blogo atsitikti Samui Giancanui, kai jo draugas yra Frankas Sinatra, o Sinatra yra artimas Kenedžių šeimos draugas.

Robertas akimirksniu pašoko iš fotelio.

— Pažiūrėsime! — suriko.

Faktas tas, kad tuoj po to pokalbio jo brolis prezidentas labai apribojo ryšius su Franku Sinatra, tačiau nei Giancanui, nei Roselui net plaukas nuo galvos nenukrito.

O paskui atėjo tragiška 1963 metų lapkričio 22-oji. Roberto Kenedžio namuose McLean, Virdžinijoje vyko priėmimas, kai vienu metu iš salės buvo pakviesta prezidento sekretorė Angi Novelo. Ji priėjo prie telefono. Skambino Edgaras Huveris.

— Džonas Kenedis sužeistas. Pasikėsinimas Dalase, — pasakė sausai. — Prašau pranešti tai Robertui.

— Ne! Negaliu to padaryti! — sušuko šoko apimta moteris. — Neturiu jėgų.

Pradėjo verkti.

— Gerai, pakvieskite Robertą, pats tai padarysiu, — sutiko Huveris.

Kai Robertas priėjo prie telefono, jam pasakė:

— Turiu ponui žinią, kurią turiu perduoti... — padarė pauzę.

— Taip? — Kenedis jautė, kad tai gali būti kažkas labai svarbaus, tačiau nepagalvojo, jog tai žinia apie pasikėsinimą prieš brolį.

— ... buvo pasikėsinta prieš prezidentą. Jis peršautas...

— Ar tai labai rimta? — Robertui rūpėjo Džono sveikatos būklė.

— Manau, kad taip. Greitai turėsiu daugiau informacijos.

Paskambino po keliolikos minučių:

— Prezidentas mirė!

Robertas Kenedis tęsė savo brolio veiklą ir 1968 metais paskelbė, jog kels savo kandidatūrą prezidento rinkimuose.

Turėjo realų šansą laimėti prezidento kėdę, ir visai ne dėl brolio nuopelnų. Robertas sugebėjo palenkti į savo pusę paprastus amerikiečius. Kai kalbėjo apie lygiateisiškumą ir teisingumą, jo žodžiai rado atgarsį tiek baltųjų, tiek juodaodžių tarpe:

— Vis dar Amerikoje egzistuoja juodųjų ir baltųjų problema, smurto atvejai, beteisiškumas, maištai, įvykę šią vasarą daugelyje Amerikos miestų. Tai mūsų problemos, — kalbėjo viename mitingų.

Kalbėjo ir apie būtinumą nutraukti karą Vietname:

— Per visą karų istoriją ne-

FTB viršininkas Edgaras J. Huveris su broliais Kenedžiais: iš kairės Džonas, iš dešinės Robertas

Robertas Kenedis rinkiminės kampanijos metu

buvo padaryta tiek klaidų, kiek jų padaryta Vietname. Atėjo laikas pripažinti tas klaidas ir pažvelgti tiesai į akis: pergalės nėra ir niekada nebus!

Atvirai kaltino žmones, atsakingus už visuomeninę ir politinę krizę:

— Tie, kurie atsakingi už šią situaciją, tie, kurie patys nesilaiko amerikiečių tradicijų, tie, kurie yra purvas ant liaudies kūno. Tai jie. Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentas Lindonas Džonsonas! Tai jis ir jo žmonės skaido tautą!

Išsikovojo populiarumą ir pripažinimą, kaip teisus ir nuoširdus pilietis, kuris valdys sąžiningai. Ir taip išvyko į susitikimą su rinkėjais viešbutyje „Ambassador“...

Atrodė, kad pasikėsinimo Los Andžele byla nepareikalaus varginančio tyrimo. Fanatikas palestinietis, nekentęs Kenedžio už jo simpatijas Izraeliui, nutarė jį nužudyti. Iššovė iš pistoleto aštuonis šūvius. Buvo sulaikytas su rūkstančiu pistoletu rankoje, jį matė daug liudininkų. Bet...

Pirmas įtarimas. Žudikas iššovė aštuonis šūvius. Aštuonis kartus nuspaudė gaiduką. Šaudė 12—15 sekundžių, kol nebuvo sulaikytas.

Kenedį Los Andžele saugojo privačios firmos agentai, o ne policija. Dar daugiau: policininkams buvo uždrausta saugoti Kenedį! Kas davė tokį nurodymą? Kodėl?

Antras įtarimas. Tai liudijimai dėl vietos, iš kur Sirhan-Sirhan šaudė. Jie vienareikšmiai. Viešbučio darbininkas Karlas Jonkeris, kuris buvo arčiausiai Kenedžio tuo metu, kai buvo šauta, tvirtino, kad žudikas buvo 2—3 pėdų, t.y. 60—90 cm nuotolyje. Kita liudininkė, Liza Elsner, buvo įsitikinusi, kad Sirhan stovėjo kiek toliau — maždaug už pusantro metro.

Teismo gydytojas Naguchi liudijo:

— Šautinė žaizda buvo už dešinės ausies. Ten buvo daug parako, tuoj už dešinės ausies. Po bandymų padarėme išvadą, kad vamzdžio nuotolis nuo galvos buvo mažesnis kaip 2,5 cm ir ne didesnis kaip 7 cm.

Kodėl taip labai skyrėsi nuotolio, iš kur šaudė žudikas, nustatymas?

Trečias įtarimas. Gydytojas prisipažino, jog jam buvo liepta laikyti paslaptyje, iš kokio nuotolio šaudyta. Kai tai daryti atsisakė, buvo atleistas iš darbo motyvuojant tuo, jog buvo aplaidus palaikų skrodimo metu. 1969 m. rugpjūčio 1 dieną jis vėl buvo priimtas į darbą, tačiau iki to laiko galima buvo viską supainioti.

Ketvirtas įtarimas. Senatorių Kenedį kliudė keturios kulkos.

Pirma kulka pataikė į galvą už dešinės ausies.

Antra kulka peršovė nugarą ir įstrigo stubure.

Trečia kulka peršovė nugarą, praėjo pro krūtinės ląstą, išlėkė į viršų ir įstrigo lubose. Čia būtinas paaiškinimas, kodėl kulkos pataikė į Kenedžio nugarą, jei žudikas šovė iš priekio. Vadinasi, senatorius, stengdamasis išvengti šūvių, pasilenkė ir pasisuko nugara į sąmokslininką.

Ketvirta kulka pramušė švarko medžiagą ir pataikė į galvą žmogui, stovėjusiam už Kenedžio.

Kitos keturios kulkos sužeidė kitus žmones:

Kulka nr. 5 pataikė į Goldstringo kairės pusės sėdmenis.

Kulka nr. 6 atsimušė nuo grindų ir sužeidė Ervino Sino kairę koją.

Kulka nr. 7 pataikė Viljamui Iseliui į pilvą.

Kulka nr. 8 atsimušė nuo lubų ir pataikė į galvą Mari Evans.

Viskas atitinka, jei Sirhan-Sirhan revolverio būgne buvo 8 šoviniai. Bet...

Kulka, kuri pramušė Kenedžio švarko medžiagą pečių aukštyje, galėtų pataikyti vyrui, stovinčiam už nugaros, į galvą tik tada, jei jis laikytų galvą ant Kenedžio pečių arba būtų trijų metrų aukščio! Nė viena šių galimybių netinka, taigi tas žmogus buvo sužeistas kitos, t.y. devintos kulkos.

Moteris, stovėjusi toliausiai nuo Kenedžio, galėjo būti sužeista tik tos kulkos, kuri atšoko nuo lubų, t.y. lekiančios iš viršaus. Kadangi tarp jos ir senatoriaus buvo daug žmonių, vadinasi, kulka iš žudiko pistoleto vamzdžio negalėjo praskrieti nei tiesiai, nei atšokti nuo grindų. Tuo tarpu moteris buvo sužeista kulkos, atšokusios nuo grindų. Todėl tai negalėjo būti kulka, paleista iš Sirhano pistoleto. Durų nišoje rastos dvi kulkos. Taigi iš viso jau turime keturias papildomas kulkas. Keturiomis daugiau, nei gali tilpti žudiko pistoleto būgne. O jis neturėjo laiko išmesti iš būgno tuščias gilzes ir įdėti keturias naujas kulkas. Iš viso to galima padaryti išvadą, kad viešbučio „Ambassador“ salėje buvo kitas šaulys. Tai patvirtinta 1976 metais.

Bachteris Vordas, vienas iš kulkas tyrusių ekspertų, pasakė:

— Pasitvirtino pono Harperio ir kitų dviejų, gerai žinomų Jungtinėse Valstijose ekspertų—kriminalistų teorija, kad kulkos buvo skirtingos.

Policininkas Paulis Shrageris, liudijęs Kenedžio byloje, manė:

— Tai, kad kulkos buvo skirtingos, gali reikšti, jog buvo kitas revolveris ir kitas žudikas. To nežinome. Nežinome ir to, ar Sirhan-Sirhan buvo žudikas. Įrodymai tai liudija, tačiau...

Penktas įtarimas. Pasikėsinimo prieš Kenedį liudininkė Sandra Serrano, kuri stovėjo laiptų, vedančių į vestibiulį, apačioje, t.y. ten, kur krito kulkos, pasakė, kad matė du labai įtartinus žmones. Aukštą tamsiaveidį vyriškį ir moterį, vilkinčią baltą su taškeliais suknelę:

— Stovėjau ten ir galvojau, kiek daug žmonių susirinko ir kaip buvo puiku. Paskui laiptais nubėgo ta mergina ir pasakė: „Nušovėme jį, nušovėme jį“. Paklausiau: „Ką nušovėte?“ O ji atsakė: „Senatorių Kenedį“. Atsimenu, ką buvo apsivilkusi: vilkėjo baltą su žirneliais suknelę, jos šviesus veidas ir tamsūs plaukai, keista nosis, avėjo juodais bateliais. Paskui nulipo vaikinas. Turėjo apie 23 metus ir buvo meksikietis. Žinau tai, nes pati gyvenau Amerikos meksikiečių rajone.

Sandra Serrano bandė duoti parodymus. Ją išklausė Los Andželo policijos seržantas Hernandez. Šio pokalbio magnetofono juosta vienareikšmiai rodo, kad bandė ją įbauginti ir atsisakyti parodymų. Štai stenogramos ištrauka:

Sąmokslininką Sirhan-Sirhan sulaiko apsaugos agentai

Sandra:

— Mačiau tuos žmones.

Hernandez:

— Ne, ne, Sandi, prisimink, ką tau sakiau. Negali sakyti, jog kažką matei, nes nematei. Galiu tai paaiškinti detektyvams ir tada jiems nereikės kalbėtis su tavimi ir tau nereikės jiems aiškinti. Prašau tavęs Kenedžio vardu...

Sandra:

— Prašau neminėti Kenedžio vardo!

Hernandez:

— Žinai, kad elgiesi blogai...

Tai buvo labai ilgas pokalbis. Pagaliau Hernandez pasiekė savo ir jam pavyko įkalbėti merginą atšaukti savo parodymus. Ir tik po metų ji prisipažino, kad matė žudikus. Todėl labai daug kas rodo, kad Kenedžio žuvimo byloje figūruoja ne tik Sirhanas.

Sugrįžkime prie klausimo, kodėl policija nesaugojo Kenedžio rinkiminio mitingo metu? Kodėl buvo ignoruotas 12 kulkų radimo faktas? Kodėl nebuvo atsižvelgta į teismo gydytojo tvirtinimą, kad pirmoji kulka buvo iššauta iš 2—7 cm nuotolio nuo Kenedžio ausies, tuo tarpu kai tariamasis žudikas stovėjo maždaug už 1 metro? Kodėl bandyta priversti gydytoją nuslėpti šį faktą? Atsakymas gali būti tik vienas — policija nenorėjo atskleisti šio nužudymo priežasčių.

Nežiūrint į tai, pabandykime paklausti: kas galėjo būti suinteresuotas Roberto Kenedžio mirtimi?

Paskutinė akimirka prieš pasikėsinimą. Senatorius Robertas Kenedis viešbučio „Ambassador" tribūnoje

Rinkiminiuose mitinguose Kenedis kalbėjo:

— Vykdysiu naują politiką, kuri užbaigs kraujo liejimą Vietname ir mūsų miestuose. Politiką, kuri likviduos prarają tarp baltųjų ir juodųjų, turtingų ir vargšų, jaunų ir senų šiame krašte ir visame pasaulyje. Siekiu prezidento posto, nes noriu, kad Demokratų partija ir Jungtinės Valstijos suteiktų viltį vietoj nevilties, kad jungtų žmones, o ne siektų sukelti pasaulinį karą.

Birželio mėnesį visi buvo beveik tikri, kad Robertas Kenedis taps 37-uoju prezidentu. Jo priešai galėjo pagrįstai bijoti, kad jis liks ištikimas

savo politinei linijai, kurios laikėsi, būdamas generaliniu prokuroru Džono Kenedžio prezidentavimo laikais ir kurią dėstė rinkiminės kampanijos metu.

Taigi turėjo labai daug priešų. Mafija, bijodama Roberto energijos ir organizacinių sugebėjimų, norėjo juo nusikratyti, nes Robertas prezidentas galėtų jiems rimtai pakenkti.

Paskelbimas apie karo nutraukimą Vietname ir Amerikos kariuomenės išvedimas reiškė milijardinius nuostolius pramonės, dirbančios karo poreikiams patenkinti.

Kenedis daug kartų kalbėjo, kad būtina pripažinti lygias juodaodžių JAV piliečių teises. Tai sukėlė audringus pietinių valstijų rasistų protestus. Jiems pažadai išplėsti juodaodžių teises ir įtaką taip pat galėjo būti tinkamas pretekstas nužudyti Robertą.

Robertas Kenedis taip pat žadėjo įvesti tvarką CŽV, kuri pradėjo vykdyti savarankišką užsienio politiką. Jeigu būtų išrinktas prezidentu, tai turėtų skirti šios institucijos vadovą. Ar ten galėjo atsirasti žudikas? Ši prielaida tiesiog fantastiškai buvo paaiškinta 1975 metais.

Daktaras Viljamas Brajanas Jr. prieš metus iki mirties dviems prostitutėms prisipažino, kad užhipnotizavo Sirhaną. Jis buvo hipnozės panaudojimo baudžiamosiose bylose ekspertas.

Kitas mokslininkas, dr. Herbertas Špygelis tvirtino, kad CŽV vykdė bandymus užhipnotizuoti žmones, kurie po to turėjo nužudyti nurodytas aukas. Tokia programa, pavadinta „Artichoke“, pradėta vykdyti 1950 metais Virdžinijos valstijos Landlay mieste. Tų metų viduryje veiksmų kontrolės programos vadovas užhipnotizavo savo sekretorę ir įsakė jai šauti iš neužtaisyto pistoleto į savo draugę. Ji tai padarė.

Pagal dr. Viljamo Brajano Jr. 1974 m. tvirtinimus, tam, kad būtų galima visiškai kontroliuoti žmogaus veiksmus ir per distanciją valdyti jo judesius, reikia tokį žmogų ilgai treniruoti, panaudoti fizinius ir psichinius kankinimus, narkotikus ir, suprantama, hipnozę.

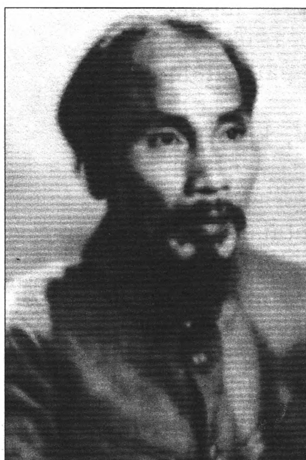
Ar Sirhan buvo programos „Artichoke“ kūrinys? Proceso metu žinovai tvirtino, kad jo būklė rodė, jog buvo hipnozės transo būsenoje.

Sirhanas nuteistas mirties bausme, kuri buvo pakeista į kalėjimą iki gyvos galvos. Sėdi kalėjime iki šiol.

Kalėjimo gydytojas dr. Eduardas Simsonas, kuris pabandė ištirti Sirhaną, buvo atleistas iš pareigų...

Vietnamas

Baltai išdažytoje celėje, kurioje buvo kalinamas Ngujen Tat Tchaja, visada švietė ryški lempa. Aukštai ant sienos pakabintas ventiliatorius pūtė į vidų ledinį orą. Todėl temperatūra celėje niekada nepakildavo aukščiau 15 °C. Tokius metodus įsakė taikyti CŽV karininkas Deividas Riplis, norėdamas palaužti Tat Tchają. Jam reikėjo gauti informaciją, kuri amerikiečiams ypatingai rūpėjo: kas ir kaip įspėja Šiaurės Vietnamą apie amerikiečių antskrydžius, taip pat rengiamas akcijas prieš partizanus. Tat Tchaja žinojo tokios informacijos vertę. Tylėjo...

Ho Ši Minas

1954 m. balandžio 7 d. prezidentas Dvaitas Eizenhaueris pasakė:

— Prieš jus domino kauliukų eilė. Atverskite pirmąjį ir greitai jus įtikinsiu, kas atsitiks su kitais — taip pat bus atversti.

Prezidentas pasakė tuos žodžius labai būdingu laikotarpiu...

Buvo sprendžiamas Prancūzijos valdžios likimas Vietname. Nuo XIX a. antrosios pusės tas kraštas buvo prijungtas prie prancūzų valdomos Indokinijos. Antrojo pasaulinio karo metais Vietnamą ėmė valdyti Japonija, nors paliko ten Viši* administraciją. Kai 1945 m. Japonija nusilpo, Vietnamas suprato, jog atsirado proga siekti nepriklausomybės.

Praėjus dviems dienoms po to, kai Hirosimoje buvo susprogdinta atominė bomba, t.y. 1945 m. rugpjūčio 8 d., Ho Ši Minas** įkūrė Išlaisvi-

* **Viši** (Prancūzija), kurortinis Prancūzijos miestas, davęs vardą vyriausybei, kurią suformavo 1940 m. birželio mėn. maršalas Filipas Petenas. Jis paėmė savo jurisdikcijon Vokietijos neokupuotą pietinę šalies dalį. Šiai vyriausybei priklausė karinės pajėgos, turėjusios apie 100 tūkstančių kareivių (metropolijoje), karinis oro ir jūrų laivynas. 1942 m. balandžio mėn. sutvirtėjo jo bendradarbiavimas su Vokietija, kai Vokietijos ambasadoriui reikalaujant maršalas Petenas turėjo sutikti, kad į vyriausybę vėl grįžtų Pjeras Lavalis, simpatizuojantis fašistiniam režimui. 1942 m. lapkričio mėn. Vokietijai užėmus neokupuotąją Prancūzijos dalį, Viši vyriausybės veiksmus visiškai kontroliavo gauleiteris Fricas Zaukelis, kuris bandė pertvarkyti Prancūzijos ūkį taip, kad jis dirbtų tik karinės pramonės poreikiams tenkinti. Po invazijos į Normandiją ryžtingi sąjungininkų armijos veiksmai, išstūmę vokiečius iš Prancūzijos teritorijos, nulėmė ir Viši vyriausybės žlugimą.

** **Ho Ši Minas** (slapyv.) (1890—1969), vietnamiečių politikas. Tikroji pavardė Ngujen Tat Tchaja. Nuo 1907 m. gyveno Europoje. 1920 m. Prancūzijoje kartu su kitais įkūrė komunistų partiją. Vėliau išvyko į SSRS ir dirbo Kominterne. Kaip šios organizacijos agentas 1924 m. išvyko

nimo komitetą, o rugpjūčio 13 d. kilo visaliaudinis sukilimas. Kovos su japonų kariuomene užtruko vos dvi dienas. Toks greitas japonų pralaimėjimas nustebino prancūzus, kurie vis tikino save, jog Vietname neturi tiek daug karinių pajėgų, kad galėtų nugalėti komunistus. Tik nuo rugsėjo vidurio į Vietnamą pradėjo plaukti prancūzų, anglų ir amerikiečių kariuomenės. Tačiau Ho Ši Minas veikė greitai ir rezultatyviai. Jo jėgos stiprėjo kasdien, o Viet-Minhu būriai pasiekė Saigoną ir užėmė daug sričių pietinėje krašto dalyje. Prancūzijos vyriausybė sutiko derėtis. Ho Ši Minas taip pat gerai suprato, kad prancūzų jėgų susilpnėjimas yra laikinas ir jeigu dabar tuo nepasinaudos, tai po kelių mėnesių išsilaipins gerai ginkluota armija. 1946 m. kovo 6 dieną Paryžiuje Vietnamo Demokratinės Respublikos ir Prancūzijos vyriausybės pasirašė sutartį, kuri pripažino Vietnamą valstybe laisva, turinčia savo vyriausybę, parlamentą ir kariuomenę, tačiau ir tai, kad *ji lieka Prancūzijos kolonijine valda Indokinijoje*.

Prancūzija vis dar neprarado vilties atgauti valdžią Vietname, ir jau 1946 m. lapkričio mėn. įvyko rimti vietnamiečių ir prancūzų armijų susidūrimai. 1946 m. gruodžio 19 d. Prancūzijos kariuomenės vadas Vietname generolas Morliére įsakė nuginkluoti Vietnamo kariuomenės dalinius Hanojuje. Prancūzų karo laivai subombardavo Haifongo uostą. Po kelių valandų prezidentas Ho Ši Minas paskelbė, kad prasideda visaliaudinis sukilimas. Kruvinas, atkaklus ir beatodairiškas karas užtruko 8 metus. 1954 m. gegužės 7 dieną Viet-Minhu užėmė stipriausią prancūzų tvirtovę Dien Bien Phu žemumoje. Kolonijinės armijos pralaimėjimas sužlugdė siekius viešpatauti Vietname. Prancūzijos visuomenė daugiau nenorėjo kraujo praliejimo ir aukų. Naujasis ministras pirmininkas turėjo pasirašyti Ženevos sutartį, kuri padalijo Vietnamą į dvi dalis.

Į šiaurę nuo 17-osios lygiagretės įsikūrė komunistinė Vietnamo Demokratinė Respublika. Jos vadovu tapo žmogus — legendinis nugalėtojas Ho Ši Minas.

Pietų Vietname valdžią perėmė Ngo Din Diemas*, kuris atrodė esąs

į Kiniją, kur netrukus įkūrė Vietnamo jaunimo revoliucinę lygą. 1930 m. buvo priverstas emigruoti. Sugrįžęs į šalį, įkūrė Vietnamo Nepriklausomybės lygą — pogrindinę organizaciją kovai su Japonija; tada pasirinko Ho Ši Mino slapyvardį (Ho Chi Minh — „Nešantis šviesą“). 1945 m. rugsėjo mėn. po Japonijos kapituliacijos paskelbė apie Vietnamo Demokratinės Respublikos įkūrimą ir ėmė vadovauti respublikos vyriausybei. Po metų tapo ir prezidentu. Sugrįžus Prancūzijos kariuomenei ir užėmus sostinę Hanojų, turėjo slėptis kalnuose. Čia pradėjo telkti partizanų būrius. Partizanams laimėjus mūšį prie Dien Bien Phu, baigėsi Prancūzijos valdymo laikotarpis. Po Ženevos konferencijos Indokinijos klausimu, kuri įvertino komunistų valdžią Šiaurės Vietname, Ho Ši Minas bandė kontroliuoti ir kitą dalį — Pietų Vietnamą. Kai 1976 metais abi valstybės susijungė, Vietnamo Socialistinės Respublikos sostinė Saigonas pavadinta Ho Ši Minu.

* **Ngo Din Diemas** (1901—1963), Vietnamo politikas. 1954 metais, tuoj po monarchijos ir Pietų Vietnamo prezidento, gynybos ministro ir karinių pajėgų vyriausiojo vado postų panaikinimo, tapo ministru pirmininku. Bandė vykdyti nuo JAV nepriklausančią politiką, ir tai buvo jo mirties priežastimi. Žuvo 1963 m. politinio perversmo, kurį suorganizavo Amerikos žvalgybos valdyba (CŽV), metu.

stiprus žmogus, sugebantis neįsileisti komunistinės įtakos plitimo iš Šiaurės.

1950 metais Ngo Din Diemas išvyko į Jungtines Amerikos Valstijas, kur 2 metus išbuvo vienuolyne netoli Niujorko. Vėliau persikėlė į benediktinų vienuolyną Belgijoje. Taip, Diemas buvo katalikas. Ir tai tikriausiai buvo reikšminga priežastis, kodėl jo nepripažino Vietnamo visuomenės dauguma. Anaiptol, tai nebuvo vienintelė priežastis. 1955 metais, kai Vietnamas buvo paskelbtas respublika, tapo jos prezidentu, gynybos ministru ir karinių pajėgų vyriausiuoju vadu. Aukščiausius postus išdalijo šeimos nariams. Jaunesnysis brolis Ngo Din Nhu tapo policijos viršininku. Kitas brolis Thuc buvo arkivyskupas ir dviejų universitetų rektorius. Svainis tapo valstybės sekretoriumi. Sūnus — švietimo ministru. Visi kartu laikė Vietnamą geležiniuose gniaužtuose. Tam pritarė Jungtinės Amerikos Valstijos, kurios greitai įvertino Pietų Vietnamo strateginę padėtį ir pradėjo palaipsniui, bet energingai stumti iš ten Prancūziją. 1954 m. rudenį Amerika išreikalavo, kad Prancūzija išvestų iš Vietnamo savo kariuomenę, o paskui, kad Diemo vyriausybei būtų suteikta ekonominė ir karinė pagalba be Prancūzijos tarpininkavimo. Diemas, jausdamas, kaip labai rūpi Amerikai ir įsitikinęs, kad jo pozicijos labai stiprios, prarado realybės jausmą. Didele kliūtimi, siekiant absoliučios valdžios, tapo budistų vienuoliai, kurie, kaip manė Diemas, nenori matyti kataliko aukščiausiuose postuose. Tada Diemas stojo prieš juos: uždraudė rengti procesijas ir religines iškilmes, pradėjo uždarinėti šventoves. 1963 m. gegužės mėn. policija ėmė šaudyti į procesijos Hue dalyvius. Žuvo 9 asmenys, o 67 buvo sužeisti.

Iš sielvarto ir beviltiškumo vienuoliai ėmė taikyti drastiškiausią protesto būdą: sėsdavo gatvių sankryžoje, apsipildavo benzinu ir melsdamiesi susidegindavo. Kino ir televizijos kronikos rodė visam visam pasauliui siaubingus vaizdus: žmonės-fakelai sėdėjo ant grindinio, kol ugnis parversdavo juos ant žemės, kur baigė degti. Tuo tarpu aplink bėgiojo siaubo apimti žmonės ir ieškojo drobulės, kuri galėtų uždusinti liepsną.

Vašingtone prezidentas Džonas Kenedis su nerimu žiūrėjo į Vietnamo diktatoriaus išsišokimus.

— Nemanau, kad tą karą galima laimėti, jei nebus visuomenės paramos. Mano nuomone, per du pastaruosius mėnesius vyriausybė kontaktą su visuomene prarado, — pasakė 1963 m. gegužės mėnesį.

Iš pradžių Vašingtonas bandė priversti Ngo Din Diemą, kad šis sušvelnintų savo politiką, bet Diemas nežadėjo nusileisti ir papildomai pagrasė Amerikai, kad išsiųs jų karo patarėjus. Tada ėmė veikti Centrinė žvalgybos tarnyba, kuri taip pat gerai orientavosi Vietnamo situacijoje, be to, turėjo įtaką pakankamai didelei daliai Vietnamo armijos vadų, kad sugebėtų nušalinti užsispyrėlį diktatorių.

1963 m. lapkričio 2 d. tankai apsupo prezidento rūmus. Diemui pavyko pabėgti, tačiau jį greitai surado — nušautą Cholon bažnyčioje.

Džonas Kenedis norėjo atšaukti Amerikos patarėjus iš Vietnamo

Tuo metu JAV prasidėjo įvykiai, kurie nulėmė tolimesnį Vietnamo įvykių vystymąsi. 1963 m. lapkričio 22 d. Dalase pasikėsinimo metu žuvo prezidentas Džonas F. Kenedis. Liko neišaiškinta iki galo Kenedžio politika Vietnamo atžvilgiu. Likus kelioms dienoms prieš mirtį, buvo nutaręs atšaukti iš Vietnamo Amerikos kariuomenę ir išleido operatyvinius įsakymus. Atrodo, kad jie dar nebuvo pradėti vykdyti, kai jo pasekėjas Lindonas B. Džonsonas juos sulaikė. Jis turėjo visiškai kitą, negu Kenedis, Vietnamo problemos sprendimo variantą. Iš pradžių norėjo veikti labai atsargiai.

— Nesiųsime Amerikos vaikinų už devynių ar dešimties tūkstančių mylių nuo namų, kad ten darytų tai, ką turi daryti Azijos vaikinai, — kalbėjo, tačiau melavo. Pietų Vietnamo situacija vis labiau kėlė nerimą Amerikos vyriausybei, nes iškilo realus pavojus, kad komunistiniai partizanai laimės ir atiduos šalį į sovietų rankas. Tada tame svarbiame pasaulio regione atsirastų sovietų karinių oro pajėgų ir jūrų laivyno bazės. Pradėtų pildytis domino teorija — iš Vietnamo sovietinė ekspansija pasklistų į kitas to regiono valstybes: Kambodžą, Laosą, Tailandą. Be to, prezidentą spaudė Amerikos karinės pramonės magnatai: karas — tai puikus pelnas.

Esant tokiai padėčiai, prezidentas turėjo rasti įtikinamą pretekstą, kad į Vietnamą galėtų išsiųsti porą tūkstančių kareivių. Suprantama, nebūtų ypatingų sunkumų, jei amerikiečiai ten būtų užpulti. Proga atsirado 1964 m. liepos 31 dieną.

Amerikos torpedinio laivo *Maddox* įgula, Tonkino įlankoje papildanti degalų atsargas, pastebėjo netoliese plaukiančius keturis Pietų Vietnamo katerius. Torpedinio laivo vadas kapitonas Harikas nežinojo, kad jie grįžta iš reido į Šiaurės Vietnamo bazes Hon Me ir Hon Nieu salose, todėl pasuko laivą į tą pusę. Kai Amerikos torpedinis laivas priartėjo prie salų, buvo pastebėti penki Šiaurės Vietnamo kateriai, kurių išsirikiavimas rodė jų agresyvius ketinimus: jie aiškiai rengėsi atakuoti torpedinį laivą. *Maddox* dėl priešininko persvaros apsisuko ir ėmė trauktis. Galbūt kapitonas Harikas suprato, kad įvyko nesusipratimas,

bet nebuvo nei laiko, nei sąlygų tai išsiaiškinti. Vietnamiečiai buvo įsitikinę, kad torpedinis laivas veikia išvien su keturiais Pietų Vietnamo kateriais, kurie atakavo jų bazes prieš keliasdešimt minučių. Todėl ėmė vytis amerikiečių laivą ir, galėdami išvystyti daug didesnį greitį, beveik prie jo priartėjo. *Maddox* atidengė ugnį iš 120 mm kalibro pabūklų ir iškvietė į pagalbą lėktuvus nuo *Ticonderogos* lėktuvnešio. Po 37 minutes trukusios kovos du kateriai buvo paskandinti, o vienas rimtai sugadintas.

Prezidentas gavo telegramą: *Ankstų šios dienos rytą JAV laivą „Maddox", atliekantį patrulinę misiją, atakavo 3 torpediniai kateriai.*

Prezidentas atsakė:

— Turiu gauti aiškesnių faktų!

Informacija buvo gauta gana greitai. Rugpjūčio 4 d. 19 val. 30 min. *Maddox* radaro operatorius ekrane pastebėjo maždaug už 8 mylių priešo laivus. Keista yra tai, kad kartu su *Maddox* plaukiantis torpedinis laivas *Turner Joy* nepastebėjo priešo laivų. Vis dėlto dėl visa ko atidengė ugnį į nematomus laivus, vadovaudamiesi radaro nurodyta kryptimi, taip pat iškvietė į pagalbą lėktuvus nuo lėktuvnešio. Keturi naikintuvai apsuko ratus virš laivų, bet nepastebėję vietnamiečių laivų, sugrįžo ant lėktuvnešio denio.

22 val. 25 min. *Maddox* vėl pakėlė aliarmą ir atidengė ugnį į nematomus taikinius ir vėl iškvietė į pagalbą lėktuvus.

— Jie tikriausiai išėjo iš proto! — raportavo naikintuvo pilotas Veslėjus Makdonaldas, sukdamas ratus virš amerikiečių laivų, kurie šaudė iš visų pabūklų. — Plaukia zigzagais, rėkia, kad vietnamiečiai šaudo torpedomis, bet aš nematau nė vieno katerio.

— Patikrink tai gerai! — atsakė iš lėktuvnešio.

Po kelių minučių Veslėjus Makdonaldas atsiliepė antrą kartą:

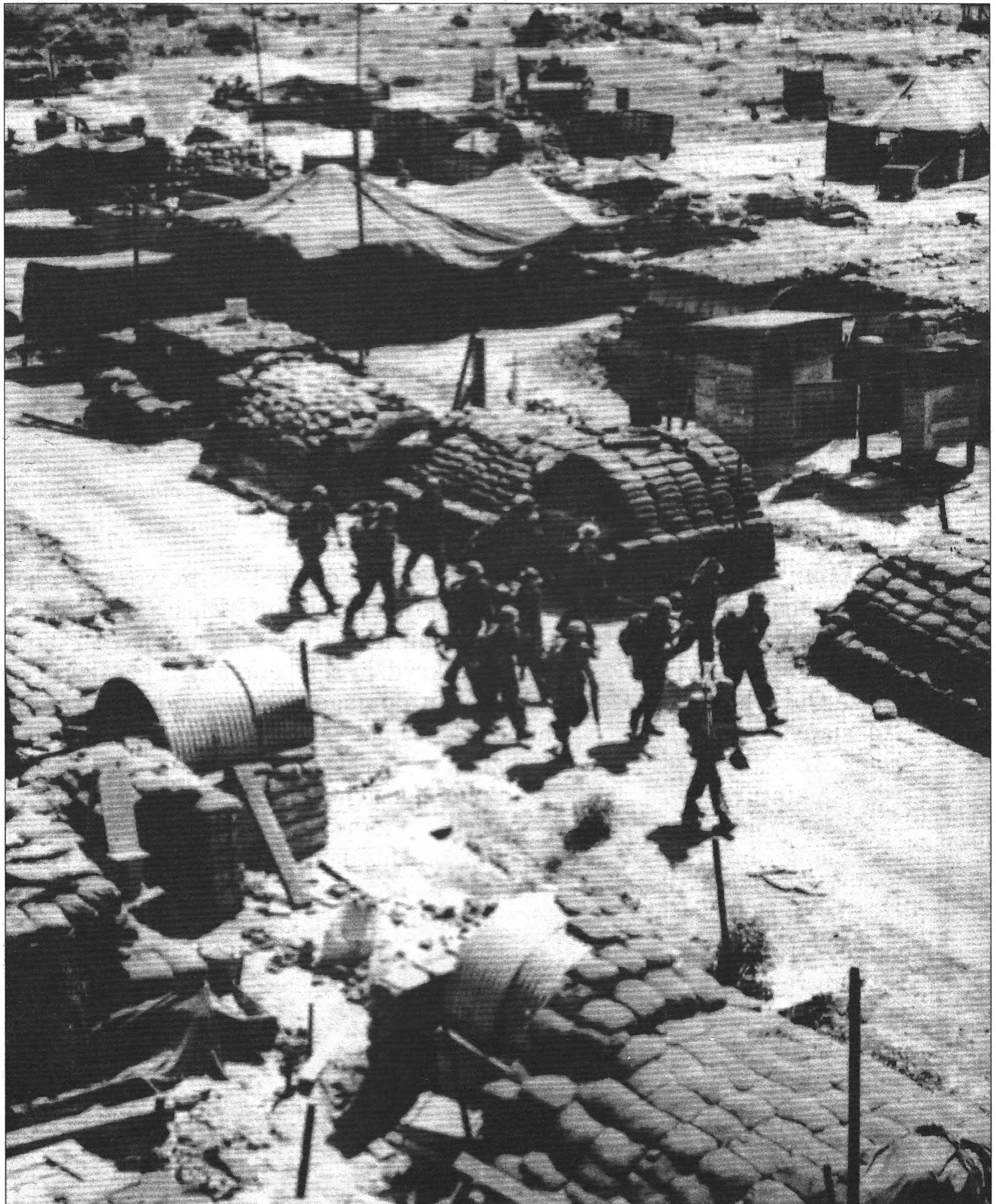
— Neturiu jokių abejonių, tie vaikinai laivuose tikri pakvaišėliai. Čia nėra vietnamiečių. Nebent jie nematomi, bet mano radaras taip pat nieko nerodo. Grįžtu į bazę.

— Patvirtinu, — atsakė lėktuvnešio operatorius.

Kitą dieną kapitonas Harikas, nustebintas nakties įvykių, padarė eksperimentą. Pasirodė, kad, visu greičiu zigzagais plaukiant dviem laivams, *Maddox* radaras vėl parodė priešo laivų buvimą, nors jų tikrai nebuvo. Situacija tapo aiški: vakarykštės dienos kova buvo klaidingo radiolokacinės aparatūros funkcionavimo rezultatas. Kapitonas Harikas nedelsiant išsiuntė telegramą vadovybei, kurioje pranešė: *Incidentas Tonkino įlankoje turi būti išaiškintas.*

Ta telegrama liko Saigone. Dėl nežinomų priežasčių Amerikos karinio jūrų laivyno vadovybė neišsiuntė jos į Vašingtoną. 1964 m. rugpjūčio 18 d. Amerikos ambasadorius Saigone, generolas Maksvelas D. Teiloras atsiuntė į Vašingtoną telegramą, kurioje bandė įteigti, jog *viena iš priemonių sustiprinti Pietų Vietnamo vyriausybės pozicijas būtų kruopščiai įgyvendinta Šiaurės Vietnamo bombardavimo operacija, nukreipta visų pirma prieš tiekimo linijas* [partizanų] *ir kitus karinius objektus.*

Vašingtonas greitai įvertino ambasadoriaus patarimus, kai lapkričio 1 d.

Amerikos kariuomenės 12-osios divizijos bazė

Vietkongo partizanai raketomis ir sunkiosios artilerijos sviediniais apšaudė oro pajėgų bazę netoli Saigono. Tada buvo sunaikinti 5 lėktuvai *B-57 Canberra*, apgadinta 15 kitų lėktuvų, taip pat užmušti 4 kareiviai.

Jau gruodžio 2 d. prezidentas Džonsonas pritarė *Ribotų oro pajėgų*

Lėktuvai Republic F-105D „Thunderchief" bombarduoja partizanų pozicijas netoli Khe Sank

veiksmų prieš komunistų tiekimo linijas planui. 1965 m. vasario mėn. Amerikos oro pajėgų lėktuvai pradėjo antskrydžius prieš Šiaurės Vietnamo objektus, kaip atsaką į partizanų ataką prieš karinę bazę Pleike. Kovo mėnesį vėl įvykdyta eilinė antskrydžių serija atsakant į ataką prieš bazę Qui Nhon. Tai buvo tik didelės oro pajėgų operacijos, kuri pavadinta slapyvardžiu „Rolling Thunder", įžanga. Ji prasidėjo 1965 m. kovo mėn. ir užtruko iki 1968 m. spalio.

Naikintuvai ir bombonešiai nuo lėktuvnešių ir iš sausumos bazių apšaudė Vietkongo partizanų pozicijas Pietų Vietname, taip pat Šiaurės Vietnamo objektus. Pirmuosius antskrydžius daugiausia vykdė lėktuvai Republic *F-105D Thunderchief**, kurie bombardavo kelius ir geležinkelius.

Pirmuoju taikiniu buvo geležinkelio ir automagistralės tiltas Than Hoah per upę Ma. Kovos už šį tiltą tęsėsi septynerius metus. Vietnamiečiai labai greitai pataisydavo atsiradusius apgadinimus ir labai ryžtingai gynė tą strateginį objektą. Tuo įsitikino *Thunderchief* pilotai, kurie 1965 m. balandžio 4 d. kartu su naikintuvų *F-100 Super Sabres* eskortu bandė sunaikinti tiltą. Tada 4 Šiaurės Vietnamo *MiG-17* laimėjo oro mūšį ir numušė 2 iš atakuojančių Amerikos lėktuvų. Tik 1972 m. gegužės 13 d. lėktuvai *F-4 Phantom*, apginkluoti lazerinėmis bombomis *Paveway I*, sveriančiomis 900 ir 1350 kg, visiškai sunaikino tiltą, kuris atlaikė tiek

* **Republic *F-105 Thunderchief*,** Amerikos naikintuvas-bombonešis, kurio pirmasis prototipas išbandytas 1955 m. spalio 22 d. Pagaminti 75 lėktuvai versijos B, per 600 — versijos D, 143 dviviečiai — versijos F bei variantas G, skirtas naikinti priešlėktuvinės gynybos objektus. Taktiniai-techniniai duomenys (*F-105D*): motoras Pratt and Whitney, plotis 10,65 m, ilgis 20,43 m, maksimali masė starto metu 23 986 kg, maksimalus greitis 2230 km/val., nuotolis 3300 km, apginklavimas: 20 mm kalibro daugiavamzdė patranka Vulcan, taip pat raketos ir bombos, pritvirtintos po sparnais ir fiuzeliažu.

daug antskrydžių. Tačiau lėktuvai karo laimėti negalėjo. Į Vietnamą pradėjo plaukti Amerikos kareiviai. 1966 metais jų buvo 185 tūkstančiai. Mažai. Neįpratę kovoti džiunglėse, jie negalėjo perprasti vadovavimo sistemos, nesugebėjo sunaikinti partizanų bazių, ryšių ir tiekimo.

Todėl atvykdavo vis nauji daliniai. Nuostoliai didėjo. Tuo pat metu Šiaurės Vietnamas, gaudamas didžiulę paramą iš Sovietų Sąjungos ir Kinijos, vis labiau stiprino savo jėgas ir galėjo kovoti su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis.

1967 m. į Pietų Vietnamą prasiskverbė dvidešimt dviejų metų agentas Ngujen Van Tai, puikiai parengtas KGB centre prie Maskvos. Jo tikslas buvo organizuoti žvalgybos tinklą, rinkti informaciją apie rengiamas Pietų Vietnamo ir Amerikos karinių veiksmų operacijas, taip pat organizuoti teroristų grupes, kurios veiktų Saigono apylinkėse ir pačiame Saigone.

Visose veikimo srityse Van Tajui sekėsi. 1968 m. gavo įsakymą vykdyti akciją slapyvardžiu „Liaudies kerštas". Buvo pasirengęs vykdyti teroristines akcijas platesniu mastu. Suorganizavo tinklą mažų, po keliolika žmonių, būrius, kurių taikiniu turėjo būti svarbiausi Amerikos punk-

Amerikos kareiviai išbando Vietkongo spąstus

tai: diplomatinės atstovybės, karinės vadovybės būstinės, ginklų sandėliai. Aukos Van Tajui nerūpėjo.

Sausio 31 d. 2 val. 45 min. dvylikos asmenų būrys atakavo JAV ambasadą Saigone. Po dvi valandas trukusios kovos žuvo visi partizanai. Amerikiečių nuostoliai taip pat buvo dideli: septyni žmonės užmušti, keliasdešimt sužeistų, sugriauti pastatai. Tarp atakuojančių Tajaus nebuvo. Pietų Vietnamo kontržvalgybos agentams pavyko jį sugauti tik po metų, greičiausiai kažkam įskundus. CŽV įtarė, kad jis gali žinoti, kas perduoda Amerikos oro pajėgų ir sausumos karinių veiksmų planus. Taip pat buvo manoma, kad Tajus šantažu arba stambiomis pinigų sumomis užverbavo Pietų Vietnamo karininkus, galinčius prieiti prie Amerikos karinių paslapčių.

Pietų ir Šiaurės Vietnamo objektų bombardavimas vis intensyvėjo. 1965 m. balandžio mėn. Honolulu susitiko Amerikos kariuomenės Vietname vadas generolas Viljamas Vestmorelandas* su gynybos sekretoriumi Robertu Maknamara ir nutarė į akciją įtraukti strateginius bombonešius *B-52*, kurie dislokavosi Anderseno bazėje, Guamo saloje. Pirmąją misiją atliko 1965 m. birželio 18 dieną, kai 30 lėktuvų atakavo partizanų bazę, esančią Pietų Vietnamo Binh Duong provincijoje. Reidas nepavyko. 3 lėktuvai sudužo katastrofos metu, kai bandė papildyti degalus virš jūros. Tikslą pasiekė 25 bombonešiai ir kiekvienas išmetė po 51 bombą, kurių viena svėrė 337 kg. Nežiūrint to, fotonuotraukose, kurias padarė žvalgybiniai lėktuvai, po antskrydžio matėsi tik juostos nusiaubtų džiunglių ir jokių pėdsakų partizanams padarytos žalos. Gal buvo perspėti?

Netrukus bombonešiai *B-52D* buvo patobulinti. Jie galėjo talpinti 108 bombas, kurių bendras svoris 27 tonos (praktiškai tie lėktuvai galėjo pakelti 36 tonų svorį). Pirmaisiais skraidymo metais patobulinti bombonešiai *B-52* numetė ant Pietų Vietnamo objektų 8000 tonų bombų, o vėliau smogė į Šiaurės Vietnamo taikinius. Iki 1967 m. gegužės numetė 200 000 tonų bombų.

Vis dėlto antskrydžiai nedavė laukiamo rezultato.

CŽV atstovybės Saigone viršininkas Teodoras Šeklis tvirtino:

— Šiaurės vietnamiečiai, kaip taisyklė, žinojo apie *B-52* antskrydžius. Net tada, kai dėl oro sąlygų būdavo užpuolami kiti, nei buvo planuojama, objektai, žinojo apie tai. Niekada nenustatėme, kokiu būdu sužinodavo mūsų planus.

Kartais amerikiečiai nutraukdavo antskrydžius. Taip atsitikdavo švenčių metu arba tada, kai tokiu būdu norėjo priversti Šiaurės Vietnamo vyriausybę vesti derybas. Tokios kelių dienų pertraukos tarp bombardavimų metu atliekami žvalgybiniai skraidymai rodė, jog vietnamiečiai puikiausiai atstatydavo savo jėgas. Prie sunaikintų kelių atsirasdavo sunk-

* **Viljamas Vestmorelandas** (gim. 1914), Amerikos generolas. 1936 m. baigė West Pointo karo akademiją. Tarnavo Pentagono štabe. Į Vietnamą atvyko 1963 m., po metų vadovavo visoms karinėms Amerikos pajėgoms tame krašte. Sugrįžęs į JAV, nuo 1968 m. iki 1972 m. vadovavo sausumos kariuomenės štabui.

Bombonešiai „B-52", laikydamiesi tipinės trijų lėktuvų pozicijos, atakuoja partizanus Bien Hoa rajone

vežimiai su įranga ir statybinėmis medžiagomis, prie sugriautų tiltų buvo statomos naujos perkėlos. Vieno žvalgybinio lėktuvo pilotas nustatė, kad 10-ties kilometrų kelio ruože buvo 560 sunkvežimių su statybinėmis medžiagomis. Bombardavimai, nors reikalavo stambių sąnaudų, laukiamų rezultatų, kokių tikėjosi Amerikos karo vadai, nedavė.

Kontržvalgyba buvo įsitikinusi, kad informacija nuteka būtent Vietname. Tiesa, visos oro operacijos visų pirma buvo rengiamos Vašingtone, tačiau Pietų Vietnamo oro pajėgų vadai taip pat tame dalyvavo. Atakuoti kiekvieną Šiaurės Vietnamo objektą nuspręsdavo pats prezidentas. Jo sprendimas buvo perduodamas gynybos sekretoriui, o vėliau Pentagonui. Iš ten įsakymas plaukdavo į Ramiojo vandenyno karinių pajėgų vadovybę (Commander-in-Chief Pacific — CINCPAC). Betarpis operacijos rengimas: taikinių įvertinimas, nustatymas ir t.t. buvo pavedamas USAF oro pajėgoms, karinio jūrų laivyno oro pajėgoms ir VNAF oro pajėgoms Pietų Vietname. Todėl Amerikos kontržvalgybos ekspertai pirmiausia ten ieškojo komunistinių agentų, tačiau veltui. Paskui ėmė manyti, kad tik Tajus gali nurodyti jiems pėdsakus.

Karas Vietname, žiaurumas, civilių gyventojų ir Amerikos kareivių aukos sukėlė Jungtinėse Amerikos Valstijose ir visame pasaulyje protestų bangą. Lindonas Džonsonas puikiai žinojo, kad milijonai žmonių jį laiko žudynių organizavimo politiku, todėl 1968 metais neiškėlė savo kandidatūros į prezidento postą. Naujasis prezidentas Ričardas Niksonas nutarė kuo skubiausiai baigti karą, kurio laimėti Amerika ir taip negalėjo.

1968 m. gegužės mėn. valstybės sekretoriaus Henrio Kisindžerio ini-

ciatyva Paryžiuje prasidėjo taikos derybos ir kartu buvo paskelbta „karo vietnamizavimo“ programa. Tai reiškė, kad Amerikos kariuomenė bus išvesta, o kovą su komunistais ves Pietų Vietnamo kariuomenė. 1973 m. sausio mėn. sutartis buvo pasirašyta, o prezidentas Fordas įsakė išvesti iš Indokinijos 237 tūkstančius Amerikos karinio personalo narių. Bombonešiai *B-52* baigė antskrydžius. Nuo 1965 metų jie įvykdė 126 615 skrydžių, iš kurių 9800 buvo nukreipti į taikinius Šiaurės Vietname. Iš to skaičiaus 124 499 skrydžiai pasiekė taikinį. Amerikos lėktuvai iš viso numetė 2 633 035 tonas bombų. Akcijos metu Amerika prarado tik 8 lėktuvus, kuriuos numušė vietnamiečiai, ir 13 — dėl katastrofų.

Bombonešiai laimėdavo mūšį, bet nelaimėjo karo.

Šiaurės Vietnamo kariuomenė po dviejų metų rengimosi, 1975 m. kovo mėn. užpuolė Saigoną. Buvo pasiekę sostinės priemiesčius, kai balandžio 29 d. sukaustytas Van Tajus buvo išvestas iš celės ir įsodintas į lėktuvą. Nežiūrint į daugkartinius siūlymus iškeisti jį į Amerikos belaisvius, CŽV nesutiko jo atiduoti. Paskui dingo visi jo pėdsakai. Pagal nepatvirtintas žinias, kažkur virš jūros Amerikos kareiviai atidarė lėktuvo duris ir išstūmė jį. Kodėl jį likvidavo? Nėra žinių. Gal vis dar gyvena, o pasakojimai apie jo išstūmimą iš lėktuvo turėjo tik suklaidinti Šiaurės Vietnamo žvalgybą, kad neieškotų kalinio, kuris tiek daug žinojo.

Kitą dieną, t.y. 1975 m. balandžio 30-ąją, Šiaurės Vietnamo kariuomenė užėmė Saigoną. Karas pasibaigė. Tačiau tik po 10-ties metų, 1985 metais Amerika sužinojo Šiaurės Vietnamo laimėjimų, kai jie sužinodavo apie planuojamus amerikiečių antskrydžius, paslaptį. Tai tapo aišku tik tada, kai buvo išaiškinta povandeninių laivų flotilės štabo ryšių karininko Džono A. Valkerio veikla.

1968 m. sausio mėn. jis iš Norfolk bazės atvyko į Vašingtoną. Sustabdė mašiną miesto centre ir telefonų abonentų knygoje susirado sovietų ambasados adresą. Sugavo taksi ir liepė nuvežti keliomis gatvėmis toliau. Likusį kelią nuėjo pėsčiomis, dažnai dairydamasis per petį ir stebėdamas, ar jo kas nors neseka. Įėjo į laukiamąjį ir paprašė, kad sargybinis leistų pasimatyti su kuo nors iš apsaugos. Vyriškiui, kuris po kelių minučių atėjo į vestibiulį, nepasisakė, kas jis toks. Tik padavė nedidelį paketėlį ir pasitraukė. Paketėlyje buvo kodo „KL-47“ šifravimas. Kodėl tai padarė? Papraščiausiai dėl pinigų.

Rusai labai greitai įvertino paketėlio vertę ir susirado Valkerį. Kokiu būdu tai padarė — lieka jų paslaptimi. Tikriausiai Valkeris buvo nufotografuotas, kai ambasados vestibiulyje laukė žmogaus, kuriam galėtų perduoti paketėlį. Kelis metus dirbdamas sovietų žvalgybai, suteikė jiems neįkainojamą paslaugą. Net tada, kai 1976 metais išėjo į pensiją, paliko patikimą žmogų Džerį Vitvortą, kuris tęsė jo darbą.

Rusai buvo taip patenkinti Valkerio veikla, jog, kaip pranešė su juo ryšį palaikantis KGB karininkas, jam buvo suteiktas sovietų karinio jūrų laivyno admirolo laipsnis. Tai jo dėka rusai galėjo perskaityti milijonus amerikiečių šifrogramų, tame tarpe visus įsakymus apie rengiamus antskrydžius į Šiaurės Vietnamą bei daugelį oro pajėgų operacijų Pietų Vietname.

Operacija „Rajan“

Šaltą 1981 m. balandžio rytą nuo KGB pastato Maskvoje pajudėjo juodas automobilis „Zil“. Lėkdamas vidurine kelio dalimi, kuri paliekama vyriausybinėms mašinoms, greitai pasiekė Kremliaus Spaso vartus. Sargybinis, matydamas prie automobilio lango prikištą KGB leidimą, atidavė pagarbą ir nesiryžo tikrinti automobilio.
Juodasis zilas privažiavo prie pastato, kur buvo SSKP CK generalinio sekretoriaus apartamentai, ir ten sustojo. Aukštas žilstelėjęs vyriškis juodu apsiaustu ir kailine kepure pasuko prie įėjimo. Praėjo pro sargybinius, kurie tikriausiai gerai jį pažinojo ir praleido, netikrindami dokumentų, nuėjo į antrąjį aukštą, kur buvo Leonido Brežnevo kabinetas.
— Drauge sekretoriau, Vakarai rengiasi atominiam karui! — tai buvo pirmieji Jurijaus Andropovo žodžiai, įėjus į Brežnevo kabinetą. Ilgai įtikinėti nereikėjo. Brežnevas tikėjo juo visiškai ir begaliniai. Nuo to momento tapo Andropovo bendradarbiu... žaidime prieš save, kadangi net neįtarė, kad KGB viršininkas traukia jį į pasalą.

Leonidas Brežnevas

Leonidas Brežnevas tokios žinios tikėjosi. Buvo tikras, kad anksčiau ar vėliau žvalgybos viršininkas pateiks jam įrodymus, jog Vakarai tikrai rengiasi atominiam karui. Galėjo tuo įsitikinti kad ir skaitydamas prezidento Ronaldo Reigano pasisakymus. Kol tai buvo pasisakymai rinkiminės kampanijos metu, į juos nevertėjo kreipti dėmesio, žinant, jog kandidatas į prezidentus visada daug žada, tačiau vos tik atsisėda prie stalo Ovaliniame kabinete, pažadus pamiršta.

Ronaldas Reiganas laimėjo rinkimus 1980 metų lapkričio mėnesį ir neatsisakė, kaip ir žadėjo, kietos politikos SSRS atžvilgiu. Vienoje iš pirmųjų spaudos konferencijų Baltuosiuose rūmuose pasakė apie Sovietų Sąjungos vadovų veiksmus, kad jie siekia *įvykdyti pasaulinę revoliuciją ir pasiekti, jog visame pasaulyje įsigalėtų socializmas arba komunizmas.*

— Kad tai pasiektų, jie pasiliko sau teisę vykdyti bet kokį nusikaltimą, bet kokią melagystę, bet kokią apgavystę (...) Iki šiol nusiginklavimas buvo tik vienpusis veiksmas, kurį Sovietų Sąjunga naudojo tam, kad pasiektų savo tikslus.

Tų žodžių ignoruoti jau nebuvo galima. Kovo 3 dieną Reiganas spaudos atstovams pasakė, kaip įsivaizduoja sovietų vadovus:

— Jų požiūris į moralę toks, kad neegzistuoja nieko amoralaus, kas

priartina tikslą. Tai reiškia, jog gali griebtis melo, vagysčių, apgavysčių ir net žudymo, jei tai padės siekti tikslo.

Netrukus sovietų žvalgyba pranešė, jog valstybės sekretorius generolas Aleksandras Heigas įsakė, kad *kiekvienas valstybės departamento valdininkas, kontaktų su sovietų oficialiais pareigūnais metu, jiems praneštų:*

— *Mūsų žodžius rusai turi suprasti kaip akivaizdų įspėjimą, kad laikai, kai Trečiojo pasaulio atžvilgiu galėjo daryti neribotas avantiūras, pasibaigė ir kad Amerika daugiau netoleruos Maskvos, Kubos ir Libijos pataikūnų išdaigų.*

Brežnevas turėjo suprasti, kad Reigano pozicijos tvirtesnės ir jis gali tai panaudoti. Taip atsitiko po sovietų intervencijos į Afganistaną.

1978 m. balandžio mėn. komunistinė Afganistano liaudies demokratinė partija įvykdė perversmą, kurio metu buvo nužudytas prezidentas Mohamedas Daudas kartu su šeima. Į vadovo postą pretendavo du politikai: Babrakas Karmalis, kuris eilę metų buvo KGB agentas, ir Nūras Muhamedas Tarakis, Afganistano liaudies demokratų partijos vienos iš frakcijų viršininkas. Jį palaikė Brežnevas, su kuriuo kažkada buvo susitikęs ir sugebėjo įtikinti, kad būtent jis bus lojaliu Afganistano vadovu. Tai nulėmė, o Karmalis, bijodamas dėl gyvybės, turėjo pasitraukti iš Afganistano į Čekoslovakiją. Tarakis nutarė, kad tolesnis musulmonų valstybės vystymasis vyks pagal sovietinį pavyzdį: industrializacija, kolektyvizacija ir laicizacija. Sunitų visuomenė nesutiko ir, Pakistanui remiant, organizavo partizaninį judėjimą. Tarakis nesuspėjo įgyvendinti savų sumanymų, nes, savosios partijos viduje prasidėjus kovai tarp frakcijų, 1979 m. spalio mėn. ministro pirmininko pavaduotojo Hafizulaho Amino buvo nužudytas.

Maskva stengėsi nematyti savo numylėtinio nužudymo ir pareiškė, kad *ir ateityje broliški santykiai tarp Sovietų Sąjungos ir revoliucinio Afganistano bus vystomi draugystės, geros kaimynystės ir tarpusavio bendradarbiavimo pagrindu.*

Tuo tarpu KGB skyriaus Kabule rezidentas įspėjo Kremlių: Tarp islamo vadovų telkiasi stipri opozicija prieš Amino valdžią. Be abejonės, tai veda prie maišto armijoje ir ūkio sužlugdymo.

SSKP Politinis biuras žinojo, kad tokių vertinimų negalima ignoruoti. Buvo nuspręsta nušalinti Aminą. Tas uždavinys pavestas „S“ valdybos VIII skyriui. Čia išrinktas Michailas Telebovas, Azeras, kuris daug metų praleido Kabule.

Vėlų rudenį Telebovas atvyko į Afganistano sostinę. Atsivežė ampulę su nuodais, kurią parūpino VIII skyriaus specialistai. Neaišku, kokiu būdu jam pavyko tapti Amino viréju, tačiau jis greitai įsitikino, kad tokiu būdu įvykdyti užduotį jam nepavyks. Aminas buvo nepaprastai atsargus. Patiekalai, patenkantys ant jo stalo, buvo taip kruopščiai tikrinami, kad apie maisto užnuodijimą negalėjo būti net kalbos.

Tuo tarpu situacija Afganistane vis labiau komplikavosi. KGB rezi-

dentas iš Kabulo siuntė paniką keliančius pranešimus ir įspėjo, kad kils revoliucija ir Afganistane bus įkurta islamo respublika, jei nebus greitai nušalintas Aminas.

Iš pradžių Andropovas nepritarė karinei intervencijai. Tačiau kažkuriuo momentu suprato, kad sovietų armijos įvedimas į Afganistaną gali duoti tokį pat rezultatą kaip 1956 m. Vengrijoje: po trumpo laikotarpio maištas bus nuslopintas ir sugrąžinta komunistinė valdžia. Nesuprato, jog tarp lygios kaip stalas, mažos (93 030 km^2) Vengrijos valstybės ir laukinio, kalnuoto (647 500 km^2) Afganistano yra didžiulis skirtumas.

Sprendimas pasiųsti sovietinę armiją į Afganistaną buvo priimtas siaurame Politinio biuro rate. Vieną 1979 metų naktį tarptautiniame Kabulo oro uoste kas trys minutės pradėjo leistis sovietų transporto lėktuvai. Sovietų Sąjungos—Afganistano sausumos sieną kirto trys tankų divizijos. Gruodžio 27 dieną nedidelis šarvuotų transporterių dalinys iš oro uosto patraukė į miesto centrą. Vežė desantinius būrius, kuriems vadovavo VIII-ojo skyriaus mokyklos Balašicoje komendantas, pulkininkas Bojarinovas. Ant tankų buvo afganų ženklai, o visi kareiviai vilkėjo afganų armijos uniformas. Prie prezidento rūmų transporto priemones sulaikė sargybiniai. Tankai sustojo, tačiau tankų liukai liko uždari, o tai sudomino afganų kareivius. Priėjo arčiau, ir tada bokšteliai su kulkosvaidžiais pasisuko į jų pusę. Ant vieno tanko atsirado KGB vėliava. Afganai ėmė bėgti, tačiau nesuspėjo nubėgti net kelių žingsnių ir buvo nukirsti sunkiųjų kulkosvaidžių bei kalašnikovų, iškištų per šaudymo angas tankų šonuose, paleistos serijos. Kelias į rūmus buvo laisvas.

Tolesni įvykiai vyko žaibišku tempu. Šarvuoti transporteriai lengvai įveikė spygliuotų vielų užtvaras ir įvažiavo į rūmų kiemą. Ten desan-

Sovietų daliniai Kabulo oro uoste

tininkai išvertė duris ir įsiveržė į vidų. Jiems buvo įsakyta neimti belaisvių. Niekas negalėjo būti liudininku tų įvykių, kurie vyko rūmuose. Aminą surado viršutinio aukšto bare, sėdintį su savo meiluže. Neaišku net tai, ar turėjo laiko paprašyti, kad jo nežudytų. Netrukus žuvo desantininkų vadas. Greičiausiai dėl to, kad vienas kareivis palaikė jį prezidento apsaugos žmogumi... Visos operacijos metu žuvo 12 sovietų desantininkų. Rūmų gyventojų aukų skaičius nežinomas. Gruodžio 28 d. Kabulo radijas, jau užimtas sovietų kariuomenės, pranešė, kad Aminą revoliucinis tribunolas nuteisė mirties bausme ir jis sušaudytas. Viena diena anksčiau iš Maskvos, nors buvo vaizduojama, kad iš Kabulo, kalbėjo Afganistano naujasis vadovas — Babrakas Karmalis.

Mudžahedinų būriai — jie laimėjo

— Padarėme dvi dideles klaidas, — pasakė vienas KGB generolas, — pervertinome afganų armijos pajėgumą ir pasirengimą kovai, tačiau neįvertinome afganų sukilėlių jėgų.

Prasidėjo ilgas ir kruvinas karas, kuris reikalavo vis naujų sovietų pulkų. Iki 1980 metų pavasario į Afganistaną buvo išsiųsta 80 tūkstančių kareivių. Greitai tas skaičius išaugo iki 130 tūkstančių. 1980 metų sausio mėn. afganų saugumo tarnybos Khedamat-e Etela'at-e Dawlati (KHAD) viršininku tapo trisdešimt dviejų metų brutalusis Mohamedas Najibulah. Nors prezidentas Karmalis pažadėjo, kad jau niekada nepasikartos praeities košmarai, kai slaptoji policija kankino žmones, KHAD žaibiškai užsitarnavo liūdną šlovę. Niekas niekada nesuskaičiuos, kiek daug naujojo režimo priešininkų, taip pat moterų ir vaikų, buvo užkankinta KHAD skyriuose. Visuose tardymuose, kurie dažnai baigdavosi tardomųjų nukankinimu, dalyvavo sovietų patarėjai; iš esmės tardymai vyko pagal jų diktavimą.

Vakarų pasaulis labai audringai reagavo į sovietų intervenciją. Prezidentas Džeimsas Karteris paskelbė embargą kviečių siuntimui į SSRS ir olimpinių žaidynių Maskvoje boikotą. Tačiau Karteris buvo silpnas prezidentas. Jo misija buvo išgydyti Amerikos visuomenę nuo žaizdų, kurias paliko karas Vietname, taip pat prezidento Ričardo Niksono klastingumas. Niksonas aprobavo įsilaužimą į konkurencinės Demokratų partijos būstinę. Tai išaiškino „Washington Post“ žurnalistai, o visas kilęs skandalas į istoriją įėjo „Votergeito“ bylos pavadinimu.

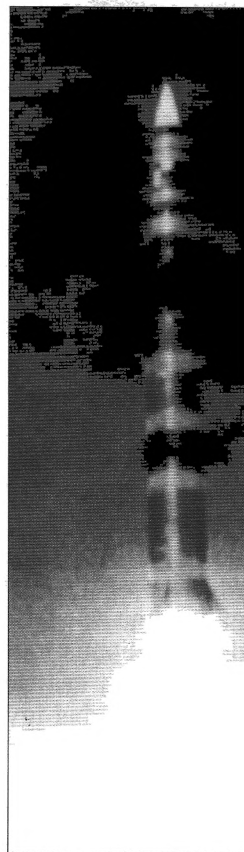
Prezidentas Džeimsas Karteris

Karteris savo uždavinį įvykdė: tvirtindamas, jog būtina elgtis pagal moralės normas, sugrąžino amerikiečiams tikėjimą Amerikos prezidento veiksmų teisingumu ir sąžiningumu, o tuo pačiu sugrąžino ir tos institucijos autoritetą. Jis nuvalė kelią Reiganui.

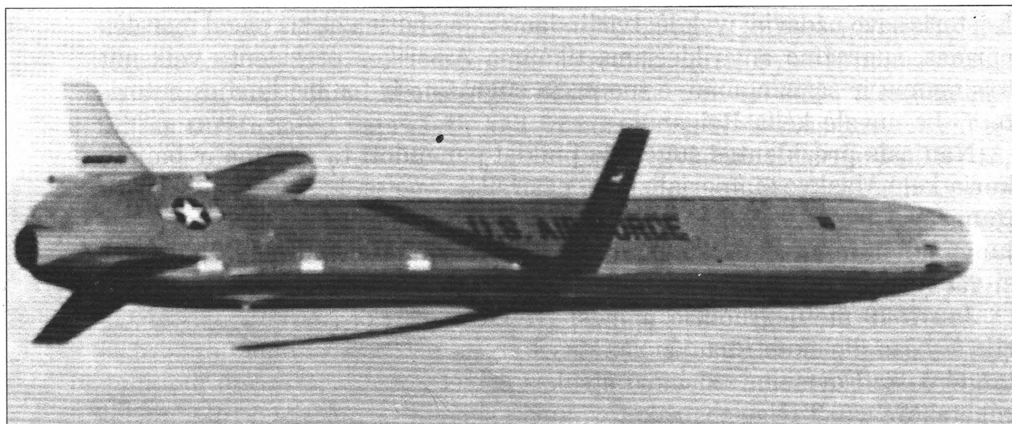
Naujasis prezidentas sugebėjo puikiai panaudoti tą grėsmę ir baimę, kurią kėlė Maskvos imperializmas, pasireiškęs po to, kai sovietų divizijos įžengė į Afganistaną. Tuo pat metu jis buvo įsitikinęs, kad Sovietų Sąjunga nei ūkiniu, nei technologiniu požiūriu neatlaikys naujų ginklavimosi varžybų.

Jau 1979 metų gruodžio mėnesį NATO valstybės sutiko savo teritorijų bazėse dislokuoti naujas raketas *Pershing II* bei autonomines raketas *Cruise*. Formaliai tai buvo atsakas sovietams, kurie turėjo mobilias raketas *SS-20*. Tačiau tos raketos, kurių skriejimo nuotolis 5 tūkstančiai kilometrų, negalėjo smogti gana tolimam taikiniui — Jungtinėms Amerikos Valstijoms. Tuo tarpu Amerikos raketos, dislokuotos Europos bazėse, galėjo sunaikinti Maskvą. Taigi Leonido Brežnevo nerimas buvo pagrįstas. Raketų *Pershing II* negalima sunaikinti prieš sprogimą, jos pervežamos ant ratų, todėl gali būti iššautos iš bet kurios vietos. Reikėtų vos 5 minučių, kad įveiktų nuotolį nuo Vokietijos Federacinės Respublikos iki taikinio Sovietų Sąjungoje; pataikymo tikslumas vadinamas „taškiniu“, nes paklaida sudaro tik 6 metrus. Jei kiltų karas, rusai, iš savo palydovų gavę žinią apie tų raketų startą, neturėtų jokios galimybės per 5 minutes pasirengti gynybai.

Dar grėsmingesnės buvo autonominės raketos *Cruise*. Nedidelės, 6 m ilgio ir 0,5 m skersmens raketos galėjo startuoti iš sausumos, lėktuvų arba laivų, tiek plaukiančių virš vandens, tiek povandeninių. Reaktyvinio variklio varomos, skriejo palyginus nedideliu 900 km/val. greičiu. Atrodytų, jog jas lengva sunaikinti dar nepasiekus tikslo, bet nieko panašaus! Dėl jų mažų matmenų ir skriejimo palei žemę jas sunkiai sugauna radarai. Be to, raketos turi užkoduotą žemėlapį paleidimo įtaiso kompiuterio atmintyje, ir jau paleistos į tikslą gali klaidinti, keisti trasą, aplenkti priešlėktuvinės gynybos postus, „slėptis“ tarpekliuose ir už kalnų šlaitų. Nuskriejusios per 2 tūkstančius kilometrų, pataiko į taikinį 12 m tikslumu, turint galvoje, kad neša 200 kilotonų atominį užtaisą, t.y. dešimt kartų galingesnį nei ant Hirosimos numesta bomba, tokį tikslumą tikrai galima laikyti „taškiniu“.

Raketa „Pershing II“

Iš lėktuvo paleista raketa „Cruise ALCM"

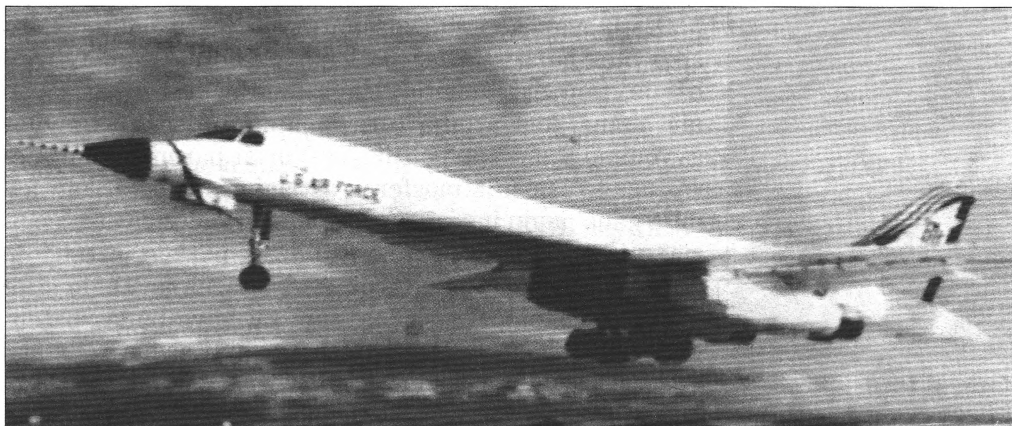
Reiganas perėjo į puolimą. Atmetė savo pirmtako sprendimą, kuris manė, kad reikia sulaikyti naujo strateginio bombonešio *B-1* kūrimo procesą. Tie gigantiški lėktuvai galėjo skristi 2330 km/val. 15 000 metrų aukštyje arba 1200 km/val. greičiu beveik palei žemę, o to radarai praktiškai negalėjo užfiksuoti. Bombonešio fiuzeliažas buvo padengtas specialia medžiaga, o jo forma tokia, kad dangų stebinčių radijo lokacinių stočių ekranuose matydavosi signalas toks, kaip praskrendant žąsų būriui. *B-1* galėjo skraidinti 52 tonas sprogmenų, tarp jų ir autonomines raketas.

Reiganas įsakė paspartinti darbus, kuriant didžiules, tarpkontinentines *MX* raketas. Jų ilgis per 21 metrą, turi 10 branduolinio užtaiso galvučių, kurių kiekvienos galingumas 350 kilotonų, sugeba pataikyti į taikinį kitame kontinente 100—150 metrų tikslumu. Tačiau buvo svarbu ne tik jų griaunamoji jėga. Tos didžiulės raketos tarp paleidimo poligonų turėjo būti pervežamos požeminiais tuneliais. Todėl rusai negalėtų žinoti, kokiame požemyje yra raketa ir todėl negalėtų nukreipti savų raketų, kad jas sunaikintų prieš paleidimą.

Visi tie sprendimai ir veiksmai galėjo reikšti, kad amerikiečiai siekia įgyti galimybę suduoti vadinamąjį nuginkluojamąjį smūgį, o tai visiškai keitė požiūrį į taiką pasaulyje po atominio ginklo atradimo momento.

„Kas iššaus pirmas — numirs antras" — ta taisyklė garantavo supergalingoms valstybėms, kad priešininkas nerizikuos paleisti raketų, kadangi keliomis minutėmis vėliau užpulta valstybė paleistų savas raketas ir pakeltų į orą savus bombonešius. Tačiau jei pavyktų kuriai nors galingai valstybei įgyti pranašumą ir tada pirmo smūgio metu būtų sunaikintos kitos valstybės strateginis potencialas tiek, kad ji negalėtų smogti atsakomojo smūgio, tik tada būtų galima pradėti atominį karą.

Kaip tik to bijojo Brežnevas, klausydamas Andropovo informacijos. Nežiūrint to, iškilusios atominės grėsmės atmosfera leido atgauti kairiųjų partijų Vakaruose simpatijas, kurias Sovietų Sąjunga buvo praradusi,

Naujo tipo bombonešis B-1A

išsiųsdama savo kariuomenę į Afganistaną ir žudydama jo liaudį. Taip pat leido atitraukti dėmesį nuo įvykių Lenkijoje, kur masinis „Solidarumo“ judėjimas, išsivystęs 1980 m. rugpjūčio mėn. iš laivų statyklos darbininkų streiko, grėsė išardyti sovietinės sistemos pagrindus Vidurio Europoje. Nukreipus pasaulio visuomenės ir vyriausybių dėmesį į atominės grėsmės pavojų, atsirastų galimybė susidoroti su Lenkijos opozicija.

Jurijus Andropovas

Todėl Brežnevas leido Andropovui veikti laisvai ir dar nutarė paremti savo asmeniniu autoritetu. 1982 m. gegužės pradžioje dalyvavo slaptoje aukštų KGB karininkų konferencijoje, kur kalbą pasakė Andropovas.

— Jungtinės Amerikos Valstijos įgavo galimybę suduoti atominį smūgį Sovietų Sąjungai, — pasakė. — Politinis biuras nutarė, kad svarbiausias žvalgybos uždavinys šiuo metu rinkti žinias apie Jungtinių Amerikos Valstijų ir NATO rengimąsi atominiam karui. Šioje akcijoje, pavadintoje slapyvardžiu „Rajan“ (*rakietno-jadernoje napadenije*) bendradarbiaus: KGB žvalgyba ir karinė žvalgyba.

Brežnevas, girdėdamas šiuos žodžius, nereagavo. Galbūt jau buvo tiek pasiligojęs, kad nesuprato to pareiškimo. KGB ir karinė žvalgyba — du atkaklūs konkurentai, daugelį metų net kovoję tarpusavy, staiga tapo bendradarbiais! Tai reiškė, kad sąjungą sudarė KGB viršininkas Andropovas ir gynybos ministras maršalas Dmitrijus Ustinovas*. Du galingiausi valstybės vyrai sujungė savo jėgas. Kam?

* **Dmitrijus Ustinovas** (1908—1984), sovietų maršalas. Nuo 1927 metų komunistų partijos narys. Antrojo dešimtmečio pabaigoje baigė Maskvos aukštąją technikos mokyklą, o vėliau karinės technikos institutą. Iki II pasaulinio karo dirbo gynybos gamyklose vadovaujančiuose ▶

Maršalas Dmitrijus Ustinovas

Ustinovas, septyniasdešimt trejų metų politikas, išsikovojęs labai stiprias pozicijas Sovietų Sąjungos valdžioje, taip pat turintis generalinio sekretoriaus paramą, manė, kad armija turi dominuoti visose valstybės gyvenimo srityse ir politikoje. Noriai parėmė Andropovą, nes grėsmės atmosferos aštrinimas reiškė, kad armija gaus naujų investicijų, kad generolai taps aukščiausios valstybinės ir partinės valdžios nariais, o tai taip pat bus naudinga. Tuo tarpu Andropovui nerūpėjo stiprinti savo įstaigos pozicijos. Jam tai buvo būdas patenkinti asmenines ambicijas ir sutvarkyti savus reikalus.

Visi Kremliuje žinojo, kad Brežnevas sunkiai serga ir kad jo gyvenimas eina į pabaigą. Suprantama, jog gydytojų tyrimų duomenys buvo ypatingai slepiami, tačiau pakako pažvelgti į generalinį sekretorių, kad suprastum, kaip sunkiai jis serga; ėjo vilkdamas kojas, jo klausą stiprino du aparatai, sunkiai kalbėjo. Išvykos į užsienį jam tapo svarbia problema, ir todėl Kremliuje buvo sugalvota sukonstruoti judančius laiptus, kurie palengva nuvežtų sekretorių nuo lėktuvo durų iki oro uoste ištiesto kilimo. Konstruktoriai ėmė vykdyti nepaprastai komplikuotą užduotį. Jau darbo pradžioje susidūrė su pagrindine problema — kokia turi būti pavara. Žmonės, kurie rūpinosi sekretoriaus saugumu, nenorėjo sutikti, kad laiptai judėtų elektros variklio varomi, nes bijojo galimo elektros smūgio, tuo tarpu vidaus degimo varikliai labai triukšmavo ir rūko.

Žmogaus, kuris sovietų valstybėje buvo laikomas numeriu 1, sveikatos būklės tyrimų rezultatai ir gydytojų diagnozės Andropovui tikriausiai nebuvo paslaptimi. Puoselėjo viltį, jog tą dieną, kai mirs Brežnevas, jis perims valdžią Sovietų Sąjungoje. Visų pirma turėjo sustiprinti savo pozicijas, o paskui pašalinti kandidatą, kurį į savo vietą buvo numatęs Brežnevas.

Operacija „Rajan" davė jam galimybę užtikrinti galingiausio sąjungininko — armijos paramą.

KGB pirmojo skyriaus viršininkas Vladimiras Kriučkovas*, kuris va-

▶ postuose. 1941 metais paskirtas gynybos reikalų liaudies komisaru parodė didelius organizacinius sugebėjimus, evakuojant ginklų pramonės gamyklas į rajonus, kur jų negalėtų sunaikinti vokiečių kariuomenė. 1952 m. tapo SSKP CK nariu. 1953 m. tapo gynybos pramonės ministru. 1957—1963 metais buvo ministro pirmininko pavaduotoju, o nuo 1963 m. pirmuoju vicepremjeru, atsakingu už gynybos pramonę. Tuo pat metu darė ir partinę karjerą: 1965 m. tapo SSKP CK sekretoriumi, o po dviejų metų — Politinio biuro nariu. Po gynybos ministro maršalo Andriejaus Griečkos mirties perėmė šį postą ir išlaikė jį iki mirties.

* **Vladimiras Kriučkovas** (1924), sovietų politikas. Karo metais pradėjo dirbti karinėje gamykloje. Nuo 1943 m., būdamas komjaunimo organizacijos veikėju, dirbo gimtajame Volgogrado rajone. Nuo 1944 m. komunistų partijos narys. 1949 metais neakivaizdiniu būdu baigė Sąjunginį teisės institutą, o 1954 metais Aukštąją diplomatijos mokyklą. Tais pat metais pradėjo

dovavo užsienio žvalgybai ir dabar gavo užduotį detaliai suplanuoti operaciją „Rajan“, netikėjo, kad Vakarai gali sukelti karą. Taip pat skeptiškai į tai pažiūrėjo KGB ekspertai. Tačiau niekas neklausė jų nuomonės, tik įsakė parengti didelio KGB tinklo planą. Tą uždavinį jie įvykdė 1981 m. lapkričio mėnesį. Tada KGB rezidentai svarbiausių Europos, Jungtinių Amerikos Valstijų ir kai kurių Trečiojo pasaulio valstybių sostinėse gavo konkrečias instrukcijas. Pavyzdžiui, KGB skyriaus viršininkui Helsinkyje buvo įsakyta nedelsiant pranešti centrui, jeigu Amerika uždarytų tame mieste savo ambasadą, nes tai reikštų, kad karas neišvengiamas.

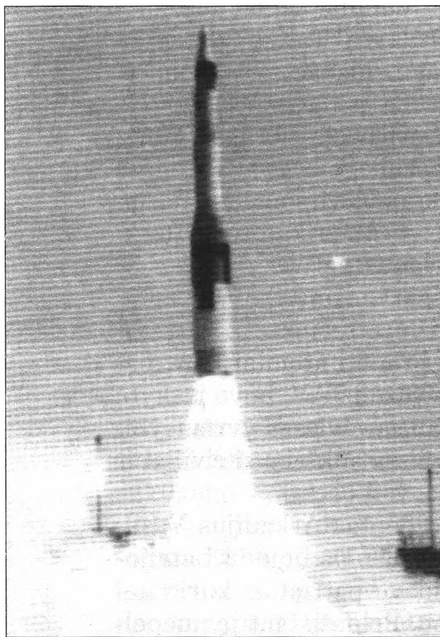
Į Vašingtoną buvo išsiųstas karininkas iš Šiaurės Amerikos departamento Vasilijus Krivochiža, kad asmeniškai prižiūrėtų rinkimą informacijos, kuri galėtų patvirtinti, jog pasirengimas pradėti atominį karą pasiekė paskutinę stadiją. Instrukcijoje, kurią atsivežė į JAV, buvo įsakyta agentams atkreipti dėmesį į vėlai naktį negęstančias šviesas vyriausybinių pastatų languose, kaip dažnai naktį ten atvyksta aukščiausi civiliai ir kariniai pareigūnai, į judėjimą karinėse bazėse.

Londone labai karštai darbo ėmėsi KGB rezidentas Arkadijus Vasiljevičius Gukas. Savo karjerą pradėjo pokario metais Estijoje ir Latvijoje, kai tarnaudamas NKVD, persekiojo ir likvidavo patriotus, kurie negalėjo susitaikyti su nepriklausomybės netekimu. Pripažįstant jo nuopelnus, buvo išsiųstas į filialą Niujorke. Ten vėl karštai ėmė sekti „išdavikus“ ir siūlė centrui juos likviduoti. Išsiaiškino, kur gyvena Nikolajus Chochlovas, išdavęs KGB paslaptį, siekė, kad būtų leista nužudyti pabėgusį iš Rusijos buvusį KGB agentą Jurijų Nosenką, taip pat į Jungtines Amerikos Valstijas emigravusią Stalino dukterį Svetlaną. Tų žmonių laimei, praėjo Stalino laikai ir KGB centras neskubėjo siųsti žudikus, nors 1957 m. buvo bandyta nužudyti Chochlovą, tačiau nesėkmingai.

Didžiosios Britanijos sostinėje, kur pradėjo dirbti 1980 metais, Gukas jau nebeturėjo to veikimo lauko. Į centrą siuntė raportus, o žinias gaudavo iš Britanijos spaudos ir televizijos. Pavyzdžiui, pirmąjį raportą apie prasidedantį Didžiosios Britanijos ir Argentinos karą dėl Folklendo salų išsiuntė 1982 m. balandžio 4 d., t.y. trečią dieną po krizės įsiliepsnojimo. Kai gavo nurodymą vykdyti „Rajan“ operacijos dalines užduotis, suprato, jog tai jo šansas.

1982 m. liepos mėn. informavo centrą, kad Londone surengė antikarinę demonstraciją, kurioje dalyvavo ketvirtis milijono žmonių. Demonst-

dirbti diplomatinį darbą, būdamas trečiuoju SSRS ambasados Budapešte sekretoriumi. Tuo metu ambasodoriumi buvo Jurijus Andropovas ir tai nulėmė tolesnę Kriučkovo karjerą. Sugrįžęs į Maskvą dirbo SSKP CK socialistinių valstybių departamente, kuriam vadovavo Andropovas, o vėliau, 1965—1967 metais, buvo vienu iš jo patarėjų. Kai Andropovas ėmė vadovauti KGB, Kriučkovas perėjo į tą organizaciją. Ten greitai kilo karjeros laiptais: buvo pirmojo skyriaus viršininku, KGB kolegijos nariu, KGB vadovo pavaduotoju. 1986 m. išrinktas SSKP CK nariu. 1988 m. tapo KGB viršininku, kartu derino ir partinę karjerą. 1989 m. tapo Politinio biuro nariu. 1990 m. kovo mėn. prezidentas Gorbačiovas paskyrė jį Prezidento tarybos nariu.

Startuoja „Minuteman" raketa su trimis galvutėmis, kurių kiekvienos galingumas 175 arba 340 kilotonų. Skridimo nuotolis per 10 tūkstančių kilometrų

racija tikrai įvyko, tačiau joje dalyvavo pora tūkstančių londoniečių, o ne ketvirtis milijono. Ir surengė ją Britanijos pacifistų grupė Campaign for Nuclear Disarmament (CND).

Vėliau Gukas pranešė centrui, kad Britanija sparčiau rengiasi karui, o tai įrodo, jo nuomone, faktas, kad Londono ligoninės nupirko daugiau kraujo. Tačiau jis nežinojo, jog Didžiojoje Britanijoje nėra apmokamų donorų.

Ronaldas Reiganas ir jo administracija pateikdavo rusams vis naujų įrodymų, kad didžioji „Rajan" akcija buvo tikrai geras sumanymas. Gynybos sekretorius Kasparas Veinbergeris siūlė Europoje dislokuoti neutroninį ginklą. Jo ypatybė ta, kad, neutroniniam užtaisui sprogus, išsilaisvina apie 80 procentų energijos spinduliavimo pavidalu. Tuo tarpu „klasikinės" atominės galvutės išspinduliuoja tik 5 procentus energijos. Todėl neutroninė bomba, kurios galingumas 1 kilotona, gali užmušti žmones tokiame plote, kaip atominė 50 kilotonų galingumo bomba. Be to, spinduliavimas nenaikina statinių ir karinės įrangos, todėl šis ginklas toks neįprastas. 1981 m. birželio mėn. prezidentas Reiganas nusprendė pradėti gaminti neutroninį ginklą. Tai buvo tik dalis gigantiškos ginklavimosi programos, kurios įgyvendinimas per penkis metus turėjo kainuoti pusantro bilijono dolerių. Už tuos pinigus turėjo būti patobulintos tarpkontinentinės raketos *Minuteman III*, pagaminta 100 raketų *MX*, 20 povandeninių laivų *Trident*, 100 bombonešių *B-1B* ir daug kitų rūšių naujo tipo ginklų.

Susidarius tokioms sąlygoms, operacija „Rajan" vystėsi neregėtai sparčiai, o Andropovas įgyvendino savo pirmąjį uždavinį — sustiprino savo pozicijas, subūrė labai stiprų politinį užnugarį. Savo rankose turėjo saugumo aparatą ir gavo armijos palaikymą. Dvi Sovietų Sąjungos galios veikė jo naudai. Galėjo pradėti šalinti kliūtį, kurią kelyje į generalinio sekretoriaus kėdę pastatė pats Leonidas Brežnevas, nurodydamas savo pasekėju Konstantiną Černenką*, žmogų, kuriam tiesė kelią į karjerą

* **Konstantinas Černenka** (1911—1985), sovietų politikas. Krasnojarsko krašto valstiečio sūnus, vienintelį išsimokslinimą gavo partinėse mokyklose. Trečiajame dešimtmetyje pradėjo dirbti srities partinėse organizacijose. 1948 m. buvo perkeltas į Moldaviją ir ėjo respublikos komunistų partijos komiteto propagandos skyriaus vedėjo pareigas. Ten susipažino su Leoni-

nuo 1950 metų, kai susitiko Moldavijos sostinėje Kišiniove, kai Brežnevas gana trumpai ten buvo vietinės komunistų partijos CK pirmuoju sekretoriumi. Taigi reikėjo anuliuoti tą pasirinkimą, panaikinti jį. Tačiau kaip? Efektyvus būdas galėjo būti Brežnevo kompromitavimas.

1981 m. gruodžio 27 d. Irina Bugrimova sugrįžo į savo puikius apartamentus Kutuzovo prospekte. Atidarė duris ir pamatė nusiaubtą kambarį, išlaužtas seifo duris, iš kurio dingo neįkainojamų caro laikų deimantų kolekcija.

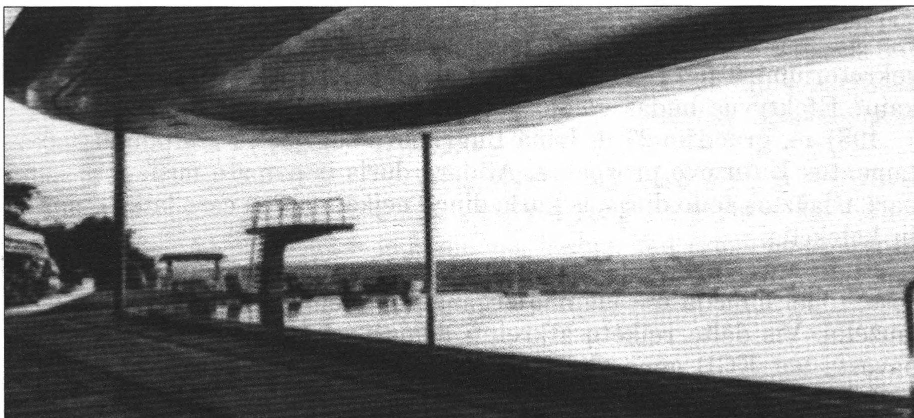
Bugrimova turėjo plačias pažintis aukščiausiose sovietų valdžios sferose, todėl milicija ir saugumo organai labai energingai ėmė ieškoti įsilaužėlių. Vis dėlto reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad rūpintis tardymu pavesta net KGB generolui Semionui Cvigunui, Brežnevo svainiui!

Įsilaužėliai skubėjo ir paliko daug pėdsakų. Tardymo komandos neturėjo didesnių sunkumų, nustatant įsilaužimo eigą ir sulaikant kaltininkus. Apie vagis nebuvo kalbos. Netrukus paaiškėjo, kad į vagystę įsipainiojo Brežnevo duktė Galina Čiurbanova, kurios pomėgis alkoholiui ir meilė cirko artistams suteikė tėvui daug rūpesčių. Tai ji kartu su savo meilužiu Didžiojo teatro aktoriumi Borisu Buriatijumi vertėsi deimantų kontrabanda. Būtent Kutuzovo prospekte vyko generalinio sekretoriaus šeimos byla. Aplinkybių sutapimas buvo toks neįprastas, tiesiog neįmanomas: tardymui vadovavo Brežnevo svainis, o pagrindinė įtariamoji buvo Brežnevo duktė. Cvigunas negalėjo leisti, kad būtų sukompromituota jo paties šeima. Turėjo užtušuoti visą reikalą, tačiau žinia apie įvykį greitai pasklido vyriausybės ir partiniuose sluoksniuose.

Generolas Cvigunas žuvo 1982 m. sausio 19 d. neaiškiomis aplinkybėmis. Oficialiai buvo pranešta, jog nusižudė. Suprantama, Galina Čiurbanova nebuvo areštuota, tačiau Brežnevo pozicijai tai nepaprastai pakenkė. Partiniai vadai galėjo užsimerkti prieš politinę išdavystę ar tautų pavergimą, tačiau jautriai reagavo į šeimos moralę.

Bjauri afera labai susilpnino pasitikėjimą sekretoriaus asmenybe ir jo neklaidingumu. Andropovas pasiekė savo tikslą — žmonės, kurie iki tol galvojo, kad reikia paremti Brežnevo nurodytą asmenį, dabar perėjo Andropovo pusėn. Galbūt Brežnevas tai suprato, nes nusprendė atsilyginti KGB viršininkui Andropovui. Dešimtis metų partinėse varžybose buvo

du Brežnevu, kuris tam tikrą laiką buvo Moldavijos komunistų partijos pirmuoju sekretoriumi. Vėlesniais metais Černenka ėjo savo viršininko pėdomis. 1956 metais atvyko į Maskvą, kur tapo CK propagandos ir agitacijos skyriaus vedėju. Po to, kai Brežnevas tapo Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininku, Černenka tapo jo sekretoriato vadovu. 1964 m. Brežnevą išrinkus generaliniu sekretoriumi, Černenkai atsivėrė kelias į aukščiausias partines pareigas. Nuo 1976 m. buvo SSKP CK sekretoriumi, vėliau kandidatu į narius ir nuo 1978 m. — SSKP CK Politinio biuro nariu. Po globėjo mirties neturėjo pakankamai jėgų ir paramos, kad užimtų vietą, todėl turėjo ją užleisti Andropovui. Po jo mirties buvo išrinktas generaliniu sekretoriumi. Sulaikė visas reformas, kurias buvo pradėjęs Andropovas, ir dėjo pastangas reabilituoti Staliną. Mirė 1985 metų kovo mėnesį, trylika mėnesių išbuvęs generalinio sekretoriaus poste.

Baseinas Brežnevo viloje Oreandoje

naudojamas sėkmingas metodas nusikratyti varžovo, atimant jo aplinkos paramą: 1982 m. gegužės 22 dieną Jurijus Andropovas buvo išrinktas į Centro Komiteto sekretoriatą. Gavo daug svarbesnes pareigas, tačiau prarado tiesioginę įtaką KGB. Ir dar blogiau tai, kad išeidamas nesuspėjo į savo vietą įtaisyti patikimo žmogaus. Tą vietą gavo Brežnevo nurodytas Vitalijus Fedorčiukas*, kuris iki tol vadovavo KGB skyriui Ukrainoje. Maskvoje jis buvo priimtas nenoriai, manant, kad tai antrosios grandies politikas, provincialas, mažai susijęs su aukščiausiais valdžios sluoksniais. Taip ir buvo.

Didžiajai „Rajan“ akcijai grėsė pavojus. Naujasis viršininkas galėjo ją sulaikyti arba sulėtinti jos eigą. Tačiau Fedorčiukas nesijautė toks stiprus, kad galėtų priimti tokį sprendimą. Net jei ir galvojo apie tai, tai lengvai pasidavė Ustinovo spaudimui, kuris jį įtikino, kad operacija „Rajan“ turi būti vykdoma normaliu tempu.

1982 m. lapkričio 10 dieną mirė Leonidas Brežnevas. Jo laidotuvėse kalbėjo Jurijus Andropovas. Tai jau buvo ženklas, kad jis perims valdžią Kremliuje. Šalia Andropovo tribūnoje stovėjo Konstantinas Černenka, kurį Brežnevas buvo nurodęs kaip geriausią kandidatą į komunistų partijos vadovo postą. Ar Centro komitetas buvo pasirengęs nutylėti apie mirusiojo valią? Ar Černenka turėjo kokį nors slaptą kozirį?

Lapkričio 22 d. buvo sušauktas Plenumas, kuris turėjo išrinkti naująjį generalinį sekretorių. Tikėtasi, kad įvyks atkakli kova tarp dviejų svarbiausių pretendentų. Staiga Konstantinas Černenka nuėjo į tribūną ir pasakė:

* **Vitalijus Fedorčiukas** (1918), sovietų politikas. 1943—1947 metais karinės kontržvalgybos dalinio „Smerčas“ karininkas. Šiose pareigose dirbo iki 1970 metų, kol buvo paskirtas Ukrainos KGB viršininku. 1982 m. gegužės mėn. tapo KGB viršininku. Jau 1982 m. gruodžio mėn. buvo perkeltas į mažiau įtakingą vidaus reikalų ministro postą. Šiose pareigose dirbo iki 1986 metų, kol išėjo į pensiją.

— Visi Politinio biuro nariai vienbalsiai rekomenduoja į generalinio sekretoriaus postą draugą Andropovą.

Černenka žinojo, kad prarado šalininkus ir nedaugelis parems jo kandidatūrą. Viena, kas jam liko, tai iškelti Andropovo kandidatūrą. Plenumas vienbalsiai tai priėmė.

Draugiškas pokalbis: Konstantinas Černenka (iš kairės) ir Jurijus Andropovas

Jurijus Andropovas sunkiai sirgo. Nuo 1983 metų vasario mėn. inkstų liga ėmė labai progresuoti. 1983 m. gegužės mėn. 1 d. paskutinį kartą jis pasirodė visuomenei. Kas tada vadovavo valstybei? Ar valdė jis, ar Černenka?

Vis dėlto akcija „Rajan“ įgavo tokį tempą, kad ją sulaikyti nebuvo lengva. Karinė isterija pareikalavo aukų. Turėjo taip atsitikti įtarumo, padidinto jautrumo ir priešiškumo atmosferoje.

Naktį iš rugpjūčio 31-osios į rugsėjo 1-ąją, 3 val. 10 min. į Pietų Korėjos lėktuvo *Boeing 747*, stovinčio Ankoridžo oro uoste Aliaskoje, kabiną įėjo kapitonas Chum-Byong-In. Tai buvo patyręs pilotas, praleidęs ore 10 580 valandų, iš jų daugiau nei 6 tūkstančius valandų prie *Boeingo 747* vairalazdės. Korėjos aviacijoje buvo laikomas vienu iš geriausių lakūnų. Startas vėlavo keturias valandas. Priežastys nežinomos iki šių dienų. Vėliau buvo pranešta, jog buvo remontuojamas daugiapusis švyturys, padedantis nustatyti lėktuvo padėtį. Į lėktuvą papildomai įpilta keturios tonos degalų ir buvo laukiama lėktuvo iš Los Andželo, skrendančio reisu KAL-015. Greičiausiai iš to lėktuvo išnešti konteineriai buvo pakrauti į reiso KAL-007 lėktuvą.

Pilotas užprogramavo lėktuvo kompiuterį, kuris turėjo vesti Boeingą po starto nurodyta trasa į Seulą. Ar galėjo tada padaryti klaidą, dėl kurios jo lėktuvas nukrypo nuo trasos 2-3 laipsniais?

Pavėlavęs reiso KAL-007 lėktuvas startavo iš Ankoridžo oro uosto 3 val. 59 min. ir pasuko tarptautinio koridoriaus „Romeo 20“ link, vedančio į Seulą.

Po 10 minučių skrydžio nuo nurodytos trasos nutolo per 11 kilometrų.

Po 49 minučių lėktuvas turėjo būti ties skrydžių kontrolės punktu, esančiu eskimų kaime Bethel. Kapitonas Chum pranešė Ankoridžo kontrolės punktui, kad praskrido Bethel, nors iš tikro buvo 25 km toliau.

Po 91 minutės pilotas pranešė, kad yra virš kontrolės punkto NABIE, nors jį paliko už 185 km. Iš tos vietos, kurioje buvo, jau nebegalėjo susisiekti su Ankoridžu ir todėl susisiekė su kitu Korėjos aviacijos linijų lėktuvu, prašydamas perduoti informaciją skrydžių kontrolės punktui.

Po 2 valandų ir 8 minučių pilotas užmezgė ryšį su Tokijumi, tvirtindamas, kad yra virš punkto NIPPI ir kad po 79 minučių turėtų atskristi iki eilinio kontrolės rajono, kuris vadinosi NOKKA.

Iš tikrųjų jau seniai skrido virš Sovietų Sąjungos teritorijos, virš Kamčiatkos ir krypo į pietinį Sachalino salos krantą.

Tą naktį regione, kur atsirado KAL-007, vyko naujų balistinių raketų *PL-5* bandymai. Viena tų raketų, tikriausiai iššauta iš Sovietų Sąjungos europinės dalies poligono, turėjo nukristi poligone netoli Sachalino. Amerikiečiai labai įdėmiai stebėjo eksperimento eigą, kad surinktų kuo daugiau informacijos apie naują ginklą. Prieš dvi dienas kosminio laivo *Challenger* įgula į kosmosą paleido palydovą *Ferret D*, kad jo pagalba būtų galima stebėti bandymų eigą. Radiolokacinė stotis „Cobra Dane", įrengta Aleutų salyno Shemya saloje, kurios antenos galėjo stebėti objektus, nutolusius per 3 tūkstančius kilometrų, ėmė tyrinėti oro erdvę virš Kamčiatkos. Kamčiatkos regiono tarptautiniuose vandenyse nuleido inkarus laivai, turintys elektroninius žvalgybos įrenginius. Tarp jų buvo laivas *Observation Island.* Atrodo, jog prieš pasirodant korėjiečių lėktuvui, virš Kamčiatkos skrido amerikiečių žvalgybinis lėktuvas *RC-135.*

Tą naktį 8 ar 11 sovietų radarų stočių pusiasalyje neveikė tiksliai. Todėl labai vėlai buvo pastebėtas Korėjos lėktuvas, o tai dar labiau pagilino chaosą ir sumaištį tarp priešlėktuvinės gynybos vadovų. Paskui Boingą, kurio pilotas tikriausiai nesuprato, kad įvyko klaida, išskrido du naikintuvai *Su-15.* Tai buvo labai greiti lėktuvai, galintys išvystyti greitį, 2-3 kartus viršijantį garso greitį. Jie nešė raketas oras-oras *Anab.*

Vieno lėktuvo pilotas, majoras Kasminas vėliau prisipažino:

— Svyravau savo lėktuvo sparnais, o tai pagal tarptautinį kodą reiškia „Pažeidei oro erdvę".

Be to, tvirtino, kad abu lėktuvai sekė reiso KAL-007 lėktuvą 70—75 minutes, duodami šviesos signalus. Korėjiečių Boingo pilotas nereagavo. Tada du naikintuvai priartėjo per šimto ir keliasdešimties metrų atstumą ir pradėjo šaudyti trasuojančiais šoviniais. Tai reiškė, jog lėtuvui įsakoma sekti paskui naikintuvus ir nusileisti artimiausiame aerodrome. Atrodė, kad korėjietis suprato signalą ir kad paklusniai skris paskui sovietų lėktuvus. Tai atrodo fantastiška. Kaip didelis keleivinis lėktuvas galėtų nusileisti kariniame aerodrome Kamčiatkoje, visiškai nepritaikytame priimti tokius lėktuvus?

Vėliau, kaip aiškino pilotai, jie, patenkinti „įsibrovėlio" elgesiu, nutolo nuo eskortuojamo lėktuvo maždaug 20 kilometrų, kad būtų išvengta susidūrimo pavojaus, ir tada pastebėjo, kad jis padidino greitį ir pasuko Japonų jūros link.

Jeigu tikėsime sovietų pilotų tvirtinimais, tai jie 70 minučių skrido greta korėjiečių lėktuvo. Todėl turėjo matyti ir pažinti labai charakteringą *Boingo 747* siluetą. Turėjo suprasti, kad tai keleivinis lėktuvas. Tuo tarpu pilotai, kalbėdami su bazės vadovybės punktu, vartojo žodį „objektas" ir nė vieną kartą nepasakė, jog šalia savęs mato keleivinį lėktuvą.

Kapitonas Chum nepranešė, kad jį seka naikintuvai. Turėjo juos matyti, kai jie davė šviesos signalus arba šaudė trasuojančiais šoviniais. Boingo pilotas ir toliau elgėsi taip, lyg nieko nežinotų apie tai, kad nukrypo nuo skridimo trasos. Likus 10 minučių iki pašovimo, susisiekė su Tokijumi, prašydamas leidimo pakilti 600 metrų aukščiau. Likus 3 minutėms iki pašovimo, Tokijo stočiai pranešė, jog skrenda 10 600 metrų aukštyje.

Lėktuvo pašovimo momentu pranešė:

— Žaibiška lėktuvo dekompresija. Leidžiuosi į 10 tūkstančių pėdų [t.y. apie 3 tūkstančius metrų] aukštį.

Nė žodžio apie sovietų naikintuvų ataką!

Gali būti tik vienas šios situacijos paaiškinimas. Pilotas majoras Kasminas, kuris iššovė raketą, nepriartėjo prie Korėjos lėktuvo. Matė jį kaip tašką savo radaro ekrane. Nuspaudė paleidimo mygtuką. Iš po lėktuvo sparnų nukrito dvi raketos *Anab*. Po kelių sekundžių įsijungė jų varikliai, o daviklis nukreipė į taikinį...

Sprogimas perplėšė *Boeing 747* fiuzeliažą ir 269 keleiviai su įgula nukrito į jūrą.

Ar KAL-007 vykdė žvalgybinę užduotį? Tai neįtikėtina. Kas Pentagone arba CŽV galėtų nuspręsti Korėjos civiliniame lėktuve instaliuoti žvalgybinę aparatūrą ir įsakyti pilotui pažeisti SSRS oro erdvę žinant, kad rizikuojama keleivių saugumu? To visai nereikėjo, nes apie Kamčiatką veikė dešimtys elektroninio stebėjimo punktų sausumoje, jūroje ir kosmose, o ore nuolatos budėjo specialūs lėktuvai *RC-135*.

Nežiūrint į tai, kodėl neperspėjo piloto, kad dėl klaidos pažeidė SSRS sieną? Kodėl nebuvo susisiekta su sovietų vadovybe, kad būtų išsiaiškinta, jog pilotas klysta? Įsakymą pašauti lėktuvą davė Maskvos priešlėktuvinės kariuomenės vadovybė. Taigi buvo pakankamai daug laiko pasiaiškinti visus neaiškumus.

Gali būti, jog amerikiečiai nutarė pasinaudoti atsitiktine proga, kurią suteikė kapitono Chum klaida. Visada, valstybės oro erdvėje atsiradus įsibrovėliui, pradeda veikti priešlėktuvinės sistemos. Pradeda veikti radiolokacinės stotys, pasipila įsakymai, atgyja aerodromai ir priešlėktuvinių raketų starto aikštelės, pakyla persekiojantys naikintuvai. Susidarius tokiai situacijai, elektroninio sekimo punktai turi galimybę surinkti labai daug vertingos informacijos apie gynybos sistemos organizavimą ir funkcionavimo būdus. Tuo labiau kad tą naktį apie Kamčiatką tų punktų buvo labai daug. Jeigu amerikiečiai nutarė pasinaudoti ta proga, tai tik todėl, jog buvo įsitikinę, kad rusai nesiryš pašauti keleivinį lėktuvą, o greičiausiai privers jį nusileisti. Niekas negalėjo numatyti, kad, nuo seno Maskvoje likus įtampos atmosferai, bus duotas įsakymas „pašauti“ ir majoras Kasminas, neidentifikavęs taikinio, tik matydamas tašką savo radaro ekrane, nuspaus paleidimo mygtuką ir paleis raketas.

Tai operacija „Rajan“ nusinešė pirmąsias aukas: 269 Boingo KAL-007 keleivius ir lėktuvo įgulą.

Jurijus Andropovas mirė 1984 metų vasario mėnesį. Operacija „Rajan“ pradėjo slopti...

Jie kūrė XX amžiaus istoriją

Leonidas Brežnevas (1906—1982)

Turėjo 16 metų, kai įstojo į komunistinę jaunimo sąjungą, o po aštuonerių metų tapo komunistų partijos — VKP (b) nariu. Politinė karjera prasidėjo studijuojant Metalurgijos institute (baigė 1935 m.), kai buvo profesinės sąjungos pirmininku ir partinės organizacijos sekretoriumi. 1937 metais tapo Dneprodzeržinsko miesto tarybos pirmininku, o po dviejų metų pradėjo dirbti miesto partijos komitete. Pamažu kilo į vis aukštesnes pareigas. Kilus karui, kaip Dnepropetrovsko srities rajoninio partijos komiteto sekretorius propagandos reikalams buvo pašauktas į armiją ir buvo Pietų fronto politinės valdybos viršininko pavaduotoju. Vėliau buvo 18-osios armijos politinio skyriaus, po to 4-ojo Ukrainos fronto politinės valdybos pirmininkas. Vėlesniais metais šis Brežnevo veiklos etapas buvo kruopščiai klastojamas, norint parodyti jį kaip karo didvyrį.

1946 metais demobilizuotas, turint generolo-majoro laipsnį. Savo globėjo, Ukrainos komunistų partijos I sekretoriaus Nikitos Chruščiovo pakviestas nuvyko į Ukrainą ir pradėjo eiti Zaporožės srities komunistų partijos komiteto sekretoriaus pareigas. Pastangos, kurias dėjo sugriautai pramonei atstatyti, nulėmė tolimesnį spartų karjeros kilimą. 1950 metais kelis mėnesius dirbo Maskvoje, Centro komitete, o vėliau buvo paskirtas Moldavijos komunistų partijos pirmuoju sekretoriumi. Labai energingai, o tai patiko Maskvai, vykdė tos respublikos rusifikavimą, smarkiai išaugo partijos narių ir partinių organizacijų skaičius. Pripažįstant jo nuopelnus, XIX suvažiavime buvo išrinktas Centro komiteto nariu, taip pat kandidatu į naujai įkurto organo — SSKP CK Prezidiumo narius.

Po Stalino mirties jo karjeros kilimas kiek sulėtėjo: prarado pareigas Centro komitete ir tapo gynybos ministro pavaduotoju. Tačiau jo globėjui Nikitai Chruščiovui įtvirtinus savo pozicijas, Brežnevas vėl įgavo galimybę siekti pačių aukščiausių valdžios viršūnių. 1954 m. tapo Kazachijos (antros pagal teritorijos dydį sovietų respublikos) komunistų partijos antruoju sekretoriumi, o po metų — pirmuoju sekretoriumi. 1956 metais sugrįžo į Maskvą, vėl buvo išrinktas kandidatu į Centro komiteto Prezidiumo narius. Tuoj po to, kai Chruščiovas nugalėjo grupę sąmokslininkų, kurie 1957 metais norėjo atimti iš jo valdžią, Brežnevas pakilo iki Politinio biuro, įkurto vietoj Prezidiumo, nario rango.

1960 metais atrodė, kad Brežnevo žvaigždė ima blėsti, nes prarado Centro Komiteto sekretoriaus pareigas, o vietoj jų gavo garbingą SSRS Aukščiausiosios tarybos prezidiumo pirmininko postą. Tačiau, kaip vėliau paaiškėjo, tai buvo svarbus jo veiklos etapas. Per tris metus aplankė su vizitais 15 užsienio valstybių ir taip atkreipė į save tų valstybių dėmesį. 1963 metais vėl tapo Centro komiteto sekretoriumi. Ten pradėjo kovą už aukščiausią valdžią Sovietų Sąjungoje, 1964 metais prisidėdamas prie sąmokslininkų prieš Chruščiovą grupės. Nušalinus generalinį sekretorių, užėmė jo vietą ir labai vikriai pašalino varžovus. Greitai užgniaužė visus bandymus reformuoti administracinį ir partinį aparatą, tačiau garantavo visišką aukščiausių postų stabilumą, todėl sulaukė aukščiausios partinės ir valstybinės valdžios pritarimo.

1968 metais įsakė išsiųsti sovietų armiją į Čekoslovakiją, kuri turėjo sustabdyti toje valstybėje demokratizacijos procesą, kuris, Kremliaus nuomone, galėjo būti grėsmingas visai sovietinei imperijai. Tų pačių metų rugsėjo 26 d. „Pravdos“ laikraštyje paskelbė straipsnį apie užsienio politikos pagrindines kryptis. Straipsnyje buvo pabrėžiama, kad Sovietų Sąjunga turi teisę į kiekvieną socialistinę valstybę įvesti ginkluotąsias pajėgas, jei ten atsiranda grėsmė *socialistinei santvarkai.* Ši doktrina į istoriją pateko Brežnevo doktrinos vardu. Tuo pat metu pasisakė už įtampos mažinimą ir atominio ginklo apribojimą. Šioje srityje pasiekė reikšmingų rezultatų. 1970 metais su Vokietijos Federa-

cine Respublika pasirašyta ginklavimosi apribojimo sutartis, 1972 m. sutartis SALT I ir 1979 metais — SALT II. Taip pat pritarė situacijos normalizavimo procesui Europoje ir 1975 m. Europos valstybių pasitarimo Helsinkyje metu pasirašė sutartį. Įtampos mažinimo procesas buvo brutaliai nutrauktas, kai 1979 metų gruodžio mėn. Brežnevas nusprendė išsiųsti kariuomenę į Afganistaną ir pradėti karą prieš partizanus.

Tai buvo žmogus, labai trokštantis titulų ir apdovanojimų. Tai suprato ir naudojosi Sovietų Sąjungos ir socialistinių valstybių vadovai, apdovanodami jį už pasiekimus, kurių niekada nepasiekė: 1973 m. gavo Tarptautinę Lenino premiją, 1979 metais Lenino premiją už atsiminimų knygas, be to, jis buvo keturiskart Sovietų Sąjungos didvyris. Lenkijos Liaudies Respublikos vadovybė apdovanojo Brežnevą Virtuti Militari kryžiumi.

Paskutiniais gyvenimo mėnesiais sunkiai sirgo, nebegalėjo valdyti valstybės ir net užtikrinti tai, kad jo postas Kremliuje liktų jo numatytam asmeniui — Konstantinui Černenkai.

Nikita Chruščiovas (1894—1971)

Neturtingos valstiečių šeimos sūnus gimė Ukrainos kaime Kalinovkoje (Kursko sritis). Ten įgijo pradinį išsilavinimą. 1912 m. buvo išmestas iš darbo už dalyvavimą streike. 1918 metais įstojo į bolševikų partiją, o kitais metais tapo Raudonosios Armijos savanoriu. Kai 1922 metais grįžo iš fronto, sužinojo, kad jo žmona, dviejų vaikų motina, mirė nuo bado. 1924 m. vedė antrą kartą. Jo antroji žmona Nina Petrovna išgyveno ilgiau už jį 13 metų ir mirė 1984 metais. 1924 metais pradėjo partinę veiklą ir kovoje už valdžią komunistų partijoje po Lenino mirties (1924 m.) parėmė Staliną. Iki antrojo dešimtmečio pabaigos daug pasiekė, gaudamas kaskart aukštesnes pareigas Ukrainos partiniame aparate. Tada jį pastebėjo Kremlius. 1929 metais išvyko į Maskvą ir pradėjo studijuoti Pramonės akademijoje. Ten susipažino su Stalino žmona Nadežda Alilujeva, padarė jai labai gerą įspūdį. Tikriausiai tai turėjo įtakos jo tolimesniam likimui ir užtikrino diktatoriaus malonę. Studijuodamas dirbo partinį darbą ir tai sutrukdė jam baigti mokslą. 1931 metais tapo vieno Maskvos rajono partijos komiteto pirmuoju sekretoriumi. Jau po dvejų metų tapo Maskvos miesto partijos komiteto antruoju sekretoriumi. 1934 m. buvo išrinktas Centro komiteto nariu, o 1935 metais tapo Maskvos komunistų partijos komiteto pirmuoju sekretoriumi.

Po trejų metų grįžo į Ukrainą ir ėjo tos respublikos komunistų partijos Centro Komiteto pirmojo sekretoriaus pareigas. Ištikimybė Stalinui ir stropumas, su kuriuo vykdė iš Kremliaus plaukiančius įsakymus, trečiojo dešimtmečio viduryje padėjo jam išgyventi sunkiausią partijos aparato didžiojo valymo laikotarpį. Karo metais buvo kelių frontų karinių tarybų narys, o nuo 1944 metų Ukrainos Liaudies komisarų tarybos pirmininkas (Ukrainos ministras pirmininkas).

1949 metais sugrįžo į Maskvą ir buvo paskirtas Maskvos komiteto pirmuoju sekretoriumi bei Centro komiteto sekretoriumi žemės ūkio reikalams. Po Stalino mirties 1953 metais surengė sąmokslą prieš Lavrentijų Beriją ir nušalino jį iš pareigų. To dėka 1953 metų rugsėjo mėn. tapo SSKP CK generaliniu sekretoriumi. 1956 m. pradėjo dalinę destalinizaciją. SSKP XX-ojo suvažiavimo uždarame posėdyje paskelbė slaptą referatą apie asmenybės kultą. Šiek tiek prisidėjo prie gyvenimo liberalizavimo Sovietų Sąjungoje ir socialistinėse valstybėse, tačiau ryžtingai kovojo su bandymais daryti toli siekiančias reformas ir tai parodė, kai 1956 m. prieš Vengriją buvo įvykdyta karinė intervencija ir žiauriai susidorota su sukilimo Budapešte dalyviais.

1957 metais Chruščiovas išliko sekretoriaus pareigose, nors grupė jo artimiausių bendradarbių, nepatenkintų jo vykdoma ekonomine ir užsienio politika, pabandė jį nušalinti. 1958 metais dar papildomai pradėjo eiti ir ministrų tarybos pirmininko pareigas. Tuo laikotarpiu bandė pagerinti santykius su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis ir 1959 m. rugsėjo mėn. vizito į JAV metu pasiūlė užbaigti „šaltąjį karą". Tačiau turėjo

nusileisti Kremliaus grupuotėms, kurios pasisakė už kietą politiką Vakarų atžvilgiu. Pasinaudojęs pretekstu, kad virš SSRS buvo pašautas Amerikos žvalgybinis lėktuvas U-2, sužlugdė keturių galingiausių valstybių pasitarimą Paryžiuje 1960 metų gegužės mėnesį, o vėliau pabandė pakeisti JAV ir Sovietų Sąjungos jėgų santykį, įsakydamas instaliuoti Kuboje vidutinio nuotolio raketas su branduoliniu užtaisu. Šios operacijos fiasko buvo viena iš priežasčių, kad vėl suaktyvėtų sąmokslininkai, kurie manė, jog Chruščiovas vykdo klaidingą ūkio vystymo politiką (ir buvo teisūs, nes neapgalvoti sprendimai žemės ūkio ir pramonės klausimais davė apgailėtinus rezultatus), taip pat kultūrinę ir užsienio politiką. 1964 metais buvo priverstas atsistatydinti ir likusią gyvenimo dalį praleido būdamas pensininku.

Vinstonas Spenseris Čerčilis (1874—1965)

1939 m. rugsėjo mėnesį užėmęs Admiraliteto pirmojo lordo (karinio jūrų laivyno ministro) postą Nevilio Čemberleno vyriausybėje, neatsisakė kritikos dėl nuolaidžiavimo hitlerinei Vokietijai ir tai atvirai išsakė Bendruomenių rūmuose bei vyriausybės posėdžiuose.

1940 m. gegužės 11 dieną tapo ministru pirmininku ir gynybos ministru. Prieš Didžiąją Britaniją iškilo daug svarbių problemų, kurios daugeliu atvejų buvo Čemberleno politikos rezultatas, nes jo vyriausybė neparengė šalies karui ir todėl Antrojo pasaulinio karo frontuose britų kariuomenė patyrė daug skaudžių pralaimėjimų. Susidarius tokiai sunkiai situacijai, Čerčilis, sakydamas pirmąją kalbą, atmetė bet kokią galimybę pritarti vokiečių reikalavimams. Sugebėjo užsitarnauti tiek visuomenės, tiek ir politinių partijų pripažinimą, nors atvirai sakė:

— Viskas, ką galiu jums duoti, tai kraujas, prakaitas, ašaros ir darbas.

Jis suprato, kad jo valstybės ūkio ir karinės galimybės yra labai ribotos ir tik Jungtinės Amerikos Valstijos gali suteikti jiems ženklią paramą. Antroje 1940 metų pusėje, nežiūrint JAV neutralumo politikos ir stiprių izoliacionistinių pažiūrų Amerikos kongrese, sugebėjo gauti valstybei ginklų, o 1941 m. pirmame pusmetyje išrūpino ir didžiulę finansinę paramą (Lend-Lease), kuri buvo panaudota ginklų ir žaliavų įsigijimui, laivų remontui ir pan. Ši parama iki 1941 metų pabaigos sudarė 1082 milijonus dolerių, o 1942 metais — jau 4757 milijonus dolerių.

Viena iš priežasčių, kad Čerčilis sugebėjo daug gauti iš Amerikos, buvo jo ilgametė draugystė su prezidentu Franklinu D. Ruzveltu. Tačiau ši draugystė nepadėjo, kilus rimtam ginčui ir nesutarimams dėl veiksmų strategijos Vokietijos atžvilgiu. Sužinojęs, kad 1941 metų birželio mėnesį Vokietija užpuolė SSRS, Čerčilis parlamente pasakė:

— Jeigu Hitleris įsibrautų į pragarą, aš Bendruomenių rūmuose mažų mažiausiai palankiai atsiliepčiau apie šėtoną.

Jis puikiai suprato, kad vokiečių divizijų įsitraukimas į ilgalaikę kovą Rytuose sumažins pavojų Didžiajai Britanijai ir kad karo likimas bus nulemtas Rytų fronte. Todėl jau pirmomis Sovietų Sąjungos—Vokietijos karo dienomis, nepasitaręs su savo kabineto nariais, nutarė suteikti pagalbą Sovietų Sąjungai ir išsiuntė jai 200 naikintuvų, kuriuos buvo numatyta išsiųsti Singapūro gynybai.

Jėgų santykyje, kuris, Čerčiliui dalyvaujant, atsirado sudarius sąjungą tarp Didžiosios Britanijos, Jungtinių Amerikos Valstijų ir Sovietų Sąjungos, Didžiosios Britanijos pozicija ėmė silpnėti. 1943 m. lapkričio mėnesį Teherane pasitarimo metu Ruzveltas, nusileisdamas Stalinui, nutarė invaziją pradėti Šiaurės Prancūzijoje, nors Čerčilis siekė pagrindines Vakarų sąjungininkų jėgas nukreipti į Balkanų šalis. Po karo, 1945 metų liepos mėnesį Konservatorių partija pralaimėjo rinkimus ir ministru pirmininku tapo Klementas Eitlis. Tai buvo labai skaudus smūgis Čerčiliui.

Anglai gerbė jį kaip liaudies didvyrį, tačiau manė, kad jis buvo karo laikų ministras pirmininkas ir valdyti šalį taikos metais nesugebės. 1951 metais Konservatorių partija vėl laimėjo rinkimus ir Čerčilis vėl tapo ministru pirmininku. Šias pareigas ėjo iki 1955 metų.

Dvaitas Deividas Eizenhaueris (1890—1969)

Baigė West Point karo mokyklą. 1915 metais pradėjo tarnauti pėstininkų daliniuose, bet greitai buvo perkeltas į šarvuočių dalinį ir pradėjo mokytis General Staff School. 1933—1939 metais tarnavo Filipinuose generolui Daglui Makartūrui vadovaujant, užsitarnavo labai gerą vardą tarp kareivių ir vadovybės pripažinimą. Po Japonijos atakos (1941 m. gruodis) prieš Perl Harborą Amerikos sausumos kariuomenės štabo viršininkas Džordžas Maršalas iškvietė Eizenhauerį į štabą Vašingtone. Pradėjęs dirbti Karo ministerijos planavimo departamente (War Plans Division) viršininko pareigose, ėmė studijuoti invazijos Prancūzijoje organizavimo galimybes. 1942 m. pradžioje nuvyko į Londoną su užduotimi aptarti pasirengimą invazijai. Misijai pavykus, kurios metu įgavo ministro pirmininko Čerčilio pasitikėjimą, 1942 m. birželio mėn. buvo paskirtas Amerikos karo pajėgų vadu Europoje. 1942 m. lapkričio mėnesį vadovavo Amerikos kariuomenei išsilaipinant Šiaurės Afrikoje (operacija „Torch"). Tai buvo sunkus uždavinys ne tik kariniu, bet ir politiniu atžvilgiu, nes šiame invazijos regione veikė Prancūzijos kariuomenė, pavaldi Viši vyriausybei. Eizenhauerio bandymas užmegzti bendradarbiavimą su admirolu Fransua Darlanu sukėlė kritikos bangą tiek amerikiečių, tiek anglų visuomenėje. Po pergalės Šiaurės Afrikoje dalyvavo planuojant invazijos į Siciliją operaciją ir vadovavo Amerikos kariuomenei pirmomis karo Italijoje dienomis. 1943 m. gruodžio mėn. sugrįžęs į Vašingtoną, padėjo planuoti galutinį invazijos į Europą variantą.

1944 m. sausio 15 d., kaip sąjungininkų ekspedicinių pajėgų Vakarų Europoje vyriausiasis vadas, atvyko į Londoną ir ten įsteigė sąjungininkų ekspedicinių pajėgų vyriausiąją būstinę (Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces). Čia turėjo vykti betarpis planavimas, vadovavimas pasirengimui ir invazijos operacijai. 1944 m. birželio mėnesį vadovavo desanto išsilaipinimo Normandijoje operacijai, o vėliau sąjungininkų kariuomenės veiksmams Vakarų Europoje.

Po karo buvo Amerikos karinių pajėgų Europoje vyriausiuoju vadu. 1945 m. gruodžio mėn. tapo NATO kariuomenės vyriausiuoju vadu. 1952 m. buvo išrinktas JAV prezidentu ir ėjo šias pareigas dvi kadencijas, t.y. iki 1961 metų. Vykdė silpną ir neryžtingą užsienio politiką, tada Sovietų Sąjunga ir įgijo strateginę persvarą.

Adolfas Hitleris (1889—1945)

Pirmas žinomas Adolfo Hitlerio protėvis Aloisas, gimęs 1837 m., buvo Marijos Anos Šiklgruber, vėliau ištekėjusios už Georgo Hidlerio, nesantuokinis sūnus. Keturiadešimtmetis Aloisas, svarbus valstybės valdininkas, pakeitė pavardę į Hitlerio, kuri buvo labai panaši į jo protėvio Hidlerio pavardę. 1889 metų balandžio 20 dieną trečioji Aloiso žmona Klara Austrijos miestelyje Braunau pagimdė sūnų Adolfą. Antroji šeimoje 1896 metais gimė Paula.

Adolfas baigė pradinę vienuolyno mokyklą Leondinge, o vėliau vidurinę mokyklą Šteire. Tėvus prarado greitai: tėvas mirė 1903 metais, o motina, su kuria buvo labai susijęs, 1907 metais. Jaunasis Hitleris turėjo meninių sugebėjimų ir svajojo savo gyvenimą pašvęsti menui, dukart bandė įstoti į Vienos meno akademiją, tačiau neišlaikė egzaminų. Hitleris liko gyventi Vienoje ir gyveno iš atsitiktinių uždarbių. 1912 metais persikėlė į Miuncheną. Čia gyveno vargingai ir vertėsi paveikslėlių ir atvirukų pardavinėjimu. Kilus Pirmajam pasauliniam karui, 1914 m. rugpjūčio 14 dieną užsirašė savanoriu į Bavarijos pėstininkų pulką. Fronte įgijo gero ir drąsaus kareivio vardą; du kartus buvo sužeistas ir šešis kartus apdovanotas (tame skaičiuje du kartus I ir II laipsnio Geležiniu kryžiumi).

Iš karo grįžo turėdamas kapralo laipsnį ir pradėjo dirbti Reichsvero žvalgybos skyriaus agentu. Atlikdamas savo darbą, 1919 metų rugsėjo mėnesį atvyko į mažos, 1919 m. sausio mėnesį įkurtos, Deutsche Arbeiterpartei susirinkimą, kuris vyko Miuncheno alinėje „Šterneke". Žmonės, kuriuos ten sutiko, reiškė pažiūras, kurios buvo socializmo, nacionalizmo ir antisemitizmo mišinys, ir tai labai patiko Hitleriui. Po kelių

dienų jis gavo kvietimą dalyvauti kitame susirinkime, kuris turėjo įvykti alinėje „Altes Rosenbad“, ir buvo priimtas į šią organizaciją kaip septintasis jos narys. Netrukus šią nedidelę organizaciją pavertė Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partija (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei — NSDAP).

Miuncheno alinėje „Hofbrauhaus“ Hitleris pateikė dvidešimt penkių punktų programą, kurioje buvo numatyta, be kita ko, nutraukti Versalio sutartį, įkurti liaudies armiją, išvaryti kitataučius. Programą parėmė nemažai bendraminčių, tarp jų buvo vietos policijos viršininkas Poneris ir Vilhelmas Frikas, vėliau tapęs Reicho vidaus reikalų ministru. 1921 m. liepos mėnesį, Hitleriui tapus vadovu, NSDAP jau turėjo 3 tūkstančius narių ir steigė būrius Sturmabteilungen (SA), kurie turėjo saugoti partinius susirinkimus. 1923 metų lapkričio 8 ir 9 dienomis Hitleris su šių būrių pagalba Miunchene pabandė įvykdyti valstybės perversmą, tačiau jam tai nepavyko ir 1924 m. kovo 31 dieną buvo nuteistas penkerius metus kalėti.

Landsbergo tvirtovėje parašė knygą *Mein Kampf*, kurioje išdėstė nacistinę Vokietijos fašistų dominavimo Europoje programą. Jau 1924 m. gruodžio 20 dieną jis buvo paleistas iš kalėjimo, tačiau jam buvo uždrausta sakyti viešas kalbas. Už honorarą, gautą išleidus *Mein Kampf*, Oberzalcberge nusipirko vilą „Wachenfeld“, kur vėliau pastatė namą „Berghof“. Jis vėliau tapo antrąja oficialia rezidencija. 1928 m. susipažino su fotografo padėjėja septyniolikmete Eva Braun, ir ji tapo jo gyvenimo palydove.

Išėjęs iš kalėjimo Hitleris steigė teritorinius partijos skyrius. 1925 m. vasario mėn. partija buvo pripažinta legalia, o 1928 m. gegužės mėn. parlamento rinkimuose gavo 12 vietų. Po dviejų metų NSDAP parėmė 6 milijonai rinkėjų, ir tai davė 107 mandatus. Aštrios ekonominės krizės metais NSDAP programą rėmė vis daugiau žmonių, tarp jų buvo pramonininkai ir aukšti pareigūnai. 1932 m. Hitleris iškėlė savo kandidatūrą į prezidento postą ir surinko 36,8 procentus balsų. Jo populiarumas išaugo politinės krizės metu, kai sparčiai keitėsi vyriausybės. 1933 m. sausio 30 dieną tapo kancleriu ir per penkis mėnesius, naudodamas provokacijas (1933 m. vasario 28 d. Reichstago padegimas) ir Vokietijos konstitucijos silpnas vietas (48 str. suteikia teisę kancleriui išleisti dekretus), sunaikino vokiečių demokratiją ir sukūrė totalitarinės valstybės pagrindus. Netrukus atsikratė savo stipriausio priešo, SA viršininko Ernsto Rėmo, kuris vadovavo galingai 1 milijono ginkluotų žmonių ir 3,5 milijono rezervistų armijai. 1934 m. birželio 3 dienos naktį („ilgųjų peilių naktį“) Rėmas ir jo artimiausi bendradarbiai buvo nužudyti.

1934 m. rugpjūčio mėnesį, mirus prezidentui Pauliui Hindenburgui, Hitleris užėmė prezidento postą, o tai sugretinus su kanclerio pareigomis, įgijo neribotą diktatoriaus valdžią. Labai greitai, padedant Rudolfui Hesui, Heinrichui Himleriui ir Hermanui Geringui, sukūrė teroro ir politinių priešininkų persekiojimo aparatą. 1933 metais kovo mėnesį, t.y. praėjus dviem mėnesiams po valdžios užėmimo, įsteigė pirmąją koncentracijos stovyklą.

Hitleris nuosekliai siekė įgyvendinti savo pagrindinį tikslą — sukurti gyvybinę erdvę vokiečių tautai, kuri, pagal jo planus, turėjo išaugti iki 250 milijonų žmonių. 1935 m. kovo mėn. atmetė „Versalio diktatą“ (taip pavadino Versalio sutartį) ir bet kokius vokiečių karinių pajėgų vystymo ribojimus. 1938 m. įsteigė Oberkommando der Wehrmacht (Ginkluotųjų pajėgų vyriausiąją vadovybę), kuri buvo pavaldi vermachto vyriausiajam vadui, t.y. Hitleriui. Įsitikinęs Vakarų valstybių silpnumu, pradėjo vykdyti savo ekspansijos politiką: 1938 metais užgrobė Austriją (Anschluss), o Miunchene gavęs Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos ministrų pirmininkų sutikimą, prie Vokietijos prijungė Sudetų kraštą. 1939 m. kovo mėn., laužydamas Miuncheno konferencijos sutartis, užėmė visą Čekoslovakiją. Tų pačių metų balandžio 3-ąją įsakė rengtis puolimui prieš Lenkiją.

Rugsėjo 1 dieną užpuolęs Lenkiją, Hitleris pradėjo Antrąjį pasaulinį karą. Vėliau savo kariuomenes nusiuntė į Norvegiją, Belgiją, Olandiją ir Prancūziją. Tuo metu pa-

laikė labai gerus santykius su Stalinu. Tai patvirtino 1939 m. rugpjūčio 23-osios Ribentropo—Molotovo paktas ir 1939 m. rugsėjo 28—29 d. sienų ir draugystės sutartis, sankcionavusi Lenkijos padalijimą. Antrame 1940 metų pusmetyje Hitleris įsakė pradėti pasirengimą karui su SSRS, manydamas, kad tolimesnis bendradarbiavimas su Stalinu ir dviejų galingų valstybių sambūris bus neįmanomas.

Agresijos prieš Sovietų Sąjungą metu padarė daug strateginių ir politinių klaidų. 1941 m. gruodžio mėn., kilus Amerikos—Japonijos karui, paskelbė karą Jungtinėms Amerikos Valstijoms ir taip nukreipė prieš Vokietiją galingiausią pasaulio ekonominę jėgą. Vis blogėjant situacijai Rytų fronte, Hitleris ėmė betarpiai vadovauti armijai, apribodamas armijų ir divizijų vadų veiksmų laisvę, o jo duoti nurodymai baigdavosi katastrofa. Fiurerio psichinė pusiausvyra labai pablogėjo po 1944 m. liepos mėn. bandymo pasikėsinti į jo gyvybę. Iki galo tikėjo, kad žaibiškai gali pasikeisti padėtis fronte. Tai turėjo užtikrinti „stebuklingas ginklas" — raketos V-1 ir V-2.

Balandžio pabaigoje, kai Berlyną ėmė bombarduoti sovietų armija, Hitleris parašė testamentą, kuriame tvirtino, jog neatsako už milijonų žmonių mirtį nugalėtose valstybėse, taip pat už mirtį tautiečių, kad jis buvo išduotas, o vokiečiai pasirodė esą neverti jo vadovavimo.

1945 m. balandžio 29 d. vedė Evą Braun, o kitą dieną, kaip manoma, nusižudė.

Franklinas Delanas Ruzveltas (1882—1945)

Nuo 1933 metų Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentas, ėjo šias pareigas 4 kadencijas. Kilus Antrajam pasauliniam karui, dėl stiprios izoliacionistų įtakos Amerikos visuomenėje ir Kongrese paskelbė JAV neutralitetą ir uždraudė eksportuoti ginklus, kurie labai buvo reikalingi Lenkijai; tik lapkričio 4 dieną pasiekė, kad Kongresas atšauktų embargą. 1940 metais pradėjo rūpintis Jungtinių Amerikos Valstijų ginkluotųjų pajėgų potencialo didinimu. Tų pačių metų gegužės mėn. Kongresas nutarė išskirti 1,5 milijardo dolerių gynybos tikslams, o tai buvo dešimt kartų didesnė suma, lyginant su tų metų kovo mėn. (142 milijonai). Kitas prezidento veiksmas, siekiant, kad Jungtinės Amerikos Valstijos įsijungtų į karą, buvo 1941 m. sausio 10 d. parengtas pagalbos projektas valstybėms, kurių *gynimą prezidentas laikys gyvybiškai svarbiu, norint užtikrinti Jungtinių Amerikos Valstijų saugumą* (Lend-Lease). Tai leido tuojau pat suteikti pagalbą Didžiajai Britanijai.

1941 metų rugpjūčio 9—12 dienomis ant karo laivo denio susitiko su Didžiosios Britanijos ministru pirmininku Vinstonu Čerčiliu. Pasitarimas pasibaigė Atlanto chartijos pasirašymu. Abiejų valstybių vadovai susitarė, jog Jungtinių Amerikos Valstijų įstojimo į karą atveju pagrindinės jėgos bus nukreiptos Vokietijos nugalėjimui (vadinamasis German First, patvirtintas kito pasitarimo metu, tų pačių metų gruodžio mėn. Vašingtone). Rugsėjo 16 d. Amerikos karo laivai pirmą kartą lydėjo laivų *HX-150* koloną, plaukiančią į Didžiąją Britaniją (iki tol buvo saugojami tik Amerikos garlaiviai, plaukiojantys tarp Islandijos ir Jungtinių Amerikos Valstijų uostų). 1941 m. gruodžio 8 d., praėjus dienai po Japonijos atakos prieš Perl Harborą, Ruzveltas sušaukė Kongresą, kad būtų priimtas nutarimas paskelbti karą Japonijai. Nežiūrint į tai, kokie svarbūs buvo Jungtinių Amerikos Valstijų politikai ir ūkiui veiksmai Tolimuosiuose Rytuose, palaikė German First programą. Prezidento įsitikinimas, kad būtina paremti sąjungininkų veiksmus Europoje (nežiūrint į priešininkų spaudimą telkti ginkluotąsias pajėgas Ramiojo vandenyno bazėse) turėjo didelę įtaką karo eigai. Po to, kai Ruzveltas asmeniškai susitiko su Čerčiliu ir pasitarimo metu su Stalinu, sąjungininkai parengė veiksmų strategiją. Tačiau 1943 m. lapkričio mėn. Teherano konferencijos metu Ruzveltas parėmė Stalino planą, kuris siūlė invaziją pradėti Prancūzijoje. Tuo pačiu buvo atmestas Čerčilio pasiūlymas invaziją pradėti Balkanuose. Tai turėjo lemiamos įtakos pokario Europos susiformavimui. Ruzveltas po to pirmojo susitikimo su Stalinu, sugrįžęs į Jungtines Amerikos valstijas ir kalbėdamas per radiją, pasakė: „Man atrodo, kad

jis [Stalinas] yra tikras Rusijos širdies ir dvasios atstovas, ir tikiu, kad galėsime susitarti su juo ir rusų tauta".

Dar geresnį įspūdį Stalinas jam padarė 1945 m. vasario mėn. Jaltos konferencijos metu. Telegramoje Stalinui Ruzveltas rašė: *Išvažiuoju su labai gera nuotaika dėl konferencijos tarp Pono, Premjero* [t.y. Vinstono Čerčilio] *ir manęs rezultatų. Pasaulio tautos, esu tuo tikras, ne tik pritars šios konferencijos nutarimams, bet ir priims tai kaip garantą, kad mūsų trys didžiosios valstybės gali bendradarbiauti taikos metais taip pat gerai, kaip ir karo metu.* Jaltoje Ruzveltas sutiko pokarinę Lenkiją padalyti taip, kaip to pageidavo Stalinas. Vienintelė iškelta sąlyga buvo tai, kad būtina surengti laisvus rinkimus (šiuos nutarimus užprotestavo Lenkijos vyriausybė emigracijoje ir 1945 m. vasario 15 d. priėmė nutarimą, jog Jaltos konferencijos nutarimai, liečiantys Lenkiją, nebus laikomi įpareigojančiais lenkų tautą). 1945 metų kovo pabaigoje Ruzvelto, nuo 1921 metų sirgusio poliomielitu, sveikata žymiai pablogėjo, ir balandžio 12 d. prezidentas mirė.

Josifas Stalinas (1878—1953)

Josifas Visarionovičius Džiugašvilis, tokia buvo jo tikroji pavardė, 1898 m., būdamas Tbilisio dvasinės seminarijos mokiniu, įstojo į Rusijos socialdemokratų partiją. Už tai buvo pašalintas iš seminarijos. 1902 metais įsitraukė į revoliucinį judėjimą. Daug kartų buvo suimtas (pirmą kartą 1902 metais). 1913 metais buvo ištremtas į Sibirą, kur išbuvo iki 1917 metų vasario revoliucijos. Sugrįžęs į Petrogradą atnaujino revoliucinę veiklą, dalyvavo organizuojant Petrogrado ginkluotą sukilimą. Pirmojoje bolševikų vyriausybėje ėjo tautybių reikalų liaudies komisaro pareigas, o nuo 1919 metų buvo liaudies komisaru valstybės kontrolės įstaigos, kuri įsteigta tų metų balandžio 9 d. Lenino dekretu tam, kad nuolatos būtų vedamas valstybės administracijos organų „valymas".

Naujos pareigos ir Lenino įgaliojimai leido jam į Rusijos Socialdemokratų darbininkų partijos (bolševikų) — RSDDP (b) centrinius organus įvesti savo šalininkus ir palaipsniui perimti valdžią. 1922 metais tapo bolševikų partijos Centro komiteto generaliniu sekretoriumi, tačiau tuo metu šios pareigos dar nebuvo tokios svarbios. Tik vėlesniais metais įgijo tokias tvirtas pozicijas, kad galėjo sunaikinti priešininkus, susibūrusius apie Levą Trockį, Nikolajų Buchariną, Grigorijų Zinovjevą ir Levą Kamenevą. Trečiojo dešimtmečio pradžioje jau turėjo diktatoriaus valdžią. Tuo metu kūrė valstybės teroro aparatą — Valstybės politinę valdybą (GPU/OGPU), kuri tapo jo vėlesnės veiklos pagrindu.

Apimtas idėjos sukurti naują visuomenę ir naują valstybės ūkį, 1929 m. pabaigoje priėmė nutarimą kolektyvizuoti žemės ūkį. Masinės nuosavybės naikinimo ir kolektyvinių ūkių kūrimo akcijos metu mirė mažiausiai 10 milijonų vyrų, moterų ir vaikų (mirusių nuo bado arba užmuštų), taip pat mažiausiai 11 milijonų žmonių buvo išvežta į lagerius.

Pirmasis penkmečio planas, skirtas krašto industrializavimui (CK buvo aprobuotas 1928 m. lapkričio mėn., oficialiai paskelbtas 1929 m. gegužės mėn., o vykdyti jį įsakyta nuo 1928 metų spalio mėn) pareikalavo šimtų tūkstančių aukų. Tuo pat metu saugumo aparatas (OGPU) rengė parodomuosius procesus, kuriais šantažavo visuomenę ir formavo jos nuomonę, jog *jaunai sovietų valstybei grasina imperialistų jėgos*. Antroje trečiojo dešimtmečio pusėje represijas nukreipė į kariuomenės kadrus, bijodamas, kad jie gali būti pavojingi jo valdžiai. Pagal užsieniečių vertinimus, 80—90 procentų aukščiausių rangų karininkų žuvo, buvo įkalinti arba išvaryti į atsargą. Patyrusių karo vadų likvidavimas sužlugdė Raudonosios armijos galią.

Trečiojo dešimtmečio pabaigoje Stalinas, nepasitikėdamas Vakarų galingomis valstybėmis, suartėjo su Hitleriu. 1939 m. rugpjūčio mėn. nutarė pasirašyti SSRS—Vokietijos nepuolimo sutartį (Ribentropo—Molotovo paktas), kuris sudarė galimybę Hitleriui pradėti karą. Rugsėjo 17 d. sovietų armija pradėjo agresiją prieš Lenkiją. Sutartys, sudarytos rugsėjo 22 ir 28 dienomis (Vokietijos—SSRS sienų ir draugystės sutartis),

patvirtino Lenkijos padalijimą, o vokiečių—sovietų įtakos sferų nustatymas leido Sovietų Sąjungai okupuoti Pabaltijo respublikas ir pabandyti užkariauti Suomiją. Stalinas buvo pasirengęs prisijungti prie „ašies" valstybių, tačiau nesutiko su Hitlerio pasiūlymu (kuris lapkričio 12 d. buvo pateiktas Berlyne užsienio reikalų liaudies komisarui Viačeslavui Molotovui), kad sovietai įtakos sferą plėstų *Indijos vandenyno link.* Nuo 1940 m. antrosios pusės abu diktatoriai pradėjo rengtis karui: Hitleris nuo 1940 m. birželio įsakė vokiečių armiją permesti iš Vakarų fronto prie Sovietų Sąjungos sienų, o Stalinas tuo pat metu įsakė reorganizuoti armiją, įsteigiant šarvuočių dalinius, kurie turėjo iki 30 tūkstančių tankų. Tuo metu parengtas „Valstybės sienų gynimo planas", taip pat generolo Georgijaus Žukovo siūlymai liudija, jog buvo svarstoma Vokietijos puolimo galimybė.

1941 m. birželio 22-osios Vokietijos, kurios, kaip atrodo, neatlaikė nervai, agresija buvo visiškai netikėta Stalinui. Tik liepos 3 dieną pirmą kartą per radiją kreipėsi į liaudį. Pralaimėjimų mastai pirmame karo etape privertė Staliną pradėti su Vokietija derybas dėl taikos, kurios įvyko 1941 metų spalio mėnesį Sofijoje. Buvo pasiūlyta atiduoti didelę dalį Sovietų Sąjungos Vokietijai, tačiau Hitleris su tuo nesutiko, nes buvo tikras, jog laimės visišką pergalę. Nuo karo pradžios Stalinas, būdamas sovietų vyriausybės ministru pirmininku (nuo 1941 m. gegužės mėn.), Valstybės gynybos komiteto pirmininku bei sovietų ginkluotųjų pajėgų vyriausiuoju vadu, vadovavo visiems Raudonosios Armijos veiksmams, ryžtingai nusiteikęs atlaikyti vokiečių armijos spaudimą, nežiūrint į tai, kiek tai pareikalaus armijos ir civilių gyventojų aukų. Įsakė taikyti beatodairišką terorą prieš tuos dalinius, kurie traukėsi nuo vokiečių kariuomenės, ir tuos vadus, kurie neįvykdė gynybos įsakymų.

Susidarius naujai politinei situacijai, kuri susiklostė kilus Vokietijos—Sovietų Sąjungos karui, Stalinas greitai susiorientavo ir sudarė sąjungą su Didžiąja Britanija ir Jungtinėmis Amerikos Valstijomis, be to, padarė didelį įspūdį Jungtinių Valstijų prezidentui Franklinui D. Ruzveltui. 1943 m. lapkričio mėn. Teherane vykusios konferencijos metu Stalinas palaikė Ruzvelto planą pradėti invaziją Šiaurės Prancūzijoje. Tokiu būdu Vakarų sąjungininkų armijos būtų nukreiptos į Vakarų Europą, o Raudonoji Armija turėtų galimybę užimti Pietų ir Vidurio Europos valstybes. 1945 metų vasario mėn. Jaltos konferencijos metu buvo patvirtintos sovietų įtakos zonos Europoje.

Po karo likvidavo demokratines partijas Pietų ir Vidurio Europos valstybėse ir įsteigė ten komunistines vyriausybes, pavaldžias Maskvai. Pasinaudojo neryžtinga Jungtinių Amerikos Valstijų politika Tolimųjų Rytų valstybių atžvilgiu, kad (karinių veiksmų pagalba užgrobus 1945 m. rugpjūčio mėn. Mandžiūriją ir gavus Kurilų salas bei Pietų Sachaliną) sukurtų ten sąlygas, leidžiančias daryti įtaką Šiaurės Korėjai ir Kinijai. Po karo vėl ėmė rengti „valymus" karinėse pajėgose ir partijos bei valstybės aparate. Tačiau staigi mirtis nutraukė jo planus.

Mirė 1953 metų kovo 5 dieną.

Turinys

Boguslavas Vološanskis
TAS ŽIAURUS AMŽIUS

Viršelio dailininkas *A. Nekrošius*

SL 435. Užsak. Nr. 246 16-4
Leidykla „Algarvė“, Rinktinės 3/11, 2600 Vilnius.
Spausdino AB „Vilspa“, Viršuliškių skg. 80, 2056 Vilnius.

XX AMŽIAUS

Įvykiai, kurie paveikė mūsų amžiaus istoriją

Pasikėsinimas Sarajeve — kaip žuvo erchercogas Ferdinandas?

Didžiausia Pirmojo pasaulinio karo paslaptis

Pasikėsinimas prieš Leniną — ar revoliucijos vadas buvo vokiečių agentas?

Kaip grūdinosi plienas... — teroro gimimas Sovietų Sąjungoje

Draugo Kirovo byla — pasikėsinimas, davęs pradžią "didžiajam valymui"

Trockis — Sovietų saugumo organai (NKVD) prieš revoliucijos didvyrį

No passaran — Sovietų slaptoji tarnyba Ispanijos kare

Maršalo likimas — Stalinas prieš Raudonosios Armijos karvedį

Vokiečiai pradės puolimą auštant — Stalinas žinojo, kada puls vokiečiai

Vindzoro kunigaikštis — Edvardas VIII - karalius garbinęs Hitlerį

Pearl Harboras — atakos prieš JAV karinę jūrų bazę užkulisiai

Kelios ilgiausios dienos — didžioji invazija

Apsupti — ar Hitleris nusižudė?

Generalisimas ir generolai — Stalinas įsakė nužudyti karo didvyrius

Mirtina dvikova — kova dėl valdžios 1953 metais Kremliuje

Ambasadorius Andropovas informuoja — tragiški 1956 metų įvykiai Vengrijoje

Dvi Nikitos Sergejevičiaus gyvenimo dienos — Chruščiovas vėl kovoja dėl valdžios

Operacija "Du muškietininkai" — Sueco kanalo nacionalizavimo užkulisiai

Penkta Didžioji valstybė — Kinijos atominės bombos istorija

Dalaso paslaptis — Voreno komisijos melas pasauliui

Per nuotolį valdomas žudikas — kas nužudė Robertą Kenedį

Vietnamas — kas informavo VDR vadovybę apie amerikiečių antskrydžius

ISBN 9986-856-16-7

